«ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ДАМУ ҮЛГІСІ: ЖАҢА САПАЛЫ ДЕҢГЕЙІНЕ ШЫҒУ ЖОЛДАРЫ»

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

Международная научно-практическая конференция

«КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ: ПУТИ ВЫХОДА НА НОВЫЙ КАЧЕСТВЕННЫЙ УРОВЕНЬ»

«KAZAKHSTAN'S MODEL OF DEVELOPMENT: WAYS TO REACH A NEW QUALITATIVE LEVEL»

International Scientific-Practical Conference

II том

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан
Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті
Казахский университет экономики, финансов и международной торговли
Kazakh university of economics, finance and international trade

«ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ДАМУ ҮЛГІСІ: ЖАҢА САПАЛЫ ДЕҢГЕЙІНЕ ШЫҒУ ЖОЛДАРЫ»

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары

2019 жылғы 29 қараша

Материалы Международной научно-практической конференции

«КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ: ПУТИ ВЫХОДА НА НОВЫЙ КАЧЕСТВЕННЫЙ УРОВЕНЬ»

29 ноября 2019 года

«KAZAKHSTAN'S MODEL OF DEVELOPMENT: WAYS TO REACH A NEW QUALITATIVE LEVEL»

Materials of the International Scientific-Practical Conference

November 29, 2019

II том

Нұр-Сұлтан - 2020

ӘОЖ 338 (574)
ББК 72КБЖ 65.9 (5 каз)
Қ 18

Қ 18 «Қазақстандық даму үлгісі: жаңа сапалы деңгейіне шығу жолдары» // Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Нұр-Сұлтан: ҚазЭҚХСУ БПО, 2020. – 325 б.
П 18 «Казахстанская модель развития: пути выхода на новый качественный уровень» // Международная научно-практическая конференция. – Нур-Султан: ИПЦ КазУЭФМТ, 2020. – 325 с.

ISBN 978-601-7625-05-4

Под редакцией:

Академика Международной академии наук высшей школы,
д.пед.н., профессора **С.А. Абдыманапова**

Ответственные за выпуск:

З.К. Жаныбаева – к.э.н., проректор по академической деятельности и науке
А.А. Мусина – д.э.н., профессор, директор Центра социально-экономических исследований
Р.Д. Берназарова – главный специалист отдела ОНИР

Материалдар жинағына еліміздің әлеуметтік-экономикалық, ақпараттық, саяси және мәдени дамуының әртүрлі бағыттары бойынша оқытушылар мен қызметкерлердің ғылыми-зерттеулерінің нәтижелерін көрсететін баяндамалар енгізілді. Елдегі қазіргі жағдайды талдау негізінде елді жаңа сапалық деңгейге шығудың маңызды және өзекті мәселелері анықталады. Баяндамаларда білім берудің, ғылымның, ақпараттық қамтамасыз етудің, көптілділіктің, дизайнның, сонымен қатар қоғам дамуының құқықтық аспектілерінің өзекті мәселелері көрсетілген.

Жинақ материалдарын ғылыми-зерттеу жұмысында барлық деңгейдегі ғылыми қызметкерлер, оқытушылар және білім алушылар пайдалана алады.

В сборник материалов вошли доклады участников конференции, в которых отражены результаты научных исследований преподавателей и сотрудников по разным направлениям социально-экономического, информационного, политического и культурного развития нашей страны. На основе анализа современной ситуации в стране обозначены наиболее значимые и актуальные пути выхода страны на новый качественный уровень. Помимо экономики в докладах показаны актуальные проблемы образования, науки, информационного обеспечения, полиязычия, дизайна, а также правовые аспекты развития социума.

Материалы сборника могут быть использованы научными работниками, преподавателями и обучающимися всех уровней в научно-исследовательской работе.

Конференция материалдары автордың түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Материалы конференции отпечатаны с авторских оригиналов

ISBN 978-601-7625-05-4
© Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, 2020

УДК:330:35.011/357

М.Ж. Каменова, *д.э.н., профессор*
КазУЭФМТ

МОДЕРНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

В статье рассматривается теория модернизации как многообразие разнородного опыта стран, сталкивающихся с одними и теми же проблемам и едиными мировыми условиями. Модернизацию в широком смысле можно рассматривать как обновление, преобразования, нововведения, которые могут затронуть любую сферу жизни общества. Казахстан как суверенное государство делает первые шаги на мировой арене. Произошедшие в эти годы изменения, в частности, процессы модернизации, фактически усилили топливно-сырьевую специализацию страны в мировом хозяйстве и одновременно вызвали уменьшение доли машиностроения, текстильной, швейной, химической и пищевой промышленности в общем объеме промышленного производства. Дается анализ современного состояния АПК: участие в формировании ВВП страны, динамика и структура валовой продукции сельского хозяйства как основной отрасли АПК. Автор отмечает, что агропромышленный комплекс занимает особое место в структуре национальной экономики и призван обеспечить население страны экологически чистым продовольствием.

Ключевые слова: *модернизация, экономический рост, экономическая эффективность, агропромышленный комплекс, аграрный сектор, государственная поддержка, сельское хозяйство, валовая продукция, эффективность производства*

Увеличение численности населения на планете, возвышение потребностей, исчерпание традиционных ресурсов обуславливают решение двуединой задачи: экономического роста и экономической эффективности.

Экономический рост – это долгосрочная тенденция увеличения реального ВВП. Главная цель экономического роста – рост благосостояния и увеличение национального богатства. Сам по себе экономический рост противоречив. Так, можно добиться увеличения производства и потребления материальных благ за счет ухудшения их качества, экономии на очистных сооружениях и ухудшении условий жизни. Добиться временного роста производства можно и за счет хищнической эксплуатации ресурсов. Такой рост или неустойчив, или вообще лишен смысла. Поэтому экономический рост имеет смысл только тогда, когда сочетается с социальной стабильностью. Он предполагает достижение ряда сбалансированных целей: увеличения продолжительности жизни, повышения уровня образования и культуры, более полного удовлетворения потребностей, рационализации потребления, преодоления бедности, снижения безработицы, защиты окружающей среды и повышения экологической безопасности.

Развитие теории экономического развития в 20 веке привело ученых к пониманию того, что сутью этого процесса является модернизация, то есть смена старых способов решения обществом

своих задач новыми, более эффективными. Теория модернизации основана на том, что в определенный исторический период ранее менее экономически развитые страны могут начать интенсивное развитие своей экономики, форсируя смену технологического уклада. Такой путь развития прошли практически все развитые страны, проходят сегодня Южная Корея, Китай и ряд стран Восточной Европы.

По мнению профессора А. Мартинелли, необходимо рассматривать модернизацию не как один процесс, ведущий к формированию новой единой цивилизации, а как многообразие разнородного опыта стран, сталкивающихся с одними и теми же проблемами и едиными мировыми условиями [1].

Под экономической модернизацией понимается целая серия структурных, технологических и институциональных изменений в национальной экономике, обновление производственного аппарата, замена устаревшего оборудования и технологий на современные и более производительные, направленные на обеспечение устойчивого развития и экономический рост.

Модернизацию в широком смысле можно рассматривать как обновление, преобразования, нововведения, которые могут затронуть любую сферу жизни общества. Иными словами, это совокупность процессов крупномасштабных изменений, посредством которых некоторое общество приобретает экономические, политические, социальные и культурные черты, свойственные современности, которая существует «здесь и сейчас» [1].

Теория модернизации зародилась в 40-50 годах XX столетия. Основоположник теории модернизации Эйзенштадт Ш.Н. дает следующее определение этого явления: «Модернизация – это процесс изменения и направления тех типов социальной, экономической и политической систем, которые развивались в Западной Европе и северной Америке с семнадцатого по девятнадцатый век и затем распространились на другие европейские страны, а в девятнадцатом и двадцатом веках – на южноамериканский, азиатский и африканский континенты» [2].

Характер и динамика экономического роста и процессов модернизации общества являются предметом самого пристального внимания экономистов и политиков в любой стране. От того, какие процессы происходят при осуществлении модернизации зависит очень многое в жизни страны.

По мнению российского ученого Е. Г. Ясина, модернизация экономики решает целый ряд задач: во-первых, это производство конкурентоспособной продукции в объемах, позволяющих национальным производителям занять достойное положение на мировых рынках; во-вторых, замена устаревшего оборудования и технологий; в-третьих, участие в мировых инновационных процессах; в-четвертых, формирование производственной структуры, соответствующей критериям развитой индустриальной страны [3].

В Казахстане вопросам модернизации страны придается большое значение. Так, Елбасы Назарбаев Н.А. сделал процесс модернизации экономики целью современного этапа развития Казахстана. В работе «На пороге XXI века» он отмечает, что «без модернизации во всех сферах мы обречены пребывать в вечно запаздывающей полосе исторического времени» [4].

По мнению Бопиевой Ж.К. «Модернизация экономики Казахстана – это составная часть модернизации общества, касающаяся ускоренного развития экономической сферы в направлении высокотехнологичной индустриализации и формирования базиса постиндустриализации на основе: совершенствования действующих и построения новых институтов, соответствующих требованиям роста динамических конкурентных преимуществ национального хозяйственного комплекса; системной трансформации, устойчивости развития; инновационного преобразования системы производительных сил, являющихся ядром технологических изменений» [5].

В условиях углубляющихся процессов глобализации деятельность правительства должна быть направлена на «дальнейшее осуществление институциональных преобразований, реанимацию и развитие отдельных отраслей и сфер в основном несырьевого сектора на кластерной основе, внедрение информационно-технологических и инновационных систем во все сферы и отрасли экономики и в целом на восстановление и дальнейшее развитие потенциала страны, способствующего выходу национальной экономики на международный рынок; полноценное финансовое обеспечение стратегических программ и проектов; эффективную деятельность финансовых и инновационных институтов развития, обеспечивающих кредитование отечественных

предприятий, работающих в несырьевом секторе; реализацию стратегии индустриального-инновационного развития и т. д., нацеленных, в конечном счете, на ускорение процесса модернизации экономики»[6].

Развитие мировой экономики на современном этапе характеризуется процессами глобализации, заключающимися в усилении взаимосвязи и взаимовлияния экономик разных стран, независимо от уровня их развития и политического устройства.

Казахстан как суверенное государство делает первые шаги на мировой арене. Основной причиной, обусловившей проведение модернизации казахстанской экономики в 90-ые годы 20 века после распада СССР, явилась необходимость преодоления отставания от развитых стран по технике и технологии, и что самое главное – по уровню благосостояния населения. Рыночные реформы 90-ых годов не привели к созданию полноценной рыночной экономики, способной обеспечить устойчивое экономическое развитие. Произошедшие в эти годы изменения, в частности, процессы модернизации, фактически усилили топливно-сырьевую специализацию страны в мировом хозяйстве и одновременно вызвали уменьшение доли машиностроения, текстильной, швейной, химической и пищевой промышленности в общем объеме промышленного производства (см табл.1).

Таблица 1. **Структура промышленности Казахстана за 2003- 2007 годы** (%)*

Отрасли промышленности	2013	2014	2015	2016	2017
Топливно-энергетическая	44,1	48,6	54,9	53,6	52,2
Машиностроение	3,6	3,3	3,4	3,5	3,6
Текстильная и швейная	1,3	0,9	0,7	0,6	0,6
Химическая	1,3	1,1	1,02	0,8	0,9
Пищевая	11,8	10,5	8,8	8,0	8,2

** Источник: Казахстан в 2017 году, Статистический сборник, Астана 2017 г.[7]*

За анализируемый период доля топливно-энергетической отрасли выросла с 44,1 до 52,2 %; текстильной и швейной снизилась с 1,3 до 0,6 %; пищевой промышленности – с 11,8 до 8,2%. Следствием этого стало увеличение зависимости экономики страны от топливно-сырьевого сектора и мировой ценовой конъюнктуры, а также нарастание технологического отставания от развитых стран.

Неэффективность экономики Казахстана, ее низкая способность противостоять международной конкуренции выражается не только в преобладании в экспорте сырья. Для Казахстана и стран СНГ характерно сокращение индустриального сектора и расширение сферы услуг непроизводственного характера. Сырьевая направленность экономики влечет за собой целый ряд проблем. Так, инвестиционная политика сильно подчинена сырьевому сектору, зарубежные компании ведут собственный или совместный бизнес в таких отраслях, как нефтегазовая, металлургия, банковско-финансовый сектор, телекоммуникации.

Низка производительность труда, в особенности в таких сферах как сельское хозяйство. От уровня его развития зависит обеспечение населения продовольствием, благосостояние населения, социально-экономическое положение села, снабжение сырьем перерабатывающих отраслей и другие показатели. АПК формирует основные условия воспроизводства рабочей силы, в его отраслях создаются товары и услуги, предназначенные для потребления и восстановления затраченных в процессе производства усилий вовлеченной рабочей силы. Такая роль АПК делает его причастным к воспроизводственному процессу и определяет статус отрасли как важнейшей предпосылки обеспечения продовольственной безопасности. Поэтому динамичное развитие АПК является одним из основных приоритетов социально-экономической политики государства и выступает определяющим фактором экономической и социальной стабильности в стране.

Агропромышленный комплекс Казахстана имеет сельскохозяйственную специализацию. В советский период республике в общесоюзном разделении труда была определена роль произво-

дителя зерновых культур и продукции животноводства, которыми обеспечивались другие регионы страны. На долю страны приходилась восьмая часть общего объема заготовок пшеницы сильных и твердых сортов. Разнообразие природно-климатических и экономических условий на территории Казахстана создавало предпосылки для производства широкого ассортимента продуктов питания союзного и местного значения [8].

В результате многочисленных преобразований, АПК в 80-х годах XX века сформировался как межотраслевое комплексное образование, представляющее собой совокупность отраслей экономики, включающих производство, заготовку, хранение, транспортировку, переработку и реализацию продукции сельского хозяйства, а также сопутствующих производств и сфер деятельности, обеспечивающих АПК современной техникой, оборудованием, информационными и другими ресурсами.

Стержневой отраслью агропромышленного комплекса Казахстана является сельское хозяйство, занимающее 17,6% от мирового экспорта и 15,3% от мирового импорта [9]. С ним связаны отрасли промышленности и строительства, снабжающие сельское хозяйство средствами производства и осуществляющие строительство. Рост эффективности сельского хозяйства жизненно важен для мультипликативного развития других секторов экономики, решения проблем обеспечения экономического роста, продовольственной безопасности и преодоления бедности. Поэтому при разработке стратегических планов развития Казахстана, основной упор делается на развитие аграрного сектора как основы создания эффективной экономики.

Проведенный нами анализ позволяет отметить неплохие темпы развития сельского хозяйства в последние годы, создающие основу для развития животноводства, растениеводства и перерабатывающих отраслей промышленности. Так, в 2017 году валовая продукция сельского хозяйства составила 4070916,8 млн. тенге и выросла по сравнению с 2013 годом в 1,38 раза. Объем продукции растениеводства за этот же период вырос в 1,3 раза, продукции животноводства - в 1,4раза [7].

Такие, в целом положительные результаты, не оказали существенного влияния на состояние продовольственной безопасности и не привели к созданию эффективного аграрного сектора, способного выдержать конкуренцию с партнерами. При оценке участия аграрного сектора в обеспечении продовольственной безопасности необходимо, в первую очередь, проанализировать долю сельского хозяйства в формировании ВВП. За рассматриваемый период произошло сокращение доли сельского хозяйства в ВВП страны с 8,2% в 2013 году до 7,7 в 2017 году. Уместно напомнить, что в 1990 году эта доля составляла 34%. Потенциал сельского хозяйства используется неэффективно, качественные показатели отрасли остаются низкими. Это касается, в первую очередь, качества сельскохозяйственной продукции и использования сельскохозяйственных угодий, в частности, остается высокой доля заброшенных и выведенных из сельскохозяйственного оборота земель, опустыниванием охвачено 66 % территории республики, а пахотными землями утрачено до 1/3 гумуса [6]. Процессы диверсификации площадей проходят низкими темпами. Площади под кормовыми культурами не позволяют обеспечить потребности животноводческой отрасли, катастрофически не достает инфраструктурных объектов. В Казахстане производится недостаточно аграрной продукции, к тому же из-за ее высокой себестоимости и низкого качества, многоукладности сельской экономики как следствие сосуществования хозяйствующих субъектов различных форм собственности, наличия разнообразных организационно-правовых форм хозяйствования. В результате экономических реформ большинство сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий приобрели новые организационно-правовые формы хозяйствования, высокую долю личных подсобных хозяйств населения, создающую определенные сложности в управлении АПК как системой, внедрении новых технологий, улучшении породного состава стада, высокая зависимость сельскохозяйственного производства от природно- климатических условий и сезонности производства слабого использования, маркетинговых инструментов исследования рынка она не выдерживает конкуренции, что приводит к экспансии импорта на отечественные рынки.

Анализ статистических данных показывает, что валовая продукция сельского хозяйства более чем на 50% (за исключением 2017 года) формируется за счет ЛПХ, а участие более крупных по размерам предприятий, которые могли бы выступать инициаторами интеграционных процессов, ограничивается 20% - 25% (табл. 2).

Таблица 2. **Валовая продукция сельского хозяйства Казахстана** *

	2013	2014	2015	2016	2017
Валовая продукция сельского хозяйства, млрд. тенге	2949,5	3143,7	3307,0	3684,4	4070,9
В т.ч. сельхозпредприятия	572,6	589,5	680,4	856,3	975,4
Доля в валовой продукции, %	19,4	18,8	20,6	23,2	23,9
Крестьянские (фермерские) хозяйства	752,4	810,2	904,5	1043,8	1152,5
Доля, %	25,5	25,7	27,4	28,3	28,3
ЛПХ	1624,5	1744,0	1722,1	1784,3	1943,0
Доля в валовой продукции, %	55,1	55,5	52,0	48,5	47,8
Уровень рентабельности, %	24,8	17,5	28,2	28,5	36,1

** Источник: Казахстан в 2017 году, Статистический сборник, Астана 2017 г.[7]*

Объем продукции сельского хозяйства за рассматриваемый период увеличился и составил к базисному периоду 371,5%, в том числе, объем производства сельхозпредприятий вырос более чем в 2 раза и составил в 2017 году 975,4 млрд тенге. Крестьянские (фермерские) хозяйства также увеличили объемы производства .

Менеджмент не ориентирован на запросы рынка, слабо используется маркетинговый подход, учитывающий пожелания и запросы потребителей и чутко реагирующий на изменения конъюнктуры рынка.

Стратегические документы по реформированию экономики Казахстана показывают стремление правительства построить экономическую систему, основанную на производстве и экспорте продукции с высокой добавленной стоимостью и отойти от сырьевой зависимости. В такой экономике рост не исчерпывается накоплением капитала и расширением масштабов производства, а достигается за счет повышения роли знаний как главного двигателя прогресса. В развитых странах около трети инвестиций вкладывается в НИОКР и подготовку кадров.

Казахстан в ходе проведения модернизации должен решить ряд серьезных задач:

– избавиться от сырьевой зависимости экономики, основанной на добыче и первичной обработке минерального и сельскохозяйственного сырья;

– повысить уровень технической оснащенности во всех секторах экономики;

– разумно расходовать запасы крупных месторождений сырья;

– поднять уровень и качество жизни населения.

В условиях глобализации очень важно определить место и роль государства в модернизации. Любое государство встает перед необходимостью реагировать на изменения ситуации на мировых рынках, в режимах торговли, деятельности финансовых институтов. Вопрос лишь в том, какой должна быть степень вмешательства государства в экономику. Не включаясь в дискуссию о том, может или не может государство вмешиваться в экономику, отметим, что государственное регулирование не свидетельствует о слабости государства, а говорит о наличии сложных процессов, которые не могут быть решены только силами частного бизнеса. В кризисные периоды государство берет на себя контроль за стратегическими отраслями экономики. Примером такого вмешательства служат действия правительств практически всех стран, попавших в кризисную ситуацию (и Казахстана в т.ч.): это поддержка финансового, агропромышленного секторов, помощь строительной отрасли).

Именно государство должно стать ключевым субъектом управления процессами модернизации. Органы государственной власти реализуют ряд мероприятий по реорганизации социально-экономической среды и модернизации экономики, что предполагает выполнение комплекса функций: инициирование, регулирование, организация процесса модернизации. Задачами государственной политики являются:

– определение направлений инновационной политики, в результате чего задаются приоритеты и пути развития технического и инновационного потенциала;

– разработка системы стимулирования и поддержки процессов модернизации;

– выявление предпосылок модернизации на внутреннем и внешнем рынках;

– установление актуальных для экономики страны направлений государственного регулирования инновационных процессов, процесс установление которых задает и конкретизирует пути развития научно-технического и организационно потенциала и на завершающей стадии позволит определить наиболее эффективный комплекс мер государственного регулирования.

Агропромышленный комплекс является сферой экономики, от которой зависит национальная и продовольственная безопасность. Поэтому отрасли агропромышленного комплекса Казахстана остро нуждаются в модернизации и повышении конкурентоспособности товара.

Модернизация агропромышленного комплекса – одна из задач, поставленных главой государства. Она предполагает решение вопросов импортозависимости на внутреннем агропродовольственном рынке страны и создание необходимой основы для будущего экономического роста.

Литература

1. А. Мартинелли. Глобальная модернизация. Переосмысляя проект современности. СПБ 200г.
2. Eisenstadt S/IV/ Modemization^ Protestan Change. Englewood Cliffs(N.J.), 1999, p.1
3. Модернизация российской экономики. В кн./отв.ред. Ясин Е.Г. М.: Гу ВШЭ, 2002, с.13
4. Назарбаев Н.А. На пороге XXI века Алматы: Өнер-1996, с.121-126.
5. Бопиева Ж.К. Модернизация экономики Казахстана: теоретические основы, потенциал, механизмы - Караганда: ТОО «Санта-Полиграфия, 2005»
6. Космамбетова Р.И. Стратегия управления процессом социально-экономического развития Казахстана: Изд. Институт экономики МОН РК, – Алматы, 2007
7. Статистика// Комитет статистики Министерства национальной экономики РК. – 2018: http:// www.stat.kz.
8. Астратова Г.В., Семин А.Н. Маркетинг потребительского рынка продовольственных товаров: некоторые вопросы теории и практики: монография. – Екатеринбург: Издательство УрГСХА, 1999. – 412с.
9. М. Сейдуманова. Перспективы развития пищевой промышленности Казахстана // Курсив. – 2013. – 13 июня. – (№23). – 10.
10. Мамытбеков А.С. Тезисы Министерства сельского хозяйства на коллегии 4 февраля 2013 г. – 2018. – URL: http:// www. primeminister.kz

Түйін

Мақалада бірдей проблемалар мен жалпы әлемдік жағдайларға тап болған елдердің әр түрлі тәжірибесінің модернизация теориясы қарастырылған.

Жаңғыртуды кең мағынада жаңарту, қайта құру, қоғам өмірінің кез келген саласын қозғауы мүмкін жаңа енгізілімдер ретінде қарастыруға болады. Қазақстан егеменді мемлекет ретінде әлемдік аренада алғашқы қадамдар жасауда. Осы жылдары болған өзгерістер, атап айтқанда, жаңғырту процестері елдің әлемдік шаруашылықта отын-шикізат мамандануын іс жүзінде күшейтті және сонымен бір мезгілде өнеркәсіп өндірісінің жалпы көлемінде машина жасау, тоқыма, тігін, химия және тамақ өнеркәсібі үлесінің азаюына алып келді. АӨК қазіргі жағдайына талдау жасалады: елдің ЖІӨ қалыптастыруға қатысу, АӨК негізгі саласы ретінде ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің динамикасы мен құрылымы. Автор атап өткендей, агроөнеркәсіп кешені Ұлттық экономика құрылымында ерекше орын алады және ел халқын экологиялық таза азықтүлікпен қамтамасыз етуге бағытталған.

Summary

The article discusses the theory of modernization as a variety of diverse experiences of countries facing the same problems, and a single world conditions. Modernization in the broad sense can be considered as updating, transformations, innovations that can affect any area of society. Kazakhstan, as a sovereign state, is taking its first steps on the world stage. The changes that took place during these years, in particular, the modernization processes, actually strengthened the country's fuel and raw material specialization in the world economy and at the same time caused a decrease in the share of engineering, textile, clothing, chemical and food industries in the total industrial production.

The analysis of the current state of the agricultural sector is given: participation in the formation of the country's GDP, dynamics and structure of gross agricultural output as the main branch of the agricultural sector. The author notes that the agro-industrial complex occupies a special place in the structure of the national economy and is designed to provide the country's population with environmentally friendly food.

УДК 331.108.2

Г.Т. Лесбаева, *д.э.н., профессор*
КазУЭФМТ

ИННОВАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ HR-МЕНЕДЖМЕНТА

Любые стратегические меры, которые принимаются в организациях, производстве или других областях носят инновационный характер. Инновационная стратегия формирует цели инновационной деятельности, а также выбор средств их достижения и источники привлечения этих средств. Стратегическое управление компанией подразумевает постановку и решение новых целей и задач, организацию новых бизнес-процессов, формирование человеческих ресурсов, отвечающих новым требованиям, для этого необходимо использование современных HR-технологий. В компании должна быть сформирована модель компетенций, соответствующая стратегии.

Ключевые слова: *стратегическое управление, стратегии управления персоналом, инновационные стратегии, HR-технологии, компетентностный подход управления персоналом.*

На сегодняшний день инновационные стратегии управления персоналом являются неотъемлемой частью инновационного менеджмента в кадровой работе. При помощи инновационных стратегий решаются вопросы планирования и реализации инновационных проектов кадровых нововведений, которые ориентированы на значительные и качественные изменения в социальной, производственной и предпринимательской сфере организации[1].

Любые стратегические меры, которые принимаются в организациях, производстве или других областях носят инновационный характер. Инновационная стратегия формирует цели инновационной деятельности, а также выбор средств их достижения и источники привлечения этих средств. Линию развития организации отражают ее стратегические цели. Инновационные стратегии изнутри можно разделить на следующие группы:

1. Функциональные
2. Ресурсные
3. Продуктовые
4. Организационно-управленческие

Нередко наблюдается отказ от различных инноваций, что находит отражение в таких причинах, как ощущение потери, неопределенности, уверенности, что старая система лучше, а новая может привести к кризису. В связи с этим, прежде чем ввести инновацию, большинство авторов придерживаются мнения, что следует подготавливать персонал к нововведению. Эти направления могут находить свое отражение в таких управленческих решениях:

1. Повышение уровня образованности персонала. Просвещенные работники с хорошим кругозором будут легко поддаваться инновациями, а также выступать новаторами идей.

2. Технологизация управления и производства. Предоставить техническое оснащение персоналу в свободном доступе.

3. Предоставление свободы персоналу в высказываниях своего мнение о проводимых изменениях. Проводить дискуссии и консультацию с работниками на тему нововведения в организации.

4. Поддержка коммуникации сотрудников со всеми подразделениями организации, а также внешними конкурентами и учебными заведениями.

5. Дать возможность персоналу выходить за рамки своих функциональных обязанностей, поощряя творческую инициативу и самостоятельность.

6. Предоставлять персоналу необходимый объем информации и ресурсов для достижения организационных целей.

Выделяются основные виды инновационных стратегий:

Имитационная стратегия – используется такими фирмами, которые имеют сильные техноло-

гические и рыночные позиции. При этом все основные потребительские свойства инноваций, которые выпускают на рынок другие компании – копируются. Такая стратегия наиболее близка и характерна для крупных компаний, которые за счет серийного производства и эффекта масштаба стараются опередить своих конкурентов, например, комплексы гражданской и оборонной промышленности.

Наступательная стратегия – характерна для таких форм, которые строят свою деятельность на принципах предпринимательской конкуренции. Свойственна малым инновационным фирмам, которые специализируются на создании нововведений, ведущих к прорыву. Привлеченные средства тратятся подобными компаниями на научные, исследовательские и опытно-конструкторские работы.

Оборонительная стратегия – направлена на то, чтобы фирма удерживала свои позиции на уже имеющихся рынках. Основная функция этой стратегии заключается в соотношении «затраты – результат». При этом эта стратегия требует не менее интенсивных научных, исследовательских и опытно-конструкторских работ. Именно такая стратегия применима как для крупных, так и средних компаний.

Патентная стратегия – характерна для условий приспособления к узким сегментам широкого рынка и направлена на завоевание этого рынка при условии вытеснения конкурентов на основе выпуска модернизированной или новой продукции. Данная стратегия применима к малым, средним фирмам. При этом она редко применяется к широким фирмам. Патентная стратегия заключается в необходимом сосредоточении максимальных усилий на узком сегменте рынка и ставке на дифференциацию продукции.

При выборе инновационной стратегии, прежде всего, во внимание принимают рыночную позицию фирмы, ее научно-техническую политику, а также стадию жизненного цикла, на которой находятся продукты или услуги. На основе различных моделей инновационного стратегического планирования существует достаточно большое количество вариантов выбора стратегической позиции [1,2].

Стоит также упомянуть о данных нескольких исследований, использующие инновации в управлении персоналом, которые основаны на следующих принципах:

1. Высокая оплата труда
2. Обучение с дальнейшей перспективой (опережающее обучение, развивающее потенциал сотрудника)
3. Привлечение новых и удержание наиболее эффективных сотрудников
4. Вознаграждение и поощрение результатов деятельности и инициативность кадров
5. Необходимый обмен информацией для реализации планов организации
6. Соотношение интересов сотрудников и интересов организации
7. Предоставление планирования карьеры в компании [3].

Существует прямая взаимосвязь между инновационной стратегией управления персоналом и общей стратегией предприятия. Первая может быть не только подчинена второй, но и являться ее продолжением, то есть быть с ней как единое целое.

Так же можно выделить виды стратегии управления персоналом. К ним относятся:

1. Стратегия инноваций – основана на тесном сотрудничестве коллектива между собой. В компании, где выбрана такая стратегия, HR-менеджеры должны обеспечивать сотрудникам работу, которая сможет позволить накопить или приобрести навыки для других должностей в той же самой организации. Благодаря приобретенным умениям и навыкам инновационная стратегия может способствовать дальнейшему развитию, вплоть до карьерного роста. Характерным признаком такой стратегии является аттестация, которая позволяет сделать подробный анализ работы коллектива и его трудовых достижений. Данной стратегии присущи такие особенности как: принятие рискованных решений, высокий и творческий потенциал работников, ориентирование на дальнейшую перспективу, высокая степень сотрудничества и готовность работать в непредсказуемой и неопределенной среде.

2. Стратегия лидерства – ориентирует свое внимание на результатах самой работы, например,

выпуск объемов продукции. Такой тип в сфере управления персоналом, прежде всего, ориентирован на краткосрочную перспективу, уделяет лишь умеренное внимание качеству и не терпит рисков. Эта стратегия имеет основные черты. К ним можно отнести: контроль и мониторинг работы всего трудового коллектива, должностные обязанности изложены кратким и формальным языком, минимальное обучение, аттестация кадров проводится по промежуточным результатам проделанной работы.

3. План повышения качества – анализ этого вида стратегии показывает, что все основное внимание уделяется не только рабочему процессу в целом, но и его качеству. Организации, для которых характерна эта стратегия стремятся принимать менее рискованные решения. В таких организациях высоко ценится преданность и приверженность работников. Для таких предприятий характерны следующие черты: конкретное описание должностных обязанностей, постоянное обучение персонала, высокая вовлеченность в рабочий процесс ее сотрудников, гарантии рабочих мест и отношение к сотрудникам по принципам социального равенства [4].

В настоящее время большую популярность набирают инновации, которые способны повысить эффективность деятельности компаний в несколько раз. Это обусловлено тем, что все организации находятся в глобальной конкурентной среде.

Стратегическое управление компанией подразумевает постановку и решение новых целей и задач, организацию новых бизнес-процессов, формирование человеческих ресурсов, отвечающих новым требованиям, для этого необходимо использование современных HR-технологий. Прогрессивные компании используют компетентностный подход управления персоналом. При стратегическом управлении необходимо сформировать модель компетенций должностей сотрудников, соответствующую стратегии компании (в соответствии с рис. 1).

Рис. 1. **Компетентностный подход управления персоналом**

Разрабатываются корпоративные компетенции, соответствующие миссии, ценностям, новому видению; менеджерские/личностные компетенции, определяемые новыми условиями функционирования компании, стадией ее жизненного цикла; профессиональные, зависящие от осваиваемых

видов деятельности. Модель компетенций должностей в компании показывает, компетенции, которые должны проявляться у сотрудников в рассматриваемой перспективе. Эта модель должна стать эталоном компетенций сотрудников компании и все кадровые решения должны приниматься с целью обеспечения соответствия компетенций сотрудников этой модели. При разработке стратегических программ необходима оценка компетенций персонала компании по новой модели и, в случае несоответствия, принятие решений об увольнении некоторых сотрудников, обучении и развитии других, поиске, подборе и найме новых сотрудников, в соответствии с новой моделью компетенций [5].

Для принятия кадровых решений, направленных на реализацию стратегии компании необходимо классифицировать персонал, ранжировать его по критериям результаты труда и потенциал. Идея дифференциации персонала на способных и результативных, со средними результатами и способностями, и неэффективных, предложена исследователями McKinsey в конце 1990-х, начале 2000-х годов XX века и представлена в книге «Война за таланты».

Для определения компетенций, которые необходимо развивать у персонала, планируемого на руководящие должности, предлагается использовать оценку методом AssestmentCenter. На сегодняшний день этот метод является наиболее валидным методом оценки компетенций сотрудников, и единственным методом оценки, нацеленным на будущее. При Assestment оцениваются характеристики, устойчиво проявляющиеся в поведении сотрудника, позволяющие делать вывод о том, что сотрудник будет демонстрировать их и в будущем. Этот метод является комплексным, при котором, с помощью различных индивидуальных и групповых упражнений, профессиональных тестов и заданий, экспертами-наблюдателями определяется уровень проявления компетенций оцениваемого сотрудника. Формируется профиль компетенций, по которому эксперты делают выводы об уровне компетенций сотрудника в соответствие с моделью компетенций должности, на которую он планируется. Определяются те компетенции, уровень которых недостаточен, принимается решение о том, каким образом их можно развить.

Основой развития компетенций сотрудников является обучение. Профессиональное обучение сотрудников предполагает целенаправленный процесс формирования и развития необходимых компетенций. Сотрудникам может быть предложено повышение уровня профессионального образования. Если сотрудник имеет начальное профессиональное образование, то компания направляет его в колледж, если имеет среднее профессиональное образование - то в высшее учебное заведение. Для занятия руководящих должностей, современный бизнес предъявляет требования к наличию степени мастера бизнес-администрирования (МБА). Степень МБА, является квалификационной степенью в менеджменте, присвоенной бизнес-школой. Обучение в бизнес-школе направлено, прежде всего, на развитие управленческих компетенций. При необходимости повысить квалификацию, или получить новую профессию сотруднику рекомендуется пройти курсы дополнительного профессионального образования, а также заняться самообразованием.

Для получения новой профессии сотрудник направляется на курсы профессиональной подготовки/переподготовки кадров, для повышения квалификации - на курсы повышения квалификации. Учебные программы курсов переподготовки кадров включают обучение новым знаниям, умениям и навыкам по соответствующей профессии, срок обучения на них должен быть не менее 250 академических часов. Программы курсов повышения квалификации направлены на углубление некоторых компетенций слушателей, являющихся специалистами соответствующего направления, их объем не менее 16 часов.

Новым и перспективным направлением самостоятельного профессионального обучения являются Массовые открытые онлайн курсы (МООК). Первые МООК возникли в университетах США в 2008 году.

Помимо перечисленных, внешних видов профессионального образования, компании организуют внутреннее обучение, которое подразумевает проведение обучающих мероприятий внутри компании на рабочих местах и вне рабочих мест сотрудников.

Традиционными методами обучения являются лекция, практическое занятие, семинар. В настоящее время признано эффективным увеличение объема практических занятий, активно

применяются такие методы практического обучения как кейс-метод (case-study) -разбор практических ситуаций из опыта практической деятельности компании; тренинг -проведение деловых, ролевых имитационных игр, групповых дискуссий; баскет-метод (in-basket) - работа с деловыми бумагами, разбор документов, корреспонденции [6].

Современные технологии организации учебного процесса предполагают обучение по блокам-модулям. Каждый модуль направлен на формирование определенной компетенции и включает в себя лекционные и различные практические занятия.

При обучении на рабочем месте используются традиционные методы, такие как наставничество, ротация кадров. Инновационными методами обучения являются: shadowing «быть тенью» - постоянное нахождение, в течение двух-трех дней, с ведущим сотрудником, наблюдение на его работу; buddying «партнерство» - закрепление равноправного сотрудника-партнера, с которым обучаемый может обсудить свою работу. Для обучения руководящей деятельности эффективно применение коучинга - закрепление коучера, который с помощью психотехнологий направляет обучаемого к достижению поставленных целей.

Осуществление обучения персонала компании подразумевает инвестирование в формирование новых и развитие имеющихся компетенций сотрудников с целью обеспечения качественной деятельности персонала в новых условиях. При организации обучения персонала очень важно, чтобы обучение проводилось в соответствие с новыми потребностями компании, т.е. в результате обучения должны быть сформированы компетенции по новой модели компетенций, а вложенные средства окупились и обеспечили рост доходов компании.

Помимо работы с перспективными сотрудниками, для стратегического развития компаниям необходимо заниматься хэдхантингом (headhunting - охота за головами) -поиском, привлечением и наймом талантливых специалистов. Талантами в HR-менеджменте называют результативных, высокопрофессиональных специалистов с высоким потенциалом.

Технология найма талантов существенно отличается от обычного найма, когда из списка соискателей специалист по подбору персонала отбирает наиболее подходящих претендентов для работы в своей компании. Рекрутеры компании должны сами искать талантливых соискателей на рынке труда, талантливых студентов выпускных курсов учебных заведений, а также высокопрофессиональных сотрудников других компаний этой же и других отраслей, которые занимаются поиском работы, и тех, которые пока не намерены менять работу.

Затраты на привлечение, удержание, развитие талантов очень высоки. Но, известно, что результаты талантов в несколько раз превосходят результаты сотрудников со средними показателями. Реализация технологии управления талантами приводит к значительному повышению результативности компании. Компания получает правильные решения, высокие результаты работы, повышение качества деятельности, конкурентоспособности [7].

Таким образом, при стратегическом управлении компанией необходимо применять современные технологии HR-менеджмента. В компании должна быть сформирована модель компетенций, соответствующая стратегии. На основании новой модели осуществляется оценка уровня компетенций персонала методами 3600 и Assestmentcenter. Перспективных сотрудников с потенциалом роста направляют на обучение и/или занимаются их обучением и развитием внутри компании.На рынке труда необходим постоянный поиск талантов, работы по их привлечению. Реализуются мероприятия по развитию и удержанию талантливых сотрудников.Эффективное инвестирование в обучение с использованием современных методов, форм и технологий, обеспечивает развитие компетенций персонала в соответствие со стратегией компании. Привлечение в компанию талантливых сотрудников позволит компаниям ставить и достигать более смелых решений, реализовывать стратегии развития компании.

Литература

1. Косинцева, Ю. Ф. Инновации в социальной сфере и проблемы новаторства в социальной работе. / Ю.Ф. Косинцева. – СПб.: Питер, 2016. – 163 с.

2. Виноградова, З. И. Инновационный креативный менеджмент/ З. И. Виноградова, В. Е. Щербакова. – М.: Наука, 2014. – 278 с.

3. Имашева З.З. Обзор результатов фундаментальных исследований в области компетентностного подхода управления персоналом // Инновационные технологии управления социально-экономическим развитием регионов России: Матер. VII Всерос. научн.-практич. конф. с междунар. участием. В 2-х частях. Уфа: ИСЭИ УНЦ РАН, 2015. Часть II. 204 с.

4. Майклз. Э. Война за таланты / Э. Майклз, Х. Хэндфилд-Джонс, Э. Экселрод; пер. с англ. Ю.Е. Корнилович. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2005. 272 с.

5. Ассессмент-центр для будущих руководителей: продвигаемся по карьерной лестнице играючи // Директор по персоналу практический журнал по управлению человеческими ресурсами. http://www.hr-director.ru/article/57200-assessment-tsentr

6. Васильева О. Обучение и развитие персонала в современных условиях // Pro-персонал информационный портал для специалистов по кадрам и управлению персоналом. №12. 2015 г: http://www.pro-personal.ru/journal/1027/612718

7. Лоиков С. Управление талантами «проактивность» // HR - лига Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом URL: http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1390

Түйін

Компанияны стратегиялық басқару кезінде HR-менеджменттің қазіргі заманғы технологияларын қолдану қажет. Компанияда стратегияғ асәйкес келетін құзыреттілік моделі қалыптастырылуы тиіс. Еңбек нарығында таланттарды үнемі іздеу, оларды тарту жұмыстары қажет. Компа-нияға талантты қызметкерлерді тарту компанияларға батыл шешімдер қоюға және қол жеткізуге, компанияның даму стратегиясын іске асыруға мүмкіндік береді.

Summary

In strategic management of the company, it is necessary to apply modern HR management technologies. The company must have a competency model that matches the strategy. The labor market requires a constant search for talent, work to attract them. Attracting talented employees to the company will allow companies to set and achieve more daring decisions and implement company development strategies.

УДК 332.146.2

Л.Н. Бурлаков, *к.э.н., доцент*
заслуженный деятель РК
Ж.Е. Нургалиева, *к.э.н., ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

НОВЫЕ ТРЕНДЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье рассматриваются современные подходы в региональной политике, которые ориентированы на позитивную динамику параметров уровня и качества жизни населения, обеспеченную устойчивым, сбалансированным, социально-экономическим развитием. Данные цели и задачи, определены последними программными документами, принятыми в Республике Казахстан по новой Стратегии пространственно-территориального развития страны. Также анализируется международный опыт региональной политики и предлагаются рекомендации по некоторым направлениям регионального развития.

Ключевые слова: *региональная политика, прогнозная схема пространственно-территориального развития, конкурентные преимущества, агломерация, инвестиции.*

В научной литературе дается разная трактовка понятий «региональная политика», но на наш взгляд наиболее емкое определение это следующее: «Региональная политика – составная часть государственного регулирования; комплекс законодательных, административных и экономических

мероприятий, способствующего наиболее рациональному размещению производительных сил и выравнивания уровня жизни населения»[1].

К сожалению, нигде в мире не удается заметно сгладить пространственное экономическое неравенство, поскольку оно формируется под воздействием объективных факторов. В развитых странах рост региональных экономических различий ослабевает, пик усиления неравенствами пришелся на начало XX в.

В странах догоняющего развития экономическое неравенство регионов быстро усиливается, повторяя тренд Западной Европы столетней давности.

Казахстан относится к странам догоняющего развития, поэтому при переходе к рыночной экономике рост экономического неравенства регионов был объективным трендом и все программные документы, определяющие вектор регионального развития, были ориентированы на снижение регионального неравенства. Так в «Концепции региональной политики в Республике Казахстан на 2002-2006» [2], целью было объявлено снижениесуществующих между регионами различий в уровнях социально-экономического развития. Ее реализации должно было способствовать осуществление важных инвестиционных проектов в сочетании с политикой избирательной поддержки проблемных регионов. Причем на поддержку проблемных регионов выделялось значительное количество бюджетных средств, которые направлялись на программы поддержки малых и моногородов, приграничных территорий, депрессивных сельских районов. Средства были потрачены, но диспропорции не удалось сгладить, так как регионы лидеры с развитым нефтегазовым или финансовым сектором развивались более быстрыми темпами, по сравнению с остальными областями. Поэтому концепцию равномерного развития территорий сменила концепция поляризованного развития, изложенная в Стратегии территориального развития РК до 2015 года [3], утвержденной Указом Президента. Ее реализация должна была осуществляться на основе 3 перехода к осевому методу формирования территориального пространства страны, каркасом которого должны были стать существующие и намечаемые транспортно-коммуникационные коридоры. Предусматривалось приоритетное развитие городов двух уровней: города-лидеры (Нур-Султан и Алматы) и опорные города (областные центры и город Семей). В документе предусматривалось проведение компенсирующей региональной политики, что подразумевало выравнивание обеспеченностью инфраструктурой, гарантированное предоставление государственных услуг в полном объеме, независимо от проживания в большом или малом городе, или на селе. Итоги выполнения стратегии не были подведены, так как в 2011 году Указом Президента утверждается Прогнозная схема территориально пространственного развития страны до 2020 года [3], а Указ об утверждении Стратегии признается утратившим силу.

В Прогнозной схеме в качестве центров экономического роста были выделены

· города первого уровня – агломерации с центрами в Нур-Султане, Алматы, Шымкенте и Актобе;

· города «второго уровня» - областные центры, города Семей и Туркестан (ныне также областной центр новой туркестанской области);

· города «третьего уровня» - малые и моногорода;

· опорные сельские населенные пункты;

· приграничные территории.

Целью региональной политики Казахстана, определенного в Прогнозной схеме, стало создание региональной территориальной организации экономического потенциала и благоприятных условий для жизнедеятельности населения. Что же касается проблемы сглаживания социально-экономических диспропорций, то она заменена необходимостью развития городов «первого уровня», городов «второго уровня» и т.д.

В свою очередь, идея агломераций представляет собой признание Правительством РК того факта, что люди, капиталы и инвестиции устремляются в города с наиболее развитой экономикой, инфраструктурой и высоким уровнем жизни, что заимствовано из международного опыта. В связи с этим, на наш взгляд, возникает необходимость представить небольшой обзор зарубежного опыта современных тенденций регионального развития.

Современная европейская региональная политика имеет три основных направления. Во-

первых, делается акцент на содействии экономическому сближению, чтобы помочь менее развитым регионам (которые расположены в основном в новых странах-участницах) уменьшить свое отставание от более развитых стран. Во-вторых, реализуются широкие мероприятия, направленные на улучшение региональной конкурентоспособности и занятости. Третья категория стратегий направлена на содействие сотрудничеству между регионами и странами, чтобы уменьшить экономическое значение национальных границ.

Сегодня региональная политика Канады осуществляется путем прямых финансовых трансферов в рамках оказания помощи депрессивным регионам, а также реализацией целевых государственных программ, предусматривающих развитие и совершенствование всех видов инфраструктуры, поощрение частных инвестиций в слаборазвитые регионы путем предоставления налоговых и иных льгот, субсидирование и поддержку местного бизнеса. Однако, эксперты отмечают, что реализация правительственных программ, направленных на поддержание депрессивных регионов и сокращение диспропорций в региональном развитии, пока не достигла ожидаемого эффекта вследствие отсутствия у последних стимулов к развитию с опорой на собственные силы.

В США нет органов власти, ведущих региональную политику, и нет региональной политики как документа, однако само государственное устройство страны направлено на решение задач регионального развития. Эксперты отмечают, что очень многое представлено регулированию механизма федерализма, который в США отличается особенным совершенством. Так, например, в государственной политике США отсутствует задача, направленная на выравнивание уровней развития регионов, а при решении проблем с бедностью именно самые бедные регионы получают основное финансирование и поддержку.

Региональная политика Китая направлена на достижение макроэкономических целей страны и повышение ее конкурентоспособности на мировом рынке. В Китае приоритетная поддержка оказывается регионам, имеющим высокий экономический и инвестиционный потенциал и представляющим собой «локомотив» для ускоренного развития экономики страны. Поскольку экономический рост страны способствует подъему экономики депрессивных регионов, то в отношении их проводится так называемая политика «позитивной дискриминации». Таким образом, региональная политика Китая, усиливая внутреннюю межрегиональную дифференциацию и поляризованное развитие регионов, создает необходимое условия для интеграции страны в качестве «локомотива» мирового экономического развития.

На основе проведенного анализа международного опыта можно сделать вывод, что региональная политика Казахстана имеет сходны направления с региональной политикой КНР в плане поддержки регионов, имеющих высокий экономический и инвестиционный потенциал (развитие агломерации, создание СЭЗ, индустриально-инновационные программы и т. д.).

Для всех стран мира, независимо от уровня развития, характерны тенденции территориальной концентрации экономики в регионах, обладающих конкурентными преимуществами.

Важнейшими направлениями пространственного развития для Казахстана в настоящее время являются:

· поддержка городов-центров и крупных агломерации, распространяющих инновации на периферию;

· улучшение человеческого капитала и институтов;

· развитие инфраструктуры для сокращения экономического расстояния;

· использование ресурсных преимуществ для привлечения новых технологий добычи и переработки сырья.

Эти концептуальные Положения, заложенные в основу Прогнозной схемы пространственно-территориального развития страны до 2020 года, получили новое развитие и конкретизацию в проекте Прогнозной схемы пространственно-территориального развития Республики Казахстан до 2030 года, опубликованной недавно на сайте Министерства национальной экономики РК.

Новой целью территориального развития является теперь создание условий для повышения благосостояния населения на основе реализации потенциала развития регионов, при строгом соблюдении основополагающих принципов соблюдения территориальной целостности страны,

самостоятельности регионов в выборе приоритетов развития, сбалансированности экономического и экологического развития и рациональности системы расселения населения с учетом модели «люди к инфраструктуре».

На решение этих проблем направлены и основные положения, изложенные в Послании Президента страны К-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года [5], в Общенародном пла-не – мероприятия по реализации Послания «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана», утвержденный Указом Президента от 10 сентября 2019 года [6].

Поэтому новшества новой «Прогнозной схемы территориально-пространственного развития» состоят в реализации следующих задач:

1. Необходимо увязать инфраструктурные планы регионов и отраслей в целях стимулирования трудовой активности и развития транзитного потенциала.

2. Формировать рациональную систему расселения за счет укрепления транспортной связанности внутри и между регионами, между «точками роста» с учетом демографического прогноза и миграционных процессов.

3. Разработать механизм оптимизации административно-территориального устройства областей за счет укрупнения или переподчинения сельских населенных пунктов с учетом удаленности от административных центров, транспортных связанности и экономического потенциала.

4. Сохранять и развивать «зеленую инфраструктуру, формировать сети зеленых зон в городах и селах, обеспечивать население экосистемными услугами – чистой водой, воздухом, биоразнообразием, привлекательными зонами отдыха.

Конечно, механизмы и инструменты по реализации этих задач еще предстоит разработать.

Особенно остро стоят вопросы развития сел и аулов. В РК в сельской местности проживает 7,7 млн человек – 42% населения. В половине сел нет нормальных дорог, инженерных сетей, школ, больниц, а самое главное нет представителей органов власти, так как аппараты Акимов расположены только в 2,5 тыс. сел из общего количества 6,5 тыс. сел. Чтобы удержать население на местах и приостановить нерегулируемую урбанизацию, разработаны меры, в рамках которых необходимо провести модернизацию сельской инфраструктуры. И согласно Прогнозной схемы территориально-пространственного развития РК до 2030 года, эту работы намечено проводить в рамках Программ развития АПК, ДКБ – 2020, «Еңбек» и «Ауыл – Ел бесігі».

В настоящее время отобрано 3477 сел с потенциалом развития, из которых 1150 опорных, 2327 спутниковых, 200 приграничных. В этих сельских населенных пунктах (СНП) проживает 6,6 млн чел, или 85% сельского населения страны. Речь идет о СНП с ежегодной динамикой роста численности населения. Также попадания в этот «перспективный» список требуется валовая добавленная стоимость животноводства и растениеводства, и рост занятости населения.

Для комплексного решения имеющихся проблем в этих селах необходимо по оценке Правительства примерно около 900 млрд. тенге. 630 млрд. (или 70%) предполагается выделить из республиканского бюджета, и остальные 30% или 270 млрд. тенге из местных бюджетов, средства эти предполагается распределить до 2027 года.

В 2020 году во всех регионах страны начнется широкомасштабная модернизация сельской инфраструктуры, на 2020 год будет выделено 80 млрд. тенге на цели модернизации сельской инфраструктуры. В целом на выделенные средства планируется реализовать 1641 проект в 250 селах.

Ожидается, что реализация проекта за 7 лет позволит улучшить качество жизни почти 7 млн сельчан. Будет построено и отремонтировано более 7 тыс. километров внутри поселковых улиц. Все жители будут обеспечены качественной питьевой водой, также будет осуществлена широкомасштабная модернизация других социальных объектов.

В тоже время остальные села и аулы (более 3 тысяч), где проживают больше миллиона человек, к сожалению, остаются без государственной поддержки и будут развиваться только в рамках текущего финансирования.

Понятно, что государственная казна не резиновая, решить все проблемы села в рамках одной Стратегии или программы невозможно. Но возникает сомнения в конечных результатах модернизации всех этих 3477 сел с потенциалом развития, включенных в Программу, особенно обещаний

обеспечить всех сельских жителей качественной питьевой водой. Эта задача не решается уже почти 20 лет. Если вспомнить историю, то была уже Программа, которая так и называлась «Питьевая вода» (годы реализации 2002-2010 гг.), на которую было выделено свыше 300 млрд тенге, и планировалось обеспечить 80% сельского населения качественной питьевой водой. Деньги потрачены, но качественная вода не пришла и в половину озвученных сельских населенных пунктов.

Затем была программа «Ақбулақ», рассчитанная на 2011-2016 годы. На развитие систем водоснабжения из республиканского бюджета выделили 438 млрд тенге на реализацию 1520 проектов. В 2017 году Правительство заявило, что централизованными системами водоснабжения снабжено 3671 сельских населенных пунктов, что составило55,6% от их общего количества (на 1 января 2017 года в РК насчитывалось 6601 сел и аулов). То есть опять «недотянули» до обещанных еще в 2010 году 80%. Теперь поставлена цель обеспечения качественной питьевой водой сельских жителей к 2027 году. Остается только надеется, что хоть на этот раз у Правительства получится выполнить обещанное.

На основании задачи, поставленной в Послании Президента, предстоит провести реформы межбюджетных отношениях. Во исполнении Указаний Президента планируется корпоративный подоходный налог (КПН) от малого и среднего бизнеса, как доходную статью, передать в 2020 году из республиканского бюджета в местные.

Предполагается, что в республиканский бюджет будут зачислять поступления КПН только от субъектов крупного предпринимательства.

Передачей КПН в местные бюджеты планируется стимулировать развитие экономики регионов за счет малого и среднего бизнеса и тем самым увеличить доходы местных бюджетов. Причем право устанавливать норматив распределения КПН от МСБ между областными и районными бюджетами предоставляется областным маслихатам, что расширяет полномочия местных представительных органов и придает дополнительный стимул местным исполнительным органам по развитию малого и среднего предпринимательства, росту объемов производства на подведомственных территориях, созданию новых рабочих мест, что будет в конечном итоге способствовать развитию региональной экономики.

По расчетам министерства экономики доходы местных бюджетов за счет передачи КПН от МСБ должны возрасти в 2020 году на 423 млрд тенге, в 2021 году на 487 млрд, а в 2022 году на 541 млрд. Планируется, что не менее 30% от этих сумм должно передаваться в районные бюджеты. Конечно на эти цифры уменьшится сумма поступлений в республиканский бюджет, но эти потери можно будет возместить за счет снижения субвенций местным бюджетам.

По состоянию на 2019 год области могут покрывать свои расходы в среднем по стране на 41% за счет собственных средств. К 2022 году эта цифра (за счет передачи КПН регионам) должна вырасти до 52%.

В заключении считаем необходимым отметить, что на данный момент, с учетом существующих рисков и вызовов, государство нацелено на сохранение сильной вертикали власти, с постепенным делегированием функций и полномочий от центра в регионы. В этой связи упор делается как на уровне укрепления институтов местного самоуправления на низовом уровне (выборность сельских Акимов, создание их бюджетов), так и на областном уровне (создание местной полицейской службы, передача КПН от МСБ из республиканского в местные бюджеты и т.д.). Данная тенденция, заложенная в Плане Наций «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ» Елбасы Н.А. Назарбаева [5], находит свое отражение и в Послании нынешнего главы государства К-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» [6].

Таким образом, в последние годы государство уделяет повышенное внимание проведению эффективной региональной политики, разработаны новые программные документы, ведется работа по совершенствованию региональной власти и экономическому развитию регионов.

Литература

1. Бурлаков Л.Н. Государственное и местное управление. Учебн. пособие, Астана, 2017. – С. 255.

2. О Концепции региональной политики Республики Казахстан на 2002-2006 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 7 декабря 2001 года №1598 https://tengrinews.kz/zakon/pravitelstvo_respubliki_kazahstan_premer_ministr_rk/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-P010001598_/

3. О Стратегии территориального развития Республики Казахстан до 2015 года Указ Президента Республики Казахстан от 28 августа 2006 года № 167. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 118 https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U060000167_/

4. Об утверждении Прогнозной схемы территориально-пространственногоразвития страны до 2020 года Указ Президента Республики Казахстан от 21 июля 2011 года №118.https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1100000118

5. План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31977084

6. Послание Главы государства К.-Ж.Токаева народу Казахстана от 10 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана», Газета «Казахстанская правда» 12 октября 2019 года.

Түйін

Мақала аймақтық саясаттағы қазіргі заманғы тәсілдерге арналған, сондай-ақ өңірлік саясаттың халықаралық тәжірибесіне талдау жасалады және өңірлік дамудың кейбір бағыттары бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Summary

The article is devoted to modern approaches in regional policy, and also analyzes the international experience of regional policy and offers recommendations in some areas of regional development.

ӘОЖ 338.24

С.Ш. Мамбетова, *э.ғ.м., доцент*
З.А. Ескерова, *э.ғ.м., аға оқытушы*
А.С. Ахметова, *э.ғ.м., аға оқытушы*
Е. Бөкетов атындағы ҚарМУ

БАСҚАРУ САЛАСЫНДАҒЫ HR-СТРАТЕГИЯНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Бизнестің болашағы мен табыстылығы көбінесе HR-ға байланысты, яғни компания тұрақты алға жылжуы үшін жоғары командалық рухы бар білікті, талантты, еңбекқор қызметкерлер қажет. Бұл мақалада басқару саласындағы HR-стратегиясының тиімділігі мен қажеттілігі жан-жақты қарастырылған. Сондай-ақ HR-стратегиясының қалыптастырудың қадамдары мен түрлері толықтай ұсынылған.

Кілт сөздер: *адами ресурстар (HR), менеджмент, стратегия, бизнес тиімділілігі*

Мемлекет Басшысының «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты жолдауындағы көрсетілген негізгі міндеттердің барлығы адам ресурстарынсыз жүзеге асырмайтыны анық. Сондықтан да басқару саласында адам ресурстары маңызды рөлді атқарады.

Адам ресурстары менеджменті (HRM) – тиімді жұмыс күшін тарту, дамыту және қолдауға бағытталған ұйымдағы іс-әрекеттер жиынтығы. Адам ресурстарын басқару (HRM) кешенді және үнемі өзгеріп отыратын ортада жүргізіледі.

Адам ресурстары – ұйымдағы өнімділік пен бәсекеге қабілеттілік үшін өте маңызды ұйым

мүшелері. Бұрын ұйымдарда HRM-ге (кейде персонал менеджменті деп аталады) жеткілікті деңгейде көңіл бөлінбеді. Соңғы жылдары HRM нің ұйым үшін маңызы қарқынды түрде артып келеді. Оның маңызы артуы құқықтық саладағы күрделі мәселелерден туындады. Адам ресурстарының ұйым үшін маңыздылығын мойындау еңбек өнімділігін арттыру үшін қажет. Оларды тиімсіз басқару өндіріс шығындарын шамадан тыс көбейтіп жіберді. Компанияны басқаруда ұқыпты әрі жүйелі әдіс, яғни қажет емес қызметкерлерді жұмыстан шығара отырып, бизнестің көркеюі үшін керек адамдарды жұмысқа шақыру адам ресурстарын басқарудың стратегиялық маңыздылығы тұрғысынан қарастырылады.

HR стратегиясы – бұл бизнес-стратегияға негізделген персоналмен жұмыс істеу мақсаттары мен міндеттері. Компанияның мәселесі және персоналдың жұмыс жағдайын жақсарту қажет. Мәселен, HR стратегиясы – ұзақ мерзімді жоспар. Және ол сізге және сіздің басшыңызға биылғы жылы не істеу керектігін айтады.

Іс жүзінде кез келген ұйым кадрларға деген қандай да бір қажеттілікті сезінеді, сондықтанда да персоналды тарту және іріктеу міндетін қояды. Бұл келесілерді қарастырады:

1) тиісті стратегияны әзірлеу және оны жалпы ауызбіршілікпен келісу (қызметкерлердің қайда, қашан, қанша және қандай мамандықтар қажет);

2) қызметкерлерге қойылатын талаптар тізбесі, олардың еңбегіне ақы төлеу деңгейі, өсу перспективалары негізінде неғұрлым қолайлы үміткерлерді іріктеу әдістерін айқындау;

3) персоналды тарту және еңбек шарттарын жасасу бойынша іс-әрекеттерді жүзеге асыру.

HR-стратегиясы кәсіпорынның стратегиясымен байланысты. Олардың әртүрлі нұсқаларын қарастырайық.

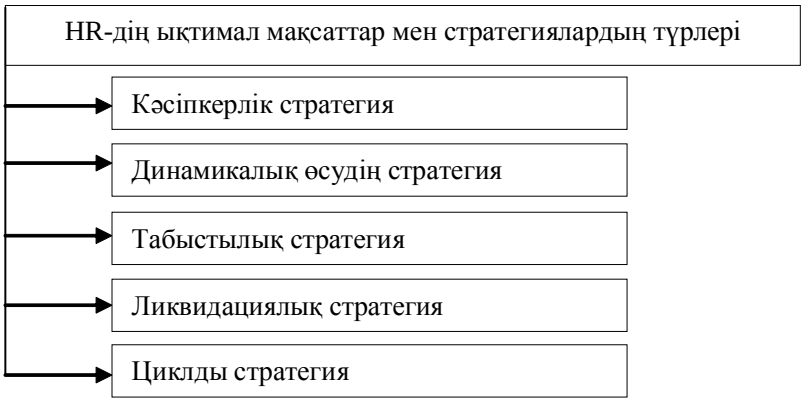

1-сурет. **HR-дің ықтимал мақсаттар мен стратегиялардың түрлері**

Кәсіпкерлік стратегия – тиімділікті жоғарлату бойынша жұмыстарды ұйымдастыру. Яғни жаңа шешімдерге бағытталған стратегия.

Персоналды басқару стратегиясы:

– Белгісіздік жағдайында жұмыс істей алатын және нәтижелерге жетуге бағдарланатын шығармашылық әлеуеті бар адамдарды компанияға тарту. Оларды тәуекелдерді деңгейін есептей білуге үйрету;

– Компанияның инновациялық стратегиясын жүзеге асыруға қабілетті негізгі қызметкерлерді ұстап тұру;

– Кәсіпорынның инновациялық белсенділігін қалыптастыратын әрбір менеджер үшін жеке мотивация схемасын әзірлеу.

Динамикалық өсудің стратегия -

Нарыққа үлкен сұранысқа ие жаңа тауар немесе қызмет шығарған компанияларға қолайлы. Өсу деңгейін қамтамасыз ету үшін басшылар бизнес үдерістерді жүзеге асырады, кейде барлық қызметті жұмылдырады (мысалы,франчайзинг).

Персоналды басқару стратегиясы:

– Стандартталған стратегияларды қамтамасыз ету үшін жаңадан келушілерді тарту.

– Мамандарды ауқымды жалдау және оқыту жүйесін құру.

Табыстылық стратегия

Компания дамыған кезде, нарық үшін тұрақты және стандартты өнім өндіреді, ал нарық бәсекелі болады.

Персоналды басқару стратегиясы:

– Тиімділікті арттыру бойынша жұмысты ұйымдастыру. Яғни, жұмыстың жаңа әдістері мен тәсілдерін, аттестациялауды және құзыреттілікті дамыту жүйесін қою.

– Қызметкерлердің тиімділігіне, ұқыптылығына, бастамашылдығына бағытталған корпоративтік мәдениетті құру.

– Тиімді мотивация схемасын жасау.

– Тиімсіз қызметкерлерді ауыстыру жоспарын құру.

Ликвидациялық стратегия. Банкроттыққа байланысты кәсіпорын иелері немесе инвесторлар бизнес тиімсіз деген қорытындыға келеді.

Персоналды басқару стратегиясы:

– Заңнама шеңберінде персоналды барынша тиімді қысқарту.

– Сату үшін құрылған компанияларда жұмыстың түбегейлі жаңа тәсілдерін жасай алатын адамдарды жалдау.

Циклды стратегия. Нарықтың құлдырау жағдайында өмір сүруге бағытталған.

Персоналды басқару стратегиясы:

– Ұстап қалуға бағытталған негізгі қызметкерлерге уәждеме жүйесін әзірлеу.

– Ұжымның психологиялық ахуалын нығайту.

– Қалыптасқан жағдайда шешу жолдарын іздеу бастамасын көрсету[1].

Тиімді HR-стратегиясын жазу үшін бизнестің стратегиялық міндеттеріне назар аудару маңызды. Егер компанияда 5-7 жылға арналған бизнесті дамытудың жаһандық стратегиясы жазылса, онда HR-стратегияны тұжырымдай отырып, бизнестің стратегиялық жоспарына жүгіну өте маңызды. Өйткені, басқару, қаржы, маркетинг сияқты салалардағы бизнес-міндеттер, оның ішіндегі атап айтқанда, кез келген стратегияның негізі болып келетін табыстың негізгі факторлары компанияның HR-саясатын анықтайды. Жалпы айтқанда, HR-стратегия бизнес ерекшелігіне байланысты болады.

HR стратегиясы келесі ережелерге негізделуі тиіс :

– HR стратегиясы бизнес стратегиясына негізделуі тиіс;

– HR стратегиясы компанияда бар қызметкерлермен жұмыс істеу мәселелеріне негізделуі тиіс;

– Технологиялық HR. Бұл бірқатар персоналды басқару жүйесінде қажет болатын барлық жақсартулар мен дамулар.

Әрқайсысына толықтай тоқталайық.

1. HR стратегиясы бизнес стратегиясына негізделеді. Бизнес-стратегия-басқарудың кешенді жоспары. Сондықтан бұл жоспар компанияның нарықтағы жағдайын нығайтуы тиіс. Нәтижесінде тұтынушыларды тарту, қанағаттандыру, табысты бәсекелестік, жаһандық мақсаттарға қол жеткізу күш-жігерін үйлестіруді қамтамасыз ету. Мәселен, бизнес-стратегия компанияның белгілі бір кезеңге арналған компанияның дамуын міндетті түрде ескереді. Бүгінде нарық өте тез өзгереді. Сондықтан компания иелері, басшылары, қызметкерлері белгісіздік және тәуекел жағдайындайларда өмір сүреді. Осының нәтижесінде бизнес-стратегияны барынша 2 жылға әзірлеу қабылданды. Әрине, банк саласы, сондай-ақ үлкен сенімсіз компаниялар 5 жылдық кезеңге арналған өз стратегияларын әлі де «әзірлеуде». Бірақ, жалпы орта және шағын бизнес компаниялары 2 жылдық стратегияны әзірлеуді ұстанады.

Бизнес-стратегияда көрініс болуы тиіс. Бұл зерттеу аясында ұсынылған компанияның бейнесі: «2 жылдан кейін біз қандай болдық?». Мысалы, егер «BEM Consulting Group» компаниясы туралы айтатын болсақ, онда келесі түрде тұжырымдауға болады. «BEM Consulting Group» компаниясы – клиенттер үшін күрделі міндеттерді шешетін ірі халықаралық консалтингтік компания, әрбір

клиентке жеке көзқарас, біз әрқашан кеңірек ойлаймыз. Мәселен, әрбір компанияның өз көзқарасы бар, ол міндетті түрде тұжырымдалуы керек.Жалпы айтқанда, табысты бәсекелестік, жаһандық мақсаттарға қол жеткізу күш-жігерін үйлестіруді қамтамасыз ету. Ол үшін адам ресурстарын жоспарлай ала керек (2-сурет).

2-сурет. **Адам ресурстарын жоспарлау**

Пайымдаудан басқа, бизнес – стратегия қаржылық мақсаттан тұруы тиіс. Бұл жағдайда біз мынадай сұрақтарға жауап беруге тиіспіз: «белгіленген 2 жылда қанша компания жұмыс істеуді жоспарлап отыр? Және де бұл посчитать?» Әдетте, компаниялар табыс өсіміне бөлене отырып, өзіне амбициялық мақсаттар қояды. Бірақ біз ақшаны қайдан алатындығын түсіну маңызды. Сонда біз төменде жұмыс істей бастаймыз. Сондықтан, біз маркетинг пен сатылымда не жасалатынын тіркей бастаймыз. Клиенттерге қандай өнімдер мен қызметтерді сатамыз және біз бұл барлық бізге қамтамасыз ететін персоналмен не істейміз. Сондықтан, біз қызметкерлер туралы айтқан кезде, бұл жерде оларды оқыту қалай жүргізілетінін, құзыреттерді қалай қамтамасыз ететінін, штатты және т.б. қалай ұлғайтатынымызды түсіну маңызды.

HR менеджері, HR директоры компанияда бизнес стратегиясы бар ма білу керек. Шын мәнінде, стратегия жоғарыдай көрсетілгендей барлық талаптартарға сай ма? Егер стратегия бар болса, онда деректер жай ғана «төбеден» алынған болса, олар тексерілмеген, есептелмеген. Немесе бұл бизнес-стратегия меншік иесінің өзі әзірлеген, оның бөлімшелерінің пікірін ескермей, онда бұл бағдарлануға болмайтын стратегия болуы мүмкін. Сондықтан, HR директор бизнес-стратегиясы қалай жасалғанын білу керек. Мәселен, егер ол жоқ болса, HR менеджері оны бастамашы болуы мүмкін. Мысалы, компаниядағы қандай да бір үдерістерді қалай оңтайландыратынын көру қажет – ұйымда бизнес-стратегияны әзірлеу кезінде барлығына назар аудару керек. Барлық көрсеткіштер анықталуы және теңгерілуі тиіс. Осылайша, компанияның қаржылық мақсатына қол жеткізу.

2. HR әрдайым өзіне сұрақ қою керек: «мәселелерді қалай ажыратуға болады?» Мысалы, міндетті түрде компания диагностикасын жасау керек. Және персонал диагностикасын жүргізу.

Осылайша, осы тәжірибиелік құралдарды қолданғаннан кейін HR ұйымда қандай мәселелер бар екенін бірден көреді.

Шын мәнінде, бұл статистикалық ақпарат. Қызметкерлер бойынша қандай деректерді жинау-төменде схемада. Оларды CRM немесе HR жүйесінде сұраңыз. Қажет болған жағдайда қызметкерлердің жеке істеріне қарап шығыңыз. Барлық деректерді бір файлға қосыңыз. Сіздің алдыңызда компанияда кім жұмыс істейді нақты жайылым болады. Сіз персонал құрылымында айқын ауытқулар жоқ па бағалайсыз.

3. Мәселен, бұл сіз осы жылы өндіргіңіз келетін HR-да барлық мүмкін жақсарту. Мысалы, қызметкерлерді іріктеу. Бұл үдеріс кезеңде таңдаудың тиімділігі есепке алған жоқ. Яғни HR бөлімі қалай жұмыс істейтінін көрсететін HR метрикасы (өлшеу әдістері) қолданған жоқ. Мәселен, сіз осы міндетті алдыңыз – осы жылы осыған ұқсас іске асыру [2].

Жалпы қорытындылай келе, келесі ұсыныстарды жасауға болады:

1.Егер бизнес-стратегия болмаса, онда сіз HR ретінде бизнес-стратегияны әзірлеу қажеттілігін ұсыну және оны әзірлеуге өзіңіз қатысу;

2.Тексеруден кейін мәліметтерді жинау;

3. HR жүйесінде жасалатын жақсартулар тізімін жасау;

4. Қалыптасқан тапсырмалардың тізімін жасау. Мысалы, бизнес-стратегия бойынша - 15 міндет. Мәселемен жұмыс істеу бойынша – 20 міндет. Сондай-ақ, жақсарту саласында тағы 5 міндет.

5. Бұл ұзақ тапсырмалар тізімін басым, орта мерзімді, ұзақ мерзімді міндеттерге бөліңіз. Және, әрине, оны тікелей басшыңызбен кеңесу керек. Тиісінше, ол қандай міндеттерді басым деп санайтынын түсіндіру.

6. Жылдық жоспарды кварталдарға бөлу.Бұл сіздің нәтижелерін қадағалау оңай болуы үшін істеу қажет [3].

HR стратегиясы бар кезде, көп пайда болады. Мәселен, бұл ұстануға болатын бағыт. Бұл жүйелік деңгейде HR бөлімінде жұмыс жүргізуді қамтамасыз етеді. Нәтижесінде, HR стратегиясын іске асыру үшін бюджетті шығаруға болады. Сондай-ақ, HR басымдықтарды түсіну қалыптасады. Желілік менеджерлерді HR стратегиясын құру процесіне тарту жүреді.Әрине, орындаған нақты мақсаттар немесе жоқ.

Әдебиеттер

1. Менеджмент: оқулық / Рикки У. Гриффин; Ұлттық аударма бюросы. - 12-ші бас. - Алматы: Дәуір, 2018. - 768 б.

2. HR-менеджментке кіріспе: ғылыми басылым / Н. Уилтон. - Алматы : Ұлттық аударма бюросы, 2019. - 532 б.

3. Еңбек ресурстарын басқару: оқу құралы / Ж. Ж. Тәжіғұлова, Қ. Е. Елтаева. - Алматы: New book, 2018. - 148 б.

Резюме

Перспективы и успешность бизнеса во многом зависят от HR, то есть для того, чтобы компания постоянно двигалась вперед, необходимы квалифицированные, талантливые, трудолюбивые работники с высоким командным духом. Эффективность и необходимость HR-стратегии всесторонне предусмотрены. Также подробно представлены шаги и типы формирования HR-стратегии.

Summary

The prospects and success of the business largely depend on HR, that is, in order for the company to constantly move forward, qualified, talented, hard-working employees with a high team spirit are needed. In this article in the field of management.

The effectiveness and necessity of HR strategy are comprehensively provided. The steps and types of HR strategy formation are also presented in detail.

УДК 330.341.1

Р.Г. Сатканова, *к.э.н., доцент*
Л.К. Мухамбетова, *к.э.н., доцент*
КазУЭФМТ

РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

В статье рассматриваются актуальные вопросы использования аграрного потенциала регионов страны. Исследуются динамика и структура валового регионального продукта как в целом по стране, так и по отдельным регионам. На основе анализа выделены регионы, характеризующиеся высоким уровнем использования потенциала сельского хозяйства, и имеющим существенный вклад в объем валовой продукции сельского хозяйства страны.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, регион, аграрный потенциал,валовой региональный продукт, валовая продукция сельского хозяйства, инвестиции*

Агропромышленный комплекс является одним из важных секторов экономики, который формирует продовольственную и экономическую безопасность страны, а также трудовой и поселенческий потенциал сельских территорий.

Примерно 45% населения страны проживают в сельских территориях и доходы почти 30% экономически активного населения формируются за счет занятости в сельскохозяйственном секторе. Из общего количества 8,5 млн занятых, 2 млн людей работают в сельскохозяйственной сфере. В настоящее время в сельском хозяйстве создается около 5% валового внутреннего продукта (ВВП) страны [1].

АПК Казахстана имеет хорошие перспективы для дальнейшего развития: усиливаются экспортные позиции масличного, мясного секторов, а по зерну и муке наша страна вошла в число крупнейших стран-экспортеров в мире.

Членство РК в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) и Всемирной торговой организации (ВТО) создает возможности и одновременно предъявляет высокие требования к конкурентоспособности как на внутреннем, так и внешних рынках. В этой связи роль государственного регулирования АПК крайне важна.

За период независимости в стране был разработан ряд программных документов, на основе которых реализовывалась государственная политика в сфере АПК: социально-экономического развития «Аул» на 1991-1995 годы и на период до 2000 года,развития АПК на 1993-1995 годы и до 2000 года, развития сельскохозяйственного производства на 2000-2002 годы, государственная агропродовольственная программа на 2003-2005 годы, развития сельских территорий на 2004-2010 годы, устойчивого развития АПК на 2006-2010 годы, первоочередных мер по реализации Концепции устойчивого развития АПК РК на 2006-2010 годы, развития АПК на 2010-2014 годы, по развитию АПК «Агробизнес-2017», Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 годы.

Казахстан является аграрно-индустриальной страной. Республике конкурировать с экономически развитыми странами в сфере производства высокотехнологичных продуктов в ближайшем будущем очень сложно. Однако использовать свой аграрный потенциал в сфере производства и реализации сельскохозяйственной продукции вполне реально.

Почти одна четверть всей территории страны характеризуется как степные земли, половина как полупустынные и пустынные территории, остальная четверть территории являются предгорными. 80% территории страны характеризуются как сельскохозяйственные земли, что составляет более 200 млн га. Однако, из этой территории только 40% или 96 млн га используются в сельскохозяйственном обороте. Большие колебания в урожайности в отдельные годы наблюдаются не только из-за неблагоприятных погодных условий, но и из-за довольно низкой технологической оснащенности отрасли почти во всех производственных этапах, включая послеуборочные процессы. Процессы переработки и реализации продукции как на местном, так и зарубежных рынках

также требуют улучшения. К примеру, в стране перерабатываются всего 2-3% от всего объема произведенной продукции овощеводства и плодоводства. Тем не менее, несмотря на довольно низкую долю переработки сельскохозяйственной продукции, Казахстан входит в число крупнейших производителей и экспортеров некоторых видов продукции как зерновые культуры и мука. По экспорту муки страна занимает лидирующую позицию на мировом рынке.

Всего в 2018 г. в стране было зарегистрировано более 16тыс. предприятий, занятых в сельскохозяйственном производстве (без учета лесного и рыбного хозяйств)[2]. Это 3,5% от всех зарегистрированныхв Казахстане организаций. Наибольшее количество с/х предприятий находится в Туркестанской области (3,6 тыс.). Почти в 2 раза меньше предприятий находится в Алматинской области (1,9 тыс.), которая занимает второе место по количеству таких предприятий, на третьем месте – СКО (1,3 тыс.).

В отрасли в настоящее время существуют три основные формы хозяйствования: сельскохозяйственные предприятия (крупные хозяйства), фермерские/крестьянские хозяйства (средние хозяйства) и ЛПХ (мелкие хозяйства). Крупные хозяйства являются юридическими лицами, тогда как фермерские хозяйства по организационно-правовой форме являются индивидуальными предпринимателями и не являются юридическими лицами. ЛПХ были исключены как хозяйственно-экономическая форма (не юридические лица), но несмотря на это они остаются важными производителями сельскохозяйственной продукции, в особенности животноводческой продукции.

Из числа хозяйствующих субъектов в сельскохозяйственной отрасли 15% представлены крупными предприятиями и ими обрабатываются около 50% всех земель сельскохозяйственного назначения. Крупные хозяйства в основном сконцентрированы в северных регионах страны, где практикуется богарное земледелие. В основном в этих регионах возделываются зерновые и масличные культуры. За последние 5-7 лет в северных регионах активно развивается животноводство, в частности при поддержке государства проводится преобразование породного состава сельскохозяйственных животных.

Следующими крупными по масштабам производства являются индивидуальные предприниматели и фермерские/крестьянские хозяйства, которые возделывают около 30% сельскохозяйственных угодий. Фермерские хозяйства могут быть как крупными, так и средними, и мелкими. Как правило, более крупные фермерские хозяйства чаще встречаются в северных регионах, земельные наделы которых могут быть более 5000 га. Средние и мелкие хозяйства в основном сосредоточены в южных регионах, где на орошаемых землях возделываются зерновые, кормовые и технические, овоще бахчевые, плодово-ягодные культуры и другие. В южных регионах размеры хозяйств могут варьироваться от 3 до 500 га и выше.

Личные подсобные хозяйства, по сути, представлены семьями, проживающими в сельских территориях, в личном подворье у которых имеется в среднем от 1 до 3 коровы, овцы и козы, домашние птицы, небольшой огород, площадь которого может варьироваться от нескольких соток до 0,25-1 га. Несмотря на мелкие масштабы, ЛПХ на сегодняшний день производят до 70% всей животноводческой продукции в стране. В современных условиях продовольственная независимость нашей республики достигается прежде всего в результате устойчивого отечественного производства основных видов пищевых продуктов.

В настоящее время наша республика вошла в число первых семи стран мира, экспортирующих зерно пшеницы и муку. Эта ниша на международном рынке является важной, так как «производство продуктов питания является самым первым условием жизни непосредственных производителей и всякого производства вообще». В этом смысле республика располагает всем необходимым для укрепления своих позиций на международном рынке, где востребована экологически чистая казахстанская сельскохозяйственная продукция. Тем более, по прогнозам Комиссии ООН по продовольствию и сельскому хозяйству в ближайшие годы производство зерновых культур будет сокращаться из-за неблагоприятных природно-климатических условий и уменьшения посевных площадей.

Потребность же в них постоянно возрастает. Этому способствуют два важнейших фактора: рост потребления зерна в развивающихся странах в связи с постоянно растущим населением и увеличение переработки зерна в технических целях.

По расчетам экспертов ФАО к 2030 году мировое производство зерна увеличится до 2,1 млрд. тонн, при росте потребностей в нем до 2,7 млрд. тонн [3].

Под аграрным потенциалом региона понимаются совокупные возможности территориально локализованных хозяйствующих субъектов по производству сельскохозяйственной продукции и получению валового дохода, как основного источника расширенного воспроизводства ресурсов, задействованных в процессе аграрного производства.

То есть в качестве критериев оценки величины аграрного потенциала сельской территории используются два основных показателя: объем производства сельскохозяйственной продукции в стоимостном выражении и сумму валового дохода, полученного в результате ведения сельскохозяйственной деятельности [4].

При этом необходимо учитывать, что уровень использования аграрного потенциала зависит не только от количества ресурсов, вовлекаемых в процесс аграрного производства, но и от уровня развития организационно-экономического механизма, позволяющего регулировать воспроизводственные пропорции территориальной экономической системы и обеспечивающего сбалансированное развитие всех ее элементов.

Наряду с этим, как элемент системы территориально-отраслевого развития аграрный потенциал должен рассматриваться в единстве трех стадий его образования: формирования, использования и воспроизводства.

На формирование ресурсного потенциала сельского хозяйства влияет, прежде всего, сбалансированность и пропорциональность входящих в него элементов. Доказано, что дефицит одного элемента влечет за собой несбалансированность количественных и качественных характеристик ресурсов и, как следствие, вызывает снижение ресурсного потенциала сельского хозяйства[4].

Ресурсный потенциал сельского хозяйства определяется как единство технологически сбалансированных элементов производительных сил аграрной сферы региона, способных обеспечить выпуск определенного объема совокупного общественного продукта.

В структуре ресурсного потенциала отрасли выделяют природный, материально-технический, трудовой и инновационный потенциал.

Анализ развития сельскохозяйственного производства в стране за последние 4года (2015-2018 гг.) показывает рост валового выпуска продукции отрасли в целом по стране на 35,3%, в том числе объем производства продукции растениеводства возрос на 32,1%, продукции животноводства – на 39,5%[2].

В разрезе регионов страны этот показатель колеблется от 13,8% в Атырауской области до 92% в г. Алматы. Наибольший прирост за эти годы наблюдается в г.Алматы и таких областях как Павлодарская (49,9%), Актюбинская (41,8%), Карагандинская (40,7%), ВКО (40,0%), наименьший – в Атырауской (13,8%), Жамбылской (22,6%), Шымкенте (23%) [2].

Вклад отдельных регионов в общий валовой выпуск продукции сельского хозяйства страны в 2018 году составил от 1,49% (Атырауская область) до 16,4% (Алматинская область). Наибольший вклад вносят такие области как Алматинская (16,4%), Туркестанская (12,3%), Северо-Казахстанская и Восточно-Казахстанская – по 11,5%. Далее следуют Акмолинская (9,1%) и Костанайская (8,6%) области. По 5-6% имеют Карагандинская, Жамбылская, Актюбинская, Павлодарская. Остальные 4 региона имеют вклад ниже 3%.

Таким образом, в 2018 г. 4 региона (Алматинская, Туркестанская, Северо-Казахстанская и Восточно-Казахстанская области) сформировали более 50% валового регионального продукта сельского хозяйства страны. Это было предопределено высоким удельным сельского хозяйства в структуре регионального продукта данных областей. Так, в 2018 г. в валовом региональном продукте сельское хозяйство занимало в среднем по стране 4,4%, в том числе наибольший удельный вес отрасли наблюдался в СКО – 23,9 %, Туркестанской – 19,7%, Алматинской – 15,6%, г. Нур-Султан – 14,5%.

В структуре валовой продукции отрасли преобладает удельный вес продукции растениеводства – 53,9%, на долю животноводства приходится 46%. За исследуемый период доля растениеводства снизилась на 2 пункта, животноводства – увеличилась.

В 2018 г. удельный вес растениеводства (свыше 50%) преобладал в таких областях как Акмолинская, Алматинская, Жамбыльская, Костанайская, Кызылординская, Туркестанская, СКО и г.Нур-Султан. На производстве животноводческой продукции (свыше 50%) специализированы 4 западные области, а также ВКО, Карагандинская, Павлодарская области и г.Шымкент.

Важнейшей составляющей аграрного потенциала регионов является наличие основных средств производства и размер инвестиций на их воспроизводство. За исследуемый период (2015-2018 гг.) инвестиции в сельское, лесное и рыбное хозяйства в целом по стране возросли в 2,2 раза при общем росте инвестиций по стране в целом в 1,6 раз[2]. По регионам страны этот показатель существенно различается: в Атырауской области наблюдается уменьшение на 42%, по остальным областям рост составил от 33% в Костанайской области до 7-13 раз в Мангистауской, Туркестанской и ЗКО.

В 2018 г. из общего объема инвестиций в отрасль по стране наибольший удельный вес имели такие регионы страны как СКО (23,1%), Туркестанская (12,1%), Алматинская (12,8%), Костанайская (9,9%), Акмолинская (9,6%) области. В первом полугодии 2019 года финансирование этого сектора экономики выросло на 62,7% по сравнению с таким же периодом 2018 г.[5]. При этом наибольшая доля пришлась на север: Северо-Казахстанскую, Акмолинскую и Костанайскую области. В эти регионы было направлено более 20 млрд тенге в каждый.

В Алматинскую область было инвестировано 17,2 млрд тенге, что на 31,5% больше показателя I полугодия 2018 года. Вместе с тем наибольший рост инвестиций наблюдается в Кызылординской области – на 193,8% больше, чем в прошлом году[5].

Эффективность вложений можно наблюдать на примере Северо-Казахстанской области, где успешно развивается животноводство и растет производство молока. В области работают 17 молочных ферм, в 2019 году в области построили еще четыре молочных комплекса на 1600 коров. В результате в 2019 году область произвела по одной тонне на душу населения или 550 тысяч тонн молока, что в 11,8 раза больше, чем жители региона способны потреблять. В 2020 г. начнется строительство 10 молочных ферм. Новые комплексы позволят увеличить объем производства молока на 20 тысяч тонн в год[6].

В рамках Государственной программы развития АПК страны на 2017 – 2021 годык концу пятилетки приток инвестиций в основной капитал отрасли должен возрасти в 3 раза, а объем валовой продукции сельского хозяйства - в 2 раза[1].

Вместе с тем еще одна составляющая аграрного потенциала регионов требует пристального внимания. Так, доля сельского населения в целом по стране в 2018 г. составила 41,8%. В разрезе регионов страны этот показатель колеблется от 20,4% в Карагандинской до 80,4% в Туркестанской области. В общей численности населения 7 областей страны имеют свыше 50% сельского населения, 3 региона (ЗКО, Атырауская, Карагандинская области) – от 45 до 50% и 4 области – ниже среднего уровня (ВКО, Карагандинская, Павлодарская и Актюбинская)[2]. Вместе с тем, следует отметить, что за исследуемый период в большинстве регионов страны (10 областей) наблюдается снижение численности сельского населения и только в четырех областях, таких как Алматинская, Жамбылская, Мангистауская и Туркестанская (ЮКО) отмечен рост сельского населения (от 2,6 до 14,6%). Причиной такого явления считается отток населения из сельских районов в силу неблагоприятных социально-экономических условий жизни. В связи с этим на решение инфраструктурных вопросов села (транспорт, водоснабжение, газификация, ремонт и строительство школ, больниц, спортивных площадок) решено в 2020–2022 гг. выделить в рамках реализации программы «Ауыл – Ел Бесігі» по 90 млрд. тенге ежегодно (дополнительно к 30 млрд. тенге, выделенным в 2019 году)[7].

Таким образом, в Республике Казахстан отмечается значительная дифференциация регионов по уровню использования аграрного потенциала, что выражено в размере вклада каждого региона в общий объем валовой продукции сельского хозяйства страны. В 2018 г. только четыре региона сформировали более 50% валового регионального продуктасельского хозяйства страны.

Исходя из этого необходимо рациональное и полное использование всех структурных составляющих ресурсногопотенциала сельского хозяйства регионов, а также достаточное финансирование аграрного сектора страны.

Литература

1. Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 годы.
2. Регионы Казахстана в 2018 году / Статистический ежегодник – Нур-Султан, 2019.- 445 с.
3. Аграрный потенциал Казахстана: АСТАНА. КАЗИНФОРМ - 2 июня 2016.
4. Гатауллин Р.Ф., Галикеев Р.Н. Использование аграрного потенциала региона // Фундаментальные исследования. – 2016. – № 8-1. – С. 118-122.
5. Сельское хозяйство Казахстана: какой регион получает больше всего инвестиций - https://lsm.kz, 25 июля 2019 г.
6. В 2020 году в СКО начнут строительство 10 молочных ферм - tengrinews.kz, 6 декабря 2019 г.
7. Послание Главы государства К.-Ж.Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» - 2 сентября 2019 г.

Түйін

Мақалада ел аймақтарының аграрлық әлеуетін пайдаланудың өзекті мәселелері талқыланады.Жалпы өңірлік өнімнің динамикасы мен құрылымы тұтастай алғанда республикада да, жекелеген аймақтарда да зерттелген.Талдау негізінде ауылшаруашылық әлеуетті пайдаланудың жоғары деңгейімен сипатталатын және елдің жалпы ауылшаруашылық өніміне айтарлықтай үлес қосатын аймақтар анықталды.

Summary

The article discusses current issues of using the agricultural potential of the country's regions.The dynamics and structure of the gross regional product both in the country as a whole and in individual regions are studied.Based on the analysis, regions are identified that are characterized by a high level of utilization of the agricultural potential and having a significant contribution to the country's gross agricultural output.

УДК 330.322.5 (574.25)

А.А. Адиева, *д.э.н., профессор*
Международный университет Кыргызстана
г. Бишкек
Г.К. Байбашева, *доктор PhD, доцент*
КазУЭФМТ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрены основные направления повышения инвестиционной привлекательности Казахстана. Выделен механизм привлечения инвестиционных ресурсов. В целях активизации инвестиционной деятельности, предложено создание инвестиционной программы. Для улучшения инвестиционного климата наряду с другими задачами стоит работа по улучшению кредитного рейтинга страны. Это обуславливается тем что, суверенный кредитный рейтинг страны является одним из критериев при принятии инвестиционного решения крупными компаниями.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционные проекты.*

С момента обретения независимости одной из приоритетных задач государственной политики Республики Казахстан является поддержание благоприятного инвестиционного климата и дальнейшее улучшение инвестиционной привлекательности страны. Одна из задач, стоящих перед современным обществом, заключается в создании необходимых и благоприятных условий для интенсификации экономического роста, повышения качества жизни населения. Достижение поставленной задачи возможно путем привлечения инвестиций в реальный сектор экономики. Объем и

темп роста инвестиций в основной капитал являются индикаторами инвестиционной привлекательности страны. Повышение инвестиционной привлекательности способствует дополнительному притоку капитала, экономическому подъему. Инвестор, выбирая регион для вложения своих средств, руководствуется определенными характеристиками: инвестиционным потенциалом и уровнем инвестиционного риска, взаимосвязь которых и определяет инвестиционную привлекательность, а так анализирует региональные риски, являющиеся в наиболее важнейшими ввиду усиления позиций регионов в макроэкономической политике[1].

Важность инвестиций в достижении целей развития Республики Казахстан, повышении уровня диверсификации экономики, росте производительности, экспорта и создании рабочих мест отмечена в ряде документов Системы государственного планирования (Казахстан-2050, Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года, Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлыжол» на 2015-2019 годы, План нации «100 конкретных шагов», Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы, Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы, «Модернизация 3.0.»).

Предполагается проведение активной государственной и инвестиционной политики, направленной на стимулирование инвестиций, ориентированных на повышение эффективности регионов. В реализацию Программы Правительство Республики Казахстан продолжить улучшать конкурентоспособность и привлекательность инвестиционного климата страны соответствующим стандартам Организации Экономического Сотрудничества и Развития (далее - ОЭСР) [2].

Во втором Обзоре инвестиционной политики Казахстана экспертами ОЭСР было высоко оценено внедрение механизмов поддержки инвесторов, например, «единое окно» для обслуживания инвесторов; появление инвестиционного Омбудсмена; отдельное судопроизводство по инвестиционным спорам; законы о защите интеллектуальной собственности; усиление регулирования по вопросам конкуренции и приватизации и другие меры.

Также, во втором Обзоре инвестиционной политики экспертами ОЭСР были представлены рекомендации по дальнейшему улучшению бизнес-климата в стране ибыли обозначены сферы, в которых необходимо дальнейшее усовершенствование законодательства и изучение лучших практик, с учетом уже проделанной работы. Так, ОЭСР рекомендует Казахстану усовершенствовать подход к изменению регулирования. Нормативные изменения могут повлечь дополнительные затраты, которые ложатся бременем на предпринимателей. Поэтому новые меры должны вводиться последовательно, своевременно, и учитывать мнение бизнес-сообщества.

Нормативная база должна формировать среду, которая бы внушала доверие инвесторам и обеспечивала им защиту. При этом, по мнению ОЭСР, необходимо найти баланс между обеспечением защиты инвесторов и возможностью государственного регулирования.

ОЭСР был отмечен значительный прогресс в либерализации в связи с вступлением страны в ВТО, был либерализован доступ на многие рынки и снижены требования к местному содержанию. Эксперты ОЭСР рекомендуют либерализовать в дальнейшем доступ к секторам, которые остались закрытыми для иностранных инвестиций (в частности, владение землями сельскохозяйственного назначения), а также применять более комплексный подход к вопросу требований местного содержания.

Инвестиции оказывают существенное влияние на социально-экономическое развитие страны:

– на макроуровне являются основой для осуществления политики расширенного воспроизводства, структурной перестройки производственного сектора и сбалансированного развития всех отраслей экономики, внедрения инноваций, обеспечения конкурентоспособности экономики страны;

– на микроуровне необходимы для расширения и развития производства, повышения его технического и технологического уровней, снижения морального и физического износа основных фондов, повышения качества и конкурентоспособности продукции, а также уменьшения вредного экологического воздействия на окружающую среду.

Принимая во внимание изменения, происходящие на мировых рынках инвестиционного капитала, следует выделить несколько трендов, которые будут иметь непосредственное влияние на

РК и перспективы привлечения согласно Программе по привлечению инвестиций (ПИИ):

1) изменения конъюнктуры на сырьевые товарные группы, прежде всего нефть и газ, послужили основной причиной уменьшения объемов ПИИ по всему миру и переориентации инвестиционных потоков;

2) некоторое количество стран реализовало ряд существенных изменений в действующее законодательство, предусматривающих появление новых инвестиционных стимулов, а также упрощение практических инвестиционных мер, при этом значительному упрощению подверглись регуляторные и надзорные функции государства в отношении инвестиционных преференций;

3) ряд развивающихся стран открыл доступ к экономическим секторам, прежде недоступным для иностранного инвестирования, в том числе через инструменты приватизации и государственно-частного партнерства (далее – ГЧП), вместе с тем инвестиционные ограничения были введены в рамках наиболее стратегически важных отраслей, таких, как оборонная промышленность, энергетика и транспорт;

4) рынок недвижимости начинает показывать восходящий тренд, если в развитых странах регулярно ощущался спрос на качественные объекты недвижимости и инфраструктуры, то в развивающихся странах спрос только сейчас вновь начал набирать обороты;

5) сектор услуг начинает играть ключевую роль в глобальных инвестиционных потоках. В абсолютных величинах он все еще уступает производственному сектору, однако по темпам роста и доли в общем объеме значительно укрепляется. Особенно заметны изменения в области транснациональных слияний и поглощений компаний сектора услуг;

6) связи внутри региональных цепочек создания стоимости в странах ассоциации государств Юго-Восточной Азии (далее – АСЕАН), а также Китае и Индии усиливаются. Через усиление внутрирегиональных производственных связей вырисовывается новый контур привлекательности для инвестиционных потоков;

7) китайские компании стремительно растут в сторону углубления переработки и производства продукции с высокой добавленной стоимостью. Особенно это заметно в секторах производства высокотехнологичных химических продуктов, производства электроники, автомашин и авиастроении. Появляются новые китайские бренды, собственные инновационные разработки и глобальные сбытовые сети;

8) многие компании занимают выжидательную позицию относительно размещения своих внешних инвестиций, предпочитая реинвестировать в действующие производственные мощности;

9) города становятся ключевым пунктом для вложения инвестиций. Это происходит не за счет механического увеличения количества жителей, а из-за концентрации определенных видов экономической деятельности на территории и вокруг городов. Сегодня крупные города – это резервуары капитала и квалифицированной рабочей силы, особенно в сервисных секторах.

Совокупность перечисленных трендов определяет необходимость в выработке механизмов, которые позволят не просто преодолевать риски, создаваемые данными изменениями, а наоборот, использовать для наращивания инвестиционного потенциала. Поэтому, экономическая неопределенность и изменение глобальной структуры ПИИ влекут за собой как трудности, так и возможности для Республики Казахстан.

Ситуация с притоком инвестиций в Республику Казахстан также имеет свою динамику и ряд особенностей. В то же время необходимо отметить, что Казахстан благодаря успешной реализации программ, направленных на улучшение инвестиционного климата страны, в 2018 году в рейтинге «Doing Business» Всемирного банка занял 28-е место. Такой высокий рейтинг страна заняла ввиду многих причин, но в большей степени за счет того, что Казахстану удалось провести законодательные реформы с целью улучшения позиции по определенным индикаторам. Результатом стало сохранение Казахстаном 1-ой позиции по защите миноритарных инвесторов среди 190 стран рейтинга Всемирного банка, и занять 1-ю позицию по защите акционеров среди 140 стран согласно «Отчету о глобальной конкурентоспособности Всемирного Экономического Форума – 2018» [3].

Более того необходимо отметить, что немаловажную роль в привлечении инвестиции в страну являются кредитные рейтинги ведущих мировых агентств.

Для улучшения инвестиционного климата наряду с другими задачами стоит работа по улучшению кредитного рейтинга страны. Это обуславливается тем что, суверенный кредитный рейтинг страны является одним из критериев при принятии инвестиционного решения крупными компаниями.

Ситуация в Казахстане

SWOT-анализ привлечения инвестиций в Казахстан

Сильные стороны	Слабые стороны
1. Благоприятный бизнес-климат страны, поддерживаемый экономической и политической стабильностью. 2. Инвестиционная привлекательность страны, вследствие наличия богатых природных и минеральных ресурсов. 3. Выгодное географ. положение Казахстана к крупным потребительским рынкам Центральной и Передней Азии, России, Индии и Китая. 4. Формирование специализир. институтов как Нацкомпания «KazakhInvest», АО «Международный финансовый центр «Астана» и их ресурсной базы, направленных на содействие притоку инвестиций.	1. Нестабильность законодательства страны и отсутствие механизмов, обеспечивающих соблюдение законов и договорных отношений. 2. Слабоконкурентные условия по привлечению инвестиций (валютный режим). 3. Неразвитость инфраструктуры, обеспечивающей привлечение инвестиций (специальных зон, финансовой, банковской, информационно-аналитической, консалтинговой, транспортной и прочие).
Возможности	**Угрозы**
1. Создание положительного инвестиционного имиджа страны на мировых рынках капитала. 2. Формирование эффективной государственной и частной инфраструктуры по привлечению инвестиций. 3. Обеспечение устойчивого и сбалансированного экономического роста страны за счет перераспределения инвестиций из добывающего в перерабатывающий сектор экономики. 4. Ресурсы Нацкомпании «KazakhInvest» и АО «Международный финансовый центр «Астана».	1. Утрата инвестиционной привлекательности страны в результате истощения сырьевой базы и усиления региональной конкуренции за инвестиции. 2. Сохранение высокорисковой экономики из-за сохранения сырьевой диспропорции экономики и направленности инвестиций. 3. Утрата имеющегося промышленно-произв. потенциала развития страны, из-за низких объемов инвестиций в основной капитал. 4. Коррупция и бюрократия (на таможенном посте, при оплате налогов).

Суверенный кредитный рейтинг отражает инвестиционную привлекательность страны, так как международные организации и бизнес, в первую очередь, полагаются на кредитные рейтинги, предоставляемые мировыми кредитными рейтинговыми агентствами. Благодаря рейтингам инвесторы могут получить независимое мнение о возможности вложения денежных средств и снизить риски. Позитивный кредитный рейтинг способствует притоку прямых иностранных инвестиций в Казахстан. Так в 2018 году международные рейтинговые агентства Moody's, Fitch Ratings и S&P Global Ratings подтвердили суверенный кредитный рейтинг Казахстана на уровне «Baa3», «BBB» и «BBB-/A3», прогнозы «Стабильный».

Все более высокие позиции в ведущих мировых рейтингах, а также положительные кредитные рейтинги показывают эффективность государственной политики в отношении создания благоприятного инвестиционного климата. Это в свою очередь играет значительную роль в привлечении зарубежных инвесторов в страну[4].

Литература

1. Кайдарова С.Е. Совершенствование механизма регулирования инвестиционных процессов в индустриально развитом регионе (на матер. промышленности Павлодарской области): автореф….канд.экон.наук. – Алматы, 2010.

2. Государственная программа по привлечению инвестиций «Национальная инвестиционная стратегия»

Постановление Правительства Республики Казахстан от 22 августа 2017 года № 498.
3. http://mfa.gov.kz/ru/content-view/nacionalnaa-investicionnaa-strategia-2
4. http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000498

Түйін

Мақалада Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын арттырудың негізгі бағыттары қарастырылған. Инвестициялық ресурстарды тарту тетігі бөлінген. Инвестициялық ахуалды жақсарту үшін басқа да міндеттермен қатар елдің кредиттік рейтингін жақсарту жөніндегі жұмыс тұр. Бұл елдің егемен кредиттік рейтингі ірі компаниялардың инвестициялық шешім қабылдау кезіндегі критерийлердің бірі болып табылатындығымен байланысты.

Summary

The article considers the main directions of increasing the investment attractiveness of Kazakhstan. The mechanism of attraction of investment resources is allocated. To improve the investment climate, along with other tasks, there is work to improve the country's credit rating. This is due to the fact that the country's sovereign credit rating is one of the criteria when making an investment decision by large companies.

УДК 665.63

К.Н. Оразбаева, *т.ғ.д., профессор*
ҚазЭҚХСУ

АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ АЙМАҚТЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕДЕ ҰСТАНЫМДАНУЫ

Атырау облысының аймақтық дамуы талданып, аймақтың ұлттық экономикалық жүйеде ұстанымдануы зерттелген. Атырау облысының бәсекеге қабілеттілігін республиканың басқа аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын сипаттаушы, көрсеткіштерді салыстыру негізінде бағаланған. Зерттеу аймағының демографиялық көрсеткіштері, тұрғындардың өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері, еңбек потенциалы талданған. Атырау облысының экономикалық даму көрсеткіштері жүйеленген және басқа облыс көрсеткіштерімен салыстырылған. Аймақтың инновациялық потенциалы бағаланған. Атырау облысы дамуының мақсаттары мен басымдылықтары қарастырылған. Дамудың инновациялық түріне қол жеткізуге ықпал ететін негізгі міндеттер келтірілген. Базалық сценарий бойынша Атырау облысының 2020 жылға дейінгі аймақтық дамуына болжау жасалған.

Кілт сөздер: *аймақ, Атырау облысы, экономикалық жүйе, аймақтық даму, инновациялық потенциал, жалпы ішкі өнім.*

Қазақстан Республикасының басқа облыстарына қарағанда Атырау облысының бәсекеге қабілеттілігін республика өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуын сипаттаушы, көрсеткіштерді салыстыру негізінде бағалауды қарастырайық.

Демографиялық көрсеткіштер. Тұрғындар саны бойынша Атырау облысы 15 орынға ие. Тұрғындардың тығыздығы 1кв. км-ға 3,9 адам құрайды және осы аталған көрсеткіштің мәні бойынша Алматы, Астана және Оңтүстік Қазақстан облысына орын беріп, жалпы республикалық көлемінде 4 орынды иеленеді [1]. Облыстың тұрғындарының орташа тығыздығы туудың жоғары деңгейімен және қарқынды миграциялық ағындармен, сонымен бірге өңірдің дамуының қолайлы әлеуметтік-экономикалық ахуалымен сипатталады (кесте 1).

Тұрғындардың өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері. Өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері

бойынша Атырау облысының тұрғындары республиканың басқа да облыстарымен салыстырғанда көшбасшы болып табылады. Мысалы, тұрғындар табыстарының және күнкөріс минимум деңгейі бойынша облыс өз позициясын Маңғыстау облысына және Алматы мен Астана қалаларына орын беріп, жалпы республикалық көлемінде 3-ші орынды иеленеді.

Еңбек потенциалы. Экономикалық реформалардың қарқынды дамуы мен аумақтық орналастыру облыстың еңбек нарығында деформацияларға алып келді [2, 3]. Мысалы, жалпы республикалық көлемде экономикалық белсенді тұрғындар денгейі бойынша облыс 9-шы орында болса, жұмыссыздық деңгейі бойынша облыс осыған ұқсас қалыпта. Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі мен тұрғындардың экономикалық белсенділігі деңгейінің төмендеуі тұрғындардың жастық құрылымы мен экономикалық белсенді емес тұрғындардың деңгейінің өзгерулеріндегі болып жатқан өзгерістерді көрсетеді. Соңғы көрсеткіш бойынша жалпы республикалық көлемде облыстың үлесі 29,9% немесе 9-ші позицияны құрайды.

Кесте 1. **Қазақстан Республикасының облыстары бойынша жалпы ішкі өнім (ЖӨӨ) мен халық саны көрсеткіштері**

	ЖӨӨ		Халық саны	
	2017 жылдың қорытындысы бойынша	Өңірдің ЖӨӨ жалпы көлеміндегі үлесі	Өңір халқы санының жалпы республикалық көлемдегі үлесі	Әр тұрғынға шаққандағы ЖӨӨ
	млрд.теңге		%	мың теңге
Қазақстан Республикасы	6916,5	100,0	100,0	44,9
Ақмола	181,58	2,6	4,9	24,3
Ақтөбе	397,63	5,7	4,5	57,2
Алматы	291,72	4,2	10,5	18,0
Атырау	864,64	12,5	3,1	179,9
Шығыс Қазақстан	426,39	6,2	9,3	29,9
Жамбыл	154,63	2,2	6,6	15,3
Батыс Қазақстан	460,57	6,7	4,0	75,2
Қарағанды	583,11	8,4	8,7	43,5
Қостанай	303,11	4,4	5,8	33,7
Қызылорда	240,19	3,5	4,1	38,4
Маңғыстау	431,54	6,2	2,5	110,6
Павлодар	341,62	4,9	4,8	45,9
Солтүстік Қазақтан	164,77	2,4	4,3	24,9
Түркістан	325,46	4,7	14,8	14,3
Астана қ.	593,23	8,6	3,7	103,3
Алматы қ.	1156,3	16,7	8,4	89,8

Экономикалық даму. Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) деңгейі бойынша жан басына шаққанда Атырау облысы 13-ші орында немесе тұрғындардың жан басына шаққанда 2139,3 мың теңгені құрайды. ЖІӨ жалпы республикалық көлеміндегі өңірдің үлесі 11,1%-ды құрап және республикада 2 орынға ие.

Өнеркәсіптік өнімдердің өндірісінің көлемі бойынша облыс 1-ші орынды иеленеді немесе жалпы республикалық көлемінің 19,1%-на ие. Сонымен бірге тау-кен өндірісінің үлесі 90%-ды иеленеді (кесте 2). Негізгі капиталға инвестициялардың көлемі бойынша Атырау облысы аталған көрсеткіштің 756638,0 млн теңге мәнімен жалпы республикалық көлемде 1 орынды иеленеді. Облыста жүзеге асырылатын жобалардың көпшілігі облыс экономикасының мұнай газ секторын дамытуға бағытталған [4, 5].

Кесте 2 . **Қазақстан Республикасы облыстарының экономикалық даму көрсеткіштері**
(2017 жылдың қорытындысы бойынша)

	Өнеркәсіп			Ауыл шаруашылығы		
	Өнеркәсіптік өнімді өндіру көлемі	Өнеркәсіптік өнім ИФО	Өңірдің өнеркәсіптік өнімді өндірудегі республалық көлемдегі үлесі	Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі	Ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің ИФО	Өңірдің ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің республикалық көлеміндегі үлесі
	млн теңге	%	%	млн теңге	%	%
Қазақстан Республикасы	6 432 450	107	100	859470,1	107	100
Ақмола	100 096	134,1	1,6	90916,8	109,2	10,6
Ақтөбе	545 296	102,7	8,5	29831,9	99,3	3,5
Алматы	211 602	110,2	3,3	119258,8	104,4	13,9
Атырау	1 222 537	100,1	19,1	10930,4	104,9	1,3
Шығыс Қазақстан	399 134	104,5	6,2	80374,7	98	9,4
Жамбыл	78 299	101,6	1,2	46053,3	100,1	5,4
Батыс Қазақстан	592 414	102,7	9,2	27437,1	110,8	3,2
Қарағанды	717 233	104,9	11,2	43132,8	111,2	5,0
Қостанай	173 872	109,2	2,7	130829,7	117,6	15,2
Қызылорда	504 209	128,8	7,9	18636,2	101,4	2,2
Маңғыстау	965 014	105,4	15,1	2853,2	110,3	0,3
Павлодар	346 283	106,4	5,4	39328,2	99,7	4,6
Солтүстік Қазақтан	42 699	104,6	0,7	110319,8	115,7	12,8
Оңтүстік Қазақстан	139 039	109,1	2,2	100863,4	100,5	11,7
Астана қ.	77 017	116,6	1,2	5961,7	122,2	0,7
Алматы қ.	293 645	107,1	4,6	2642	123,9	0,3

Атырау облысы шетелдік инвесторлар үшін аса тартымды болып табылады. Мысалы, шет елдік инвестицияларды тартудағы үлесі бойынша облыс 1 позицияны иеленіп және жалпы республикалық көлемінің 70,5%-н құрайды.

Құрылыс жұмыстары көлемінің көрсеткіші бойынша облыс 3-ші орынды иеленеді, бұл аталған секторды дамытудағы инвестициялардың жоғары үлесімен негізделіп және де инвестициялардың жалпы республикалық көлемінде 13,8%-ын құрайды.

Инновациялық потенциал. Орындалған ғылыми-техникалық жұмыстардың жалпы көлемі 2006 жылы Атырау облысында 2882,7 млн теңгені, облыстың үлесі 7,7% немесе орындалған жұмыстардың жалпы республикалық көлемінде 5 позицияны құрады.

Ғылыми зерттеулерге жалпы шығын көлемі бойынша Атырау облысы жалпы шығындардың жалпы республикалық көлемінде 4 позицияны иеленеді. Сонымен бірге, облыс ғылыми-зерттеу жұмыстарын орындаушы қызметкерлердің жалпы республикалық көлемінде 8 орында позицияланады. Ғылыми-зерттеу ұйымдарының жалпы саны 10 кәсіпорынды немесе тіркелінген ғылыми ұйымдардың санының жалпы республикалық көлеміне 11-шы орынды иеленеді. Ғылыми-зерттеу ұйымдарындағы қызметкерлердің орташа тізімдік саны 654 адамды құрайды. Сонымен бірге, қызметкерлердің жалпы санындағы аса көп үлес салмақ жоғары біліктілікті мамандар үлесіне – 69,2%, көмекші персоналға – 16,8%, техникалық қызметкерлерге – 9,9%, басқаларға – 4,1%-дан

келеді. Бұл, мамандардың жалпы саны осы аталған көрсеткіш бойынша өңірдің бәсекеге қабілеттілік деңгейін көтеру үшін жеткілікті болып табылады [6].

Алайда, Атырау облысының инновациялық потенциалын көрсеткіштер тобы бойынша қосынды дәрижесі орташа болып табылады, бұл дегеніміз 6,5%-ды құрайтын, өңірдің экономикасын дамытудағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің жеткіліксіз ролін білдіреді.

Атырау облысы дамуының мақсаттары мен басымдылықтары.

Аймақ дамуының стратегиялық мақсаты мен міндеттері жаһандану кезеңінде аумақтық даму императивтеріне негізделеді [7]. Әлемдік тенденциялар мынадай, қазіргі заманғы мемлекеттік экономикалық саясаттың ауырлық орталығы өңірлерге ауысады. Бәсекеге қабілетті ел - бұл оның бәсекеге қабілетті өңірлері - болып табылады. Табиғи-ресурстық потенциалды және тиімді географиялық орналасуды иелене отырып, Қазақстан Республикасының ішінде аумақтық даму көшбастшыларының бірі, Каспийлік макро өңірдің орталығы бола отырып, Атырау облысы еліміздің тәуелсіздігін алған уақыттан бастап Қазақстан дамуының «локомотиві» статусын иеленеді. Осындай ұстанымдануының оң сәттерімен қатар монобағытталған өңірлік дамудың теріс салдары да бар болып табылады. Айтылғандарға орай, ұзақ мерзімді миссия өңірдің экомикалық дамуының құнды бағыттарын, әлемдік экономикалық процестерге интеграцияланған өңір ретінде, облыс жолын көрсетуі тиіс [8].

Атырау облысының миссиясы тұрақты экономикалық даму базасында тұрғындардың жоғары өмір сүру сапасын қамтамасыз етуде болып табылады.

Атырау облысының болашағы: Атырау облысы қолайлы өмір сүру ортасы, тұрғындардың жоғары өмір сүру деңгейі, дамыған инфрақұрылым мен инновацияға енгізілген диверцияланған экономикасы бар өңір болу бағытында дамуда. Бұл мақсатта өңірдің даму стратегиялары жасақталып жүзеге асырылуда.

Қазіргі уақытта, бәсекеге қабілеттілікті бағалау бойынша Бүкіл әлемдік Экономикалық Форумның әдістемесіне сәйкес, өңір экономикасын инвестицияға негізделуші ретінде сипаттауға болады. Облыстың бәсекелік артықшылығы дамудың қарқынды факторларымен байланысты. Сондықтан, өңірдің бәсекелестік Стратегиясының басты стратегиялық мақсаты төмендегідей түрде қалыптасады:

Стратегиялық мақсат: 2020 жылға қарай өңірдің, инвестицияларға негізделген экономикалардан, инновацияларға негізделген экономикаға өтуін аяқтап, ары қарай дамыту. Дамудың инновациялық түріне қол жеткізуге төмендегідей міндеттерді шешу ықпал етеді:

1. Өңір экономикасын диверсификациялау, қосымша құнды өндіруде жоғары бөлісуге жетуге мүмкіндік беретін, өңдеу өнеркәсібін дамыту. Сонымен бірге, тау-кен өндірісі өнеркәсіптерінің салаларын тұрақты дамыту, өңір экономикасының диверсификациялану факторы болып табылады;

2. Инновацияны қоса қанда, инфрақұрылымдардың барлық формаларын жетілдіру. Инфрақұрылым өндірістік потенциалының дамуы, өңір экономикасының халықаралық және өңірлік интеграциялары, өңір капиталының барлық формаларының дамуының негізі болып табылады;

3. Өңір тұрғындарын өзіндік өндіріс өнімдері мен қамтамасыз етуге жету, экономиканы диверсификациялау факторын, инновацияны тартудың кең секторының және жұмыспен қамтудың құралы ретінде агроөнеркәсіптік кешенін дамыту; Агроөнеркәсіп кешенінің бәсекеге қабілеттігін арттыру ауылшаруашылығы өнімдерін өңдеу және тамақ өнеркәсібін дамыту мақсатында мемлекеттік – жеке серіктестік принциптерін жүзеге асыру есебінен қамтамасыз етіледі;

4. Адамдық әлеуметті дамыту мақсатында әлеуметтік теңсіздіктің мәселелерін шешу;

5. Тұрақты даму негізі ретінде, экологиялық ахуалды сауықтыру;

6. Өңірдің экономикалық кешенінің, өңірлік дамудың бірегей факторларын шаруашылық айналымына, кәсіптік тарту базасына, синергетикалық тиімділікті шығаруға мүмкіндігі бар бүтін организм болатын, бәсекеге қабілеттілігін арттыру құралы ретінде аумақтық басқаруды жетілдіру.

Атырау облысының аймақтық дамуын болжау.

2020 жылға дейін облыс экономикасы дамуын болжау – облыстың және 2008-2010 жылдарға орта мезгілдік әлеуметтік-экономикалық даму жоспарын пайдалана отырып, облыстың және сала бағдарламасы, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы Мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру

нәтижесі сараптық бағалау әдістеріне негізделеді [9, 10].

Базалық сценарий. Атырау облысының болжанатын кезеңіндегі экономикалық дамуына негізделген бұл вариант – әлемдік нарық коньюктурасында Қазақстан үшін қолайлылықты сақтау, облыс экономикасына жаңа инвестициялардың құйылуы және кейбір экономикалық қызмет салаларының даму қарқынының теңдесуіне әкеледі [11]. Бұл варианттта макро-экономикалық тұрақтылық шегі мен 2020 ж. дейінгі Индустриальдық-инновациялық даму Стратегиясының жүзеге асырылуы байқалады. Облыс экономикасының дамуы диверсификация мақсатында, және өңдеуші сала мен агроөнеркәсіптік кешенінің белсенді илгерлеуіне негізделеді.

Осы сценарийға сәйкес (кесте 3-5) өнеркәсіптік өндірістің нақты есептелуде өсу қарқыны 107-110% болса, ауыл шаруашылығында 107-125%-і құраған.

1-Базалық сценарий

Кесте 3. **2020 ж дейінгі облыстың ЖІӨ болжау, номинальдық бағада,** тенге

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЖӨӨ барлығы	2365,9	2716,1	3085,5	3465,0	3846,2	4215,2	4685,7	5065,1	5446,3
тауарларды өндіру	1634,8	1912,1	2178,4	2467,1	2746,2	3012,2	3377,4	3667,3	4046,5
ауыл шаруашылығы	49,7	62,5	77,1	86,6	103,8	115,5	131,1	144,6	160,8
өнеркәсіп	1218,4	1426,0	1619,9	1836,5	2038,5	2226,0	2418,9	2635,5	2838,7
құрылыс	366,7	423,7	481,3	544,0	603,9	665,7	715,3	775,0	825,8
қызмет көрсету	731,1	804,0	907,1	997,9	1100,0	1205,0	1310,1	1415,9	1520,0
сауда	54,4	65,2	74,1	79,7	92,3	113,2	124,2	135,8	146,5
транспорт,байланыс	203,5	230,9	265,4	294,5	330,8	366,9	412,4	478,5	542,8
басқа да қызметтер	473,2	507,9	567,7	623,7	676,9	725,9	778,7	830,7	880,7

Кесте 4. **Атырау облысының ЖІӨ салалық құрылымын болжау,** %

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ЖӨӨ барлығы	100	100	100	100	100	100	100	100	100
тауарларды өндіру	70,4	70,6	71,2	71,4	71,6	71,8	72,0	72,2	72,4
ауыл шаруашылығы	2,3	2,5	2,5	2,7	2,7	2,9	3,0	3,2	3,4
өнеркәсіп	52,5	52,5	53	53	53,5	53,5	54,0	54,3	54,5
құрылыс	15,6	15,6	15,7	15,7	15,8	15,8	15,9	15,9	16,0
қызмет көрсету	29,6	29,4	28,8	28,6	28,6	28,4	28,4	28,3	28,3
сауда	2,4	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,5	2,5	2,5
транспорт, байланыс	8,5	8,6	8,5	8,6	8,5	8,5	8,6	8,6	8,7
басқа да қызметтер	18,7	18,4	18	17,6	18,5	18,5	18,6	18,7	18,8

Кесте 5. **Атырау облысының ЖІӨ номиналдық есептелуінде өсу қарқынын болжау, алдыңғы жылға,** %

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ЖӨӨ барлығы	114,3	113,6	112,3	111,0	112,0	112,8	113,5	113,8	114,5
тауарларды өндіру	117,0	113,9	113,3	111,3	112,0	114,2	115,5	116,7	117,3
ауыл шаруашылығы	125,7	123,3	112,3	119,9	120,2	122,5	123,0	124,3	125,5
өнеркәсіп	117,0	113,6	113,4	111,0	112,0	113,1	113,8	114,5	117,3
құрылыс	115,3	113,6	113,0	111,0	111,5	113,0	114,8	115,0	115,5
қызмет көрсету	110,0	112,7	110,0	110,2	111,0	111,8	112,5	112,6	112,8
сауда	119,5	113,6	107,6	115,8	116,0	116,5	116,7	117,8	119,8
транспорт, байланыс	113,5	114,7	112,0	112,5	113,4	113,8	114,5	114,8	114,9
басқа да қызметтер	114,5	113,6	112,3	111,0	112,1	113,5	113,8	114,0	114,8

Әдебиеттер

1. Бопиева Ж.К., Оразбаева К.Н. 2015ж. дейін Атырау облысының территориялық даму стратегиясының жүзеге асырылуының негізгі бағыттары // Ғылыми жоба бойынша есеп. – Атырау: 2008, – 105 б.

2. Растворцева С.Н. Социально-экономическая эффективность регионального развития. – М.: Экон-Информ, 2011.

3. Региональная экономика. Учебник / Под ред. Г.Б. Поляка. – М.: Юнити, 2018. – 288 с.

4. Дмитриев, Ю.А. Региональная экономика. Учебник / Ю.А. Дмитриев, Л.П. Васильева. – М.: КноРус, 2017. – 416 с.

5. Ермошина, Г.П. Региональная экономика: Учебное пособие / Г.П. Ермошина, В.Я. Поздняков. – М.: Инфра-М, 2018. – 380 с.

6. Гафуров, И.Р. Инновационные кластеры и социально-экономическое развитие регионов. Анализ методических подходов: моногр. / И.Р. Гафуров, В.Л. Васильев, Р.Р. Кашбиева. – М.: Анкил, 2012. – 292 с

7. Выбор стратегических приоритетов регионального развития. – М.: Наука. Ленинградское Отделение, 2017. – 240 с.

8. Коваленко, Е.Г. Региональная экономика и управление: Учебное пособие / Е.Г. Коваленко. – СПб.: Питер, 2018. – 160 с.

9. Краткосрочное прогнозирование регионального развития в условиях неполной информации: моногр. - М.: Едиториал УРСС, 2017. – 160 с.

10. Дмитриева О. Г. Региональная экономическая диагностика. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 2004. – 433 с.

11. Hartigan J.A., ITong M.A. k-means clustering algorithm (AS R39: 81V30 p355-356) //Applied Statistics. 2015.V. 28. P. 100-108.

Резюме

Проанализировано и прогнозированое региональное развитие Атырауской области. Проведено сравнение социально-экономическое развитие региона с показателями других регионов Казахстана. Систематизированы и оценены показатели экономического развитие региона Атырауской области. Рассмотрены инновационные потенциалы, цели и приоритеты развития региона. Приведены основные решаемые задачи которые влияют на достижение инновационного развития региона.

Summary

The projected regional development of the Atyrau region is also analyzed. The socio-economic development of the region is compared with indicators of other regions of Kazakhstan. The indicators of economic development of the region of Atyrau region are systematized and evaluated. The innovative potentials, goals and development priorities of the region are considered. The main tasks to be solved that affect the achievement of innovative development of the region are given.

УДК 35.089.7

Ж.Е. Нургалиева, *к.э.н., ст. преподаватель*
Т.С. Саткалиева, *д.э.н, профессор кафедры «Менеджмент»*
КазУЭФМТ

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ МОТИВАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

«Качество государства зависит от качества людей,
поэтому задача политики – обучение и изучение их нужд»
Платон

Существует ли специфическая система мотивации на государственной службе? На этот вопрос отечественные и зарубежные специалисты не дают однозначного ответа. Иннова-

ционные подходы к мотивации чаще всего зарождаются в коммерческом секторе, и отнюдь не все из них находят применение на государственной службе. Мотивация государственных служащих в Казахстане и за рубежом остается относительно стабильной. При этом ряд факторов нематериального стимулирования и, прежде всего, построения карьеры играют здесь особую роль. Сравнительный анализ трудовой мотивации в организациях государственного сектора экономики позволяет определить общие и отличительные мотивационные потребности служащих. Исследования такого рода проводились неоднократно и зачастую их результаты подталкивали ученых к новым дискуссиям и, как следствие, к открытиям в области менеджмента и управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: *государственная служба, мотивация труда, системы оплаты труда*

Чтобы организация эффективно функционировала, необходимо правильно использовать ее ресурсы. Человеческие ресурсы одни из самых эффективных, но к ним нужен особых подход. Необходимо постоянное взаимодействие между руководителем организации и сотрудниками, причем, чтобы первый знал, чего ждут от него сотрудники, как он может добиться от них эффективной работы и положительно влиять на рабочий процесс.

В государственном управлении мотивация является гораздо более сложным и спорным процессом. Это связано со спецификой работы государственных служащих, с тем, что изначальные их цели отличаются от целей тех, кто работает в коммерческих отраслях. Государственные служащие – это, в первую очередь, люди, которые управляют другими. От их услуг нельзя отказаться, как можно отказаться от услуг любой коммерческой организации.

Государственный служащий – гражданин Республики Казахстан, занимающий в установленном законодательством Республики Казахстан порядке оплачиваемую из республиканского или местных бюджетов либо из средств Национального Банка Республики Казахстан государственную должность в государственном органе и осуществляющий должностные полномочия в целях реализации задач и функций государства [1].

Таким образом, качество государственного аппарата зависит от качества деятельности государственных служащих, которая, в свою очередь, зависит от того, какое поведение они выбирают. Государство должно стремиться понять причины, по которым служащие ведут себя тем или иным образом, а причины могут быть абсолютно разными от структуры подразделения, в котором проходит службу чиновник, до внутрисемейных отношений. Следовательно, необходимо разобраться, что движет человеком, что стимулирует его к деятельности, а что ограничивает ее, и тогда можно попытаться разработать эффективную систему мотивации, которая будет направлять его в направлении, которое нужно организации.

В Казахстане на современном этапе реализуется План нации «100 конкретных шагов», 15 шагов из которых связаны с модернизацией казахстанской государственной службы: совершенствование процедуры поступления на государственную службу с применением компетентностного подхода и трехступенчатой системы отбора, переход к новой системе оплаты труда по результатам, обязательное предоставление служебного жилья на период исполнения служебных обязанностей, законодательное закрепление системы регулярного обучения государственных служащих, переход на конкурсный отбор для карьерного продвижения государственных служащих, допуск к работе на государственной службе зарубежных менеджеров и специалистов частного сектора, внедрение новых этических правил, усиление борьбы с коррупцией, принятие нового закона о государственной службе, а также проведение комплексной аттестации действующих государственных служащих [2].

Наиболее привлекательные характеристики систем мотивации государственных служащих, сложившихся в некоторых развитых странах в результате, проведенных административных реформ.

Зарубежный опыт интересен нам с точки зрения оптимизации системы мотивации профессиональной деятельности государственных служащих. Причина в том, что развитые страны Европы, США и Великобритания имеют многолетний опыт построения государственной службы в условиях рыночных отношений, не отягощенный наследием десятилетий социализма. Наше, сравнительно

молодое суверенное государство, стремится войти в мировое сообщество и соответствовать самым высоким стандартам, что является невозможным без грамотно и гибко работающего государственного аппарата, сотрудники которого являются высокопрофессиональными чиновниками.

Оплата труда государственного гражданского служащего в Соединенном Королевстве Великобритании и Сверенной Ирландии тесно связана с оценкой его деятельности.

Для оценки профессиональной деятельности государственных служащих Великобритании используется ряд показателей их служебной деятельности. Оценочная система, введенная Великобритании, содержит десять критериев: образование, личность и сила характера, рассудительность, ответственность, инициативность, точность, деловитость и такт, способность к руководству подчиненными, прилежность, поведение на службе. Каждый из них делится на три уровня: «ниже среднего», «средний», «выше среднего». При этой системе оценки государственный служащий может получить повышение по службе вне очереди или не получить вообще. В последнем случае мнение должно быть мотивировано [3].

Одним из самых важных принципов гражданской службы в Великобритании является предоставление возможности служащим показать свои способности, навыки и умения в различных сферах государственного управление и продвинуться по службе. Карьерный рост зависит от того, насколько качественно растут трудовой опыт и знания и соответствие этих знаний с достигнутым служебным положением.

После завершения аттестации до служащего должны быть донесены результаты его труда, критерии оценки, а также замечания, если таковые имеются. Таким образом, итоги служебной аттестации могут как положительно влиять на госслужащего, так и отрицательно, так как они являются основанием для различных решений, таких как – необходимость повышения квалификации, обучения, поощрения, награждения, продвижения по службе, повышения заработной платы, дополнительных премий, а также понижения в должности, увольнения, прохождения служащим испытательного срока.

Раньше оплата труда гражданских служащих была связана с системой классификации должностей, для госслужащих действовали определенные разряды и каждому разряду соответствовала определенная должность, а также «вилка оплаты труда». Соответствие разряда и оплаты труда определялись для всей страны в целом.

В настоящее время, вопрос о вознаграждении и установлении размеров «вилок оплаты труда» передается специальным департаментам и агентствам, а именно максимального и минимального значения для каждой должности. Примечательно то, для определения этих значений, в Великобритании используется методика JEGS (jobevaluationandgradingsupport), с помощью которой на основе разных факторов и специальных компьютерных программ можно оценить значимость отдельной функции.

Такая система оплаты труда государственных служащих связывает размер денежной оплаты труда с оценкой эффективности и значимости выполняемой им деятельности. То есть жалование чиновника только в малой степени зависит от его положения по классификации должностей. Хотя и определяются рамки максимального и минимального значения оплаты труда, но внутри этих рамок, все надбавки, премии, бонусы и т.д. определяются на основании эффективности деятельности государственных служащих [4].

Основным видом мотивации госслужащих в Великобритании является материальное стимулирование, которое основано на непосредственных результатах деятельности. Из-за данного факта многие эксперты признают существующую систему неэффективной для повышения результативности деятельности госслужащих.

В США интересным моментом является то, что раз в год не только сотрудники, но и руководитель подразделения проходит процедуру оценки результативности и эффективности его деятельности. Данное подразделение при этом формирует особую систему проверки результативности деятельности работников. При данной системе формулируются цели руководителя и работников, при этом цели руководителя исходят непосредственно из организационной и индивидуальной результативности. Соглашение, в котором прописаны цели, подписываются руководителем и

работниками подразделения. В таком соглашении прописаны следующие пункты: результативность деятельности, качество труда, эффективность использования ресурсов и возможность инновационного развития.

Данная система считается частью мотивации государственных гражданских служащих, которая непосредственно влияет на эффективность и результативность их труда. При неисполнении условий соглашения, руководитель вправе уволить сотрудника. Примечательно, что показатели труда руководителя подразделения, непосредственно зависят от показателей их подчиненных.

Главным принципом стимулирования государственных служащих, который лег в основу существующей системы оплаты труда, является «равная оплата за равную работу» и «дифференциация по результату». При этом интересным опытом в системе оплаты труда госслужащих является прямая зависимость уровня оплаты высших государственных руководителей с оплатой, которую получали члены Конгресса. То есть, когда конгресс голосует за повышение собственных заработных плат, он также голосует за повышение оплаты труда руководителей государственной службы. Данная система привела к различным спорам и подверглась серьезной критике из-за того, что оплата руководителей снизилась на 35% в период с 1969 по 1988 год. В США есть определенное преимущество в системе оплаты труда, это то, что она постоянно подвергается сравнительному и критическому анализу, который позволяет выявить преимущества и недостатки той или иной системы [5].

Необходимо обратить внимание на опыт Франции. В настоящий момент, мотивация государственных служащих напрямую зависит от оценки их деятельности, которая состоит из двух процедур: оценочного собеседования и аттестации. Оценочное собеседование проходит ежегодно, и напоминает обычную неформальную беседу, в ходе которой обсуждаются не только достижение поставленных целей и выполнение задач, но и необходимость повышения квалификации госслужащего, продвижение по карьерной лестнице, результаты аттестации, кроме того, организация работы государственного подразделения в целом. Оценка деятельности сотрудника напрямую зависит от достижения его индивидуальных результатов и их соответствие поставленным целям и задачам.

В нормативных актах четко прописаны критерии оценки госслужащих при аттестации, но при этом они зачастую претерпевают значительные изменения. Наиболее интересными критериями являются следующие: общие и специфические умения, способность адаптироваться к ситуации, заинтересованность в деятельности государственного аппарата, умение налаживать взаимоотношения с другими сотрудниками, умение работать в команде, а также способности управлять командой, эффективность выполнения поставленных задач, понимание миссии государственного аппарата, а также способность выполнять задачи различной сложности из разных областей.

Для того, чтобы оценка была более объективной, введено правило, что доля служащих, которым можно максимально повысить балл, не превышала 20%. Кроме того, аттестационная оценка служащего должна быть согласована у нескольких должностных лиц, сначала она выставляется двумя руководителями, один их которых из подразделения, в котором непосредственно работает сотрудник, а второй из следующего звена, далее оценка согласовывается со специальной комиссией [6].

При этом эффективность работы каждого сотрудника не оказывает особого влияния на его продвижение по службе, а также оплату труда, так как они жестко регламентированы. Карьера чиновников зависит от его прохождения по системе рангов и эшелонов, причем повышение эшелона зависит от выслуги лет, а повышение ранга непосредственно зависит от руководителя подразделения, который принимает решение о продвижение служащего и это решение в большинстве случаев зависит не от результатов аттестации и оценке эффективности деятельности, а от собственных соображений и неформальной информации.

Целью такой системы оплат труда было сделать заработную плату чиновников наиболее справедливой, равной, объективной и обезличенной, но на деле это привело к громоздкой структуре государственных должностей, которая имеет схожие черты со структурой в Республике Казахстан.

Для некоторых зарубежных стран государственная служба обладает наибольшим авторитетом и престижем по сравнению с другими секторами экономики. Например, в Японии, Индии и Китае. Кроме того, государственная гражданская служба в Китае обладает рядом отличительных особен-

ностей. Во-первых, госслужащие делятся на 7 категорий, т.е. кроме административных органов к госслужащим относятся сотрудники различных комитетов, партий и Всекитайской федерации промышленности. Во-вторых, госслужащие в Китае руководствуются четырьмя принципами, это управление кадрами со стороны партии, открытость, справедливость и конкуренция, одновременное применение как поощрения, так и наказания, и самый важный принцип – при отборе кадров опираться на их профессионализм и моральные и этические качества [6]. Также считается, что одним из преимуществ системы госслужбы Китая является сохранение традиций и следование им. Это оказывает стимулирующий эффект для госслужащих, так как в Китае большинство граждан чтут традиции и обычаи, а также поднимает авторитет госслужащих в глазах граждан. Кроме того у госслужащих Китая четко прописаны их права, нарушение которых будет иметь негативные последствия. В такие права включены: достойная оплата труда, социальный пакет и страхование. Также для госслужащих предусмотрены как личное, так и коллективное поощрение за работу. Основанием для продвижения по службе являются результаты деятельности. Также создана система дополнительного образования, которая гарантирует повышение уровня знаний навыков и квалификации для госслужащих, занимающих должности различного уровня. Кроме того, разработана система льгот, страховок, и мер, которые обеспечат благосостояние госслужащего и его семьи после его выхода на пенсию.

Последняя тенденция в изменениях именно оплаты труда зарубежных госслужащих связаны именно с оплатой труда по результатам. Переменная часть увеличивается, и зависит не только от индивидуальных результатов, но и от результатов коллективной деятельности. И сами системы оценки результатов становятся менее стандартными и формализованными [7]. Такой подход стимулирует государственных служащих в полной мере использовать свои физические и интеллектуальные способности. Однако следует учитывать тот факт, что на некоторых должностях гражданской службы невозможно количественно измерить результат, а на тех должностях, на которых это можно сделать часто происходит такая ситуация, что показатели, с помощью которых можно измерить результативность идут в разрез с миссией и целями государственных органов, и сотрудники гонятся за показателями, а не за эффективностью и забывают об изначальных целях.

Анализируя зарубежный опыт указанных выше стран, следует отметить ряд особенностей, которые представляют практический интерес и могут быть учтены в процессе совершенствования системы государственной службы РеспубликиКазахстан:

· в рассмотренных странах профессионализация государственного аппарата осуществляется на постоянной основе;

· внедрены гибкие методы управления человеческими ресурсами (кадровый менеджмент);

· действуют механизмы по трансферу лучших сотрудников с опытом работы между государственным и частным секторами;

· высоко развит менеджмент по развитию карьеры: гибкая система карьерного продвижения, высокая карьерная мобильность, карьерное продвижение на основе профессиональных достижений, т.е. не только в зависимости от стажа работы. Кроме того, результаты оценки государственных служащих являются основанием для карьерного роста и материального вознаграждения (основой для карьерного планирования, для определения соответствия государственного служащего установленным стандартам работы, для составления плана обучения государственных служащих и для пересмотра стандартов работы);

· наличие различных схем трудоустройства на государственную службу: постоянные государственные служащие и сотрудники на контрактной основе;

· современная организация труда: более гибкие часы работы, внедрение передовых технологий;

· внедрение современных способов материального стимулирования, включая оплату труда (с учетом индивидуальных и коллективных результатов труда).

Следует отметить, что, по мнению международных экспертов, в Казахстане сформирована и действует модель государственной службы, соответствующая современным международным стандартам.

Литература

1. О государственной службе Республики Казахстан Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК.
2. План нации – 100 шагов по реализации институциональных реформ Н.А.Назарбаева. inform.kz.
3. Беккужин Р.Ж. Влияние моделей планирования карьерного роста государственных служащих на качество государственного управления развитых стран // Экономика и статистика. – 2015. – № 3. – 44–48 с.
4. Кононов, Е В. Опыт развитых государств в сфере оценки и стимулирования труда государственных служащих в соответствии с результатами этой деятельности// Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. – №4 (24). – ст №2403. – 2010. http://eee-region.ru/article/2403/
5. Стрижов С. Повышение квалификации управленческих кадров: опыт США // Российский экономический журн. – 1992. – № 7. – С. 65–67.
6. Лукьянова Г.И. Трудовые отношения в современной Франции //. Трудовое право. – 2005. – №1. – С.67-75.
7. Устичева Е.Г. Сравнительный анализ систем мотивации в государственных организациях азиатских стран (Япония, Китай) / Е.Г. Устичева. http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2014/06/10/.

Түйін

Мемлекеттік қызмет мемлекетті басқару тетігінде басты рөл атқарады. Осыған байланысты мемлекеттік қызметшілердің еңбегін ынталандырудың сапалы және тиімді тетігін құру туралы мәселе өткір тұр. Мақалада мемлекеттік қызметшілердің түрлі шет елдердегі еңбегін ынталандырудың негізгі ерекшеліктері сипатталған.

Summary

Public service plays a key role in the mechanism of government. In this regard, the question arises of creating a high-quality and effective mechanism for motivating the work of public servants. The article describes the main features of the motivation of civil servants in various foreign countries.

УДК: 342.25:35:005 (574)

Г.И. Досмагамбетова, *доцент, к.полит.н.*
КазУЭФМТ

ПРОЦЕССЫ ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРИЗНАКИ И ОСОБЕННОСТИ

В статье освещаются различные аспекты понятий централизация и децентрализация в государствах. Раскрываются особенности этих понятий как политико правового института. Показана роль централизации и децентрализациив в управленческой системе, анализируется роль этих процессов в развитии властных отношений. Выявляется наиболее сбалансированный подход к процессам централизация и децентрализация. Оцениваются возможности их применения к казахстанским реалиям.

Ключевые слова: *централизации, децентрализации, государственное управление, власть*

Потребность в обеспечении стабильного и эффективного функционировании публичной управленческой системы предполагает разделение властных полномочий между различными субъектами управления (уровнями) такой системы.

Иерархическая организация является обязательным атрибутом системы государственного управления любого государства. Это обусловлено потребностью обеспечения решений властвующих со стороны подвластных субъектов управления. Как было отмечено выше, без государственной

власти не может отправляться государственное управление. Такая связь является объективной и не зависит от воли как властвующего, так и подвластного субъекта. Вместе с тем, следует помнить, что государственное управление в каждом государстве имеет свою модификацию, обусловленную рядом факторов.

Организационная структура государственного управления и государственной власти исторически закрепилась в таких всеобщих формулах как централизация идецентрализация. Взаимообусловленность централизации и децентрализации определено принципами оптимизации управления, то есть повышением эффективности управляемой системы [1].

Система государственного управления не может бесконечно долго оставаться статичной. Под воздействием определенных факторов (с учетом изменения вектора воздействия) в рассматриваемой системе начинают происходить процессы централизации–децентрализации, которые приводят к определенным изменениям и уже в этом своем качестве система может быть охарактеризована как в большей или меньшей степени централизованная или децентрализованная.

Публичная управленческая система может быть полностью централизованной и смешанной (централизованно-децентрализованной). Централизованные системы управления функционируют в государствах с недемократическими политическими режимами.Полагаем, что децентрализованная система в чистом виде существовать не может.

Подавляющее большинство публичных управленческих систем в современном мире являются централизованно-децентрализованными. Хотя понятно, что степень централизации и степень децентрализации в каждой из таких систем будет весьма существенно отличаться.

Централизованная управленческая подсистема – это такая система, в которой в основу отношений между ее элементами положен принцип субординации. Внутри централизованной управленческой системы вертикальное перераспределение властных полномочий охватывается понятиями «концентрация власти» (переход властных полномочий снизу вверх), «деконцентрация власти» (переход властных полномочий сверху вниз).

В современном словаре иностранных слов централизация определяется как сосредоточение чего-либо в одном месте – центре. Обращается внимание на связь с централизмом как «системой управления, при которой нижестоящие и местные органы подчинены центральной власти, центру»[2].

Схожее определение содержится в специальной литературе, где централизация определяется как «процесс концентрации власти и результат осуществления принципа централизации. Исторически именно централизация доминирует в политике» [3].

Анализ научной литературы по данной теме позволяет определить централизации публичной (государственной) власти как политико-правовой процесс перехода властных полномочий от децентрализованной подсистемы к централизованной, обусловленный совокупностью объективных и субъективных факторов, осуществляемый в установленном законом порядке.

Необходимо признав, что в первые годы становления молодого государства система управления в Казахстане характеризовалась в большей степени централизованной. На этапе становления независимого государства, когда были необходимы решительные антикризисные меры, жесткие экономические реформы, руководство нашей молодойреспублики пошло на концентрацию властных полномочий вокруг центральной власти, взяв на себя всю тяжесть решения непростых проблем становления государства. В тот момент было понятно, оправдано и терпимо временное превалирование единства власти и ее централизация в руках общенационального лидера, «ослабленный парламентаризм», концентрация государственной власти в ущерб интересам различных политических сил, непредоставление государством стимулов для развития институтов гражданского общества.

Жесткой централизации власти требовала и международная обстановка вокруг нашей страны. Не секрет, что Казахстан находится в непростом геополитическом окружении, и такая ситуация всегда влечет необходимость внутреннего единства и стабильности в стране. Уместно заметить, что такой подход был стратегически правильным для нашего государства.

Однако, практика показала неэффективность моделей централизованного управления в нашей республике по следующим причинам: отсутствие сбалансированности в государственных, регио-

нальных и местных интересах; сложность в эффективном и рациональном использовании, а порой и не использование местных ресурсов; неспособность и невозможность центральных органов государственного управления в предоставлении услуг в полном объеме, либо предоставление услуг низкого качества, без учета местной специфики; отсутствие самостоятельности и финансовой обеспеченности местных органов власти лишает возможности создания экономических и институциональных условий для развития предпринимательства.

Зарубежный опыт свидетельствует о том, что децентрализованные системы государственного управления успешно функционируют и дают свои позитивные результаты. Причем, они действуют как в федеративных государствах (Австрия, Германия, Канада, США), так и в унитарных (Великобритания, Нидерланды, Норвегия, Финляндия, Франция, Швеция и др.). Это обусловлено существованием официальной государственной идеологии, в соответствии с которой обеспечение эффективного публичного управления с учетом интересов личности, общества и государства не всегда возможно исключительно силами центральной власти.

Видный французский административист Ж.Ведель писал: «Обоснование децентрализации, писал видный французский административист Ж.Ведель, - носит двоякий характер: децентрализация, передавая в руки самих заинтересованных лиц управления делами, имеет достоинства демократического характера, причем демократизм гораздо более реален в местных масштабах, нежели в общенациональном. С другой стороны, децентрализованное управление, если только для этого обеспечены необходимые средства и условия, является гораздо менее тяжеловесным и гораздо более практичным, чем централизованное управление» [4].

Французскими авторами децентрализация определяется как принцип: «Децентрализация имеет место, когда право принятия определенных решений в административной области передается государственной администрацией отличным от государства юридическим лицам, пользующимся реальной самостоятельностью, - территориальным коллективам. Децентрализация основана на принципе свободы для местных коллективов решать своими выборными органами и собственными средствами дела, рассматриваемые как имеющие местный характер» [5].

В западной трактовке с позиций институционального и функционального аспектов, децентрализация предполагает передачу органам государственной власти определенных функций, полномочий и ответственности на региональный и местный уровни.

В общем виде, децентрализация интерпретируется как процесс передачи ответственности за планирование и реализацию ресурсного обеспечения, распределение и других компонентов процесса социального управления от центрального правительства и его агентов-ведомств к субъекту. Некоего единого субъекта децентрализации – получателя этой ответственности не существует. Передача происходит к нижестоящим государственным и иным структурам публичной власти, с общенационального уровня на субнациональный и еще ниже. Процесс децентрализации принимает многообразные формы и охватывает различные сферы как, например, политическую сферу принятия решения и передачу ответственности гражданам и их законным представителям и органам. Есть децентрализация административная в виде реформы иерархических отношений внутри государственного аппарата исполнительной вертикали. Децентрализация может быть территориальной и, наконец, рыночной, охватывающей экономический аспект проблемы – переход от госплана к рынку.

Развернутое определение децентрализации предложено французским ученым Г.Вольманом: «Децентрализация государственной власти означает по своей сути политический процесс перехода политических полномочий и управленческих функций на более низкие (субгосударственные) уровни управления, обладающие через местные органы власти значительной степенью политической и административной автономии по отношению к центральной власти государства» [6].

В западной трактовке с позиций институционального и функционального аспектов, децентрализация предполагает передачу органам государственной власти определенных функций, полномочий и ответственности на региональный и местный уровни.

Важно отметить, что единой модели децентрализации не существует, а также то, что это понятие динамическое, не статическое, и подлинная демократия в современности предполагает

сочетание тенденций децентрализации и централизма. В целом систему принятия политических решений можно считать децентрализованной, если местная единица «может определять свои налоги и пакет услуг согласно предпочтениям своих граждан» [7].

В настоящее время сложилась ситуация, когда об отдельных вопросах децентрализации, в ее различных формах говорят политики, чиновники, политологи, юристы, экономисты, но самостоятельных исследований по названной проблематике в Казахстане практически не проводится. Такой пробел в исследовании проблем децентрализации, во многом, обусловил непоследовательность государственных органов и должностных лиц в части практической децентрализации функционирования государственной власти.

Задача децентрализации государственных функций и создание системы местного самоуправления была определена Президентом Республики Казахстан в качестве одной из приоритетов в Стратегии развития «Казахстан–2030». И на этапе административной реформы в 1997-1998 годы была проведена работа по разграничению полномочий между республиканскими и областными уровнями власти. Часть не свойственных для государства функций была передана в частный сектор, четко определен круг вопросов, решаемых государственными учреждениями и организациями, оказывающими услуги государственному сектору.

Децентрализация стала важным направлением административных реформ в Казахстане с начала тысячелетия является децентрализация. Так, принятая в феврале 2003 года «Концепция разграничения полномочий между уровнями государственного управления и совершенствования межбюджетных отношений»предполагала последовательное решение следующих задач по определению с целью четкого разграничение функций, полномочий и ответственности между всеми уровнями государственного управления, формирования оптимальной модели межбюджетных отношений, т.е. упорядочение, закрепление полномочий по расходованию бюджетных средств за различными уровнями государственного управления, а также институциональное и функциональное укрепление сельского, поселкового, городского, районного уровней государственного управления [8].

На основе анализа Концепции, которая предполагает деконцентрацию можно отметить, что были заложены основы формирования новой модели межбюджетных отношений, проведена значительная работа по функциональному анализу государственных функций. и по ее итогам подготовлены и приняты законы, направленные на четкое разграничение функций, полномочий и ответственности между разными уровнями государственного управления. Функции государственных органов, в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 29.09.2004 года № 1449 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления республики» разделены на стратегические (определение целей и приоритетов государственной политики), возложенный на министерства; реализационные (осуществление мер по реализации государственной политики) и контрольные (контрольно-надзорные), которые будут исполнять комитеты при министерствах.

В рамках вышеназванной Концепции по мере институционального укрепления низового уровня государственного управления создаются предпосылки для дальнейшей децентрализации и последующего введения в стране института местного самоуправления

Экономические успехи нашей республики обуславливают важность процесса децентрализации и, необходимо подчеркнуть, что возможность ее развития усиливается в связи с реально работающей рыночной экономикой и значительном повышении качества жизни казахстанцев. Это процесс осуществляется наряду с другими преобразованиями – экономическими, социальными, институциональными, политическими, общественными «Однако», - как предупреждает казахстанский исследователь М. Кенжегузин, - «процесс децентрализации государственного управления является достаточно сложным, а потому длительным и перманентным, сроки которого не могут быть однозначно определены и установлены. Его реализация предполагает наличие определенных условий и предпосылок, не только экономических, но и правовых, культурных, политических, проведение целенаправленной и глубоко обоснованной региональной экономической политики. Непродуманные шаги по децентрализации государственного управления без научного

обоснования ее общей концепции не дадут желаемого результата и не обеспечат условий для повышения эффективности управления на местах» [9].

Добиться эффективности функционирования государственной власти можно только при творческом сочетании различных форм и методов управленческой деятельности. Эта в полной мере относится и к реализации соотношения централизации и децентрализации государственной власти. По этому поводу А.Ф.Малый пишет, что «в основе перераспределения полномочий между органами государственной власти могут лежать следующие факторы: изменение формы правления, территориально-государственного устройства, политического режима: это перераспределение связано не с изменением системы органов, а с тем, что одни и те же властные полномочия осуществляются различными органами»[10].

Следует отметить, что эти вопросы получили определенное освещение в научной литературе. Так, в отдельных работах обращается внимание на факторы, которые обуславливают централизацию и децентрализацию в процессе организации государственной власти. Традиционно к факторам, обуславливающим централизацию относят: преимущество национального единства, необходимость обеспечения единообразия в функционировании органов государственной власти и управления, унификацию законодательства.

Не менее веская аргументация приводится в пользу децентрализации государственной власти. В литературе обращается внимание на факторы политико-административной децентрализации:

1) важность активизации политического участия граждан: местная и региональная власти предоставляют гражданам большие (по сравнению с центральной властью) возможности для участия в политической жизни; преимущества от расширения масштабов политического участия заключается в том, что оно помогает формированию более воспитанных и информированных граждан;

2) необходимость формирования «отзывной» власти, так как периферийные политико-административные институты стоят ближе к народу, поэтому в большей степени способны откликаться на его нужды; воспитание такой способности равным образом укрепляет демократическую подчиненность государства обществу и позволяет убедиться в том, что власть не только действует в широко понятых общественных интересах, но и откликается на специфические потребности конкретного сообщества;

3) усиление легитимности государственной власти: физическое дистанцирование граждан от центрального правительства сказывается на оценке его решений; решения, принимаемые на среднем и нижнем уровнях, кажутся более понятными и, следовательно, являются более легитимными;

4) защита демократических свобод: не сдерживаемая ничем централизация угрожает наступлением государства на права и свободы индивида: децентрализация власти и управления способна защитить граждан, ибо разделение властей «по вертикали», дробя монолит государственной власти, создает систему «сдержек и противовесов»; центральная власть, в свою очередь, сдерживает антидемократические поползновения периферийных политико-властных институт.

Мы глубоко убеждены в том, что централизация и децентрализация представляют собой два взаимосвязанных процесса, сочетание концентрации власти и ее распределение. Граница между ними подвижна и может быть «нарушена» как в пользу централизации, так и децентрализации. Как было отмечено ранее, децентрализация является дополнением централизации в условиях функционирования демократического правового государства, в то же время, по нашему мнению, централизация первична и выполняет главенствующую роль при отправлении государственной власти. Это обусловлено тем, что государство представляет сложную систему, которая не может функционировать вне централизации, так как ее отсутствие влечет хаос и, как результат, прекращение существования самого государства.

Можно вполне обоснованно утверждать, что децентрализация выступает в качестве своеобразного предохранительного механизма, который позволяет функционировать государственной власти, избегая чрезмерного вмешательства в отдельные сферы общественной жизни.

Мы разделяет взгляды российского исследователя Н.В. Бутусовой: «Безусловно, тенденция к децентрализации находится в диалектической зависимости с тенденцией к централизации. Если

бескрайняя децентрализация порождает сепаратизм, местничество, угрожает единству и территориальной целостности государства, то чрезмерная зацентрализованность неизбежно приводит к авторитаризму и тоталитаризму»[11].

В силу наличия органической связи между централизацией и децентрализацией мы считаем целесообразным рассмотреть во взаимосвязи факторы, которые оказывают влияние на степень централизации и децентрализации государственной власти. В современном мире нет, и не может быть, единой модели централизации и децентрализации государственной власти, не существует и не может существовать единых форм и методов осуществления централизации и децентрализации. Каждое государство индивидуально выбирает степень сочетания централизации и децентрализации в контексте конкретных исторических, политических, экономических и социально-экономических особенностей конкретного государства.

Литература

1. Кнорринг В.И. Основы государственного и муниципального управления. – М.: Изд-во «Экзамен», 2006. – С. 153-164.

2. Современный словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1993. – С. 678.

3. Государственное и муниципальное управление: Справочник. – М.: «Издательство Магистр», 1997. – С. 455.

4. Ведель Ж. Административное право Франции. – М.: Прогресс, 1973. – 511 с.

5. Общие сведения об административном праве Франции. Второе издание. – М. Посольство Франции, 1993. – С. 8.

6. Вольман Г. Децентрализация – условие успеха: Законодательные аспекты децентрализации// Материалы региональной конференции. Ереван, 1999. – С. 4.

7. Досмагамбетова Г.И. Децентрализация государственной власти и местное самоуправление: проблемы реализации: – Астана, 2017. – 190 с.

8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 февраля 2003 г. № 147 «Об одобрении Концепции разграничения полномочий между уровнями государственного управления и совершенствования межбюджетных отношений». 2003, февраль.

9. Кенжегузин М.Б., Абдулаев С.А. Децентрализация государственного управления.- Алматы, 2003.

10. Малый А.Ф. Государство как правовая категория// Государство и право-2001, №3.

11. Бутусова И.В. Децентрализация и централизация государственной власти: российские реалии и испанский опыт// Государственная и местная власть: правовые проблемы (Россия-Испания): Сб..науч. трудов / Под ред. М.В.Карасевой. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2000. – С.30.

Түйін

Мақалада орталықтандыру – орталықсыздандырудың негізгі белгілері ашылып, биліктік қарым-қатынасты дамыту процесінің атқаратын ролі талданады. Ерекше назар орталықтандыру және орталықсыздандыру әсер ететін факторларға беріледі.

Summary

The paper provides an insight into fundamental elements of centralization- decentralization processes and analyzes the role of those processes in the development of power relations. It places emphasis on conceptualizing factors, which exert influence on the degrees of centralization as well as decentralization.

УДК: 37078:517
М.К. Жамкеева, *РГП «Центр по исследованию финансовых нарушений» Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета*
Н.Б. Шамуратова, *к.э.н., доцент Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова*
М.Ж. Нуркенова, *PhD, доцент ЕНУ им. Л.Н. Гумилева*

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К РАЗРАБОТКЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ

В статье рассмотрены основные вопросы системы государственного планирования. Дана характеристика основных подходов к разработке стратегических и программных документов. Проведен анализ декомпозиции целевых индикаторов на примере Государственной программы индустриально-инновационного развития и Государственной программы «Дорожная карта бизнеса-2020».

Ключевые слова: *система государственного планирования, государственные программы, целевые индикаторы, декомпозиция*

Государственные программы – это документы межсферного, межотраслевого и межведомственного характера, определяющего цели, задачи и ожидаемые результаты по приоритетным стратегическим направлениям развития страны и разрабатываются на период не менее 5 лет в целях реализации вышестоящих документов [1].

Системой государственного планирования в Республике Казахстан является комплекс взаимосвязанных элементов, состоящих из принципов, документов, процессов и участников государственного планирования, обеспечивающих развитие страны на долгосрочный и среднесрочный периоды.

Государственное планирование охватывает деятельность органов государственной власти и всех иных участников процесса развития страны, направленную на повышение уровня социально-экономического развития Республики Казахстан, рост благосостояния граждан и укрепление безопасности государства.

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан» программные и стратегические документы классифицируются на три уровня: документы первого уровня, второго уровня и третьего уровня.

Система государственного планирования представляет собой целостную систему, где необходимость и правомерность разработки документов нижестоящего уровня вытекают из документов вышестоящих, а разработка, реализация, мониторинг, оценка и контроль документов осуществляется на основе нижестоящего уровня.

В соответсвии с Приказом Министра национальной экономики РК от 19 февраля 2018 года № 64, утверждена методика по разработке стратегических и программных документов.

Разработка стратегических и программных документов состоит из двух этапов: этап анализа и этап планирования (рис. 1). Как видно из рисунка, на этапе анализа выявляются основные процессы и тенденции, существующие во внутеренней и внешней среде, определяется круг возможностей и потенциальных угроз, выявляются проблемы, решение которых необходимо для дальнейшего развития отрасли, региона, страны.

На этапе планирования определяются ключевые индикаторы национального развития на долгосрочную перспективу для документов первого уровня системы государственного планирования; параметры экономического развития Республики Казахстан, области, города республикан-

ского значения, столицы, целевые индикаторы и показатели результатов развития сфер и отраслей, направленные на достижение ключевых национальных индикаторов и показателей для документов второго уровня системы государственного плнирования; целевые индикаторы и показатели развития регионов, деятельности центральных государственных органов для документов третьего уровня системы государственного планирования.

Этап анализа	· необходимо выявить основные процессы и тенденции, существующих во внутренней и внешней среде · круг возможностей и потенциальных угроз развития; · проблем, решение которых необходимо для дальнейшего развития отрасли, региона и страны.
Этап планирования	· ключевые индикаторы национального развития на долгосрочную перспективу для документов первого уровня системы государственного планирования · параметры экономического развития Республики Казахстан, области, города республиканского значения, столицы, целевые индикаторы и показатели результатов развития сфер и отраслей, направленные на достижение ключевых национальных индикаторов и показателей для документов второго уровня системы государственного планирования; · целевые индикаторы и показатели развития регионов, деятельности центральных государственных органов для документов третьего уровня системы государственного планирования.

Рис. 1. **Этапы разработки стратегических и программных документов**

** Разработан по данным[2]*

При разработке государственных программ применяются ситемный подход; ценностный подход; подход, ориентированный на поиск допущенных ошибок; подход повышенного внимания к ресурсам. Более подробно данные подходы описаны в таблице 1.

Таблица 1. **Подходы к разработке государственных программ**

№ п/п	Наименование подхода	Основные характеристики
1	2	3
1.	Системный подход	Необходимость целостного подхода к решению поставл. проблем, в рамках которого большое внимание уделяется взаимосогласованию различ. секторальных решений. Нередко меры, предлагаемые в одном секторе гос.управления, «гасятся» параллельными мерами, используемыми в др.секторе. Реализация системного подхода в условиях рыночной экономики требует особой государст. воли, поскольку в интересах государства необходимо увязывать конъюнктурные устремления различ. отраслей экономики, а также соперничающих финансово-промышленных групп.
2.	Ценностный подход	Основные цели и задачи программы должны быть аргументированы с учетом моральных факторов, общезначимых ценностей и идеалов большинства населения. Это должно обеспечить широкую обществ. поддержку гос. регулированию и способствовать успешному осуществлению программы.
3.	Подход, ориентированный на поиск допущенных ошибок	Постоянный контроль за выполнением программы, поиск ошибок, отклонений и дефектов управления призваны создать корректирующую линию менеджмента, что может значительно повысить качество разработки и реализации программы.

1	2	3
4.	Подход повышенного внимания к ресурсам	Раздел о ресурсах должен занимать в программах одно из первых мест. Эксперты призывают рассматривать понятие «ресурсы государственной программы» в широком плане, включая политические, административные, экономические, сырьевые, трудовые (кадровые). В зависимости от целей программы на передний план выходят те или иные виды ресурсов. В программе должны быть разработаны специальные меры, направленные на сохранение ограниченных ресурсов, создание дополнительных и резервных.

В таблице 1 приведены основные подходы к разработке государственных программ, а так же даны характеристики данных подходов. Для подробного анализа применения данных подходов в практики государственного планирования в Республики Казахстан, необходимо провести анализ целевых индикаторов стратегических и программных документов.

При разработке стратегических и программных документов должны определяться индикаторы и показатели результатов. Документы нижестоящего уровня должны детализировать и раскрывать индикаторы и показатели вышестоящего уровня. Документы второго и третьего уровня должны должны позволять оперативно реагировать на меняющиеся условия и корректировать действия и ресурсы в рамках достижения поставленных целей. При разработке стратегических и программных документов необходимо учитывать положения концепций, которые являются основой для их разработки.

При разработке стратегических и программных документов необходимо использовать методы каскадирования и декомпозии.

Каскадирование – это метод, при котором цели, целевые индикаторы, задачи, показатели результатов верхних уровней иерархии документов Системы государственного планирования переходят в соответствующие цели, целевые индикаторы, задачи, показатели результатов нижних уровней иерархии документов системы государственного планирования [3].

Декомпозиция представляет собой процесс разделения целей, целевых индикаторов, задач и показателей результатов вышестоящих документов Системы государственного планирования на основные цели, целевые индикаторы, задачи и показатели результатов для отражения их в нижестоящих документах [3].

Суть декомпозиционного принципа заключается в том, что каждая социально-экономическая система состоит из подсистем, а каждая из подсистем, в свою очередь, представляет собой систему со своей сложной структурой. В то же время, каждая СЭС является частью СЭС более высокого уровня. Одной из важнейших черт системного подхода является то, что исходным и основным моментом изучения какой-либо системы является определение ее роли и места в более общей системе, куда рассматриваемая система входит, как один из элементов, а сама изучаемая система рассматривается и анализируется как совокупность взаимодействующих подсистем более низкого уровня, из которых образована исходная система. Например, предприятие может рассматриваться, как подсистема, кластерной системы или отрасли экономики, а кластер можно рассматривать, как подсистему СЭС региона, а СЭС региона является, очевидно, подсистемой социально-экономической системы страны в целом. Поэтому общие принципы анализа социально-экономических систем и стратегического планирования будут рассматриваться с этих позиций. В качестве примера можно привести региональный аспект социально-экономического развития. При этом будем использовать термины субъект государства и регион. Это не совсем синонимы. Субъект государства является реальной системой и при использовании этого понятия внимание акцентируется на различных аспектах управления социальным и экономическим развитием систем локализованных на законодательно определенной территории. В понятии регион аккумулируются все аспекты описания социально-экономических процессов, явлений, объектов, относящихся к данной территории, включая вопросы управления. То есть регион является гносеологической системой. В большинстве случаев будет использоваться понятие регион.

Разработка стратегических и программных документов должна производится в соотвествии с декомпозицией и каскадированием цели и целевых индикаторов. Однако, проведя анализ на примере Государственной программы индустриально-инновационного развтия и государственнйо программы «Дорожная карта бизнеса-2020» было выявлено, что не все индикаторы декомпозированы между всеми уровнями стратегических и программных документов. К тому же, имеет место дублирования целевых индикаторов в государственных и отраслевых программах, что затрудняет реальную оценку экономического эффекта выделенных средств в рамках одной программы[4].

Литература

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан»

2. О некоторых вопросах Системы государственного планирования в Республике Казахстан Приказ Министра национальной экономики РК от 19 февраля 2018 года № 64.

3. Приказ Министра национальной экономики РК от 19 февраля 2018 года № 64 « О некоторых вопросах Системы государственного планирования в Республике Казахстан»

4. Постановление Правительства РК от 25 августа 2018 года № 522 «Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020».

Түйін

Мақалада мемлекеттік жоспарлау жүйесінің негізгі мәселелері қарастырылған. Стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды жасау барысында қолданылатын негізгі әдістер сипатталған. Индустриалды-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы мен «Бизнестің жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасының мысалында мақсаттық индикаторлардың декомпозициясы талданған.

Summary

The article considers the main issues of the state planning system. The characteristic of the main approaches to the development of strategic and program documents is given. The decomposition of target indicators is analyzed on the example of the State program of industrial and innovative development and the State program «Business roadmap 2020».

УДК 331.1

М.Е. Беспаев, *ст. преподаватель*
КазУЭФМТ
Г.Е. Жолдоякова, *ст. преподаватель*
КазАТУ им. С. Сейфуллина

МОТИВИРОВАНИЕ ПЕРСОНАЛА В СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКЕ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

В данной статье рассмотрены проблемы мотивации персонала организации. Проанализированы характерные особенности современных методов мотивации персонала. Рассмотрена концепция дальней мотивации персонала. Выявлена и обоснована необходимость совместного использования методов нематериального стимулирования в процессе мотивации персонала. На основе проведенного исследования автором предлагаются правила при создании эффективной системы управления мотивацией персонала современной организации.

Ключевые слова: *мотивация персонала, оплата труда, дальняя мотивация, стимулирование персонала*

В самом общем виде мотивация человека к деятельности понимается как совокупность движущих сил, побуждающих человека к осуществлению определенных действий. Эти силы находятся вне и внутри человека и заставляют его осознанно или же неосознанно совершать некоторые поступки.

Мотивирование – это процесс воздействия на человека с целью побуждения его к определенным действиям путем пробуждения определенных мотивов. Мотивирование составляет сердцевину и основу управления человеком. Эффективность управления в очень большой степени зависит от того, насколько успешно осуществляется процесс мотивирования.

Стимулирование принципиально отличается от мотивирования. Суть этого отличия состоит в том, что стимулирование – это одно из средств, с помощью которого может осуществляться мотивирование. При этом, чем выше уровень развития отношений в организации, тем реже в качестве средств управления людьми применяется стимулирование[1].

Вопросы управления мотивацией персонала стояли перед управленцами всегда, независимо от времени и политического строя, однако решались они по-разному.

В советское время управление мотивацией было обусловлено идеологией коммунизма. Распространение получила модель «кнута и пряника» – наиболее распространенный и действенный метод, предусматривающий систему наказаний и поощрений. При невыполнении предъявляемых требований применяются наказания, если задание выполнено качественно и в срок, сотрудник получает материальное или моральное поощрение. Этот метод популярен и в настоящее время.

С переходом к рыночной экономике система мотивации персонала претерпела серьезные изменения. Сегодня все больше и больше топ-менеджеров ищут новые формы управления мотивацией персонала, сочетающие как материальное, так и нематериальное стимулирование [2].

Все большее признание в современной практике управления трудовой мотивацией получает концепция уровневой мотивации В. М. Теплова. Теплов В.М. выделил понятия дальней и короткой мотивации. Короткие (ближние) мотивы он связывал с ближайшим будущим, коротким отрезком деятельности и ее целью, дальние – с отдаленной перспективой. При этом, по его мнению, эффективность побуждения возрастает с повышением уровня мотивации от короткой к дальней. Так как дальняя мотивация связана с глубинными пластами: жизненными ориентирами, ценностными ориентациями, жизненными целями, организация целенаправленной деятельности индивида должна включать в первую очередь факторы дальней мотивации (с последующим разбиением их на частные, кратковременные цели) [3].

Действительно, материальное вознаграждение имеет большое значение в мотивации персонала, но не всегда определяющее. Во-первых, невозможно постоянно повышать заработную плату для дальнейшего стимулирования сотрудников. Во-вторых, необходимо учитывать особенности менталитета – негативное отношение к богатству, презрение «грязных» денег, определенный аскетизм.

В Республике Казахстан не создана рыночная модель регулирования заработной платы. Например, минимальная заработная плата не выполняет свою воспроизводственную функцию. Анализ зарубежного опыта показывает, что минимальный размер заработный платы на предприятии устанавливается в пределах 40- 60% от среднего уровня заработной платы. Анализ статистических данных показывает, что удельный вес минимальной заработной платы в средней заработной плате РК занимал в 2015 году 17% и в 2019 году 22% (табл. 1).

На предприятиях Казахстана функционирует устаревшая, малоэффективная модель оплаты труда, которая в значительной мере сдерживает реализацию потенциала наемных работников, тормозит развитие предприятия и экономики страны в целом. Она слабовосприимчива к инновациям, повышению качества продукции, экономии ресурсов, достижению прочих конкурентных преимуществ предприятия, достижению стратегических целей [4].

В настоящее время в практике управленческой деятельности отечественных предприятий дальняя мотивация не получила должного развития. В западной экономической практике хотя и не сложилась теория дальней мотивации, однако многие подходы в современном менеджменте основаны на политике дальней мотивации.Система управления мотивацией персонала носит пер-

сонифицированный характер. Широко применяются еженедельные беседы руководителя с каждым подчиненным[4].

Таблица 1. **Удельный вес минимальной заработной платы в средней заработной плате**

	Минимальная заработная плата	Прожиточный минимум	Среднемесячная заработная плата	Удельный вес миним. зарплаты в среднемесячной заработной плате
2015	21 364	21 364	124700	17%
2016	22 859	22 859	141200	16%
2017	24 459	24459	148000	16%
2018	28 284	28 284	161800	17%
2019	42 500	29 698	191100	22%

Подводя итог, можно заключить, что для создания эффективной системы управления мотивацией персонала современной организации необходимо придерживаться следующих правил:

– управленческие решения руководства должны быть последовательными, рациональными и логичными;

– каждый сотрудник имеет собственную точку зрения, как усовершенствовать свою работу, и ее необходимо принимать во внимание;

– достижение успехов без признания со стороны руководства и коллег приводит к разочарованию, поэтому сотрудник, имеющий высокие результаты в работе, должен получать как материальное, так и моральное поощрение.

Литература

1. Виханский, О. С. Менеджмент : учебник, 2003. – 528 с.

2. Цибаева М.Л. Мотивация персонал в практике управления современной организации // Вестник Юганского государственного университета, выпуск 4 (43), 2016 г. – С. 74-78

3. Волгина, О. Н. Мотивация труда персонала предприятия : учебное пособие, 2007. – 156 с.

4. Нартова Ф.Проблемы мотивации и стимулирования труда персоналана предприятиях РК //Вестник КЭУ: экономика, философия,педагогика, юриспруденция №2 (28), стр. 98, 2003 г.

Түйін

Қазіргі уақытта топ-менеджерлер материалдық және материалдық емес ынталандыруды үйлестіретін персоналды ынталандырудың жаңа нысандарын іздеуде. Материалдық сыйақы қызметкерлерді ынталандыруда үлкен маңызға ие, бірақ әрдайым анықтаушы емес. Еңбек мотивациясын басқарудың қазіргі тәжірибесінде ұзақ мотивация концепциясы үлкен мойындалады. Кәсіпорындарды уәждеудің қазіргі заманғы жүйесін жаңғырту шетелдік тәжірибені ескере отырып, еңбек уәждемесінің жаңа нысандарын қолдана отырып қалыптастырылуы тиіс.

Summary

Currently, more and more top managers are looking for new forms of staff motivation that combine both material and non-material incentives. Material reward is of great importance in staff motivation, but not always determinative. The concept of distant motivation is gaining increasing recognition in modern practice of managing labor motivation. Modernization of the modern system of enterprise motivation should be formed taking into account foreign experience, the use of new forms of labor motivation.

ӘОЖ 331.109:332.01

Н.Б. Шамуратова, *э.ғ.к.*
А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің доценті
М.Ж. Нуркенова, *PhD, доцент*
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мақалада персоналды басқарудың теориялық аспектілері қарастырылған. Персоналды басқарудың ең алғаш функциялары орта ғасырдағы цехтардағы қолөнершілердің, тас қашағыштардың, тері илеушілердің, ұсталардың бірігулерінен кейін ғана байқала бастады.

Кілт сөздер: *персонал, басқару, кадр, жоспарлау, ынталандыру*

Адам факторы ғылыми-техникалық және әлеуметтік прогрессдеңгейін анықтайтын көрсеткіш болып табылады. Саяси және әлеуметтік жүйелердің түбегейлі өзгеруі басшыларға үлкен жауапкершілік жүктеумен бірге жеке адамның қалыпты өмір сүруіне деайтарлықтай ықпал етеді. Әлеуметтік бағыттағы нарықтықэкономиканың қағидалары мен идеяларын жүзеге асыруда кадр менеджментінің жаңа басқару әдістері, персоналды басқару, яғни адам ресурстарын басқару мәселелеріне ауысу қажеттігі туындайды.

Персоналды басқаруды талдау үшін ең алдымен жалпы «басқару» ұғымын түсіну қажет.Ұзақ уақыт бойы басқаруды философия, экономикалық теория, эргономика, кибернетика, заң мамандықтары қарастырып келді. Осы уақыттар арасында жұмысшы тек өндіріс құралы ретінде бейнеленгенін білеміз. Шешуші роль техникада болатын, ал адам техника жүйесіндегі жоғарғы дәрежеге ұмтылатын механизм болды. Бұл қатынас бойынша жұмысшылардың ынталылығы, ұстанымдары, құндылық бағыттары, жұмысшылардың өзара қарым-қатынастары назарға алынған жоқ[1].

Техниканың күрделенуі, басқару жүйесінің алға жылжуы, әлеуметтік жағдайдың басымдығы технократизмнің басқарудан аластатылуын талап етті. Басқарудағы негізгі орталық жүйе – сол адамның қажеттілігі, беделі, рухани-психологиялық ортаға ұмтылысы қарастырыла бастады. Басқару – әлеуметтік процесс.

Басқару – күш және уақыт жұмсай отырып жоғарғы нәтижеге ұмтылуға мүмкіндік алатын саналы ұйымдастырылған процесс. Басқару бойынша іс-әрекет Платонның айтуынша қоғамдық өмірмен қамтамасыз ететін жүйенің ең басты элементі. Сонымен қатар ағылшын философы, социолог Г. Спенсер басқарудың орнын көрсету мақсатында қоғам типтері арасындағы ерекшелікті бөліп көрсеткен[2]. Ол қоғамды милитаристік және өнеркәсіптік деп бөліп көрсетті. Г.Спенсердің айтуы бойынша милитаристік қоғамда қатаң реттеушілік, ал өнеркәсіптікте бақылау және орталықтандыру әлсіздеу. Егер милитаристік қоғамда тұлға басшының әміріне толық бағынса, өнеркәсіптікте ол ерікті, өзінің қажеттілгі мен қызығушылығын толық білдіре алады. Осыған байланысты Г. Спенсер мынадай шешім шығарған: өнеркәсіптік еңбекке бағытталған адамдар құрылымы жеке қызығушылықтар мен қажеттіліктерді ескеріп отыруы керек.

Басқару әлеуметтік іс-әрекеттің арнайы түрі ретінде қаржылық, шикізат және басқа да материалдық ресурстарға бағына отырып негізгі үш қосымша салаға негізделеді:

– Жоспарлау – ұйымның мақсатын, міндетін анықтау, шешу, іске асыру жолдарын қарастыру.

– Ұйымдастыру – адамдар іс-әрекетін реттейді және тәртіпке келтіреді.

– Персоналды басқару – адамдармен жұмыс істеу тәсілін ұйымдастыру.

Осы қосымша үш саланың ішінде персоналды басқару кәсіпорын іс-әрекетінің сәтті болуына үлкен үлес қосады. Әлеуметтанушылардың зерттеуі бойынша персоналмен жұмыс істеу кезінде басшының 80%-дан аса уақыты жұмсалады екен. Ал, қазіргі таңда ғылыми бағыт болып табылатын «персоналды басқару» мынандай ғылымның негізінде құрылуда: басқару теориясы және оны ұйымдастыру, психология, социология, конфликтология, этика, еңбек экономикасы, саясаттану.

Кейінгі жылдары ұйымда адамның рөлі толығымен өзгерді деуге болады, соған байланысты персоналды басқару теориясы анықталып, дамып отырды[3].

Қазіргі кезде персоналды басқару теориясының 3 тобы бар: классикалық теория, адамдық қатынастар теориясы, адамдық ресурстар теориясы. Классикалық теорияның көрнекті өкілдері – Ф. Тейлор, А. Файоль, Г. Эмерсон, Л. Урвик, М. Вебер, Г. Форд, А.К. Гастев және т.б. Ал, адамдық қатынастар теориясының өкілдері ретінде Э. Мэйо, К. Арджерис, Р. Лайкерт, Р. Блейк және т.б. атап өтуге болады. Адамдық ресурстар теориясының авторлары: А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. Макгрегор, Л.Шумпетер.

Персоналды басқарудың ең алғаш функциялары орта ғасырдағы цехтардағы қолөнершілердің, тас қашағыштардың, тері илеушілердің, ұсталардың бірігулерінен кейін ғана байқала бастады. Бұл бірігудің мақсаты еңбек жағдайын жақсарту, жалақы, өз қатарларын толықтыру, жаңа мамандарды оқыту, кәсіби карьераны реттеу, цех иерархиясының сатысы бойынша көтерілуді талап еткен болатын[4]. Өндірістік төңкеріс және капитализмнің дамуы енді белең ала бастаған елдерде цех ұйымды ысырып тастады. Мануфактура және шеберхана орындарына фабрикалар келді. Оның қатарындағы жұмысшылар саны өте көп болған. Ол қатаң, әрі өте ұқыпты бөлінген еді. Бұл жерде басшы мен бағынушы рөлі нақты сипатта болды. Сондықтан да ол қарапайым жұмысшылардың басшылардан алыстауына алып келді, ал ол өз кезегінде өнеркәсіпте және бүкіл қоғамдық қақтығысқа алып келді. Бұл өндірістік қақтығыстың саяси көрінісі жұмысшылар қозғалысы және осы жұмысшылардың ойын тасушы кәсіподақтар мен жұмысшы партиялары болды.

Қоғамдағы және өнеркәсіптегі қақтығыстың өршеленуі тек материалдық шығын түрінде ғана болмады, ол сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік өмірге де қаупін төндірді.

Осы жағдайға корпорация басшысына ескерту жасау, өндірістік қақтығысты басу немесе оңай шешуге, әкімшілік және басқа жұмысшылардың арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға деген қажеттілік туындады.

Бұл жаңа жағдайда дәстүрлі басшылар бұрынғы барлық ұйым жұмыстарын атқара алғанымен, жаңа тапсырма – персоналды басқаруды қосып орындай алмады. Оларға жұмысқа қабылдау немесе шығару кезінде, жалақыны бөліп отыру кезінде қаржылық-экономикалық бөлімнің және де басқа қызметкерлердің көмегі қажет болды. Кадрлармен жұмыс істеу үшін және қызметкерлер мен басшы арасындағы қатынасты реттеп отыру үшін өнеркәсіпке арнайы мамандар немесе толық бір бөлім керек болды.

«Адамгершілік қарым-қатынас» мектебінің өкілдері басқару жүйесіндегі жұмыскерлердің еңбегін жетілдіру тәсілдерін іздестіруге едәуір көңіл бөлді. Атап айтқанда, олар бейресми әлеуметтік құрылымды өзгертуге ерекше көңіл бөлуді немесе ұйымның ресми құрылымын қайта құруды ұсынды. Олар классикалық мектеп ұсынған»жоғарыдан төменге қарай бағыну үйлесімділігі» принципін қатты сынға алып, биліктіңтек қана жоғарыдан төмен қарай жүруін тиімді деп есептемеді. Психологиялық мектеп зерттеушілері басшылар өз жұмысшыларына көбіре қамқорлық жасаса, онда олардың қанағаттану сезімі де, еңбек өнімділігі де жоғары болатынын айтты.

Осы қоғамды, оның құрылымын құраған топ ұйымдағы жұмысшыларды басқаруға елеулі үлесін қосқан ғалым персоналды басқарудың классикалық теориясының өкілі Ф.У. Тейлор мен адамдық қатынастар теориясының негізін қалаушы, американдық социолог Мэйоның теорияларын салыстыру арқылы адам ресуртарын басқару мәселесінің маңызды ерекшеліктеріне көз жеткізуге болады[5].

Әртүрлі түсініктерді қолданудың себебі персоналды басқару бойынша іс-әрекеттің сипатына да байланысты. Бұл іс-әрекеттің стратификациялық аспектісі адамдық ресурстар түсінігімен тығыз байланысты. Осы аспектінің негізінде адамдық ресурстарды жоспарлау, жаңа ұзақ мерзімді шешімдерді қабылдау сияқты мәселелер жатыр.

Енді, «кадр» және «персонал» ұғымына тоқтала кететін болсақ, олардың өзара ұқсастықтары да ерекшеліктері де бар. Көбінесе, кадрлар дегеніміз кәсіптік-біліктілік, әлеуметтік-психологиялық, басқа құрылымдық бөлшектермен сипатталатын кәсіпорын жұмыскерлерінің жиынтығы. Кадрларға тек еңбекте кәсіптік қабілеті және арнайы кәсіптік дайындығы бар жұмыскерлер ғана жатады. Сонымен қатар, еңбек әлеуеті (потенциалы) еңбекқабілеті бар жұмыскерлерді біріктіреді,

еңбек әлеуетінің саны кадрлар санына біліктілігі жоқ және біліктілігі аз жұмыскерлер санын қосқанда пайда болады.

Персонал – бұл адамдардың жеке сапаларының күрделі жиынтығы, оның ішінде әлеуметтік-психологиялық қасиеттері басты роль атқарады, персонал – кәсіпорынның экономикалық және инновациялық кеңістігінің маңызды бөлігі. Алдыңғы қатарлы кәсіпорындар жұмыс кезінде адам ресурстарының басқа ресурстар түріне қарағанда артықшылығын дәлелдейтін философиясымен басшылық ету кезінде шаруашылық субъектілерінің табысты іс-әрекетінің негізгі әлеуеті – кәсіпорын персоналында, олардың біліктілігі мен кәсіпорын мүдделеріне берілгенінде екенін жақсы түсінеді. Персонал ұйымдағы барлық адамдар ресурстарының жиынтығы. Персонал – бұл ұйымның болашағын анықтайтын стратегиялық фактор, себебі, тек адамдар ғана жұмысты орындайды, идеяларды ұсынады және кәсіпорынның әрі қарай дамуына мүмкіншілік береді.

Әдебиеттер

1. Рахметов Б.А. Персоналды басқару. Алматы. 2012. – 195 б.
2. Ниязбекова Қ.Р. Ұйымда персоналды басқару. Астана. – 2014. – 216 б.
3. Алтухов В.Л. Управление персонаолм. М.: ИНФРА-М, 2015. – 320 с.
4. Г.Т.Нұрсейітова Персоналды басқару. Алматы. 2013. – 150 б.
5. Жұмаханов Б.Р. Еңбек ресурсы – әлеуметтік-экономикалық категория // ҚазҰУ Жаршысы. – 2015. – № 3(22). – 9-16 б.

Резюме

В статье рассматриваются теоретические аспекты управления персоналом. Первые функции управления персоналом стали замечаться только после слияния мастеров, резчиков, кожевников, плотников в средневековые мастерские. Целью этого слияния было улучшение условий труда, начисление заработной платы, пополнение званий, подготовка новых специалистов, изменение карьеры и продвижение по иерархии магазинов.

Summary

The article discusses the theoretical aspects of personnel management. The first personnel management functions began to be noticed only after the merger of craftsmen, carvers, tanners, carpenters into medieval workshops. The purpose of this merger was to improve working conditions, payroll, replenish ranks, train new specialists, change careers and advance through the store hierarchy.

УДК 620.92:338.43

Б.С. Есенгельдин, *д.э.н., профессор*
КазУЭФМТ
Т.К. Болысов, *докторант*
КарГУ им. Е.А. Букетова

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассмотрены возможности применения возобновляемых источников энергии в сельском хозяйстве. Исследованы различные виды классификации ВИЭ. Охарактеризованы получаемые социально-экономические эффекты от использования альтернативных источников энергии. В статье выделены экономические и социальные выгоды от применения ВИЭ в сельском хозяйстве. Авторами статьи предложены основные направления дальнейшего развития

возобновляемых источников энергии в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *возобновляемые источники энергии, сельское хозяйство, социальные выгоды, экономические выгоды*

В современных условиях использование возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в сельском хозяйстве может привнести многочисленные социальные и экономические преимущества. ВИЭ могут заменять традиционные ископаемые виды топлива и сокращать зависимость от энергоресурсов, создавать дополнительные возможности для некоторых отраслей промышленности и сельского хозяйства, уменьшать выбросы парниковых газов и других вредных веществ. Имея зачастую локальный характер, ВИЭ могут избавлять от дальней транспортировки топлива. Поэтому в большинстве развитых стран в последнее время наблюдается четкая тенденция по увеличению доли их использования.

Возобновляемые источники энергии – это источники энергии, базирующиеся на постоянно существующих или периодически возникающих процессах в природе, а также жизненном цикле растительного и животного мира и жизнедеятельности человеческого общества.

ВИЭ подразделяют на традиционные (энергия воды и биомасса) и нетрадиционные (все остальные виды). Некоторые ученые, например, Бушуев В., Марченко О. разграничивают ВИЭ также на органические (биомасса суши и водоемов) и неорганические (ВНИЭ) – все остальные возобновляемые ресурсы[1].

К группе ВИЭ относят также вторично возобновляемые источники энергии, образующиеся в результате человеческой деятельности (тепло промышленных и бытовых жидких стоков, вентиляционных выбросов, твердые бытовые и прочие отходы), отходы промышленных, сельскохозяйственных и иных предприятий, атакже промежуточные источники энергии, в частности, метан угольных пластов, являющийся продуктом химических реакций, происходящих в угольных пластах. Что касается торфа, то в научном сообществе нет устоявшейся терминологии относительно данного источника энергии (и ценного органического удобрения) [2, 3].

Особого внимания заслуживает исследование мировых рынков нетрадиционных ВИЭ. Во-первых, они менее изучены, а во-вторых, более перспективны по сравнению с традиционными ВИЭ.

Принимая во внимание специфику сельского хозяйства и зная возможности современных энергетических микросетей, нетрудно прийти к выводу, что в первую очередь именно микросети могут помочь успешно решить задачи энергоснабжения и энергосбережения в сельскохозяйственном секторе. В микросетях энергия производится и потребляется в основном на месте, поэтому исключается энергетические и финансовые потери, связанные с передачей энергии по сетям, которые в сельских местностях часто бывает большой протяженности. Кроме того, в микросетях можно достичь высокой степени интеграции безтопливных, бесплатных, бездымных и самоснабжающихся источников энергии, т.е. таких источников энергии, как ветер, солнечное излучение, низкотемпературные источники тепловой энергии и гидроэнергия. В настоящее время это очень важно, потому что экологические характеристики первичных источников энергии стали чрезвычайно важными в связи с переменой климата из-за огромного и безответственного выброса на атмосферу Земли парниковых газов [4].

При этом использование альтернативных источников даст следующие социально-экономические эффекты[5]:

1. Улучшение социальных условий жизни населения, проживающего в удаленных и труднодоступных районах с автономным энергоснабжением,при сокращении очень больших издержек на доставку топлива в эти районы и увеличении надежности энергоснабжения.

2. Обеспечение гарантированного минимума энергоснабжения населения и производства в зонах централизованного энергоснабжения (главным образом в дефицитных энергосистемах) во время аварийных и ограничительных отключений, особенно в сельской местности.

3. Улучшение экологических условий жизни населения, проживающего в городах и населенных пунктах со сложной экологической обстановкой, особенно в местах массового отдыха населения, за счет снижения вредных выбросов от традиционных энергоустановок путем

частичной их замены установками нетрадиционной энергетики.

4. Стимулирование развития местной инфраструктуры, создание рабочих мест, увеличение поступлений в местный бюджет.

Использование альтернативных источников энергии приведет к благоустройству множества городов и сел, поспособствует модернизации целых регионов, даст толчок строительству и развитию промышленности, сельского хозяйства.

При производстве альтернативной энергетики и ее дальнейшем использовании удовлетворяется не просто растущий спрос населения на дополнительные источники энергии, но иногда и сама потребность в отсутствующих на определенных сельских территориях топливе и энергии.

Современных технологии по выработке ВИЭ способны улучшить благополучие и качество жизни людей в отдаленных районах, сельской местности, благодаря местному бесперебойному, дешевому электро-, тепло- и водоснабжению, использованию газа, например, вместо дров, для домашних целей. Это позволит экономить время на ведение хозяйства, население сможет пользоваться бытовой техникой, средствами коммуникации, иметь доступ к современному медицинскому и образовательному оборудованию. При производстве альтернативной энергетики базирующихся на современных технологиях, сельское хозяйство и сельское население получит экономические и социальные выгоды (рис.1).

Рисунок 1. **Экономические и социальные выгоды от применения ВИЭ в сельском хозяйстве**

К экономическим выгодам от применения ВИЭ в сельском хозяйстве относятся:

– *автономность энергоисточников*. Появляются автономные энергоисточники обеспечивающие энергией сельские территорий с различной плотностью населения;

– *энергонезависимость* – независимость сельских территорий, применяющих ВИЭ, от централизованных энергосетей;

– *открытие новых предприятий*. С появлением новых предприятий по производству ВИЭ

сокращаются расходы по приобретению энергии, энергоносителей, удобрений и управлению отходами, соответственно к снижению себестоимости сельскохозяйственной продукции;

– *налоговые поступления.* Увеличивается доходы местных бюджетов благодаря созданию новых предприятий связанные с объектами ВИЭ.

К социальным выгодам от применения ВИЭ в сельском хозяйстве относятся:

– *дешевые энергоресурсы*. При производстве альтернативной энергетики используются дешевое (почти бесплатное) и в достаточной количестве исходное сырье (солнце, ветер, вода, отходы и т.д.);

– *низкий тариф на электроэнергию*. Уменьшение затрат на сооружение энергопровящих путей и сложную инфраструктуру энергетической системы приведет к минимизации тарифов по электроэнергии;

– *новые рабочие места.* Создаются дополнительные рабочие места на объектах строительства и дальнейшего функционирования ВИЭ. В результате снижаются объемы выплат пособий по безработице.

Таким образом, в целях активного использования возобновляемых источников энергии в сельском хозяйстве следует:

– повысить осведомленность сельского населения о социально-экономических преимуществах применения альтернативной энергетики;

– укреплять региональные учреждения и учреждения частного сектора, обеспечивающие образование и подготовку кадров по вопросам планирования и управления в области энергетики;

– разрабатывать национальные программы действий, направленные на содействие комплексной разработке энергосберегающих технологий и технологий, основанных на использовании возобновляемых источников энергии, прежде всего солнечной энергии, энергии воды, ветра и биомассы.

Литература

1. Беляев Л.С., Бушуев В.В., Филиппов С.П. и др. Мировая энергетика: Состояние, проблемы, перспективы под ред. проф. В.В. Бушуева – М.: ИД «Энергия», 2007 год – С. 142.

2. Безруких П.П., Елистратов В.В., Дегтярев В.В., Сидоренко Г.И. и др. Справочник по ресурсам возобновляемых источников энергии России и местным видам топлива (показатели по территориям); под ред. Безруких П.П. – М.: «ИАЦ Энергия», 2007. – 272 с.

3. Панов В. Торф – это медленно возобновимый ресурс. // http://fundconstellation.net/

4. Адомавичюс В.Б., Валицкас И.Ю., Гусаров В.А., Харченко В.В. Аргументы и новые возможности для увеличения доли энергоснабжения сельского хозяйства за счет ВИЭ. Инновации в сельском хозяйстве, № 5(20), 24-25 мая 2016, с. 22–27.

5. ТолстошееваЕ.А., ЕрмоленкоБ.В. Социально-экономические аспекты использования возобновляемых источников энергии в России //https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-ekonomicheskie-aspekty-ispolzovaniya-vozobnovlyaemyh-istochnikov-energii-v-rossii

Түйін

Жаңартылатын энергия көздері дәстүрлі қазба отын түрлерін алмастыра алады және энергия ресурстарына тәуелділікті қысқартады, ауыл шаруашылығы үшін қосымша мүмкіндіктер жасай алады. Қазіргі заманғы технологияларға негізделген баламалы энергетиканы өндіру кезінде ауыл шаруашылығы мен ауыл тұрғындары экономикалық және әлеуметтік пайда табады. Ауыл шаруашылығында жаңартылатын энергия көздерін белсенді пайдалану мақсатында: ауыл халқының хабардар болуын арттыру; кадрлар даярлауды жүзеге асыру; ұлттық бағдарламалар әзірлеу қажет.

Summary

Renewable energy sources can replace traditional fossil fuels and reduce dependence on energy resources, create additional opportunities for agriculture. In the production of alternative energy based on modern technologies, agriculture and rural population will receive economic and social benefits. In order to make active use of renewable energy sources in agriculture, it is necessary to: raise awareness among the rural population; provide training; develop national programmes.

УДК351.83:338.4

Б.С. Есенгельдин, *д.э.н., профессор*
КазУЭФМТ
Ф. Курбанов, *докторант*
КарГУ им. Е.А. Букетова

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены современные аспекты государственного регулирования энергосбережения. Исследованы различные трактовки термина «энергосбережение». Выделены основные направления государственного регулирования в области энергосбережения и повышения энергоэффективности. В статье основное внимание уделено законодательным аспектам государственного регулирования энергосбережения. Авторами статьи выявлены основные стимулирующие меры по энергосбережению и повышению энергоэффективности.

Ключевые слова: государственное регулирование, энергосбережение, энергоресурсы, экономическое стимулирование.

В Казахстане государство играет важную роль в поддержке инициатив по повышению энергоэффективности, причем выполняемые при этом функции носят разноплановый характер. Основным органом, несущим ответственность за реализуемую в стране политику в области энергетики, является Министерство энергетики Республики Казахстан, которое в августе 2014 г. приняло на себя функции регулятора в данной отрасли после ликвидации Министерства индустрии и новых технологий. Государственная политика, призванная обеспечить повышение энергоэффективности, ориентирована на модернизацию различных отраслей экономики, где потребляются основные объемы энергоресурсов.

Высокое потребление энергоресурсов страны в основном связаны с резко-континентальным климатом, значительной долей энергоемких отраслей (горнорудная и металлургическая) и обширной территорией страны.

Основными видами энергетических ресурсов, потребляемыми в зданиях, строениях и сооружениях жилищно-коммунального и бюджетного секторов, является тепловая и электрическая энергия. В них отсутствуют технологические процессы и иные оборудования, требующие наличия отраслевых знаний для персонала по их эксплуатации.

Одним из важных направлений сбережения энергетических ресурсов является энергосбережение. Анализ работ по экономике энергосбережения, показывает, что существует множество определений понятия «энергосбережение».

Голованова Л.А. считает, что энергосбережение – процесс рационального использования энергоресурсов и вовлечения в хозяйственный оборот возобновляемых источников энергии в целях обеспечения энергоэффективного экономического развития и повышения благосостояния населения страны и ее регионов, а также сохранения экосистемы и невозобновляемых энергетических ресурсов для будущих поколений [1].

Процесс рационального использования энергоресурсов предполагает проведение мероприятий по модернизации основных фондов, улучшению качества управления и роста квалификации производственного персонала, привлечению инвестиций и повышению уровня информированности населения.

По мнению Е.В. Матарас и Л.В. Олехнович [2], «энергосбережение означает переход к энергоэффективным технологиям во всех отраслях экономики, включая топливно-энергетический комплекс, и, прежде всего, энергоемкие отрасли, а также коммунально-бытовой сектор».

Как видим, энергосбережение и повышение энергоэффективности во всех отраслях национального хозяйства в настоящее время остается приоритетной задачей, от решения которой будет

зависеть дальнейшее устойчивое развитие экономики и рост ее конкурентоспособности.

С позиции Б. В. Копейкина и Е. А. Смирнова энергосбережение должно быть нацелено на экономию топлива за счет экономии конкретных видов энергии по этапам ее переработки [3]. В данном определении очевиден технический подход, что не полностью раскрывает сущность категории.

Согласно закону Республики Казахстан «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» термин «энергосбережение» трактуется как «реализация организационных, технических, технологических, экономических и иных мер, направленных на уменьшение объема используемых энергетических ресурсов» [4].

Основными направлениями государственного регулирования в области энергосбережения и повышения энергоэффективности являются:

1) осуществление технического регулирования в области энергосбережения и повышения энергоэффективности;

2) осуществление сбалансированной тарифной политики и ценообразования в области производства и потребления энергетических ресурсов;

3) стимулирование энергосбережения и повышения энергоэффективности, включая использование энергосберегающих оборудований и материалов;

4) осуществление государственного контроля за эффективным использованием энергетических ресурсов;

5) пропаганда экономических, экологических и социальных преимуществ эффективного использования энергетических ресурсов, повышение общественного образовательного уровня в этой области;

6) обеспечение соблюдения законодательства Республики Казахстан об энергосбережении и повышении энергоэффективности.

Важным условием решения основных направлений государственного регулирования в области энергосбережения будет выступать использование научно-технического потенциала и развитие нового инновационного мышления, повышение инвестиционной привлекательности проектов в области энергоэффективности. Также немаловажным фактором выступает долгосрочность и последовательность проведения энергоэффективной политики со стороны государственной власти.

По мнению Мельника А.Н. и Ермолаева К.А. наиболее активная государственная политика в сфере управления энергосбережением и повышением энергоэффективности проводится в тех странах, деятельность которых характеризуется[5]:

– во-первых, положительной динамикой снижения энергоемкости экономики без учета структурных изменений в экономике;

– во-вторых, высоким уровнем государственной финансовой поддержки проектов НИОКР в сфере энергетики и охраны окружающей среды;

– в-третьих, высоким уровнем энергетической зависимости и принимаемыми в последние годы мерами по ее уменьшению.

По нашему мнению, основные направления развития государственного регулирования энергосбережения должны охватывать не только законодательно-нормативные аспекты, но и мероприятия стимулирующего характера (рис. 1).

Законодательная поддержка энергосбережения. Закон Республики Казахстан «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» направлен на обеспечение дальнейшего снижения энергоемкости ВВП страны путем совершенствования системы Государственного энергетического реестра, энергоаудиторской деятельности, системы энергосбережения в бюджетном секторе, системы государственного контроля и надзора, усиление региональной политики, создание благоприятных условий для развития услуг энергосервиса и реализации мер по энергосбережению, а также уточнение действующих норм законодательства Республики Казахстан в области энергосбережения и повышения энергоэффективности в целях устранения пробелов и противоречий.

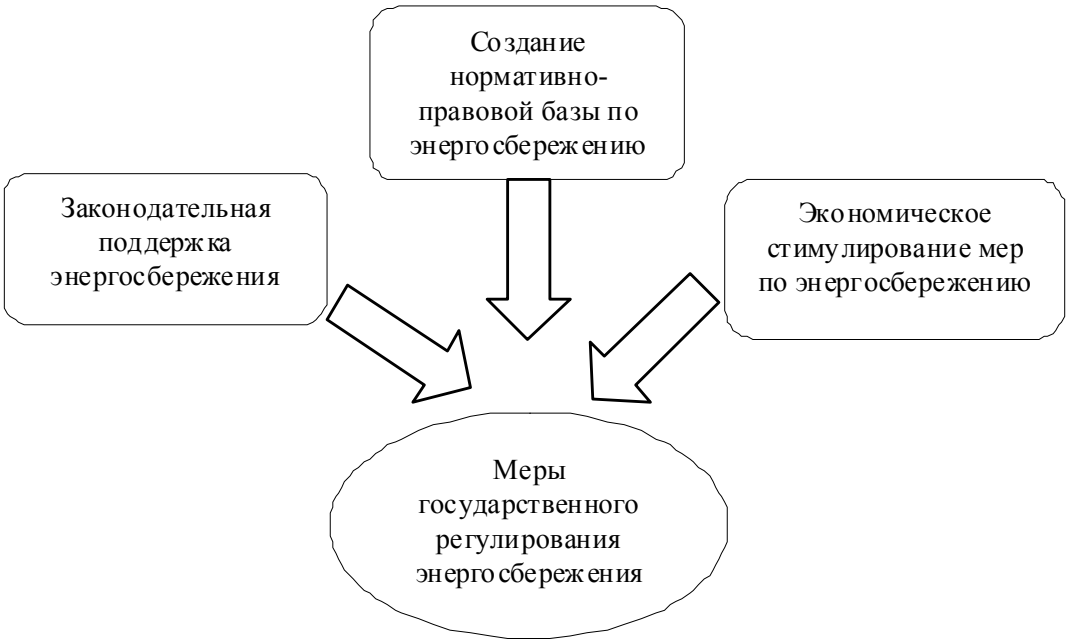

Рисунок 1. **Основные направления развития государственного регулирования энергосбережения**

Помимо законодательной поддержки энергосбержения, следует выделить программные документы, регулирующие вопросы энергосбережения и повышении энергоэффективности страны:

– Концепция развития топливно-энергетического комплекса до 2030 года. Целью данной концепции является повышение эффективности использования энергоресурсов для содействия роста экономики и качества жизни населения, а также укреплению внешнеэкономических связей [6];

– Стратегический план развития Министерства энергетики Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Миссией Стратегического плана является развитие топливно-энергетического комплекса в целях обеспечения высокого уровня конкурентоспособности, энергетической безопасности, обеспечение растущих потребностей экономики в энергоносителях, развитие научно-технологического потенциала, направленного на их эффективное использование, а также создание условий по сохранению, восстановлению и улучшению качества окружающей среды, обеспечению перехода Республики Казахстан к низкоуглеродному развитию и «зеленой экономике» для удовлетворения потребностей нынешнего и будущих поколений [7].

Создание нормативно-правовой базы по энергосбережению.В настоящее время в Казахстане создана законодательная и нормативная правовая база и ведется активная работа по формированию полноценной системы энергоэффективности с учетом мероприятий по модернизации отраслей экономики, внедрению механизма технического регулирования и энергетического учета предприятий, повышению качества управления и квалификации производственного персонала, а также пропаганде энергосбережения среди населения и повышению инвестиционной привлекательности проектов повышения энергоэффективности. Так, нормативными актами предусмотрены: поэтапный запрет применения ламп накаливания;введение нормативов энергопотребления для всех видов промышленной продукции и услуг;разработка обязательных для исполнения требований к энергоэффективности для всех видов транспорта, а также для зданий, строений, сооружений, и к их проектной документации; введение правил определения и пересмотра классов энергоэффективности зданий, строений и сооружений;принятие новых правил проведения энергоаудита на промышленных предприятиях и зданиях;утверждение порядка оценки эффективности функционирования местных исполнительных органов в области энергосбережения.

Экономическое стимулирование мер по энергосбережению и повышению

энергоэффективности. *Развитие стимулирующих мер государственной поддержки становится более актуальным на фоне преимущественного использования запрещающих и нормирующих инструментов.* Особое значение для энергетической отрасли имеет Налоговый кодекс Казахстана, который предусматривает целый ряд разнообразных налоговых инструментов для налогообложения недропользователей, а также сборы с продаж и прибыли. Такое сочетание позволяет лучше сбалансировать интересы добывающих предприятий и власти в течение всего срока реализации того или иного проекта. К основным налогам, которые применяются в рамках существующего режима, относятся корпоративный подоходный налог, рентный налог на экспорт, бонусы, налог на добычу полезных ископаемых, налог на сверхприбыль и экспортные пошлины.

По мнению зарубежных ученых [8, 9, 10], основное предпочтение необходимо отдавать финансовым механизмам, среди которых можно выделить: инвестиционные стимулы (освобождение от налогов, инвестиционные преференции, микрофинансирование, льготное кредитование и т.д.); субсидии, обеспечение льготных тарифов и другие виды прямой поддержки товаров; мобилизацию финансовых ресурсов за счет государственно-частного партнерства, предоставления долгосрочных и кредитных гарантий; увеличение доли государственных инвестиций в индустриальный сектор, человеческий капитал, инфраструктуру и НИОКР.

Таким образом, рассмотрев основные направления государственного регулирования энергосбережения можно сделать следующие выводы:

– законодательная поддержка энергосбержения дополнены программными документами, регулирующие вопросы энергосбережения и повышении энергоэффективности страны;

– в казахстанском законодательстве в области энергосбережения значительно преобладают нормирующие или запрещающие механизмы государственного регулирования при слабом применении инвестиционных и стимулирующих инструментов;

– программы в области энергетики должны содействовать применению энергосберегающих методов и эффективных с точки зрения потребления энергии устройств;

– мероприятия государственного регулирования может стать своеобразным катализатором повышения энергоэффективности экономики Казахстана при условии развития в этом направлении капитала и технологий, формирования спроса на научные исследования, создания системы подготовки технических кадров.

Литература

1. Голованова Л. А. Управление энергосбережением при проектировании и строительстве зданий (на примере Хабаровского края) / Л. А. Голованова. – Хабаровск: Хабар. гос. техн. ун-т, 2000. – 205 с.

2. Матарас Е. В. Реализация основных процессов энергосбережения в Республике Беларусь / Е.В. Матарас, Л.В. Олехнович // Студенческий вестн. – 2007. – № 10: http://www.bru.mogilev.by.

3. Копейкин Б. В. Эффективность энергосбережения: опыт ПО «Невский завод им. Ленина» / Б.В. Копейкин, Е. А. Смирнов, Г. С. Багиев. – Л.: Энергоатомиздат, 1985. – 112 с.

4. Закон Республики Казахстан «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» от 13 января 2012 года № 541-IV. // http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000541

5. Мельник А.Н., Ермолаев К.А.Европейский опыт нормативно-правового регулирования энергосбережения // Проблемы теории и практики управления. 2015. № 6. С. 37–44.

6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 724 «Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса до 2030 года»

7. Приказ Министра энергетики Республики Казахстан от 28 декабря 2016 года № 571 «О Стратегическом плане Министерства энергетики Республики Казахстан на 2017 - 2021 годы».

8. Toshihiko Nakata Energy-economic models and the environment // Progress in Energy and Combustion Science. – 2004. – № 30 (4). – pp. 417-475.

9. Oikonomou, Becchis, F., Steg, L., Russolillo, D. Energy saving and energy efficiency concepts for policy making // Energy Policy. – 2009. – № 37 (11). – pp. 4787-4796.

10. Li, Ming-Jia, Tao, Wen-Quan. Review of methodologies and polices for evaluation of energy efficiency in high energy-consuming industry // Applied – 2017. – № 187. – pp. 203-215.

Түйін

Энергия үнемдеу және энергия тиімділігін арттыру ұлттық шаруашылықтың барлық салаларында қазіргі уақытта экономиканың одан әрі тұрақты дамуы және оның бәсекеге қабілеттілігінің өсуі шешілуіне байланысты болатын басым міндет болып қала береді. Сондай-ақ, мемлекеттік билік тарапынан энергия тиімді саясатты жүргізудің ұзақ мерзімді және дәйектілігі маңызды фактор болып табылады. Энергия үнемдеуді мемлекеттік реттеудің негізгі шараларына мыналар жатады: энергия үнемдеуді заңнамалық қолдау; энергия үнемдеу жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны құру; энергия үнемдеу бойынша шараларды экономикалық ынталандыру.

Summary

Energy conservation and energy efficiency in all sectors of the national economy currently remains a priority, the solution of which will depend on the further sustainable development of the economy and the growth of its competitiveness. Another important factor is the long-term and consistent implementation of energy efficiency policy by the government. The main measures of state regulation of energy saving include: legislative support for energy saving; creation of a regulatory framework for energy saving; economic stimulation of energy saving measures.

УДК368(574)

А.К. Дарибаева, *к.э.н., доцент*
КазУЭФМТ

НОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ МАРКЕТИНГА ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ УСЛУГ СТРАХОВАНИЯ

В статье рассмотрены особенности маркетинга в страховании. Проведен анализ развития страхового рынка Казахстана за 2014-2018 годы. Выявлены основные тенденции развития страхования в Республике Казахстан. Определены новые тренды маркетинга. Разработаны мероприятия по использованию новых инструментов маркетинга для дальнейшего эффективного развития страхового рынка.

Ключевые слова: *страховой рынок, совокупные активы, активы перестрахования, CRM-системы, рекламные каналы*

В условиях постоянного повышения конкуренции на страховом рынке одним из важных задачдля страховых компаний является поиск эффективных методов продвижения услуг страхования и привлечения новых клиентов. В этой связи важность и необходимость активного использования инструментов маркетинга повышается.

В развитии страхового маркетинга заинтересованы не только участники рынка, но и представители властных структур, государственных учреждений, деловых кругов финансового сообщества [1].

Страховой маркетинг – это метод управления коммерческой деятельностью страховых организаций и исследования страхового рынка. В начале 1960-х годов страховой маркетинг стали широко применять западные страховые организации. Страховой маркетинг – это один из видов маркетинга. Страхование придает ему специфические особенности, которые выделяют его в самостоятельное направление.

Основными функциями страхового маркетинга являются:

1. исследование страхового рынка и собственного страхового портфеля;
2. разработку требований к страховым продуктам;
3. организацию каналов продвижения страховых продуктов на страховом рынке.

Исследование страхового рынка – это его сегментация с выделением целевых сегментов, которая осуществляется с учетом следующих свойств клиентов:

– страховых потребностей;

– географического и социально-экономического распределения;

– платежеспособности;

– возможности воздействия на клиентуру различными способами (в пределах законодательства) в целях убеждения в необходимости приобретения страхового продукта;

– стоимости привлечения клиентуры в страховую организацию;

– направлений эволюции страховых потребностей и предпочтений клиентов и др.

Целью исследования является анализ тенденций и перспектив развития рынка страхования в Казахстане и разработка предложений по использованию новых инструментов маркетинга для дальнейшего развития рынка страхования.

Страхование является важным фактором экономического роста, стимулирует развитие рыночных отношений, улучшает инвестиционный климат. Эффективность функционирования страхового рынка отражает экономический потенциал государства[2].

Для дальнейшего комплексного содействия развитию страховой отрасли и ее превращение в стратегически значимый сектор экономики Казахстана необходиморазвитие маркетинга в страховых компаниях и использование ими новых маркетинговых подходов.

Одной из важных задач страховщиков должно стать повышение клиентоориентированности и ориентация на удовлетворение потребностей в страховой защите всех категорий потенциальных страхователей и реализацию основной функции страхования – возмещение убытков.

Опыт развития страховых рынков ведущих стран мира свидетельствует, что объем рынка страхования соответствует размерам национальной экономики. Проведем анализ отечественного страхового рынказа последние годы. В таблице 1 представлена структура страхового рынка с 2014 по 2018 годы.

Таблица 1. **Структура страхового рынка Республики Казахстан за 2014-2018 годы** *

Наименование показателя	2014	2015	2016	2017	2018
Количество страховых организаций, в том числе по страхованию жизни	34 7	33 7	32 7	32 7	29 6
Количество страховых брокеров	15	15	15	16	15
Количество актуариев	71	61	59	59	56
Количество страховых (перестраховочных) организаций – участников АО «Фонд гарантирования страховых выплат»	30	30	22	22	23

** Составлена на основе данных Национального Банка Республики Казахстан [3]*

По данным таблицы 1 видно, что по состоянию на 1 января 2019 года на страховом рынке Республики Казахстан осуществляют лицензированную деятельность 29 страховых организаций (в том числе: 6 – по страхованию жизни), 15 страховых брокеров и 56 актуариев. Анализ данных показывает, что по сравнению с 2014 годом произошло уменьшение количества страховых компаний с 34 до 29.

В стране действует АО «Фонд гарантирования страховых выплат», участниками которого являются в 2018 году 23 страховые организации, что в известной мере связано с итогами реформ в целом в экономике страны, при этом отмечается уменьшение их количества с 30 в 2014 году до 23-х в 2018 году. Необходимо выделить, что только 23 компании из 29 являются участниками этого Фонда.

Одним из важных показателей развития страхового рынка является совокупные активы – это состав, размещение и использование средств страховых компаний. В таблице 2 отражена структура совокупных активов страхового рынка Республике Казахстан за 2014-2018 годы.

Данные таблицы 2 показывают, что совокупный объем активов страховых (перестраховочных) организаций на 1 января 2019 года составил 1048 510 млн тенге, что на 13,2% больше аналогичного

показателя на 1 января 2018 года. При этом, необходимо выделить, что прирост активов наблюдается в основном за счет увеличения ценных бумаг на 28,0%. Если в 2015 и 2016 годах увеличение также происходило за счет размещенных вкладов (31,1% и 4,7% соответственно), то в 2018 году отмечается уменьшение данного показателя на 8,6 %.

Таблица 2. **Структура совокупных активов страхового рынка Республике Казахстан за 2014-2018 годы,** млн тенге *

Наименование показателя	2014	2015	2016	2017	2018	Изменения, в %
Деньги	17589	34297	42339	42068	40739	-3,2
Вклады размещенные	150008	218526	227796	208348	190438	-8,6
Ценные бумаги	294085	388858	372653	424820	543778	28,0
Операция «обратное РЕПО»	14704	19812	22715	52891	71014	34,3
Страховые премии к получению от страхователей и посредников	23910	27106	30152	31436	29411	-6,4
Основные средства	10765	9813	13812	18621	17560	-5,7
Активы перестрахования	74529	87785	106804	110237	111843	1,5
Дебиторская задолженность	12632	19600	15575	12243	10401	-15
Другие активы	14631	19936	24620	25379	33327	31,3
Итого активов	612854	824732	856466	926043	1048510	13,2

** Составлена на основе данных Национального Банка РК [3]*

В структуре активов наибольшую долю (51,9% от совокупных активов) занимают ценные бумаги в сумме 543 778 млн тенге (на начало 2018 года – 424 820 млн тенге), увеличение с начала 2018 года – 28%. Вклады, размещенные в банках второго уровня, составляют 190 438 млн тенге с долей 18,2% от совокупных активов (на начало 2018 года – 208 348 млн тенге или 22,5% от совокупных активов), уменьшение с начала 2018 года – 8,6%.

Активы перестрахования составляют 111 843 млн тенге с долей 10,7% от совокупных активов (на начало 2018 года – 110 237 млн тенге или 11,9% от совокупных активов), увеличение с начала 2018 года – 1,5%. Вместе с тем, из данных таблицы 2 видно, что страховые премии к получению от страхователей и посредников за последние 3 года имеют тенденцию к уменьшению, так, в 2018 году по сравнению с 2017 годом они уменьшились на 6,4%.

Активы страховых (перестраховочных) организаций в 2018 году по сравнению с 2014 годом увеличились почти в 2 раза. Поэтому можно сделать вывод, что страховой рынок Казахстана стал активно развиваться в последние годы, о чем свидетельствует существенный рост объемов страховых активов. Считаем, что формирование и развитие потребностей в страховании представляются прерогативой государства совместно с маркетинговыми усилиями самих страховых организаций.

Выявленные позитивные процессы развития отечественного страхового рынка свидетельствуют о развитии маркетинга в страховых компаниях Республики Казахстан, ведь, как известно, маркетинг – это работа с клиентами, в результате которой увеличиваются страховые активы.

Вместе с тем, в связи с быстрой и стремительной эволюцией маркетинга в последние годы считаем необходимым предложить современные и актуальные инструменты для дальнейшего развития маркетинга в страховых компаниях.

Одним из управленческих инструментов, который необходимо использовать отделам продаж

или директорам страховых компаний является систематический анализ воронки продаж.

Термин воронка продаж предложил Элайас Сент-Эльмо Льюис. В 1898 году он сформулировал понятие потребительская воронка – путь, по которому покупатели движутся от раздумий к покупке, которая включает следующие составляющие: знакомство, интерес, желание, действие. Используя воронку продаж, руководитель видит сильные и слабые стороны своих сотрудников, может их развивать и тем самым повышать эффективность работы отдела продаж в целом.

Если раньше многие маркетологи считали логическим завершением воронки продаж факт сделки, то сейчас все чаще конечными этапами становится не сама сделка, а повторные покупки, или рекомендации клиента. Таким образом, происходит смещение фокуса с одной продажи на постоянное сотрудничество и рекомендации.

Для развития повторных продаж существующим клиентам в будущем страховые компрании должны разрабатывать различные программы лояльности. Современный страховой бизнес в Казахстане невозможно представить без активного и повсеместного использования информационных технологий. Для автоматизированного анализа клиентского поведения и управления страховым компаниям необходимо широко использовать CRM-системы.Внедрение CRM-системыбизнес-процесс позволит создать информационную базу о каждом клиенте. Построение обратной связи через базу данных позволит индивидуально подходить к каждому клиенту, подбирать именно ту услугу, какая будет максимально выгодна и полезна ему[4].

Аббревиатура CRM произошло отпервых букв английских слов **C**ustomer **R**elationship **M**anagement. CRM – это система управления взаимоотношениями с клиентами, представляющее собой прикладное программное обеспечение для организаций, предназначенное для автоматизации стратегий взаимодействия с клиентами для повышения уровня продаж, оптимизации маркетинга и улучшения обслуживания клиентов путем сохранения информации о клиентах и истории взаимоотношений с ними, установления и улучшения бизнес-процессов и последующего анализа результатов.

CRM – модель взаимодействия, основанная на теории, что центром всей философии бизнеса является клиент, а главными направлениями деятельности компании являются меры по обеспечению эффективного маркетинга, продаж и обслуживания клиентов. Поддержка этих бизнес-целей включает сбор, хранение и анализ информации о потребителях, поставщиках, партнерах, а также о внутренних процессах компании. Функции для поддержки этих бизнес-целей включают продажи, маркетинг, поддержку потребителей.

Каждая страховая компания исходя из специфики страхового портфеля должна разработать свою программу лояльности. Специфика страховой услуги обусловливает стандартизированность предлагаемых услуг, различие могут составлять только дополнительные преимущества. Именно этим дополнительным преимуществом могут стать бонусы и привилегии в рамках программы лояльности [5].

Для мониторинга телефонных звонков, оценки эффективности рекламных каналов, а также оценки работы менеджеров по продажам можно использовать такой инструмент как Коллтрекинг (от англ. calltracking – отслеживание звонков). С его помощью маркетологи определяют источник звонка в компанию с детализацией по каналам и в рамках каналов. Данные, полученные с помощью коллтрекинга, повышают эффективность маркетинга.

Анализ данных коллтрекинга позволяет отказаться от неэффективных каналов и инструментов и увеличить инвестиции в эффективные. Благодаря этому увеличивается количество звонков, соответственно стоимость звонка уменьшается.

На основе проведенного исследования состояния страхового рынка предлагаем следующие рекомендации по применению новых инструментов маркетинга для дальнейшего развития отечественного страхования:

1. Для обеспечения оперативного маркетинга, увеличения продаж страховых услуг и быстрого обслуживания клиентов страховым компаниями спользоватьCRM-системы, при этом мониторинг воронки продаж должен быть направлен на установление постоянного сотрудничества с клиентами.

2. Для эффективной работы менеджеров иоператоров, которые работают с клиентами страхо-

вых компаний, а также для отслеживания поступающих звонков применять Коллтрекинг. Для отечественных страховых компаний предлагаем проверенный и эффективный сервис Коллтрекинга-украинскую программу Рингостат.

3. Для повышения узнаваемости бренда и привлечения новых клиентов активно применять продвижение страховых услуг через социальные сети с помощью Facebook, Instagram, YouTube, ВКонтакте и др.

Кроме того, для наиболее перспективных и крупных клиентов целесообразно выделение персонального менеджера с возможностью выезда к клиентам. В случае с добровольным страхованием, необходимо использовать партнерские программы.

Таким образом, для эффективной работы страховым компаниям необходимо разрабатывать стратегию онлайнкоммуникаций с использованием воронки продаж и программ лояльности, применять оптимальные автоматизированные инструменты для увеличения потенциальных и реальных клиентов. Применение новых инструментов маркетинга, на наш взгляд, способствуют дальнейшему развитию страхового маркетинга и, соответственно, отечественного страхового рынка.

Литература

1. Страховой маркетинг: учебник для бакалавров / под ред. В.В. Синяева. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА–М., 2018. – 380 с.

2. Ю.Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2016. – 320 с.

3. nationalbank.kz – официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан

4. Давлетова М.Т. Совершенствование маркетинговой деятельности фитнес-клуба на основе CRM-технологий // Вестник университета «Туран». – 2019 – №2 (82). – С.95-102.

5. Шатова Е.В. и др. Запуск программы лояльности на страховом рынке // Человеческий капитал и профессиональное образование. – 2017. – № 3 (23) – С.29-33.

Түйін

Мақалада сақтандыру маркетингінің ерекшеліктері қарастырылған. 2014-2018 жылдары Қазақстанның сақтандыру нарығының дамуына талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасында сақтандыруды дамытудың негізгі үрдістері анықталды. Маркетингтің жаңа трендтері анықталды. Сақтандырунарығын одан әрі тиімді дамыту үшін маркетингтің жаңа құралдарын пайдалану жөніндегі іс-шаралар әзірленді.

Summary

The article discusses the features of marketing in insurance. The analysis of development of the insurance market of Kazakhstan for 2014-2018 is carried out. The main trends of insurance development in the Republic of Kazakhstan are revealed. New marketing trends have been identified. Measures have been developed to use new marketing tools for further effective development of the insurance market.

УДК 347

А.Д. Жусупов, *д.ю.н., профессор*
КазУЭФМТ

ПРАВОВОЙ СТАТУС ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Конституция Республики Казахстан формулирует права и свободы личности. Права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных актов.

Ключевые слова: *Конституция РК, правовой статус, международное право, соглашение, статус, декларация, личность, права человека, ООН, гражданин.*

Правовой статус личности, закрепленный в Конституции Республики Казахстан 1995 г., основан на концепции прав человека и гражданина и исходит из основных положений международно-правовых документов.[1с.3]

В современном международном праве сложился целый комплекс правовых актов, относящихся к правам человека. Нормы международного права непосредственно не регулируют права человека в конкретных государствах. Устав ООН (пункт 3 статьи 1) обязывает государства обеспечить всем лицам, находящимся в пределах их территории, основные права и свободы, не допуская какой-либо дискриминации. В рамках ООН принят ряд документов по этому вопросу: «Всеобщая декларация прав человека» (1948 г.), «Об экономических, социальных и культурных правах человека», «О гражданских и политических правах человека» (1966 г.), «Декларация прав ребенка» (1959 г.), «Конвенция о политических правах женщин» (1954 г.) и др.

В Конституции закреплено положение об отношении государства к человеку и гражданину. «Права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных актов» (пункт 2 статьи 12). Это признание естественных прав человека государством и является исходным началом и определяет содержание раздела II Конституции РК «Человек и гражданин». Наряду с правами человека здесь говорится о правах и обязан-ностях гражданина. «Гражданин в силу своего гражданства имеет права и несет обязанности» (пункт 3 статьи 12). Таким образом, в указанном разделе, наряду с правами и обязанностями гражданина, впервые в истории конституционного законодательства Казахстана отдельно признано понятие «права человека».[2.с.13] Безусловно, понятие «права человека» и «права гражданина» близки и органически связаны. Ведь гражданин - это человек. Поэтому все, что относится к человеку, касается гражданина. Права и свободы человека, принадлежащие каждому от рождения, признаваемые абсолютными и неотчуждаемыми, относятся и к гражданину Республики Казахстан.

Вместе с тем эти естественные права и свободы принадлежат и иностранным гражданам и лицам без гражданства [3.с.12]. Однако «права гражданина» отличаются от «прав человека» тем, что гражданам государство предоставляет и гарантирует более широкий объем прав и свобод и налагает особые обязанности, обусловленные особенностями отношений государства со своими гражданами. Исходя из этого. Конституция Республики Казахстан формулирует права и свободы личности. Если права, свободы и обязанности относятся ко всем, то применяются термины «все», «человек», «каждый», «никто». Если же права, свободы и обязанности относятся только к гражданам Республики Казахстан, то на это прямо указывается. В статье 13 говорится, что «каждый имеет право на признание его правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы». В статье 14 сказано: «Все равны перед законом и судом». В статье 17 записано: «Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому обращению и наказанию». В то же время, если речь идет только о правах и свободах граждан, то это особо выделяется.

Так, гражданин Республики Казахстан ни при каких условиях не может быть лишен гражданства (пункт 2 статьи 10). В Конституции особо фиксируется обязанность гражданина Республики нести воинскую службу (статья 36) и т.д. По Конституции Республики Казахстан, иностранные граждане и лица без гражданства - это особые группы людей, обладающие специфическим статусом. Так, в статье 12 говорится, что иностранцы и лица без гражданства пользуются в Республике правами и свободами, а также несут обязанности, установленные для граждан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами.

Институт прав и свобод человека и гражданина является центральным в конституционном праве Казахстана. В Основном Законе признан минимальный стандарт основных прав и свобод человека, сложившийся в международном праве. [1.] Тем самым учение о свободе личности получает свою материальную основу. Само по себе это знаменует огромное продвижение вперед казахстанского общества.

Философской основой и нормативными источниками института прав и свобод казахстанского законодательства служат учение об индивидуальных правах и свободах, а также принципы и нормы международного права, закрепляющие права личности. [3. с.18] Основные права человека

и гражданина, определенные Конституцией, фиксируют фундаментальные гарантии свободы и принципиальные ценностные ориентиры. Они призваны формировать правовую политику.

Термины «полиязычие», «многоязычие», «глобализация» стали наиболее часто встречаться в подходе к изучению иностранного языка. В странах Европейского союза широкое распространение получил принцип полиязычности. [5.с.24] Европейцы придерживаются такого правила: «Каждый из нас говорит на своем родном языке, но мы понимаем друг друга». В качестве примера можно привести следующие страны: Финляндия, где в качестве второго официального языка принят шведский, на котором говорит 6% населения всей страны; Южный Тироль, здесь на равных правах существуют три языка: немецкий, итальянский и государственный французский.

Языковой плюрализм в Казахстане рассматривается сегодня как следствие осуществленных общественно – политических и экономических реформ. К данным реформам относятся следующие преобразования: казахстанское общество становится более открытым, наше государство входит в мировое сообщество, развитие и укрепление межгосударственных политических, экономических и культурных связей. Все вышеназванное способствует тому, что иностранные языки в настоящий момент востребованы обществом. Владение иностранными языками расширяет профессиональную компетентность специалиста, открывает доступ к ресурсам мирового значение, делает специалиста конкуретноспособным не только в национальном, но и в мировом масштабе.

В ежегодном Послании Президента РК народу Казахстана отмечена актуальность полиязычного обучения, поскольку «одной из важных ценностей и главным преимуществом нашей страны являются многонациональность и многоязычие».[6.с.5] Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство. Поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития общества. Евразийские корни народов Казахстана позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности».

Процессы глобализации, активные интеграционные процессы, происходящие в современном мире, затронули не только социально-экономические, социально-политические, но и социально-культурные сферы деятельности человека. Глобализация мира в сфере культуры и образования, в настоящее время, характеризуется интенсивным сближением стран и народов, усилением их взаимодействия и взаимовлияния. В этих условиях актуализируется проблема модернизации образования, в том числе проблема языкового образования.Процессы глобализации, активные интеграционные процессы, происходящие в современном мире, затронули не только социально-экономические, социально-политические, но и социально-культурные сферы деятельности человека. [5.с.5] Глобализация мира в сфере культуры и образования, в настоящее время, характеризуется интенсивным сближением стран и народов, усилением их взаимодействия и взаимовлияния. В этих условиях актуализируется проблема модернизации образования, в том числе проблема языкового образования.

Авторов писал: «бессмертие народа – в его языке. Каждый язык велик для своего народа. У каждого из нас есть сыновий долг перед народом, нас породившим, давшим нам самое большое свое богатство – свой язык: хранить чистоту его, приумножать богатство его. [6.с. 22]

Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. На его земле сформировалось уникальное поликультурное пространство. Процессы глобализации, активные интеграционные процессы, происходящие в современном мире, затронули не только социально-экономические, социально-политические, но и социально-культурные сферы деятельности человека. Глобализация мира в сфере культуры и образования, в настоящее время, характеризуется интенсивным сближением стран и народов, усилением их взаимодействия и взаимовлияния. В этих условиях актуализируется проблема модернизации образования, в том числе проблема языкового образования.[7]

Поликультурное образование в Республике Казахстан является одним из приоритетных направлений в системе образования, в том числе и высшего профессионального образования; является важной частью современного образования, способствующей приобретению знаний о духовных и культурных ценностях, традициях других народов. [8] Именно образование является важнейшим этапом в процессе формирования и развития поликультурной, толерантной личности, уважающей не только свою, но и культуру других народов; этапом, когда осознанно и целенаправленно

формируются ценностные ориентиры, жизненные принципы и приоритеты молодого поколения.

Современное человеческое общество находится в постоянно всевозрастающем контактировании, что все более становится общей жизненной и культурной необходимостью.

Литература

1. Конституция РК принятая 30 августа 1995 года на референдуме (изм и доп. на 2018год)
2. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология. Курс лекций М., 2015. – С.13.
3. Спиркин А.Г. Философия. Учебник М., 2018. – С.18.
4. Кадыргалиев С.А. Теория государства и права., А., Наука, 2017.
5. Чердалцев А.В. Теория государства и права М., Алматы. – С. 5, 24.
6. Основы государства и права Республики Казахстан: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Алматы, 1997. – С. 5, 22.
7. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы.
8. Государственная программа развития языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы.

Түйін

Осы мақалада автор қазіргі заманғы халықаралық құқықтағы жеке тұлғалардың құқықтарын ашады, сонымен қатар адам құқықтарына қатысты барлық құқықтық актілерді ашады. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары институты Қазақстанның конституциялық құқығының маңызды бөлігі болып табылады. Негізгі Заң адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының минималды стандартын мойындайды.

Summary

In this article, the author discloses the rights of individuals in modern international law, and also discloses a whole range of legal acts relating to human rights. The Institute of Human and Civil Rights and Freedoms is central to the constitutional law of Kazakhstan. The Basic Law recognizes the minimum standard of fundamental human rights and freedoms.

УДК 342.7

Б.Т. Булеулиев, *д.ю.н., профессор*
адвокат Коллегии адвокатов
К.Б. Абдикаликов, *магистр, ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННОГО СУДЬИ И РЕАЛИИ СОВРЕМЕННОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматривается правовой статус следственного судьи. Дается правовая характеристика института становления и функционирования следственного судьи. Характеризуются некоторые нормативные акты, государственные программы, концепции развития достаточно нового института следственного судьи для Казахстана. Особое внимание уделено имеющим коллизиям между нормами уголовного процессуального и конституционного закона.

Ключевые слова: *судопроизводство, следственный судья, адвокат, прокурор, реформа, верховенство закона.*

Инновации проникают в повседневную жизнь каждого казахстанца. Развитие технологий дают толчок развитию отдельных и смежных отраслей науки, искусства, и права, конечно, без исключения. Безусловно, не может остаться в стороне и развитие юридической мысли, в целом юриспруденции, поскольку вектор развития, логика прогресса не может не влиять на все без

исключения стороны и факторы общественной жизни. Инновации они объективны, и их развитие и ускорение ожидаемо. В частности, сейчас нашу жизнь невозможно представить без мобильных устройств и приложений, значительно облегчающих бытие современного человека и гражданина.

Наглядный тому пример: развитие электронного судопроизводства, когда досудебное расследование, надзор прокурора, стадия утверждения обвинительного акта, предания суду - все это происходит в электронном формате, открыто, гласно, и можно с полной уверенностью утверждать - под общественным контролем, если конечно уголовное дело не касается тайны личной жизни гражданина или не связано с государственными секретами и т.п.

Вместе с тем, хотелось бы осветить несколько иную проблематику, связанную с весьма важным институтом судопроизводства, и, которое касается непосредственно конституционных прав и законных интересов тысяч соотечественников, вовлекаемых вольно или невольно в орбиту уголовного процесса, и не менее, значимую, чем институт электронного судопроизводства. И я, как действующий и практикующий адвокат, могу это утверждать с полным основанием.

Согласно ст.1 Конституции, Республика Казахстан провозглашает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются жизнь, права и свободы гражданина[1].

Ни одна реформа, ни одна государственная программа не стоит ничего, если они не улучшают жизнь простого гражданина и человека.

Отмечу, что в мае 2015 года была утверждена президентская стратегия «План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ».

В целом, Стратегия предусматривает реализацию 5 президентских реформ:

– формирование современного государственного аппарата;

– обеспечение верховенства закона;

– индустриализация и экономический рост;

– нация единого будущего;

– транспарентное подотчетное государство.

Для нас, юристов наиболее ближе и интересна проблематика обеспечения верховенства закона.

Как эксперт, как экс-судья, адвокат, практически ежедневно участвующий, как в уголовном, так и в гражданском судопроизводстве в его широком смысле, отмечу, что в Казахстане создана вполне самостоятельная, относительно отвечающая реалиям сегодняшнего дня (совершенству нет предела), довольно-таки успешная, судебная система. Но таковой она не стала в одночасье. Этому предшествовала долгая и упорная работа общества, государства, всех заинтересованных, неравнодушных граждан, экспертного сообщества, законодателей.

Следует сказать, что коренным образом изменился и предмет судебных споров. Если в начале 90-х годов прошлого века предметами судебных разбирательств в основном были уголовные дела и иски о банкротстве предприятий, и это было закономерно, поскольку не существовало рыночной экономики, а собственность не была развита, то сегодня наиболее актуальные и сложные - это споры о праве собственности на недвижимое имущество, связанные с оспариванием сделок, обжалованием решений и действий органов власти и должностных лиц, организаций, корпоративные споры, налоговые, таможенные, по вопросам лжепредпринимательства, исполнения договоров, споры, связанные с правом на интеллектуальную собственность и т.д.

Более того, сейчас мои соотечественники по любому гражданскому спору обращаются в суд. Это говорит о том, что доверие к судам растет, а вместе с ним растет количество и рассматриваемых гражданских дел. В этой связи, современные тенденции требуют системных мер, обеспечивающих стабильность всей правовой системы, что нашло отражение в Концепции правовой политики на 2010-2020 годы, утвержденной Указом Президента РК от 24 августа 2009 года № 858 [2]и других программных документах. В контексте их реализации необходим переход к четкому государственному регулированию правовых отношений посредством определенных и совершенных законов. На наш взгляд, ряд правовых коллизий и судебных ошибок во многом обусловлен именно недостаточным законодательным урегулированием.

По Конституции гражданские права и свободы могут быть ограничены только законами. Если человек и гражданин попадают в орбиту уголовного процесса, уголовного судопроизводства, его права и свободы могут быть ограничены уголовно-процессуальным кодексом. И в этой связи, необходим механизм контроля за соблюдением этих ограничений. И лучше, чем судебный контроль, человечество еще не придумало.

А почему, вы спросите, потому что, судебный порядок предполагает открытость, публичность, и самое главное - возможность обжалования судебного решения. Отмечу, что у нас только одна стадия обжалованияв части принятия решений следственным судьей – апелляционная инстанция.

Ранее происходил общественный и гласный контроль за ограничением прав и свобод граждан: практически никак. Все решал прокурор, одним росчерком пера. Все следственные действия санкционировал прокурор, который решал, в частности заключить гражданина под стражу или нет, кулуарно, единолично. И куда жаловаться – только вышестоящему прокурору!

Создание института следственного судьи, это мировая практика: например, в Германии есть следственный судья, но он ведет полноценное следствие. Я, в бытность нахождения на дипломатической службе, сам участвовал как консул Казахстана в следственных действия в федеральной земле Бавария, когда следственный судья расследовал уголовное дело по обвинению наших 2-х граждан в скупке заведомо краденого имущества- автомобиля «Мерседес».

Институт следственного судьи в уголовном судопроизводстве Казахстана появился с 1 января 2015 года, с вводом в действие нового УПК РК. Это 22-й шаг Президентской стратегии:

- обеспечение баланса между обвинением и защитой в судах за счет поэтапной передачи следственному судье полномочий по санкционированию всех следственных действий, ограничивающих конституционные права человека и гражданина.

Согласно ст.55 УПК – у следственного судьи свыше 25 полномочий(функций)[3].

Отмечу, среди прочих, Зчастныхзамечания или проблемы:

Ст.152 УПК. Продление срока содержания под стражей (обязательное участие прокурора). Но при этом, участие защитника подозреваемого необязательно. Это нарушение декларируемого принципа состязательности. Адвокат должен обязательно участвовать на этой стадии уголовного судопроизводства [3].

Ходатайство следователя о возбуждении перед судом о санкционировании (продлении срока) содержания под стражей согласовывается с прокурором. Это излишне, это волокита. Необходимо дать следователю право на подачу такого рода ходатайствпо обращению сразу в суд, минуя прокурора.

Полномочия следственного судьи, предусмотренные п.п.2) ч.2 ст.152УПК(5, 120), о возможности отказа в удовлетворении ходатайства о продлении срока содержания под стражей, отмене или изменения меры пресечения, входят в противоречие с ч. 3 ст.153 УПК(6, 122), которая гласит, что отмена или изменение меры пресечения производится по мотивированному постановлению органа, ведущего уголовный процесс, т.е. если следовать буквальной логике нормы закона, то следователь, может отменить решение следственного судьи. По всей видимости, в этой части необходима редакционная правка упомянутых норм закона.

Это нонсенс, считаю, что такая буквальная позиция законодателя противоречит ст.ст.76, 77 Конституции, т.е. суверенитету и независимости судебной власти: получается, что решение следователя может превалировать над судебным актом. Таким образом, возникает необходимость в устранении коллизий между нормами уголовного процессуального закона и конституционными нормами.

Литература

1. Конституция Республики Казахстан. http://adilet.zan.kz

2. Концепция Концепции правовой политики на 2010-2020 годы(Указ Президента РК от 24 августа 2009 года № 858 http://adilet.zan.kz);

3. Уголовно-процессуальный кодекс РК. http://adilet.zan.kz

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасындағы тергеу судьясы институтын дамыту мәселелері қарастырылады. Сот ісін жүргізуге, құқықтық салада болып жатқан реформаларға, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қылмыстық ісжүргізу және конституциялық заңнамасында бар ол қылықтарға сипаттама беріледі.

Summary

The article deals with the problems of development of the Institute of investigative judge in the Republic of Kazakhstan. The article describes the legal proceedings, the ongoing reforms in the legal sphere, as well as the existing gaps in the criminal procedure and constitutional legislation of the Republic of Kazakhstan.

УДК 004.7.056.53(575.2)

К. Камытов, *д.ю.н., доцент, завкафедрой информационного права и естественно-научных дисциплин, Кыргызская государственная юридическая академия г. Бишкек*

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО КАК НОВОЕ СОСТОЯНИЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В статье представлен обзор основных теоретических направлений исследования «электронного» правительства в политико-правовой доктрине зарубежных стран; выделены ключевые особенности системы обеспечения государственных услуг; проанализированы основные стадии развития электронного правительства в условиях информатизации.

Ключевые слова: *информационное общество, государственные услуги, электронное правительство, электронная демократия, исполнительные органы власти; электронное управление, информационно-коммуникационные технологии, публичные услуги.*

В политико-правовой доктрине зарубежных стран в настоящее время сформировалось два подхода к определению понятия «электронное правительство»: узкий и широкий (общетеоретический).

Широкий (общетеоретический) подход характерен для исследований, проводимых в странах общего права, в частности для США, где довольно давно приняты законодательные акты, сформировавшие правовую основу электронного правительства. Согласно определению, выработанному известной американской фирмой «Gartner», оказывающей консультационные услуги в сфере развития информатизации, «электронное правительство – это изменения внутренних и внешних отношений публичного сектора, возникающие вследствие использования интернет-операций, информационных технологий и коммуникаций для целей оптимизации предоставления публичных услуг, расширения участия индивидов в жизни государства, а также для целей управления» [1].

Широкий подход к определению электронного правительства встречается и в политико-правовой доктрине Канады, в которой отмечается, что электронное правительство следует воспринимать не только как использование информационно-коммуникационных технологий, в частности Интернета, для оказания публичных услуг, но и как переходный этап от индустриального общества к информационному [2]. Также в доктрине данного государства встречается подход, согласно которому электронное правительство характеризуется тремя признаками: совершенствованием оказания услуг (созданием новой публичной инфраструктуры сферы услуг); расширением доступа к

информации (информация – новый публичный ресурс); развитием механизмов электронной демократии (расширением публичного участия) [2].

Австралийские исследователи также считают, что в задачу правительства на современном этапе должно входить всесторонне применение информационных и коммуникационных технологий, «чтобы сделать его более доступным, эффективным и ответственным» [3, с. 3].

Узкий подход наиболее распространен в политико-правовой доктрине стран континентальной Европы. По мнению европейских авторов, электронным правительством является использование информационных и коммуникационных технологий государственными служащими для оказания публичных услуг гражданам.

Представляется, что указанный подход к определению понятия «электронное правительство» является в большей степени технократическим и не отображает трансформационные изменения, происходящие в системе исполнительных органов государственной власти в связи с развитием информационно-коммуникационных технологий. Ведущие эксперты в этой области уверены, что ключевые изменения исполнительных органов государственной власти не должны связываться только с использованием современных технологий (компьютеров, компьютерных программ, мобильных телефонов, мобильных и беспроводных устройств, Интернета). И некоторые государства делают большую ошибку, когда под информатизацией понимают только оснащение государственных структур соответствующей современной техникой и интернетом [4, с. 214].

В этой связи более правильным является широкий подход к определению информатизации общества и созданию электронного правительства, согласно которому формирование электронного правительства означает не только возрастание роли информационно-коммуникационных технологий при оказании публичных услуг и при предоставлении гражданам доступа к информации о деятельности исполнительных органов государственной власти, но и трансформационные изменения всей системы и структуры исполнительных власти, изменение взаимоотношений между государством и обществом в сторону их большей открытости и прозрачности. На это в частности указывает и Европейская комиссия, которая настаивает на том, чтобы правительства европейских государств использовали информационные и коммуникационные технологии в публичном управлении и изменяли организационные подходы для совершенствования публичных услуг и демократических процессов [6, с. 112].

Схожий подход выработан Организацией экономического сотрудничества и развития. В документах данной международной организации особо подчеркивается, что использование информационно-коммуникационных технологий и Интернета в деятельности правительств в первую очередь должно быть направлено на качественное улучшение их деятельности и на совершенствование взаимодействия с гражданами [6, с. 158].

Информационно-коммуникационные технологии могут существенно перераспределить властные полномочия, функциональные обязанности и контроль внутри и между государственными органами [7, с. 136]. Кроме того, из-за возрастающего количества публичных услуг, оказываемых при использовании информационно-коммуникационных технологий, развитие электронного правительства влечет за собой существенное изменение в функционировании и самих органов исполнительной власти.

Под публичными услугами в правовой доктрине понимаются услуги, оказываемые «неограниченному кругу лиц в целях удовлетворения публичного интереса» [8, с. 2]. Органы государственной власти могут как самостоятельно оказывать публичные услуги, так и обеспечивать их предоставление (например, в форме финансирования и надзора за государственными учреждениями, оказывающими публичные услуги в сфере образования и здравоохранения). В этой связи в качестве исполнителей публичных услуг могут выступать как органы государственной власти и органы местного самоуправления, так и различные государственные учреждения (школы, университеты, больницы и др.). Публичные услуги характеризуются следующими признаками: 1) обеспечивают деятельность общезначимой направленности; 2) имеют неограниченный круг субъектов, пользующихся ими; 3) осуществляются органами государственной и муниципальной власти либо иными субъектами; 4) оказываются по инициативе физических и юридических лиц, без принуждения со стороны

государства [8, с. 3]. Публичные услуги непосредственно связаны с публичными функциями, направленными, прежде всего, на удовлетворение экономических, социальных и культурных потребностей общества. Публичные функции могут делегироваться от исполнительных органов государственной власти к государственным учреждениям (прежде всего, это актуально для функций в сфере здравоохранения и образования). Соответственно и оказание публичных услуг делегируется от органов государственной власти и государственных служащих к учреждениям и их сотрудникам.

Справедлива классификация услуг, предложенная Л.К. Терещенко в работе «Услуги: государственные, публичные, социальные» (2004), которая разграничивает публичные и государственные услуги. Согласно данной классификации термин «публичные услуги» шире, чем термин «государственные услуги», поскольку субъектом предоставления государственных услуг являются лишь органы государственной власти, тогда как публичные услуги могут оказываться как государственными, так и негосударственными структурами [9, с. 16]. При этом под публичными услугами в данной работе понимаются «действия органов государственной власти и государственных учреждений, связанные с реализацией их функций и направленные на предоставление публично значимых благ индивидам и организациям, удовлетворение социальных интересов» [9, с. 16-17].

Влияние информационно-коммуникационных технологий на систему исполнительных органов в различных странах проявляется по-разному. В ряде государств такие технологии применяются только для предоставления базовой информации об исполнительных органах (полномочия и места нахождения, сведения о руководителях и т.д.), в других государствах использование современных технологий приводит к преобразованиям в системе исполнительных органов и изменению взаимоотношений между такими органами и индивидами. В зависимости от степени влияния информационно-коммуникационных технологий на систему исполнительных органов государственной власти можно выделить следующие стадии развития электронного правительства:

1) «статичная» информационная стадия;

2) стадия, предполагающая оказание небольшого количества публичных услуг при использовании информационно-коммуникационных технологий;

3) стадия, предполагающая оказание широкого спектра публичных услуг при использовании информационно-коммуникационных технологий;

4) «интерактивная демократия».

Первоначально исполнительные органы государственной власти используют Интернет и иные информационно-коммуникационные технологии с целью размещения информации о деятельности таких органов: адресов, режима работы, функций и др.

На первой стадии интерактивные технологии, предполагающие наличие двусторонних связей между исполнительными органами и индивидами, не используются. Индивиды имеют возможность видеть текстовую форму информации, но не могут направить запрос о предоставлении информации, обратиться к органу за предоставлением публичной услуги, а также использовать функцию поиска информации. Данная стадия также не предполагает двустороннее взаимодействие исполнительных органов и граждан.

В рамках второй стадии граждане получают возможность использовать функцию поиска информации. Исполнительными органами оказывается небольшое количество публичных услуг в электронной форме. В рамках второй стадии сайты органов могут содержать информацию об электронных адресах государственных служащих, а также содержать формы документов, которые подаются в такие органы. Однако не предусматривается подача документов в электронной форме: размещаемые на сайтах формы должны быть распечатаны, заполнены вручную и отправлены по почте в государственный орган [10, с. 64].

Первая и вторая стадии развития электронного правительства не влекут за собой фундаментальных изменений в структуре и функционировании системы исполнительных органов государственной власти, а представляют собой «технократические» изменения.

Третья стадия развития информационного правительства подразумевает формирование единых государственных порталов, предоставляющих возможность воспользоваться различными

государственными услугами, оказываемыми исполнительными органами в электронной форме.

В рамках третьей стадии государство и его административно-территориальные образования, как правило, стремятся к созданию единого централизованного интернет-портала, содержащего информацию о деятельности различных исполнительных органов, а также предоставляющего индивидам возможность воспользоваться большим набором публичных услуг, оказываемых, опять же, различными органами. Происходит «интеграция» отдельных сайтов исполнительных органов. Информационные технологии используются для автоматизации административных процедур. Суть административных процедур остается прежней, однако информационные технологии позволяют одновременно обрабатывать значительное количество данных и автоматизировать действия которые традиционно выполняются государственными служащими. Автоматизация административных процедур приводит к повышению уровня предсказуемости действий исполнительных органов, позволяет объективно оценивать результаты их деятельности, снижает возможность совершения ошибки государственными служащими, не позволяет государственным служащим действовать по своему усмотрению. Это в свою очередь снижает риск коррупции.

В тех исполнительных органах, которые используют информационно-коммуникационные технологии для оказания публичных услуг, роль государственных служащих сводится к обработке персональных данных граждан, обработке запросов на предоставление услуг и информации, рассмотрению жалоб, а также к поддержанию работоспособности электронной инфраструктуры (обслуживание Интернет-сайтов, информационных центров, центров «одного окна» и др.).

Использование современных технологий при оказании публичных услуг позволяет уменьшить количество «личного» общения государственных служащих с индивидами, объективировать процесс принятия решений о предоставлении или непредоставлении услуг, что в долгосрочной перспективе приводит к снижению уровня коррупции. Процесс принятия решения государственными служащими становится более прогнозируемым и прозрачным.

Кроме того, использование информационно-коммуникационных технологий при оказании публичных услуг минимизирует риск дискриминации при принятии решений, риск применения избирательного подхода, а также риск нежелательного поведения. Если при оказании услуг традиционными способами государственные служащие могут обратить внимание на такие факторы, как место жительства индивида, уровень его дохода, оказывать предпочтение своим знакомым, родственникам, отказывать в предоставлении услуг в силу личных предубеждений или личной неприязни, то при использовании информационно-коммуникационных технологий количество субъективных факторов, влияющих на процесс принятия решений, существенно снижается [10, с. 104].

Недостатком третьей стадии развития электронного правительства является то, что она в большей степени концентрируется на оказании публичных услуг, чем на социальных изменениях, затрагивающих структуру и функционирование аппарата системы исполнительных органов государственной власти, взаимоотношения между исполнительными органами и индивидами. В рамках данной стадии небольшое внимание уделяется участию граждан в принятии решений исполнительными органами. Как показывают исследования, чем больше внимания уделяется оказанию публичных услуг при построении электронного правительства, тем менее заметны структурные изменения системы исполнительных органов и тем менее активно используются механизмы электронной демократии [11, с. 10].

Четвертая же стадия развития электронного правительства подразумевает формирование так называемой электронной демократии, фундаментальное изменение структуры и способов функционирования системы исполнительных органов, а также изменение взаимоотношений между такими органами и индивидами. Помимо возможности оказания широкого спектра публичных услуг и предоставления информации о деятельности исполнительных органов при использовании информационно-коммуникационных технологий данная стадия характеризуется двусторонними связями между органами и гражданами, возможностью граждан участвовать в процессе принятия решений такими органами. Использование поисковых технологий, «персонализация» получаемой информации на данной стадии позволяет индивидам контролировать содержание и количество информации, получать доступ к желаемой информации. В связи с возрастающим влиянием

информационного общества на государство изменения затрагивают законодательную, судебную и исполнительную ветви власти.

Таким образом, электронное правительство представляет собой новое состояние исполнительных органов государственной власти, характеризующееся преобразованием организационной структуры исполнительных органов, изменением взаимоотношений между такими органами и индивидами.

В ходе исследования, мы пришли к следующим выводам:

1. В политико-правовой доктрине зарубежных стран сформировались различные подходы к определению понятия «электронное правительство». В доктрине стран континентальной Европы электронное правительство связывается, прежде всего, с «сервисными» функциями государства, т.е. сводится только к использованию информационно-коммуникационных технологий для предоставления исполнительными органами государственной власти информации и публичных услуг индивидам.

2. В доктрине стран общего права электронное правительство рассматривается как сложное явление, сопровождающееся не только оказанием услуг в электронной форме, предоставлением доступа к информации о деятельности исполнительных органов, но и структурными изменениями в системе исполнительных органов, изменением взаимоотношений между исполнительными органами и индивидами, повышением открытости исполнительных органов, использованием инструментов электронной демократии. Такой подход описывает основные тенденции, связанные с развитием системы исполнительных органов в условиях информационного общества, и наиболее соответствует сути электронного правительства.

Литература

1. Официальный сайт «Gartner». – https://www.gartner.com/doc/308454/

2. The Access to Information Act of Canada of 1985. – http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/A-1 /index.html/

3. Halligan J., Moore T. E-government in Australia: The challenges of moving to integrated services. – University of Canberra, 2010. – 22 p.–// http://unpan1.un.org/intradoc/groups/.../un/unpan019249.pdf

4. Evans D., David C. Yen. E-Government: Evolving relationship of citizens and government, domestic, and international development // Government Information Quarterly. – 2006. – № 23. – P. 207-235.

5. Солодов В.В. Электронное правительство как инструмент трансформации государственного управления: дис. ... канд. полит, наук: 23.00.02 / В.В. Солодов. – М., 2007. – 136 с.

6. Храмцовская Н.А. Понятие «электронное правительство» в англо-американской историографии: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09/ Н.А. Храмцовская. – М., 2010. – 315 с.

7. Fountain J. The Virtual State: Toward a Theory of Federal Bureaucracy in the 21st Century [Text] // In: Democracy.com? Governance in a Networked World. – Teddington: Hollis Publishing, 1999.

8. Костюков, А.Н. Понятие и виды публичных услуг // В сб.: Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт): [сб. науч. тр.] / А.Н. Костюков; Ред. Е. В. Гриценко. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 245 с.

9. Терещенко, Л.К. Услуги: государственные, публичные, социальные /Л.К. Терещенко // Журнал российского права. – 2004. – № 10. – С. 15-23.

10. Understanding E-Government in Europe: Issues and Challenges. Edited by Paul G. Nixon, Vassiliki N. Koutrakou, RajashRawal. – Routledge, 2010. – 324 p.

11. West D.M. Digital Government: Technology and Public Sector Performance. – Oxford: Princeton University Press, 2007. – 234 p.

Summary

The article analyzes the key trends of the concept of «electronic» government. The main attention is paid to the main characteristics, features of the concept of providing services by local authorities; the formation, formation, functioning of the «electronic» government in the current conditions is characterized.

Түйін

Мақалада «электрондық» үкімет ұғымының негізгі ағымдары талданды. Басты назар жергілікті органдардың қызмет көрсету тұжырымдамасының негізгі сипаттамаларына, ерекшеліктеріне бөлінген; қазіргі жағдайда «электрондық» үкіметтің қалыптасуы, жүзеге асыруы; жұмыс істеуі сипатталады.

УДК 342.951:004

Ш. Сулейман, *преподаватель*
А.И. Бакамбаев, *преподаватель*
Кыргызская Государственная
Юридическая Академия

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВЫХ НОРМ

В данной статье рассматриваются общие вопросы регулирования юридической ответственности в информационной сфере, а именно конституционные положения свободы информации и ограничения ее использования, правовая охрана информационных прав и свобод, основания привлечения к юридической ответственности, особенности информационных правовых отношений в сети Интернет.

Ключевые слова: *юридическая ответственность, информационные права, информационная безопасность, информационное общество, интернет-отношения.*

Функционирующая система «индивид - общество - государство» является важнейшим и необходимым условием совместного сосуществования и защиты прав человека, организаций и интересов государства. Целый ряд законов и подзаконных нормативных актов служит цели оптимизации и обеспечения безопасности возникающих правоотношений. Юридическая ответственность за правонарушения в информационной сфере служит институтом обеспечения исполнения правовых норм, устанавливающих правила поведения субъектов права в информационных правоотношениях. Юридическая ответственность неразрывно связана с государством, нормами права, являющимися непосредственным и необходимым правовым основанием ее возникновения. Необходимым основанием ее возникновения является совершение правонарушения, где особое значение имеет его состав. Специфическим, характерным признаком юридической ответственности в информационной сфере является фактическое основание, содержание которого (объективную сторону), по нашему мнению, составляют злоупотребление свободой информации и нарушение правил работы с особыми видами информации, которые являются объектом правового регулирования (социально значимой, в отношении которой установлен правовым режим тайны).

Основополагающим началом правового регулирования в области обращения информации является закрепленная Конституцией Кыргызской Республики свобода информации: свобода искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом. Обеспечение прав и свобод граждан является обязательным условием функционирования демократического государства. Защита прав и свобод личности требует от должностных лиц государства активных действий по предоставлению таких прав и предоставлению личности соответствующих прав на случай нарушения прав и свобод. Одним из способов правового регулирования юридической свободы является установление ее ограничений: требование соблюдения правового режима конфиденциальной информации и информации, составляющей государственную тайну. Справедливо отмечает Л.А. Морозова, что «без соответствующей обязанности субъективное право не может существовать, так как оно становится необеспеченным»[1]. То есть свобода как возможность осуществления своих прав порождает правовую обязанность и ограничена ею. «Осуществление юридической свободы в ущерб осуществлению прав и свобод другими лицами, то есть неисполнение юридической обязанности, представляет собой злоупотребление свободой» (В.Л.Энтин) [2]. Злоупотребление свободой образует собой объективную сторону правонарушения и влечет применение юридической ответственности, т.е. «применение к виновному мер государственного принуждения засовершенное правонарушение» (при наличии иных обязательных элементов состава правонарушения)[2, с. 105].

В информационной сфере злоупотребление свободой может быть выражено в следующих

формах: нарушении правового режима различного вида тайн; распространении информации, содержание которой противоречит закону либо нарушает права третьих лиц (клевета, оскорбление, публичные призывы к насильственному изменению конституционного строя Кыргызской Республики, пропаганда исключительности, превосходства либо неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, национальной или расовой принадлежности и т.п.) Особую опасность представляет собой распространение подобной информации организациями СМИ, так как средства массовой информации являются социальным институтом, который в силу массовости распространения информации имеет наибольшее влияние на общественное сознание. В силу этого для состава ряда правонарушений необходимо либо наличие факта распространения противоправной информации средствами массовой информации, либо такое условие является квалифицирующим признаком состава.

Обеспечение свободы информации, с одной стороны, представляет собой соблюдение конституционных положений о праве граждан на информацию, а в целом обеспечение прав и законных интересов государства, общества, личности. С другой стороны, злоупотребление свободой влечет возникновение правоотношений юридической ответственности. Правоотношение юридической ответственности возникает и в случае нарушения правил работы с информацией, которая является объектом права. Таким образом, юридическая ответственность становится юридическим средством государства, обеспечивающим действенность ограничений права на информацию, недопустимость установления не предусмотренных законом ограничений этого права должностными лицами, соблюдение правил работы с социально- значимой информацией. Правомерность поведения субъекта состоит в соблюдении ограничений своего права и установленных законом требований по работе с социально-значимой информацией. При этом ограничение свободы возможно только на уровне закона и только в тех рамках, которые предусмотрены законом. Эту позицию подтверждает мнение А.В. Попова, согласно которому юридическая свобода «всегда была и будет ограничена теми рамками, которые социум определяет для автономии индивида»[3].

В объективном смысле, юридическая ответственность в информационной сфере возможна в силу правового регулирования общественных отношений различными предписаниями, носящими информационно-правовой, гражданско-правовой, земельно-правовой, трудовой и др. характер.Таким образом, юридическую ответственность в информационной сфере можно определить как правовое отношение между государством в лице его специальных органов и правонарушителем, на которого возлагается обязанность претерпевать соответствующие лишения и неблагоприятные последствия за нарушение информационно-правовых норм, т.е. совершенное правонарушение.

В информационной сфере объектом посягательства являются не только общественные отношения, обеспечивающие реализацию прав и свобод, но и общественные отношения, обеспечивающие функционирование различных сфер деятельности, как личности, так и общества и государства. При этом общественные отношения, обеспечивающие нормальное функционирование информационных процессов являются дополнительным объектом посягательства. Систематизация норм, нарушение которых влечет юридическую ответственность, позволит нагляднее изучить основания применения ответственности в информационной сфере, а также ее специфику.

Основным назначением института юридической ответственности (применительно к информационной сфере) является правовое обеспечение прав и свобод человека, процессов формирования и использования информационных ресурсов с целью гарантии каждому информационных прав и свобод, поддержание порядка в информационной сфере, а в целом обеспечение:

1. В сфере государственной безопасности: информационной безопасности; защиты государственной тайны;

2. В экономической сфере и сфере общественной жизни: информационной безопасности; защиты информации ограниченного доступа; защиты исключительных прав; защиты нравственных устоев;

3. В сфере личной жизни гарантированные Конституцией КР: право каждого свободно искать, получать, хранить, использовать информацию и распространять информацию устно, письменно или иным законным способом; защиты личной и семейной тайны; защиты чести и доброго имени;

тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений.

Специфика юридической ответственности применительно к вышеперечисленным сферам состоит в особенности фактических и правовых оснований. Фактическим основанием является совершение правонарушения в информационной сфере, правовым основанием – наличие информационно-правовых норм. Важно уяснить, что юридическая ответственность непосредственно связана с правовой охраной. Например, правовая охрана института тайны осуществляется посредством закрепления на нормативном уровне определенных правил, характеризующих правовой режим конфиденциальной информации, информации, содержащей государственную тайну, устанавливающих информационные права и свободы и т.п. Нарушение этих правил является юридическим фактом, предопределяющим возникновение правоотношения по поводу применения юридической ответственности. Следовательно, нормативно-правовая база, наиболее полно обеспечивающая правовую охрану, удовлетворяет потребности общества по урегулированию тех или иных отношений, установлению определенных правил поведения, основанных, прежде всего, на принципе социальной справедливости. Этот принцип реализуется, в том числе, через применение в отношении правонарушителя определенных санкций, укрепляет в свою очередь принцип неотвратимости наказания как важнейшего условия эффективности юридической ответственности. В свою очередь эффективность правовой защиты зависит от эффективности применения юридической ответственности.

Рассмотрим подробнее основы правовой охраны информационных прав и свобод и правового режима информации применительно к вышеперечисленным сферам:

1. Обеспечение информационной безопасности осуществляется посредством защиты национальных интересов страны в информационной сфере, представляющих собой совокупность сбалансированных интересов личности, общества и государства (реализация конституционных прав человека и гражданина в области получения информации и пользования ею, упрочение демократии, создание правового социального государства, создание условий для гармоничного развития информационной инфраструктуры т.д.)[4].

Важнейшими правовым методом обеспечения информационной безопасности является применение юридической ответственности в отношении субъекта правонарушения за несанкционированный доступ к информации, ее противоправное копирование, искажение и противозаконное использование, преднамеренное распространение и предоставление недостоверной, неполной информации, противоправное раскрытие конфиденциальной информации, использование в преступных и корыстных целях служебной информации или информации, содержащей коммерческую тайну, несвоевременное предоставление информации и т.п.Основными критериями, в соответствии с которыми тот или иной образ действий признается правонарушением, являются, на наш взгляд, нарушение правового режима тайны и умаление ценности информации, определяемой через признаки полезности, полноты, достоверности, своевременности.

Защита государственной тайны является одной из первостепенных задач в обеспечении информационной безопасности. Преступные деяния, посягающие на основы государственной власти, конституционный строй и внешнюю безопасность Кыргызской Республики (в том числе нарушающие правовой режим государственной тайны), признаются одними из самых опасных правонарушений и влекут наиболее серьезную ответственность – ответственность по уголовному законодательству, применение соответствующих санкций.

2. Обеспечение информационной безопасности Кыргызской Республики в сфере экономики признается государством ключевым моментом в обеспечении национальной безопасности Кыргызской Республики. Например, значительный ущерб может быть причинен субъектам предпринимательства вследствие разглашения информации, содержащей коммерческую тайну.

Ответственность за нарушение прав обладателя тайны должностными лицами органов государственного управления (налоговых, правоохранительных и др.), имеющими доступ к такой информации в установленных специальным законом случаях, наступает согласно законам о соответствующих видах деятельности и представляет собой нарушение правового режима служебной тайны.

В процессе применения к правонарушителю неблагоприятных последствий за нарушение правового режима данных видов информации, следует учитывать, что существенное ограничение правового режима этих видов тайн содержится в ряде нормативных актов. Например, соответствующие правовые акты устанавливают, что банковская и коммерческая тайна не являются препятствием для получения управомоченными органами сведений и документов, составляющих коммерческую и банковскую тайну. В сфере интеллектуальной собственности действует большой корпус законодательных актов, таких как первая часть Гражданского кодекса, раздел 5 «Интеллектуальная собственность»; Закон КР от 21 января 2015 года №21 «О платежной системе Кыргызской Республики»; Закон КР «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» от 14 января 1998 года №7; Закон КР «Об авторском праве и смежных правах» от 14 января 1998 года № 6; Закон КР «О правовой охране топологий интегральных микросхем» № 29 от 31 марта 1998 г.; Закон КР «О правовой охране программ для электронных вычислительных машин и баз данных» №28 от 30 марта 1998 г.; Закон КР «О правовой охране селекционных достижений» от 13 июня 1998 года №79; Закон КР «О конкуренции» от 22 июля 2011 года №116; Закон КР «О коммерческой тайне»; Закон КР «О служебных изобретениях, полезных моделях и промышленных образцах» от 16 июля 1999 года №74; Закон КР «О фирменных наименованиях» от 23 декабря 1999 года №145; Закон КР «О патентных поверенных» от 19 февраля 2001 года №24; Закон КР «О системе научно-технической информации».

Особое значение имеет наличие юридической ответственности за разглашение информации, содержащей следственную и судебную тайны. Осуществление права на распространение информации вопреки закону, разглашение данных, полученных на предварительном следствии, являясь особой формой злоупотребления свободой информации, может существенно повредить установлению истины по уголовному делу. Другими вредными последствиями может быть покушение на жизнь участника уголовного процесса, уничтожение имущества и т.п. Именно поэтому такого рода злоупотребления влекут самую строгую ответственность – уголовную.

Разглашение судебной тайны (тайны совещания судей и тайны совещания присяжных заседателей) может повлиять на вынесение решения или приговора. Нарушение правового режима этих видов тайн при постановлении приговора являются безусловными основаниями отмены приговора.

Обеспечение информационной безопасности в сфере общественной жизни проявляется в защите конституционных прав и свобод человека и гражданина, связанных с развитием, формированием и поведением личности, свободой массового информирования, использованием культурного, духовно-нравственного наследия, исторических традиций и норм общественной жизни, с сохранением культурного достояния всех народов Кыргызстана, реализацией конституционных ограничений прав и свобод человека и гражданина в интересах сохранения и укрепления нравственных ценностей общества, традиций патриотизма и гуманизма, здоровья граждан, культурного и научного потенциала, обеспечения обороноспособности и безопасности государства. Нарушение информационных прав и свобод личности, свободы массового информирования и т.д. влекут гражданскую, административную и уголовную ответственность.

Право свободно искать, получать, передавать, производить и распространять информацию любым законным способом закреплено ст. 33 Конституции Кыргызской Республики. В совокупности Конституционные положения и нормы вышеуказанных законов способствуют созданию такого правового режима, при котором нарушение неприкосновенности частной жизни влечет определенную юридическую ответственность.

Юридические и физические лица, владеющие информацией о гражданах, получающие и использующие ее, несут ответственность в соответствии с законодательством Кыргызской Республики за нарушение режима защиты, обработки, порядка использования и предоставления этой информации.

Законодательством устанавливается запрет для лиц, которым конфиденциально были доверены сведения, касающиеся частной жизни, содержащие личную и семейную тайну, предавать эти сведения огласке. Установлена юридическая ответственность за нарушение подобных норм. В частности, согласно ст. 102 Закона КР «Об охране здоровья граждан в Кыргызской Республике»

от 9 января 2005 года №6 медицинские и фармацевтические работники в соответствии с законодательством Кыргызской Республики несут ответственность за нарушение врачебной этики, причиненный ущерб здоровью граждан, разглашение врачебной тайны. Согласно ст. 7Закона КР «о нотариате» от 30 мая 1998 года №70 нотариусы и другие должностные лица, уполномоченные совершать нотариальные действия, обязаны хранить в тайне сведения, которые стали им известны в связи с совершением нотариальных действий. Обязанность сохранения тайны совершаемых нотариальных действий распространяется также на лиц, которым о совершенных нотариальных действиях стало известно в связи с исполнением ими служебных обязанностей, в том числе и после прекращения трудового договора. В соответствии с законом КР «Об оперативно- розыскной деятельности» от 16 октября 1998 года №131 органы (должностные лица), осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, при проведении оперативно-розыскных мероприятий обязаны обеспечивать соблюдение прав человека и гражданина на неприкосновенность частной жизни, на тайну переписки, телефонных и иных переговоров, неприкосновенность жилища, почтовых, телеграфных, электронных и иных сообщений. Не допускается осуществление оперативно-розыскной деятельности для достижения целей и решения задач, не предусмотренных настоящим Законом.

Состояние ответственности в области защиты неприкосновенности частной жизни возникает тогда, когда субъект совершает деяние, совершение которого прямо запрещено законом. Разглашение сведений о частной жизни лицами, которым они стали известны в связи с осуществлением профессиональной деятельности, следует квалифицировать как разглашение профессиональной тайны и должно влечь гражданскую (в том числе возмещение морального ущерба), административную ответственность, а при причинении существенного вреда законным правам и интересам человека и гражданина либо иных тяжких последствий – уголовную ответственность.

Вместе с тем следует учитывать, что законом установлена возможность доступа к информации о гражданах определенной категории лиц. Такой доступ не является правонарушением в силу того, что ограничение личной и семейной тайны установлено законом и только по определенным основаниям. Правоохранительные органы вправе тем или иным образом проникать в частную жизнь граждан лишь в связи с расследованием совершенных ими (или в отношении их) преступлений либо при наличии данных о совершающемся преступлении, о несчастном случае, а также для обеспечения личной безопасности граждан и общественной безопасности. Ознакомление с содержанием частной переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений возможно только при наличии законных оснований, а именно судебного решения, подтверждающего необходимость ограничения права гражданина на тайну переписки и телефонных переговоров.

Анализ оснований юридической ответственности по сферам позволил сделать следующие выводы. Объективная сторона правонарушений в информационной сфере состоит в нарушении норм информационного законодательства, устанавливающих информационные права и свободы, правовой режим тайн, предусматривающих правила работы с информацией. Степень ответственности дифференцируется по степени тяжести причиненных последствий. Юридическая ответственность за установление не предусмотренных законом ограничений свободы информации, нарушение правил работы с информацией обеспечивается административно-правовыми и уголовно-правовыми методами. Юридическая ответственность за злоупотребление свободой информации обеспечивается гражданско-правовыми и уголовно-правовыми методами. Причинение наиболее тяжких последствий, например, причинение существенного вреда законным правам и интересам человека и гражданина, нарушение нормального функционирования государственных органов, нарушение правового режима зашиты различного видов тайн, причинившее существенный вред, и т.д. влекут наиболее тяжкую ответственность, наиболее серьезные санкции по уголовному законодательству.

Особого рассмотрения требует проблема ответственности в глобальных сетях. Осуществляемая в виртуальном пространстве практика экономических отношений, качество распространяемой информации, попытки регулирования авторских и смежных прав, а в целом глобальная информатизация с точки зрения соотношения с важнейшим институтом общества – правом – сталкиваются

с многочисленными препятствиями, связанными с проблемами юридической ответственности.

Виртуальность отношений в Интернете не исключает и, как правило, порождает реальные последствия. Как отмечают Д. Джонсон и Д. Пост, определенные виды интерактивной деятельности имеют негативный и недопустимый отрицательный эффект в реальном мире, в том числе и для субъектов, которые не имеют никакого отношения к интерактивному пространству. Последствия действий субъектов в Интернете только тогда повлекут юридическую ответственность, если такие действия будут признаваться юридическими фактами с точки зрения законодательства, а за негативные последствия, вызванные действиями в виртуальной среде, неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательств, будут установлены определенные санкции (соответствующие лишения и неблагоприятные последствия) как результат отрицательного воздействия на субъект, нарушивший норму права.

Анализ литературы по исследуемым вопросам показал, что проблема ответственности в Интернете ставилась и исследовалась. Так, Ю.А. Булатецкий понимает ее как «ответственность за любые действия, нарушающие отечественное и зарубежное законодательство и наносящие ущерб третьим лицам»[5]. Такое определение представляется слишком широким, тогда как практика требует применения санкций за правонарушения с точки зрения местного права.

Как основание ответственности И.М. Рассолов выделяет виновное деяние конкретного субъекта (участника), совершенное в форме, предусмотренной нормой права, и определяет юридическую ответственность в Интернете как применение к виновному лицу, совершившему правонарушение, мер воздействия, предусмотренных санкцией нарушенной нормы интернет-права в определенном регламентированном порядке[6].

«Территория» Интернета не имеет границ, поэтому категория «территория» заменяется категорией «пространство»: «виртуальное пространство», «интерактивное пространство», «электронная информационная среда». Однако, законодательство Кыргызской Республики действует по принципу территориальности. Например, уголовное право подлежит применению, во-первых, в отношении преступлений, совершенных на территории Кыргызской Республики, совершенных в пределах территориальных вод или воздушного пространства Кыргызской Республики, на континентальном шельфе и в исключительной экономической зоне Кыргызской Республики, на судне (ст. 13 УК КР). При этом преступления признаются совершенными на территории Кыргызской Республики, если на территории Кыргызской Республики были совершены действия (бездействие) и наступили общественно опасные последствия; или если на территории Кыргызской Республики были совершены действия (бездействие), а общественно опасные последствия наступили за ее пределами; или если действия (бездействие) были совершены за пределами Кыргызской Республики, а общественно опасные последствия наступили на территории Кыргызской Республики и т.д. (ст. 13 УК КР).

К виртуальной среде Интернета сложно отнести вышеперечисленные принципы территориальности. Как уже было сказано выше, пространство Интернета не имеет границ. Однако это пространство ограничено виртуальным сегментом Интернета. Таким образом, говоря о территориальности в Интернете, на наш взгляд, необходимо иметь ввиду именно это ограничение. Если преступление совершено в кыргызском сегменте информационной сети Интернет и общественно опасные последствия наступили на территории Кыргызской Республики или за ее пределами, либо если преступление совершено в иностранном сегменте информационной сети Интернет, а общественно опасные последствия наступили на территории Кыргызской Республики, то должно признаваться, что преступления совершены на территории Кыргызской Республики, что соответствует принципу «права страны нахождения сервера»[7]. Такая позиция индивидуальна, в целях устранения пробела необходимо урегулирование этой проблемы на уровне закона в Кыргызстане и в международных соглашениях.

В настоящее время получает все большее распространение электронная торговля. Это связано, в большей степени, с большой аудиторией – большим количеством пользователей Интернета, с легкостью поиска необходимой информации, дешевым способом общения с продавцом, покупателем (посредством электронной переписки). В Кыргызстане правовая база обеспечения электронной

торговли пока отсутствует, однако не исключается возможность пользоваться существующей законодательной базой в целях защиты прав потенциальных покупателей. Для этого объявления продавцов должны быть квалифицированы либо как реклама в соответствии с Законом КР «О рекламе», либо как информация, соответствующая критериям закона КР «О гарантиях и свободе доступа к информации». В зависимости от квалификации устанавливается и ответственность за распространение недостоверной, искаженной, неполной информации; недобросовестной, неэтичной, заведомо ложной и иной рекламы, в которой допущены нарушения требований к ее содержанию, времени, месту, способу распространения, установленные законодательством страны.

Следует отметить, что в настоящее время наиболее распространенным правонарушением в Интернете является распространение противоправной информации. Анализ литературы и существующей судебной практики показывает, что борьба с подобными правонарушениями в виртуальном пространстве может быть достаточно эффективной[8]. При установлении виновных лиц возможно применение гражданской (компенсация морального вреда, возмещение убытков) и уголовной ответственности.

Анализ показал, что проблема фиксации доказательств в Интернете признается учеными одной из самых сложных проблем. По мнению И.М. Рассолова, для этого необходимо обязать провайдеров регулярно копировать информацию с лог-файла logfile), позволяющего фиксировать все осуществляемые на нем действия, бережно хранить и предоставлять ее при первом требовании заинтересованных и компетентных государственных органов. А.А. Вайшнурс, А. Ивлев отмечают, что оптимальным способом сбора и обеспечения доказательств является заверение интернет-страниц у нотариуса[9]. Данный способ является менее трудоемким, тогда как для использования сервера в качестве доказательства в суде необходимо изъять сервер, просмотреть всю информацию, хранящуюся на нем, из-за чего, как справедливо отмечает И.М. Рассолов, фактически окажется парализована вся работа провайдера из-за того, что его лишили важного орудия труда, при изъятии сервера будут нарушены права других пользователей Интернета, разместивших на нем информацию, и исследование сервера повлечет большие материальные издержки[7, с. 170].

Чтобы установить лиц, ответственных за размещение информации, А.А. Вайшнурсом предлагается, во-первых, выяснить, кто является администратором домена. Администратор домена определяет порядок использования домена, несет ответственность за выбор доменного имени, возможное нарушение прав на торговую марку, равно как и за конфликтные ситуации, возникающие при использовании доменного имени. Администратор самостоятельно выбирает и регистрирует индивидуальный пароль для доступа к информации о домене и несет ответственность за все действия, совершенные с использованием его пароля согласно договору. Во-вторых, лог-файлы хостинг-провайдера содержат информацию о том, какое уполномоченное лицо, в какое время, каким способом произвело действия с файлами сайта на сервере.

По способу автоматизации можно установить лицо, которое несет ответственность за все действия, совершенные им или от его имени[8, с.151].

Остается непонятным, является ли ответственным за распространение противоправной информации провайдер – специализированная организация, оказывающая услуги по доступу в сеть, размещение и передачу информации в сети. Анализ законодательства КР показал, что степень ответственности провайдера за размещение и передачу противоправной информации не установлена. Следовательно, можно сделать вывод, что провайдер за содержание сайтов и передаваемую информацию ответственности не несет. Представляется оправданным мнение В.Б. Наумова, согласно которому провайдер не инициирует интернет-отношение, не выбирает содержание передаваемой информации и ее получателя, не влияет на содержание информации, но хранит информацию только в пределах времени, определяемого техническими стандартами и протоколами исходя из нужд передачи информации[8].

По нашему мнению, провайдер имеет потенциальную возможность узнать о содержании информации на сайте. В случае внесения таких изменений, провайдер должен будет контролировать содержание информации на сайтах многочисленных пользователей, в результате чего, на наш взгляд, будет вынужден расширить штат работников, усовершенствовать техническую базу,

как следствие понесет большие издержки и увеличит плату за предоставление своих услуг, что, в конечном счете отразится на пользователях и в целом на процессе информатизации.

Представляется обоснованным высказанное в литературе мнение закрепить право провайдера информировать компетентные органы о наличии сомнительной информации для более тщательной и компетентной проверки, а также обязать провайдера регулярно копировать информацию с лог-файла, бережно хранить и представлять ее при первом требовании заинтересованных и компетентных государственных органов.

Противоправными действиями в сфере обращения личных данных являются: сбор данных о пользователях без соответствующего разрешения, составление базы таких данных, обмен персональными данными. В связи с этим представляется необходимым разрабатывать типовые соглашения, по которым персональные данные могут быть использованы только в строго определенных случаях и определенным способом, что послужит также необходимости идентификации субъекта в случае совершения правонарушения, установить ответственность за незаконный оборот персональных данных в Сети.

Рассуждая о юридической ответственности в Интернете, нельзя не упомянуть о другом виде социальной ответственности – моральной. Особая значимость моральной ответственности предопределена ролью этических кодексов поведения в Сети, о которых было сказано выше. Значимость этических кодексов, признание такой модели поведения, которая соответствует морали, предопределяет особую важность в Интернете, особенно когда нормотворчество отстает от реалий развития электронной информационной среды и правового регулирования явно недостаточно для решения возникающих проблем. Можно предположить, что следование этическим кодексам интернет-сообществом, признание важности соблюдения норм морали, станет объективной предпосылкой правомерного поведения, укрепит и правовую культуру субъектов правоотношений.

Литература

1. Морозова Л.А. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб. пособие – М., 2009. – С.68;

2. Энтин В.Л. Авторское право в виртуальной реальности. – М.: Статут, 2017, с. 96, с. 105.

3. Попов А.В. Право и свобода. – М., 1998. – С. 152.

4. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации // Российская газета. – 2000. – 28 сентября.

5. Булатецкий Ю.А. Правовое обеспечение электронной торговли // Коммерческое (торговое) право. – М., 2002. – С. 880-886.

6. Рассолов М.М. Проблемы управления и информации в области права // М.: Юридическая литература, 1991. – С. 208.

7. Рассолов И.М. Право и Интернет. – М., 2003. – С. 69,170.

8. Наумов В.Б Право и Интернет: Очерки теории и практики. – М., 2002.

9. Вайшнурс А.А. Обеспечение и сбор доказательств с помощью Интернета. Процессуальный статус доказательств, полученных с помощью Интернета // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – № 3. – 2003. – С. 145.

Түйін

Мақалада ақпарат саласындағы құқықтық жауапкершілікті реттеудің жалпы мәселелері, атап айтқанда ақпарат бостандығының конституциялық ережелері және оны пайдалануға шектеулер, ақпараттық құқықтар мен бостандықтарды құқықтық қорғау, заңды жауапкершілікке тарту негіздері және интернеттегі құқықтық қатынастардың ерекшеліктері қарастырылған.

Summary

This article deals with general issues of legal liability regulation in the information sphere, namely the constitutional provisions of freedom of information and restrictions on its use, legal protection of information rights and freedoms, grounds for bringing to legal responsibility, and features of information legal relations on the Internet.

ӘОЖ 37.013.2

Д. Досмырза, *заң ғ.к., аға оқытушы*
С.Қ. Капышева, *э.ғ.к., доцент*
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНДЕ КЕДЕНДІК ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің 5В030400 «Кеден ісі» мамандығының студенттеріне кредиттік жүйесіне сәйкес кедендік пәндерін оқыту ерекшеліктері қарастырылады.

Оқу үрдісі барысында кездесетін негізгі мәселелер және олардың шешу бағыттары қарастырылады. Авторлар «Кеден ісі» мамандығы бойынша бітіруші-түлектер студенттердің статистикасын қарастырып, Университетте оқытылатын кедендік пәндердің талдауын көрсеткен. Сонымен қатар, оқу үрдісінде кезінде оқытушылар мен студенттерге кездесетін кейбір мәселелер және оларды шешу жолдары қарастырылған.

Кілт сөздер: *жоғары білім беру стандарты, кредиттік жүйе, оқу-әдістемелік кешен, жұмыс бағдарламасы, кедендік пәндер*

Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты жолдауында, ең жоғарғы халықаралық стандарттарға сәйкес жоғарғы білімді жетілдіру мақсатында, мемлекет жағынан қадағалауына аса көңіл аударған. Осы тұрғыда елімізде болғалы жатқан білім жүйесінің өзгеруі тек қана біздің мемлекетіміздің міндеті емес. Әлемдік қауымдастық, білім жүйесіндегі кемшіліктерді әлдеқайда анықтап, олардың жетілуін ұйымдастырып, ұлттық білім жүйелерін құрған болатын [1].

Қазіргі уақытта әрбір мемлекет, өздерінің азаматарына әлемдік еңбек нарығына шығу және халықаралық танымал беделді болуы үшін, біліктілік мамандықты алуына осындай білім жүйелерін әрі қарай дамытып, жетілдіруін көздеп отырады.

Жоғары білімді халықаралық дәрежеде жетілдіру университеттер арасындағы байланысты күшейту, олардың халықаралық ынтымақтастық бағдарламаларына қатысу өнімі болып саналады. Мемлекет осы талаптарды және халықралық тәжірибені ескере отырып, білім жүйесінің реформасын жүргізіп келеді.

Қазақстан Республикасының жоғары білім саласындағы осындай өзгерістерінің бірі, жоғарғы оқу орындарында оқытудың кредиттік жүйесіне өтуі болып табылады. Қазақстанның жоғарғы оқу орындарының оқытудың кредиттік жүйесіне ауысу мүмкіншілігін ескере отырып, американдық жүйесіне ұқсас ұлттық кредиттік жүйені енгізуге тура келді.

Оқытудың кредиттік жүйесі, оқу барысын реттеу шарасындағы жекешелендіру және кредит түріндегі білім көлемін есепке алу негізінде, кез келген білім саласын жетілдіру мүмкіншілігін береді, ол мыналарды қамтамасыз етеді:

– өзінің оқу орнынан тыс, соның ішінде, шетелде оқуға ынталары бар студенттердің мүмкіншілігін;

– оқыған пәндері бойынша аттестация қорытындыларын басқа жоғарғы оқу орнында қайта тапсыру мүмкіншілігін;

– оқу жылы ішінеде жүйелілік оқу-тәжірибелік жұмыс жасау қажеттілігін;

– сессияның алдында және оның барысында студенттерді үлкен көлемдегі оқу материалдармен қамтамасыз етуден босатады;

– студенттермен жеке-өзіндік оқыту траекториясын таңдау мүмкіншілігін береді;

– сабақ кестесінің келісілген сәйкестігі кезінде басқа бағдардағы және мамандықтардағы сабақтарға қатысу, қосымша пәндерді оқу, аралас мамандықтарды меңгеру немесе қосымша

дәрежелерді алу мүмкіншілігін береді;

– қазақстандық және шетел университеттерінің келісілген білім беру бағдарламаларының болуы кезінде, оқу қорытындыларына академиялық мойындау кепілдігін беріп, басқа жоғарғы оқу орындарындағы, соның ішінде, шетелдердегі оқу курстарына және академиялық өміріне қатысуын қамтамасыз етеді;

– оқу мерзімінің ішінде жаңа білім алу мақсатында студенттерге өз бетінше ақпарат іздеу дағдыларын істеп шығару және оны аналитикалық ұғыну мүмкіншілігін беретін, өздігінен жұмыс жасау тәртібіне оларды ынталандырады.

Қазақстанның барлық жоғарғы оқу орындарында оқытудың кредиттік жүйесі енгізілген. Қазіргі жағдайда, кредиттік жүйе Қазақстанда он жылдан астам уақыт қолданып келеді, осы мерзім ішінде жүйені тиімді қолдану мынадай жетістіктерге қол жеткізді:

– сыбайлас жемқорлықты жойылды және білім беру процессі сапасының субъективті факторлары төмендеді;

– студенттердің сапалы білім алу мотивациясы жоғарлады;

– кредиттік жүйені енгізу жолымен сапалы қызмет көрсетудегі жоғарғы оқу орындарының мүдделері жоғарлады;

– соңғы мақсаттарға жетуіндегі жоғарғы оқу орындарының мотивациясы күшейді;

– білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі енгізілді және т.б.

Егер Қазақстанда кредиттік технологияны енгізу міндеті қазақстандық біліктіліктерді халықаралық танымалдылығын көтермелеу болып табылса, онда бұл жағдайдағы кредиттік технологияның маңызды аспектісі, бағдарлама және модуль деңгейіндегі оқу қорытындыларын анықтау болып саналады. Сондықтан Қазақстандағы кредиттік технологияның қолдануын бастаған жоғарғы оқу орындары осы сұрақтарды түсінетін болды. Алайда Білім және ғылым министрлігі жоғарғы оқу орындарындағы оқыту үшін міндетті мамандықтардың санын қысқартып, жоғарғы оқу орындарына оқу бағдарламаларын үштен бөлігін өз бетімен анықтауына мүмкіншілік береді. Бұндай алғы шарттарды қолдау керек, бірақ Білім және ғылым министрлігінің бөлшектеп қатысуы әлі күнге дейін байқалады, бұл академиялық бостандық концепциясына және нарықтық экономика шарттарына әрекет ету қажеттілігіне сәйкес келмейді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, кеден ісі салаларында сапалы жоғары білім беру, олардың халықаралық стандарттарға және талаптарға сәйкес келуін және жоғары біліктілік мамандарды даярлау үшін Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінде (бұдан әрі – Университет) «Кеден ісі» мамандығы бойынша оқытудың кредиттік жүйесінің үздік әдістемелері қолданылады.

10 жыл ішінде Университетті кеден ісі мамандығы бойынша 480 маман бітірген, соның ішінде күндізгі оқыту нысаны бойынша – 390, сырттай оқыту нысаны бойынша – 90. Күндізгі оқыту бөлімінің түлектері оқуды аяқтаған соң кедендік бақылау органдарына және басқа да мемлекеттік органдаға қызметке қабылданады.

Университеттің «Халықаралық сауда және құқық» кафедрасы 5В030400 – «Кеден ісі» мамандығы бойынша бітіруші кафедра болып саналады. Аталған мамандық бойынша кәсіптік пәндерді кредиттік жүйесіне сәйкес оқытудың кейбір ерекшеліктеріне тоқталуға жөн көрдік.

5В030400 – «Кеден ісі» мамандығының Мемлекеттік жалпы білім беру стандартына сәйкес төрт жыл оқитын және «Құқық бакалавры» дәрежесіне иеленетін Университет студенттері мынадай пәндерді оқиды:

1.1. Міндетті компонент:

1. Мемлекет және құқық теориясы – 3 кредит
2. ҚР Конституциялық құқығы – 3 кредит
3. ҚР Кеден құқығы – 3 кредит
4. ҚР қылмыстық құқығы (Жалпы және ерекше бөлім) – 5 кредит
5. ҚР азаматтық құқығы (Жалпы және ерекше бөлім) – 5 кредит
6. ҚР әкімшілік құқығы – 5 кредит

1.2. Таңдау бойынша компонент (Базалық пәндер):

1. ҚР Қаржы құқығы – 5 кредит
2. Салықтар мен кеден төлемдер – 3 кредит
3. Сыртқы экономикалық қызметті құқықтық және кедендік-тарифтік реттеу – 5 кредит
4. Кедендік сараптама – 5 кредит
5. Кедендік процедуралар – 5 кредит
6. Кедендік бақылау – 3кредит
7. Кедендік бақылаудың техникалық құралдары – 5 кредит
8. Кеден ісі саласындағы криминалистика және анықтама жүргізу – 5 кредит
9. ҚР Іс жүргізу құқығы – 3кредит
10. Салықтық жүйелер және салықтық құқық – 5 кредит
11. Жедел-іздестіру қызмет – 5 кредит
12. Қылмыстық құқықбұзушылықтарды саралау – 5 кредит

1.3. Кәсіптік пәндері:

1. Кедендік іс жүргізу және кедендік статистика – 5 кредит
2. Сыртқы сауда құжаттар және кедендік рәсімдеу – 5 кредит
3. Кеден инфрақұрылым және транспорттық логистика – 5 кредит
4. Тауар және көлік құралдарды кеден бақылау ұйымдастыру – 5 кредит
5. Кеден әкімшілендірудің құқықтық негіздері – 5 кредит

Сонымен көріп тұрғандай кафедра 13 пән бойынша студенттерге кедендік саладағы әртүрлі өзекті мәселелер бойынша дәріс, практикалық, лабораториялық және семинар сабақтарын жүргізеді. Сонымен қатар студенттер Университет ішінде алған теориялық білімдерін үш практиканың уақытында (оқу таныстыру, өндірістік, диплом алдындағы) тәжірибеде қолданып, республикамыздың аумақтық кедендік органдарында өздерінің дағдыларын жоғарлатады.

«Халықаралық сауда және құқық» кафедрасының оқытушыларымен оқу жылының басталуына дейін кафедраның пәндері бойынша Оқу жұмыс бағдарламалары, студенттердің оқу жұмыс бағдарламалары (силлабус), пән бойынша оқу-әдістемелік кешендері құрастырылады. Қазіргі уақытта кез келген жоғары білім беретін оқу орындарына қойылатын талаптардың бірі болып оқу-әдістемелік база саналады. Осындай талаптарды кафедра сақтай отырып кафедра пәндері бойынша оқу құралдар, оқу-әдістемелік құралдары және пәнді оқу бойынша әдістемелік нұсқаулықтар қазақ және орыс тілдерінде жарияланған, бірақ қазіргі таңдағы Еуразиялық экономикалық қауымдастықтың құрылуымен кедендік заңнама толығымен өзгерілді, сондықтан кафедраның профессорлық-оқытушылық құрамы аталған оқу құралдарын жаңартып қайтадан жариялануға ұсыну керек.

Кедендік пәндерді оқыту ерекшеліктері басқа кафедраларының пәндеріне қарағанда айтарықтай көп, сонымен қатар кедендік пәндер мандандырылған және әрбір оқытылатын пәннің келешекте басқа кедендік пәнмен тығыз байланыста болғандықтан оларға ерекше назар аудару қажет деп ойлаймыз.

Кедендік пәндерді оқыту барысында әдебиеттерді табу және қолдану туралы ерекше айтатын жайт. Себебі кедендік пәндер бойынша қазақстандық оқулықтар өте аз, бірақ бұл жағдайдан шығу мәселесі Қазақстан Республикасының Кеден кодексі және кеден ісі саласындағы нормативтіқұқықтық актілердің пайдалануы арқылы шешіледі. Сонымен бірге жоғарыда айтылғандай, кафедраның оқу-әдістемелік құралдары негізінде сабақтар өткізіледі және бұл тыңдаушыларға әдістемелік көмек болады.

Кедендік пәндерді оқытудың тағы да бір ерекшелігі оқу жұмыс бағдарламаларының тақырыптық жоспарлары тікелей практикамен тығыз байланысты және оларды оқып меңгеру үшін әртүрлі практикалық есептерді, тапсырмаларды орындау керек. Бұл жағдайда пән бойынша оқу-әдістемелік кешені өзінің құрамында осындай тапсырмаларды қамтиды. Оларды құрастыруына кеден органдарындағы нақты іс-жүзіндегі болған әр түрлі оқиғаларды негізге алынған.

Кеден органдарымен байланыс орнату үшін Университет ерекше назар аударады. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кіріс комитеті (бұдан әрі – Комитет) және Университет арасындағы ынтымақтастық туралы келісім шартын орындау шеңберінде студенттер-

дің кәсіби практикасының барлық түрлері тиісті деңгейде ұйымдастырылған. Сонымен қатар, оқу сабақтарын өткізуге кеден органдарының тәжірибелі қызметкерлері қатыстырылады, «Кедендік сараптама» пәні бойынша практикалық сабақтар Орталық кедендік зертханасының базасында өткізіледі.

Елорданың үздік кеден өкілдерінің бірі «Gold Star Astana Development» компаниясының базасында кафедраның филиалы құрылған. Аталмыш филиалдың базасында практикалық және зертханалық сабақтар өткізу кезінде студенттер тауарларды және көлік құралдарын кедендік тексеру және кедендік декларациялау іс-шаралары бойынша практикалық дағдылар алады.

Кедендік ресімдеу және кедендік бақылаудың заманауи технологияларын зерделеу және оларды процесінде уақтылы қолдану мақсатында кеден ісі кафедрасының оқытушылары жүйелі түрде тағылымдамадан өтеді және әртүрлі біліктілікті арттыру курстарын оқудан өтеді.

Кедендік пәндерді және кез келген басқа пәндерді оқыту барысы – оқытушы мен студенттердің бірлесіп жасайтын іс-әрекеттерді қамтитын екіжақты процесс болғанымен, бұнда студенттердің өз бетімен оқу қабілетілігі тікелей өздеріне байланысты. Оқытудың кредиттік технологиясы пәнді меңгеру сағатының жарты бөлігін студенттердің өз бетімен оқуына ынталандырады, бірақ оқытушының талаптарын студенттер дұрыс орындамайды. Біздің ойымызша бұған себеп студенттердің орта білімдерінің айтарлықтай төмен болуы және пәнге деген қызығушылықтарының жоқ болуына байланысты. Осыған орай біз талапкерлерді Университетке оқуға түсіру кезінде ерекше назар аударып, олардың болашақта білікті мамандар болуына үлкен үлесімізді қосуымыз керек деп ойлаймыз.

Қорытындылай келе кафедра оқытушылары кедендік пәндерді оқыту барысында мынадай негізгі мәселелермен кездесетініміз анық, олар: студенттерге сабақтарға өзіндік дайындалу үшін қазақша әдибеттердің жоқтығы; сабақтарды өткізу үшін техникалық жабдықтардың аз болуы; студенттердің кредиттік жүйесіне үйрену қабілеттілігі және т.б. Осы мәселелерді шешу үшін Университет және кафедра біршама үлес қосу қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Қазақ-стан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың қазақстан халқына жолдауы, Нұр-Сұл-тан қаласы, 2019 жылғы 2 қыркүйек /http://www.akorda.kz/

Резюме

В статье рассматриваются особенности преподавания таможенных дисциплин при кредитной технологии обучения для студентов специальности 5В030400 «Таможенное дело» Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. Авторами приведена статистика выпуска студентов по специальности «Таможенное дело», проведен анализ таможенных дисциплин преподаваемых в Университете. Вместе с тем, рассмотрены некоторые проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты в учебном процессе, а также пути их решения.

Summary

The author in clause considers features of teaching of discipline the customs right at credit technology of training for the students of a speciality 5B030400 «Customs business». The authors provide statistics on student graduation in the specialty «Customs business», an analysis of customs disciplines taught at the University. At the same time, some problems that teachers and students face in the educational process, as well as ways to solve them, are considered.

УДК 343.34

Т.Т. Казиканов, *к.юрид.н.*
КазУЭФМТ

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ФИНАНСИРОВАНИЕ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ИЛИ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИНОЕ ПОСОБНИЧЕСТВО ТЕРРОРИЗМУ ЛИБО ЭКСТРЕМИЗМУ

Терроризм и экстремизм в любых их формах и проявлениях являются одними из основных угроз национальной безопасности Республики Казахстан. Подрыв материальной основы террористов, террористических/экстремистских групп и организаций значительно сужает возможности по приобретению орудий насилия, пополнения своих рядов, организации и совершения террористических и экстремистских преступлений. В этой связи добывание сведений об источниках и каналах финансирования террористической и экстремистской деятельности является одним из важнейших условий повышения эффективности противодействия терроризму и экстремизму. За годы независимости создано законодательство Республики Казахстан о противодействии финансированию терроризма и экстремизма. Особая роль в сфере противодействия финансированию терроризма и экстремизма принадлежит национальному уголовному законодательству.

Ключевые слова: *финансирование террористической деятельности, финансирование экстремистской деятельности, уголовная ответственность, субъективные признаки, объективные признаки.*

Террористическая и экстремистская деятельность зависит от уровня их финансирования и материально-технической оснащенности. Перекрытие каналов финансирования террористической и экстремистской деятельности и замораживание активов террористических и экстремистских организаций является одним из важнейших инструментов противодействия терроризму и экстремизму.

Законодательство Республики Казахстан о противодействии финансированию терроризма и экстремизма основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года, Закона Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года, Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года, Закона Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» от 28 августа 2009 года и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан.

Особая роль в сфере противодействия финансирования терроризму и экстремизму принадлежит уголовному законодательству Республики Казахстан. Впервые уголовная ответственность за финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму была введена в Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия организованной преступности, террористической и экстремистской деятельности» от 29 ноября 2011 года.

В настоящее время ответственность за финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму предусмотрена ст. 258 Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года (далее – УК Республики Казахстан) [1]. Данная норма изменялась и дополнялась, в части пересмотра диспозиции и санкции за данное деяние законами Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года и от 22 декабря 2016 года.

В соответствии с диспозицией данной статьи под финансированием террористической или экстремистской деятельности и иным пособничеством терроризму либо экстремизму понимается предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгод имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования, благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу

либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим террористический или экстремистский характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования.

Следует отметить, что законодательство Республики Казахстан о противодействии терроризму и экстремизму не содержит понятия финансирования террористической деятельности и финансирования экстремистской деятельности. Вместе с тем, понятие финансирования терроризма определено в пп. 12) ст. 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года и пп. 12) ст. 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» от 28 августа 2009 года. Понятие финансирования экстремизма отражено в пп. 3) ст. 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года.

Общественная опасность рассматриваемого преступления заключается в том, что такие действия создают условия для существования и эффективной террористической или экстремистской деятельности, облегчают совершение актов терроризма и других террористических и экстремистских преступлений.

Объективные признаки финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму представляют комплекс признаков, составляющих объект и объективную сторону рассматриваемого преступления.

Структурно рассматриваемое противоправное деяние включено законодателем в главу 10 Особенной части УК Казахстана, соответственно, объектом данного преступления является совокупность общественных отношений, обеспечивающих общественную безопасность. Под общественной безопасностью в соответствии с пп. 1 ст. 4 Закона Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года понимается состояние защищенности жизни, здоровья и благополучия граждан, духовно-нравственных ценностей казахстанского общества и системы социального обеспечения от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается целостность общества и его стабильность.

Для определения сущности и содержания финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму, отграничения от иных террористических и экстремистских преступлений, правильной квалификации неоценима роль точного понимания объективной стороны данного преступления.

Данное террористическое преступление с объективной стороны представляет собой общественно опасное деяние в форме действия. Исходя из анализа рассматриваемой нормы, объективную сторону состава преступления образует совершение одного из следующих действий:

– предоставление денег физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– предоставление иного имущества физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– сбор денег физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– сбор иного имущества физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации,

незаконного военизированного формирования;

– предоставление права на имущество физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– предоставление выгод имущественного характера физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– дарение физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– мена физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– пожертвования физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– благотворительная помощь физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– оказание информационных услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– оказание иного рода услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования;

– оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования.

Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму считается оконченным с момента фактического совершения одного из действий, перечисленных в диспозиции ст. 258 УК Республики Казахстан, независимо от наступивших последствий. В связи с чем по конструкции состав преступления относится к числу формальных [2, С. 519].

Субъективные признаки финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму представляют комплекс признаков, составляющих субъективную сторону и субъект данного преступления.

В отличие от объективной стороны, представляющей внешний акт преступного деяния виновного, субъективная сторона представляет собой внутреннее, психическое осознание сущности и направленности деяния. Она определяет психическое отношение субъекта к совершаемому им общественно опасному деянию и его последствиям.

С субъективной стороны рассматриваемое деяние характеризуется виной в форме прямого умысла, выраженное осознанием общественно опасного характера своих действий по финансиро-

ванию террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму и желанием этого. Для привлечения к уголовной ответственности по данной статье необходимо установить, что виновный заведомо осознавал террористический или экстремистский характер деятельности группы или организации, которым он оказал финансовую или иную помощь, либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления террористической или экстремистской деятельности либо обеспечения террористической или экстремистской группы, террористической или экстремистской организации, незаконного военизированного формирования [3, С. 24]. Косвенный умысел не может иметь место при совершении данного преступления.

В качестве субъекта указанного деяния выступает вменяемое физическое лицо (гражданин Республики Казахстан, иностранец, лицо без гражданства), достигшее 14-летнего возраста (ч. 2 ст. 15 УК Республики Казахстан). Устанавливая уголовную ответственность за рассматриваемое преступление с 14 лет, законодатель исходит из того, что несовершеннолетние уже в этом возрасте способны отдавать отчет своим действиям, осознавать их опасность для общества, руководить своими действиями.

Часть 1 статьи 258 УК Республики Казахстан по своему содержанию является основным составом в зависимости от степени общественной опасности. Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму предусматривает также и квалифицированный состав – ч. 2 ст. 258 УК Республики Казахстан, регламентирующей ответственность за совершение преступления при наличии следующих квалифицирующих признаков деяния:

– неоднократно;

– лицом с использованием своего служебного положения;

– лицом, выполняющим управленческие функции в коммерческой или иной организации;

– лидером общественного объединения;

– группой лиц по предварительному сговору;

– в крупном размере.

Неоднократность при совершении данного преступления состоит в совершении двух или более фактов финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму, при этом ни за одно из совершенных преступлений лицо не было осуждено либо освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом.

Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму лицом с использованием своего служебного положения может совершить лицо, которое работает в государственном органе, в государственном и негосударственном учреждении и свои служебные полномочия и связанные с ними возможности использует для совершения этого преступления или для облегчения его совершения.

Лицо, выполняющее управленческие функции в коммерческой или иной организации, – лицо, постоянно, временно либо по специальному полномочию выполняющее организационно-распорядительные или административно-хозяйственные обязанности в организации, не являющейся государственным органом, органом местного самоуправления либо организацией, доля государства в которой составляет более 50%.

Лидер общественного объединения – руководитель общественного объединения, а также иной участник общественного объединения, способный посредством своего влияния и авторитета единолично оказывать управляющее воздействие на деятельность этого общественного объединения.

Данное преступление признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовало два и более лица, заранее договорившиеся о совместном совершении преступления.

В отношении крупного размера следует отметить, что крупным размером финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму определена сумма денег, стоимость имущества, выгоды имущественного характера,

оказанных услуг, превышающие одну тысячу месячных расчетных показателей (пп. 38) ст. 3 УК Республики Казахстан) [1].

Следует отметить, что ст. 258 УК Республики Казахстан содержит примечание, предусматривающее условия, при наличии которых лицо освобождается от уголовной ответственности, способствуя тем самым предупреждению опасных деяний такого вида. Положительная роль действующего примечания к рассматриваемой статье заключается еще и в том, что в настоящее время у должностных лиц правоохранительных органов имеется юридическое основание обещать виновным не осуществлять уголовное преследование в случае добровольного заявления и активно способствования раскрытию или пресечению финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму.

В отличие от норм Общей части, освобождение по нормам Особенной части УК Республики Казахстан является не результатом оценки личности виновного и преступления, им совершенного, а способом достижения должного поведения лица, стимулом, побуждающим к оказанию содействия органам, ведущим уголовный процесс в раскрытии, расследовании уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших. Если поведение лица, осуществляющее финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму под угрозой насилия отвечает условиям предписаний рассматриваемой нормы, оно подлежит освобождению от уголовной ответственности. В примечании к ст. 258 УК Республики Казахстан указывается не на право, а на обязанность органа, ведущего уголовный процесс применить освобождение от уголовной ответственности за финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму.

Так, согласно данной поощрительной норме лицо, осуществляющее финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму освобождается от уголовной ответственности, если:

– в его действиях не содержится состав иного преступления;

– совершило финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму под угрозой насилия;

– добровольно заявившее о совершении финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму;

– активно способствовавшее раскрытию или пресечению финансирования террористической или экстремистской деятельности и иного пособничества терроризму либо экстремизму под угрозой насилия.

Лицо следует освобождать от уголовной ответственности по ст. 258 УК Республики Казахстан согласно данного примечания, если имеются все условия, необходимые для его освобождения, отсутствие хотя бы одного из них не позволяет применять примечание к данной статье.

Законодатель, определяя степень уголовной репрессии, классифицирует деяния, предусмотренные ч.ч. 1 и 2 ст. 258 УК Республики Казахстан как тяжкие преступления.

Литература

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года. – Алматы: Юрист, 2020.

2. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті жарғы, 2015.

3. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2 т. (главы 11-18). Учебник для вузов / Отв. ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеев. – Алматы: Жеті жарғы, 2017.

Түйін

Осы мақалада автор Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушіліктің қылмыстық-құқықтық сипаттамаларын қарастырады. Қарастырылып отырған іс-әрекеттердің негізгі және білікті құрамдарының объективті және субъективті белгілері талданды. Осы террористік қылмыс үшін қылмыстық жауапкершіліктен босатудың шарттары қарастырылады.

Summary

In this article, the author considers the criminal legal characteristics of the financing of terrorist or extremist activities and other aiding terrorism or extremism under the laws of the Republic of Kazakhstan. The objective and subjective attributes of the main and qualified staff of the act in question are analyzed. The conditions of exemption from criminal liability for this terrorist crime are considered.

ӘОЖ 343 (574)

С. Т. Кемелбеков, *заң ғ.к.*
ҚазЭҚХСУ

АДАМДЫ КЛОНДАУ ҚЫЛМЫС ҚҰРАМЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Бүгінгі таңда қоғамымыздың дамуына орай, ҚР Қылмыстық заңнамасыжаңа «Адамды клондау» қылмыс түрімен толықтырылып отыр. Мақалада «адамды клондау» термині медициналық тұрғыдан түсіндіріледі. Аталған қылмыс түрінің қоғамға қауіптілігі, жасалу жолдары айтылған. Автор бұл қылмыстың дұрыс сараланuына ерекше көңіл аударады. Осы мәселенің шешімі ретінде автор, қылмыс құрамының қылмыстық-құқықтық сипаттамасын қарастырған.

Кілт сөздер: *қылмыстық кодекс; адамды клондау; қылмыс объектісі; қылмыстың объективтік жағы; қылмыстың субъективтік жағы; қылмыс субъектісі; қылмысты саралау.*

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» - деп баянды етілген [1].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 4-бабында «қылмыс құрамының барлық белгілері бар іс-әрекеттер қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып табылады»[2].

Біз осы негіздерді басшылыққа ала отырып, жаңа Қылмыстық кодекстегі «Адамды клондау» 129-бабының нормасы туралы мәселе көтеріп және оның шешілу жолдарын ортаға салуды жөн көрдік. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің «Адамды клондау» 129-бабының 1-бөлімі келесі мәтінде берілген: «Адамды клондау немесе адам эмбрионын коммерциялық, әскери немесе өнеркәсіптік мақсаттарда пайдалану, сол сияқты жыныстық жасушаларды немесе адам эмбрионын дәл осы мақсаттарда Қазақстан Республикасынан әкету».

Дегенмен, заң шығарушы аталған заңда «адамды клондау» терминінің нақты анықтамасын бермейді. Ал «адамды клондау» терминінің түсінігіне қатысты Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексінің 99-бабында «Қазақстан Республикасында адамды клондауға – генетикалық жағынан бірдей түрлерді өрбітіп-өсіруге тыйым салынады» - деп айтылған.

Аталған баптың мазмұнында «некеде тұратын және некеде тұрмайтын әйел мен ер адамның медициналық араласуға екіжақты хабардар етілген ерікті түрдегі жазбаша келісімі болған кезде ұрпақты болудың қосалқы әдістері мен технологияларын қолдануға құқығы бар. Жалғыз басты әйелдің де медициналық араласуға хабардар етілген ерікті түрдегі жазбаша келісімі болған кезде ұрпақты болудың қосалқы әдістері мен технологияларын қолдануға құқығы бар» - екендігі көрсетілген.

Заңның мәтінінде көзделгендей, заң шығарушы заң нормасын қабылдау арқылы, қандай жағдайда азаматтардың тек келісімі арқылы ұрпақты болуға құқығы бар екендігін түсіндіріп бе-ріп отыр.

Заң шығарушының «Адамды клондау» 129-бабын Қылмыстық кодекстің «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 1-тарауына енгізуінің өзінде біршама сұрақтар туындайды:

1. Қылмыс құрамы Қылмыстық кодекстің «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауында берілгені дұрыс па;

2. Не үшін баптың мәтінінде қылмыстың жай құрамы мен сараланған қылмыс құрамдарының объективтік жағын сипаттайтын белгілер дара көрсетілмеген;

3. Заңдылық техникасы бұзылған жоқ па.

Аталған қылмыс құрамының Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 1-тарауында берілуімен келіспейміз. Өйткені, бұл тараудың атауы айтып тұрғандай, жеке адам шыр етіп дүниеге келген кезінен бастап, қылмыстық-құқықтық қатынас туындайды. Ал әлі дүние есігін ашпаған өміршеңді (құрсақтағы ұрықты) қалай біз жеке тұлға деп (клондау кезінде) қарастырамыз. Заң тілінде ол әлі адам деп танылмайды. Ал қылмыстың жасалу мәні жасанды адамды ұрықсыз өмірге келтіру процесі жайында.

Мұндай сұрақтың дұрыс шешімін медицина тілімен айтсақ, белгілі бір уақыт аралығында ана жатырында ұрықтың жетілуімен, болашақ нәрестенің қалыптасуы деп түсінуге болады. Сондықтан бұл қылмыс жасалғанда өзге объектіге қол сұғушылық жасалатынын айтқымыз келеді. Тиісінше, қылмыстың объектісі де өзге қоғамдық қатынастар болады.

Қолданыстағы Қылмыстық кодекстің 129-бабының 1-бөлімінде берілген бірнеше жеке әрекеттердің көзделуі расында, қылмыс бір адамның жеке жасай салатын қылмыстық құқық бұзушылығына жатпайды. Бұл қылмыс басынан бастап-ақ, бірнеше адамдардың (мамандардың) жоспарлауымен, келісулерімен жасалатын құқыққа қайшы әрекет екендігін байқаймыз.

Заңи нормалардың біркелкі жазылуы қажет қағидасын басшылыққа ала отырып, заң техникасының бұзылғандығы деп тұрғанымыз, Қылмыстық кодекстің жекелеген нормаларының 1-бөлімінде (жай құрам) жасалатын қоғамға қауіпті әрекеттің түсінігі беріліп, ол қалай жасалғанда қылмыстық құқық бұзушылық болатыны туралы түсінік берілген. Ал аталған қылмысты жоғарыда айтқандай жеке бір адаммен жасалмайтынын ескерсек, сараланған қылмыс құрамының белгілері тиісті баптың бөлімінде көрсетілуі қажет.

Енді қылмыстың объектісі жайында айтар болсақ, қылмыстық құқық теориясына сәйкес, қылмыстың объектісі – бұл қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар.

Е.І. Қайыржанов, объект қылмыс құрамының міндетті элементтерінің бірі болып танылады, сондықтан қылмыс объектісі болмаса қылмыс та болмайды. Қылмыс ретінде танылып, қылмыстық заңда көзделген кез-келген қоғамға қауіпті әрекет белгілі бір объектіге қол сұғады. Қылмыстық қол сұғушылық жасалған кезде объектіге айтарлықтай немесе елеулі залал келтіру қаупі төнеді не келеді.

Қылмыстың объектісін дұрыс анықтау қылмыстың жасалғаны үшін қылмыстық жауаптылық шегін және нысанын, қылмыстық әрекеттің әлеуметтік және құқықтық табиғатын анықтауға көмектесетінін айтқан болатын [3, 50 б.].

А.Б. Бекмағамбетовтың пікірінше, қылмыстың объектісі – әрекеттегі қылмыстық заңның қорғауына алған анықталған қоғамдық қатынастардың жиынтығы [4,101 б.].

Дегенмен, адамды клондау қылмыс құрамының объектісін анықтау барысында ғалымдар арасында да әртүрлі көзқарастар бар.

Қ.Ж. Балтабаев, «Адамды клондау» құрамы «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауында берілгенімен келіспейтіндігін айтқан. Яғни, егер осы тарауда көрсетілсе, онда топтық объекті адамның бостандығы болуы қажет. Ал әлі өмірге келмеген адамның бостандығы қалай қылмыстың объектісі болып, қалай заңмен қорғалуы қажет деген мәселені көтерген. Ғалымның пікірінше, бұл қылмыс құрамын Қылмыстық кодекстің «Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауына немесе «Халықтың денсулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауына енгізген дұрыс болады [5,86-87 б.].

Ал аталған «Адамды клондау» нормасы қандай елдердің Қылмыстық заңдарында қарастырылғаны туралы сөз етсек, мысалы, Молдова Республикасының Қылмыстық кодексінде «Әскери қылмыстар, бейбітшілік және адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» - деп аталатын 1-тарауының 144-бабында көзделген [6].

Эстония Қылмыстық кодексінің 1202-бабының «Эмбрионмен тыйым салынған әрекет» 2-тар-

мағында «ұрықтандырылған жұмыртқа клеткасының ядросын басқа эмбрион, ұрық, тірі немесе өлген адамның эмбрионымен ұқсас эмбрион құру мақсатында ауыстыру» жауаптылығы көзделген [7].

Сондай-ақ, Румыния Қылмыстық кодексінде «Клондау және адам эмбрионын заңсыз құру» 195-бабы 1-бөлімінде «Адам эмбриондарын басқа да мақсаттарда құру» және 2-бөлімінде «Клондау, кез келген тірі немесе өлген басқа адамның генетикалық ұқсастығын жасау» үшін жауаптылық қарастырылған[8].

Әлеуметтік желідегі ақпараттарға сүйенсек, бір клонды жасау үшін жүз әйелдің аналық ұрығы, әр әйелден он ұрықтан алғанда мың ұрықтан бір ұрық қана клонның пайда болуына жарамды болатыны анықталған. Әйелдердің аналық ұрығынан гендерін алып тастап, тапсырыс берген әйелдің клеткасынан гендерін алып, жатырға салады. Содан кейін тоғыз ай бойы ана құрсағында жетілген бала қажетті адамнан айнымай дүниеге келетіні айтылған.

Сондай-ақ әйелдердің босану сәтінде көп жағдайда баланың түсіп қалуы немесе нәрестенің денсаулығында ақау болуы, өлі туылуы сияқты бақытсыздықтар жиі қайталанады. Клондалған балалардың елу пайызы жатырда көз жұмады, ал аман туған балалардың көбі ерте жасында қайтыс болады екен [9].

Сонымен біз жоғарыда «Адамды клондау» қылмысының объектісіне қатысты ғылыми, заңнамалық және қоғамдық пікірлерге қысқаша талдау жасадық. Дегенмен, Қ.Ж. Балтабаевтың «Адамды клондау» қылмыс құрамын «Халықтың денсулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауына жатқызу керек деген пікірімен келісуге болады.

Адамдарды клондау адамгершілік қылықтарға мүлдем жат әрекет. Аталған қылмыс жасалған уақытта көптеген әйелдердің денсаулықтарына жасанды түрде зиян келеді және имандылыққа қатысты қоғамдық қатынастарға қол сұғылады.

Яғни, аталған қылмыстың топтық объектісі – «Халықтың денсаулығы және имандылығына қол сұғатын қоғамдық қатынастар» танылады. Тікелей объектісі – «суррогатты ананың денсаулығы және қадір-қасиеті» болады.

Сондықтан біздің ойымызша, «Адамды клондау» қылмыс құрамы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің «Халықтың денсулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауында берілуі қажет.

Қылмыстың объективтік жағы – бұл қоғамға қауіпті қолсұғушылықтың сыртқы көрінісі.

І.Е. Қайыржановтың пікірінше, қылмыс құрамының объективтік жағы – бұл қылмыстық-құқықтық қорғау объектілеріне қол сұғылатын, қоғамға қауіпті әрекеттің сыртқы байқалуын сипаттайтын, сондай-ақ қолсұғушылықпен байланысты объективті жағдайларда заңмен көзделген белгілердің жиынтығы [3, 69 б.].

Қылмыстың объективтік жағы қылмыстық әрекеттерді саралау барысындағы заңдылық мәнді белгілердің жиынтығы. Қылмыстың объективтік жағының міндетті белгілеріне әрекет, қылмыстың нәтижесі және оларды байланыстырып тұратын себепті байланыс жатады. Ал қосымша белгілеріне уақыт, жағдай, қылмыстың жасалу орны мен тәсілі жатады.

Енді аталған белгілерге тоқталатын болсақ, Қылмыстық кодексте заң шығарушымен «қылмыс және қылмыстық теріс қылық ұғымдары» 10-бапта көзделген нормада, аталған құқық бұзушылықтардың әрекет және әрекетсіздікпен жасалатыны туралы айтқанымен, нақты анықтамасы берілмеген.

Дегенмен, құқықтық әдебиеттерде «әрекет және әрекетсіздік» терминдеріне келесі анықтама ұсынылған: «қылмыстық әрекет – бұл адамның сыртқы мінез-құлқының бір немесе бірнеше әрекеттері, сондай-ақ белгілі бір техникалық құралдарды, өндірістік процестерді, объектілердің қасиеттерін пайдалануы.

Қылмыстық әрекетсіздік – бұл кінәлі адамның қазіргі жағдай бойынша жасаған және жасай алатын іс-әрекеттерін орындамағанынан көрініс тапқан енжар мінез-құлық әрекеті» [10, 23 б.].

Клондау қылмысының жасалу ерекшелігі де сол, тек қана әрекетпен жасалатындығы және бұл әрекеттерді тәжірибеде бір адамның орындауы мүмкін емес.

Ғылыми мақалаларда көзделгеніндей, клондау қылмысы тек қана белсенді іс-әрекетпен жасалады және бұл адамның мінез-құлық әрекеттерінің тұтас жиынтығын қамтиды: адам организмі клеткасынан (соматикалық, яғни жыныстық емес) ядро бөліп алады. Содан кейін соматикалық

клетканың ядросы жұмыртқа клеткасының ұяшығына енгізіледі. Жұмыртқа клеткаға енгізілген (салынған) жаңа ядро электрлі тоқтың әсерінен бөлінеді. Сөйтіп эмбрион байқалады [11, 7-9 б.].

Эмбрион деп тұрғанымыз, болашақта өмірге келетін 8 аптаға дейінгі даму сатысындағы адам [12]. Содан кейін клондалған эмбрион суррогатты ананың жатырына салынады, онда шынайы – биологиялық туылғанға дейін өсіп жетіледі. Мұндай тәжірибені өткізу үшін мамандардың пікірі бойынша, біршама ғалымдардың тобы, шағын зертхана және 1-2 млн АҚШ доллары көлеміндегі бюджетті қажет етеді екен [11, 6-7 б.].

Адамды клондау қылмысының объективтік жағы келесі әрекеттерді жасаудан көрініс табады:

1) адамды клондау;

2) адам эмбрионын коммерциялық, әскери немесе өнеркәсіптік мақсаттарда пайдалану;

3) жыныстық жасушаларды немесе адам эмбрионын дәл осы мақсаттарда Қазақстан Республикасынан әкету.

Дегенмен, қылмыстың жасалу мәні басқа да тұлғалармен ғылыми және медициналық қызметтер арқылы тәжірибелер жүргізу мақсатымен қылмыс жасауға бірігуі, тәжірибені жариялаусыз жүзеге асыру ерекшелігінде болып тұр. Яғни, мұндай әрекет Қылмыстық кодексте көзделген сыбайлас қатысумен жасалған әрекет деп сараланууы қажет.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 27-бабы: «Екі немесе одан да көп адамның қасақана қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қасақана бірлесе қатысуы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысу деп танылады». Аталған анықтамаға сәйкес қылмысқа қатысушылардың әрекеттері объективті және субъективті жағынан да бірігулерін талап етеді.

Клондау бойынша қатысудың объективті белгілеріне келетін болсақ:

– екі және одан да көп адамның бірлесе қылмысқа қатысуы;

– әрқайсысының әрекеті өзге де қатысушылардың әрекет жасауы үшін міндетті шарты болып табылатындығы;

– қатысушылардың әрбірінің әрекеті жалпы қылмыстық нәтижемен себепті байланыста болады.

Ал адамды клондауда сыбайлас қатысудың субъективті белгісі туралы айтар болсақ, мұнда заң шығарушы тек қасақана жасалатынына ерекше көңіл аударған.

Сыбайлас қатысудың нысаны мұнда – ұйымдастырушы, айдап салушы және көмектесуші, орындаушылардың қатысуымен жасалатын күрделі қатысу (Қылмыстық кодекстің 28,29 баптары).

Аталған қылмыстың объективті жағы екі не одан да көп орындаушылардың арнайы білімдері мен дағдыларының міндетті болуымен, нақты әрекеттің ерекше сипатымен, қылмыс құрамының объективті жағының әртүрлі іс-әрекеттерін орындаудан көрінеді (ҚК-тің 28 б. 2 б.).

Адамды клондау барысында көптеген тұлғалармен (мамандармен) алға қойылған нәтижеге жету үшін және оны белсенді түрде қамтамасыз етуде ұйымдастырушы маңызды роль атқарады (ҚК-тің 28 б. 3 б.). Оның әрекетінің өзге де сыбайлас қатысушылардан ерекшелігі, қылмыс жасауға дайындық ұсынысы, өзге де тұлғаларды тартуы, қылмыстық іс-әрекетке жоспарын дайындауда белсенді қатысуы, қылмыстық әрекетке басшылық жасауы, барлық қатысушылардың әрекеттерін қадағалап отыруынан көрінеді.

Нақты қылмыстық әрекеттің жасалу барысында ол орындаушының ролін де және айдап салушының, көмектесушінің ролдерін де немесе кезек-кезек атқаруы да мүмкін. Ұйымдастырушының адамды клондау қылмысын жасау барысында тұлғаларды тартуы, қылмысқа дайындалуы және ұйымдастыруы бойынша өзге де әрекеттермен қатар жүзеге асырылады. Бұл қылмыстың жасалуында айдап салушының жеке қызметінің мәні жоқ.

Қылмыстың жасалуында қылмысқа көмектесуші ерекше роль атқарады (ҚР ҚК 28 б. 5 б.). Ол қылмыстың объективтік жағын құрайтын әрекеттерге қатыспай-ақ, алдын ала белсенді араласып кетеді. Мұнда шұғыл түрде қатысушылар үшін қажетті интеллектуалды және нақты іс-әрекет арқылы да көмек көрсетілуі мүмкін.

Интеллектуалды көмектесуге ақпараттарды ұсынуы, кеңестер мен нұсқаулар беруі (мысалы: акушерлік көмек, генетика, молекулалық биология саласында мамандардың кеңесі және т.б.), сондай-ақ қылмыс жасау құралдарын, заттарды алып келу немесе жасыру туралы алдын ала уәде

беруі жатады. Ал нақты іс-әрекет арқылы көмектесуге орындаушыға дайындық барысында құралдарды ұсыну (мысалы: ақша, лабораторлық жабдықтар, медициналық құралдар) әрекеті немесе қылмыс жасауына қарсы болатын кедергілерді жоюы (мысалы: операция жасауға және одан кейін ауруды палатаға жатқызу үшін де медицина мекемесіндегі бас дәрігердің келісімін алуы) жатады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің «Адамды клондау» 129-бабының мәтініне (нормасына) назар аударсақ, заң шығарушымен қылмыс құрамының міндетті белгісі ретінде қандай да бір зардаптар көрсетілмеген. Сондықтан, бап бойынша нақты клондау нәтижесінен тәуелсіз, адамды клондау үрдісінің жасалғаны анықталса, аяқталған қылмыс ретінде Қылмыстық кодекс бойынша жауаптылық туындайды.

Ал баптың диспозициясында көрсетілмеген өзге де материалдық зардаптар орын алса, оның ішінде суррогатты ананың өлімі немесе әртүрлі дәрежедегі ауырлықта денсаулыққа зиян келетін болса, Қылмыстық кодекстің 104-бабы «Абайсызда қазаға ұшырату» мен 114-бабы «Денсаулыққа абайсызда ауырлығы орташа не ауыр зиян келтіру» бойынша қосымша саралауды қажет етеді.

Норманың диспозициясында сыртқы дүниенің (мысалы: ар-намыс, мораль, этика және т.б.) материалды заты болып табылмайтын, қоғамдық қатынастарды бұзу нәтижесінде пайда болатын материалдық емес зардап анықталмаған.

Қылмыстық кодекстің 129-бабы репродуктивті клондау үшін қылмыстық жауаптылықты қарастырады, қылмыстық нәтижеге қол жеткізілетін кезеңнің сәті, клондалған бала өмірінің басталғаны туралы кезеңді айтуға болады. Бұл кезең бірінші дем алуынан, яғни, жаңа туған баланың өкпесі тыныс алып, бірінші дауыс шығаруынан басталады.

Егер диспозицияда көзделген қылмыстық нәтижеге жетуге бағытталған әрекет оның орын алуына алып келмесе, қылмыс аяқталған қылмыс болып танылмайды. Сондай – ақ, егер клондалған эмбрион өзінің дамуын тоқтатса, түсік тастау орын алса, қиындықтар туындаса, аборт жасауға алып келсе немесе оның босануына дейін суррогатты ана қайтыс болса, кінәлі тұлғаның әрекетін еркінен тәуелсіз ақырына дейін жеткізбегендігі бойынша, тікелей қасақана қылмыс жасауға бағытталған әрекет – адамды клондауға оқталғаны үшін жауаптылыққа тартылуы қажет (ҚР ҚК 24 б. 3 б. 129 б. 2 б.).

Егер кінәлінің әрекеті өзінің еркінен тыс ерте кезеңдерде ақырына дейін жеткізілмесе – қылмысқа сыбайлас қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу, қылмыс құралдарын іздестіру, зертхана жабдықтарын әзірлеу немесе бейімдеп жасау және оны жасау үшін өзге де жағдайларды ойластырса – адамды клондауға дайындалу үшін жауаптылық туындайды (ҚР ҚК 24 б. 1 б. 129 б. 2,3 б.).

Адамды клондаудың объективтік жағының міндетті белгісі Қылмыстық кодекстің 129 бабының диспозициясында көзделген қылмыстық әрекетпен зардаптың арасында себепті байланыс танылады. Жасалатын әрекет қылмыстың нәтижесімен себепті байланыста болады.

Қоғамға қауіпті зардап болғанға дейін объективтік жақтың барлық әрекеттері жасалса. Мұнда белгілі бір уақыттың өтуінде үзіліс болмауы керек, сондай-ақ ол шынайы физикалық-биологиялық үрдістің дамуымен байланысты. Жүктіліктің ең аз мерзімі 28 апта немесе 196 күн өткеннен кейін өмірге баланың келуі мүмкін.

Баланың өмірге келуіне байланысты әкесін анықтауға қатысты заңдарда, «Баланың туу тегін анықтау» 47-бабының 3-бөлімінде «Бала неке (ерлі – зайыптылық) бұзылған, ол жарамсыз деп танылған кезден бастап немесе бала анасының жұбайы қайтыс болған кезден бастап 280 күн ішін-де туған жағдайда, анасының бұрынғы жұбайы баланың әкесі болып танылуы мүмкін» - делінген. [13].

Яғни, адамды клондау жолымен адам эмбрионын құру және оны суррогатты ананың жатырында имплантациялау 196 күннен 300 күнге дейінгі мерзімде баланың туылу кезеңіндегі уақыт бойынша орналастырылуы керек.

Кінәлі тұлғалардың әрекеті тек жасалған әрекет үшін ғана емес, сондай-ақ баптың диспозициясында көзделген зардапты жасау сәтінен басталуы қажет. Өйткені өзге де әрекет емес (мысалы, шынайы-биологиялық ұрықтандыру немесе ұрықтандыру), келетін зардап нақты оның нәтижесі болуы керек.

Сондай-ақ кінәлі тұлғалардың әрекеті сөзсіз қылмыстық нәтижеге әкелуі тиіс.

Объективтік жақтың қосымша белгілерінің ішінде қылмыстың жасалу тәсілі айтарлықтай маңызды. Қылмыстың жасалу тәсілі – бұл қоғамға қауіпті әрекетті жасайтын кінәлі тұлғаның қолданатын әдістері мен тәсілдерінің жиынтығы. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 129 бабында заң шығарушы қылмыстың жасалу тәсілін нақты көрсетпейді.

Дегенмен, диспозицияда көзделген «адамды клондау» деген терминнің мәні «клондау арқылы адамның пайда болуы» - бұл қылмыстың жасалу тәсілін көрсетеді. Қылмыстың жасалу тәсіліне бұрын өліп қалған кез-келген адамның (тура генетикалық түпнұсқасын) клонын жасау жатады. Бұл үшін өлген адамның хромосомасы жиынтығының тура көшірмесі қажет. Мұндай клеткалар өлген адамның денесінен алынады.

Ал қылмысты жасау құралына кінәлі тұлғалармен қолданылған құралдарды, қылмыстың жасалуына көмегі тиген материалдық заттарды жатқызуға болады (клондау үшін бұл зертханалық жабдықтар, медициналық құрал-саймандар).

Қылмыстың жасалу жағдайлары – бұл мән-жайлар, өмір сүру жағдайлары, қылмысты жасау жағдайлары. Заңмен айқын көзделген жағдайда, жағдай заңды болып табылады. Қылмыстық кодекстің 129-бабында осы қылмыстың жасалуы жағдайының тікелей немесе жанама нұсқауы көзделмеген.

Қылмыстың жасалу уақыты мен орны шын мәнінде нақты жағдайдың құрамдас бөліктері болып табылады. Алайда оларды объективті жақтың жеке-дара белгілері ретінде бөліп қарауға болады. Объективтік жақтың қосымша белгілері ретінде танылатын қылмыстың уақыты мен орнының нақты құрамда ешқандай мәні жоқ.

Аталған қылмыс субъективтік жағынан қасақаналықпен, яғни тікелей пиғылмен жасалады. Қылмыстық кодекстің 20-бабының 2-бөліміне сәйкес «егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынған болса, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын алдын ала болжап білген болса және осы зардаптардың туындауын қалаған болса, қылмыстық құқық бұзушылық тікелей пиғылмен жасалған деп танылады».

Қылмыс жасаған (объективтік жағы) адамның кінәсі заңда көзделген әрекеттерді қасақана орындау арқылы зор пайдаға кенелетінін біліп атқарады.

Қылмыс субъекттісі арнаулы тұлға, яғни, мұндай қылмыстық әрекетті кез-келген адам жасай бермейді, не қоса орындаушылар болады.

Дегенмен, жоғарыда айтылғандарды тұжырымдай келе, біз «Адамды клондау» нормасының объектісін анықтау мәселесіне және объективтік, субъективтік жағының жасалу жағдайларына, субъектісіне, оның дұрыс сарапануына құқықтық талдау жасадық.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 ж. 30 тамыз. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2016. – 240 б.

3. Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (общая часть): Учебник для высших учебных заведений. – Алматы: Арда, 2006. – 248 с.

4. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. И доп. / Под ред. д.ю.н., профессора, заслуженного деятеля науки Российской Федерации Ревина В.П. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 504 с.

5. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2-т.: Учебник для вузов / Отв.ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016. – 500 с.

6. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 года №985-XV(с измен. и доп. на 20.07.2017 г.)http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30394923

7. Уголовный кодекс Эстонии. http://www.crime.vl.ru/index.php?p=1332&more=1&c=1&tb=1&pb=1#more1332

8. Уголовный кодекс Румынии. http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-rumynii/61/

9. Қоңыр А. Кісіні клондау қайда апарады? http://islam.kz/kk/articles/islam-jane-qogam/kisini-klondau-qaida-aparady-835/#gsc.tab=0

10. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. Под ред. д.ю.н., проф. И.И.

Рогова., к.ю.н., проф. С.М. Рахметова. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 792 с.

11. Эйнсуорт К., Анастасвами А., Коэн Ф., Конкер Д., Грэхем-Роу Д., ЛеПэйдж М., Сэмил И. «Не сегодня, так завтра // Ломоносов» № 2/8 Февраль 2003 г. С. – 7-9.

12. Зародыш. Медицинская энциклопедия. http://www.medical-enc.ru/8/zarodysh.shtml.

13. Неке (ерлі – зайыптылық) және отбасы туралы. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы №518 – IV кодексі. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518

Резюме

Учитывая модернизацию законодательного регулирования и нормы уголовного права в свете развития правовых институтов в казахстанском обществе сегодня, эксперты подчеркивают необходимость дальнейшего совершенствования основ этой области.

Автор этой статьи сосредоточен на совершенствовании регулирования уголовного правосудия в отношении компонента преступности. Руководствуясь положениями Конституции Республики Казахстан, защита прав и свобод человека и гражданина является одним из основных факторов эффективной правовой политики.Эффективное решение проблем, указанных в этой статье, фокусируется на создании благоприятных условий для законодателей путем дальнейшего совершенствования уголовного законодательства, правильного определения места преступления, объективной стороны компонента преступления, правильного искажения преступлений, совершенных в незаконченных уголовных и уголовных преступлениях.

Основываясь на накопленном юридическом анализе в области уголовного права и теоретических взглядах предыдущих лет, судебных органах, должностных лицах правоохранительных органов и правоохранительных органах, которые могут быть юридическим руководством для студентов юридических факультетов в области политики и практики в области уголовного правосудия были разработаны рекомендации.

Summary

Considering the modernization of legislative regulation and the rule of criminal law in the light of the development of legal institutions in Kazakhstan society today, the experts emphasize the need for further improvement of the foundations of this sphere.

The author of this article focuses on the improvement of the criminal justice regulation of the crime component. Guided by the provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, protection of human and citizen's rights and freedoms is one of the main factors in the effective legal policy. The effective solution of the issues highlighted in this article focuses on the creation of favorable conditions for law-makers through further improvement of criminal legislation, the correct definition of the crime scene, the objective side of the crime component, the correct misstatement of crimes committed in unfinished criminal and criminal offenses.

Based on the accumulated legal analysis in the field of criminal law and the theoretical viewpoints of previous years, judicial authorities, law enforcement officials and law enforcement personnel, who can be a legal guide for the law students in the field of criminal law enforcement policy and practice recommendations were develo.

ӘОЖ 339.5/9:658

М.К. Жамкеева, *PhD, Қаржылық бұзушылықтарды зерттеу жөніндегі орталықтың ғылыми кеңесшісі Нұр-Сұлтан қ.*

Р.Д. Берназарова, *магистр, аға оқытушы ҚазЭҚХСУ*

СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ БОЙЫНША КЕДЕНДІК ТӨЛЕМДЕРДІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Мақалада мемлекеттік бюджетке түсетін кедедік төлемдері мен салықтарының теориялық аспектілері мен есептелу әдістері көрсетілген, сонымен қатар мемлекеттік бюджеке түсетін кедендік төлемдердің үлесі талданды.

Кілт сөздер: *фискалдық функция, фискалдық төлем, кедендік төлем, кедендік салықтар, сыртқы экономикалық қызмет*

Мемлекеттік бюджетке келесідей кедендік төлемдер мен салықтар келіп түседі:

· Қазақстан Республикасының кедендік заңнамасына сәйкес есептелетін және төлеуге жататын кедендік төлемдер;

· Қазақстан Республикасының салықтық заңнамасына сәйкес алынатын акциздер, қосымша құн салығы;

· Қазақстан Республикасы Үкіметінің шешімімен уақытша шаралар ретінде енгізілгендерді қоспағанда, демпингке қарсы, қорғаныштық және өтемдік баждар.

Мемлекеттің қазынасын қалыптастыратын кедендік органдармен алынатын кедендік төлемдер екі негізгі функцияны атқарады – фискалдық және реттеуші. Фискалдық функция ақшалай қорларды қалыптастырумен байланысты болса, реттеуші функциясы мемлекеттің кедендік-тарифтік реттеу мен салық механизмі арқылы халықаралық тауарды жандандыруға, инвестициялық ресурстарды тартуға, ұлттық нарықты қорғауға, отандық тауар өндірісінің бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуіне ықпал етеді.

А.Н. Козыриннің айтуынша, кедендік баж бен басқа да кедендік төлемдерді өндіріп алу негізі мемлекет қызметін материалды қамтамасыз ету үшін қаржылық ресурстарды мобилизациялау болып табылады [1,12 б].

Жан-жақты кедендік-құқықтық реттеу салықтық-құқықтық реттеумен толықтырылуы мемлекеттік бюджетке кедендік төлем кірісінің түсу тиімділігін қамтамасыз етіп ғана қоймай, азаматтардың өмір сүру деңгейінің жақсаруына, өндіріс пен тұтынудың дамуын да ынталандырады.

Мемлекеттің сыртқы экономикадан түсетін кірісінің көп үлесін фискалдық кіріс алады.

С.В. Чернышевтың айтуынша, фискалдық төлем -қоғамдық көзқарасты қанағаттандыру мақсатында мемлекет арқылы жеке тұлға меншігінде не мемлекеттік заңды тұлғалардан ақша қаражатын өндіріп алу [2, 8 б].

Фискалдық төлемдер фискалдық кіріс құрамына кіреді. Одан шығатын нәтиже, қоғамдық көзқарасты қанағаттандыру мақсатында кедендік органдардың мемлекет бюджетіне жіберілетін қаржылық ресурстарын кедендік фискалдық кіріс деп тану қажет.

Кедендік төлемдер мемлекеттік бюджеттің фискалды табысы болып табылғандықтан басқа да мақсаттарға пайдаланылмайды. Берілген фактор кедендік төлемдер басқа да міндетті төлемдер секілді мемлекет қызметі мен өмір сүруіне қажетті экономикалық негіз екендігін дәлелдейді.

Т.Н. Трошкинаның айтуынша, кедендік төлемдер, салықтар және кедендік баждар өз бетімен міндетті жарналарды білдіреді, мемлекеттің жеке салықтық және салықтық емес кірісіне жатып, мемлекеттің міндеттеу күшімен қорғалады. Нәтижесінде міндетті төлемдердің бөлінбейтін бөлігіне айналып, оны пайдалану кедендік шекара арқылы тауар мен транспорттық құралдарды нақты орналастырумен негізделеді [3].

Кедендік төлемдер мен салықтарды төлеушілер Қазақстан Республикасының салықтық және кедендік заңнамасында белгіленген мерзімдерде мемлекеттік бюджетке төлейді.

Кедендік төлемдер мен салықтарды төлеу Қазақстан Республикасының Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігі кедендік төлем мен салықтың түріне сәйкес жыл сайын бекітетін Қазақстан Республикасының Бірыңғай бюджеттік жіктеменің сәйкес коды бойынша жүргізіледі.

Кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуді төлеушілер Ұлттық Банкінің лицензиясы бар, банктік операциялардың жекелеген түрлерін жүзеге асыратын банктер мен ұйымдар арқылы жүргізеді. Кедендік төлемдер мен салықтарды төлеуге арналған төлем құжаттарында төлеушілер кеден органы тіркелген орын бойынша орналасқан салық органының деректемелерін көрсетеді.

Төлеушінің кедендік төлемдер мен салықтар бойынша алдағы міндеттемелер есебінен кедендік төлемдер мен салықтарды аванспен енгізуге құқығы бар. Кедендік төлемдер мен салықтарды олардың түрлері бойынша аванспен енгізу бюджеттік жіктеме кодтары бойынша жүргізіледі.

Кедендік төлемдер мен салықтарды, оның ішінде аванспен енгізілгендерін есептеуді төлеуші Қазақстан Республикасының салықтық және кедендік заңнамасына сәйкес жүргізеді.

Болжамды кезеңге кедендік төлем мен салықтарды есептеудің макроэкономикалық көрсеткіштердің қайнар көзі болып ҚР Үкіметімен бекітілген сәйкес кезеңге әлеуметтік-экономикалық жоспар параметрлері табылады. Бүгінгі таңда кедендік төлемдер мемлекеттік бюджетті қалыптастыруда негізгі қайнар көз болып табылады.

Кедендік төлем мен салықтардың түсімін болжау әдістемесі келесілерге негізделу керек (сурет 1):

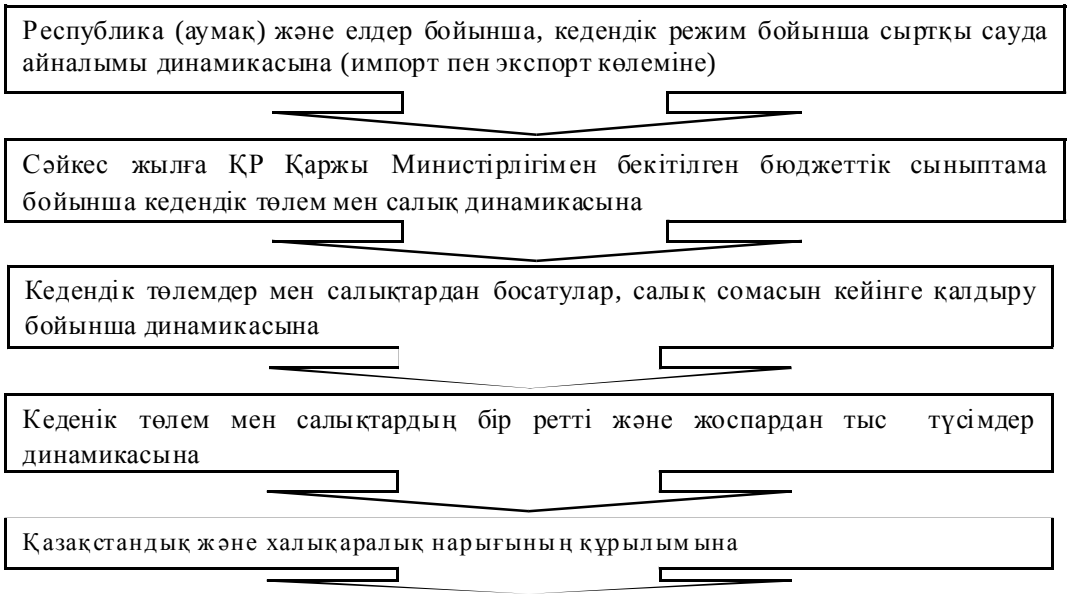

1-сурет. **Кедендік төлем мен салықтардың түсімін болжау әдістемесі** *

** Сурет авторлармен құрастырылған*

Аумақтардағы кедендік төлемнің болжамды бағамын құрастыруда аналогиялық көрсеткіш ретінде облыстардың әлеуметтік-экономикалық дамуы табылады:

1. Импортталатын тауарларға ҚҚС, акциз және кеден баждарының болжамды көлемін анықтау жолы:

Импортталатын тауарларға ҚҚС, акциз және кеден баждарының түсімін болжағанда салық салынатын база ретінде «Еркін айналым үшін тауарларды шығару» кедендік режимінде рәсімделген импорттың көлемін алу керек.

Берілген бюджеттік сыныптама түрі бойынша түсім көлемін болжауды есептеу келесі формуламен анықталады (1):

$$E = K \times I, \quad (1)$$

мұндағы К – алып қою коэффициенті (алдыңғы жыл үшін әр салық пен төлемнің импорт көлеміне қатынасы);

I – республиканың (облыстың) әлеуметтік-экономикалық индикативтік жоспары бойынша болжамды импорт көлемі.

2. Кедендік бақылау мен процедураларды жүзеге асырудан болжамды түсім көлемін анықтау жолы:

Кедендік бақылау мен процедураларды жүзеге асырудан болжамды түсім көлемін болжағанда салық базасы ретінде сыртқы сауда айналымы көлемін алу қажет.

Берілген бюджеттік сыныптама түрі бойынша түсімнің болжамды көлемін есептеу келесі формуламен анықталады (2):

$$E = Kx\ (V - Vts), \quad (2)$$

мұндағы К – алып қою коэффициенті (алдыңғы жыл бойынша кедендік баждың сыртқы сауда айналымына қатынасы);

V – республиканың (облыстың) әлеуметтік-экономикалық даму жоспары бойынша сыртқы сауда айналымының көлемі;

Vts – саудада кедендік баж алынбайтын Кедендік Одақ қатысушы елдер бойынша сыртқы сауда көлемі.

3. Экспорттық баж түсімінің болжамды көлемін анықтау

Экспорттық баждардың болжамды түсімін анықтаған кезде салық салынатын база ретінде ұйымдастырылмаған сауданы қоспағандағы экспорт көлемін алуға болады.

Берілген бюджеттік сыныптама бойынша болжамды түсімді есептеу келесі формуламен анықталады (3):

$$E = K \times Eб, \quad (3)$$

мұндағы К – алып қою коэффициенті(алдыңғы жыл үшін экспорт көлеміне экспорттық баждардың қатынасы);

Е – республиканың (облыстың) әлеуметтік-экономикалық даму жоспары бойынша экспорт көлемі;

4. ТМД елдері және басқа елдер бойынша экспорт және еркін айналым режимі бойынша ҚР кедендік шекарада орналастырылатын тауарларға салық салудың шартты деңгейін есептеу жолы

Салық салудың шартты деңгейі деп (кедендік баж + акциз + ҚҚС) жақша ішінде көрсетілген салықтар бойынша жеке және бірыңғай салық салынатын базаға келтірілген кедендік төлемдердің жиынтығын түсінуге болады [4].

Берілген әдістеме ақшалай қатынаста нақты орын ауыстыратын тауарлар мен өндіруші елдер бойынша салмақтарының номенклатурасын есепке ала отырып, тауар айналымына түсетін төлемдердің жинақталу деңгейін талдауға мүмкіндік беретін құрал болып табылады.

Кедендік төлем мен салықтардың түсімін одан да нақты болжамы үшін мемлекеттік бюджетке негізгі кедендік төлем мен салық түсімін әкелетін СЭҚ қатысушыларының сыртқы экономикалық қызметі бақылау қажет болады, бұл жағдайда басты назарда республикалық мониторингтегі кәсіпорындар болу керек.

Кесте 1. **2014-2018 жж. арналған мемлекеттік бюджет кірістері жиыны бойынша кедендік төлемдер мен салықтар көрсеткіштерін талдау,** мың теңге

Көрсеткіштер	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018
Мемлекеттік бюджет жиыны	4 408 407 165	3 685 600141	3 903 929089	5 415 049 510	4 889 139 643
Кедендік төлемдер мен салықтар	850 679 651	521 575 702	722 495 969	1 305 058 406	1 146 959 406
өткен жылға,%	147,83	61,31	138,52	180,63	90,28
Кедендік төлемдер мен салықтардың МБ-дағы үлесі (%)	19,3	14,1	18,5	24,1	87,8
2013 жылмен салыстырғанда сыртқы сауда айналымы өсімі (%)	53,4%	150,2	80,6	-	50,4

Бұл жағдайда СЭҚ қатысушысы бойынша кедендік төлем мен салық түсімінің экспорттық (импорттық) позициясына әлемдік бағалардың талдауын әрдайым жүргізіп отыру қажет.

Жоғарыда көрсетілген формула арқылы есептелген 2014-2018 ж.ж. арналған мемлекеттік бюджетте кедендік төлемдер мен салықтар бойынша атқарылуы кестеде бейнеленген (кесте 1). Мемлекет бюджет туралы жалпы мәлімет.

Талдау барысы көрсеткендей, 2014 жылмен салыстырғанда 2018 жылы кедендік төлемдер мен салықтар көлемі 2 есеге дерлік артқан. Бұған себеп ретінде сыртқы сауда айналымы көлемінің жоғарлауы мен еліміздің Кедендік Одақ құрамына мүше болғандығының үлесі деп атап көрсетуге болады. Кедендік төлемдердің мемлекеттік бюджет құрамындағы үлесі соңғы бес жылда өсу динамикасын көрсетеді, яғни 2014 жылы 19,3%, 2015 жылы 14,1%, 2016 жылы 18,5%, 2017 жылы 24,1%, 2018 жылы- 87,8%-ға тең болған.

ҚР Кеден Одағы елдерімен сауда айналымы бойынша кедендік төлемдер мен салықтар түсімі 2017 жылмен салыстырғанда 2018 жылдың бірінші тоқсанындағы салықтық түсімдер, мұнайға экспорттық кедендік бажды, кедендік әкелу баждарын бөлу тетігін, Ресей Федерациясынан импортталатын тауарларға қосылған құн салығын есептемегенде, яғни, салыстырмалы жағдайларда 59,1 млрд. теңгеге ұлғайды. 2017 жылғы 1-тоқсанда атқарылу 19%-ды құрай отырып, жылдық бюджетке қарағанда атқарылуы 24%-ды құрады.

Кеден одағы елдерінің кедендік баждарды бөлу тетігінің әсері 2017 жылдың бірінші тоқсанымен салыстырғанда қосымша 33,7 млрд. теңгенің түсуін және 122,6 млрд. теңге – мұнайға экспорттық кедендік баждың енгізілуін қамтамасыз етті. Сонымен бірге жылдың басынан бастап 41,5 млрд. теңгеге ұлғайған және есепті кезеңге 183,6 млрд. теңгеге жеткен жалған кәсіпорындар бойынша бересінің өсуі себебінен салық пен төлемдер бойынша 2018 жылғы 1 сәуірге қалыптасқан бересі де өсті және 251,0 млрд. теңгені құрады [5].

Мемлекеттің қызметін қамтамасыз ету, экономикалық, саяси, әлеуметтік мәселелерін шешу шикізат ретіндегі тауарлардың нарықтық құрылымынан, мемлекеттің кедендік-тарифтік реттеуіне байланысты болады.

Кедендік қызметке мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігін толтыру міндеті болғандықтан, кедендік органның даму кезеңін және сыртқы экономикалық қызмет қатысушылар қызметін бақылауды баяулатады.

Мемлекеттік бюджетке түсетін салықтық және салықтық емес түсімдер ретінде түсетін кедендік төлемдерды болжау мемлекет көлемінде және жүйе ішінде жоспарлауды жүзеге асыруға қажетті негіз болып табылады.

Әлемдік қаржылық-экономикалық дағдарыс Қазақстанның сыртқы саудасындағы жағдайға өз әсерін бере отырып, мемлекеттік бюджетті СЭҚ кірісі тарапынан қалыптастыру негізгі мәселеге айнала бастады.

Бюджеттік жоспарлау тарапынан мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігінің қайнар көзін анықтау және оның көлемін болжау мемлекеттің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Мемлекеттің өз азаматтарына лайықты өмір сүру жағдайын қамтамасыз ету үшін қажетті қаржылық жағдай керек, яғни кірістер елдік экономикалық дамуына, ұлттың әлеуметтік қамтамасыз етілуіне бағытталу керек.

СЭҚ кедендік-тарифтік реттеудің негізгі міндеттері болып өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігін сыртқы және ішкі нарықтарда арттыру, әлемдік өзгерістерге интенсивті қатысу болып табылады. ҚР экономикасының қаржылық-экономикалық дағдарыс жағдайында сыртқы саудаға тәуелділігі СЭҚ кедендік реттеудің жаңа әдістерін өңдеуді міндеттейді; ең алдымен отандық тауар өндірушілердің қатынасында қорғау шаралар ролін арттыру, экономиканың әлемдік нарыққа үйренуі. Кедендік төлемдерді талдау барысы көрсетіп отырғандай, болашақта да бұндай төлемдер мемлекеттік бюджеттің кірісі ретінде өз маңыздылығын жоғалтпайтыны көрінді. Керісінше, мемлекет кедендік салаға табыс көлемін көбейтуге жауаптылықты арттырып келеді.

Әдебиеттер

1. Козырин А.Н. Правовое регулирование таможенно-тарифного механизма. – М., 2004. – 268 с.

2. Чернышев С.В. Механизм регулирования международной торговли: нормы и правила ГАТТ-М., 2006. – 249 с.

3. Внешнеэкономические отношения и международные правила торговли// http://www.economy.gov.ru/.

4. Козырин А.Н. Таможенная пошлина. – М., 2006. – 124 с.

5. ҚР ТМД елдерімен сауда айналымы көрсеткіштері //Қазақстан Республикасындағы бөлшек және көтерме саудасының статистикалық жинағы, 31 наурыз, 2018.

Резюме

В статье рассмотрены теоретические основы таможенных платежей и налогов, подлежащих уплате в государственный бюджет. Предоставлена методика рассчета таможенных платежей и налогов при экспортно-импортных операциях. Проведен анализ поступления таможенных платежей и налогов в государственный бюджет за период 2014-2018 годы, а так же показана доля платежей и налогов. В результате проведенного анализа предложено усовершенстование системы взимания таможенных платежей и налогов, поступающих в государственный бюджет Республики Казахстан.

Summary

In article theoretical basics of customs payments and the taxes which are subject to payment in the state budget are covered. The technique of calculation of customs payments and taxes is provided at export-import transactions. The analysis of receipt of customs payments and taxes is carried out to the state budget during 2014-2018 and as the share of payments and taxes is shown. As a result of the carried-out analysis it is offered usovershenstovany systems of collection of customs payments and the taxes arriving in the state budget of the Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ 382(574)

Н.А. Саулебек, *заң ғ.к., аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮДДЕЛЕРДІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУДА МЕМЛЕКЕТТІК КІРІС ОРГАНДАРЫНЫҢ МӘРТЕБЕСІ

Бұл мақалада Кеден одағында азаматтардың экономикалық мүдделерін және Қазақстан Республикасы халықтарының сауда-экономикалық қатынастарын құқықтық қорғаудың конституциялық негіздері баяндалған. Мақалада Қазақстан Республикасының кеден шекарасы арқылы тауарларды тасымалдау жүзеге асырылды және кеден қызметінің мәртебесі туралы жазылған. Кеден Одағымен сауда-экономикалық қатынастар барысындағы кеден органдарының қызметі, отандық заңнама мен тәжірибені енгізу және пайдалану ғылыми тұрғыдан қаралады. Бұл мақала жоғары оқу орындарына, оның ішінде жоғарыда аталған мәселелерге қызығушылық танытқан заңгерлерге және жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған.

Кілт сөздер: *кеден, кедендік рәсім Кеден одағы, Кеден кодексі, Кеден брокері, Еуразиялық экономикалық одақ, Кеден өкілі*

Адамзат тарихында ұлттық мүдде туралы мәселенің анықталмаған жағдайда қалуына байланысты мысалдар аз емес. Осындай қалді ТМД-ның бұрынғы кеңес одағы республикалары ғана емес, сонымен бірге транзитті жағдайда тұрған барлық елдер де бастан кешуде. «Ұлттық мүдде» санаты әлемнің барлық мемлекеттерінің қазіргі заманғы саяси және ғылыми салаларға мықтап енді. Дамуының дәрежесі мен сипатына қарамастан кез келген елдің белгілі бір баса назар аударатын ұлттық мүдделері бар. Олардың қатарына экономикалық мүдде кіретіні даусыз.

Тәуелсіздік жылдарында қоғам да, мемлекет те Қазақстанның ұлттық мүдделерін аса маңызды әлеуметтік құндылықтар ретінде түсінуге және тануға мүмкіндік алды. Олардың мақсаттары туралы нақты мағлұмат алмайынша, тарихи тағдырды түсінбейінше, өзіндік ерекшелікті және дербестікті, еуразиялық өркениетті сақтау мейлінше қиын осы кезеңде ерекше маңыздылығын түсіну мүмкін емес.

Мемлекеттік-ұлттық мақсаттары нақты айқындалмаған халықтың болашағы жоспарсыз, шашыраңқы болуы мүмкін. Сондықтан оған жат әлеуметтік-саяси құрылым күштеп таңылуы мүмкін. Тарихи тәжірибе көрсетіп отырғандай, нақты проблемаларды боямалау, мүмкін боларлық қателер-

дің алдын алу, мемлекет ішінде қауіпсіздікті нығайту жөніндегі қажетті шараларды қолдану мен өткізуге кері әсерін тигізуі мүмкін.

Адам және қоғам мүддесіне байланысты мәселелерге көптеген зерттеулер арналған [4], мұның өзі, бір жағынан, «мүдде» түсінігінің әлеуметтік құбылыстарды тануда, адамдардың мінез-құлқының терең себептерін ашуда ерекше маңыздылығымен айқындалады, екінші жағынан осы категорияның қоғамдық ғылымдарда жеткілікті зерттелмегендігімен түсіндіріледі.

Қажеттілік, тұлғаның мүдделері әлеуметтік мемлекеттің мәнін зерттеуде басты буындардың бірі болып табылады. Өйткені құқықтық мемлекет өз нормаларында тұлғаның өмірдегі әлеуметтік мүдделерін сол қалпында білдіруі тиіс. Осы категориялар әлеуметтік әрекеттердің тікелей себептерін ашуы үшін жасалған, соның нәтижесінде қоғамдық өмірдің түрлі саласында өзгерістер мен толықтырулар болып тұрады [5, 6].

Мәселен, П. Гольбах үшін мүдде – адам қылықтарының оятушы күш, ол мүддені әрбір адам өзінің бақытымен байланыстыратын объект деп атайды [6, 311].

Мүдде теориясын дамытуда И.Кант маңызды роль атқарды, ол осы проблеманы практикалық ақылмен байланыстыра отырып, қорытынды жасады. Кант «мүдде дегеніміз соның арқасында ақылдың практикалық болуы, яғни жігерді анықтайтын себеп болып шығады» деп есептейді. Сондықтан саналы тұлға туралы ғана ол қандай бір нәрсеге өз мүддесін білдіреді; санасыз тірі жандарда тек қана сезімнің оянуы болады [7, 134]. Адам сезімдік ықыластан жоғары бола алатындығын көрсете келе ол адамдар өз қылықтарында алдымен адамгершілік мүдделерін, парызының мүдделерін басшылыққа алатындығын атап көрсетеді.

Саяси билік, егер халықтың басым көпшілігі түсінетін және қабылдаған мемлекеттік, ұлттық, экономикалық мүдделер мен мақсаттар жүйесіне сүйенбесе, өз беделін бекіте алмайды. Жалпыұлттық мүдделер мен құндылықтарға сүйенген мемлекеттік билік қызметінің құлдырауы мен халықтың әлеуметтік жағдайының құлдырауын тоқтатып, сыбайлас жемқорлық пен ұйымдасқан қылмыспен күресуде өз жетістігін бере отырып, қоғамның тұрақты дамуына үлесін қосады. Ұлттық мүдделер мен оларды жүзеге асырудың механизмін түсіну үшін екі негізгі принципті тәсілді ескеру қажет.

Кейбір авторлардың пікірінше «ұлттық» деген ұғым ескірді. Біз болашақта ұлттық мемлекет үрдісін ұстанатын боламыз. Ұлт этностардың олардың барлық тілдік, діни, мәдени және т.б. сәйкессіздіктерімен бірге саяси бірігуінің салдарынан құрылады. Ұлттық мемлекет туралы айтқанда, біз халықаралық қатынастардың нақты факторын есептейміз. Әрбір ұлттық мемлекет өзінің ұлттық саясатын жүргізеді. Өз кезегінде кез-келген мемлекеттің ұлттық саясатының негізінде мемлекет қызметінің басты бағыты ретінде ұлттық мүдде идеясы жатады [8, 57-58]. Қазіргі ғалымдар мен тәжірибелі саясаткерлер ұлттық мүддені ғылыми зерттеу мен талдауға болатын объективті түрде дәуірлеп тұрған құбылыс ретінде қарайды.

Ұлттық мүдде негізінен үш негізгі қызметті атқарады:

– мемлекет басшылығының сыртқы саяси және ішкі саяси шешімдер қабылдауына негіз ретінде қызмет етеді және елдің территориялық тұтастығына қауіп келтіретін радикалдық, сепаратистік күштерге қатысты қызмет;

– үкімет ұлттық мүддеге жүгіне отыра, сенімді түрде халыққа сыртқы саясаттың мақсаты мен міндеттерін түсіндіретін қызметтер;

– ұлттық мүдде елдің қоғамдық пікірі алдында сан қырлы сыртқы саяси қызметтерді ақтау үшін пайдаланылады.

Мемлекеттік мүдде мен қоғамдық мүдде ұлттық мүддеге байланысты себептермен ұштасып жатады. Егер қоғамдық мүддені билік басындағылар мемлекеттік басқару тіліне көшірсе, онда сәйкестендірілуі мүмкін. Қоғамдық мүдде, ұлттық мүддеге қарағанда ұсағырақ, күнделікті проблемаларды қамтиды. Мұнда елдің ішкі саяси мәселелері туралы болса, қоғамдық және ұлттық проблемалар арасындағы айырмашылықты айыру қиын болып келеді. [9, 34].

Өзі үшін ұлттық мүдделерін анықтап алып, ұлт өзінің саяси жетекшілеріне ішкі саясатта таңдап алынған бағытпен жүруді сеніп тапсырады. Сөйтіп, ұлттық мүдде әлеуметтік тұрақтылықтың реттеушісі, сондай-ақ ұлттың бірлігінің, мемлекеттің, қоғамның, жеке тұлғаның қауіпсізді-

гінің, аумағының тұтастығының реттеушісі сияқты болады. Қоғам мен елдің саяси жетекшілерінің өзара іс-әрекеті тығыз болған сайын жеке тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің, яғни ұлттың өмірлік маңызды мүдделері ішкі және сыртқы қатерлерден дәйекті түрде қорғалады.

«Ұлттық мүдделер» ұғымы ұлттық қауіпсіздікті немесе оны іс жүзінде қамтамасыз ету жөніндегі қызметті зерттеу проблемаларына қатысты жалпы, сондай-ақ жеке мәселелерді қарау кезінде өте жиі пайдаланылады. Бұл ретте ұлттық қауіпсіздіктің көптеген анықтамалары осы ұғымды пайдалану арқылы беріледі. Оның үстіне, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің зерттеушілік және практикалық әралуан аспектілерін жария ету көп ретте «ұлттық мүдделер» ұғымының аясында жүргізіледі.

Әдетте, ұлттық қауіпсіздік үрдісін жасау схемасы әдістемелік жағынан бірнеше (тізбектес) операцияларды жүзеге асыруды көздейді: әуелі ұлттық мүдделер, сонан кейін – осы мүдделерге нақты және әлеуетті қатерлер анықталып, осыдан кейін ғана қатерлерді болдырмау немесе бейтараптандыру, яғни ұлттық қауіпсіздік саясаты қалыптастырылады [10, 149]. Сонымен, ұлттық мүдделерді анықтау тек теориялық - әдістемелік маңызға ғана ие емес, сондай-ақ маңызды практикалық роль атқарады.

Тұтастай алғанда ұлттық мүдделерді қорғау қажеттілігі, әдетте, іс жүзінде әлемнің барлық мемлекеттерінің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету негізінде жатыр. Осы екі ұғымның мұндай даусыз өзара байланысы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемаларына да өзінше бір «ескертушілік» көзқарасты туындатты. Қауіпсіздіктің мәнін анықтаудағы мұндай көзқарас қазақстандық саяси әдебиетте де басым екендігін атап кеткен жөн. Аталмыш жағдайда барынша еске алынатын анықтама «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында берілген, сондықтан ол негізгі болып табылады. Бұл Заң Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі – елдің ұлттық мүдделерінің нақты және әлеуметті қауіптерден қорғалу жағдайы дегенді айтады [11]. Қаралып отырған анықтамада қауіпсіздік ұлттық мүдделерді қорғаумен шендестіріліп, іс жүзінде толығымен сол ұғыммен «түйінделеді». Қауіпсіздікті қамтамасыз ету, содан өрбитін ел мүдделерін қорғау мақсаттары нақтыланбайды. Заңның кіріспесінде «ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» Қазақстан Республикасының тәуелсіз, егемен мемлекет ретінде дамуының басты шарты болып табылады деп қана көрсетілген.

Біздің ойымызша ұлттық қауіпсіздік пен ұлттық мүдденің қатынасы туралы қазақстандық заңнаманың қағидаларының мазмұндық мардымсыздығы кездейсоқ емес. Ол «ұлттық мүдде» және оған байланысты проблемалар түсінігінің жеткіліксіз деңгейде зерттелуінде.

Біздің жағдайда «ұлттық мүдде» түсінігі үшін кеңірек жақын түсінік тауып, оны осы түсінікке келтіру және оның түрлік белгілерін анықтау қажет. Мұндай норма Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының 1-бабында бекітілген. Онда «Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделері» Қазақстан Республикасының саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа қажеттіліктерінің жиынтығы болып табылатындығы атап көрсетілген, оларды жүзеге асыру мемлекеттің адам мен азаматтың конституциялық құқықтарын, қазақстандық қоғам құндылықтарын, негіз қалайтын мемлекеттік институттарды қорғауды қамтамасыз етуге байланысты.

Жоғарыда мазмұндалғандарға қарап біз «ұлттық мүдде» түсінігіне мынадай анықтама бергіміз келеді. Ұлттық мүдде – бұл мемлекеттік саясат субъектілері сезінетін елдің қауіпсіз өмір сүруі, тиімді қызмет етуі мен дамуын қамтамасыз ету үшін міндетті түрде қанағаттандыруға және қорғалуға жататын халық қажеттігі. Міне, осы көзқарас арқылы мемлекет саясатының мәні, мақсаты мен мазмұны, көптеген түрлі фактілерді, мәлімдемелерді, декларацияларды, бағдарламаларды, сондай-ақ жүргізілетін барлық нақты экономикалық, саяси және басқа шараларды талдаудың қажеттілігін көрсетеді.

Бірінші кезекте қажеттіліктерді түсініп, ұлттық мүдденің мәнісін анықтағаннан кейін оларды жіктеу жүргізіледі. Ол маңызы бойынша, ауқымы бойынша, әрекет ету мерзімі бойынша, қоғамдық өмірде көріну салалары бойынша түрлі негіздерде құрылуы мүмкін.

Маңызы бойынша ұлттық мүдде өмірлік маңызды, маңызды және жай мүдде болып бөліне алады [12, 87]. Мұнда өмірлік маңызды мүдделер саласына, әдетте, елдің мемлекеттік егемендігі

мен тәуелсіздігін, шекараның аумақтық тұтастығы мен тұрақтылығы, конституциялық институттарының бұлжымастығы және т.б. кіреді. Маңызды мүдделер тізбесіне адам құқығын сақтау, елдің тыныштығы мен дамуы, қоғамдық қауіпсіздікті, ұлтаралық тұрақтылықты сақтау және т.б. жатқызуға болады. Жай мүдделерге, әдетте, екінші дәрежелі мүдделерді, мәселен экологиялық, рухани-мәдени және басқа осы сияқты қауіпсіздік түрлерін жатқызады.

Өзінің ауқымы бойынша ұлттық мүдделер, әдетте іргелі, стратегиялық және тактикалық мүдделерге бөлінеді.

Тиісінше мүдделердің әрекет ету ұзақтығы бойынша әдетте ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді мүдделерді бөліп қарайды. Ұлттық мүдде қоғамдық өмірде көрініс беруі бойынша мүдделердің нақты түрі бойынша: экономикалық, саяси, әскери, әлеуметтік және т.б. болып жіктеледі. Бұл жерде ұлттық мүдделерді осылай жіктеу міндетті екенін атап өтуге болады, өйткені кері жағдайда ұлттық мүдделерді анықтаудың процедурасы қоғамның барлық проблемаларын жай тізбектеуге айналып кетуі мүмкін.

Сонымен, елдің ұлттық мүдделерін қорғау Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде өзекті және байланыстырушы жағдай болып табылады. Аталмыш жағдаяттарды ескере отырып, Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемаларын зерттеу кезінде оның ұлттық мүдделерін қорғау тұрғысында ұлттық мүдделер – еліміздің қажеттіліктерін мемлекеттің негіздеуін көрсететін қауіпсіздік саясатының категориясы дейтін қағидаға сүйену мақсатқа сай келеді. Бұл ретте Қазақстанның ұлттық мүдделері елдің жалпы және саяси ерекшеліктерінен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының халықаралық қатынастар жүйесіндегі орны мен рөлінен туындайды.

Қазақстан Республикасының экономикалық мүдделерін қорғауда кеден органдары да өз үлесін қосуда.

Кеден органдарының қызметі мен оны ұйымдастыру тәртібін, кедендік бақылаудың тетіктері мен тәртібін, товарлар мен көлік құралдарының Қазақстан Республикасының кедендік шекарасынан өту тәртібін белгілейді.

Қазақстанның кеден органдары ішкі, сыртқы және аралас деп бөлуге болатын міндеттерді жүзеге асырады [13, 32 б.]:

1) Қазақстан Республикасында кеден саясатын әзірлеуге және іске асыруға қатысу;

2) өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының егемендігі мен экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

3) орындалуын бақылау кеден органдарына жүктелген Қазақстан Республикасының кеден және өзге де заңдарының сақталуын қамтамасыз ету;

4) Қазақстан Республикасының кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен көлік құралдарына қатысты Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тарифтік және тарифтік емес реттеу шараларының сақталуын қамтамасыз ету;

5) сыртқы экономикалық және кеден ісі саласындағы өзге де қызметке қатысушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау;

6) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес кеден ісі саласындағы құқық бұзушылыққа қарсы күресу;

7) кедендік ресімдеу мен кедендік бақылауды жүзеге асыру және жетілдіру, сондай-ақ Қазақстан Республикасының кедендік шекрасы арқылы тауар айналымын жеделдетуге жәрдемдесетін жағдайлар жасау;

8) өз құзыреті шегінде валюталық бақылауды жүзеге асыру;

9) Қазақстан Республикасының халықаралық міндеттемелерінің орындалуын қамтамасыз ету және Қазақстан Республикасының кеден ісі саласындағы халықаралық шарттарын әзірлеуге қатысу; шет мемлекеттердің кеден және өзге де құзыретті органдарымен, халықаралық ұйымдармен, кеден ісі мәселелері бойынша ынтымақтастықты жүзеге асыру[14. с. 11-12];

10) бірыңғай бюджет саясатын іске асыруға, кеден органдарының материалдық-техникалық және әлеуметтік базасын дамытуға қатысу;

11) өз құзыреті шегінде ұлттық қауіпсіздікті қорғау, адамның өмірі мен денсаулығын қорғау,

қоршаған ортаны қорғау жөніндегі шараларды қамтамасыз ету;

12) Қазақстан Республикасының мемлекеттік (кедендік) шекрасы арқылы тауарлар мен көлік құралдарын өткізу пунктерінде радиациялық бақылау жүргізу;

13) Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген өзге де міндеттерді орындау болып табылады.

Кедендік органдар алдында тұрған міндеттерді тізбелеуден біз кеден органдарының ҚР экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ролін қарастыру мәселесіне көшеміз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «қазіргі әлемдегі халықаралық экономикалық қатынастарды дамыту Қазақстанды кеден саласының, кедендік мекемелердің ролін нығайту және мемлекеттің кеден ісі саласындағы халықаралық әріптестігін жетілдіру жолымен экономиканы қорғаудың объективті қажеттілігіне алып келеді» [15] деп ерекше атап көрсеткен болатын.

Ішкі нарықты, оның ішінде тұтынушылар мүдделерін қорғау аспектілері кеден органдарының алдында тұрған маңызды мәселелер болып табылады. Кеден органдары жүзеге асыратын қорғау шаралары қатарында Қазақстан аумағындағы ішкі нарыққа отандық тауар өндірушілерге үлкен залал әкелетін көлемде жеткізілетін тауарға баж салығы мен үлестер белгілеу түрінде әкімшілік-экономикалық ықпал ету шаралары бар [16].

Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін кеден органдарына Қазақстан Республикасының кеден шекарасынан өткізілетін барлық тауарлар мен көлік құралдары кедендік бақылауға жататыны туралы ереже негізгі болып табылады.

Қазақстанның егемендігі, атап айтқанда экономикалық егемендігі мен қауіпсіздігі, өзінің ұлттық экономикасын басқа мемлекеттер мен олардың экономикалық қызметінің араласуынан қорғауды талап етеді.

Қазақстанның кеден заңнамасы бойынша экономикалық қауіпсіздік бағытын мыналармен байланыстырады [17, 45]:

– экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және Қазақстанды әлемдік экономикалық жүйеден экономикалық оқшаулауға жол бермеу;

– ел экономикасының ресурстық-экономикалық негізін сақтау және нығайту;

– геосаяси ортада туындайтын кері факторлардың болуы мүмкін әсеріне байланысты мемлекет экономикасының әлсіздік деңгейін барынша азайту;

– отандық және халықаралық қаржы институттарымен өзара тиімді әріптестікті, отандық экономиканы қалпына келтіру мен дамытуға бағытталған ішкі және сыртқы кредиттік ресурстарды және инвестициялық мүмкіндіктерді қамтамасыз ету;

– мемлекеттік бюджет дефицитінің болуы мүмкін деңгейінен арттырмау және оның кіріс бөлігін нығайту;

– Республикалық бюджет туралы заңмен белгіленген сыртқы қарыз мөлшерінің артуына және Қазақстан аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының тепе-теңдігіне қатер төндіруге жол бермеу;

– бәсекелестікті ынталандыру, монополизмді шектеу және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жағдайында ел экономикасында қазақстандық тауар өндірушілердің үлесін арттыру.

Тұтастай алғанда, экономикалық қауіпсіздікке экономиканың барлық билік тармақтарында қоғамның, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және әскери-саяси тұрақтылығына, әрбір азаматтың құқықтық және экономикалық беріктігіне дайындығы және қамтамасыз ету мүмкіндігі жағдайы деп анықтама беруге болады.

Тұжырымдай келе, Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдар жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде құрылған кеден жүйесі өзіне заңнамамен бекітілген өкілеттіктерімен қазақстандық нарықты, өндірушілер мен тұтынушыларды оң және нақты қорғайтын, экономиканың дамуын, өндірістің экспорты мен импортын ынталандыратын, шетелдік инвестицияларды тартатын, сауда саясатындағы міндеттерді шешетін және ақырғы нәтижеде елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге күш-жігерін жұмсайтын органға айналды деген қорытынды жасауға болады.

Әдебиеттер

1. Конституция Республики Казахстан (принято на республиканском референдуме). – Алматы: «Казахстан», 2008 – 48 с.

2. Казахстан–2030. – Алматы: Юрист, 2001. – 94 с.

3. Тлеухан Р. «Проблемы расследования и предупреждения преступлений, совершенных организационной группой в денежно-кредитной сфере», под ред. К.А. Бегалиев; - Алматы: ТОО «Гридан» 1998. 140с.

4. Гак Г.М. «Учение об общественном сознании в свете теории познания», Москва: 1960 год; Здравомыслов Л.Г. «проблемы интересов социологической теории» Ленинград: 1964г., и др.

5. Кубеев Е.К. Конституционный строй Республики Казахстан (социальные и духовные основы). – Караганда, 1998. – 128с.

6. Гольбах П. «Избранные философские произведения» М., 1963г., Т.1. стр. 311.

7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т.2. стр. 134.

8. «Национальные интересы и национальная безопасность Казахстана» «Евразийское сообщество, общество, политика, культура» №2(22) 1998г. стр. 57-58.

9. Митрохин С.С. «Политика государства и ценности общества» политические исследования. 1997 г. №1. стр. 34.

10. Бэттлер А. «Национальные интересы, национальная и международная безопасность» Полис. 2002 год. №4. С.149.

11. Закон РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 26 июля 1998 года (с изменениями от 28 апреля 2000 года). Статья 1.

12. Манилов В.Л. «Безопасность в эпоху партнерства», М., Тера, 1999г. стр. 87.

13. Таможенный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2007. – 212с.

14. Казахстанская правда. 1998 год 13 января.

15. Государственная служба в РК, Алматы-2002 год.

16. Спанов М.У. «Экономическая безопасность, Алматы, 1999 год.

17. Экономическая и национальная безопасность // Под. ред. Е.О.Олейникова., М., Экзамен., 2004г. стр. 143-144.

Резюме

В данном статье изложены конституционные основы правовой защиты экономических интересов граждан и торгово-экономических отношений народов Республики Казахстан в период Таможенного союза. Осуществлялась перевозка товаров через таможенную границу Республики Казахстан и предоставлялись полномочия таможенной службы. Деятельность таможенных органов в ходе торгово-экономических отношений с Таможенным союзом, внедрение и использование отечественного законодательства и практики рассматриваются с научной точки зрения. Данная статья предназначено для высших учебных заведений, в том числе для юристов и студентов вузов, интересующихся вышеуказанными вопросами.

Summary

In this training manual the constitutional foundations of legal protection of economic interests of citizens and trade-economic relations of the people of the Republic of Kazakhstan during the time of Custom Union were written. The transport of goods through the customs border of the Republic of Kazakhstan and the powers of the customs service were given. Activities of customs authorities in the course of trade and economic relations with the Customs Union, the implementation and use of domestic law and practice are discussed from a scientific point of view. This training manual is for higher education institutions, including lawyers and university students who are interested in the above issues.

ӘОЖ: 659.13

М.Ж. Тұрсымбаева, *э.ғ.к., доцент*
ҚазЭҚХСУ

ТАРГЕТИНГ ЖӘНЕ РЕТАРГЕТИНГ МАРКЕТИНГ ҚҰРАЛДАРЫ РЕТІНДЕ

Мақалада таргетинг тұжырымдамасының мәні, оны қалыптастыру мен іске асыру тәсілдері қарастырылды. Автор бұл құралды ұйымның маркетингтік қызметінің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес саналы түрде қолдану қажеттілігін атап өтеді. Заманауи маркетинг құралдары таргетинг пен ретаргетинг айырмашылықтары көрсетілген. «Facebook» әлеуметтік желісінде жарнамалық науқандарды іске қосу процесінде таргетинг және ретаргетингтің ерекшеліктері қарастырылған. Қазақстанда әлеуметтік желілер арқылы көрсетілетін жарнаманың рөлі аталып өтілді.

Кілт сөздер: *таргетинг, ретаргетинг,сегменттеу, жарнама; интернет-маркетинг.*

Жыл сайын мамандарға әлеуметтік желілерде тұтынушының назарын аударуға бағытталған тиімді жарнамалық науқандарды іске асыруға көмектесетін әртүрлі маркетингтік тәсілдер пайда болуда. Өзінің мақсатты аудиториясын тарту мен ұстап тұру үшін интернет маркетингтің құралдары таргетинг және ретаргетинг пайдаланылады.

Таргетинг – алдын ала берілген параметрлерді қанағаттандыратын пайдаланушыларды ғана қалдыра отырып, барлық аудиторияны «сүзіп алуға» болатын әдістер кешені. Технология ауқымды көлемді тарылтады, осылайша жарнамалық хабарларды тек мақсатты аудиторияға көрсетуге мүмкіндік береді, шығындарды азайтып, жарнамалық науқанның тиімділігін бірнеше рет арттырады.

Таргетинг идеясы – өнімнің немесе қызметтің мақсатты аудиториясына жақсы сәйкес келетін жарнамалық және ақпараттық хабарламаны құру, сонымен қатар, осы аудиториямен өзара әрекеттесудің тиімділігін арттыра отырып, пайда табу.

Таргетингті жүзеге асыру процесі оффлайн режимде аудиторияны сегменттеу процесіне ұқсас. Алайда, елеулі айырмашылықтар бар. Әдетте келесі кезеңдерді анықтайды:

1. Мақсатты аудиторияны талдау. Мақсатты аудиторияның белгілі параметрлері (талғамдары, қажеттіліктері, мүдделері) көрсетіледі. Жарнама беруші өзінің мақсатты аудиториясы туралы көбірек білсе, соғұрлым жауап ықтималдығы жоғары болады;

2. Жарнамалық-ақпараттық хабар құру. Мақсатты аудиторияның қажеттіліктерін нақты талдау және хабар берудің ең тиімді түрін таңдау маңызды (мәтін стилі, хабарламаның мәні, пайдаланылатын суреттер, хабарлама форматы);

3. Таңдалған жүйеде (GoogleAdwords, Яндекс, Директ, әлеуметтік желілер, Инстаграм) көрсетілген таргетинг шарттары талданады және осы деректердің негізінде аудиторияны таңдау жүргізіледі;

4. Ставканың мөлшері және жарнамалық науқанды іске қосу үшін деректер көрсетіледі. Егер жарнама берушінің жарнамасы критерийлер жиынтығы бойынша бәсекелестерді айналып өтсе, ол жарнама бөлімінде керек қолданушыға көрсетіледі[1].

5. Жарнаманы көрсету үшін төлеу әдісі таңдалды: яғни тұтынушы жарнаманы қарау кезінде, клик басқанда жарнамаланушы ресурсқа ауысқаны үшін ақысы алынады.

Тұтынушылар аудиториясын мақсатты түрде модельдеудің танымал әдістерінің бірі – тұтынушы тұлғасының әдісі. Қазақстанда бұл әдіс алғаш рет әлеуметтік желілер арқылы жарнамалық науқанның дамуымен байланысты назар аударыла басталды. Нақты пайдаланушылардың ерекшеліктерін ескере отырып, бағдарламалық интерфейстерді әзірлеу ресейлік IT-компаниялардың тәжірибесінде белсенді қолданыла бастады. Осыдан кейін, әлеуметтік желілерде жарнамалық науқандарды қалыптастыруда мақсатты әдіскерлер сатып алу сипаты әдісін белсенді қолдана бастады.

Тұтынушы тұлғасы – бұл қазіргі тұтынушыларды зерттеу нәтижесінде қалыптасқан нақты тұлғаның бейнесі. Нысаналаудың тиімділігі қалыптасқан тұтынушының нақты тұтынушыға/

компанияның пайдаланушыларына жақындығына тікелей байланысты екенін түсіну керек. Сатып алушының профилін қалыптастыру үшін әдетте келесі параметрлер қолданылады: демографиялық және географиялық, құндылықтар, іздеу әдеттері; басымдықтары, жеке факторлар; психографиялық сипаттамалары.

Сауалнама әдістері мен бақылау әдісін пайдалану клиенттердің негізгі сипаттамаларын түсіну үшін маңызды ақпарат жинауға мүмкіндік береді. Бірақ, сатып алушының дұрыс қалыптасуы компанияның әртүрлі клиенттері туралы қанағаттанған және қанағаттанбаған, сөйлесуге дайын және көп емес мәліметтерге негізделуі керек. Әр түрлі ақпарат нұсқаларын жинау компанияның мақсатты клиенттерінің әртүрлілігін анықтауға және маңызды топтардың бірін жіберіп алмауға көмектеседі. Сатып алушы тұрғысынан көзқарас сонымен қатар, топтардағы айырмашылықтарды нақты анықтауға мүмкіндік береді, топтарды бір-бірімен араластырмауға көмектеседі, өйткені әр топ ерекше, дерлік жанды кейіпкермен ұсынылған.

Қазіргі заманғы маркетологтар деректерді жинауда белсенді қолданатын әдістердің бірі – терең сұхбат әдісі. Кейіпкерді қалыптастыруға қажетті мәліметтерді барынша және тиімді жинауға мүмкіндік беретін терең сұхбат ережелері бар:

1. Дұрыс сұрақтар қою, яғни тұтынушыны анықтауға тырысу, оған айтуға мүмкіндік беру;

2. Субъективтіліктен аулақ болу. Клиенттердің позициясы мен мүдделерін құрметтеу қажет

Сондай-ақ, мақсатты жарнамалық науқандарды жүргізу кезінде Церебра, Target, Pepper.ninja, Tooligram және т.б. сияқты автоматтандырылған аудитория жинау жүйесін қолдануға болады. Олардың көмегімен мақсатты аудиторияны бәсекелестердің аккаунтынан іздеуге болады. Сондай-ақ, AdLabs Target, Aori, Oneretarget көмегімен мақсатты жарнамалық науқандарды іске қосуды автоматтандыруға болады. Мұндай жүйелер негізінен бір уақытта бірнеше науқандарды жүргізген кезде қолданылады және жарнамаларды жаппай жүктеуге, жарнамалық науқандарды тексеруге, бірден бірнеше жарнамалық платформаларда жұмыс істеуге (мысалы, бір уақытта бірнеше әлеуметтік желілер) және шоғырландырылған аналитиканы құруға мүмкіндік береді.

Мақсатты аудиторияны нақты түсінуге байланысты заманауи маркетингтің тағы бір тиімді құралы – ретаргетинг. Ретаргетинг интернет-маркетинг құралдарының бірі ретінде анықталған, ол сол аудиторияға бірнеше рет жарнаманы көрсетуге бағытталған. Мақсаты – пайдаланушыны басқа сайттарда ол қызықтыратын баннерлерге кіретінін көрсету, сол арқылы аудиторияны ұстап, сізге қайтару. Ретаргетинг ерекшелігі – яғни нақты өнім немесе қызметепен өзара әрекетте болған сайтқа кірген аудиторияны ғана таңдау мүмкіндігін береді.

Ретаргетингті пайдаланған кезде жарнамалар басқа сайттардағы қолданушылардың не істегенін және қай сайттарға кіретінін негізге ала отырып, соған байланысты көрсетіледі. Пайдаланушының әрекеті туралы ақпарат cookie файлдарының көмегімен жиналады. Егер адам баннерді басса, ол «мақсатты топтан» кетеді. Сәйкес жоспар болған жағдайда, қолданушыға мақсатты әрекетке итермелейтін басқа баннер көрсетуге болады. Әр түрлі топтарға әртүрлі баннерлер жасауға болады, әртүрлі сайттарда орналастырудың тиімділігін қадағалап, орналастыруды жалғастыру туралы шешім қабылдау мүмкіндігін береді. Ретаргетинг – бұл нақты пайдаланушыға дұрыс хабарламаны берудің тиімді әдісі – оның көмегімен қандай сатып алулар жүргізілмегенін және қандай хабарламалар пайдаланушыны қорқытып тастайтынын түсінуге болады. Ретаргетинг тиімділігі процесті үнемі бақылауға, хабарларды, топтар мен сайттарды өзгертуге дайын екендігіне байланысты екенін түсіну керек.

Ретаргетинг әдетте келесі іскерлік міндеттерді шешу үшін қолданылады:

– «Тасталған себетке» төленбеген тапсырыспен пайдаланушыны қайтару. Бұл жағдайда қосымша хабарландыру сатып алушыны «итермелеу» туралы еске салудың тәсілі болып табылады;

– сатып алуды белсендіру, тұтынушыға компаниямен ынтымақтастықтың қажеттілігін түсіндіру. Тұтынушы сатып алу қажеттілігі туралы ойлауы мүмкін, бірақ бәрібір оны гипотетикалық деп санайды. Ретаргетинг тұтынушыларды шешуші әрекетке итермелеуі мүмкін;

– пайдаланушыға негізгі сатып алумен бірге бұрын тапсырыс берілмеген қосымша тауарлар мен қызметтерді сату. Бұл жағдайда тұтынушы компанияның басқа өнімдері туралы ойланады;

– адал тұтынушыларға компанияның тауарлары мен қызметтері туралы ескерту. Тіпті өте

адал тұтынушылар жаңа өнімдер немесе компанияның жаңа мүмкіндіктері туралы білмеуі мүмкін;

– сайтқа кездейсоқ келушілерді компанияның бар екендігі туралы еске түсіріп, компанияның тауарлар мен қызметтерге деген сенімін арттырып, тану деңгейін жоғарылату. Компания туралы жиі айтылатын еске салулар оны танымал етеді.

Алайда, дұрыс жоспарланбаған жағдайда, ретаргетинг бірқатар қолайсыздықтар тудыруы мүмкін. Біріншіден, ұсыныстардың қайталануы пайдаланушылар арасында жағымсыз реакцияны тудырады. InSkin Media жүргізген зерттеуге сәйкес, жарнаманы қайта көретін адамдардың жартысынан көбі оны жағымсыз немесе өте теріс қабылдайды. Екінші жағынан, сол зерттеу көрсеткендей, жарнаманы қайтадан көргендердің 10%-ы міндетті түрде тауар немесе қызметті сатып алады. Екіншіден, кейбір пайдаланушылар үшін қайталанатын жарнама күйзеліс пен қорқыныш сезімін тудырады, өйткені оларды аңдып жүргендей көрінеді. Үшіншіден, клиент «осында және қазір» транзакцияны аяқтауға әрдайым дайын емес, ал ретаргетинг жүйесі дереу шешім қабылдауға дайындалған. Қате конфигурацияланған ретаргетинг егер тұтынушы осы өнімді немесе қызметті басқа компаниядан сатып алған болса, тұтынушыны мезі қылуы мүмкін.

Мысал ретінде Facebook әлеуметтік желісінде мақсатты жарнаманы ұйымдастырудың ерекшеліктерін қарастырайық. Бұл Қазақстанда танымал әлеуметтік желі. Бұл әлеуметтік желі аудиториясының негізін 18-45 жас аралығындағы адамдар құрайды және ересектердің біртіндеп өсу тенденциясы байқалады. Мақсатты аудиториясы қазіргі немесе «кешегі» студенттер, жас мамандар және орта жастағы адамдар деп айтуға болады. Қазіргі уақытта әлеуметтік желінің Қазақстанда 2,5 млн пайдаланушысы бар, сондықтан көптеген маркетологтардың Facebook-те компаниялардың ашық парақтарын (топтарын) құрып, әлеуметтік желі ұсынатын жарнамалық құралдар мен мақсатты құралдарды қолдануы таңқаларлық емес. Барлық бизнес үшін Facebook арқылы жарнамалау келе бермейді (мысалы, B2B нарығы немесе сәнді тауарлар үшін). Әлеуметтік желі Facebook платформасын қолдану таргетинг және ретаргетингарқылы жарнамалық науқандарды құруға көмектеседі[3].

Facebook-те мақсатты жарнаманы пайдаланған кезде, қолданушы тек жарнаманың аудиториямен тікелей байланысы үшін төлейді – пайдаланушының таңдауы бойынша, бұл жарнаманы қарау немесе нұқу үшін төлем болуы мүмкін. Ең бастысы, ол жарнамаларды көретін нақты адамдарды таңдау мүмкіндігін береді.

Facebook-те таргетингтің екі негізгі түрін ұсынады:

1. Жаңалықтар арнасындағы жарнамалық хабарламалар пайдаланушыларға қауымдастық атынан немесе сайтқа сілтеме арқылы көрінеді. Олар 5 түрге бөлінеді:

– «әткеншек» – тауарлар мен қызметтерді жылжытуға жарамды, өйткені «айналдыру» форматы, онда өнімнің бірнеше кескінін (3-тен 10-ға дейін), мәтінді, бағаны, беттің немесе вебсайттың мекен-жайын, әрекет ету батырмасын жасауға болады;

– жазба – әдетте сурет пен мәтінді қолдана отырып, өнім / қызмет сипаттамасынан тұрады, немесе ол gif, карта, видео немесе басқа да тіркемелерді қамтиды;

– батырмамен жазу – сурет немесе мақала арқылы әрекетке шақыру («сатып алу», «өту», «қосылу» және т.б.);

2) Жарнамалар – беттің сол жағында пайда болатын жарнамалар. Ол сурет, мәтін және шақыру батырмасы түрінде ұсынылған. Бір бетте осындай үш жарнамадан аспайды.

Таргетингті пайдалануда Facebook келесі пайдаланушының параметрлерін таңдауға мүмкіндік береді:

– география (қалалар, аудандар, картадағы белгілі бір аймақ);

– демография (жынысы, жасы және т.б.);

– туған күн (жарнама бүгін, ертең немесе осы аптада туылған адамдарға немесе достарының тізімінен біреудің туған күні пайдаланушыларға көрсетіледі);

– қызығушылықтар мен мінез-құлық (спорт, автомобильдер, саяхат және т.б.);

– қоғамдастықтар (жарнама тек белгілі бір қауымдастықтардың пайдаланушыларына көрсетіледі);

– саяхат (жарнама Facebook басқа елдерден алты айда кемінде екі рет келген пайдаланушыларға көрсетіледі);

– білім және жұмыс (жарнама белгілі бір мекемелерде немесе өндірістерде оқитын немесе жұмыс істейтін пайдаланушыларға көрсетілетін болады);

– қосымшалар мен сайттар (жарнамалар Facebook арқылы белгілі бір ойын ойнайтын немесе белгілі бір сайттарға кіретін пайдаланушыларға көрсетіледі).

Сонымен қатар, Facebook Business платформасы ретаргетингті қосу мүмкіндігін ұсынуда, яғни жарнама көмегімен тауар немесе қызметпен таныс пайдаланушылар мен клиенттердің қайтып келуіне ықпал жасайды.

Facebook ретаргетингтің бірнеше түрлері бар:

– Файл бойына ретаргетинг – электронды пошта мекен-жайлары немесе компания клиенттерінің телефон нөмірлері көрсетілген файлды жүктеуге мүмкіндік береді. Егер оларда Facebook әлеуметтік желісіндегі парақтары болса, онда оларға жарнамаларды көрсетуге болады. Facebook пайдаланушысының идентификаторларының тізімін және Apple (IDFA) / Android (GAID) мобильді құрылғы идентификаторларының тізімін жасауға және жүктеуге, қызығушылық танытқан пайдаланушыларға жарнамаларды көрсетуге болады;

– Пикселді қайта жоспарлау – компанияның веб-сайтына Facebook пикселін орналастыруға мүмкіндік береді, ол сайтыңызға кіретін барлық пайдаланушыларды автоматты түрде ескереді және егер олар Facebook –те тіркелген болса, оларға жарнама көрсетуге болады;

– Жарнамалық жазбамен әрекеттесуге қайта жоспарлау – компанияның жарнамалық жазбаларын көрген, оны достарымен «Ұнады» немесе «Ортақ» деп белгілеген пайдаланушыларды жинауға мүмкіндік береді.

– Ұқсас аудитория – ұқсас технологияны қолдана отырып, ұқсас аудитория құруға мүмкіндік береді. Арнайы алгоритм компанияның топтық немесе жалпыға қол жетімді парағының бастапқы деректерін талдау жасайды және Facebook қолданушыларын дәл қазір дәл солай ұстайтындарды табады.

– Динамикалық ретаргетинг – пайдаланушыларға сайтта немесе мобильді қосымшада көрген тауарлар немесе қызмет категориялары көрсетілген жарнамаларды көрсетуге мүмкіндік береді.

Сонымен, тұтынушы аудиториясын көрсеткіштердің кең тізіміне сәйкес сегменттеуге болады. Әр түрлі жарнамалық жүйелерде олардың жиынтығы мен жұмыс ерекшеліктері әр түрлі болуы мүмкін. Желіден тыс уақытта сегменттеу процесі тек аудитория туралы ақпараттың көлеміне және сатушының алға қойған мақсаттарына байланысты болатындығын түсіну керек, содан кейін мақсатты түрде жарнама сайттарының өздері айтарлықтай шектеулерге ие болады. Олар кез-келген маңызды параметр үшін пайдаланушы топтарын жинай немесе бөле алмауы мүмкін. Бұл жағдайда дұрыс нысанаға салу бірнеше параметрлерді дұрыс таңдау және қажетті мақсатты топты бөлектеу үшін оларды қосу кезектілігі туралы мәселе туындайды.

Әдебиеттер

1. Дугар-Жабон Т. З., Симакина М. А. Таргетинг и ретаргетинг как инструменты маркетинга // Научные труды Московского гуманитарного университета. 2019. № 4.

2. Ромат Е.В., Сендеров Д.В. Реклама: Учебник для вузов. 8-е изд. Стандарт третьего поколения. / Е.В Ромат., Д.В Сендеров. – СПб.: Питер, – 512 с.

3. Казахстан: реклама в Интернете до и после появления соцсетей.[электронный ресурс]. – 2017.

Резюме

Таргетинг предназначен для «нацеливания» на пользователей, еще не знакомых с вами. Ретаргетинг же позволяет воздействовать на аудиторию, уже «соприкасавшуюся» с вашими проектами (посещавшую ваш ресурс, оставлявшую комментарии, делавшую заявки и т. п.). Цели таргетинга и ретаргетинга схожи: обеспечить точное попадание в аудиторию. Однако их области применения отличаются.

Summary

Targeting is designed to «target» users who are not yet familiar with you. Retargeting also allows you to influence the audience, already «in contact» with your projects (visiting your resource, leaving comments, making applications, etc.). The goals of targeting and retargeting are similar: to ensure an accurate hit to the audience. However, their applications are different.

УДК 338.138.3.01

Ж.Ш. Нуртаева, *докторант 3 курса специальности 6D050600-«Экономика», магистр э.н., ст. преподаватель КазАТУ им.С. Сейфуллина*

ПРИМЕНЕНИЕ ИНСТРУМЕНТОВ МАРКЕТИНГА НА РЫНКЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Агропромышленный комплекс как все другие отрасли играет важную роль в экономике любого государства. От его эффективного и динамичного функционирования зависит благосостояние всего населения республики. Для этого необходимо определить роль инструментов маркетинга в развитии отраслей АПК. Применение инструментов маркетинга на рынке сельскохозяйственной продукции может помочь комплексно решить проблему сбалансированного товародвижения и позицирования, изучения спроса и предложения, а также факторов влияющих на АПК.

Ключевые слова: инструменты маркетинга, сельскохозяйственная продукция, товародвижение, позицирование, спрос, предложение.

Эффективное функционирование агропромышленного комплекса тесно взаимосвязано с пропорциональным развитием входящих в него отраслей. Важное место в этой системе занимают сферы производства, переработки и сбыта сельскохозяйственной продукции, уровень которого непосредственно определяет жизнеобеспеченность населения, достижения сбалансированности в аграрном секторе республики.

Сбалансированное развитие отраслей АПК позволит обеспечить экономический рост предприятий сельского хозяйства, окажет влияние на внутренние и внешние факторы на деятельность предприятия, успешно применять инструменты не только на рынке сельскохозяйственной продукции, но всех отраслей экономики Казахстана. Для сохранения старых рынков сбыта и развития, новых необходимо эффективное использование введение инновационных технологий и программного обеспечения рынков продукции сельского хозяйства.

Имея свою специфику, рынок сельскохозяйственной продукции в условиях конкурентоспособности зависит от естественных процессов воспроизводства с экономическими. Следуя концепции маркетинга необходимо изучить следующие моменты:

– обеспечение конкурентоспособности продукции сельского хозяйства;

– применение неординарных подходов в деятельности предприятий и организаций;

– применение нейро-маркетинга с сочетанием других инструментов маркетинга и т.д.

Для ознакомления с продукцией необходимо проводить различные мероприятия: выставки, конференции, акции. Большое место отводится рекламе в прессе, наружной рекламе, полиграфической и сувенирной продукции. В качестве более тесной работы используется распространение рекламных материалом у оптовиков, дилеров, обрабатываются предложения от потребителей. В качестве рекламных методов в маркетинге используется комплекс:

– знакомство потребителя с товаром;

– формирование положительного мнения;

– продвижение продукции;

– получение обратной связи.

Знакомство с продукций для сельского хозяйстве осуществляется не только с помощью классических методов рекламы. Если говорить о продовольственных товарах, то тут необходимо дать потребителям возможность попробовать, пощупать товар. Это часто делается на выставках, демонстрациях. Формирование положительного представления осуществляется с помощью подкрепительных материалов – проспектов, справочной информации, плакатов демонстрирующих преимущество товара и заслуги организации.

Одним из инструментов маркетинга является продвижение продукции сельского хозяйства

на рынке. Продвижение продукции предусматривает разработка плана маркетинга, в который входят:

– оптимальные каналы продвижения;

– стиль руководства рекламным продвижением;

– рекламные мероприятия;

– расчет затрат на рекламу.

Для продвижения сельскохозяйственной продукции, как уже было сказано выше, часто самыми эффективными являются ярмарки-выставки. На них становятся видны изменения в отрасли, тенденции развития. Для отрасли, находящейся в условиях высокой конкурентной борьбы, необходимо постоянно следить за данными тенденциями. Это позволит корректировать маркетинговую деятельность и повышать конкурентоспособность.

Таким образом, продвижение продукции через ярмарки-выставки позволит:

– установить долгосрочные отношения с клиентами и партнерами;

– выявить потребности клиентов, их пожелания;

– сравнить свою продукцию с конкурентной;

– выявить тенденции развития отрасли;

– спланировать маркетинговую деятельность с учетом полученной информации.

Нужно отметить, что не для каждой сельскохозяйственной организации подходит концепция маркетинга взаимодействия. При этом необходимо учесть выстраивание долгосрочных отношений с покупателями. Но, если организация не может далее функционировать на рынке без потери клиентов и снижении выручки, то необходимо задуматься об активной борьбе за потребителя. Для того, чтобы понять нужно провести оценку ее положения на рынке, цены на товар, возможности сокращения расходов, увеличения эффективности других факторов. Кроме того, следует провести оценку клиентской базы с учетом спроса и рассчитать затраты на их привлечение и удержание. Долгосрочные партнерские отношения стали объектом изучения специалистов в области маркетинга. В результате появился ряд методов и методологий для руководствапредприятий, проводить самостоятельные исследования с использованием наработок консалтинговых компаний, так и привлечения последних для анализа ситуации.

Управление взаимоотношениями на рынке сельскохозяйственной продукции должны быть индивидуальными. Построения долгосрочных отношений с клиентами или партнерами необходимо работать отдельно. Необходимо определять потребности клиентов и разрабатывать индивидуальные программы обслуживания, изменять и подстраивать бизнес-процессы. В рамках концепции маркетинга взаимодействия можно выделитьпять стратегий взаимодействия с потребителями:

– стратегия взаимодействия с потребителями при создании абсолютно нового для рынка сельскохозяйственных товаров;

– стратегия взаимодействия с потребителями при разработке модификации существующего на рынке сельскохозяйственных товаров;

– стратегия завоевания потребителей;

– стратегия удержания потребителей;

– стратегия возвращения утерянных потребителей.

Взаимодействия с физическими лицами может осуществляться при условии:

– личном контакте представителя предприятия с потребителями;

– посредством средств связи;

– через посредников.

Данную программу можно видоизменять в зависимости от степени новизны товара и степени обеспеченности необходимыми ресурсами. Так, разработка абсолютно нового товара требует значительных затрат и более основательного подхода к взаимодействию с потребителями на всех стадиях разработки, нежели разработка модификации товара, представленного на мировом рынке.

Для взаимодействия с конечным потребителем также можно использовать сеть Интернет. По сравнению с обычным маркетингом, использование интернета позволяет перенести приоритет от производителя к конечному потребителю, что позволит легко привлечь клиента за короткое

время, но также есть возможность перейти к конкуренту, поэтому внимание потребителя является главным. С помощью интернета можно стереть пространственные и временные масштабы. При этом стоимость привлечения потребителя не зависит от дальности местонахождения. От дальности зависит только стоимость доставки товара и установление логистических систем. Кроме того, временные рамки не ограничены. Доступность информации круглосуточная и изменения можно вносить постоянно, поддерживая ее актуальность, взаимодействие с клиентом становится индивидуальным – «один к одному». Электронное взаимодействие позволяет получать более подробную информацию о потребителе и его запросах и далее предложить продукты соответствующие потребностям. В настоящем времени вопросы использования интернет-технологий уже не стоят. Вопрос только в том, каким образом он будет использоваться для повышения конкурентоспособности. Для управления маркетингом взаимодействия необходимо проводить комплексно, используя все факторы производства и все бизнес-процессы организации, выстраивая при этом долгосрочные отношения не только с потребителями, но и партнерами предприятия.

Литература

1. Баранникова, М.А. Роль управления сбытом в маркетинговом управлении организацией / М.А. Баранникова, С.А. Арутюнян, Ю.И. Опрышко // Новая наука: опыт, традиции, инновации. 2017. – № 1-1 (123). – С. 21–24.

2. Шкурко, П.А. Управление каналами сбыта / П.А. Шкурко, Е.С. Филимонова // Актуальные вопросы экономических наук, 2016. – № 54. – С. 59–62.

3. Азарова С. П. Маркетинговые исследования: теория и практика: учебник для прикладного бакалавриат / С. П. Азарова [и др.] ; под общ. ред. О. Н. Жильцовой. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 314 с.

4. Акканина Н. В. Маркетинг в агропромышленном комплексе: учебник и практикум для академического бакалавриата / Н. В. Акканина [и др.]; под ред. Н. В. Аккаиной. М. : Издательство Юрайт, 2019. – 314 с.

Түйін

Кезкелген мемлекет экономикасы үшін агроөнеркәсіп кешені басқа салалар сияқты шешуші рөл атқарады. Оның тиімді және серпінді жұмыс істеуі республиканың барлық халқының әл-ауқаты байланысты. Ол үшін АӨК салаларын дамытудағы маркетинг құралдарының рөлін айқындау қажет. Ауылшаруашылығы өнімдері нарығында маркетинг құралдарын қолдану теңдестірілген тауар қозғалысы мен позициялау, сұраныс пен ұсынысты зерттеу проблемасын, сондай-ақ АӨК-ге әсер ететін факторларды кешенді шешуге көмектеседі.

Summary

The agro-industrial complex, like all other industries, plays an important role in the economy of any state. The well-being of the entire population of the Republic depends on its effective and dynamic functioning. To do this, it is necessary to determine the role of marketing tools in the development of agricultural industries. The use of marketing tools in the market of agricultural products can help to solve the problem of balanced product movement and positioning, study of supply and demand, as well as factors affecting the agricultural sector.

ОӘЖ:343.3

Х. Мәней, *заң ғ.м., аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ЗАҢСЫЗ СЫЙАҚЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАР ОЛАРДЫ ӨЗГЕ ҰҚСАС ҚЫЛМЫСТАРДАН АЖЫРАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада бүгінгі таңдағы жиі орын алатын қылмыстардың бірі заңсыз сыйақы алумен байланысты қылмыстарды саралаудың ерекшеліктері қарастыралады. Сондай-ақ, аталған

қылмысты саралаубарысында оны өзге ұқсас қылмыстардан ажыратудың маңызы зерделенеді. Заңсыз сыйақы алу қылмыстары объектісі тұрғысынан пара алу мен параға коммерциялық сатып алудан ерекшеленетіндігі атап көрсетіледі. Қылмыс субъектісі бойынша өзіндік ерекшеліктері айқындалады. Қылмыстық заң диспозициясындағы сыйақы алудың заңсыз жолмен жүзеге асырылуының әдістері талданады.

Кілт сөздер: *марапат, сыйақы, заңсыз сыйақы, парақорлық, пара беру, пара алу, параға коммерциялық сатып алу, зәбір көрсету, зиян шектіру, шығын келтіру, сыйлық сыйлау, сыға беру, түрткі болушы, ынталандырылатын субъекті, ынталандырушы субъекті, пайдакүнемдік, ұждансыздық, пайда алу, артықшылықтар алу, арандатау, сыбайлас жемқорлық, жалған айғақ, пайдакүнемдік түрткі, мүдделілік, ашкөздік, пайдақорлық, маскүнемдік, мансапқорлық,мүліктік илігіктер, оңай олжа, бопсалау т.б.*

Заңсыз сыйақы алу ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар» атты 7-тарауында көрніс тапқан. Көріп отырғаныңыздай, заңсыз сыйақы құрамы экономикалық мүдделерге, атап айтқанда, тауарлар мен қызметтерді өндіру, бөлу, айырбастау және тұтынуды қоса алғанда, экономикалық қызметті қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастарды бұзады. Сонымен қатар, бұл қылмыстың тікелей объектісі сауда және халыққа қызмет көрсету саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады; аталған қылмыстың қосымша тікелей объектісі ретінде азаматтардың материалдық мүдделерін атауға болады.

Қазақстандық ғалымдар жалпылама айтқанда заңсыз сыйақы алу объектісі туралы ұқсас пікірлерді білдіреді. Осылайша, Р.Е. Жансараева және Е.З. Тұрғымбаев заңсыз сыйақы алудың тектік объектісі «материалдық байлықтар мен қызметтерді өндіру, бөлу, айырбастау және тұтынудағы қалыпты экономикалық қызметті құрайтын қоғамдық қатынастар» ретінде айқындауға болады деп санайды. Заңсыз сыйақы алудың тікелей объектісі – нақты бір қоғамдық қатынастар, оның мазмұны экономикалық қызметтің белгілі бір саласының қалыпты қызметі болып табылады. Қарастырылып отырған қылмыстың қосымша объектісі – «азаматтардың материалдық мүдделері»[1]. И.Ш. Борчашвили заңсыз сыйақы алудың объектісі ретінде мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың заңмен реттелетін қалыпты қызметі деп атайды[2]. И.И. Рогов заңсыз сыйақы алу объектісі «мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың қалыпты жұмысы» болып табылады деп санайды[3]. М.А. Абаев заңсыз сыйақы алу объектісі «мемлекеттік органдардың және мемлекеттік емес ұйымдардың заңмен реттелетін қызметі» деп атап көрсетеді[4].

Заңсыз сыйақы алуды пара алу мен коммерциялық сатып алудан ара қатынасын шектеу мәселелсін шешіп алмайынша заңсыз сыйақы алуды зерттеу толық болмайды. Дәстүрлі түрде қазақстандық қылмыстық-құқық ғылымында қылмыс құрамын жіктеу оның элементтері – қылмыс объектісі, қылмыстың объективтік және субъективтік жақтары, қылмыс субъектісі бойынша жүзеге асырылады.

Қазақстандық заң шығарушылар да пара алудың заты мен заңсыз сыйақы алудың затын ажыратып көрсетеді. Егер пара алу заты ақша, бағалы қағаздар, өзге де мүлік, мүлікке құқық немесе мүліктік сипаттағы пайда болса, онда заңсыз сыйақы алудың заты материалдық сыйақы, артықшылықтар, мүліктік сипаттағы қызметтер мен жеңілдіктер ғана болуы мүмкін.

ҚР іс-жүзінде әрекет етіп отырған ҚК 247-бабының 1-бөлігі «материалдық сыйақынының» не екендігін анықтап көрсетпейді. Бұл тұжырым қазақстандық сот практикасы, қылмыстық заң ғылымы бойынша нақты мазмұнмен толтырылады. Материалдық сыйақы ретінде әдетте ақша, құндылықтар, тамақ, спирттік ішімдіктер, тұрмыстық заттар және т.б. болады. Мүліктік сипаттағы жеңілдіктер мен қызметтерге міндетті түрде төлемге жататын қызметтер кіреді, мысалы, ойынсауық немесе басқа да іс-шараларға билеттер алу, шипажайға, демалыс үйінежолдама, тауарларды жеңілдікті бағамен сатып алу және т.б[5]. Байқағанымыздай, заңсыз сыйақы алудың пәніне бағалы қағаздар мен мүлікке құқықтар кірмейді.

Заңсыз сыйақы алудан пара алудың объективті жағының тұжырымы ерекшеленеді. Мемлекеттік органның немесе мемлекеттік ұйымның мемлекеттік қызметтерді атқаруға уәкілетті адамы болып табылмайтын қызметкерінің немесе оған теңестірілген адамының, сол сияқты мемлекеттік

емес ұйымның басқару қызметтерін атқармайтын қызметкерінің өз міндеттері шеңберіндегі жұмысты орындағаны немесе қызмет көрсеткені үшін материалдық сыйақыны, жеңілдіктерді немесе мүліктік сипаттағы қызмет көрсетулерді заңсыз алуы, егер бұл әрекеттер қорқытып алумен байланысты болса. Біріншіден, заңсыз сыйақы алуға тек жұмыстарды орындау немесе қызмет көрсету тән, ал екіншіден, қорқытып алу қылмыстың негізгі құрамының конструктивті белгісі болып табылады.

Заңсыз сыйақы құрамына қатысты қорқытып алу тұжырымдамасы «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №2 нормативтік қаулысында ашып көрсетілген. Онда «тұрғындарға қызмет көрсету саласы қызметкерінің жұмыстың белгіленген тәртіппен немесе белгілі бір мерзімде орындалуына немесе қызметтің көрсетілуіне кедергі жасамауы не оған жүктелген қызметтік міндеттерді орындаудан және т.б. негізсіз бас тартпауы үшін азаматтарды осындай сыйақы төлеуге мәжбүр ететін жағдайларға әдейі жеткізуін сыйақы алу мақсатында жасалған бопсалау әрекеті деп түсіну қажет» - деп аталған (17-т). Осындай ой-пікірлер қазақстандық заң әдебиетінде көрініс тапты. И.И. Рогов былай деп жазады: «бопсалау – субъектінің оған сыйақысын төлеу немесе жеңілдіктер мен қызметтерді ұсынуды талап ету ғана емес, сондай-ақ клиентке сыйақы төлеуге немесе мүліктік сипаттағы жеңілдіктер мен қызметтерді беруге мәжбүр болатын шарттарды әдейі жасауы. Бопсалау заңсыз сыйақы алу үшін, кез-келген тосқауылдарды жасанды жасау немесе пайдалану арқылы жұмыстарды орындау немесе қызмет көрсетуден тікелей бас тарту немесе қасақана кідіртуден көрінуі мүмкін. Бопсалау болмаған кезде тапсырыс берушінің бастамасы бойынша заңсыз сыйақы алу қылмыс емес»[6].

Біздің ойымызша, ең бастысы қарастырылып отырған құқыққа қайшы іс-әрекетті шектеудің критериі қылмыстың субъектісі болып табылады. Заңсыз сыйақы алу субъектісі мемлекеттік органның не мемлекеттік ұйымның мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамы болып табылмайтын жұмыскерінің немесе оған теңестірілген адамның, сол сияқты мемлекеттік емес ұйымның басқару функцияларын орындамайтын жұмыскері ғана бола алады. Заңсыз сыйақы алу субъектісінің белгілерін анықтай отырып, «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №2 нормативтік қаулысында түсініктеме береді: «тұрғындарға қызмет көрсету саласының қызметкерлері өзінің қызметтік міндеттерінің аумағына кіретін жұмыстарды орындағаны немесе қызметтерді көрсеткені үшін заңсыз сыйақы алған жағдайда ҚК-нің 247-бабы бойынша қылмыстық жауапқа тартылады[7]. Осы орайда қызметкердің өзінің қызметтік міндеттерін тұрақты, уақытша немесе арнайы берілген өкілеттік бойынша, жұмыс уақытында немесе жұмыстан тыс кезде атқарғаны маңызды деп есептелмейді. Соттар сыйақы алып орындалған жұмыстың немесе көрсетілген қызметтің қызмет аясына кіретінін не кірмейтінін әрбір жағдайда анықтап алулары қажет». (16-т). ҚР Жоғарғы Сотының өзге қаулысында «пара беру мен пара алуды заңсыз сыйақы алу мен параға коммерциялықсатып алудан ажырату кезінде пара алу сбъектісі лауазымды тұлға болатындығын ескерген дұрыс» екендігін көрсеткен. Заңсыз сыйақы алудың субъектісі мемлекеттік, кооперативтік, жеке немесе өзгеде мекемелердің, кәсіпорындардың, ұйымдардың лауазымды тұлғасы болып табылмайтын қызметкерлері болады.

Әлбетте, егер тұлғаның өндірістік-кәсіптік қызметімен байланысты заңсыз сыйақы алса, онда бұл іс-әрекет заңсыз сыйақы алу ретінде сараланады, егер ол адамның өндірісіне және кәсіптік іс-әрекетімен байланысты заңсыз өтемақы алса, онда бұл әрекет заңсыз сыйақы алуға, ал егер ол қызметтік іс-әрекеті үшін алынған болса – пара алу ретінде сараланууы тиіс.Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде және сот тәжірибесінде екі құрамның да субъективтік жағынан тікелей қасақаналықпен жасалатын қылмыс ретінде сипатталатындығы күмән туғызбайды[8]. Мақсат пен түрткі қос құрамның да конструктивтік белгілері болып табылмайды.

Коммерциялық сатып алғаны үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК-нің Ерекше бөлімінің «Коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар» 8-тарауындағы 231-бабында қарастырылған. Көрсетілген бап өзінің мәні бойынша екі түрлі қылмыстан тұрады: заңсыз сыйақы беру түріндегі коммерциялық сатып алу (1 және 2-тармақ) және заңсыз сыйақы алу түріндегі коммерциялық сатып алу (3 және 4-тармақ).

Пара алу мен коммерциялық сатып алу бәрінен бұрын қылмыс объектісі бойынша ерекшеленеді. Коммерциялық сатып алудың тектік объектісі тіркелген жарғылық қызметке сәйкес мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқару органы емес, коммерциялық және өзге де ұйымдардың қызмет мүдделерін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынас болып табылады. Коммерциялық сатып алудың тікелей объектісі мәні бойынша тектік объектіге ұқсас. Коммерциялық сатып алудың қосымша тікелей объектісі мемлекет немесе өзге де қоғамдық ұйымдардың, адамдардың құқықтары мен заңды мүдделері бола алатынын атап өткен жөн. Қазақстан мен ресейдің қылмыстық – құқықтық әдебиеттерінде бұл мәселе бойынша ұқсас пікірлер айтылады. Осылайша И.Ш. Борчашвили коммерциялық сатып алудың объектісін мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқару органы болып табылмайтын коммерциялық және өзге де ұйымдардың қалыпты қызметі ретінде айқындайды[9]. И.И. Рогов коммерциялық сатып алудың объектісі – бұл «коммерциялық және өзге де ұйымдардың қалыпты қызметі, сонымен қатар олардың іскерлік беделі мен мәртебесі» деп болжайды[10].

Коммерциялық сатып алудың заты қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында тура бекітілген. Оған жататындар: ақша, бағалы қағаздар, өзгеде мүліктер, мүліктік сыйпаттағы қызметтер. Пара алудың затынан айырмашылығы мүлікке құқылы болмайды.

Қылмыстың объективтік жағы бойынша коммерциялық сатып алу мен пара алуды шектейтін бірнеше белгілерін келтіруге болады. Мұндай білгілердің бірі заң әдебиеттерінде коммерциялық сатып алудың объективтік жағында қалыптасатын іс-әрекеттің сипаты болып табылады. Бірқатар авторлар (И.И. Рогов) коммерциялық сатып алу кезінде ақшаны, бағалы қағаздарды, өзгеде мүліктерді алу ретінде оны қабылдау сәтіне қарамастан кінәлі болады деп санайды. Өзгелер (М. Абаев, С.Д. Макаров) ҚР ҚК 231 бабында тек ғана сатып алу туралы сөз болады, қызметі бойынша сәйкесінше іс-әрекетті жүзеге асырғанға дейін сатып алудың затын береді деп санайды[11]. Коммерциялық сатып алу мен пара алудың тәсілдерін мұқият қарастыру арқылы пара жеке немесе делдал арқылы алынуы мүмкін екендігі қылмыстық-құқықтық нормада тура бекітілген, ал коммерциялық сатып алудың диспозициясында делдал арқылы мүліктік сипаттағы игіліктерді алу көрсетілмеген деген қорытындыға келуге болады.

Сонымен қатар, пара алу пара алушының пайдасына немесе оған ұсынған адамдардың пайдасына жүзеге асырылса, ал параға коммерциялық сатып алу сатып алуды жүзеге асырған адамның мүддесіне ғана жауап береді.

Дегенмен, параға коммерциялық сатып алу мен пара алудың маңызды ерекшеліктерінің бірі, әрине, бұл қылмыстың субъектісі болып табылады. Нақтырақ айтатын болсақ субъектінің жұмыс орыны.

«Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысының 22-тармағында «парақорлық параға коммерциялық сатып алудан қылмыс субъектісі бойынша ерекшеленеді, сондықтан коммерциялық немесе өзге де ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның ақшаны немесе өзге де құндылықтарды заңсыз алуы парақорлық үшін жауаптылыққа әкеп соқтырмайды» - деп анықтап көрсету арқылы төменгі тұрған соттардың назар аударуы керек екендігін атауы жәйдан-жәй емес[12]. Сондықтан параға коммерциялық сатып алудың субъектісі коммерциялық немесе өзге де ұйымда басқару функцияларын орындайтын адам болып табылады.

ҚР ҚК-нің 3-бабының 19-тармағына сәйкес коммерциялық немесе өзге ұйымда басқару функцияларын орындайтын адам – мемлекеттік орган, жергілікті өзін-өзі басқару органы не мемлекеттің үлесі елу пайыздан асатын ұйым болып табылмайтын ұйымда тұрақты, уақытша не арнайы өкілеттік бойынша ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық міндеттерді орындайтын адам. Қазақстандық сот тәжірибесі мен теориясы пара алу мен коммерциялық сатып алудың субъективтік жағы кінәнің тікелей қасақаналық нысанымен сипатталатындығын тұжырымдайды. Түрткісі мен мақсаты даралау үшін міндетті болып табылмайды, бірақ жалпы ереже бойынша жаза тағайындау кезінде ескеріледі.

Параға коммерциялық сатып алудың дәрежеленген белгілері ҚР ҚК 253-бабының 5-бөлігінде мазмұндалған, онда баптың төртінші бөлігінде көзделген іс-әрекеттер, егер оларды алдын ала

сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаса, бірнеше рет жасалса, қорқытып алумен ұштасса, ірі мөлшерде жасалған жағдайда жауаптылық туындайтындығы қарастырылған. Бұл тұрғыда пара алу мен коммерциялық сатып алудың дәрежеленген белгілерінің ұқсас екендігін байқауға болады.

Сонымен, параға коммерциялық сатып алу мен пара алуды айырып көрсететін келесі ерекшеліктерін мақсатты түрде бөлуге болады:

1) қарастырылып отырған құрамдар қылмыстық-құқықтық қорғаудың түрлі объектілеріне бағытталады;

2) заңсыз сыйақы алудың затының мазмұнымен ерекшеленеді;

3) объективтік жақтың конструкциясы бойынша сәйкес емес;

4) қол сұғу субъектілері бойынша айырмашылығы бар.

Түйіндей келгенде, осы аталған белгілерді негізге алу арқылы бұл қылмыстарды саралай отырып, жауаптылықты айқындап және жаза белгілеу барысында бір-бірінен ешбір қиындықсыз толықтай ажыратуға мүмкіндік бар екендігін көруге болады.

Әдебиеттер

1. Джансараева Р.Е., Тургумбаев Е.З. Вопросы ответственности за получение незаконного вознаграждения // Вестник КазГУ. Сер.юрид. 1998. – №9. – С. 87.

2. ҚР ҚК Түсіндірме / Жауапты ред. И.Ш. Борчашвили, Г.К. Рахимжанова. Қарағанды, 1999. – 534б. (бөлімнің авторы И.Ш. Борчашвили).

3. ҚР ҚК Түсіндірме 2-кіт. (175-393 бап) / И.И. Рогов, С.М. Рахметов ред.: Алматы, 2003. – 131 б. (бөлім авторы С.М.Рахметов, И.И. Роговпен қоса авторлық).

4. Абаев М. Проблемные моменты в определении понятия «коррупция» и доказывании отдельных видовкоррупционных преступлений // Мир закона. 2004. – № 1. – С. 18.

5. ҚР ҚК Түсіндірме / Жауапты. ред. И.Ш. Борчашвили (бөлімнің авторы Г.К. Рахимжанова). – Қарағанды: ҚР ІІМ ҚарЗИ, 2010. – Б.552.

6. Мауленов Г.С. Коррупция как социальное явление и меры ее предупреждения / Под ред. А.С. Серикбаева. – Астана: Академия государственной службы при Президенте Республики Казахстан, 2005. – С.85.

7. «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудың кейбір мәселелері туралы»ҚР Жоғарғы Сотының № 2 нормативтік қаулысы 18.06. 2004.http://adilet.zan.kz/

8. Матвейчук В.К. Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с получением незаконного вознаграждения от граждан за выполнение работ, связанных с обслуживанием населенна (вопросы квалификации); Учеб.пособие. Киев, 1989, С. 56;

9. Уголовное право РК. Общая ч.: Курс лекций / Под общ.ред. И.Ш. Борчашвили. – Алматы: Жеті-жарғы, 2006. – 632 с.

10.Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник / Под ред. Рогова И.И., Рахметова С.М. – Алматы: Жеті-жарғы, 2003. – С.792

11. Омаров А. Коммерческий подкуп: уголовно-правовые и криминологические проблемы // Уголовное право. 2003. – №5. – С. 121.

12.«Кейбір сыбайлас жемқорлық қылмыстарды қарау практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 8 нормативтік қаулысы. http://adilet.zan.kz/

Резюме

В данной статье рассмотрены вопросы разграничения преступлиений, связанных с незаконным вознаграждением, от иных аналогичных преступлений. Статья составляет письменный текст общим объемом в шесть страниц. Источники, использованные в данном статье, приведены согласно ссылкам в общем списке литературы. Количество материалов, собранных в процессе написания статьи, оказалось достатчным, были широко использованы высококачественные труды как отечественных, так и зарубежных ученых из дальных и ближних стран, а также нормативно-правовые акты.

По ходу рассмотрения состава преступлений, связанных с незаконным вознаграждением, были выдвинуты предложения по путям их разграничения с иными аналогичными преступлениями, основным показателям, методами и основам.

Summary

This article discusses the delimitation of crimes related to illegal remuneration from other similar crimes.

The article is a written text with a total volume of six pages. Sources used in this article are given according to the links in the general list of references. The amount of materials collected during the writing of the article turned out to be sufficient, and high-quality works of both domestic and foreign scientists from distant and neighboring countries, as well as regulatory legal acts, were widely used.

In the course of considering the composition of crimes related to illegal remuneration, proposals were put forward on ways to distinguish them from other similar crimes, main indicators, methods and fundamentals.

УДК. 330.131.3

А.К. Шаймерденова, *магистр, преподаватель*
КазУЭФМТ

МАРКЕТИНГОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ В ПРОЦЕССЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Статья посвящена рассмотрению вопросов реализации маркетинговой концепции в процессе стратегического управления предприятиями. На теоретическом уровне рассмотрены ключевые этапы стратегического планирования маркетинговой деятельности, обозначены этапы механизма управления отечественными предприятиями на стратегическом уровне.

Ключевые слова: *маркетинговая концепция, промышленное предприятие, стратегия маркетинга, механизм стратегического управления.*

В условиях высококонкурентной и динамично развивающейся внешней среды концепция маркетингового управления (понимаемая как управление на основе маркетинговой концепции) на предприятии привлекает особое внимание предпринимателей. Предприятие, ставящее целью динамичное развитие и прочные позиции, должно осознавать последствия рыночной ориентации для управления. Все это заставляет организации использовать современные и эффективные функции менеджмента, среди которых особое место занимает маркетинг. Очевидно, в настоящее время маркетинговые инструменты в практической деятельности, по сути, играют роль самостоятельных стратегий (например, стратегия низких цен, стратегия уникального предложения и др.). В основе маркетинга как концепции деятельности и как функции управления лежит многообразный процесс регулирования рыночной деятельностью.

Маркетинг – это, во-первых, концепция управления предприятием, действующим в современной рыночной среде, во-вторых, функциональная область деятельности предприятия, обеспечивающая успешное взаимодействие с рынком[1].

Усиление конкуренции, ведущая роль клиента, гибкость и адаптивность, ориентация на качество работы, повышение степени инновации продукта, ускорение выхода продукции, рост влияния каналов распределения изменяют содержание основных функций маркетинга. В связи с этим требуется переход к адекватным формам маркетинговой деятельности, основной целью которой должна быть опережающая адаптация к требованиям рынка. Искусство управления должно соответствовать понятию «управление изменениями» [2].

Наиболее совершенной формой современного управления взаимодействием компании с рыночной средой становится концепция маркетинго-ориентированного управления.

Основная проблема маркетинга как вида и философии современного бизнеса состоит в необходимости обоснования и разработки эффективных подходов к реальному преодолению несоответствия системы управления требованиям рыночной экономики.

В числе объективных проблем внедрения маркетинговой концепции в деятельность отечественных предприятий, прежде всего, необходимо отметить следующие:

· не позволять соответствовать потребностям клиентов, быть подвижными и гибкими; неверная интерпретация маркетингового подхода, функциональные отделы не понимают концепции, ориентации на рынок;

· заблуждения и ошибки менеджеров в отношении реального положения предприятия на рынке, неоправданная удовлетворенность результатами;

· неправильно расставленные приоритеты деятельности (как правило, излишняя ориентация на продажи и кэш).

В практической деятельности предприятия, в целях адекватного воспроизводства динамики реальных экономических процессов, происходящих внутри него, и его взаимоотношения с окружающей средой, значительная роль отводится стратегии маркетинга, которая для отечественных предприятий носит во многом инновационный характер (в отличии, скажем, от стратегии производства, нацеленной на снижение издержек).

Главная задача маркетинга – определение устойчивого конкурентного преимущества. Предприятие должно определить свое конкурентное преимущество с позиций как основных, так и вспомогательных видов деятельности. При этом если предприятие не ориентировано на рынок, «подключить» не связанные с маркетингом виды деятельности к поиску устойчивого конкурентного преимущества не просто.

С моей точки зрения инструментарий стратегии маркетинга позволяет реализовать следующие цели и функции в системе управления предприятием:

– комплексное исследование рынка (развитие производственной, торговой, сбытовой, потребительской, товарной, рекламной, ценовой и других сфер деятельности предприятия), анализ деятельности конкурентов;

– сегментация рынка;

– разработка и планирование ассортимента, оценка конкурентоспособности товара (услуги);

– планирование сбыта и распределения;

– разработка рекламной программы и методов стимулирования продаж;

– совершенствование качества потребительской ценности и др.

Маркетинговая структура на предприятии существует не сама по себе, она должна соответствовать целям бизнеса. Совокупность всех работ на предприятии становится эффективной, лишь когда они соответствуют интересам клиентов (добавляют ценность, снижают себестоимость).

Успех стратегии маркетинга, как показывает практика, определяется грамотной постановкой стратегии и эффективной ее реализацией.

Деятельность предприятия по разработке стратегии маркетинга, в том числе предполагает создание системы мероприятий по выполнению стратегии, а также при необходимости адаптации стратегии к изменяющейся ситуации (на основе контроля за реализацией стратегии и оценки результатов деятельности). С методической точки зрения разработка стратегии маркетинга предприятия опирается на четко сформулированное программное заявление предприятия, изложение основных и вспомогательных целей и задач, хозяйственный портфель. Центральное место в ее составлении занимает определение рыночных приоритетов с учетом потребительских факторов. Стратегия формирует связи между предприятием (основные его характеристики – цели и ценности, ресурсы и способности, структура и системы) и внешней средой.

Процесс разработки стратегии маркетинга подразумевает методы систематического анализа потребностей и разработки концепций эффективных товаров и услуг, позволяющих обеспечить устойчивое конкурентное преимущество, и включает в себя маркетинговые исследования рынка (потребителей, конкурентов и др.), сегментирование рынка, дифференциацию спроса и позиционирование товара. Следует учитывать, что на принятие решений и деятельность предприятия влияет широкий диапазон экономических, социальных, политических и технологических факторов.

По мнению Р. Гранта, успешная стратегия предприятия зависит от четырех общих факторов: простые и согласованные долгосрочные цели, глубокое понимание конкурентной среды, объективная оценка ресурсов и эффективная реализация стратегии [3]. Основой стратегических решений большинства предприятий является отрасль.

Обобщая различные подходы к процессу стратегического планирования маркетинговой деятельности предприятия, выделим следующие этапы: анализ внутренней и внешней среды, прогнозирование; определение целей (долгосрочных и краткосрочных, общих и специфических); определение методов достижения поставленных целей (план действий); оценка затрат и выгод[4].

Если при разработке стратегии маркетинга важно генерировать новые бизнес-идеи, то при реализации – уметь контролировать ход выполнения стратегических решений и вносить необходимые коррективы. С этой целью в системе управления предприятием должен быть предусмотрен механизм стратегического управления предприятиями с позиций маркетинговых принципов, который направлен на обеспечение максимального соответствия процесса управления требованиям изменяющейся внешней среды, запросам потребителей, формирует необходимый запас «противокризисной прочности» и уровня «стратегичности» предприятия и включает ряд блоков принятия стратегических решений:

– определение целей и направлений стратегии в контексте решения стратегических целей и задач национального, регионального и отраслевого развития;

– определение стратегических приоритетов развития;

– оценка «стратегичности» предприятия, сильных и слабых сторон;

– разработка стратегических альтернатив развития;

– анализ внутренних возможностей для реализации обозначенных стратегических приоритетов развития;

– выбор и разработка стратегии;

– реализация стратегических планов.

Рассмотренные вопросы разработки и реализации стратегии маркетинга для предприятий носят скорее «идеальный характер»: определяют тот уровень, к которому необходимо стремиться. На практике, к сожалению, ситуация обстоит по-другому. Так в посткризисный период многие предприятия переходят к низкозатратным технологиям, в целом сокращают расходы на маркетинг. Само по себе это не плохо. Сокращение происходит преимущественно за счет инструментов, которые и определяют специфику маркетинговой концепции, ее отличительные особенности от более ранних концепций маркетинга. Среди таких инструментов: изучение потребностей и спроса на продукцию, поддержание связей с потребителями и др.

При этом вносить изменения в маркетинговуюстратегию пришлось в основном тем компаниям, которые были вынуждены урезать бюджет на маркетинг. Компании, в которых произошло меньше всего перемен, в основном принадлежат к той группе организаций, на маркетинговый бюджет которой кризис не сказался. [5].

Очевидно, что в новых условиях альтернативы для решения маркетинговых задач необходимо определять при низких бюджетах, что требует поиска новых подходов к маркетинговой деятельности, в том числе и в сфере стратегического управления. В сложившейся ситуации необходима разработка, апробирование и внедрение компаниями результативных маркетинговых стратегий, которые при меньших затратах обеспечивают больший эффект.

Литература

1. Филип Котлер, Армстронг Гари «Маркетинг негіздері» -Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, – 2019. – 736 бет.

2. Компаниец О. Основные проблемы перехода современных компаний к маркетинго-ориентированному управлению // Проблемы теории и практики управления. 2008. – № 5.

3. Грант Р. Современный тратегический анализ / Пер. с англ. под ред. В.Н. Фунтова. СПб., 2008.

4. Энциклопедия маркетинга. URL: http://www.marketing.spb.ru/

5. ProfiOnline Research. URL: http://www. profiresearch.ru

Түйін

Бәсекелестіктің артуы, клиенттің жетекші рөлі, икемділік пен бейімділік, жұмыс сапасына назар аудару, өнімнің инновация дәрежесін жоғарылату, шығаруды жеделдету, тарату арналарының әсерін арттыру маркетингтің негізгі функцияларын өзгертеді.

Сонымен бірге, маркетинг стратегиясына негізінен маркетингке арналған бюджетті қысқартуға мәжбүр болған компанияларға өзгерістер енгізу қажет болды. Ең аз өзгеріс болған компаниялар негізінен дағдарыстық бюджеті маркетингтік бюджетке әсер етпеген ұйымдар тобына жатады.

Summary

Increased competition, the leading role of the client, flexibility and adaptability, focus on work quality, increasing the degree of product innovation, accelerating output, increasing the influence of distribution channels change the content of the main marketing functions.

At the same time, it was necessary to make changes to the marketing strategy mainly to those companies that were forced to cut the budget for marketing. The companies in which the least change has occurred are mainly those of the group of organizations whose crisis budget has not affected the marketing budget.

КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ТӘСІЛІ

КОМПЕТЕНТНОСТЫЙ ПОДХОД В СИСТЕМЕ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

COMPETENCE APPROACH IN THE SYSTEM OF MULTILINGUAL EDUCATION

UDC 811:378

L.G. Kaira, *PhD, National University of Food Technology, Kyiv, Ukraine*

IMPLEMENTATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE MODERN UNIVERSITY ENVIRONMENT

This article deals with the characteristic peculiarities of the innovative methods in training the professionals in the framework of higher education. The process of modernization of Ukrainian education under the strong development of social and economic relationships between countries involves increasing the quality of higher education, developing the skills of independent acquirement of knowledge and carrying out the information-educational activities. Future specialists must have not only good knowledge in the specialty, but also the ability to use them creatively in solving professional problems and to perform professional activities. Psychological component of the university's educational environment is a complex of action-communicative acts and relationships between members of educational process.

The introduction of information communication technologies it aimed at the formation of the communicative skills of learners. It also develops independence of their thinking.

Key words: *higher school, informatization of education, information communication technologies of education.*

At present the participation in international projects is considered as necessary condition for the successful functioning of higher education institution, they reveal the potential of the institution, creative and moral qualities of its academic team, contribute to motivating the subjects of the educational process and stimulates their cognitive activity, encourage their creativity and self-improvement. In these terms exactly a level and quality of personnels training become major factors and necessary preconditions of effective decision of tasks of economic development of the state.

Informatization of education in Ukraine is recognized as one of the priority tasks of government. The Law of Ukraine «On the Fundamentals of Development of Information Society in Ukraine» formulated the main strategic goals of development of information society in Ukraine[1]: to accelerate the development and implementation of new competitive information communication technologies (ICTs) in all spheres of public life; to provide computer and information literacy, primarily through the creation of education focused on the usage of innovative ICTs in shaping the comprehensive development of the individual; to create nation-wide information systems, primarily in the areas of healthcare, education, science, culture and environmental protection.

The process of modernization of Ukrainian education under the strong development of social and economic relationships between countries involves increasing the quality of higher education, developing the skills of independent acquirement of knowledge and carrying out the information-educational activities. Future specialists must have not only good knowledge in the specialty, but also the ability to use them creatively in solving professional problems and to perform professional activities.

Educational environment is defined as a combination of material, spiritual, emotional and psychological conditions, which runs the educational process. Psychological component of the university's educational environment is a complex of action-communicative acts and relationships between members of educational process. Being a component of educational environment, the teacher helps, pedagogically supports, advises and creates favorable conditions for students.

The retrieved data in the research have allowed to explore the state of the art in ICT-, learning- and intercultural competences. In particular, the paper looks into information competence, the commitment and the willingness of students to study in e-learning system. It is proved that the usage of e-learning elements is a topical alternative teaching method and the essential support for traditional education. It is reported that students' work with the educational electronic publication in the distance learning course helps to shift the focus to independence in education, develop skills of setting learning outcomes, adapt learning situations creatively, and draw conclusions.

Teaching practice is «…one of important components of educative process in higher educational institution» [1]. It is teaching practice that consolidates and implements the theoretical knowledge obtained by students during the lectures and their practical activity as subject teachers. Firstly, it enables students to systematize, consolidate and advance the theoretical background of the definite subject, and, secondly, it provides students with the essential skills and subskills for professional pedagogical activity.

On the basis of European experience and generalized observations of Ukrainian researchers as to the use of e-learning techniques, introduction of information and communication technologies to train university students we can highlight the following positive factors for ICTs for the disciplines of diverse areas that improve the effectiveness of training students in the higher educational institution: increasing students' motivation for study and participation in educational process in general; accretion of the educational process; differentiation and individualisation of teaching; more effective role of students' independent work; students' skills training for impartial evaluation; the psychological and educational environment creation necessary for education.

References

1. Інновації у вищій освіті – комунікація та співпраця у сучасному університетському середовищі за допомогою специфічних цифрових інструментів: [Міжнародна колективна монографія] / [Колектив авторів]: (за заг. ред. д.пед.н., проф. Наказного М. О.). – Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2015. – 376 с.

Түйін

Бұл мақалада жоғарғы білім беру жүйесінде кәсіби мамандарды даярлауда қолданылатын қазіргі заманғы әдістерді қолдану тәжірибесі талданған. Украинадағы білім беруді жаңғырту процесі халықаралық әлеуметтік және экономикалық қатынастарды дамыту жағдайында жоғары білім сапасын жақсартуды көздейді. Сондай-ақ, тәуелсіз білім алу және ақпараттық-білім беру қызметін жүргізу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Болашақ мамандар тек өз мамандықтарын жақсы біліп қана қоймай, кәсіби мәселелерді шешуде және кәсіби тапсырмаларды орындауда шығармашылық мүмкіндіктерін пайдалану мүмкіндігіне ие болуы керек. Университет ортасының психологиялық компоненті – бұл белсенді қарым-қатынас әрекеттерін және оқу үдерісінің мүшелері арасындағы қарым-қатынасты біріктіру. Білім берудің ақпараттық-коммуникациялық технологияларын енгізу студенттердің коммуникативтік қабілеттерін қалыптастыруға, олардың ойларын өз бетімен дамытуға бағытталған.

Резюме

В статье проанализирован опыт использования современных методов професиональной подготовки специалистов в системе высшего образования. Процесс модернизации образования в Украине в условиях развития международных социальных и экономических отношений предполагает улучшение качества высшего образования. А также способствует развитию навыков независимого получения знаний и проведение информационно-образовательной деятельности. Будущие специалисты должны иметь не только хорошие знания по специальности, но и возможность их креативного использования в решении профессиональных проблем и выполнения профессиональных задач. Психологический компонент университетской среды – это объединение деятельно-коммуникативных актов и отношений между членами образовательного процесса. Внедрение информационно-коммуникативных технологий обучения направлено на формирование коммуникативных способностей обучаемых, развивает самостоятельность их мышления.

UDC 800/82.3

O.V. Borysova, *PhD*
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Ukraine

TRANSLATION OF ECONOMIC TEXTS: PROJECT METHOD OF EDUCATION IN THE PROCESS OF TRAINING SPECIALISTS

The article deals with the project method approach to the education of translators and interpreters in the economic field. The basic requirements of the economic translation and the notion of the project method are defined in this article. Two approaches of the project method, its advantages, and its basic stages (Preparation, Project realization and Project Results Presentation) were described in this paper. In both approaches, time for reflection should be provided during all phases of project learning, giving students the opportunity to evaluate their progress. It is more productive to use a series of small-scale projects to help students develop continuously increasing competence in practical problem solving. Each project presentation should be in the frame of one topic and one scenario. It could be negotiations, preparation, and signing of a contract, presentation of the company at the international markets, presentation of the new product, etc. Additionally, the project method in educational practice should use all possible modern IT-communications and translation innovation techniques. This will help the students not only to search some necessary information but also to present the project (the result of their work) and to ease the process of translation.

Key words: *economic translation, translators and interpreters, project method.*

In the globalization era translation of economic texts is crucial for the existence and prosperity of international companies in particular, and for the countries in general. The economic growth and profitability of the companies, economical branches and countries are impossible without developing economic relations. Nowadays, working with international partners as well as any other type of cooperation is closely related with execution of financial and economic documents. High-quality translation of economic texts is of an essnce. It enables foreign companies to appraise the professionalism of a company's management and the level of reliability for cooperation, accordingly. The particular character of the information dealt with in banking documents, accountancy reports as well as other financial documents pose additional liability on the translator.

An economic translation, containing the smallest mistake or even a typing error can cause unfavorable consequences. For this reason translation of economic texts requires:

· high responsibility from the translator;

· ability to concentrate;

· thoroughness and accuracy;

· knowledge in the subject (fluency in economic terminology, good knowledge in economy in general, finance, business ethics);

· specific presentation style (ability to represent the company appropriately in events that require the presence of translators (business negotiations, exhibitions, presentations, conferences);

· the ability to render the content of the document precisely.

Economic translation involves working with such documents as various agreements and contracts, marketing researches and presentations, economic substantiations and business plans, insurance documents and agreements on funding of projects, auditors' reports and statements, financial reports, accountancy balances, profit and loss statements as well as other documents used in international economic activity. In order to ensure adequacy and preciseness of economic translations, linguists have to work constantly on their language skills and also explore specific economic terminology and standards.

Considering the above mentioned, future economists and linguists that will perform economic translations need special approach it their education, which could combine the searching for the extralinguistic knowledge (in our case in the economic area) and the ability to apply their skills in translating and interpreting.

The aim of the article is to give the brief analyses of project method approach to the education of translators and interpreters in economic field: to point out its basic features, advantages and stages of implementation and its evaluation.

The project method in this educational practice is crucial. The project method is widely applied in education at every level of development. Its application, however, requires the proper knowledge and competences from the teacher who supervises its realisation. Nonetheless, «the key factor to a successful project method is to convince the students to accept the responsibility for the actions defined in the project» [2].

The project method is an educational enterprise in which students solve a practical problem over a period of several days or weeks. It may involve preparation of special documentation for signing a contract, or presentation of a company on international level conference, etc. The projects may be suggested by the professor, but they are planned and executed as far as possible by the students themselves, individually or in groups. Project work focuses on applying, not imparting, specific knowledge or skills, and on improving student involvement and motivation in order to foster independent thinking, self-confidence, and social responsibility.

There are two approaches for implementing the project method[3]:

1) the students take two steps: initially, they are taught in a systematic course of study certain skills and facts, then they apply these skills and knowledge, creatively and self-directed to suitable projects;

2) the instruction by the teacher does not precede the project but is integrated in it (in other words, the students first choose the project, then they discuss what they need to know for solving the problem and learn the required techniques and concepts. Finally they execute the chosen project by themselves).

In both approaches, time for reflection should be provided during all phases of project learning, giving students the opportunity to evaluate their progress. It is more productive to use a series of small-scale projects to help students develop continuously increasing competence in practical problem solving.

The advantages of implementation of the project method in the process of training translators and interpreters are the following:

· students not only get new knowledge and additional skills but also practice them;

· emotional sphere is involved, which leads to increasing motivation;

· creative activity is growing;

· different forms of interaction between the professor and the student are fulfilled (supervisor, consultant, partner, assistant, advisor);

· responsibility inside the group rises tremendously (every student has its own task to present it to the group of students).

The basic instrument of the project method implementation is the work in groups. The functions and roles of the students inside the group as well as the number of students in the group can vary, but it is vital to conduct interaction and co-assistance between the students.

Additionally, the project method in educational practice should use all possible modern IT-communications and translation innovation techniques. This will help the students not only to search some necessary information but also to present the project (the result of their work) and to ease the process of translation.

In recent years and with the advent of TMs (Translation Memory), the translation professional has finally found a tool which allows for these links between source and target text to be established, not only in the personal brain of each individual translator but in a robust and dynamic way which can accordingly be reused in later work. Memory-based translation has then come as a revolution in the translation market affecting the way translation is approached. Source and target texts are automatically coupled and matched as pairs of corresponding sentences and this material is easily retrieved in subsequent jobs. Nothing has to be translated more than once, terminology is better maintained, increasing, then, translation consistency and quality; reformatting of translated documents is almost no longer necessary [4].

Another tool for translation is Machine Translation (MT), although the ultimate system capable of offering an instant and perfect translation is still far from becoming a reality. Computers' capabilities to understand language are the main barrier that has to be overcome, but, in the meantime, a practical and

realistic attitude towards MT shows that automatic translationis already producing spectacular results in controlled environments where language is some what formalized so that computer scan easily processit[5]. However, for economic texts such kind of translation usually needs profound editing.

As for the personal qualities of a student, the project method involves the following ones: intellectual abilities and some traits of the character (purposefulness, persistence, curiosity, assiduity, communication skills, emotions). The experience of implementation the project method in educational practice shows that in the process of co-working even not bright students expressed the desire to perform the presentation in the best way, to share their point of view, to use divergent thinking and creativity.

The process of project method implementation in the educational process consists of several stages:

I. Preparation. Setting up the goals, planning (choosing the topic, tasks and group formation), analyzing the tasks (clarifying the tasks, proposing solutions, discussing the issue), goals and motivation explanation. This step needs the professor's assistance.

II. Project Realization. Searching sources of information to fulfil the tasks, discussing and choosing the best variant, design and execution of the project. The professor supervises, consults, advises and directs the process.

III. Project Results Presentation. Project presentation, project evaluation (professor's esteem, self-evaluation and evaluation and discussion in the group). The professor estimates. This is the most important stage, because here the students express their opinion about the realization of the project, find weak and strong points of the project and its presentation, explaining their view. They make their own conclusions, which are priceless for the future projects and other translation activities.

Each project presentation is in the frame of one topic and one scenario. It could be negotiations, preparation, and signing of a contract, presentation of the company at the international markets, presentation of the new product, etc. Such creative presentations may incarnate such form of the control as «QUESTION-ANSWER».

Considering the above mentioned, future economists and linguists that will perform economic translations continuously should study not only the specific terminology and standards of the sphere in order to improve their proficiency, and to provide top-level adequacy, but also the have to learn how tousespecific presentation style as well as the ability to render the content of the document precisely. They should know business ethics as well as have an ability to represent the company appropriately in events that require the presence of translators (business negotiations, exhibitions, presentations, conferences). All these aspects are practiced in the project method education.

References

1. Mikina A., Zając B. (2012). Metoda projektów nie tylko w gimnazjum. Poradnik dla nauczycielii dyrektorów szkół. ORE, Warsaw 2012, p. 85. [Eng: The project method not only at junior high school].

2. Hofmann C. and T. Mehnert (2000): «Multilingual Information Management at Schneider Automation», in Sprung, R. C. (ed.): Translating into Success. Cutting edge strategies for going multilingual in a global age. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

3. Rico Pérez, C. (2001): «Reproducible Models for CAT Tools Evaluation: A User oriented erspective», in Translating and the Computer 23, London: Aslib.

Түйін

Мақалада экономикалық аударма саласында аудармашыларды үйретудің жобалық әдісін қолдану қарастырылады. Мақалада жобалардың әдісін анықтау үшін экономикалық аударманың негізгі талаптар келтірілген. Жобаны оқыту әдістемесі екі тәсілді қамтиды: мақалада оның артықшылықтары мен негізгі кезеңдері (жобаны дайындау, іске асыру, жобаның нәтижелерін көрсету) көрсетілген. Екі тәсілде де оқушылардың өз жетістіктерін бағалауға мүмкіндік беретін оқудың әр кезеңі туралы ойлауға уақыт беріледі. Ең тиімдісі – студенттерге практикалық тапсырмаларды үнемі шешіп отыру қабілетін дамытатын шағын көлемдегі жобалар қатарын беру. Жобаның таныстырылымы бір тақырып және бір сценарий бойынша жүргізілуі тиіс. Бұл келісімдерді дайындау және қол қою, халықаралық нарықтарда компанияны таныстыру, жаңа өнім таныстырылымы және т.б. келіссөздер болуы мүмкін. Сондай-ақ, оқу үрдісіне жобалық әдісті енгізуде ақпараттық коммуникацияны және озық аударма құралдарын (машинаға негізделген аудару (МТ), кейін редакциялауды, аудармашының жады (ТМ)) белсенді қолдандуы қажет етеді. Бұл студенттерге қажетті ақпаратты

ғана емес, сонымен қатар нәтижелерді таныстыруға және аударма процесін жеңілдетуге көмектеседі.

Резюме

В статье рассматривается применение метода проектов для обучения переводчиков в сфере экономического перевода. В статье даны основные требования к экономическому переводу, определение метода проектов. Проектный метод обучения имеет два подхода, в статье отмечены его преимущества и основные этапы (подготовка, реализация проекта, презентация результатов проекта). В обоих подходах предлагается время на обдумывание каждого этапа обучения, что дает студентам возможность оценить свой прогресс. Наиболее продуктивным считается применение серии проектов небольшого масштаба с целью помочь студентам постоянно развивать умение решать практические задачи. Презентация проекта должна осуществляться в рамках одной темы и одного сценария. Это могут быть переговоры, подготовка и подписание контракта, презентация компании на международных рынках, презентация нового продукта, и т.д. А также, при внедрении проектного метода в образовательный процесс следует активно использовать информационную коммуникацию и передовые переводческие инструменты (машинный перевод (МТ) с последующим редактированием, память переводчика (ТМ)). Это поможет студентам не только находить необходимую информацию, но и сделать презентацию результатов и упростить процесс перевода.

ӘОЖ:372.881.111.1:811.111

А.І. Әділханова, *аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СӨЙЛЕСІМ ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ АСПЕКТІЛЕРІ

Білім алушылардың бойындағы коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыруда пікір сайыс сабақтары, ғылыми жоба сайыстары, ғылыми конференциялар мен таңдау курстарының маңызы ерекше. Бұл бағыттағы жұмыстарда білім алушының риторика, тіл мәдениеті аймағында сөз әдебі мен көркем сөз нормаларын меңгеруі арқылы әдеби тілге нәр беретін қайнар сөздер синонимдер мен фразеологизмдер тілдің көркемдегіш құралдарын қолдану дағдысы қалыптасады. Сонымен қатар қоғамда талап етілетін мемлекеттік және басқа да тілдерді игерту негізінде коммуникативтік құзіреттіліктерін қалыптастыру көзделеді.

Кілт сөздер: *ағылшын тілі, коммуникатитік құзыреттілік, сөйлесім әрекеті.*

«Тіл – халық рухы, халық рухы – оның тілі» деген екен атақты неміс ойшылы, тілшісі Вильгелм Гумбольдт. Ұлтаралық қатынастардың негізгі дәнекершісі – тіл. Алайда тіл туралы толғанғанда оны әлеуметтік өмірмен, болашақпен тығыз байланысты қарастыруымыз қажет. Тіл үйренуде ынта, зейін, талап, бейімділік, қызығушылық, дамыту, меңгеру қатар, яғни бірге жүруі тиіс.

Ықылас пен ынта болмаған жерде еңбектің өнбегі болмақ емес. Ал ықылас пен ынта, тіл білсем деген құштарлық пен құлшыныс өзінен-өзі келмейді. Бұлар үйренуші мен үйретушінің объектіге деген қатынасы негізінде туындайды. Әлбетте, бұл өз кезегінде тілге деген әлеуметтік қажеттілікті екі жақтың бірдей сезіну, сезінбеуіне тікелей байланысты. Олай болса, әлеуметтік қажеттілікті ұғыну мен ұғындыру ісі оқу-ағарту саласының барлық арнасы бойынша, атап айтқанда, балабақша, мектеп, арнаулы орта және жоғары оқу орындарында, мамандық жетілдіру, ересектерді оқытатын курстар мен үйірмелерде жоспарлы жүргізілуі тиіс.

Жалпы, әуелі бір тілді дұрыс меңгеріп алмаған сәбиге екінші тілді тықпалау оның бойында тілдік қана емес, рухани диградация да туғызатынын жасырып қалу адалдық болмас еді. Сондықтан тілді үйренуді бала организмінің рухани жетілу үдерісімен ыңғайластырып жүргізбесек, жалғандыққа, жаландыққа ұрынуымыз оп-оңай.

Жүсіпбек Аймауытов «Баланы тілге жаттықтырудың мағынасы: баланы сөйлеуге, басқалардың сөзін ұғуға, өз бетімен жазуға, оқуға төселдіру. Бірақ бұл мағынасыз әдеттендіру, құрғақ төселдіру емес, тілге жаттығумен бірге адам ойлауға да жаттығады» Тіл адам жанының тілмашы, тілсіз жүрек түбіндегі бағасыз сезімдер, жан түпкіріндегі асыл ойлар жарық көрмей қор болып қалар еді. Адам тілі арқасында жан сырын сыртқа шығарып, басқалардың жан сырын ұға алады» деп жазады.

Тұлғаның тірек құзырлылықтарының бірі ретінде танылып отырған коммуникативтік құзіреттіліктерін қалыптастыру оның тілдік білімін тереңдетумен қатар сөйлеу біліктілігін де жетілдіреді. Әрі тұлғаның әдеби тіл нормаларын меңгеру сапасы жоғарылайды. Тілді пайдалану – сөз. Қазақ сөз деп тілдің жарыққа шыққанын, тілдің қолданысын айтады. «Сөз» деген сөздің алты-жеті түрлі мағынасы бар. Соның біреуі «лингвистикалық термин» тіл мамандары пайдаланады. Айтылған ой, өлең, ұсыныс та сөз. Сондықтан сөз мәдениеті дегеніміз – тілдің қолданысындағы мәдениеті. Ал тіл мәдениеті дегеніміз – дұрыстық, нормалық.

Бүгінгі күні әдеби тілде жазып, әдеби тілде сөйлеуге ұмтылудамыз. Әдеби тілде сөйлеу деген мақалдап, мәтелдетіп отыру емес. Дұрыс сөйлеу. Сөйлемді дұрыс құру, сөзді дұрыс дыбыстап айту.

«Шекара» демей, «шегара» деп, «қол қойылды» демей, «қол ғойұлды» деп сөйлеу. Сөздің мәдениеті дегеніміз сөздің дұрыстығы, норманы сақтау. Норма – жүйелілік, тәртіп. Тәртіпсіз ешнәрсе болмайды. Тілдің де тәртібі бар. Жазу тілінің де, ауызша сөйледің де тәртібі бар. Көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын меңгерту, пікірталас түрлеріне сай тілдік құралдарды ойларын дәлелдеуде пайдала білу, тілді әлеуметтік қызметіне сай орынды жұмсай білуге үйрету мақсатында берілетін білім мен іскерлік дағдылардың шығармашылық бағытта өрістеуі арнйы немесе бағдарлы курстарда жүзеге асады.

Коммуникативтік құзіреттіліктің өнімді топтық қатынас аспектісі бойынша білім алушы тапсырмаларды орындау іс-әрекеті кезінде пікірін қорғауға, өзіне берілген міндетті орындай отырып ойын дәлеледеп айта білуге, сұрақ қоя отырып тапсырмаға сәйкес жауап беруге дағдыланады.

Берілген тақырыптарға баяндама, ғылыми жоба жұмыстарын дайындау кезінде көпшілік алдында сөз сөйлеу аспектісі бойынша қисындық байланыс құралдары мен көрнекіліктерді сауатты пайдалануға дағдыланады. Оны жазуда, қорғауда тиімді тәсілдерді қолдану біліктілігіне төселеді.

Жаһандану үдерісі, жаңа әлеуметтік-мәдени талаптар және мемлекетіміздің экономикалық деңгейінің өсуі шет тілін оқытуды одан әрі жетілдіру мен жеделдетуді талап етеді.

Көптілділік – екі не одан да көп тілді қоғамның қажеттілігі, сол өмірлік қажеттіліктің өтемі, қоғамдық, тарихи категория.

Жалпы көптілділік қостілділіктен бастау алатынына ешкім күмән келтірмес деп ойлаймын. Қостілділік – игілікті құбылыс. Қостілділік – көпұлтты қоғамда тілдердің дамуына қолайлы жағдай туғызылған болса, адамдарға интернационалдық тәрбие берудің қуатты құралы болар еді. Қостілділік пен қоғамның өзара байланысы – «Тіл мен қоғам» деп аталатын жалпы өзара байланысты проблеманың құрамдас бөлігі. Қостілділік осыдан біраз бұрын әркімнің-ақ арманы болатын. Көпұлттылық жағдайында кәрі-жастың күнделікті керегі, өмірлік қажеті.

Қазақстан – әлемдік бәсеке сапындағы көпэтносты халық отаны. Қазақстан азаматы бірнеше тілді білуі тиіс. Кемінде үштілді тұлға болуы қажет. Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауында «тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынды.

Қазіргі кезеңде елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалынып, әлемдік білім берудің алдыңғы қатарлы озық тәжірибелері қолданылуда. Білім беру саласының барлық бағыттарында жаңаша көзқарас, яғни жаңаша базистік оқу жоспарына көшу, білім мазмұнын жаңаша жан-жақты жетілдіру, жаңа буын оқулықтары мен әдістемелік кешендерге көшу тағы басқа жүйелілікпен қарастырылып, қалыптасуда.

Тілдің тарихы – халық тарихының көрінісі деп бекер айтпаған. Халықтардың даму жолы тілдердің даму жолымен айқындалады. «Өзге халықтың тілі мен мәдениетін білу адамды сол халықпен теңестіреді, ол өзін еркін ұстайды, егер де сол халықтың күресі мен қамқорлығы оның жүрегіне әсер етсе, ол ешқашан да шетқалмайды. Адамның табиғаты осындай», – деп ұлы Абай айтқан.

Тіл – халықтың жаны. Біздің көп ұлтты мемлекетімізде бір тілді басқа тілден, бір мәдениетті

басқа мәдениеттен бөліп алу мүмкін емес. Әр ұлт өкілдері өздерінің тілін, мәдениетін, ұлттық ділін жоғары биіктіктерге көтеру мұраттары айқын. Ұлы Абай атамыздың: «Егер де адам өз халқынан шет болмай, өз халқының басқа халықтармен достық қатынаста болуын тілесе, ол – саналы, адал адам».

Осыған орай Елбасы Қазақстан халықтар ассамблеясының XII сессиясындағы баяндамасында: «Шет тілін білмейінше ұлттық бәсекеге шынайы қабілеттілігі туралы айту қиын болады» - деп атап кеткен.

Көптілді тұлғаны тәрбиелеуде, оқыту үдерісінде дәстүрлі және жаңа оқыту әдістері: диалог, әңгіме ойын түрлері, оқып жүрген тіл уәкілдерімен кездесу тәсілдерін қолданған жөн.

Шет тілін жетілдіре және жеделдете оқытуда ең бірінші білім берудің инновациялық педагогикалық технологияларын меңгерген, ізденушілік, зерттеушілік және шығармашылық қызмет дағдылары мол мамандар қажет. Қандай әдіс-тәсілді қолдану тіл үйретуші мамандарға байланысты. Мектептегі оқу-тәрбие жұмысының негізгі формасы – сабақ. Оны шеберлікпен ұйымдастыру арқылы ғана жетістікке жетуге болады. Қай тіл болмасын оны оқыту мен үйрету бүгінгі күн талабына сай болу үшін ұйымдастыру мен басқаруды жетілдіру керек. Мұғалімнің жұмысының нәтижелілігі, еңбастысы – сабақ мақсатының айқын болуы. Сонда үш біріккен мақсат: оқыту, дамыту, тәрбиелеу сөзсіз сақталады.

Ұрпағымыздың көптілді тұлға, азамат болып өсуі, жаһандану үдерісінен туындап отырған уақыт талабы. Қазіргі таңда педагогика ғылымының басты мақсаты тек іргелі білім беруде ғана емес, сондай-ақ біліктілігін өз бетінше жетілдіре алатын, шет тіліндегі ақпараттық ресурстарды өз бетінше тауып, талдап және тиімді пайдалана алатын азаматтарды тәрбиелеу.

Логикалық-мағыналы модельдерді қолдану білім алушылардың логикалық ойлау, сөйлеу, шығармашылық қабілеттерін дамытып, ойларын жинақтап, ағылшын тілінде жеткізуге танымдық іс-әрекеттерін тиімді ұйымдастыруға ықпал жасайды. Мұндай модельдер лексикалық, грамматикалық материалдарды да жақсы меңгеруге жол ашады.

Ақпараттың мазмұнын жеткізуге осындай модель жасау үшін алдымен тақырып немесе мәтін координаттар ретінде бірнеше бөлімге бөлінеді де, әр бөлімнің мазмұны координаттардың негізгі элементтері: тірек түйіншектері арқылы көрсетіледі. Модельді жасау жұмысы төмендегідей кезеңдерден тұрады:

1. Тақырыпты немесе мәтінді бірнеше негізгі бөлімге бөлу (яғни координаттарды айқындау);
2. Әр бөлімнің маңызды элементтерін, тірек түйіншектерін анықтау;
3. Тірек түйіншектерінің координаттағы орнын белгілеу;
4. Ақпараттың мазмұнын ашу мақсатында тірек түйіншектерін атау үшін сөз, сөз тіркестерін айқындау.

Осылайша логикалық-мағыналы модельдің көмегімен ауқымды ақпаратты сызба (схема) ретінде дәптердің бір бетіне де сыйғызуға болады. Мектепте жүргізген сабағымда құрастырылып, қолданылған модельдің үлгісін ұсынып отырмын: ЛММ «Үй және пәтер», бұл модельді мұғалім тақырып бойынша сөздерді қорытындылағанда қолданады. Сөздердің көмегімен әңгіме де құрастыруға болады.

Ағылшын тіліпәні қызықты да қиын. Қазіргі таңда мектептерде шетел тілін оқыту жүйесі жан-жақты дамыған түрде қарастырылуда. Білім беру тәжірибесі көрсеткендей ағылшын тілі сабақтарында интерактивті тәсілдер білім алушылардың интеллектуалдық белсенділіктерін, танымдық қасиеттерін, логикалық ой, талдау, салыстыру қабілеттерін жетілдіріп еңбексүйгіштікке тәрбиелейді. Яғни түрлі тілдік ойындар, танымдық ойындар, эстафеталар, түрлі жағдаяттарға құрылған рольдік ойын, диалогтар, дебаттар, білім сайыстарын сабақта қолданудың маңызы зор. Топпен жұмыс істеу білім алушылардың бірін бірі тануына, тыңдау мен пікір алысу мәдениетінің қалыптасуына да өз әсерін тигізеді.

Құзыреттілік ұстанымын іске асыру қазіргі мектеп үшін төңкеріс сипатына тән емес. Бүгінде оның элементтері, мысалға, білім алушылардың дербес таным жұмысын ұйымдастырумен байланысты ізденіске бағдарлайтыны қазіргі технологияларға тәуелді, ал оның оқу үрдісіне енгізілуіне сәйкес кейбір элементтері кеңінен қолданылып жүр. Бүгінгі таңда білім беру жүйесін дамытпалы

оқу технологиясына ыңғайлау қажеттілігі туды. Дамыта оқыту мен жеке тұлғаны қалыптастыру идеаясын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін. Ж.Қараевтың «Оқытудың үш өлшемді әдістемелік әдістемелік жүйесінің педагогикалық технологиясы». Ағылшын тілін оқытуда бұл технологияның басты тиімділігі:

– білім алушыны үнемі әрекетке қосады;

– тілдік категориялардың лексика-грамматикалық құрылымын игертіп, ауызша, жазбаша, тілді қолдану аясын кеңейтуге мүмкіндік береді.

– білім алушы әрі талдай, әрі салыстыра отырып, негізгі білімді өздігінен меңгеруге әрекеттенеді.

Саралап деңгейлеп оқыту технологясы – білім алушылардың сапасын арттырудың негізгі кепілі

Білім алушыларға білім беруде, тілді оқытуда, тәрбие берудеолардың бойында коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастыруда тіл үйретушінің алатын орны зор. Тілді меңгертуде жоғарыда қарастырылғын мәселелер ескерілсе, ісімізден нәтиже шығары сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс – 400 б.
2. Аймауытов Жүсіпбек. Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. Т.2: – 384 б.
3. Республикалық әдістемелік журнал «Мектептегі шет тілі» №1-6. 2014 жыл
4. Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал «Мектептегі шет тілі» № 5-7. 2018 жыл

Резюме

В данной статье рассматривается процесс развития коммуникативных способностей студентов в многоязычной системе образования. В частности, процесс развития коммуникативных способностей студентов включает целевые, значимые, технологичные и эффективные компоненты. При этом раскрывается психолого-педагогическое содержание этих компонентов.

Summary

This article discusses the process of developing students' communication skills in a multilingual education system. In particular, the process of developing students' communication skills includes targeted, significant, technological and effective components. In this case, the psychological and pedagogical content of these components is revealed.

УДК: 37.013.77

С.Б. Сарбасова, *к.п.н., доцент*
КазУЭФМТ

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ КУРСА «ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ РУССКИЙ ЯЗЫК»

В статье рассмотрены теоретические и практические положения о формах активизации личностного роста обучающихся – система педагогического обеспечения личностного саморазвития участников педагогического процесса.

Ключевые слова: *общение, педагогическое общение, саморазвитие.*

В современных условиях образование и подготовка кадров играют ключевую роль в повышении конкурентоспособности Казахстанской экономики и представляют собой важное средство интеграции в мировой рынок труда.

Казахстанская система образования продолжает сложный процесс адаптации к требованиям

рыночной экономики, поиска адекватной реакции на динамичные изменения, происходящие в обществе 1].

ВУЗы интегрируются с производством и работают над переориентацией всей системы высшего образования на личностно-ориентированные технологии профессионального обучения будущих специалистов. Это означает, что в центре учебно-воспитательного процесса должна быть поставлена личность студента с ее интересами, потребностями и возможностями.

Курс «Профессиональный русский язык» имеет в своей основе полисубъектный диалогический подход. Данный подход подразумевает саму сущность внутреннего мира человека – «диалогического» по содержанию, из «межсубъектного» понимания детерминации психического в человеке и основан на вере в его позитивный потенциал, неограниченные творческие возможности, постоянного совершенствования и саморазвития [2]. В этой связи назрела необходимость в дальнейшей разработке теоретических и прикладных аспектов проблемы общения в процессе изучения данного курса как неотъемлемого компонента развития личности, определяющего закономерности внутриличностной и социальной активности индивида.

Основанием гуманистической концепции в педагогике служат положения гуманистической психологии о том, что общение определяет новый уровень психических функций, способностей, личностных качеств, появляющихся у обучающегося в процессе коммуникативной деятельности (А.Маслоу, К.Роджерс и др.)

Для нашей дисциплины важна точка зрения ученых на проблему взаимопонимания между будущим работодателем и студентами. (С.В.Кондратьев, Г.И. Щукина). Они тем более значимы, потому что контакт возможен только в условиях полного взаимопонимания между участниками педагогического процесса: преподаватель-обучающийся, обучающийся-работодатель [3]. Отсюда встают задачи изучения психолого-педагогических основ, которые обеспечивают возможность профессионального взаимопонимания между указанными участниками учебно-воспитательного процесса.

В трудах казахстанских ученых по-новому рассматривается роль общения в педагогическом процессе. Ученые считают, что педагог должен создавать на занятиях и вне его такие ситуации, при которых движущая сила в обучающемся стала бы его внутренними побуждениями к саморазвитию и самообразованию. (А.А. Бейсенбаева, М.А. Кудайкулов, Г.Т. Хайруллин, Н.Д. Хмель, Э.А. Урунбасарова и др.).

Это и другие аспекты изучения педагогического общения, взаимно дополняя друг друга, формируют представление о процессе общения как о чрезвычайно сложном, многомерном явлении, которое характеризует не только форму взаимодействия субъектов учебно-воспитательного процесса, но и принципы построения отношений, влияющих на актуализацию потребности в саморазвитии будущего специалиста, выпускника ВУЗа [4].

В связи с этими положениями курс «Профессиональный русский язык» в группах СР-213 (образовательная программа «Социальная работа») и у МЭ-207 (образовательная программа «Мировая экономика») проводился не только в аудитории ВУЗа, но и на базах практики, будущих объектах профессиональной деятельности. Так, будущие специалисты познакомились со спецификой социальной защиты населения, формами и методами, проводили беседы с работниками организаций и учреждений социальной сферы, узнали профессиональную терминологию, требования к их профессиональным знаниям и навыкам, нормативно-правовую основу будущей профессиональной деятельности:

– КГУ «Кризисный центр «Умут» (для жертв бытового, экстремистского и других видов насилия)»;
– НОУ «SOS Детская деревня»;
– НФ «Республиканский детский реабилитационный центр»;
– КГУ «Институт поддержки семьи «Жануя»»;
– КГУ «Центр занятости населения акимата г.Нур-Султан»;
– КГУ «Центр социального обслуживания «Камкор»».

Все эти учреждения являются структурными подразделениями столичного акимата и относятся к ГУ «Управление социальной защиты и социальных программ» и МТСЗ РК.

Студенты в профессиональном разговоре проявили свои теоретические знания. Группа МЭ-207 познакомилась с деятельностью КГУ «Центр занятости населения», с современными инновационными технологиями заботы государства об обеспечении населения разными формами трудоустройства, обучения и переобучения различных слоев населения, о формах государственной поддержки обучающихся в средних, средних профессиональных и высших учебных заведениях, о помощи выпускникам в форме оплачиваемой молодежной стажировки.

Так же студенты были участниками городских социально-значимых мероприятий:

– Круглый стол «Мобильная группа как эффективный механизм профилактики социального сиротства» 19.11.2019г; Место проведения: НОУ «SOS Детская деревня», г.Нур-Султан.

– Круглый стол «Стратегии и механизмы обеспечения репродуктивных прав подростков, оказания им психологической помощи и защиты» 27.11.2019; Организаторы: Министерство информации и общественного развития РК, МОН РК, Лига женщин творческой инициативы.

Анализ динамики профессионально-личностного развития будущих специалистов в зависимости от характера педагогического взаимодействия: педагог-студент-работодатель – позволяют сделать следующие выводы:

• Анализ литературных источников показал, что проблема формирования коммуникативной компетенции как результат общения всех участников педагогического процесса является одной из актуальных проблем высшей школы. Саморазвитие, самосовершенствование профессионально-личностных качеств на каждом занятии – это главное направление в стратегии развития высшей школы.

• Деятельно-практические изменения себя происходят не в личностной самоизоляции, а в процессе социально-ценностной и личностно-значимой деятельности и общения.

• Формирование коммуникативной компетенции в педагогическом процессе – система взаимодействий преподавателей, сотрудников объектов будущей профессиональной деятельности и студентов, содержанием которого является обмен информацией, эффективная ориентация студентов на область их профессионального труда и формирования функций деятельности /коммуникативная, когнитивная, информационная, креативная/ с целью овладения и развития их на высоком уровне.

• Интеграция образования, науки и производства должна быть направлена на углубление и расширение действия науки ВУЗа и производства, совершенствование подготовки специалистов нового поколения, социально и профессионально активной личности, обладающей высокой компетентностью, мобильностью.

Таким образом, кратко изложенные теоретические положения и данные мини исследования по рассматриваемой теме позволяют сделать следующие выводы:

– Обзор теоретических источников показал актуальность проблем высшей школы в плане усиления влияния общения преподавателей, работодателей и студентов на саморазвитие личности будущего специалиста. Необходим поиск и выявление «внутренних ресурсов» по обеспечению саморазвития, самосовершенствования профессионально-личностных качеств будущего конкурентоспособного специалиста.

– Субъект-субъектное общение участников учебно-воспитательного процесса оказывает стимулирующее влияние на саморазвитие личности выпускника ВУЗа, которое состоит из следующих компонентов: целеполагание; потребностно-мотивационная сфера развития личности; планирование совместных действий; формы, методы способы организации общения; рефлексивно-оценочные и коррекционные действия.

Сотрудничество, социальное партнерство как особая социальная категория по своим функциональным и социально-психологическим возможностям готово к осуществлению роли субъекта профессиональной деятельности, а равноправная позиция преподавателя, работодателя и студента при этом и отношение к будущему специалисту как социально зрелой личности актуализируют и стимулируют саморазвитие будущего специалиста.

Проведенное исследование не исчерпывает всего многообразия освещаемой проблемы. В дальнейшем целесообразно изучить вопросы формирования креативно-творческой деятельности в соответствии с запросами социума и экономических перемен.

Литература

1. Атыханов А., Муйтунова А. Актуальные вопросы высшего образования Казахстана / Высшая школа Казахстана. – Алматы, 2018. – №3-с.18-20.

2. Проблема саморазвития и самовоспитания как актуальная задача высшего образования / Высшая школа Казахстана. – Алматы, 2019. – №2. – с. 160-166.

3. Особенности характера субъект-субъектного общения в системе отношений «преподаватель-студент» / Достояние нации. – Алматы, 2010. – №2. – с.106-113.

4. Рыскулова М.М. Автореферат диссертации «Влияние общения преподавателей и студентов на саморазвитие личности будущего специалиста», Караганда, 2006.

Түйін

Мақалада «Кәсіби орыс тілі» курсының практикалық сабақтарын өткізу мүмкіндігі туралы айтылады. Кәсіби қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру мақсатында әлеуметтік сала ұйымдары мен мекемелеріне бару процесінде: оқытушы-студент-жұмыс беруші.

Summary

The article discusses the possibility of conducting practical classes of the course «Professional Russian Language». In the process of visiting organizations and institutions of the social sphere in order to form professional communication skills: teacher-student-employer.

ӘОЖ:821.512.122

А.Сарсенбаева, *Р. Қошқарбаев атындағы Қосшы орта мектебі, қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі*

ШӘКӘРІМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМ ТАҚЫРЫБЫ

Мақалада қазақтың ойшыл ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлының ғылым тақырыбына арналған шығармаларындағы көркемдік таным қырлары қарастырылған.

Кілт сөздер: *Шәкәрім Құдайбердіұлы, ғылым, көркемдік таным.*

Шәкәрімнің «Үш анықта» ақиқатты тануда әлемдік діндер, сол діндер шеңберіндегі түрлі мистикалық, эзотериялық, оккультті ілімдерден дәлел келтіріп отыруы оның ой әлемінің XX ғасыр ойшылдарының (Э.Гуссерль) ақиқатты жалғыз ғылым шеше алмайды деген пікірімен тығыз байланыста екенін көрсетеді. Қазіргі заманғы Батыстың мәдениет дағдарысы соны дәлел етеді. «Үш анықта» мистикаға жататын спиритизм, телекинез, телепатия, фахризм, лунатизм, элементтерінен көптеген мысалдарын ақын ашық білдіреді: «Магнетизмді, спиритизмді жәдігөйлік, мұның сырын ашып һәм масқара қылайық деп Европа білімділері ізіне түссе де, көзі жеткен соң бір қуаттың барлығын еріксіз мойындады. Кейбіреуі өзі істеп көріп анықтайды /1,18/. Ақын ақиқатқа Сократтың данышпандығындай қатынаспен білім, сұлулық, адамгершілік бірлігі арқылы келуді уағыз етеді. Ғылым басқа таным жүйелерінен бөлек кетсе тығырлыққа тірелетінін, құдайтану тұтас көзқарасты қажет ететінін түйсінген:

Пәнші дейді: «Қайда тәңірі?»
Дінші дейді: «менде тұр!» [2, 204]
немесе:
Пәнші нанды бес сезімге
Дінші адасты жолынан [2, 205].

Шәкәрім бұл шумақта ғалым сенсуалистік таным арқылы тек эксперименттік, материалистік

көзқараспен бір жақты кетсе, ал жаратылыс ғылымдарынан хабарсыз діншілердің жалған уағызбен анық ақиқат бере алмауы халықты адастыруға әкелетінін ескертеді:

Пәнші мен дінші тыңдамас,
Жиреніп мұны ұнамас.
Өйткені олар бір езу
Әдетін тастап, шыдамас
Арланбай бұған еруге [2, 232].

Шәкәрімнің пікірінде ғылым бір жақты, дін бір жақты бір езу болмай, ғылым, дін, философия біріккен жағдайға ғана толық сенім болады. Философ Т.Кішібеков Шәкәрімнің әлем туралы көзқарасын сыңаржақ қарастыру қате болып табылатынын: «... Ол біресе ғылымға сүйенсе, енді бірде тіпті ғылымға жатпайтын пікірді уағыздайды. Бұдан келіп Шәкәрім бүтіндей діншіл болды, немесе ғылымға қарсы болды десек, оған қиянат жасаған болар едік», - деп жазады [3, 88/. Ақынның шығармашылығында ақиқатқа әр түрлі қырынан келгенде ғана ғылым адамгершіліктің кепілі болады. Ал әлем, адам, құдай үшеуінің екі дүниеге де ортақ ара жібі - ұждан болмақ.

Филология ғылымдарының докторы М.Мырзахметов Шәкәрімнің үш анығы деп: «...біріншіден, затшылдық ғылым жолындағы таным мен, екіншіден, дін жолындағы теологтардың дүниетанымы бірінші, екінші анық деп көрсетеді де:

Іздедім, таптым анығын
Тастадым ескі танығын, - [2, 232]

деп өзі ғұмыр бойы шарқ ұрып ізденіп тапқан жолы – үшінші анықты ұсынады. Ол үшінші анығы – Абайда кеңінен сөз болған мораль философиясындағы жан құмарына барып ұштасатын ұждан туралы күрделі мәселені көтереді», - деп көрсетеді [4, 4].

Шәкәрім интеллект пен руханилық екеуі бірікпеген жерде ғалым залымға айналатынын ескерткен. Молдарлар басқа діндегілерді пұтқа табынушы кәпірлер деп айыптап, ал өздері күнәға батып отырып-ақ құдай туралы сөз қозғайтынын күйіне жырлайды. Ақын зұлымдықтың табын жалған сопы, діндарлардың өзі егіп отыратынын ашып айтады. Бұл жағынан ол ортодоксальды дін шеңберінен кереғар кетеді. Ақын көзқарасында имандылық пен тазалық қана шын сенімге әкеледі. «Тәңірін іздеп бір мұңғыл» деп басталатын өлеңінде ақын атақ, пайда, мақтап іздемей, тәңірін іздеп тас суретке шоқынған мұңғылдың иманын әулиелікке балайды. Керісінше молдалардың екі жүзділігін сынайды:

Құдайың мен дүниеге
Кезекпе-кезек шоқынсаң.
Инедей пайда тие ме
Мешітте мың жыл отырсаң.
Кімде болса шын мінез,
Болмас онда екі сөз.
Өлтірсе де көзбе-көз,
Иманын сатып алмас бөз [2, 242].

немесе «Дін» өлеңін алып қарастыралық:

Мейлі, кімге шоқынсын,
Шын іздесе тәңірісін.
Қиянатты жау білсін,
Онан тыйып нәпсісін.

Тәңірі жолы – ақ жүрек,
Сайтан деген – қиянат.
Ақ жүректі ертерек,
Ескер - дағы, қыл әдет... [2, 264]

Гуманист Шәкәрім пұтқа табынушы мұңғылдың дүниетанымы төмен деп айыптай алмайды. Барлығы руханилық дәрежесіне, иманға беріктігімен анықталады. Ақын қандай дін болмасын етегінен ұстау керек деген пікірді орнықтырмайды. Әрине Шәкәрім білімді басты орынға қояды.

Солай бола тұра, интеллект пен руханилық бірікпеген жерде ондай пайдасыз біліммен салыстырғанда, табиғи таза руханилық әулиелікпен тең.

Шәкәрім ғылым, оның керек жері, пайда-зияны туралы, әсіресе, XX ғасырдағы адам баласының ғылымды адамды зорлау, атом зардабының адамзат баласын ұрпақтан-ұрпаққа жалғасатын қасіретке ұшыратыру құралына айналдыратынын көріпкел жүрегімен жырлаған. Ақын жүрексіз залым адамға берген ғылым «тасты жерге шашқан бидай сынды», «тотыға тіл үйреткенмен сөзі – адам, өзі – құс», «қара тасты қанға малсаң да маржан бола алмайтынын» ұлы Гете, Толстойлармен қоса дәлелдейді:

Шын залымға берме ғылым,
Ол алар да оқ қылар.
Қаруым дер, кісі атып жер,
Ол ғылымды айла етер [2, 115].

немесе:

Дүниені түзетуші,
һәм бұзушы – бір ғылым.
Әрі залым, әрі ғалым
Ел түбіне сол жетер [2, 116].

Филология ғылымдарының докторы Б.Әбдіғазиұлы Шәкәрімнің ғылымға көзқарасын білдіретін осы өлең жолдарына тоқталғанда: «Бұл тұста Шәкәрім ғылымның пайдасы мен зиянын осылай таразы басына салады. Бұл сипат Шәкәрімнің лирикасындағы шыншылдықтың, реалистік ой салмағының айғағы. Ақынның тұжырымдары дәл, бұлтартпастай нақты. Шынында да бейбіт өмірдің шырқын бұзатын да, оны апаттан аман алып қалатын да адамзаттың ақыл-ойы, дәлірек айтқанда, ғылым. Адам баласын қырып-жоятын қару да осы - ғылымның жемісі. Сондықтан да ғылымды тек қана жақсы ниеттегі жандардың қолына беру керек», - дейді [5, 26].

Шәкәрім педагог, ақын ретінде әмбебап көзқараспен адамзат баласын жер бетінде икемделіп өмір сүруге үйретумен қоса, аспани даналықты таңдаулы тұлғаларға мұра етіп, өзінің тұлға ретіндегі миссиясын танытып кеткен данышпан. Екі түрлі даналықтың да мұраты – адасқан адам баласын надандықтың құрсауынан жұлып алып, бақыттың жолын нұсқау. Бірінші даналық – адам баласының бақытты тұрмысына қажетті фәни дүниелік өсиеттер. Екінші даналық – адамның өз әлсіздіктері мен пенделіктерінен биіктей отырып, адамның өзі үшін ғана емес, өзге үшін өмір сүруге керекті рухани жол. Сөйтіп, Шәкәрім екі өмірге де керекті «ұждан» деп, «ар іліміне» сара жолды салып беріп кеткен рухани ұстаз деп ойымызды қорытамыз.

Әдебиеттер

1. Құдайбердіұлы Ш. Үш анық. – Алматы: Қазақстан және Ғақлия ғылыми-әдеби орталығы, 1991. – 80 б.

2. Құдайбердиев Ш. Шығармалары. Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М.Жармұхамедов, С.Дәуітов, (А.Құдайбердиев). – Алматы: Жазушы. 1988. – 560 б.

3. Кішібеков Т. Шәкәрім – философ// Ақиқат. 1994. №9.

4. Мырзахметов М. Ғашық жар деген кім еді? //Түркістан, 1999, 28 апрель, 4 мамыр.

5. Әбдіғазиев Б. Шәкәрімнің лирикалық шығармалары. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1994. – 72 б.

Резюме

В статье рассматриваются аспекты художественного познания по предмету науки в творчестве казахского мыслителя Шакарима Кудайбердиева.

Summary

The article discusses the aspects of artistic knowledge on the subject of science in the work of the Kazakh thinker Shakarim Kudaiberdyuly.

ӘОЖ: 371.39

Г.Б. Сейфоллина, *Қосшы орта мектебі,*
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Қ.О. БІТІБАЕВАНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДА ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Мақала әдіскер-ғалым Қ.О. Бітібаеваның ұсынған әдебиетті оқытудағы инновациялық технологияларды қазақ әдебиеті пәні сабағында қолдану мәселелеріне арналған.

Кілт сөздер: *Қ.О. Бітібаева, инновациялық технологиялар, әдіс-тәсілдер.*

Қ.О. Бітібаева былай дейді: «Мақсатым – сабақты қызу еңбекке құру: сабаққа оқушыларды тыңдаушы дәрежесінде емес, еңбек етуші, білімді өз еңбегімен алушы (білімді өз еңбегіне қарай алушы) дәрежесінде қатыстыру. Олар – пікір айтушылар, қызу айтысқа қатысушылар, көркем шығармаға деген өз көзқарасы, эстетикалық талғамы қалыптасып келе жатқан азаматтар. Сол себепті де оларды сабақта үнемі іздендіріп отыруды мақсат етемін» [1].

Расында да, ұстаздың негізгі ұстанымы – сұхбат жасау, пікір еркіндігі, оқушының білімді өз еңбегімен алуына жағдай жасау, оқу жүйесін тереңдете беру, оны игертудің тиімді жолдарын іздеу, оқушы деңгейін анықтай отыра оған сай талап қоя білу және өзіндік айтар ой - пікірі бар, жоғары сапалы, белсенді азамат тәрбиелеп шығару. Осыған сай оқушыға берген білімінің нәтижесін көре білу әр ұстаздың мақсатының орындалуы.

Оқушыны білім алуға, оқуға, үйретуге, тәрбиелеуге көп мән берілуі тиіс. Оқушыларды кәсіптік білім алуымен қатар сөз шеберлігі мен баяндау жүйелілігі қалыптасқан, өз пікірін ашық білдіретін саналы ұрпақ етіп тәрбиелеу керек. Оқыту процесінде жаңа технологияларды қолдану, инновациялық бағытта жұмыс жасау заман ағымына сай. Оқу үрдісінде осындай жаңарған озық тәжірибелерді белсенді пайдалану және қолдану кейінгі жылдары айтарлықтай. Әдіс - тәсілдерді мұғалім ізденісі арқылы оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне қарай іріктеп қолданады.

Қ.О. Бітібаеваның әдебиетті оқытудағы инновациялық технологиялары – баланы ізденімпаздыққа, өз бетімен білімін жетілдіруге, өзінің ішкі мүмкіндіктерін тануға жетелейтін озық әдістер мен тәсілдер. Қазіргі таңда қолданыста жүрген «модель», «жоба», «бағалау парағы», «постер жасау», «миға шабуыл», «технологиялық карта» терминдері ұстаз еңбегінде, оның білім беру әдіс - тәсілдерінде бұрыннанда бар екендігін еңбектерінен көре аламыз[1].

Қазіргі таңда қолданыста жүрген жаңа технологияның жеті модулі Қанипа Омарғалиқызының іс- тәжірбиесінен де байқалады. Себебі ұстаздың ой тастау, ойланту, ойлау бағыты осы жеті модуль арқылы жүзеге асады. Бұнда оқыту тәсілдері оқушыларды сыни тұрғыдан ойлауға, оқу материалын саралауға, сараптауға, өзіндік көзқарастарын қалыптастырып, оны қорғауға, ой қорытуға жетелейді, әдеби айтыс, пікірлесу, диологиялық әңгіме, проблема шешу, іздену сияқты өнімді әдістермен қатар оқушылардың өз бетімен ізденуіне, зерттеу жұмысына негізделеді, жобалау, модель жасау, оқушыларды өз беттерімен жаңа өнім жасауға бағыттайды.

Кейінгі кездегі қолданыста жүрген Кембридж технологиясынан Қ.О. Бітібаеваның да ұсынған технологиялары да кем емес. Қанипа Омарғалиқызы өткен ғасырдың аяқ кезінде республикалық атаулы мектебінде интеллектуалдық дамуы басқаның білімін қажет етпей, өз еншілігіне тиесілі іс-тәжірибесін жаңа заман сұранысына сай өңдей білім бере білді. Қазіргі технологиялардың қай қайсысы болмасын Бітібаеваның ұсынған технологиясында көптен орын тапқаны анық.

Қ.О. Бітібаеваның оқыту технологиялары арқылы оқытудің тиімділігі тиімділігі: белсенді жұмыс, пәнге қызығушылық, тыңдау, шешім, бағалау, дағды қалыптасады. Технологияның нәтижесі тиімді және дұрыс болу үшін, мұғалім мынаны ескеруі қажет: сабақтың мақсатын дұрыс қоя білу, сабақ барысын технология негізінде дұрыс құру, оқушылардың жас, психологиялық ерекшеліктеріне, білім деңгейлеріне мән беру, оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыруға іздену жұмыстарын жасау, оқушылардың жауабына еркіндік беру.

Қ. Бітібаева «Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары» атты оқу құралында: «... әдебиет пәні жас жеткіншектерге жай ғана білім беріп қоймайды, ол өмірдің ең қымбаттысы, ең асылы – жақсылық пен ізгіліктің ұрығын себеді.... Бұл пән жас қауымды мақсатты өмір сүруге үндейді, оны туған анасын сүюден Отанын сүюге, бүкіл адамзатты сүюге дейін жетелейді. Әдебиет пәнінің алдында тұрған осындай қасиетті мақсат ең алдымен сабақ процесінде, оның әр тақырыбында жүзеге асырылуға тиіс. Сондықтан әр сабақты, яғни әр сабаққа бөлінген 45 минутты тиімді етіп ұйымдастыра білу ісі мұғалімнен ерекше творчестволық жұмысты, ойлы да зерделі еңбекті талап етеді», - дейді [2]. Расында да әр мұғалім берілген уақытта бала бойына білімді де, тәрбиені де сіңіре білу қажет деп ойлаймын.

Жалпы бұл еңбектерден байқағаным тағы бір ірі іс оқумен бірге тәрбиенің жүруі. Бұны Қ.О. Бітібаева да ұстанған. Тәрбие білім алудың ең ірі құралы деп санаймын. Тәрбиесіз білім нәрімен қанағаттана алмаймыз.

Қ. Бітібаеваның ұжымдық оқыту арқылы оқушыларды іздендіру, зерттеу жұмысына баулудағы төл тәжірибесіне үңілгенде, оның әсіресе жұптық тәсілді «жаңғырта», «жаңарта» пайдаланғанын көруге болады. Ұстаз алдын-ала балаларды дайындайды, жұптаса, топтаса, ұжым болып ізденудің амал-тәсілдеріне дағдыландырады, жетелейді. Өтілетін жеңіл тақырыптарды екі бөлімге бөліп, жұптарға береді. Жеке-жеке оқып, екінші кезекте бір-біріне сыбырлай сөйлесе отырып айтады, осы іс әрекетке жаттықтырған соң, келесі сабақтарда жұптар жұмыс істеп болған соң, өз қалаулары мен нәтижелерін өз таңдаулары бойынша басқа жұптармен бөліседі. Енді мұғалім ұжымға проблема тастайды, ең алдымен топтар ол проблеманы ізденсе, соңынан бүкіл ұжым болып талқылайды. Бір проблеманы әр топ әр қырынан зерттейді, әр топтың өз тапсырмасы болады, қорытындыда ұжым бірге отырып ситуацияны шешеді.

Ұжымдық оқытудың оқушыларды ғылыми-зерттеу жұмысына баулудағы ұтымдылығы төмендегідей:

– Дербес ізденіске, зерттеу жұмысына, алдыдағы проблеманы шешуге жұмылдырады.

– Білім деңгейлері жоғарылайды, өз ізденістері арқылы білімдерін яғни оқушылық деңгейден шығармашылық деңгейге көтереді.

- сыни көзқарастарының дамуына түрткі жасайды, бір-бірінің жұмысына пікір білдіруге, талдауға, қорытынды жасауға жетелейді.

– Зерттеу, іздену, ғылыми жұмыстарға деген қызығушылықтарын оятып, танымын белсендіреді[3].

Баланы ізденушілікке жетелейтін әр сабағы тұнып тұрған жаңа технологиялар. Осы технологияларды қолдану білім беруде өте тиімді деп санаймын. Көркем шығарманы өткенде балаға шығарманы оқыту үшін жобалау технологиясы қолайлы деп санаймыз. Яғни, жобалау технологиясы бойынша білім алушы шығарманы сызбаға түсіру үшін оның мазмұнымен толық танысуы керек болады. Оқымаған жағдайда әрине, талдау өте қиын. Бұл жерде бала пікірін дәлелдеу басты роль ойнайды. Яғни, дәлелдеу арқылы баланың «мені» қалыптасады.

Жалпы, Қ.О. Бітібаеваның технологиясын әдебиет сабақтарында қолданудың тиімділігі мынады:

· Ұстаз тақырыптық жоспар құра отырып, жоспарлы тапсырмалар жүйесін жасайды. Бала өз бетімен жұмыс жасауға дағдыланып, практикалық жұмыстарды жасап үйренеді.

· Алдын-ала тапсырмалар жүйесінен жасап, жоспарлау. Әртүрлі сабақ түрлерін де ұйымдастыруға болады: семинар, дискуссиялар, пікірталас сабақтары, т.б.

· Графикалық тұжырымды сұрақтар ойластырылады. Сабақ түрлері де топтық жұмыстарға негізделеді.

· Іздендіруші тапсырмалар жүйесін құрып, қарсы пікір жазып, дәлелдеуге баулу. Ғылыми-конференция сабақтарын ұйымдастыруға болады.

Өз тәжірибемізде қолдану нәтижесінде Қ.О. Бітібаеваның графикалық жобасын, модельдеу және ой салу, ойланту, жаңа білімді меңгерту технологиясын сабақ үрдісінде пайдалану арқылы білім алушылардың танымдық түрлендіруші іс-әрекеттерін танып, ізденістерге жетелейді. Білім алушылардың бір ғана әдебиетпен шектелмей, қосымша ғылыми еңбектермен зерттеушілік бағытта ізденулеріне жол ашады.

Қ.О. Бітібаева білім беру үрдісіне технологияны дендеп ендіруді мақсат етіп қоя білген. Баланың пікір-пайымын, өзіндік көзқарасын қалыптастыру жолында қандай да болмасын, жаңа технология болсын, ең бастысы бала тақырыпты толыққанды ұғып-талдай алуы үшін бағытталған.

Әдебиеттер

1. Бітібаева Қ. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. – Алматы, 1999.

2. Бітібаева Қ. Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары (Мұғалімдерге арналған құрал). – Алматы: Рауан, 1990.

3. Кетекпаева Р.Ж. Қ.О. Бітібаеваның әдебиетті оқытудағы инновациялық технологияларының тиімділігі. Ғаламтор. 2016

4. Бейсенбаева А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру. Алматы: 1995.

Резюме

Статья посвящена проблеме использования инновационных технологий в преподавании литературы в школе, предложенной ученым-методистом К.О. Битибаевой.

Summary

The article is devoted to the problem of using innovative technologies in the teaching of literature at the school, proposed by the methodologist K.O. Bitibaeva.

УДК 387.1

М.Б. Нурпеисова, *PhD докторант 2 курса специальности «Управление проектами»*
А.Н. Тургинбаева, *д.э.н., профессор*
КазНУ им. аль-Фараби

ПРОЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ МЕТОД УПРАВЛЕНИЯ: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ В ВУЗЕ

В условиях становления рынков более динамичными, а изменений – непредсказуемыми, организации вынуждены выстраивать все более открытые и гибкие системы управления. Все больше внимания уделяется способности адаптироваться к внешним изменениям и влиять на них. При имеющейся высокой конкуренции на рынке образовательных услуг вузыстремятся к обеспечению соответствий качества своей научно-образовательной деятельности требованиям работодателей и стейкхолдеров.

Так, согласно данным Государственного центра выплаты пенсий (ГЦВП) показатель всех выпускников вузов РК в 2017 году в сравнении с 2016 годом снизился на 10%, а в 2018 по сравнению с 2017 увеличился на 11% (диагр. 1).

Для продолжения тенденции повышения процента трудоустраиваемой своих выпускников современный вуз должен стремиться напостоянной основе повышатькачество выпускаемых специалистов, а также проводить внутреннюю модернизацию своих процессов с целью повышения их эффективности. Эти действия обладают рядом характеристик, позволяющихназывать такую деятельность проектом. Согласно определению Свода знаний по управлению проектами (Project Management Body of Knowledge, 4 издание) проект – это временное предприятие, направленное на получение уникального продукта, услуги или результата [1]. Использование проектно-ориентированного метода приближает процесс подготовки специалистов к реальной профессиональной деятельности, снимает проблему ограниченного учебного времени (предоставляет возможность освоения программы курсов в индивидуальном темпе); хороший, продуманный проект всегда

четко увязан с актуальными проблемами экономического, социального, производственного, технического характера.

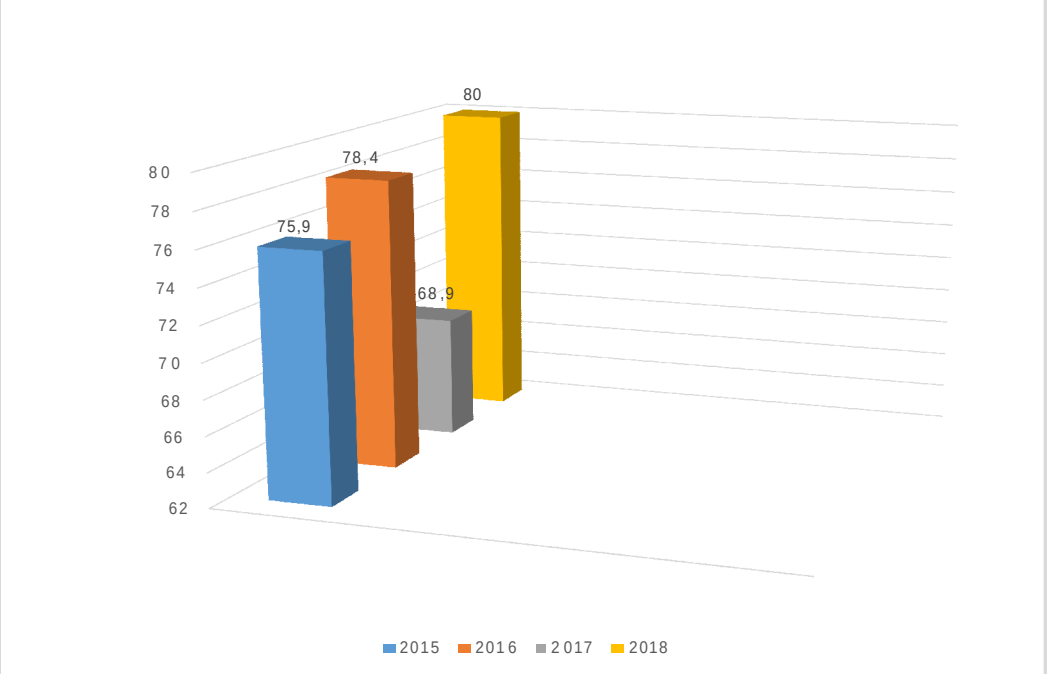

Диагр. 1. **Динамика показателя трудоустройства выпускника вуза,** %

Управление научными проектами в вузе с использованием проектного подхода при его широкомасштабном применении станет катализатором высокой эффективности реализации проектно-ориентированной деятельности университета. Это будет способствовать масштабному социально-экономическому развитию за счет повышения эффективности, повышения качества выполнения научной деятельности.

Методология управления проектами представляет собой деятельность, направленную на эффективное достижение результатов путем применения различных инструментов и методов управления [2]. Однако, термин «проект» становится столь популярным в наше время, что им зачастую именуют любую заурядную деятельность, не отвечающую основным критериям проекта.

Обычно в числе характеристик проекта отмечают:

· установленная цель проекта;

· определенное время на его реализацию;

· привлечение для его реализации разных отделов и специалистов разного профиля;

· новизна: как правило, выполняется нечто, что никогда не делалось ранее;

· особые требования по времени, затратам и качеству выполнения работы.[4]

Особенность организационного устройства, производимых услуг, а также процессов и функции [3] делают вуз отдельным объектом для исследования с точки зрения внедрения и адаптации методов управления проектами. Еще одной особенностью вуза является достаточно жесткая регламентация и стандартизация деятельности со стороны государства, Министерств образования, даже если вуз является коммерческим. Другая отличительная черта вузов – они не только ответственны за воспроизводство научно-технического (интеллектуального) потенциала, но и осуществляют научно-исследовательскую и инновационную деятельность[5]. Таким образом, специфика работы и устройство вуза обусловливает зачастую и ряд проблем при применении данного подхода Методы проектного менеджмента не новы для современного мира, они с успехом применяются

во многих отраслях экономики, особенно учитываю сегодняшнюю эпоху глобализации,но именно специфика работы и устройства вуза. Необходимо подчеркнуть, что проблемыпрактического применения методологии управления проектами, рассмотренные в настоящей статье, не являются универсальными для деятельности всех вузов; для некоторых отдельных вузов они могут оказаться нетипичными.

Исследования проблем управления проектами в организации нашли отражение в трудах ведущих российских и европейских ученых: К. Артто, Т. Гранди, К. Грей, С. Грин, Б. Груча, Дж. Карлсен, Д. Клеланд, Ю.Н. Лапыгин, Э. Ларсен, И.И. Мазур, Л.Г. Матвеева, Д. Милошевич, П. Моррис, К. Огонек, Дж. Пинто, М.В. Романова, Дж.Р. Тернер, А.С. Товб, М. Троцкий, И.М. Харитонова, Г.Л. Ципес и др. Изучение специфики управления и проблем управления вузами в свою очередь занимались С.А. Богачев, Н.Ш. Ватолкина, И.М. Гайнутдинова, О.Г. Грудзинский, Г.Н. Константинов, Г.И. Лазарев, Ю.Р. Муратова, В.В. Радаев, Ю.Б. Рубин, Т.А. Салимова, О.Б. Сухорукова, С.Р. Филонович и др. Тем не менее, несмотря на наличие немалого количества научных трудов как по управлению проектами, так и по стратегическому анализу, можно отметить, что целостный, системный подход к использованию методов стратегического анализа при управлении проектами в компании, и, соответственно, в вузе на данный момент еще четко не сформирован [5].

Успех любого проекта зависит от многих факторов, один из них – это плодотворная работа его команды. В свою очередь, результативность работы проектной команды напрямую зависит от эффективности управления человеческими ресурсамисо стороны руководителя проекта. Будучи самостоятельной областью знаний управления проектами [6], управление человеческими ресурсами подразумевает под собой управление, планирование, набор и развитие команды проекта. В ходе осуществления и контроля этих процессов руководитель проекта в вузе зачастую сталкивается с рядом проблем, среди которых можно выделить следующие основные:

– отсутствие необходимых компетенций у исполнителей;

– роль, которую играет сотрудник в команде, не соответствует его должностному положению в организации;

– приоритет основной деятельности над работой в проекте;

– принудительное включение исполнителей в проект;

– отсутствие четкого разделения ответственностей в команде;

– нечеткая постановка задач и целей;

– конфликты внутри команды проекта[7];

В вузе исполнители и руководители проектов – это чаще всегопрофессорско-преподавательский состав (ППС). ППС является ключевым элементом высшей школы, и от квалификации преподавателя, его педагогической компетентности, условий труда и жизни, человеческих иморальных качеств, общей культуры зависят и качество подготовки специалистов, и результативность экономической деятельности в целом. Как можно видеть из приведенной таблицы 1, в Казахстане достаточно высокий уровень остепененности ППСпо профилю, что говорит о большой квалификации, качественном уровне преподавания, зачастую наличии надпрофессиональных навыков (так называемых softskills).

Однако, имея глубокие знания в сфере своей профессиональной деятельности (табл. 1), ППС, зачастую, становясь руководителями проекта, они ощущают нехватку должных управленческих навыков из-за недостаточного опыта, знаний и отсутствия практики в области менеджмента [8]. Для того, что осуществлять грамотно выстроенное проектное обучение, ППС вуза должен владеть проектным методом не на уровне простого воспроизведения действий в проекте, а владеть именно методологией проектирования. Это, безусловно, потребует более глубокого погружения в методическую область своей профессиональной деятельности. Во избежание конфликта между признанием исследовательской или педагогической составляющей как основной для педагога, необходимо продумать механизм внедрения инноваций (методик проектно-ориентированной деятельности) с учетом разнообразия отношений к ним, а также с учетом последовательности во внедрении и мотивирования необходимости именно данных конкретных изменений в привычном учебном процессе. Пока же, как показывает практика, в вузах СНГ ощущается нехватка таких преподавателей и навыков.

Таблица 1. **Казахстан: показатели остепененности ППС вузов,** человек / % *

	2015-2016 уч.г.		2016-2017 уч.г.		2017-2018 уч.г.	
	кол-во, чел	доля, %	кол-во, чел	доля, %	кол-во, чел	доля, %
Всего ППС	38 087	100	38 241	100	38 212	100
Из них:						
докторов наук	3 568	9,4	3 499	9,2	3 251	8,5
кандидатов наук	14 239	37,4	14 023	36,7	13276	34,7
Докторов философии (PhD)	1 133	3	1 562	4	1 854	5
Докторов по профилю	139	0,4	175	0,5	208	0,5
магистров	10 082	26,5	11 135	29,1	12 098	31,7
Общий показатель остепененности (п. 1-4)	19 079	50,1	19 259	50,4	18 589	48,7
другие	8 926	23,4	7 847	20,5	7 847	19,6

** (по данным Аналитического отчета Центра Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018-2019 г.)*

Необходимо также учитывать, что выполнение работ по проекту нередко является дополнительной задачей помимо основной деятельности ППС в вузе, что приводит к необходимости эффективной организации их рабочего времени. Вместе с тем, подобная дополнительная работа далеко не всегда оплачивается отдельно, что существенно влияет на мотивацию исполнителя и, соответственно, на качество полученного результата и сроки выполнения.

Еще одна объективная сложность, сдерживающая распространение проектного обучения, состоит в том, что зачастую очень трудным представляется совмещение целей и условий выполнения проектных заданий с нормативами и требованиями образовательных стандартов. Нормативы иногда могут предусматривать возможности выполнения индивидуальных проектов и практически не предусматривают возможности выполнения групповых проектов, особенно если группа должна формироваться из обучающихся с разных факультетов или даже вузов и стран. Преподаватель, организующий и руководящий сложным групповым долгосрочным проектом, в лучшем случае должен быть освобожден от прочих видов учебной нагрузки, что не предусмотрено ни одними нормативами образовательных стандартов [9].

Таким образом, основной отличительной характеристикой процесса внедрения проектного метода в вузах является то, что, несмотря на значительный образовательный потенциал, его реальное внедрение вучебный процесс в полном объеме оказывается затруднительным. Для его успешного внедрения должны быть созданы особые условия, а именно:

– доработаны/пересмотрены образовательные стандарты по каждой дисциплине, предусматривающие разработку проектных занятий для самостоятельной работы студентов в ходе выполнения учебных проектов;

– доработаны/пересмотрены образовательные стандарты в части учебной нагрузки для преподавателей, организующих не только учебные и исследовательские индивидуальные проекты, но и групповые, организующие студентов разных направлений и факультетов;

– должны быть подготовлены (в ходе специально организованного обучения и самообразования, но получившие специальный сертификат) преподаватели, владеющие проектным методом и другими активными методами на уровне методологии проектирования;

– организовано освоение студентами проектного метода в логике от простого к более сложному; от освоения отдельных операций и действий к выполнению индивидуальных, а затем групповых и, наконец, проектов по заказу работодателей;

– учебные планы составлены в сочетании логики усложнения содержания учебных дисциплин и логики усложнения действий в ходе освоения отдельных видов деятельности (чаще исследовательской и коммуникативной) [9];

При условии соблюдения перечисленных условий внедренияпроектного методаего особенности не будут сопровождаться образованием новых проблемных ситуаций, постоянно усложняющих и без того непростой учебный процесс в вузе.

Литература

1. PMBOK® 4thedition – 2008 / Руководство к Своду знаний по управлению проектами: американский национальный стандарт. – 4-е изд. – Pennsylvania: Project Management Institute (PMI), 2008. – 464 с.

2. Новиков Д.А. Модели и механизмы управления научными проектами в вузах / Д.А. Новиков, А.Л. Суханов. – М.: Институт управления образованием РАО, 2005. – 80 с.

3. Жукова Т.Н. Методы и формы проектного управления высшим учебным заведением: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Т.Н. Жукова. – СПб., 2001. – 20 с.

4. ISO 21500:2012 Руководство по менеджменту проектирования: http://iso21500.ru/.

5. Бабенко Е.И. Проектная деятельность университета на основе стратегического анализа / Е.И. Бабенко, Е.П. Загороднова // Arsadministrandi (Искусство управления). – 2011. – №4. – С.29-35.

6. PMBOK® 4th edition – 2008 / Руководство к Своду знаний по управлению проектами: американский национальный стандарт. – 4-е изд. – Pennsylvania: Project Management Institute (PMI), 2008. – 464 с.

7. Луговой Р.А., Лысенко Е.А. Проблемы применения методологии управления проектами в вузе // Территория новых возможностей. 2013. №5 (23). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-primeneniya-metodologii-upravleniya-proektami-v-vuze.

8. Беляев Д.А. Особенности управления экономическими процессами в вузе / Д.А. Беляев // Ученый совет. – 2007. – № 3. – С. 49 -54.

9. Швец И. М. Проектный метод: особенности и проблемы использования в высшей школе // Вестник ННГУ. 2014. №3-4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/proektnyy-metod-osobennosti-i-problemy-ispolzovaniya-v-vysshey-shkole.

Түйін

Мақалада ЖОО менеджментіне жобалық әдісті енгізу кезінде туындайтын ерекшеліктер мен қиындықтарға талдаужасалды. Сонымен қатар, білім беру мекемесінде жобалық басқару әдіснамасын бейімдеу қажеттілігі анықталған және негізделген. Бар нәтижелерге шолу, жобалық-бағдарланған басқару әдісінің артықшылықтарымен кемшіліктерін бағалау жүргізіледі. Осы әдісті енгізудің негізгі проблемаларының бірі инновациялық әдістерді пайдалануды регламенттейтін, бірақ оларды енгізудің тетіктерімен қажетті шарттарын көздемейтін стандарттардың пысықталмауы болып табылады.

Summary

The article analyzes the features and difficulties encountered in the implementation of the project method in the management of the University. At the same time, necessity of adaptation of methodology of project management in educational institution is revealed and proved. The review of available results, assessment of advantages and disadvantages of the project-oriented management method is carried out. It is shown that one of the main problems of implementation of this method is the undeveloped standards regulating the use of innovative methods, but not providing mechanisms and necessary conditions for their implementation.

ӘОЖ: 811. 161.2

Г.М. Баймагамбетова, *магистрант*
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЖЫЛҚЫ ТҮСТЕРІНІҢ АТАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада мәдени және ұлттық сипатта айқындалған әмбебап белгілермен сипатталатын түстерді аудармада белгілеуге назар аударылады. Автор семантикалық, синтаксистік және морфологиялық тәсілдерді қолдана отырып, қазақ және ағылшын тілдерінде жылқы түс атауларының ерекшеліктерін ашып көрсетеді.

Кілт сөздер: *аударма, жылқы түсінің атауы, әлемдік бейне, ұлттық ерекшелік, семантикалық ұқсастық, қылаң, баран, торы.*

Қоршаған ортаны негізгі қабылдаудың бірі – түстерді ажырату қабілеті. Қазіргі ғылымда түс қабылдау мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. Түс әлемнің философиялық, эстетикалық, мәдени ұғымымен байланысты және түр-түстердің түсінігін, ең алдымен сын есіммен, оның семантикасы мен грамматикасымен байланыстыратын лингвист ғалымдардың зерттеуінің ерекше мәні болып табылады. Қазіргі таңдатүстердің лексикасы көптеген лингвистикалық жұмыстардың мәні болып табылады. «Түспен атау»дегеніміз белгілі бір түстердітілдік бірліктер арқылы белгілеу процесі, яғни түрлі түсті реңктерді номиналдау тәсілдері. Тілдерді зерттей келе, тіл мамандары түрлі-түсті белгілеу жүйесінде бірнеше әмбебап белгілер бар деген қорытындыға келді, бұл ретте қандай да бір реңкке қатысты нақты ұлттық сипаттағы интеллектуалды, эмоционалдық ақпаратты бірліктіретін белгілі бір тілдің лексикасында көрініс табады.

Тілдерді зерттей келе, тіл мамандары түстік белгілеу жүйесінде бірнеше әмбебап белгілер бар деген қорытындыға келді, бұл ретте қандай да бір реңкке деген көзқарас нақты ұлттық сипаттағы зияткерлік, эмоциялық ақпаратты біріктіретін белгілі бір тілдің лексикасында көрініс табады.

Жалпы алғанда түстердің аталуының тіл бірліктерін зерттеген отандық ғалымдар Н.Н. Аитов, Ш.Қ. Жарқынбеков болды.

Белгілі бір тіл мен нақты мәдениеттің тасымалдаушылары үшін тарихи тәжірибе басым болғандықтан, олардың саналық деңгейде қабылдауы сәйкес келмеуі мүмкін, бұл ретте түрлі көріністі білдіру нысандарының бірі түстік белгілеу жүйесінің терминдері болып табылады.

Жылқы маланың түс атаулары материалдарына қазақ және ағылшын тілдерінде түс белгілеріне салыстырмалы талдау жүргізу мақаланың мақсаты болып табылады. Логикалық семантиканың референция теориясына негізделе отыра, талдаудың семантикалық жағына көңіл бөлінді, яғни түсті белгілеу және интерпретациялау.

Кез келген жануардың түсі белгілі бір функцияны атқарады. Жылқылар үшін осындай функциялардың бірі қорғаныс, бүркемелеу болып табылады. Шөл далада мекендейтін жылқылар ашық – сары түсті жүнді, ал солтүстік таулы аймақтарда-сұр түсті болып келеді. Адамның осы тамаша жануарларды өсіруі жаңа түстердің пайда болуына ғана емес, белгілі бір түстің көптеген реңктеріне де ықпал етті.

Ә. Байжұманұлы, К. Бекболатұлы Мал шаруашылығы сөздігінде «малдың түсі» – малдың дене түгінің бояуы (түсі). Әр түрлі түсті дене түгінің ара қатынасына, бояуының анық-қанығына, денеде орналасу жері мен ретіне байланысты және түліктің түріне қарай малдың түсінің атауы өте көп.

Қазақта жылқы түстеріне байланысты сөздер кең таралған, бұл тіл байлығымыздың бір көрінісі болса керек. Қазіргі таңда біздің картотекамызда жылқы реңіне қатысты 350-ден астам сөздер бар. XIX ғасырдың аяғында торғай облысының мал дәрігерлері болып істеген М. Преображенский, А. Добромыслов қазақтың жылқы түстеріне байланысты сөздердің көптігі сонша, орыс, еуропа тілдеріне аудару мүмкін еместігін айта келіп, арнайы зерттеу қажеттігін сөз еткен. [1]

Мысалы: жирен байтал, қасқа құлын, торы бие, т.б. әр жылқының тек өзіне тән түр түсімен

таныған. Жылқы малын таза ақ, қара, сары деп атау өте сирек кездеседі, мұның себебі, жылқы түстерінің өте күрделі болуы, көптеген түстердің араласып кетуінен болса керек, сондықтан қазақта түстеудің белгілі бір жүйесі және терминологиясы қалыптасқан.

Қазақ халқындағы жылқы түстеудің алуан түрлілігіне өткен ғасырда орыс зеттеушілері де көңіл аударған: «Қазақ жылқыларының түстері сан алуан: көбірек кездесетіндері: торы (bay), жирен (chestnut), құла (sorrel), күрең (reddish), қызылкөк (gray), бурыл (чалая), кара (black), шабдар (liver-chestnut), кер (bay with yellowish markings), құлагер (buckskin), ала (dappled), ал сирек кездесетіндері ақсары (palomino), сұр (gray), шұбар (blacked-marked).

Жақында шетелде американдық ғалым Филипп Споненберг ұсынған жылқының түстенуін жіктеудің генетикалық критерийі танымалдыққа ие болды, ол негізгі ретінде келесі түстерді бөліп көрсетеді: [2]

Black – вороная масть – баран

Bay – гнедая масть – торы

Sorrel – рыжая масть – жирен

Х. Арғынбаев өз зерттеу жұмысында жылқы түстерін үш топқа бөліп қарастырады: қылаң, баран, ала.[3]

Қылаң – ақбоз, бурыл, құла, құла жирен, құлагер, т.б.

Баран – торы, қара көк, қара сұр, жирен, күрең, т.б.

Ала – керала, қара көк, қара сұр, т.б.

Монғол тілінде «хула», «кер», «хара-кер» деген жылқы түстері қазақ тіліндегі осы түстермен сәйкес келеді. Көптеген зерттеушілер ала түстер тобын қылаңға жатқызады. Олардың айтуынша, казақ тілінде ата-бабаларымыз жылқының түстерін негізгі екі топқа бөлген: баран топ және қылаң топ, яғни қылаң сөзі ақ, ал баран сөзі – қара дегенді білдіреді. Дәлел ретінде І.Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасынан үзінді:

...Ойысты үш-төрт қара үздік-создық,

Алдыңғы ат бірі –қылаң, бірі- баран...

Осы жіктемеге негізделе отырып, түстердің семантикасына назар аудара отырып, қазақ және ағылшын тілдеріндегі түстердің және олардың реңдерінің ерекшеліктерін қарастырсақ.

Қазіргі түсіндірме сөздігімізде бұл сөз мағынасы – қара қоңыр, қара кер жылқы түсін білдіретіндігі ескертілген. «Алдыңғы ат баран болмай, қылаң болды, Жығылмаса Құлагер қайда деймін» (Ақан сері).

Қазақ тілінде «баран» сөзі тек қана малдың, оның ішінде көбіне жылқының түсін білдіру үшін қолданылады. Осыған қарағанда әрі кейбір тілдердің дерегіне сүйенсек, әңгіме болып отырған сөз тілімізге «кірме» сияқты.

Моңғол тілінде: бараан хүрэн – қызыл қоңыр деп түсіндіріледі. «Бараан» тұлғасының «қоқыр» мағынасын беретіндігін осы тілдегі «бараахан» сөзінің «қараңғылау», «күңгірттеу» деп түсіндірілуінен байқау қиын емес. Моңғол тіліндегі «бараан» қазақ тіліне ауысқан деп түйін жасауға да болар еді, бірақ парсы тілінің дерегі бұған ерік бермейді. Иран тілінде: порранг – қою боялған қоңыр түс деген түсінікке ие. Бұл сөз парсылардан моңғолдарға ауысты ма әлде керісінше ме, әрине, бұл жағын ашып айту қиын, бірақ оның алғашқы мағынасы малдың түсіне емес, жалпы түстің бір түрін аңғартуға арналғаны бесенеден белгілі. Ойымызды парсы тілінде бұл сөздің өте қою қайнатылған қызыл шайға да арналып айтылуы қостай түседі. Сөйтіп, сөз төркіні парсы тілі де, алғашқы мағынасы – «қызыл қоңыр» болған деп болжам айтпақпыз.[4]

Сонымен қазақ тіліндегі «баран» түрлері: торы, қаракөк, жирен, күрең.

Ағылшын тіліндегі баран түсіне орыс тілі аудармасы арқылы black деп аталады.

Black – вороная масть – баран (сөздік.кз)

Ағылшындарда да black (қара) сирек түстердің бірі болғанымен, кездесіп тұрады. Қара түстің екі түршесі бар, олар: fading black (ағылшын тілінен қазақ тіліне аудармасы – өңсіздену, бояуы кету, өңін жоғалту)және non-fading black (ағылшын тілінен қазақ тіліне аудармасы – тұрақты, тайынбайтын, өзгермейтін). Көп жағдайда, егер жылқы күн сәулесінің астында көп жүрсе, онда түсі де өзгеріске ұшырап, қоңырқай түске айналады. Non-fading black күн сәулесінің әсерінен өзгермейтін қанық түс.

Bay (Торы) – дене түсі ашық-қызыл-қоңырдан қанық шоколад-қоңырға дейін өзгереді. (Жалы, құйрығы және аяқтың төменгі бөлігі де боялады.) Негізгі түрлері:

Dark bay (Қара торы): қара торы түсті тері, қара қоңырға қатты ұқсас.

Mahogany Bay (Қызыл қоңыр): жылқы тері түсі қоңыр, қағық қоғыр немесе күн сәулесіне қызғылт түс береді.

Blood bay (Қызыл торы): қан түстес реңкі бар, торы түсті тері.

Brown (Қоңыр): «Қоңыр» сөзі қара торы түсті жылқыларды сипаттау үшін кейбір тұқымдар регистрлерімен қолданылады. Қоңыр (At) белгілеу үшін қолданылғанымен нақтырақ айтуға жоғарыда аталған түстер қолданылады. Мысал үшін, қазақ тілінде қызыл қоңыр, қара қоңыр, қоңыр қасқа, алаяқ қасқа, ақжон қоңыр, сұр қоңыр деп нақтылаймыз, сол секілді екі тілде ұқсастық бар. Яғни, қоңыр деп аталатын негізгі түс жылқы түстеуімен бір сөз бірлігінде қолданылмайды.

Sorrel (Жирен жылқы) – сыртқы қылшық түктері бірыңғай сарғыш қызыл болып келуі. Ағылшын тілінде жылқының ең көп тараған түстерінің бірі. Chestnut (күрең) ағылшын тілінен орыс тілі-не аударғанда) – сарғылт түске жақын келетін түс болғандықтан, ағылшын тілінде кейде екі түсті ауыстырып қолданады, АҚШ-та сарғылт жылқы түсін білдіруге қолданылған. Тоқсандық жылқылар американдық қауымдастығы екі түсті де қолданады, олардың белгілеуі бойынша күрең – сарғыл-қызыл түс деп бергенімен, жиреннің де дұрыс екенің баспа материалдарында көрсеткен. [5]

Palomino (Ақсары) түсі шетелдерде, әсіресе Америкада кең таралған және XVI ғасырда Орталық Америкаға колонисттер әкелген испан аққұла түсті жылқысынан шыққан. Паламино (алтын түстес) нақты шығу тегі белгісіз. Мүмкін, ол араб жылқыларының тұқымдасы болса керек. Бұл аттардың «алтын» түсі грек мифологиясында және көркем суреттерде сипатталған. Паламино жүні алтын түстес, терісі және көзі қара, жалы және құйрығы ақшыл келген. Бұл аттардың әдемі түсі императорлардың, патшалар мен патшайымдардың назарын аударды, атап айтқанда «паламино» түсі Испаниядағы Изабелла патшайымның мақтанышы. Қазіргі уақытта бұл жылқы түсі заманауи жылқы әуесқойларымен бағаланады. «Паламино» терминінің бірнеше мағынасы бар. Біріншіден, бұл испан жүзімінің ерекше сортының атауынан шыққан, ол кәріптас түсті. Басқа нұсқасы бойынша Атауы Тағы бір деректерге сай «паламино» атауы Кортес – Хуана де Паломино есімімен тектес болуы да мүмкін. [6]

Ал қазақ тілінде жирен түсінің де күрең түстің де түрлік топтары бар. Күрең – тел күрең, ал күрең, арда күрең, күрең төбел, күрең қасқа, күрең ала, қозы күрең, ала күрең, қозы күрең, шымқай күрең. Жирен – шабдар жирен, ашық жирен, күрең жирен, қан жирен, алаяқ жирен, ақ шабдар, қара жирен және т.б.

Қазақ тілінде жылқы түстерінің атаулары ағылшын тілімен салыстырғанда кең таралған, бұл өз кезегінде халықтың тұрмыс-салтымен тығыз байланысты болса керек. Екі тілдің арасындағы түс атауларының семантикалық, синтаксистік, морфологиялық талдауы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға негіз болды.

Семантикалық тұрғыдан ағылшын тілі мен қазақ тіліндегі баламалы аударма сөздері мағынасы дұрыс келетіндігін айтуға болады, бірақ түстерді топтарға бөлгенде түсіндірмесі жылқының басқа топтарының жіктемесіне сай болды. Мысалы, ағылшынша «black» жылқы түсі қазақ тіліндегі баран атауына сай, олардың басқа топтық түстері: fading black, non-fading black, қара кер, шымқай қара сәкестігін анықтадық. Сондай-ақ «black» жылқы түсінің тобындағы smoky black деген түсті де білдік.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі синтаксистік сәкестік бар екендігі bay –торы, dark bay – қара торы, mahogany bay – қызыл қоңыр мысалдарынан айқын болды, яғни күрделі сөздер, біріккен сөздер. Түс атаулары екі тілдеде де тұрлаусыз мүше, сын есім болады, сөйлемде әдетте анықтауыш қызметін атқарады.

Морфологиялық талдау бойынша, мысалы, sorrel – what color?; жирен – қандай? Сөйлемде анықтауыш қызметін атқарады. Сондай-ақ екі түбірден тұратын түс атаулары да бар: dapple grey, rose grey – екі түбір де сын есім, бірі басыңқы, бірі бағыңқы; cream dilution – сын есім және зат есім, қазақ тілінде – керала, бөрте төбел.

Осы мақала шеңберінде іріктелген түстердің талдауы қазақ және ағылшын тілдерінде қара түсті салыстыру кезінде ұқсас ерекшеліктер байқалатыны туралы болжам жасауға мүмкіндік

берді. Қазақ тілінде торы және жирен түстері аударма бойынша дұрыс болғанымен, түрлері және түстік топтарға бөлінуі өзгеше екендігін көрсетті.

Кез-келген мәдениет өкілдерінің түс-реңктерді қабылдауы мен айырмашылықтары өзінің ерекшелігіне ие, бұл ретте әрбір халықтың базалық түстерді анықтауы әлемнің тілдік бейнесінің қосындысы болып табылатын әлемнің түстіі картинасын қалыптастырады.

Әдебиеттер

1. Тоқтабай А. Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетіндегі жылқы феномені: т.ғ.д. дисс. автореф. 2010.
2. Филипп Споненберг «Equine color genetics», 1953.
3. Арғынбаев Х. «Қазақтың мал шаруашылығы жайында этнографиялық очерк», 1969 ж. -172 б.
4. Бес жүз бес сөз. – Алматы: Рауан, 1994. ISBN 5-625-қ2459-6
5. Глоссарий. «American Quarter Horse Association», 2012.
6. Equine coat color https://en.wikipedia.org/wiki/Equine_coat_color

Резюме

В статье уделяется внимание обозначению в переводе цветов, характеризующихся универсальными знаками культурного и национального характера. Автор раскрывает особенности масти лошадей на казахском и английском языках, используя семантический, синтаксический и морфологический методы.

Summary

The article pays attention to the designation in the translation of colors characterized by universal signs of cultural and national character. The author reveals the features of the horse coat color in the Kazakh and English languages, using semantic, syntactic and morphological methods.

ӘОЖ: 316.7:373:811.1

Ж.Ү. Баймбетова, *магистр, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ҮШ ТІЛДІ МЕҢГЕРУ – ПОЛИМӘДЕНИЕТТІ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУ КЕПІЛІ

Нарықтық экономика еңбек нарығында бәсекеге қабілетті мамандарды қажет ететіні белгілі. Бұл оқу орындарының барлық салаларына жаңа талап, жаңа міндет, жаңа мақсаттар жүктейді. Осыған орай білім беру жүйесінде оқытушыларға қойылатын басты талаптардың бірі – өмірден өз орнын таңдай алатын, өзара қарым-қатынаста өзін еркін ұстап, кезкелген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласынан білімі мен білігін көрсете алатын, өз ойы мен пікірін айта білетін полимәдениетті жеке тұлға қалыптастырып, бәсекеге қабілетті маман тәрбиелеу.

Кілт сөздер: *үш тіл, көптілділік, полимәдениетті тұлға, маман тәрбиесі.*

Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан халқы ассамблеясының 12 сессиясында «Қазақстандықтардың жаңа ұрпағы ең болмағанда үш тілді болуы тиіс, қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде еркін сөйлей алуы керек» деп, Европа елінің студенттері мен оқушыларының бірнеше тілді меңгеріп, сол тілдерде еркін қарым-қатынас жасай алатындығын атап өтті. Сондықтан үш тіл білу – қазіргі заман талабы.

Мемлекеттік тілдің басымдылығы – Қазақстандағы полилингвалық білім берудің негізі болып табылады.

Тіл – қай ұлтта, қай елде болса да қастерлі, құдіретті. Тіл байлығы – әрбір елдің ұлттық

мақтанышы. Тіл – ұлттың жаны. Ал ұлттың болашағы – оның ана тілі. Тіл – халықпен бірге өмір сүріп, дамиды, әр ұлттың тілі – оның бақыты мен тірегі. «Ана тілі – халық боп жасағаннан бері жан дүниеміздің айнасы, өсіп-өніп түрлене беретін, мәңгі құламайтын бәйтерегі», – деп Жүсіпбек Аймауытов айтқандай, елін, жерін, сүйген әрбір азаматтың көкірегінде ана тіліне деген сүйіспеншілігінің мақтаныш сезімі болуы керек[1]. Себебі, қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі. Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында, қоғамдық қатынастардың барлық салаларында қолданылатын тіл болғандықтан, жүргізілетін барлық іс-қағаздары мен құжаттар мемлекеттік тілде болуы тиіс. Өйткені, өркениетке құлаш ұратын елдің өрісі қашан да білікті де, саналы ұрпақпен кеңеймек. Әлемдегі жоғары дамыған елдердің санатына енуді көздеген халықтың басты мақсаты да сауатты ұрпақ тәрбиелеу. Сауатты ұрпақ тәрбиелеу дегеніміз өз ана тілінде еркін сөйлей алатын, оны терең меңгерген ұрпақ. Ал, ана тілін жақсы білмейінше, сауатты сөйлеп, сауатты жазып, тіл байлығын мол қолданбайынша, шын мәніндегі мәдениетті адам бола алмайсың.

Сондықтан, мемлекеттік тілді және басқа тілдерді үйрену арқылы балалар мен жастардың әлем және ұлттық мәдениетті игерулеріне, өз халқы мен басқа Қазақстан халықтарының дәстүрлері мен мәдениетін зерттеуіне және қабылдауына жағдай жасау керек, яғни полимәдениетті тұлға қалыптастыру керек.

Полимәдениетті білім беру – жалпы білім беру қазіргі кездегі маңызды құрылым, этносаралық интеграцияға бағытталғанымен көбінесе, салт-дәстүрлердегі қайталанбас өмір бейнесінде, дүниетану және өміршең басқа мәдениетті құрмет тұтатын жастар тәрбиесі болып табылады.

«Полимәдениетті тәрбие» ұғымынан басқа, басқа да ұғымдар қолданылады: кроссмәдениеттік білім беру, мәдениетаралық білім беру, интермәдениетті білім беру, екімәдениетті білім беру, т.б. «Полимәдениетті тәрбие» жайлы ең алғашқы ұғым 1977 ж. берілген: «Педагогикалық процестің мазмұны мен ұйымдастыруды қамтитын, екі немесе одан да көп мәдениет көрсетілген, тілдік, этникалық, ұлттық және нәсілдік белгілерімен айрықшаланатын тәрбие». Полимәдениеттілік тәрбие әлем және әр түрлі халықтардың мәдени ұқсастықты сақтауын, ынтымақтастық және түсінісуді, адамның рухын таратады. Әлемдік бірлестікте адамның өзін-өзі тәрбиелеуге деген талпынысы пайда болады.

XX ғасырдың Абай атамыздың «Тіл жүректің айтқанына көнсе, жалған шықпайды» деген нәрлі нақылын ары қарай «тіл игеру үшін тілек те керек, жүрек те керек» деп жалғастыруы тағы да тілдің мән-жайына үстірт қарамай, үңіле зерделеуді қажет етеді[2].

«Өз тілің – бірлік үшін, өзге тіл – тірлік үшін» дегендей, көп тіл білетін адамның көп нәрсеге қол жеткізетіні, басқаларға қарағанда қалаған жерінде жұмыс істеуіне де мүмкіндігі мол екені, қай елге барса да алдынан жасыл жарық жағылып тұратыны белгілі жәйт. Жеті жұрттың тілін біліп, мемлекеттің мүддесін, ұлтың мен жұртыңның жай-күйін әлемге дауысың жететін мінберден асқақтата айтып тұратын күнге жетуіміз керек

Дегенмен, сол көптілділік іргетасы ана тілден қалануы керек. Мысалы, жапондар баласын қашан жапон тілінде дұрыс сөйлей білгенше өз тілінде оқытып, үйретіп, содан кейін ғана барып басқа тілді білуге ден қоя бастайтын көрінеді. Өркениетті елдердің осындай озық дәстүрлерінен неге үйренбеске? Біз де «Баланы – бастан» деген халықпыз.

Қазіргі заманғы мектептердің басты мақсаттарының бірі өсіп келе жатқан ұрпақты жаңжақты, жаһандану құндылықтарына бейімдеу, балалар мен жеткіншектердің көрші елдер мәдениетінің өкілдерімен дүниежүзілік кеңістікте өзара әрекет жасасуына деген шеберліктерін қалыптастыру. Мемлекеттік тіл – қазақ тілі, халықаралық қарым-қатынас тілі – орыс тілімен қатар, шетел тілі де өзара қарым-қатынас жасасудың маңызды құралы болып табылады.

Оқытушылар мен оқушылардың алдында тұрған басты мақсаты – полимәдениетті тұлғаны қалыптастыру әлеуметтік және кәсіптік жағынан өзін-өзі билеуге қабілетті, өз елінің тарихы мен салт-дәстүрін білетін, бірнеше тілде сөйлей алатын, барлық жағдайларда үш тілде коммуникативтік-әрекеттік операцияларды жүргізе алатын, өзін-өзі дамытуға және өзін-өзі жетілдіруге талпынатын тұлғаны дамыту.

Білім-беру жүйесінің түпкілікті жаңғырту процесінде жетекші орын шетел тілдеріне тиеді. Ана тілімен қатар үш тілді үйлесімді меңгеруді қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Қазіргі таңда дүние жүзінің барлық халықтары мен мәдениеті бір-бірімен жақындасып, өзара толыққанды қарым-қатынас жасасуды қалайды. Ал Қазақстанда мұндай ролді орыс тілі атқарады. Орыс тілі дүниежүзілік бірлестіктегі Қазақстанды позитивті қабылдауды қалыптастырудың басты факторларының бірі ретінде біздің Республикамыздың халықтарының арасындағы ұлтаралық қарым-қатынас жасау құралы және халықаралық ұйымдардағы қарым-қатынас құралы болып келе жатыр. Орыс тілі – БҰҰ-ның ресми тілдерінің бірі болып табылады.

Сонымен, шетел тілдерінің мәдениетіне тарту, оның өзіндік ерекшелігін ұғыну, рухани құндылықтардың жалпы қорына оның мәдени үлесін түсіну, қазіргі таңда рухани-өнегелі тәрбие берудің маңызды мәселесі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Аймауытов Жүсіпбек. Алты томдық шығармалар жинағы. Құраст. Н. Қуантаев– Алматы: «Елшежіре», 2013. Т. 2: – 384 б.

2. https://abai.kz/post/6 (қаралған күні - 27 қараша 2019 жыл)

Резюме

В данной статье рассматривается проблемы полиязычия в современном мире, всесторонне анализируется поликультурные аспекты данной проблемы. Автор предлагает пути реализации полиязычия в Республике Казахстан в современных условиях.

Summary

This article discusses the problems of multilingualism in the modern world, comprehensively analyzes the multicultural aspects of this problem. The author suggests ways to implement multilingualism in the Republic of Kazakhstan in modern conditions.

UDC: 378:372.7(008)

A.Zh. Beisenova, *Master of pedagogical sciences, lecturer*
KazUEFIT

COMMUCATIVE METHODS OF TEACHING ENGLISH: BASIC PRINCIPLES, TEXTBOOKS, RESULTS

Annotation. The communicative approach in teaching foreign languages has its own peculiarities, therefore, not every student may be suitable, it all depends on the goals and objectives set for learning.

Key words: *methodology, a foreign language, knowledge, communication.*

There are many different methods of learning English. One of them is a communicative technique. This is a long-established approach to teaching pupils and students of foreign languages in Europe and the USA. The main goals of the communicative methodologies are teaching the language through practice, getting rid of fears and helping to overcome the language barrier.

What is a communicative teaching method?

This technique appeared about 50 years ago in the UK. It was then that English received the status of an international language. The techniques that existed at that time were far from ideal, and more and more people for whom English was a foreign language encountered difficulties in learning.It was more important for students to learn the language and quickly begin to put it into practice, but in fact the training was aimed at systematizing and in-depth study of grammatical features. People whose purpose was to study for further communication did not receive the necessary knowledge, did not speak well and did not know anything about verbal etiquette. So the communicative methodology of learning English

began to emerge. Her goal was to teach people to fully communicate in real life. The essence of the method is that fictional texts, which are completely far from reality, replace dialogues from everyday life. The essence of the method is that fictional texts, which are completely far from reality, replace dialogues from everyday life. Pupils are fully involved in the dialogue. For example, they don't tell about themselves according to the scheme: «My name is Petya. I'm from Tver. I'm a student», but they build a dialogue and ask each other questions, playing the scene of an acquaintance. In the first lessons, topics that are familiar and interesting to everyone are chosen for discussion, so that students develop the possibility of spontaneous use of the language. The main difference between the communicative methodology is that there is no specific lesson plan. It all depends on the questions and answers asked by the students and the simulated situations. Each next lesson is a discussion of new topics and exercises. This allows you to fully develop the capabilities of students and conduct lessons so that they do not get bored.

The main goal of the communicative approach

The communicative teaching method is aimed at ensuring that students can freely communicate in English live, without fear and fear of being misunderstood. A person who has studied this technique will be able to find a common language with foreigners in an English-speaking country, having mastered the standard set of phrases and knowing up to 1000 words. However, students of this methodology need to delve into the study and not drop out after a few months. Otherwise, possible grammatical errors and clichйd phrases will not make it possible to pass for a smart and interesting interlocutor.

Method Features

According to some sources, this technique is most suitable for those who already have some knowledge in this area, for example, school students, students attending basic courses. But, in addition to this, the main principles of the communicative method of teaching English help:

– to overcome the language barrier, because the purpose of the approach is to teach the student to communicate without hesitation - the lion's share of classes is allotted to the practice of communication;

– start speaking English after the first lesson - after the first lesson, the student's vocabulary will be replenished with at least 20 phrases that can be actively used in conversations;

– to master fluent speech - in the classroom, a communication skill in English is developed as quickly and skillfully as in the native language;

– develop understanding of the language - since in the process of learning a person not only speaks, but also listens, the skill of perceiving the language by ear develops;

– quickly replenish vocabulary - the learning technology is designed so that people can quickly learn a language and start to speak it fluently, in the first months of study, a student learns about 60% of the average English vocabulary;

– Do not be bored in the lessons - after all, the lesson takes the form of interesting activities: live communication, educational games, mutual assistance;

– to save - this is a popular learning system used in many language centers, plus there is no need to purchase expensive textbooks.

Who should use this method?

The communicative approach in teaching foreign languages has its own peculiarities, therefore, not every student may be suitable, it all depends on the goals and objectives set for learning. This is the best way to learn a language for:

People who want to improve their spoken language skills. This technique helps to overcome the fear of mistakes, and constant conversations in English - to hone the pronunciation and learn the rules necessary for the correct construction of sentences.Those who want to be able to keep the conversation at an acceptable level. During the training, the English teacher gives his students the opportunity to conduct dialogues on many interesting topics. Therefore, having met a native English speaker, you can easily start and maintain a conversation with him on most popular topics.

Those who want to improve their understanding of speech. This is a very important skill - listening to the language, thanks to this you can become a full-fledged interlocutor (after all, listening is no less important than speaking), as well as watching films and programs in English.

Those who need to learn to speak English beautifully and correctly. Often, beautiful speech adds

confidence, and this contributes to a positive reaction of the interlocutor. Lack of emphasis is the key to a good dialogue.Those who are tired of boring lessons in classes based on a communicative method of teaching English, the tasks are always interesting.

It is permissible to learn by this methodology from scratch, but for those who have some knowledge of the language, learning will be easier. A communicative technique helps to learn fluent speech - this is a very frequent requirement from foreign employers. Regular speech training will help you master this skill. First of all, learning through communication was created for those who care about the practical part and, as a result, the opportunity to talk with foreigners without hesitation. But for the successful passing of the majority of Russian exams and tests this knowledge will not be enough.

Basic principles of the work program

In classes based on a communicative method of teaching English, the work program consists of many tasks aimed at solving practical problems: for example, it can be ordering food in a restaurant, buying a ticket at the station, visiting a doctor or choosing a destination for travel.

There are two types of such tasks:

1. Solving problems of functional communication: comparing images and searching for differences, arranging events in the correct order, filling in gaps on cards and figures, following directions and solving assigned tasks.

2. Improving the skill of social communication: live communication, building dialogs, impromptu scenes, role-playing games and debates.

How are classes going

The main goal of the work program of the communicative methodology of teaching English is to teach students live communication. To achieve this, the student must remember the necessary grammatical constructions and master the average vocabulary. For this, the lesson plan consists of several modules:

1. Presentation of grammatical construction. Students are given the opportunity to read or listen to the text with the material being studied and answer questions relating to it.

2. Work with the studied material. Pupils find the necessary grammatical construction in the text. With the help of a teacher or mentor, they formulate a rule for its use in the language.

3. Practice under the supervision of a teacher: writing with design. For example, test tasks or filling in gaps in offers.

4. Limited practice with the use of design - communication with the teacher.

5. Free practice: paired or group tasks - dialogues with each other, modeling of life situations.

Teacher function

In the communicative methodology of teaching English, the role of a teacher is significantly different from other approaches. Here he does not act as a strict caretaker, but performs several important functions: he analyzes the existing knowledge and needs of each student individually; Helps the student replenish their supply of language tools; divides students into groups and monitors the effectiveness of their work; gives advice and helps to solve problems of students in the field of English; controls the student and the language being studied, but without any framework and restrictions, only where there is a need.

Do you need textbooks

As a rule, with a teacher in groups on a communicative method of teaching English, students use textbooks to a minimum. After all, the main basis of the program is communication. The teacher or the organization that controls the educational process in a particular school usually chooses the teaching material. Students in the classroom often need a workbook than the textbook itself. But for a more in-depth study of English or self-study on a communicative methodology, you can use some of the training materials intended for this. The best textbooks for learning English using a communicative technique are provided with colorful illustrations, they have a lot of useful and interesting information about the culture and mores of people from different countries.

Here are some of them:

– Longman, New Cutting Age is a 6-level tutorial where each level consists of 15 blocks. There are lots of tasks for training communication skills. In each block there is a section called Real Life, here are examples of various situations from real life and a set of phrases for discussing them. - - Express

Publishing, Enterprise - consists of a textbook, workbook and a separate highlighted grammar block. The structure of the training for this manual is as follows: first, an introduction to the topic, then reading, after which the vocabulary block repeats and studies new words. Here much attention is paid to the study of grammatical foundations and lexical constructions.

– Longman, New Total English - also consists of a workbook and the textbook itself. Plus, a DVD is included in the kit of this course, on which video material for each new block is recorded.

– Oxford, New English File - A textbook designed for those who want to learn English for themselves. It has exercises to develop many skills. It also has a good dictionary at the end of the book.

References

1. Миньяр-Белоручев Р.К. «Методика обучения иностранного языка» – Тбилиси, 1992. – 190с.
2. Passov E.I. Methodsofteachingofforeignlanguages. – Москва, 1975. – 285 с.
3. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению: пособие для учителей иностранных языков. – М., Просвещение, 1985. – 208 с.

Түйін

Бұл мақалада шет тілін оқытудағы коммуникативті тәсілдің ерекшеліктері қарастырылып, талданады. Автор осы оқыту әдісін қолдану аясын жан-жақты сипаттайды және тәжірибелік ұсыныстар береді.

Резюме

В данной статье рассмотрены и проанализированы особенности коммуникативного подхода в обучении иностранному языку. Автор всесторонне описывает и дает практические рекомендации по использованию данного метода обучения.

UDC 37.02:811.111

A.K. Mussagozhina, *Master of pedagogical sciences, lecturer KazUEFIT*

COMMUNICATIVE COMPETENCE AS ONE OF THE MAIN GOALS OF TEACHING ENGLISH

This article is devoted to the issues of the component composition of a communicative-oriented approach to learning a foreign language, elements of a methodological system for the formation and development of students' communicative skills, examples of the practical application of the communicative approach in the classroom in a union. The range of issues includes the concept of communicative competence in teaching English, the consideration of some methodological techniques for implementing the communicative approach in the classroom. As a means of modeling acts of verbal communication can be used in educational-speech situations. In the proposed work, the author considers the problems of the selection of such situations, their role and specificity in the educational process.

Key words: *competency-based approach, communicative competence, teaching foreign languages, modeling of verbal communication*

In accordance with the concept of modernization of Kazakhstani education, the issues of communicative teaching of the English language acquire special significance. New conditions for teaching the subject are required, based on creative initiative, student independence, competitiveness, and mobility of future specialists. The ability to adequately perceive a foreign culture, to find similarities and differences in it with one's culture, the ability to achieve mutual understanding – this is what is especially relevant in the modern world.

Mainly used was the textbook Face 2 face by Chris Redston, Gillie Cuningham on the subject «Basic Foreign Language» with 2nd year students. Since every day Kazakhstan is more and more involved in the life of the world community, international relations are expanding, the English language is really necessary in all spheres of human activity. All this, undoubtedly, enhances the status of English as a subject and forces us to continue the tradition of a communicatively oriented approach to learning English, i.e. prepare students to use the language in real life.

In order to strengthen the communicative orientation of the content of education in a Kazakhstani higher educational institution and create serious prerequisites for the upcoming informatization of a Kazakhstani higher school, teaching foreign languages, along with computer science and socio-economic subjects, is considered as a priority area of modernization of school education. The purpose of teaching foreign languages is to achieve students' communicative foreign language competence at the threshold level, that is, for successful mastery of a foreign language, students must know not only language forms (mastering grammar and vocabulary), but also have an idea of how to use them for real communication purposes. Mastering foreign language communication, even to a limited extent, is a multilayered, multidimensional process, and communicative competence, acting as the desired learning outcome, is a complex, multicomponent, sometimes contradictory phenomenon [1].

The contradictions are as follows: students do not fully possess such personal qualities as a culture of communication, the ability to work in cooperation, including in the process of intercultural communication; the traditional approach to the content and organization of the lesson has become less productive, there is a need for the introduction of new pedagogical technologies in teaching foreign languages as the most appropriate social order of the society and modern educational goals; Students, as a rule, are very interested and willing to introduce innovations in the educational process, so the task of studying and applying new pedagogical technologies has become especially urgent for the teacher.The student not only manifests, but also develops himself as a person. Under these conditions, the whole direction of the lesson changes. Students do not just listen to the teacher, and then repeat after him, and constantly cooperate with him in a dialogue, express their thoughts, design and perform role-playing games, organize various games themselves, build monologues and polylogues based on existing algorithms.

Foreign communicative competence in this document refers to the ability and willingness to carry out interpersonal and intercultural communication with native speakers within the limits specified by the standard / program, which provides for the formation of speech, language, socio-cultural, compensatory and educational-cognitive communicative competence. It is those competencies that are part of the mandatory minimum of basic educational programs. We offer the following explanation of the component composition of communicative competence [2]:

1. Speech competence - students skills in speaking (dialogue and monologue, role play, discussion), listening (note-taking, summary of the text, development of language conjecture), reading (viewing, search, familiarization, formulating one's own opinion, understanding the main idea text) and written language (filling out forms, writing descriptions, completing missing information). The purpose of this competency is to learn how to use the language, and not to communicate knowledge about it. In communicative learning, all exercises should be verbal in nature, i.e. communication exercises.

To achieve this goal in teaching English at a higher school, the use of various teaching aids, that is, those material benefits that provide assistance in organizing and conducting the educational process, is provided. For the development of speech competence, it is necessary to use the following teaching aids: a) a textbook, which is the main teaching tool and contains material on teaching all types of speech activity; b) a book for reading, which is at the disposal of the student and helps him to master reading in English [3].

2. Language competence - knowledge of the pronunciation, lexical and grammatical aspects of speech, as well as knowledge of graphics and spelling. For the most effective development of language competence, the following teaching aids are used: a) a workbook, which is necessary for students to work independently at home and allows them to master the graphics and spelling of the English language, learn lexical and grammatical material during tasks for each lesson; b) tables, charts, handouts, illustrations allow you to maximize individualize and intensify the process of formation and development of skills of all types of speech activity, as well as the process of accumulating units of language and speech in the

memory of students; c) a textbook; d) audio material; e) computer programs, multimedia equipment and the Internet.

3. Sociocultural competence - possession of a certain set of sociocultural knowledge about the countries of the language being studied and the ability to use them in the process of foreign language communication, as well as the ability to represent your country and its culture.

An important educational skill that should be developed in students already at the initial levels is plentiful reading. For the most effective development of sociocultural competence outside the linguistic environment, the following teaching aids are used: a) adapted books - containing authentic materials about real people and situations taken from life. An important educational skill that should be developed in students already in elementary school is plentiful reading; b) audio and video materials recorded in real situations of foreign language communication or read by native speakers are some kind of cultural portraits of the country; c) The Internet is a very effective means of developing students' sociocultural competence along with other computer technologies; d) stay in the country of the language being studied is by far the most effective means of developing sociocultural competence[4].

4. Compensatory competence - the ability to get out of the situation in the face of a shortage of language resources when receiving and transmitting information; This type of competence is developed by such means as: a) a textbook; b) the Internet; c) stay in the country of the language being studied.

5. Educational-cognitive competence - general and special educational skills, methods and techniques for independent study of languages and cultures, including using new information technologies. Students perform challenging tasks that develop thinking: games, puzzles, quizzes. Means that develop educational and cognitive competence include: a) a variety of dictionaries (English-Russian, Russian-English, explanatory), where the student will find explanations of words, combinations of them with other words, examples of use. This will help to fulfill the exercises and satisfy the curiosity of students with an increased interest in the language; b) a textbook; c) a book to read; d) teaching aids; e) computer programs and the Internet. The teacher in his work should rely on an effective, organizational, methodological system for the formation and development of students' communication skills.

Therefore, communicative-oriented approach is due to social changes in society. The integrated use of various methods should be included in any language teaching system, whether it is the formation of certain pronunciation skills, the use of lexical material or the grammatically correct formulation of the statement. Moreover, preference is given to a communicative - oriented approach.The teacher needs to know and put into practice more than one teaching method. But the key to a successful lesson is not only the choice of technology, it is important to arouse the interest of each student in the lesson, i.e. to form internal motivation of students. Thus, English lessons turn into classes where each student not only learns this or that knowledge, but also learns about himself, learns to control himself, evaluate his real capabilities, and predict ways of their development [4].

The options for exercises using a communicative-oriented approach are diverse. Here are some of the exercises used:

1) The use of non-verbal means of communication. This is a proven way of explaining the meanings of new words to beginners. Avoids constant translation into Russian. For example, the «sit down» command can be accompanied by a wave of the hand from top to bottom, the «listen to me» command - the palm near the ear, the «enough» command - the hand is raised forward with the palm of the hand, the «try again» command - an encouraging hand gesture towards you).

2) Techniques for enhancing oral speech. The advantage of such techniques is that students, actively participating in the process, begin to think, remember, and use the learned language material. For example, the situation: Teacher: - Last night I was watching TV. I saw something very interesting. What do you think it was? Student 1 - A film? Teacher: - No, it wasn't a film. Student 2 - A program ... Teacher: - Yes, a program. What kind of program? Student 3 - News? Teacher: - Yes, good! Put it together. Student 4 - A news program?! Teacher: -Yes, good! A news program! Here are a few techniques for enhancing oral speech: - Brainstorming (Students express their ideas on the question posed, all these ideas are recorded, then the most suitable one is selected from the entire list of ideas and suggestions)[5].

It can be concluded that any communication is always motivated. The idea is that students perform

a series of tasks in which the text is not a goal, but a means of fulfilling them - the principle of involuntary understanding of the contents of the text and its memorization is triggered. Thus, it can be concluded that communicative competence as one of the main goals of teaching English is of great importance and is due to modern processes of change in public relations. The means of communication require increasing the communicative competence of students, improving their philological training, therefore, the study of English as a means of communication and generalization of the spiritual heritage of the countries of the studied language and peoples has become a priority.

References

1. Basturkmen H. Developing courses in English for specific purposes. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010. –172p.

2. Gez N.I., Frolova G.M. Istoriyaz arubezhnoy metodiki prepodavaniya inostrannyh yazykov. M.: Academiya, 2008. – 256 p.

3. Kunanbayeva S.S. Educational Internationalisation as a major Strategy of the Kazakhstani System of Education. International Journal of Applied Engineering Research, 11(11), – 2016. –P.7272-7277.

4. Kunanbayeva S.S. The Modernization of foreign language education: The linguocultural-communicative approach. – London: Hertfordshire press, 2013. – 293 p.

5. Redston C., Cunningman G. Face 2 face. – Cambridge university press, 2013. – 176 p.

6. Zimnyaya I.A. Klyuchevye kompetentnosti kak rezultativno-tcelevaya osnova kompetentnostnogo podhoda v obrazovanii. M.: Issledovat. Tcentr. problem kachestva podgot.specialistov. – 2004. – P.40.

Түйін

Бұл мақала шетел тілін оқытудағы коммуникативті-бағытталған тәсілдің компоненттеріне, студенттердің коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру мен дамытудың әдістемелік жүйесінің элементтеріне және сабақта коммуникативті тәсілдің практикалық қолданылу мысалдарына арналған. Ағылшын тілін оқытудағы коммуникативтік құзіреттілік тұжырымдамасы, сабақта коммуникативті тәсілді жүзеге асырудың кейбір әдіснамалық әдістерін қарастыру мәселелердің қатарына кіреді. Ауызша сөйлесу әрекеттерін модельдеу құралы ретінде оқу-сөйлеу жағдайларында қолдануға болады. Ұсынылған жұмыста автор осындай жағдайларды таңдау мәселелерін, олардың оқу-тәрбие үрдісіндегі рөлі мен ерекшелігін қарастырады.

Резюме

Данная статья посвящена вопросам компонентного состава коммуникативно-ориентированного подхода к изучению иностранного языка, элементам методической системы формирования и развития коммуникативных навыков учащихся, примерам практического применения коммуникативного подхода на занятиях. Круг рассматриваемых вопросов включает понятие о коммуникативной компетенции в обучении английскому языку, рассмотрение некоторых методических приемов реализации коммуникативного подхода на занятиях. В качестве средства моделирования актов речевого общения могут быть использованы учебно-речевые ситуации. В предлагаемой работе автором рассматриваются проблемы отбора таких ситуаций, их роль и специфика в учебном процессе.

УДК: 378:81.272(574)

Г. Мусаканова, *преподаватель*
КазУЭФМТ

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ КАЗАХСТАНСКОГО ПОЛИТИКА (НА ПРИМЕРЕ ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА)

В статье рассматриваются особенности языковой личности казахстанского политика, ее характеристики.«Языковая личность» предполагает разрез в развитии коммуникативного потен-

циала личности, а также может быть представлен как совокупность характеристик, составляющих речевой образ личности. В статье также отмечены основные особенности «языковой личности». Кроме того, обозначено, что лингвисты, при подготовке языковых и речевых портретов, используют разные уровни языка.

Ключевые слова: *портретирование, речевой портрет, языковая личность.*

Предметом изучения политической лингвистики является речевая деятельность, направленная на пропаганду, эмоциональное воздействие на граждан, пробуждение политической активности. Разработка новых методов анализа политических текстов, и их применение, дают адекватные данные о состоянии общественного сознания, доминирующих политических взглядах на актуальные социально-политические проблемы. В политической коммуникации язык становится инструментом влияния и манипуляции, важнейшим средством категоризации и, тем самым, понимания политических явлений. Можно предположить, что в политической коммуникации нейтральное использование языка, в принципе, невозможно. Именно поэтому, как справедливо отмечает Э.И. Шейгал, власть, как в абстрактном смысле, так и в смысле «конкретных представителей власти», часто служит объектом рефлексии, интерпретации и критики [1].

Как отмечают современные ученые, изучение политического дискурса – как его тем, так и особенностей политического языка, и используемых дискурсивных практик – является одной из наиболее актуальных задач политологии и политической лингвистики[2]. Поскольку всякая власть создает свою собственную речевую практику, играет в свою «языковую игру», анализ «языка власти», или «дискурса власти», важен для изучения политического дискурса в целом, и определения особенностей языковой личности политика, в частности.

Концепции языковой личности, ее структура и аспекты, разрабатывались такими учеными, как В.В. Виноградов, Г.И. Богин, Ю.Н. Гвардейцев. На сегодняшний день, в исследовании языковой идентичности, принята за основу 3-х уровневая модель Ю. Н. Караулова.

Согласно Ю.Н. Караулову, языковая личность предполагает совокупность основополагающих свойств «человека говорящего», которые характеризует его на 3-х уровнях:

– структурно-семантическом,

– когнитивном,

– прагматическом [3].

Первый уровень – вербально-семантический, отражающий степень владения обыденным языком.

Второй уровень – когнитивный. Этот уровень предполагает отражение языковой модели мира личности, ее культуры.

А третий – высший уровень – прагматический. Он включает в себя выявление и характеристику мотивов и целей, которые движут развитием языковой личности.

По его определению, языковая личность – это человек, который обладает способностью создавать и воспринимать тексты, различающиеся по степени структурно-языковой сложности; глубиной и точностью отражения действительности; определенной целевой направленностью.

Целью нашего исследования является создание языкового образа казахстанского политика.

Одним из жанров политического общения является послание президента. Согласно толковому словарю Ожегова, послание – это «письменное обращение государственного деятеля (или общественной организации) к другому (или к другой организации) по какому-то важному государству, политическому вопросу»[4].

Далее, на примере анализа послания Президента Казахстана 2011 года, мы попытаемся определить особенности языковой личности Н.А. Назарбаева – как яркого представителя политической языковой культуры.

Как показал анализ лингвистического материала, жанр сообщения достаточно сложен, включает в себя другие, первичные речевые жанры и поэтому является мультисубъективным, то есть сочетает в себе информационную и императивную составляющие. Послание Президента Казахстана в основном информативно, а информация касается 3-х временных планов – то есть сооб-

щается, что сделано, что делается и что планируется сделать. Например: «мы заказали 152 предприятия, обеспечили стабильную работу около 24-х тысяч казахстанцев. Всего по стране создано около 800 различных отраслей промышленности. Мы начали процесс активного восстановления и развития химической и легкой промышленности, совершили рывок в переработке сельскохозяйственной продукции. До 2014 года планируется реализовать 294 инвестиционных проекта на сумму 8,1 триллиона тенге. За период строительства будет создано 161 тыс. постоянных рабочих мест…. К 2015 году будет построено 350 амбулоторий, акушерских пунктов и поликлиник» [5].

Обязательная составляющая сообщения проявляется через речевой жанр задания. Президент дает поручения правительству: «для развития не сырьевых секторов, поручаю Правительству разработать и утвердить комплексный план энергоэффективности. Поручаю Правительству, совместно с акимами, разработать и принять принципиально новые программы на 1 мая текущего года. Поручаю Правительству, совместно с акимами областей городов Астаны и Алматы, разработать принципиально новую программу занятости до 1 мая 2011 года. Поручаю правительству перейти со следующего года к мотивационным денежным выплатам» [5].

Характерно, что Президент в своем послании использует модальность необходимости, а не обязательства. Это приводит к выполнению поставленных задач, решение которых объективно необходимо всем жителям страны: «в рамках «Дорожной карты» в 2009-м и 2010-м годах нами была проделана большая работа по ремонту объектов ЖКХ. Эта работа должна быть продолжена. Необходима масштабная модернизация систем водоснабжения, отопления, электроэнергии и газоснабжения, а также, создание оптимальной модели жилищных отношений. Теперь все зависит от того, как правительство и местные власти будут выполнять эти задачи, как будет организована эта работа. Это тот минимум, который необходимо сделать в следующем десятилетии» [5].

Следует отметить, что Президент в тексте минимально указывает на свою личность. Местоимение я и глаголы в форме 1-го лица единственного числа используются им очень редко. Во-первых, в текстах этого уровня не принято использовать местоимение 1-го лица единственного числа «я». Оно заменяется местоимением «мы». Считается, что использование местоимения «мы» создает атмосферу авторской скромности и объективности. Во-вторых, используя местоимение «мы», Н. А. Назарбаев подчеркивает свое единство с народом, в том числе и с самим собой в общине Казахстана.

Поэтому, при постановке задач, Н.А. Назарбаев, используя местоимение «мы», соединяет воедино себя, силовые структуры и весь народ Казахстана: «Если мы хотим жить лучше и богаче, мы должны делать эту работу». Это, в частности, определяет выбор модальности необходимости: нам нужно что-то сделать вместе! Показательным в этом отношении примером является также подзаголовок сообщения: «давайте строить будущее вместе!».

С точки зрения диктуемого содержания, текст Президента четко структурирован, разделен на две основные части:

1) ускоренная модернизация экономики;

2) социальная модернизация – новая социальная политика.

Во второй части выделены следующие подразделы:

(2.1) образования;

(2.2) здоровья;

2.3) разработка языка;

2.4) новая стратегия занятости;

2.5) модернизации жилищно-коммунального хозяйства;

2.6) качества питьевой воды;

2.7) рост доходов – новое качество жизни.

Как видим, темы, затронутые в послании Президента, – это актуальные конкретные вопросы, волнующие народ страны. Это понятно, ведь его послание, напомним, адресовано всем казахстанцам.

С точки зрения языкового воплощения, Послание Президента выполнено в официальном стиле, соответствует всем стандартам русского литературного языка. Автор использует довольно короткое предложение, которое легко воспринимается на слух: «я поручаю правительству перейти

со следующего года на мотивационные денежные выплаты. Главное - преодолеть зависимость. Безработный получит грант на приобретение профессии, а не на безработного. Необходимо бороться с нищетой, а не сокращать общественные блага. Государство будет помогать только объективно нетрудоспособным и нуждающимся людям». Как видите, в тексте используются глагольные существительные, обеспечивающие номинальный характер текста: работа, доступ, износ сетей, реализация программы. Текст содержит большое количество цифровых данных, призванных доказать объективность презентации. Кроме того, Президент очень часто, в поддержку выдвинутых тезисов, ссылается на мнение независимых экспертов: «по мнению международных экспертов, антикоррупционное законодательство Казахстана признано одним из наиболее эффективных. В отчете Всемирного банка в 2010 году Казахстан признан лидером в проведении реформ в интересах бизнеса. В мировом рейтинге стран с самым благоприятным деловым климатом, Казахстан занимает 59-е место среди 183 стран мира»[5].

Таким образом, можно сказать, что Президент свободно владеет всеми особенностями языка, включая его творческое использование. Он характеризуется строгим соблюдением всех норм, безусловный запрет грубых выражений. Он знает всю систему функционально-стилевой дифференциации литературного языка, и каждый функциональный стиль используют в соответствии с ситуацией. При этом, переключение с одного стиля на другой, происходит без усилий, как бы автоматически. Это, конечно, не означает, что в устной речи Президента нет сбоев, заминок, перестановок на ходу и даже некоторых ошибок, но они редки, не образуют системы, фактически не мешают пониманию, и зачастую остаются незамеченными слушателями.

На наш взгляд, Президента Казахстана, как очень грамотного политика, можно отнести к категории «высокоразвитых языковых личностей». Впервые это понятие было введено в научный оборот Г.И. Богиным [6]. По его мнению, высокоразвитая языковая личность - это высший уровень развития языковой личности, что предполагает свободный выбор подсистем и их свободное функционирование. Высокоразвитая языковая личность не только выбирает подъязык, а также строит и понимает речевую работу над ним, но и может создавать текст со смесью подъязыков (и их стилей). Высокоразвитая языковая личность Президента характеризуется «риторической и эстетической обоснованностью использования литературы».

Литература

1. Интернет-источник Шейгал Е. И. Власть как концепт и категория дискурса. URL:https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/scheig_vlast.php

2. Баранов А. Н., Михайлова О. В., Сатаров Г. А., Шипова Е. А. Политический дискурс: методы анализа тематической структуры и метафорики. – М., 2004.

3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 262 с.

4. Интернет-источник «Словарь русского языка» (1949, 22-е издание, 1990; с 1992 – «Толковый словарь русского языка», совместно с Н.Ю. Шведовой). https://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova/

5. Интернет-источник Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 28 января 2011 г.http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-28-01-2011-g_1340624589

6. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис… докт. филол. наук. – Ленинград, 1984. – С. 31.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстандық саясатшының тілдік тұлғасының ерекшеліктері, оның сипаттамасы қарастырылады. «Тілдік тұлға»тұлғаның коммуникативтік әлеуетінің дамуы мен тұлғаның тілдік бейнесін құрайтын сипаттамалардың жиынтығы ретінде қарастырылады. Мақалада «тілдік тұлғаның» негізгі ерекшеліктері талданған. Сонымен қатар, лингвист ғалымдардың тілдік және сөйлеу портреттерді дайындауда пайдаланатын тілдің түрлі деңгейлері жан-жақты зерттелген.

Summary

The article deals with the features of the linguistic personality of a Kazakhstani politician, its characteristics. «Linguistic personality» involves a cut in the development of the communicative potential of the person and can be

represented as a set of characteristics that make up the speech image of the person. The article also highlights the main features of the «language personality». In addition, it is indicated that linguists, in the preparation of language and speech portraits, use different levels of language.

ӘОЖ 338.2:81'272 (37)

О. Өтеғұлов, *магистр, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ҚОНАҚ ҮЙ ТЕРМИНДЕРІНІҢ ЖАСАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі кезде халықаралық қолданыста жүрген терминдердің көбі ағылшын және француз тілдерінен, түп негізі латын тілінен енген. Қонақ үй және мейрамхана салада қолданыста жүрген терминдердің біраз бөлігі қазақ тіліне бейімделсе, енді бір бөлігі калькалау әдісі арқылы жасалған.

Қай тілдің де сөздік қорындағы кез-келген сала терминдерінің даму жолы өзінше қалыптасады, яғни лексика-грамматикалық ерекшелігі болады.

Кілт сөздер: *терминдер, туризм, қонақ үй, аударма, терминология, ағылшын тілі, француз тілі, лингвистика.*

Қазіргі заманғы терминтану саласында жалпы ғылыми және түрлі салалық терминдерді, жекелеген терминдік жүйелердің қалыптасу жолын, олардың семантикалық құрылымдарын зерттеудің көптеген әдіс-тәсілдері дамып, осы бағыттағы жұмыс күн артқан сайын жанданып келеді.

Лексиканың ерекше қабаты ретіндегі терминдер, тіпті тұтас терминжүйе мен терминология лингвистикалық, логикалық тұрғыдан қарастырылған зерттеу еңбектерінің нысанына айналды. Жыл өткен сайын терминологияның теориялық және практикалық аспектілерінің мәселелеріне қызығушылық артып келеді. Бұл қазіргі тіл біліміндегі терминологияның маңызы мен мәнінің артуына байланысты. Қазіргі таңда аударма ісінде қонақ үй саласындағы терминологияның аударылуы маңызды орын алуда, себебі қонақ үй индустриясының қарқынды дамуы аударманың осы түріне қызығушылық танытуда.

Мақалада қазақ тіліндегі қонақ үй терминдердің жасалу тәсілдерін қарастырамыз.

Қазақ тіл білімінде терминдердің сөзжасам тәсілдері арқылы жасалатыны айтылып жүр. Бұл мәселе туралы терминолог ғалым Ш. Құрманбайұлының «Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері» [1] еңбегінде жан жақты баяндалады.

Ш. Құрманбайұлы жоғарыда аталған еңбегінде терминжасамның синтетикалық (морфологиялық), аналитикалық (синтаксистік), терминдену (лексика-семантикалық) сияқты тәсілдерін атап өтеді.

Ал Ө. Айтбаев тіліміздегі терминжасам мәселелерін топшылай отырып, қазақ тілінің даму жолы терминжасамның төрт тәсілінің қалыптаса бастағанын байқатады дейді. «Біріншіден, ұлттық тіліміздегі қайсыбір сөздердің терминдік мәнге көшуі, яғни мұны мәністік (семантикалық) тәсіл дейміз. Мұны үш түрлі ыңғайда түсіну қажет: 1) әдеби, не жалпы әдеби тіл байырғы сөздерінің терминденуі, 2) диалектілердің терминденуі, 3) бір сала терминдерінің екінші салаға көшуі. Екіншіден, сөзжасам амалдары. Мұның өзін іштей бірнеше жікке бөліп қарауды тілейді. Атап айтқанда, а) морфологиялық немесе синтетикалық (қосымшалар арқылы) тәсілі; б) синтаксистік немесе аналитикалық (сөздерді біріктіру, қосу) тәсілі; в) аббревиациялау (қысқарту) тәсілі. Үшіншіден, калькалау тәсілі» [2].

Аталмыш тәсілдердің ішінде біздің қарастыратынымыз – терминжасамның синтетикалық

тәсілі. Терминжасамның синтетикалық (морфологиялық) тәсілін сөз жасаудағы ең өнімді тәсілдердің қатарына жатқызамыз. Морфологиялық тәсіл-тілде бұрыннан бар сөзжасамдық үлгілер бойынша жұрнақтардың көмегімен термин жасау тәсілі. Ш. Құрманбайұлы жоғарыда аталған еңбегінде синтетикалық тәсілге төмендегідей анықтама береді: «Қазақ тіліндегі сөзжасамның тәсілдері мен жолдары ішіндегі ең өнімділерінің бірі-қосымшалар арқылы сөз жасау тәсілі деп саналады. Сөзжасамның бұл түрін тіл білімінде синтетикалық тәсіл немесе морфологиялық тәсіл деп атайды» [1]. Жалпы қазақ тілі агглютинативті тіл болғандықтан синтетикалық тәсіл туынды сөздерді жасауға көп қатысады. Енді осы қонақ үй терминдерінің екі тілде қалай жасалатынын зерттеп көрелік.

Дүниежүзіндегі барлық қонақүй бөлмелерінің түрлері бірдей деуге болады. Бөлмелер бірбірінен атаулары бойынша ғана ерекшеленеді [3].

Ағылшынша	Қазақша
MB (Main Building)	Қонақүйдің басты ғимараты
HV (Holiday Village)	Бунгало кешеніндегі қонақүй. Бірінші және екінші категориялы болып бөлінеді
BGL, BG (Bungalow)	Басты ғимараттан бөлек орналасқан бунгало. Әдетте бір не екі қабатты болады.
Chale	Басты ғимараттың іргесіне салынған үй
Cabana	Жағажай не бассейн жанында салынған бунгало іспетті шағын үй. Бұл үй басты ғимараттан бөлек орналасқан
Cottage	Коттедж
Executive Floor	Қызмет көрсету дәрежесі жоғары қонақүйдегі бір немесе бірнеше қабаттар

Халықаралық стандартта көрсетілген қонақүй бөлме түрлері

Ағылшынша	Қазақша
SGL (Single)	Бір орынды бөлме
DBL (Double)	Екі орынды бөлме. Бұл бөлмелерде екі кісілік үлкен төсек не жекежеке екі төсек болады.
TRPL (Triple)	Үш орынды бөлме (әдетте, екі төсек + жиналмалы төсек не диван)
QDPL (Quadriple)	Төрт орынды бөлме
ExB (Extra Bed)	Қосымша төсек
Chld (Child)	Балаларды орналастыру құны
BO (Bed Only)	Тағамсыз орналасу
ROH (run of the house)	Қонақүй қызметкерлерінің шешіміне байланысты орналасу

Қонақүй бөлмелерінің классификациясы

Ағылшынша	Қазақша
1	2
STD (Standart)	Стандартты бөлме
BDR, BDRM (Bedroom)	Жатын бөлмесі бар бөлек бөлме
Superior	Стандартты бөлмеден үлкенірек бөлме
Corner room	Бұрыштағы бөлме
Studio	Студия, асүйі бар стандартты бөлмеден үлкенірек бөлме
Family Room	Стандартты бөлмеден үлкенірек отбасылық бөлме
Family studio	Іргелес бөлмелері бар отбасылық бөлме
Extra Bed	Қосымша төсек
Suite	Жатын және қонақ бөлмелері бар стандартты бөлме
Suite mini	Үздік категориядағы бөлме
Junior suite	Екі орынды үлкен бөлме

1	2
De luxe	Қымбат жиһаздармен жабдықталған екі орынды үлкен бөлме
Executive suite, suite senior	Толық жабдықталған екі не одан көп бөлмелі орын
Business	Компьютер мен факс сияқты жұмықа қажетті құралдармен жабдықталған үлкен бөлме
Honeymoon Room	Жас жұбайларға арналған бөлме
Connected Rooms	Біріккен нөмірлер
Duplex	«Делюкс» Екі қабатты нөмір
Apartment	Бірнеше бөлмелі пәтерге ұқсайтын орын
President	Бірнеше жатын бөлмелері, жеке кабинет, екі-үш дәретханасы бар орын
Balcony	Балконы бар бөлме

Жоғарыда көрсетілген кестелерден көріп отырғанымыздай ағылшын тілінде қолданыстан жүрген қонақ үй терминдерін қазақ тіліне аударуда бірқатар қиындықтар бар екенін, тура аударма жасаудың орнына тек сөздердің мағынасын түсіндірумен ғана шектелетінімізді байқаймыз. Кейбір француз тілінен енген сөздер қазақ тіліне транслитерация әдісімен аударылған. Мысалы: «Lux – Люкс», «Deluxe – Делюкс», «Concierge – Консьерж», «Reception – Ресепшн», «Receptionist – Ресепшнист» т.б [4]. Мұның барлығы да қонақ үй қызметінің сырттан келуіне байланысты қалыптасқан. Айталық ағылшын тілінде қонақ үй ұғымын беретін 4 сөз бар: «hotel», «motel», «inn» және «guest house». Олардың әрқайсысы бір-бірінен ерекшеленеді. Ал қазақ тіліне олардың барлығы да бір ғана сөзбен – «қонақ үй» болып аударылады. Өкінішке қарай, бұл жерде қонақ үйлердің айырмашылықтарын көре алмаймыз сондықтан. Себебі қазақ даласында 20 ғасырдың басына дейін қонақ үйлер болмаған және соның әсерінен қонақ үй индустриясы да дамымаған. Себебі қазақтар келген қонақты өз үйлерінде қабылдаған. Осы себептен де қонақ үй индустриясына қатысты мәтіндерді қазақ тіліне аударғанда көптеген қиындықтармен бетпе-бет келеміз. Ал ағылшын тілінде қалыптасқан терминдер әлдеқашан халықаралық стандартқа айналып кеткен.

Әдебиеттер

1. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыпптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. – Алматы, 2005.
2. Вестник КазНПУ им. Абая, серия«Филология», №3 (49), 2014.
3. https://massaget.kz/layfstayl/alemtanu/sayahatty-syemin/551(қаралған күн - 12 қараша 2019)
4. Токтабаева Г.Р. Англо-русско-казахский словарь по гостиничному делу

Резюме

Данная статья посвящена способам использования гостиничныхтерминов на английском и казахском языках. А также рассматриваются пути перевода международных терминов на казахский язык.

Summary

This article is about the ways of making hotel sphere terms in the English and the French languages. There is also considered the ways of translation international terms into Kazakh language.

УДК:81.25

С.А. Рахимбекова, *к.ф.н., ст. преподаватель*
*КазУЭФМ*Т

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрена проблема преподавания гуманитарных дисциплин с использованием кейс-технологий. Автором проведен эксперимент по использованию кейс-технологий и решению задач кейс-стади на занятиях по дисциплине «Казахский язык». Проведенный анализ показал, что использование кейс технологий положительно влияет на усвоение темы занятий. В статье дан комплексный анализ использования кейс-технологий в преподавании дисциплины гуманитарного цикла. Анализ строится на рассмотрении решений задач кейс-стади в группах на практических занятиях. В статье подробно рассмотрено использование информационных коммуникативных технологий при решении задач кейс-стади.

Ключевые слова: *кейс-технологии, информационные коммуникативные технологии, групповой проект, коммуникативное равновесие, педагогическая технология, мозговой шторм.*

В высших учебных заведениях, как правило, прилагаются значительные усилия, по изучению методики преподавания казахского, английского и русского языков результаты в конце могут не совпадать с усилиями, предпринимаемыми в первую очередь. В более точных выражениях качество результатов обучения не выгодно отличается от усилий, затраченных на преподавание. Это студенты, преподаватели и / или окружающая среда? В этом исследовании исследуется опыт преподавания предметной области практического казахского языка в больших группах и оцениваю результаты этого опыта с целью реализации рефлексивного подхода для улучшения обучения и преподавания казахского языка в больших группах. Во-первых, представляется метод исследования, в котором рассматривается вопрос использования кейс-технологии в преподавании дисциплины гуманитарного цикла. Затем представляются замечания по результатам, полученным на экзаменах, домашней работе по групповым проектам, дискуссии по не формальной оценке обратной связи от студентов и преподавателей, управлению групповыми проектами и повестке дня для рефлексивного лектора / преподавателя. Наконец, сделан вывод, обобщающий основные результаты этого исследования.

Прежде чем описать метод, который используем при проведении этого исследования, представим исследуемый модуль казахского языка и его цели. Модуль «казахский язык» преподается в высших учебных заведениях Республики Казахстан как обязательный компонент обучения. Это модуль первого курса. Численность студентов в одной группе в этом модуле составляют около 20 студентов смешанного пола, полный и неполный рабочий день. В течение одного учебного года в течение 24 недель ведутся 72 одночасовых практических занятий. Практические занятия имеют одинаковый график. В этом модуле подчеркивается ряд ключевых проблем, в том числе командная работа, например, такая как решение определенных задач, поставленных мной перед обучающимися путем использования различных кейс-технологий. «В состав кейсовых технологий все больше внедряются электронные учебные пособия (электронные учебники). Электронный учебник как программное средство учебного назначения можно представить, как систему, состоящую из двух подсистем: информационной (содержательная часть) и программной» [1.209 с.]. Информационная часть учебного пособия или учебно-методического комплекса дисциплины обычно содержит материал традиционного печатного сборника. Туда входят методические рекомендации по изучению дисциплины, мультимедийные продукты, грамматические и лексические задания и упражнения, тесты, вопросы для самоконтроля, кроссворды, рисунки. Обучаемый может использовать методические указания по изучению той или иной темы, учебники и учебные пособия с тестами для самоконтроля, видео лекции, мультимедийные средства. Эффект компьютерного обучения возрастает

по мере увеличения доли материала, выдаваемого преподавателем. «Учебные слайд-лекции и видеофильмы – эффективные инструменты дистанционного преподавания, имеющие свои преимущества перед классическими аудиторными лекциями, так как отличаются максимальной информативностью, четкой структурированностью материала и наиболее доступной для понимания формой его подачи. Возможность их тиражирования и быстрой доставки в филиалы и представительства ДО сделали видеофильмы и слайд-лекции эффективными компонентами ДО» [1.209 с.]. Это очень удобно для самостоятельного обучения и похоже на метод Хана. Обучающийся получает по почте задания и полный комплект правил и задач по решению определенного задания. Он может самостоятельно и по нескольку раз основательно изучить правила и сосредоточиться на выполнении как индивидуальных заданий, так и командных работ. «Кейсовые, или кейс-технологии, где слово «кейс» имеет значение «набор», наиболее широко используются в заочном обучении: контент (учебники) и методические руководства в виде учебных наборов (кейсов) выдаются непосредственно обучаемому или пересылаются ему по почте (отсюда появилось второе название - корреспондентское обучение). По почте, как правило, осуществляется и обратная связь – вопросы к преподавателю путем выполненных контрольных, курсовых и других учебных работ» [1.207 с.]. Чтобы обеспечить навыки и умения, необходимые для усвоения языка рабочей среде команды, учащиеся работают над самостоятельной работой в группах, где они подвергаются управлению проектами, разработке требований (где студенты собирают, анализируют и задают требования в дополнение к определенной тематике и проблеме по казахскому языку), написание эссе, составление диалогов, разбор текстового материала и тестирование. Кроме того, были сопоставлены результаты обучения студентов в задании и экзамене, и особенно в аналогичных предметных областях, например, профессиональный казахский язык, международная правовая терминология, академическое письмо. Также были проанализированы отзывы студентов и преподавателей.

Конечной целью этого исследования является использование результатов и выводов, полученных (на основе данных и фактов, собранных выше), в рефлексивной манере, чтобы улучшить обучение и преподавание казахского языка с использованием инновационных коммуникативных технологий при решении задач кейс-стади в больших группах, и в частности в малых также. Планируется, что эта конечная цель может быть достигнута путем изучения следующих проблем:

• Что пошло не так в групповых проектах при решении кейсовых задач? Существуют ли какие-либо области неудач и как их можно классифицировать?

• Были ли положительные результаты? Если есть, то какие? Связаны ли они с домашней работой, групповой или и тем, и другим?

• Были ли какие-либо особые замечания в отношении ведения групповых проектов и навыков управления проектами?

• Легко ли было студентам решать кейсовые задачи в команде?

• Были ли общие области, где успеваемость учащихся была одинаковой как на экзамене, так и на самостоятельной работе? Если есть, может ли быть связан уровень успеваемости учащихся?

• Была ли полученная от учащихся обратная связь во время групповых и практических занятий в соответствии с результатами вышеизложенного?

После того, как результаты вышеупомянутых проблем будут получены, будет сформулирован случай с предложениями по улучшению преподавания и обучения казахского языка. Здесь необходимо рассмотреть методы решения кейсовых задач. «Метод кейс-стади – может быть назван методом анализа конкретных ситуаций (от английского «case»-случай). Учащимся предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой одновременно отражает не только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений [2. 3стр.]. Кейсы для решения которых требовалась работа студентов в мини-командах под руководством капитана команды были составлены с целью решения определенной задачи, для развития навыков говорения и усвоения правил определенной темы. Все темы были взяты из типовой рабочей программы, составленной с учетом специальности определенной группы. Мы рассмотрим работу со студентами 1 курса специальности «Финансы».

Чтобы соответствовать основным задачам этого модуля, учащиеся использовали процесс решения кейсов для выполнения различных видов деятельности задания. Кроме того, они должны были использовать активную грамматику и лексику определенного урока. Более того, студенты должны были использовать в решении своих кейсов инновационные технологии, для принятия определенного решения задачи кейса. Такие программы как Power Point, Prezy, Exel должны использоваться при решении кейсов, посредством программы Power Point студенты готовят свои презентации, удобные для показа решения определенной задачи кейса, посредством программы Prezy студенты более общирно демонстрируют наглядный материал при решении определенного кейса, посредством программы Exel студенты ведут точный детальный подсчет каких-либо вычислений, поставленных перед ними в задаче кейса. «Следует отметить, что в каком-то смысле все педагогические технологии (понимаемые как обозначенные выше способы) являются информационными, так как учебно-воспитательный процесс невозможен без обмена информацией между педагогом и обучаемым. Однако в современном понимании информационная технология обучения – это педагогическая технология, применяющая специальные способы, программные и технические средства (кино, аудио- и видеотехнику, компьютеры, телекоммуникационные сети) для работы с информацией» [3. 43 с.]. По результатам групповой работы студентов можно отметить следующее:

• представлен первоначальный план проекта для решения задачи определенного кейса с указанием фаз, результатов и зависимости задач, если таковые имеются. Изменения к первоначальному плану проекта должны были быть показаны в соответствии с прогрессом в ходе проекта в дополнение к протоколам ключевых встреч в проекте.

• уделено особое внимание к функциональным, нефункциональным требованиям решения кейсовых задач, использованию инновационных компьютерных технологий в решении поставленных задач, эволюции системы и глоссарию терминов, используемых в проекте.

• рассмотрена эффективность использования программ Power Point, Prezy, Exel используются для решения кейсовых задач и получения ожидаемых результатов. Для дальнейшей поддержки творческого мышления студентам было предложено предоставить больше мнений для описания проблемы кейсовой задачи, связанной непосредственно с тематикой определенного практического занятия.

• студентам необходимо разработать слайды по определенной теме при решении кейсовой задачи, они используют определенные программы при помощи которых отображают результаты решения задачи кейса, показывают цель и несколько видов решения кейса. Для удобства студенты используют набор аббревиатур темы и глоссарий.

Цель кейса: помочь студентам усвоить активную лексику урока, путем запоминания определенных терминов, присущих специальности «Финансы». «Действия в кейсе либо даются в описании, и тогда требуется их осмыслить (последствия, эффективность), либо они должны быть предложены в качестве способа разрешения проблемы. Но в любом случае выработка модели практического действия представляется эффективным средством формирования профессиональных качеств обучаемых» [2.3стр.]. Перед обучающимися ставится цель заполнить таблицу с учетом потребностей покупателей на рынке продуктов. Они рассматривают цену, новизну и популярность какого-либо продукта, делают выводы по таблице своих расчетов. Тем самым развивается коммуникативный потенциал обучающегося, он учится работать в команде, четко выражать свое мнение, анализировать сложившуюся ситуацию и делать конкретные выводы. «Метод кейс-стади – это не просто методическое нововведение, распространение метода напрямую связано с изменениями в современной ситуации в образовании. Можно сказать, что метод направлен не столько на освоение конкретных знаний, или умений, сколько на развитие общего интеллектуального и коммуникативного потенциала студента и преподавателя» [2.5 стр.]. Результаты оценки групповых проектов показывают, что наиболее эффективным является оценивание студентов самими студентами. Хотя успеваемость студентов в управлении проектами была невысокой, ее можно считать приемлемой, учитывая, что это было связано со студентами первого курса, которые ранее не участвовали в групповом проекте, за исключением тех, кто (получил высокие оценки) не пропускал новую тему занятия. Кроме того, студенты впервые решали задачи такого рода, не имея полного понятия

определенных экономических терминов. В целях повышения эффективности работы учащихся по дисциплине «Казахский язык», можно подумать об увеличении количества практических занятий, увеличении числа сессий в этих областях, использовании таких методов, как дебаты. При решении кейсовых задач, обучающиеся для осмысления определенной ситуации проводят аналитическую деятельность. В связи с чем они проводят анализ конкретной ситуации. Это может быть проблемный анализ, выявляющий проблему, формирование проблемного поля где показаны анализ проблемного содержания конкретной ситуации, анализ проблемных условий ситуации, анализ проблемных последствий ситуации. Вместе с этим, может применяться и прогностический анализ, формирующий предсказания относительно будущего развития ситуации. Здесь можно рассмотреть нормативный прогностический анализ, когда задается будущее состояние системы и определяются способы достижения будущей цели. Все это проводится с целью подтолкнуть обучающегося к одному из источников кейса – науке, которая отражает новизну определенной задачи кейса. Сами по себе кейсы можно разработать в последовательности как практические, обучающие и исследовательские. «Здесь можно выделить практические кейсы, которые отражают абсолютно реальные жизненные ситуации; обучающие кейсы, основной задачей которых выступает обучение, научно-исследовательские кейсы, ориентированные на осуществление исследовательской деятельности» [2.9стр.]. На практических занятиях в основном используется практический кейс, который поможет детально отразить жизненную ситуацию. Задачи кейса должны быть актуальны и понятны обучающимся, они должны быть из той самой среды, в которой живут студенты, должны соответствовать жизненным ситуациям общества. «Студенты чувствуют себя увереннее, если они хорошо знают среду и контекст, в котором происходят события, описанные в кейсах, им значительно тяжелее обсуждать американскую среду, поведение и мотивы американских или других иностранных потребителей. Преподаватель тоже чувствует себя увереннее, дирижируя обсуждением кейса, который базируется на местном материале, поскольку он лучше знает и область, и само предприятие. В конце концов, при обсуждении таких кейсов существует уникальная возможность пригласить руководителя предприятия» [2. 111 стр.]. При составлении кейсовых задач можно ограничиться деятельностью какого-либо предприятия, его товаров и услуг. Приглашая его сотрудника либо руководителя, можно установить обратную связь между потребителями, которых будут представлять студенты и производителем. Здесь развивается познавательная деятельность студентов, как будущих специалистов специальности «Финансы».

В целом существует множество методов, при помощи которых преподаватели высших учебных заведений могут проводить свои лекции или практические занятия, например, презентация повестки открытого занятия, объяснение правил, выполнения кейсовых задач путем использования слайдов и раздаточных материалов, эффективное использование электронных учебников и методических рекомендаций и многое другое. Каждый преподаватель выделяется своей харизмой, глубокими знаниями, методикой проведения занятий, манерой речи и ораторским искусством. Все это составные части одного целого, что позволяет добиться эффективного результата в преподавании своей дисциплины. Именно преподаватель вносит свою лепту в развитии обучающейся личности таких качеств как самоконтроль, самостоятельное принятие решений, самокоррекцию, тем самым развивая традиционное обучение и совершенствуя его пути развития. Здесь кейс-стади играет одну из главных ролей, заставляя обучающегося самостоятельно работать в команде с другими обучающимися, доказывать свою правоту в том или ином решении задачи, отстаивать свою позицию правого. Здесь ему на помощь приходит преподаватель, отлично объяснив тему, заинтересовав обучающегося в определенной теме, доказав, что данная тема действительно необходима обучающемуся. Уверенный в вышеупомянутом обучающийся будет эффективно и внимательно изучать ту или иную тему. «Для нетрадиционных (их еще называют условно активными и интенсивными) технологий характерны интенсивная подача материала, активная позиция и высокая степень самостоятельности обучающихся, постоянная внутренняя обратная связь (самоконтроль и самокоррекция), диалогичность, проблемность. Они, собственно, впитали в себя и развивают далее и многие черты эффективного традиционного обучения. Вот почему их лучше даже обозначать как современные» [3.79 с.].

В дополнение к вышеуказанным вопросам и для того, чтобы быть более эффективным преподавателем в области высшего образования, необходимо учитывать следующее.

1. Преподаватель должен учитывать количество часов, отведенных определенной теме. В связи с чем он должен основной новый материал объяснить в аудитории, не задавая на самостоятельное изучение.

2. При решении кейс-стади преподаватель должен применить мозговую атаку для достижения более эффективного результата. «Мозговая атака представляет собой один из эффективных приемов продуцирования новых идей. Сущность ее заключается в коллективном поиске нетрадиционных путей решения проблемы» [4.491 с.] Применяя мозговую атаку или мозговой шторм, преподаватель вынуждает студентов использовать как можно больше словарного запаса по определенному языковому предмету, развивает активную лексику урока. Ему важно, чтобы обучающий говорил, высказывал свои идеи по той или иной проблеме, причем необходимо учитывать то, что при начальной стадии решения определенной кейсовой задачи обучающему совсем необязательно сразу приходить к верному решению. Методом проб и ошибок, развивая и пополняя свой словарный запас, обучающий постепенно приходит к верному решению, изучив к тому времени активную лексику урока. «В МА упор делается на количество высказываемых идей, а не на их качество. В период МА записывается любая идея, независимо от того, насколько нелепой она может показаться на первый взгляд. На стадии генерирования идей критика полностью запрещена, поскольку, как правило, каждая идея полезна уже потому, что она стимулирует другие. Такая работа продолжается до тех пор, пока участники не исчерпывают все свои идеи по рассматриваемому вопросу. В ходе МА члены группы работают как мощные генераторы идей, ибо они не обременены необходимостью обосновывать свои предложения» [4.491 с.].

Литература

1. Баринов В.А., Болотова Л.С. и др. «Теория систем и системный анализ в управлении организациями». Учебное пособие под ред. В.Н. Волковой, А.А. Емельянова. М.: Финансы и статистика. ИНФРА–М. 2009. – С. 848.

2. Зализняк А.А. «Многозначность в языке и способы ее представления». М.: Языки славянских культур. 2006. – С. 672.

3. Казанцев С.Я. и др. «Информатика и математика для юристов». Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по юрид.специальностям, по ред. С.Я. Казанцева, Н.М. Дубининой. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2005. – С. 560.

4. Стернин И.А. «Практическая риторика». Учебное пособие для студ.высш.учеб.заведений. 4-е изд. М.: издательский центр «Академия». 2007. – С. 272.

Түйін

Мақалада кейстерді қолдана отырып гуманитарлық пәндерді оқыту мәселесі талқыланады. Автор қазақ тілі сабағында кейстерді қолдану және мәселелерді шешу бойынша эксперимент жүргізген. Талдау кейс технологиясын қолдану сабақтың тақырыбын игеруге оң әсер ететіндігін көрсетті. Мақалада гуманитарлық пәндерді оқытуда кейс технологиясын қолдануға жан-жақты талдау берілген.

Summary

The problem of teaching humanitarian disciplines using case studies is considered in this article. An experiment on the use of case studies and solving the case study tasks at the Kazakh language classes was held by the author. The analysis showed that using the case technology has a positive effect on mastering the topic of the class. The article shows complex analysis of case technology use in teaching disciplines of humanities cycle.

ӘОЖ: 378:372.8 (008)

Ш.Б. Сағатова, *ф.ғ.к., аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

КӘСІБИ ТІЛДІ ҮЙРЕНУДЕГІ КОММУНИКАТИВТІК БАҒЫТ

Жоғары білімді модернизациялау Еуропалық талаптар контексінде білікті мамандар даярлауға бағытталған. Жоғары білім туралы заңға, ұлттық білім беруді дамыту доктринасына, жалпы еуропалық тілдік білім беру туралы ұсыныстарға, тілдік білім тұжырымдамасына сәйкес коммуникативтік құзіреттіліктің жоғары деңгейіне ие тілдік тұлға қалыптастыру жоғары мектептің басым міндеттерінің бірі болып табылады. Осы негізде болашақ мамандарға кәсіби тілді үйренудің коммуникативтік бағытын айқындау өзекті мәселелердің бірі.

Кілт сөздер: *кәсіби тіл, коммуникативтік қажеттіліктер, коммуникативтік ниет, коммуникативтік бағыт.*

Қазақ тілі оқытушыларының университеттің алғашқы оқу жылындағы басты міндеттерінің бірі – коммуникативті қажеттіліктерді, яғни студенттердің нақты контингенті қызметінің экстралингвистикалық ерекшеліктерін ескере отырып, сәйкестендіру негізінде орыстілді студенттерге мамандық тілін тереңдетіп оқыту. Студенттердің коммуникативтік қажеттіліктері туралы сөз өзге тілді оқыту әдістемесінің коммуникативтік-бағытталған әдіспен байланысты өзекті мәселе ретінде зерттеуші ғалымдардың назарын аударта бастады. А. Арутюнов, М. Вятютнев, И. Зимняя, А.Н. Леонтьев, А.А. Леонтьев, В. Скалкин, сонымен қатар Г. Битехтина, Т. Васильева, Л. Клобукованың, С. Борзенко, Н. Иванова, Е. Корчагина, Н. Пиротти, Л. Шипицо және т.б. ғалымдардың ғылыми еңбектері осы мәселерге арналған.

Коммуникативті қажеттіліктерді анықтау бүкіл оқу курсының негізгі параметрлерін анықтауға мүмкіндік беретін бастапқы қадам болып саналады, өйткені коммуникативтік-бағытталған оқыту барысында практикалық курстың тілдік материалдарының сипаттамасы қандай болу, олар қалай таңдалып алыну, олар қалай түсіндірілу және игерілу керектігін дәлірек анықтауға мүмкіндік береді [1].

Тілдік-әдістемелік әдебиетте [2; 3; 4 және т.б.] коммуникативтік қажеттіліктер түсінігі әр түрлі түсіндіріледі. Осы ұғымның түсіндірмелерін талдау барысында барлық анықтаулардың жеке тұлғаның сөйлеу әрекеттеріне дайын және оны қажет етеді дегенге саятынын байқаймыз. Коммуникативті қажеттілік«қарым-қатынас қажеттілігі» ретінде қарастырылады. Міне, осындай қажеттілік-және коммуникативті ниет (интенция) пен сөйлеу әрекетінің мақсатын анықтайды.Әр студенттің коммуникативті қажеттіліктерінің саны санға оның өз тілінде айтқысы келген интенциялар санына тең болады [5, с. 43]. Қазіргі уақытта студенттердің коммуникативтік қажеттіліктері қызметтің әлеуметтік анықталған жағдайларының сипатымен анықталады және оқушының сөйлеу әрекеттерін бір немесе бірнеше тілекпен орындауға деген ынтасынан туындаған басқа сөйлеу әрекетімен анықталады [5]. Егер әлеуметтік-шартты болып табылатын жағдайлар өзгеретін болса, онда студенттің іс-әрекет түрі де, осыған байланысты мақсаттары мен міндеттері, коммуникативтік қажеттіліктері де өзгереді.

Экономикалық мамандық бойынша білім алатын студенттерге арналған оқу материалдарын жасау барысында қазіргі лингводидактиканың талаптарына сәйкес олардың коммуникативтік қажеттіліктерін ескеру керек.

Студенттердің жоғары білімге ие болу барысында өзге тілден гөрі өз ана тілдерінің артықшылықта екені анық. Ал оқытушы міндеті – кәсіби қазақ тіліне деген коммуникативтік қажеттілік тудыра білу.

Коммуникация термині кез-келген саланың қазіргі кездегі мамандары үшін қажетті әлеуметтік және гуманитарлық білімнің тұжырымдамалық шеңберіне енгізілген. Өндіріске ана тілі және шет тілінде сөйлеу дағдылары, коммуникативті мәдениеті, коммуникативті сауаттылығы мен құзыреттілігі бірдей деңгейде қатар дамыған және қалыптасқан мамандар қажет. Маманның

коммуникативтік құзіреттілігіне бағыттау оның болашақ қызметімен байланысты. Қарым-қатынасқа дайындық білімді маманның кәсіби дайындығының ажырамас бөлігі болуы керек, ал кезкелген ортада кәсіби қарым-қатынасты ұйымдастыра білу оның біліктілік сипаттамасындағы басты талаптардың бірі болуы керек.

«Коммуникация» термині ғылыми айналымға XX ғасырдың басында енгізілді. «Коммуникация» - (лат. Communicatio - біреумен кеңесу) -

1) байланыс тәсілі (мысалы, ауа желісі, су желісі);

2) байланыс нысаны (мысалы, телеграф, радио, телефон);

3) қарым-қатынас актісі, екі немесе одан да көп адамның өзара түсіністікке негізделген қарым-қатынасы; бір адамның басқа адамға немесе бірқатар адамдарға ақпарат беруі;

4) бұқаралық коммуникация - бұқаралық коммуникацияның техникалық құралдарын (баспа, радио, кино, теледидар) пайдалана отырып, үлкен, аудиторияға ақпарат беру процесі [6].

Университет студенттерінің коммуникативті дайындығы мыналарды қамтиды:

1) коммуникативті дағдылар мен қабілеттер (монологтік және диалогтік сөйлеуді жетілдіру, сөйлесуге кіру және оны жүргізу мүмкіндігі, өз ойлары мен сезімдерін шығармашылық тұрғыдан дамыта білу және т.б.);

2) коммуникативті мәдениет (сөйлеу әрекетін адамдардың адамгершілік, мәдени, әлеуметтік құндылықтарымен байланыстыру арқылы қарым-қатынас дағдыларын игеру);

3) коммуникативтік құзіреттілік (нормаларды, ережелер мен коммуникациялық технологияларды зерттеу);

4) тұлғаның коммуникативті әлеуеті (білім алушының жеке басының коммуникативтік қасиеттері мен коммуникативті қабілеттерінің динамикасы).

Қазіргі қоғамға сөйлеу мәдениетін жетік білетін мамандар қажет, сондықтан оларды оқыту кезінде белгілі бір кәсіби қызметті сипаттайтын нәрсені нақты түсіну керек. Маманды коммуникативтік құзіреттілігіне бағдарлау оның болашақ қызметімен байланысты. Қарым-қатынасқа дайындық білімді маманның кәсіби дайындығының ажырамас бөлігі болуы керек, ал кезкелген ортада кәсіби қарым-қатынасты ұйымдастыра білу оның біліктілік сипаттамасындағы басты талаптардың бірі болуы керек. Коммуникативті құзіреттілік дегеніміз адамдар үшін маңызды болатын мақсаттарға жету үшін ынтымақтастық жасауға жағдай жасай отырып, жалпыға ортақ істің жетістігі деп түсініледі. Іскерлік қарым-қатынас қызметтегі әріптестер, менеджерлер мен бағыныштылар, серіктестер мен бәсекелестер арасындағы ынтымақтастық пен серіктестік қатынастарын орнатуға және дамытуға ықпал етеді.

Бұл іскери қарым-қатынас ережелері мен сөйлеу мәдениеті негіздерін білу, кәсіпкерге, менеджерге серіктестің сенімділік дәрежесін, оның келісе білу, ымыраласу қабілеті, сонымен қатар топтық жұмысқа дайындығы және осы сияқты басқа да қасиеттердің анық көрінуіне себепкер болады. Бұл білімнің қаншалықты тиімді екенін анықтайды. Барлық мамандық студенттеріне лингвистикалық дайындықты жүзеге асыратын оқытушылар осы мәселелерді шешумен айналысады.

Әдебитеттер

1. Булатбаева К.Н. Научно-методические основы формирования языковой личности в вузе: когнитивно-коммуникативная технология обучения полиязычию. С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің Ғылым жаршысы / Вестник науки Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина. – 2013. - №3 (78). – С. 36-43.

2. Арутюнов А.Р. Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев/ Арутюнов А.Р. М.: Русский язык, 1990. – 168 с.

3. Вятютнев М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного (методическиеосновы) / Вятютнев М.Н. – М.: Русский язык, 1984. – 144 с.

4. Скалкин В. Л. Основы обучения устной иноязычной речи / Скалкин В. Л. – М.: Русский язык, 1981. – 154 с.

5. Нгуен Динь Луан. Интегративно-когнитивный подход к формированию умений общения у вьетнамских студентов-филологов в учебно-профессиональнойсфере: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Нгуен Динь Луан. – М., 1999. 459 с.

6.http://www.eng-kaz.kz./Translator/?words=communication#PlaceForm (қаралған күні - 20 қараша 2019 жыл).

Резюме

В статье рассматривается теория коммуникативной направленности профессионально-ориентированного обучения казахскомунеродному языку, была сделана попытка раскрыть ее сущность и содержание.

Summary

The article discusses the theory of the communicative orientation of professionally oriented teaching of the Kazakh non-native language, an attempt was made to reveal its essence and content.

ӘОЖ: 373.167(075,3):821.51.0

А.Б. Сейсекенова, *ф.ғ.к., «Қазақ және шет тілдері» кафедрасының доценті*
ҚазЭҚХСУ

ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ «ҚҰЛАГЕР» ПОЭМАСЫ АУДАРМАСЫНДАҒЫ РЕАЛИЯ СӨЗДЕРДІҢ БЕРІЛУ ЖОЛДАРЫ

Мақала Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасының Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасындағы реалия сөздердің берілу жолдарына арналған. Еңбекте түпнұсқа мен аударма тіліндегі реалия сөздерді аударудағы аудармашы қолданған әдіс-тәсілдері қарастырылған. Мақалада реалия сөздердің аудармада берілуі жайында мысалдар келтіріліп, салыстырмалы талдаулар жасалған.

Кілт сөздер: *Ілияс Жансүгіров, Құлагер, Белинда Кук, реалия сөздер, түпнұсқа, аударма.*

Кез-келген көркем мәтін шеңберінде реялиялар, яғни, ұлттық - мәдени маркер - сөздер лингвомәдени бірліктер ретінде әр түрлі қызмет атқарады. Мысалы, біз талдағалы отырған Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасының Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасында кездесетін реялиялар өзге ел мәдениетінің маркер-сөздері ретінде ағылшын тілді оқырманға Ақан сері өмір сүрген дәуірдегі шындықтың қазақ халқына тән фрагменттерін көрсететін әлемнің тілдік бейнесін құрайды. Реалия сөздерге белгілі бір елге тән барлық географиялық атаулар, жалқы есімдер, ұлттық салт-дәстүрлер, мерекелер атауы, тұрмыстық бұйымдар, сусындар, тағамдар, мифологиялық, фольклорлық персонаждар, ән-жырлар, музыкалық шығармалар т.с.с. жатады.

Ең алғаш ғылыми айналымға реалия сөзін термин ретінде XX ғасырдың 40-жылдары Ресей ғалымы А.В. Федоров [1] енгізген болатын. Реалиялардың көркем аудармадағы рөлі туралы Э. Медникова [2], Н.И. Паморозская [3] т.б. орыс ғалымдары зерттеді. Сондай-ақ, реялия термині М.Л. Байсбурд [4], Л.С. Бархударов[5], Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров [6], Г.Д. Томахин [7], В.С. Виноградов [8], Н. А. Фененко [9] сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады.

Аудармадағы ұлттық – тарихи колоритті берудереалиялардың қызметі ерекше. Әсіресе оқырманды көркем шығармадағы ұлттық атмосфераға бойлату үшін реалиялардың символдық қызметі үлкен роль атқарады. Түпнұсқадан басқа тілге аудару үшін аудармашының аударудың амалдары мен әдіс-тәсілдерін меңгеруі қажет екені айқын. Реалиялар деп түпнұсқадағы мәдени семантикасы басым болып келетін және аударылатын тілде дәлме-дәл балама элементтері болмайтын, түпнұсқа мен аударма тілінің мәдениеті, тілі, дәстүрі арасындағы айырмашылығы жер мен көктей болатын түсініктерді айтамыз. Осыған байланысты баламасыз лексика терминін қолдану тіл, мәдениет және аударма мәселелерімен айналысып жүрген көптеген ғалымдардың (Е.М. Верещагин, В.Г. Косто-

маров, С. Влахов, С. Флорин, Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаров) еңбектерінде кездеседі.

С.М. Ниятуллаев «Реалия сөздер мәдени бірліктер ретінде және олардың аудармада берілу жолдары» (Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер трилогиясы негізінде») атты мақаласында реалияға келесідей түсініктерді жатқызады [10, б. 277-280]:

1) реалия – бұл ұғым, практикалық түрде басқа тілде сөйлейтін адамдардың өмірінде болмайтын ұғым;

2) сыртқы лингвистикамен және аударматанумен зерттелінетін әр түрлі факт олар және олардың тілде бейнеленуі, сондай-ақ берілген елдің мемлекеттік құрлымы, халықтың тарихы, мәдениеті, тілі, берілген тіл меңгерушілерінің байланыстары және т.б.;

3) Сөздің номенативті мәні үшін негіз болып табылатын материалдық мәдениеттің заттары;

4) Өмірдің және тұрмыстың ұлттық ерекшеліктерін белгілейтін сөздер.

Реалияларды аудару түпнұсқа тілдің ұлттық және мәдени ерекшеліктерін бере білуге қатысты маңызды мәселелердің бірі. Егер реалия сөздерді нақты аудара алған болса, онда аудармашы көркем мәтіннің эстетикалық және эмоциялық әсерін дәл бере білу мақсатына жетті деп айта аламыз.

Көптеген зерттеушілер көркем әдебиеттегі реалияларды аударудың әр түрлі амал- тәсілдерін атап көрсеткен болатын. Қазіргі аударманың теориясы мен практикасында солардың ең көп тараған түрлеріне транскрипция және транслитерация, калькалау, сипаттама немесе түсіндірме, жақындатылған аударма, трансформациялық аударма, гипонимикалық аударма және аударманың басқа да түрлерін жатқызады.

Аударманың аталмыш тәсілдері Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасындағы реалиялардың Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасында да көрініс тауып отырады[11]. Осыларды дәлірек айту үшін аталған тәсілдердің көп тараған түрлері: транскрипция и транслитерация әдістерінен бастап қарастырып өтейік.

Транскрипция деп түпнұсқа тілдегі реалия сөздің дыбыстық формасының аударылатын тілде берілуін, ал,транслитерация деп түпнұсқаның аударма тіліндегі графикалық формасымен берілуін айтамыз. Бұл екі тәсілдің аудармадағы мазмұндық колоритті беруду көп көмегі тиіп отырады. Транскрипция түпнұсқаға фонетикалық тұрғыдан неғұрлым жақындатылып берілетін тәсіл болса, ал транслитерацияның қолданылуы шектеулі болады. Ол көбенесе жалқы есімдерді, белгілі бір атауларды, әлеументтік таптардың атауы, қоғамдық-саяси өмір түсініктерін беруде қолданылады. Кейде осы екі тәсілдің ұқсастықтарына орай шатастырып та жатады. Осы екі тәсілдің басым тұстарына қысқа да нақты болуын жатқызамыз. Жасалған талдаулар барысында Ілияс Жансүгіровтың «Құлагер» поэмасының Белинда Кук аударған ағылшын тіліндегі нұсқасындағы реалиялардың басым көпшілігі транслитерация мен транскрипция арқылы аударылғаны белгілі болды.

Бұл әдісті қолдана отырып, басқа тілдік реалияларды механикалық түрде аудару арқылы аудармашылар жергілікті ұлттық клоритті беруге тырысады. Осы әдісті аударма теоретигі В.С. Модестов лексикалық анықтылықты жеткізуде және де түпнұсқадағы сол елге ғана тән жайттарды бөгде жұрт оқырманына білдіруге, сондай-ақ, басқа мәдениеттік бірліктерді аударылатын тілде жаңашыл, бейтаныстық ерекшелігімен көрсетуге тиімді әдіс деп бағалайды [12].

Осыған орайпоэмада географиялық, этногографиялық, топономикалық және кісі атына қатысты реалиялардың көптеп кездесуі кездейсоқ емес. Мысалы, «домбыра», «Алатау», «Арқа», «Арғын», «ауыл», «зекет», «сері», «пері», «күй» реалияларын аудармашы транслитерация әдісі арқылы аударма тілінің графикасымен сол қалпында берген. Осыған байланысты кейбір үзінділер келтіре кетейік. Поэмадағы түпнұсқада:

Күйіндей домбыраның құлдырасын,

Суындай *Алатаудың* сылдырасын [13, 272 б.],

деген жолдардағы «күй», «Алатау» сөздері аудармада:

Let the kui resound from the dombra[11, 28 б.],

echoing *Alatau*'s mountain rivers,-

деп берілген. Немесе келесі тармақтарда да транслитерация әдісімен «күй» сөзі аударма тілінің графикасымен сол қалпында берілген:

Ескі ән, *күй* сондықтан қалған боздап [13, 273 б.].

Leave it to our *kuis* to reveal this grief and bitterness [11, 29 б.].

Түпнұсқадағы топонимдердің бірі – «Арқа» сөзін де сол қалпында ағылшын тілінің графикасымен берген:

Ақтарған *Арқа* астын инженермін,

Ал, жұртым, керегіңе тұрса сөзім [13, 273 б.].

I am the one with nothing to hide,

who digs deep to the bottom of *Arka*…[11, 30 б.]

Бұның ұтымды жағы туралы аударма теоретигі В. С. Модестов пікіріндегіше деп айта отырып, бұл тармақтардағы транслитерациядағы бір кемшілік – бұл әдіс ағылшын тілді оқырманнан аялық білімді талап ететінін айтқымыз келеді. Мысалы, домбыра, Алатау, Арқа сынды реалия сөздер қазақ мәдениеті мен географиялық орындар мен жер, су атауынан хабарсыз адамға түсініксіз болуы мүмкін. Біздің пікірімізше, «домбыра», «Алатау», «Арқа», «Арғын», «ауыл», «зекет», «сері», «пері», «күй» сөздеріне аудармадағыәр беттің соңында түсініктемелер келтірілуі тиіс немесе сипаттамалар жасалуы тиіс. Мысалы, «Тұсында сері болсын, «пері» болсын» [13, 279 б.] тармағы аударма тілінде «but Akan, whether seri or peri» [13, 236 б.] деп берілуі төменде түсініктемелер берілмесе ағылшын тілді оқырманға шығарманы түсінуге қиын соғуы мүмкін. Осы жерде сері» сөзінің қазақ мәдениетінідегі сал-серілік дәстүрмен байланысы туралы және «пері» туралы фольклорлық аңыздардан мысалдар берілуі поэманың идеясы мен мазмұнын аша түсер еді.

Сол сынды аудармадағы «батыр» реалиясына тоқтала кетелік. Түпнұсқада:

...Өткір ой, сезгір сезім *батырысың* [13, 273 б.];

Аудармада:

...You are the *warrior* of deep thought and power [11, 28 б.].

Бұл жерде «батыр» фольклорлық реалия сөзін «warrior» әскер, жауынгер сөзімен берген. Батыр деп қазақы түсінікте өз жеке қарақан басын емес, ел қамын өз басынан артық қоятын,Отанын сүйген ерді айтамыз. Аудармашы «батыр» реалия сөзін «the warrior of deep thought and power» терең ой мен күш иесі жауынгер ретінде аударған. Ілияс Жансүгіров түпнұсқада «батыр» сөзін метафора ретінде қолданған, осы сөзді Белинда Кукгипонимикалық әдіспен аударып берген. Бұдан біз аудармашының түпнұсқадағы өлең жолдарының мағынасын аударма тіліндегі мағынасы жақын нұсқамен аударғанын байқаймыз. Дегенмен, реалияларды түсіру аудармада көп жағдайда ұтымды нәтиже бермеуі мүмкін. Батыр мен қатардағы жауынгер немесе әскердің көп айырмашылығы барын қазақтың тарихын білетін адам жақсы айыра алады. Бұл аудармашының түпнұсқа сөздер туралы нақты ақпараты болмауынан да болуы мүмкін. Ілияс Жансүгіров «Өткір ой, сезгір сезім батырысың» деп ерекше жан иесін, яғни, өзін айтып отыр. Бұл шумақтар поэманың «Толғану» атты бірінші бөлімінен алынған мысал. Ақын мұнда Қазтуған жырау, Махамбеттер сынды поэмадағы негізгі оқиғадан бұрын өзін оқырманға жәй ақын ғана емес, қалам ұстаған «батыр» ретінде таныстырып әрі шабыт шақырып толғап жырлайды.

Сол сынды гипонимикалық әдіспен аударылған реалиялардың бірі – «қыр» сөзіне қатысты. Түпнұсқада:

Құлақты *қырға* түріп жүрген кезім [13, 273 б.].

Аудармада:

My ear was always close to *ground* [11, 30 б.].

Аудармашы «қыр» сөзін «ground» яғни, «жер» деп аударған. Кембридж сөздігінде де «ground» сөзі «жер», «топырақ» мағынасын білдіреді [14].

Аудармашының «My ear was always close to *ground*» тармағын сөзбе-сөз аударсақ «менің құлағым әрдайым жерге жақын болған» болып шығады. Сондықтан бұл тұста да Белинда Кукке «қырдың» баламасын дәл беру үшін басқа аударудың басқа жолдарын іздегені ұтымды болар еді. Ілияс Жансүгіровтың қолданысындағы«құлақты қырға түру» тіркесі метанимиялық жолмен жасалған контекстік ауыс мағыналы авторлық сөзге жатады. Сондай-ақ, «қыр» сөзінің жалпыхалықтық стильдегі мағынасы бір бөлек тақырып деуге болады. Жоғарыда келтірілген салыстырулардан кез-келген аудармашы үшін реалия сөздерді аударудың күрделі тұстары мол екендігін байқауға болады.

Дей тұрсақ та, поэманың ағылшын тіліне аударылуы қазақ әдебиеті мен мәдениетінің халықаралық тұрғыда насихатталуының үздік үлгісі деп айта аламыз. Жалпы, Ілияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасының ағылшын тіліне аударылуы мен ақынның 125 жылдығына орай кітап болып жарыққа шығуы 10 жыл көлеміндей уақытты алған екен. Ол туралы шығарманың ағылшын тілінде жарық көруіне ақынның тікелей ұрпақтарының ат салысуы мұрындық болғанын ақынның немересі Жанар Жандосованың мақаласынан оқуға болады [15]. Сондай-ақ, Ілияс Жансүгіровтің көркемдігі мен танымы биік күрделі шығармасын ақын Белинда Куктың тікелей қазақ тілінен аударуы поэманың шекара асуындағы үлкен миссия ретінде танылуы тиіс деп ойымызды қорытамыз.

Әдебиеттер

1. ФедоровА. В. О художественном переводе. Л.: Объединение государственных книжно-журнальных издательств, 1941. 260 с.

2. Медникова, Э. Послесловие. Комментарий Текст. / Э. Медникова // Capote T. The Grass Harp. Breakfast at Tiffany's. М.: Progress publishers, 1974. – С.186-223.

3. Паморозская Н.И. Роль слов-реалий в создании культурного фона художественного произведения. // Лексика и культура. Тверь: Тверской государственный университет, 1990. – С. 59-62.

4. Байсбурд М.Л. Реалии как элемент страноведения // Русский язык за рубежом. 1972. № 3. С. 98-100.

5. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.

6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Русский язык, 1983. – 269 с.

7. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре // ИЯШ. 1997. – № 3. – С. 1318.

8. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

9. Фененко Н.А. Лингвокультурная адаптация реалий // Проблемы культурной адаптации текста. Тез.докл. междунар. научн. конф. Воронеж: Центр «Русская словесность», 1999. – С. 110-113.

10. Ниятуллаев С.М. Реалия сөздер мәдени бірліктер ретінде және олардың аудармада берілу жолдары» (Ә. Нұрпейісовтың «Қан мен тер трилогиясы негізінде») // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. 2017. – №2(60). Б. 277-280.

11. Ilias Jansugurov. Kulager. Translated by Belinda Cooke. Astana/Almaty. 2018 – 160 p.

12. Модестов В.С. Художественный перевод: история, теория, практика. – М.:2006. – 463 с.

13. Жансүгіров І. Құлагер. Өлеңдер мен поэмалар. – Аламы. – 2003. – 360 б.

14. https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/ground (қаралған күні – 10 қараша 2019 ж.)

15. https://kazakh-tv.kz/kz/view/culture/page_202183_kulager-poemasy-ahylshyn-tiline-audaryldy (қаралған күні – 10 қараша 2019 ж.)

Резюме

Статья посвящена способам реализации перевода поэмы Илияса Жансугурова «Кулагер» на английский язык. В статье представлены методы, используемые переводчиком для перевода слов реалий. Приводятся примеры и сравнительный анализ текстов.

Summary

The article is devoted to methods of translating the poem by Iliyas Zhansugurov "Kulager" into English. The article presents the methods used by the translator to translate the words of realities. Examples and comparative analysis of texts are given.

ӘОЖ: 373.1:821.51.0

Л.Б. Сейсекенова, «*Тамос эдьюкейшн» БМ*
бастауыш сынып мұғалімі
Алматы қ.

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ПОЭЗИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖӘНЕ АҒАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясындағы табиғат тақырыбы арқылы мектеп оқушыларына экологиялық тәрбие мен рухани – адамгершілік бағыт беруге арналған.

Кілт сөздер: *Шәкәрім,жан мен тән, адам, табиғат, гилозоизм.*

Қазақтың ойшыл ақын Шәкәрім Құдайбердіұлы өз поэзиясында ғаламды «әлемдік жан» деп қарастыра отырып, жан мен тән абстрактілі бөлек өмір сүреді демейді, бізді қоршаған объективті өмірде жансыз тән болмайды, жан тәнсіз өмір сүре алмайды деп түйіндейді:

Түрлі жанда дене түрлеп,
Өзгеріп тұр бұл ғалам.
Жоғалатын нәрсе жоқ деп,
Айтты ғылым байқаған [1,266].

Шәкәрімше «тән-терезесі» болса, «Жан-иесі», жан алғашқы болса да оның іші-сырты деген болмайды. Шәкәрімнің бұл ойы Гегельдің табиғат туралы «құбылыссыз мән болмайды, мәнсіз құбылыс жоқ» деп бірлікте қарастыруына жақын болса, сол сияқты тәнді о баста тірі, жанды деп түсіндірген ежелгі гректердің Ионния мектебінен шыққан философтар - Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Диоген, Гераклит шығармаларымен таныс екендігін дәлелдейді. «Үш анықта»: «Ескі заманның білімділері әр нәрсенің түпкі негізі неден жаралғанын тексеріп, тамам нәрсенің негізі төрт нәрсе деп білген. Онысы - от, су, топырақ, ауа» [2,8]. Әрине, Шәкәрім Ионния гректерінің көзқарастарымен таныс болмаса бұлай жазбас еді. Ақынның поэзиясы Спинозаның өзін христиандық теистке айналдырып жіберерліктей сиқыры бар, кез-келген тұрпайы материализм мен атеизмнің өзін тас-талқан ететін Гете поэзиясымен әбден үндестікке түскен.

Шәкәрімнің табиғат туралы поэзиясы гилозоизмның (рухани табиғат) нышаны болып табылады. Өйткені, ақын табиғатты құдайды пенде көзінен жасырушы емес, табиғаттың құдаймен тұтастығының өзі оның адам көзінен жасырынбай тұрып-ақ құпия бола білуінде деп түсінген. Бұл - Шәкәрімнің құдайды белгілі бір есімсіз жар деп атауынан да байқалады.

Шәкәрім бұл әлемнің құдайдан бөлек еш нәрсесі жоқ екенін былайша жырға қосады:

Бұл өмірдің әр түрлі
Бөлек емес ешбірі,
Бәрі де жардың бір сыры;
Не көлеңке, не нұры [1,256].

Ақын құдайтануды тікелей табиғаттан бастау, үйрену керектігін басты назарға алады. «Тауық неге шақырар сағат сайын» деп басталатын өлеңінде тауықтың шақырғаны, иттің ұлығаны, гүлді көріп бұлбұлдың сайрағаны, бозторғайдың таң бозарса - ақ ән салатыны - олардың өз Тәңірін сипаттауы, олардың құлшылық намазы мен иманы сол:

Олар деп тұр - ойға алып бір құдайын,
Зор құдіретін әлемге ұқтырайын.
Құлшылық намазы мен иманы сол, -
Күнде бір, айында бір, сағат сайын.

Демейді босқа ұлып, тек сайрайын,
Деп тұр ол өз тәңірін сипаттайын.
Нәпсі көзін байлаған адамзаттан

Айуан артық біледі өмір жайын [1,263].

Шәкәрім табиғатта бәрінің себебі бар, саналы, тәртіпті, сезімді, мақсатты әрекет екенін таза ақылмен өлшеп сынау керектігін дәріптейді.

Тұңғиық қараңғы түн, жарық күндіз,
Қуалап бірін-бірі жүр тынымсыз.
Біржолата қараңғы болмасын деп,
Көмескі сәуле берер ай мен жұлдыз.
Жүрісі шатаспайды, шаршамайды,
Дыбыс жоқ, кідіріс жоқ, не қылмайды із [1,199].

Ақынның поэзиясында адам әлемдегі қозғалатынның бәрінің жаны бар екенін сезініп, табиғатты тамашалау қуанышын өзіне бақыт деп білуі тиіс, айналаға қарап таңдана білудің өзі үлкен мектеп:

Таң қаларсың, ойға салсаң,
Қар жасаған шытырасын.
Жаратылыстан ғибрат алсаң,
Болар едің ойқұмар [1,265].

Шәкәрім үшін табиғат – кәдімгі күн мен ай, көк аспан, жұлдыздар, жер дүниесі, тағы басқалар. Бірақ олардың мың түрлі құбылыстарындағы кереметінен-ақ адам жардың құдайылық қолтаңбасын көріп, сүйсіне, үйрене, сүйе білуі, табиғатпен тұтастығын сезіне білуі керек. Шәкәрім өзінің Хафизден аударған өлеңдеріне мынадай түсініктеме жазады: «...Алла тағала һәм табиғаттың көркемдігі. Мысалы: «Жаз таңының нұр желі» деген жырының мағынасы – бостандық келерде адамдардың әр түрлі партия толқыны табиғат тұрмысын шайқалтып, бізді қатты қайғыға салып тұрады дегенге келеді» [3,149]. Бұл түсініктеме арқылы ақынның төл поэзиясынан да адам өмірі ғаламның космостық заңдарына байланысты екенін байқау қиын емес. Ақын өлеңдерінде күнді – атам, жерді – анам деп еміренеді:

Ата-ана қалды, ah, дариға-ай,
Күнболды Жер мен ата-анам[1,187].

Ақын өз поэзиясында жарды сүю-айналаңды сүюден басталатынын өсиеттейді. Өмірді сүюді табиғаттан артық білетін ешкім жоқ. Сол сияқты табиғат өзінің ішінен шыққан баласы - адамды да өз қамқорлығына алған:

Таласпай бөліссе
Табиғат байлығын.
Қара жер тойғызар
Адамның барлығын [1,199].

Бірақ адам да табиғатқа солай жауап беруге міндетті. Ақын адамзат баласына ортақ мәселеге айналған экологиялық дағдарысты бір ғасыр бұрын пайғамбарлықпен сезгендей, көріпкелдікпен ескерткен:

Айуан етін, терісін, сүт пен күшін,
Ара балын, су балық, жер жемісін,
Құс денесін, жүні мен жұмыртқасын
Сақтап жүр ғой дейсізбе адам үшін[1,155].

Ақын өлеңдерінде жаратушы жар-ие құпия бола тұрып, адаммен жасырынбақ ойнамайды. Ол өзі жаратқан табиғат жасампаздығы арқылы өзінің бар екенін күә етіп тұрады. Табиғаттың бір бөлшегі – адам құдайды өз жанынан іздеу керек, ол үшін өзіңді таны, өзіңе иштей үңіл, ішкі даусыңа құлақ сал дейді:

Ойды кімнен алғанын
Адам өзі сезбейді.
Жанның айдап салғанын
Сезбесе де іздейді [1,264].

Ақынның арманы да - әлем-жармен бірігу, үйлесімге келу. Табиғат заңымен өмір сүрсе, жер бетіндегі Тәңірдің ең саналы куәгері адамға да табиғаттың қатынасы ерекше болар еді:

Жарды көрген көзімнен сүймек болып,
Ғажап та тамам айуан анталаса [1,259].

Жар-табиғаттың перзенті – адамға мейірі шын мағынасында ерекше екенін төл баласы айналаға деген махаббаты өзін «мас» еткенде сезеді:

Адамға періштелер сәжде қылған,
Адамнан жарым артық тым тамаша.
Жалтарып жардан нұрын жасырғаны,
Күн батып, Жер жамылып, қорғаласа.
Жер жүзіне қып-қызыл гүл бітірем,
Көзімнен қанды жасым сорғаласа.
Жарды көрген көзіме шоқынып жүр,
Су бұраңдап, майысып жорғаласа.
Тау тапжылмай, ағаштар қалғыр ма еді,
Бастарын жар сиқыры торламаса?
Көрсе еріксіз сайрайма ақын-бұл бұл,
Көңіліне гүлдің нұры орнамаса [1, 259-260]?

Ақын өзінің көңіл-күйін, сезімін табиғатпен біртұтастықта жырлайтын, табиғат жанының сезімталдығын өз жүргенінен өткізген өлеңдері туралы Ш.Сәтпаева: «Шәкәрімнің өлеңдерінде табиғаттың тірі өмірі бар, біз оның қозғалыстағы тынысын, лирикалық қаһарманның өзінің аласұрған көңіл-күйін сезінеміз»,-дей отырып, ақын поэзиясындағы табиғат жанына үңілуге шақырады [4, 36].

Жалпы, ақындықтың өзі табиғат деп қарай отырып, ақынның табиғаты туралы айтқанда, ақын табиғаттың әр құбылысына жан бітіріп кейіпкер етпес бұрын, ақынның өзі табиғат кейіпкеріне айналуы қатар жүріп, бір-біріне еніп, қауышып, тоғысып отырған. Шәкәрім поэзиясын мұқият оқығанда ұлы ақындар ғаламның айтқан сырын пенделердің тіліне аударушы өкілдер ретінде адамзат алдында сөз алып тұрған пайғамбарларға айналып кеткендей әсер береді. Олар өздерінің тағдыр – талайымен күресе жүріп, жаратылысымен бірге біткен ақындық тамаша таланттары арқылы адамзатқа тән асыл міндеттерін орындап өткен. Сол сияқты, ақындықтың өзі табиғат арқылы жаратқанның сыйлаған жан сұлулығы екеніне қос ақынның поэзиясы шәк келтірмейді. Сондықтан олардың өлеңмен өрілген өмірлері де ғалам тынысымен бірге жасасып, ұрпақтан ұрпаққа жалғаса бермекші.

Әдебиеттер

1. Шәкәрім Құдайдердиев. Шығармалары: Өлендер, дастандар, қара сөздер. Алматы, «Жазушы» 1988.
2. Шәкәрім Құдайбердіұлы. Үш анық. Алматы, «Қазақстан» және «Ғақлия» ғылыми - әдеби орталығы. 1991. – 8 б.
3. Шәкәрім. Иманым. Алматы, «Арыс» 2000. – 149 б.
4. Сәтпаева Ш.К. Шакарим Кудайбериев. Алматы, «Ғылым» 1993. – 36 с.

Резюме

Статья посвящена экологическому воспитанию и духовно-нравственной ориентации школьников через тему природы в поэзии Шакарима Кудайбердыулы.

Summary

The article is devoted to environmental education and spiritual and moral orientation of schoolchildren through the theme of nature in the poetry of Shakarim Kudaiberdily.

UDC 314.7:325.14:34.0

G.E. Shapiyeva, *Master of Philology, lecturer*
KazUEFIT

INTEGRATION OF MIGRANTS: OPPORTUNITIES AND WAYS

The current state of society is characterized by high rates of population displacement. Various reasons determine the mobility of people within the boundaries of certain territories or beyond. At the same time, the scale, intensity and direction of migration flows actualize the study of the impact of migration on the social structure of the host society, its economic and demographic side. Migration has always been. Whether it is the settlement of new territories, the voluntary departure from the habitable places of certain groups of people or entire peoples for one reason or another, inter-ethnic wars, and so on, are all separate manifestations of the migration process. Today, the gap in the study of the integration of migrants into the local community begins to fill, however, many areas of the phenomenon under study remain unexplored. The problem field of the process under study is wide and varied. The very concept of «integration» has been little studied in relation to population migration, the structural components and duration of the integration process are unclear, the mechanism itself is not developed, as well as the interconnection and interdependence of migrants and the local community in the integration process, the role and influence of social institutions in this process needs to be clarified.

Key words: *Integration, migrants, non-migrants, assimilation, incorporation, absorption, cultural integration, «culture of the host society».*

Many researchers, faced with the need to define the concept of integration, point to its versatility and multidimensionality, as a result, an exhaustive definition of integration is rather regarded as harmful to the understanding and research of the phenomenon itself [1]. Uncertainty is exacerbated by the presence of variability of synonyms (assimilation, incorporation, absorption) that determine similar phenomena, the use of which is associated in part with the specifics of the migration situation in each individual case, and partially with the linguistic tradition [2]. For example, it is customary to use the word assimilation to denote various kinds of interactions between migrants and non-migrants in the USA, while both the academic and socio-political communities are aware of the totality of problems associated with the classical assimilation paradigm and share the concept of «new assimilationism» [3]. The term integration in the American context is used in relation to the problems of the black population of the country and measures to change its position and characteristics of interaction with the rest of society [4].

In the European context, in relation to the interactions of migrants and non-migrants, integration rather than assimilation is used [5]. In addition, it is integration that is devoted to all sorts of materials of the International Organization for Migration (IOM) and other similar players [6]. The term appears to be a point of intersection for different linguistic and regional contexts, making it difficult to accurately determine the phenomenon. In the article, we focus on the German tradition of working with the term, the main authors of which are Hartmut Esser [7] and Friedrich Hekmann [8].

Integration as a term has appeared in academic and socio-political dictionaries thanks to the theory of systems, and its semantics is associated with three phenomena. Firstly, with the unification of previously unrelated things into a single whole. Secondly, with a reduction in the complexity of the already existing whole and «straightening» of the connections between its elements. Thirdly, with the inclusion of a new element in an existing whole. In relation to social systems, we are talking, on the one hand, about the characteristics of relations between people, organizations, communities, and other elements of the system, and on the other, about how new people, organizations, communities, etc. are included in the existing system. Integration, in addition, means both the indicated processes and their result, that is, it is possible to observe the integration and measure its level [9].

Integration is multi-faceted. There are different grounds for identifying areas, levels or layers of integration - for example, based on the above works by Esser and Hekmann, a four-way integration

scheme is constructed: cultural integration (acculturation), in which migrants learn the language and norms of the host society; structural integration, which involves the inclusion of migrants in the system of positions and statuses of the host society; social integration, in the framework of which we are talking about establishing relations between migrants and the host society; as well as identification integration, which implies the emotional aspect of the inclusion of migrants in society. Integration, therefore, is a combination of various kinds of interactions between migrants and the host society, therefore both the course and the result of integration is a function in part of the characteristics of migrants, partly - and, probably, to a much greater extent, of the structures of the host society: the labor market and procedures for admission to citizenship for structural integration, characteristics of neighborly relations and the level of racism for social integration, as well as a national concept and characteristics of a symbolic series for identification full integration.

Integration policy, in the light of this, is a set of actions by the state, designed to affect the characteristics of the host society or migrants to change the course and outcome of integration. Hekmann singles out a general integration policy – measures to change the institutions of the host society or characteristics of the interaction of migrants and non-migrants – as well as a special integration policy aimed directly at migrants and associated with the creation of special, special structures and institutions [10].

Measures aimed at the cultural integration of migrants, i.e. designed to facilitate the acquisition by migrants of the language of the host society to the required extent, as well as the «culture of the host society», are primarily associated with the creation and implementation of programs within the framework of which a system of adaptation centers and language schools is being created.

The notion of a unified culture of the host society is problematic in itself. It is enough to point out the refutation of the existence of such a culture in the framework of studies of class cultures, as well as works on segment assimilation, if you narrow the search to works on integration [11].

The possibilities of the migration policy and the integration policy accompanying it are limited: no integration measures and instruments will be effective if it is not possible to block militant xenophobia, migrant phobia and the violence that they generate. Anti-migrant sentiments have become a constant factor in social life and public discourse. The alarmist interpretation of the effects of immigration has intensified especially as a result of the crisis. The authorities, the media and the population are ready to discuss the most unthinkable scenarios, including speculation as to whether migrant workers who have lost their jobs will become criminals.[12]

References

1. Ager A., Strang A. (2008) Understanding Integration: A Conceptual Framework. Journal of Refugee Studies, 21 (2): 166-191.
2. Schneider J., Crul M. (2014) New Insights into Assimilation and Integration Theory. J. Schneider, M. Crul (eds.) The orising Integration and Assimilation, London: Routledge: 1-6.
3. Alba R. (1999) Immigration and the American Realities of Assimilation and Multiculturalism. Sociological Forum, 14 (1): 3-25.
4. Guiffrida D. A. (2003) African American Student Organizations as Agents of Social Integration. Journal of College Student Development, 44 (3): 304-319.
5. Schneider J., Crul M. (2014) New Insights into Assimilation and Integration Theory. J. Schneider, M. Crul (eds.) Theorising Integration and Assimilation, London: Routledge: 1-6.
6. MIPEX (2016) Who Produces MIPEX. Доступно по ссылке: https://clck.ru/9vAww.
7. Esser H. (2001) Integration und ethnische Schichtung, Mannheim: Mannheimer Zentrum f?r Europ?ische Sozialforschung.
8. Heckmann F., Schnapper D. (eds.) (2003) The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence, Stuttgart: Lucius & Lucius.
9. Малахов В. С. (2015) Интеграция мигрантов: Концепции и практики, Москва: Фонд «Либеральная Миссия».
10. Heckmann F., Bosswick W. (2005) Integration and Integration Policies, Bamberg: European Forum for Migration Studies.
11. Burr J.A., Hartman J.T., Matteson D.W. (1999) Black Suicide in US Metropolitan Areas: An Examination of the Racial Inequality and Social Integration-Regulation Hypotheses. Social Forces, 77 (3): 1049-1080.

12. Мукомель В.И. (2011) Интеграция мигрантов: вызовы, политика, социальные практики. Мир России, 20 (1): 34-50.

Түйін

Бұл мақалада интеграция ұғымы қарастырылған, сондай-ақ көші-қон мемлекеттерінің интеграциялық саясатты жүзеге асыру үшін қабылдайтын типтік шаралары көрсетілген. Бұл дәстүрге сәйкес интеграцияның мәдени, құрылымдық, әлеуметтік және сәйкестендіру жақтары бар. Интеграциялық саясат статус-квоны қолдауға немесе осы аспектілер аясында әртүрлі құбылыстарды өзгертуге бағытталған. Интеграциялық саясат жалпы болуы мүмкін, яғни мигранттарға да, мигрант еместерге де бағытталған және негізгі әлеуметтік институттарға әсер етуі мүмкін, және арнайы, яғни тек мигранттарға немесе олардың нақты топтарына бағытталған.

Резюме

В данной статье рассматривается понятие интеграции, а также указывают типичные меры, которые миграционные государства принимают для осуществления интеграционной политики. Интеграция, согласно указанной традиции, имеет культурный, структурный, социальный и идентификационный аспекты. Интеграционная политика направлена на поддержание статуса-кво или модификацию различных явлений в рамках указанных аспектов. Интеграционная политика может быть как общей, т. е. направленной одновременно на мигрантов и немигрантов и воздействующей на основные общественные институты, так и специальной, т. е. направленной только на мигрантов или конкретные их группы.

UDC314.7:325.14:34.0

Sh.S. Tleugazina, *Master, senior lecturer*
KazUEFIT

CONCEPT AND TYPES OF MIGRATION

Population migration is a complex socio-economic process, which in a contradictory way is associated with various aspects of the economic and socio-political life of society, the formation and manifestation of trends in their change. It is becoming more and more differentiated by professional, qualification, and educational characteristics. The proportion of highly skilled workers involved in it is constantly growing. Migration is displacement, which is associated with a change of permanent residence and means resettlement. Also, migration can be considered as resettlement in the broadest sense of the word.

Key words: *migration, migration process, globalization, migrants, social groups.*

Population migration is a social phenomenon and has played a huge multilateral role in the development of mankind, as a form of its adaptation to changing conditions of existence. This is a complex social process, closely related to the level of economic development and the location of industries in different regions. The process of migration as a spatial movement of the population is characteristic of all human societies. However, the intensity, orientation and composition of migration flows, its social, economic and demographic effects vary significantly not only in different historical eras, but also in countries with different social systems, the level of economic development and its territorial differentiation, and climatic conditions and population structure. Population migration has a very significant impact on the demographic structure of the population. Due to the different scale and intensity, the immediate and long-term effects of migration on the composition (by gender and age, etc.) and the dynamics of the population at the places of exit and introduction of migrants are distinguished [1]. Long-term influence is associated with the role of migration in the reproduction of the population. Population migration is part of territorial displacement. One of the main criteria for identifying population

migration is the intersection of the administrative borders of the territories of a state, region, city, etc. On this basis, external migration and internal migration are distinguished primarily. External migration includes emigration and immigration.

Emigration (from lat. Emigro - evict, resettle), resettlement (voluntary or forced, self-made or organized) to another country for permanent or temporary (for a long period) residence, in most cases with a change of citizenship [2].

Immigration (from lat. Immigro - I move in), entry (settlement) into the country for permanent or temporary (usually long) residence of citizens of another country, mostly with the acquisition of new citizenship.

External migration of the population (international) is associated with crossing the state border, it is divided into intercontinental and intracontinental.

Internal migration includes movements within the same country between administrative or economic geographical areas, settlements, etc. Intra-settlement movements (for example, a change of residence within the same city) are not considered as population migration. They are distinguished between rural migration (moving a population to a permanent place of residence from rural areas to cities and from some rural settlements to others) and urban migration moving a population to a permanent place of residence within a specific territory from one urban settlement to another (intercity migration) and from urban to rural. The migration of the village-city population is crucial, but with the development of urbanization, the role of city-city population migration is increasing. Allocate population migration within large territorial units and between them. But this sign of migration is divided into intra-regional and inter-regional, intra-district and inter-district [3].

The reasons for migration can be of a different nature, and, depending on their origin, distinguish migration: economic, political, national, legal, racial, cultural, religious, psychological, cultural, environmental. Movement of the population is facilitated by such factors as: economic, social, climatic. Economic migrations are caused by different levels of economic development in different countries, which affects salaries and the general level of social security; a mismatch between the amount of labor, the education of workers and the material and technical base of the state; insufficient volume of the labor market. The reasons for the resettlement may be individual, group or mass.

The most typical causes of migration are: the desire to improve conditions and quality of life; more favorable conditions of remuneration and labor, the search for opportunities to realize oneself in professional activity; restructuring of production facilities, changing their regional location; environmental degradation in the place of permanent residence; the need for climate change for health reasons, accompanying relatives; desire to change life, the need for the development of culture; worsening working conditions, the development of conflicts at work; legal marriage, association with loved ones; conflicts in the family; military operations; ethnic and social conflicts; random circumstances, etc. [2].

International migration most often occurs for external economic and economic reasons. Foreign economic reasons include: political factors, the unification and collapse of states, wars, religious causes, natural disasters and environmental problems, personal plan reasons. Economic migration contributes to the movement of large groups of people in the direction of countries with highly developed economies. Migration associated with economic reasons is often referred to as labor migration. International labor migration is characterized by a constantly increasing proportion of highly qualified specialists in its composition. As a rule, a combination of reasons between which it is difficult to draw a border affects population displacement. The economic and social causes are closely interconnected. The social causes of migration include: marriage and reunion with loved ones, living in another country while receiving an education. The main political reason for migration is the change of power in the country. If the existing political regime in the country contradicts a person’s civic position, then migration shows that this person is openly rejecting the political situation. Sometimes in such situations, migration is the only way to escape from harassment by the authorities. The military causes of migration are the most terrible and difficult manifestations when the population is forced to flee their habitable places in order to save their lives and the lives of their loved ones. Migrations due to hostilities are accompanied by a huge number of refugees and are spontaneous. The main reason for cultural migration is a return to their

historical homeland, where a person can restore lost ethnic ties by visiting the objects of the historical heritage of his people, joining his traditions.

When considering the causes of migration, one can often distinguish the migration of different social groups. The most powerful influence on the development of society is the impact of labor migration. Such migrations cover a wide segment of the working-age population. The greatest distribution of internal migration was in countries with a large territory, various economic and climatic conditions. The leading place is occupied by seasonal migrations associated with the temporary movement of labor to the countryside [4]. In 1979, the UN proposed a number of main causes of internal migration, which include: a long working day in agriculture, difficult working conditions; low pay for labor; the futility of agricultural labor; less comfortable living conditions in the village than in the city; in urban areas there are opportunities for entertainment and recreation; the city has a higher salary. The economic causes of internal migration include: overpopulation; high unemployment rate; large population growth in conditions of insufficient number of jobs; economic crisis; prolonged economic depression; lack of future prospects for youth; low living standards in the population; lack of opportunities for the development of science and culture. Internal cultural migration is due to movement to areas with a more developed cultural environment. As a rule, this is a relocation to large cities, which are centers of culture, and provide many opportunities for development and communication in the field of art, creating your own projects.

References

1. «Process Management and Process Migration». India Study Channel. Retrieved 28 July 2012.
2. Заславская Т.И., Рыбаковский Л.Л. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе //Социологические исследования. 1978. №1.
3. Гвишиани Д.М. Миграция населения // Краткий словарь по социологии. - М. 1999. – С. 421.
4. Ахиезер А.С. Территориальная миграция – реализация потребности в полноте бытия // Общественные науки и современность. – М.,2000. №12. С. 118-126.

Түйін

Халық көші-қонының сипаттамалық белгілері – оның ауқымының ұдайы артуы, әлемнің барлық дерлік елдерінің тұрғындарының көші-қон цикліне қатысуы және ондағы еңбек көші-қон үлесінің жылдам өсуі. Мемлекетаралық көші-қонның әлеуметтік процестердегі рөлін анықтауда оның құрылымдық сипаттамалары үлкен мәнге ие. Көші-қон қоғамда ерекше рөл атқарады және бұл, бір жағынан, қоғамдағы өзгерістерге өте сезімтал, екінші жағынан, осы өзгерістердің динамикалық және құрылымдық параметрлерінің қалыптасуына айтарлықтай әсер ететін маңызды фактор.

Резюме

Характерными особенностями миграции населения являются постоянное увеличение ее масштабов, вовлечение в миграционный кругооборот населения практически всех стран мира, быстрый рост в нем доли трудовой миграции. Большое значение для определения роли межгосударственной миграции в общественных процессах приобретают ее структурные характеристики. Миграция играет особую роль в обществе и является таким процессом, который, с одной стороны, весьма чувствителен к изменениям в жизни общества, а с другой стороны - в свою очередь является важным фактором, оказывающим значительное влияние на формирование динамических и структурных параметров данных изменений.

УДК 373:37.035.8:81’243

А.А. Тажиева, *магистр пед. наук*
КазУЭФМТ

АНАЛИЗ ВНЕДРЕНИЯ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В данной статье рассматривается процесс внедрения полиязычной системы образования в образовательных учреждениях Казахстана, так как в условиях интенсивных социально-экономических изменений в РК исторически сформировавшееся двуязычие переходит к многоязычию. В результате, языковая политика в Казахстане претерпевает изменения. В статье рассматриваются образовательные учреждения, которые уже внедрили полиязычную систему и те учреждения которые находятся только на стадии внедрения. В статье показываются с какими проблемами сталкиваются университеты и школы, какие подходы применяются для решения этих проблем.

Ключевые слова: *национальный, официальный, Карагандинский государственный университет, Университет Гумилева, Медицинский институт, Педагогический институт, Университет КИМЭП, MBA, многоязычие.*

Казахский язык является национальным языком Республики Казахстан. Наряду с этим русский язык является официальным языком. В официальных информационных ресурсах и нормативных актах Республики Казахстан не дано объяснения различий между «национальным» и «официальным» языками. Примерно в половине стран мира есть как национальные, так и официальные языки. Учитывая исключительную важность различий между «национальными» и «официальными» языками во многих странах мира, эксперты Организации Объединенных Наций по образованию, науке и культуре в 1953 году, (ЮНЕСКО) предложила разграничить понятия «национальный» и «официальный» языки:

– «национальный язык» – язык, выполняющий интеграционные функции в рамках этого государства в политической, социальной, культурной сферах, выступающий в качестве символа государства;

– «официальный язык» – язык государственного управления, законодательства и судебных процедур [1].

Основная идея заключается в оказании научной помощи практической работе центров многоязычного образования, направленной на подготовку к внедрению обучения на трех языках с целью создания многоязычной образовательной среды. Статья посвящена исследованию внедрения многоязычного образования в университетах, рассмотрим некоторые примеры передовой практики по внедрению казахстанской модели многоязычного образования [2].

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетов, являясь основным академическим учреждением для реализации национально-культурного проекта «Трилингвизм», был одним из первых вузов в Казахстане, который начал реализацию экспериментальной модели трехъязычного образования, направленной на изучение трех языков: казахского, русского и английского. В результате исследований, посвященных разработке теоретико-методологических основ многоязычного образования, выполненных группой профессоров (Е.К. Кубеев, Б.А. Жетписбаева, Л.К. Шкутина, Л.С. Сырымбетова, Б.Ж. Жанкина) КарГУ им. Е.А. Букетова, была разработана «Концепция развития многоязычного образования в Казахстане».

Для реализации этой концепции в рамках общего среднего образования в общеобразовательной школе № 2 школы-интерната «Мурагер» в г. Караганде реализуется программа по развитию многоязычия учащихся. Коллектив авторов КарГУ им. Е.А. Букетова также разработал учебные пособия для конкретных дисциплин на английском языке, опубликовал трехъязычные словари конкретной терминологии, отмеченные Министерством образования и науки (по иностранным делам, международному праву, химии, туризму, экономической географии, экологии), некоторые учебные и лабораторные пособия.

Все учебные материалы, разработанные в КарГУ, были представлены на республиканских семинарах и выставках, курсах повышения квалификации для преподавателей казахстанских учебных заведений. Профессора академических учреждений и преподаватели школ с трилингвальным языком дали положительные отзывы о качестве публикаций. В КарГУ им. Е.А. Букетова началась подготовка профессоров к занятиям по иностранному языку. С этой целью были организованы интенсивные курсы английского языка для профессоров, успешно сдавших экзамены на уровень В в соответствии с международными стандартами.

Конечными требованиями для подготовки учителей в рамках программы этих курсов становятся овладение иностранным языком на уровне С, что позволит использовать его профессионально, то есть читать лекции на иностранном языке. Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова совместно с Республиканским научно-практическим центром Министерства образования и науки «Дарын» проводят семинары, республиканские олимпиады по английскому языку, разрабатывают учебные материалы на английском языке для специализированных школ с образованием на трех языках, открывают там свои филиалы. В результате Центр многоязычного образования КарГУ стал региональным консультационным центром, где преподаватели школ и профессора университетов могут получить практические рекомендации по организации учебного процесса в рамках трехъязычной программы обучения [3].

Университет имени Л.Н. Гумилева одним из первых в Республике начал подготовку многоязычных специалистов в условиях эксперимента. В университете разработана Программа развития многоязычного образования с действующим Центром развития многоязычного образования и академическими ресурсами. В рамках Программы с 1 ноября 2012 года в университете работает Центр развития многоязычного образования и академических ресурсов в составе кафедры международного сотрудничества ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Основной задачей Центра является создание эффективной системы многоязычного образования и повышение уровня академической письменности на английском языке в Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева.

На данный момент в университете осуществляется частичный охват студентов всех уровней высшего образования и аспирантуры с использованием метода частичной «имплантации» отдельных дисциплин на английском языке по специальностям, где имеются соответствующие педагогические кадры и студенты. В 2013-2014 учебном году на английском языке прочитано 217 дисциплин. Общее количество студентов, обучающихся на английском языке, составляет 325 человек, в бакалавриате – 161, в магистратуре – 112, кандидат наук – 52. Профессор различных дисциплин в количестве 115 человек повысил свою квалификацию в международных университетах за последние два года.

Количество научных публикаций профессоров ЕНУ в международных журналах с высоким импакт-фактором, зарегистрированных в базе данных Thomson Reuters и Scopus, удвоилось. На 2013-2014 годы в рамках первого направления Программы развития многоязычного образования была внедрена интерактивная мультимедийная образовательная система изучения английского языка (English Discoveries Online / Offline) [4].

В Педагогическом институте в Актобе также осуществляется многоязычное образование. Уже сейчас студенты шести факультетов академического учреждения обучаются на курсах казахского и английского языков, а на физико-математическом факультете лекции на английском языке уже прочитаны. В ближайшее время институт планирует создать совет по вопросам реализации многоязычного образования. Расходы на модернизацию материальных ресурсов были запланированы. Как заявили в университете, к 2016 году будет действовать 11 программ многоязычного образования. В течение учебного года около 220 человек изучают английский язык по 3 часа в неделю. Это делается для того, чтобы подготовиться к внедрению английского языка и в остальных дисциплинах. До этого момента по двум дисциплинам (физика и математика) исследования уже проводились на английском языке в рамках пилотного проекта [5].

Таразский педагогический институт также приступил к реализации программы многоязычного образования по таким дисциплинам, как 5В011400-История, 5В011100-IT. В целях реализации политики многоязычного образования в Республике Казахстан, создания возможностей для

развития инфраструктуры, удовлетворения существующего спроса на многоязычных специалистов, свободно владеющих национальным, русским и иностранным (английским) языками, в институте действует кафедра развития многоязычного образования.

Основными задачами отдела развития многоязычного образования являются: разработка и обеспечение базы учебно-теоретических и технологических ресурсов (материально-технических, кадровых научно-методических), необходимых для эффективной подготовки специалистов многоязычного образования; подготовка и переподготовка преподавателей и профессоров , повышение квалификации для систематического преподавания дисциплин на иностранном языке; организация мероприятий по личностному развитию и воспитанию студентов в духе патриотического интеллекта и гуманизма; поддержка работы и мотивация учителей многоязычного образования; совершенствование системы мониторинга для развития многоязычия [6].

Казахский национальный медицинский институт имени С.Д. Асфендиярива также начал реализацию политики Республики Казахстан по многоязычному образованию. В связи с этим была разработана программа подготовки учителей английского языка для реализации программы обучения на английском языке. С этого учебного года началась систематическая реализация трехэтапной программы, основанной на 100% вовлечении студентов в изучение английского языка с 1-го года обучения. В течение первого года все студенты изучают английский и второй язык (русский или казахский) в соответствии с национальными образовательными стандартами. На втором этапе осуществляется координация разработки курсов по выбору на английском языке. К началу 2012-2013 годов было разработано более 35 курсов по выбору для студентов всех факультетов и лет обучения. На третьем этапе обучение на английском языке проводится в форме стажировки, резидентуры, магистерской программы. Результаты всех этапов реализации будут оцениваться с точки зрения эффективности и результатов, а также будут предоставлены рекомендации по улучшению [7].

Помимо вышеупомянутых примеров, когда обучение на английском языке находится только на стадии внедрения, более успешными примерами учебных заведений, где обучение ведется на английском языке, могут быть Назарбаев интеллектуальные школы и Университет, созданные по инициативе Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева, который стремится стать первым в Казахстане исследовательским университетом международного уровня, так как его деятельность связана с реализацией основных приоритетов государства, в том числе таких, как повышение исследовательского потенциала, индустриальное и инновационное развитие страны, переход к образованию, который реагирует на изменения и глобально интегрированную экономику. Стратегия Университета определяет основные стратегические цели и направления, обеспечивающие эффективное и динамичное развитие Университета, чтобы стать передовой моделью высшего образования, которая станет ориентиром для всех академических учреждений в стране. Учебный процесс в Университете основан на международных образовательных стандартах, способствующих быстрому развитию и вхождению системы образования и науки Республики Казахстан на международный уровень [8].

В качестве примера среднего образовательного учреждения можно считать частную британскую школу «Хейлибери», открытую в Астане и Алматы. Haileybury Almaty в настоящее время прочно утвердилась и предлагает широкое, либеральное образование в лучших традициях британского независимого образования. Она обслуживает потребности как местных, так и международных детей. Школа предлагает экзамены по британскому стилю (Общее свидетельство об образовании и Международное общее свидетельство об образовании). В августе 2011 года был открыт шестой класс, и в настоящее время ученики готовятся к продвинутым уровням (уровни AS и A2s) и поступают в зарубежные университеты. Ученики также учатся на сертификат IELTS, который требуется во многих зарубежных университетах. Haileybury Almaty и его новая сестринская школа Haileybury Astana в столице поддерживают тесные отношения с Haileybury UK [9].

Еще одним ярким примером создания академического учреждения на территории Республики Казахстан является открытие КИМЭП в 1992 году. Университет КИМЭП является ведущим независимым учебным заведением в Северной Америке в СНГ. Миссия Университета КИМЭП

заключается в развитии хорошо образованных граждан, а также в улучшении качества жизни в Казахстане и регионе Центральной Азии через преподавание, обучение, общественные работы и развитие знаний в области делового администрирования и социальных наук.

Чтобы выполнить эту миссию, мы предлагаем выдающимся студентам программы обучения в магистратуре и бакалавриате на высшем уровне международных образовательных стандартов в области бизнеса (финансы, бухгалтерский учет, маркетинг и менеджмент), юриспруденции, экономики, государственного управления, международных отношений, журналистики и языковой педагогики, что станет равным выпускникам университетов в любой точке мира. Мы стремимся выбирать студентов из числа тех, кто демонстрирует лидерские качества, таланты и языковые способности, независимо от их финансовых возможностей, пола или этнического происхождения или любых других субъективных критериев.

Учебная программа мирового уровня Университета КИМЭП основана на международных стандартах, и все наши занятия проводятся на английском языке. Все наши программы имеют международную аккредитацию и неизменно оцениваются Министерством образования Казахстана как первые в своем классе, а недавняя независимая оценка казахстанского делового и юридического сообщества присудила Университету КИМЭП лучшие программы MBA и Executive MBA в стране [10].

Сегодня очевидно, что в условиях интенсивных социально-экономических изменений в РК исторически сложившийся казахский и русский билингвизм быстро переходит в многоязычие. В результате языковая политика в Казахстане подвержена изменениям. Казахстан находится на пути внедрения многоязычного образования. Впервые идея многоязычного образования была предложена Президентом РК. Это предложение объясняется простой и понятной формулой: развитие государственного языка, поддержка русского языка и изучение английского языка.

Литература

1. Dyachkov M.V. Миноритарные языки в полиэтнических (многонациональных) государствах. М., 1996. – С. 85

2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2011–2020 гг.

3. Жетписбаева Б.А. Положение о Центре развития полиязычного образования в КарГУ им. Е.А. Букетова. – Караганда, КарГУ, 2008. – 11 с.

4. http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/7824/Poliazichnoe-obrazavania-v-RK-problemi-i-perspektivi..pdf

5. http://www.zakon.kz/kazakhstan/4541928-v-pedagogicheskom-institute-aktobe.html

6. http://www.tarmpi.kz/

7. http://kaznmu.kz/rus/

8. http://nu.edu.kz/portal/faces/main

9. http://www.haileyburyalmaty.kz/

10. http://www.kimep.kz/discover/en/

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы көптілділік білім беру және оның ерекшеліктері қарастырылады. Көптілділік білім беру қазіргі заманда жастарды даярлау құралы болып табылады. Көптеген елдердің білім беру саласында бірнеше тілде білім беру мемлекеттік саясаттың құрамдас бөлігі болып қабылданды. Қазақстан көптілділік білім беру жүйесін жүзеге асыруда.

Summary

The article states the reasons of the introduction of multilingual education and its peculiarities in the Republic of Kazakhstan. Today, the system of multilingual education is an effective tool for training the young generation. Education in several languages was part of the public education policy of many countries, and Kazakhstan is in the process of launching a multilingual education system.

ӘОЖ: 372.8:416

К.А. Тлегенова, *п.ғ.к., аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ОРЫС АУДИТОРИЯСЫНДА КӘСІБИ ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ӘДІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада жоғары оқу орындарында кәсіби қазақ тілін оқытуда интерактивті оқыту әдістерін қолданудың ерекшеліктері мен оның тиімділігі қарастырылады. Студенттердің белсенділігін арттыру үшін қолданылатын интерактивті оқыту әдісі жан-жақты талданады.

Кілт сөздер: *интерактивті оқыту әдісі, кейс-технологиялар, ақпараттық коммуникативтік технологиялар, топтық жоба, коммуникативтік тепе-теңдік, педагогикалық технология, миға шабуыл.*

Қоғамның дамуының қазіргі кезеңі Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың негізі болып отыр және басты мәселелердің бірі де осы. Бұл XXI ғасыр – ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет пен интерактивті ресурстармен жұмыс жасайтын ғасыр. Сол білімді мықты тұғырлы етіп ұйымдастырумен қалыптастыру үшін интерактивті оқытудың білім беру ісіне тигізер ықпалы мол. Сондықтан оқытушылар оқытудың қазіргі педагогикалық технологиялардың мәнмағынасын терең түсініп, өз тәжірибесінде қолданудың маңызы өте зор.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау ... оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» делінген [1]. Қазіргі таңда үздіксіз білім беру жүйесінде білім беруді дамыту, дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында елімізде білім берудің жаңа жүйесі құрылып жатыр. Білім беруді дамыту негізінде оқытушыларға жаңа талап, міндеттер жүктеліп отыр. Оқушыларға теориялық білім негіздерін меңгертумен ғана шектелмей, олардың шығармашылық әлеуетін дамыту, бәсекеге қабілетін арттыру, ақпаратты өзі іздеп, өзі тауып, тәжірибесінде қолдана білуге үйрету өмір талабы болып отыр. Бұл мәселелер оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру арқылы шешімін таппақ. Сол себепті оқытудың әртүрлі технологиялары жасалып, оқу орындарының тәжірибесіне енгізілуде. Жан-жақты ізденістің нәтижесінде білім беру саласына келген жаңа технологиялардың бірі – интерактивті оқыту әдістері.

Нарықтық қатынастар негізінде қалыптасып келе жатқан Қазақстан Республикасының орта білім беру жүйесіндегі негізгі приоритеттердің бірі білім алушылардың мүдделерін қолдау болып табылады. Осыған орай әрбір оқытушының ең негізгі міндеті әрбір білім алушының білім алуға деген қызығушылығын арттырып әрбір білім алушының шығармашылық шабытының тууына жағдай жасау. Осының негізінде ең негізгі педагогикалық міндет шешіледі: Қазақстан Республикасының азаматын қалыптастыру, өмірлік мамандығын анықтау және оның өмірге деген дұрыс көзқарасын қалыптастыру.

Интербелсенді оқыту технологиясының (ИОТ) тиімділігін оқытушының оны жүзеге асыру сапасына да көп байланысты болды.

Елде болып жатқан саяси, әлеуметтік, экономикалық және басқадай өзгерістер білім беру жүйесіне де әсерін тигізді. Бұл өзгерістер оқу орындарында жаңа пәндер енгізіп қана қоймай, дәріс беру әдістемесінің өзін өзгерту қажеттігін туғызды. Біздің еліміз дамудың демократикалық жолын таңдап алғандықтан қазіргі кезде шешім қабылдауға халықты тартудың да маңызы зор. Бұл аудиториядағы жұмысқа да қатысты: оқушылар сабақ кезінде мейлінше белсенділік танытуға тиіс. Міне білім алушылардың сондай белсенділігін арттыруға мүмкіндік жасайтын әдістемелік амалдарды көбіне интерактивті деп атайды. Егерде сабақ үстінде білім алушылар мен оқытушылардың арасында тығыз қарым-қатынас байқалса бұлайша оқытуды біз интерактивті деп атаймыз.

Әдетте мұндай қарым-қатынас білім алушылар әлдебір мәселені талқылап, соның шешімін табуға тырысқан кезде байқалады. Бұл жерде білім алушылардың жауаптарынан гөрі мәселенің шешімін табуға талпынғаны маңыздырақ. Себебі интерактивті оқытудың басты мақсатының өзі сол - білім алушыларды өз бетінше ой қорытып, жауап таратуға үйрету.

Білім беру үрдісін ақпараттандыру – жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу – тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарлатуды көздейді.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталады. Қазақстан Республикасы да ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді. Заманымызға сай қазіргі қоғамды ақпараттандыруда педагогтардың біліктілігін ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдану саласы бойынша көтеру негізгі міндеттерінің біріне айналды. Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – білім алушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық-құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу. Олай болса, ақпараттық бірліктердің білімге айналуы әлемнің жүйелік-ақпараттық бейнесін оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен құндылық бағдарларын дамыту арқылы қалыптастыруды көздейтін, адамның дүниетанымының құрамдас бөлігі болып табылатын интеллектуалды дамуды қалыптастырудың бір жолы.

Тіл үйретуде көрнекілік ұстанымына сүйенбеу мүмкін емес. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – білім беру бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау керек» деп көрсетілген [1]. Солардың бірі білім беруді ақпараттандыру барысында дидактикалық және оқыту құралы болып табылатын – компьютер. Сондықтан кез келген білім беру саласында мультимедиалық оқыту құралдары пайдаланылады. Оқытушы алдын ала тақырыпқа байланысты және қарастырылатын сұрақтар бойынша презентациялық материалдар дайындайды. Слайдтарға талқылауды қажет ететін негізгі сұрақтарды, сабақта белсенділік пен қызығушылықты тудыратын тақырыпты түгелдей ашуға қажет ақпараттық объектілерді кіргізеді. Сонымен қатар тірек сызбалар мен кестелер, картиналар мен суреттерді т.б. көрнекіліктерді орынды пайдалану білім алушыларды байқағыштыққа, оймен топшылауға, ойлау шеберлігіне төселуге үйретеді. Сонымен қатар тілдік материалды дәл, анық түсіндіруге, сабақтың сапасын жақсартуға ықпал етеді. Оқушылардың сөйлесім әрекетінің түрлері бойынша (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым, тілдесім) тілдік және коммуникативтік дағдылары мен біліктерін қалыптастырып, дамытады.

Еліміздің болашақ ұрпағы үшін XXI-ғасырдың – ғылым ғасыры деген сипатын дәріптейтін заманауи жаңашылдық іс тәжірибелерді дамыту көзделген. Сондықтан жас ұрпаққа, жас буынға жаңаша білім беру жолында түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр.

Теорияны тәжірибемен байланыстыру ұстанының кәсіби қазақ тілін үйретуде алатын орны үлкен. Кәсіби қазақ тілінен алған теориялық білімді күнделікті өмір қажетіне қолдана білу теорияны тәжірибемен байланыстыру ұстанымы болып табылады. Яғни, бұл ұстаным кәсіби қазақ тілінен алған теориялық білімін сөйлеуде қолдануға жаттықтырады. Бұл ұстаным бойынша оқытушы теориялық білімді меңгерте отырып, білім алушылардың өз ойларын байланыстырып, жүйелі, бірізділікпен жеткізе білуіне, дұрыс сөйлеу икемдіктерін қалыптастыруға көңіл бөлуі тиіс. Сонда ғана тіл саласынан алған теориялық білім сөйлеу жағдайына септігін тигізеді. Осы тұрғыдан келгенде, теориялық білімді тәжірибемен ұштастыру іскери ойындар, рөлдік ойындар, пікірталас, т.б. диалогтық қатынаста оқушының байланыстырып сөйлеуін дамытуға, өз ойын, пікірін еркін жеткізуге дағдыландыратын түпкі, ең басты қағида болады. Интерактивті оқыту тәжірибесінде білім мазмұнының тек о білім алушының білімін, іскерлік дағдысын қалыптастыру мақсатын ғана көздеп қоймай, сол білімнің білім алушының шығармашылық жеке тұлғасын дамытуға, логикалық ойлау қабілетінің ұшталуына, өздігінен білім алуға құштарлығын оятуға ықпал ету жағына ерекше көңіл бөлінеді. Білім алушы тілдік жағдаятта қаншалықты деңгейде тілдесім жасай алатындығын аңғарып, өз білімінің деңгейін бағалау және бақылау дағдысын меңгереді.

Инновациялық іс-әрекет – қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына сай оқу орындары

жұмысын дамытатын, оқу орындары өміріне оң өзгерістер әкелетін іс-әрекет. Әрбір оқытушы өзінің оқу-жұмысын дамыту үшін түрлі құралдар арқылы өзінің іс әрекетін саналы түрде өзгертеді.

Бүгінгі жаһандану заманы жаңашылдық, жаңа көзқарастар мен өзгерістерге толы. Ал біз осы ағынмен өмірімізді жаңа өнімдерді, техникаларды, жетілген білімдерді, жан-жақты дамыған идеяларды пайдалану арқылы жалғастырып отырмыз.Сондықтан білім беру жүйесін ізгілендіру барысында оқыту үдерісіндегі, әдіс тәсілдерде жаңашылдыққа бағытталуы тиіс[2].

Интерактив – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзі. Демек, интерактивті оқыту әдістері тұлға аралық қарым-қатынасқа негізделе отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру парадигмасын қанағаттандырады. Сонымен бірге, сапалы білім алудың алғы шарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарайдамытады.

Интерактивті оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде студенттердің өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтауымен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Дегенмен, интерактивті оқытуқа жетті ақпаратты игеруге уақытты көбірек бөлуді, бағалауда жаңа, күрделі өлшемдерді қолдануды қажет етеді және студенттердің танымдық іс-әрекетін басқаруда тәжірибесі аз білім алушыларға көптеген қиындықтар туғызады.

Интерактивті оқыту әдістерін тиімді пайдаланып, алға қойған мақсатқа жету үшін, белсенді оқытудың өзіндік талаптарын есепке алып, алғы шарттарын қанағаттандыру керек.

Біз оқытуды және білім беруді, егер сабақ барысында оқытушы мен студент арасында өзара әрекеттестіктің жоғары деңгейіне қолжет кізсе, «интерактивті» деп атаймыз.

Интерактивті сөзі – ағылшын тілінен аударғанда, inter – аралық, бірнеше, action – әрекет дегенді білдіреді. Өзара әрекеттестік әдетте, белгілі бір мәселені шешу, ол шешімнің тиімділігі туралы әңгімелесу, талқылау түрінде өтеді.

Ең бастысы, мұнда мәселені шешу процесі жауапқа қарағанда маңызды екендігін түсіну қажет. Бұл интерактивті әдістің мақсаты – тек ақпаратты беру ғана емес, студенттерге жауаптарды өз бетінше табу дағдысын меңгерту екендігімен байланысты.

Интерактивті оқыту әдістерін қолданатын студенттер, тек ақпарат беретін және өздерінің қатысуынсыз берілген тапсырмаларды студенттердің есте сақтауы нашар болады, студенттер қолдарындағы көтермелеуші қор – құрдастарының идеяларын пайдалана алмайды деп есептейді. Зерттеулердің «біз қолымызбен істегеннің 80%, оқығанымыздың 20%, естігеніміздің 10% ғана есте сақтаймыз» деген қорытындысын жиі естиміз.

Біздің тәжірибе соның дәлелі. Атқа шабу дағдысын меңгеру үшін, оны қалай жасау керектігін біреудің түсіндіргені немесе оны кітаптан оқып алу әлі жеткіліксіз. Ол үшін шындығында атқа мініп барып, дағдыларды меңгерген абзал. Бұлай болатын себебі, іскерлікті практика жүзінде дамыта отырып, біз білгенімізді қайта өңдеп, оны әрекетке айналдырамыз.

Оқытуды ұйымдастырудың төрт түрлі бағыты бар екені білгілі:

· студентке жеке өздігінен ізденуге мүмкіндік беру;

· студенттерге топтасып оқып-үйренуге жағдай жасау;

· ізденушінің өздерін-өздеріне немесе өзара бағалату;

· іс-әрекет барысында білім игеруге жол ашу.

«Жағада тұрып жүзуді үйренуге болмайтыны сияқты» дайын білімді қабылдап алу арқылы қажетті икем-дағдыларды дамыту мүмкін емес. Сондықтан студенттердің арнайы іс-әрекет барысында икем-дағдыларды меңгеруі маңызды роль атқарады. Ол үшін оқыту білімді студенттердің өздігінен оқып-үйренуге бағытталуы керек.

Интерактивті негізде оқу мақсаты – білу емес, үйрене білу.

Қазіргі таңдағы жаңалықтар білім беру жүйесіне де көп ізгі жаңалықтар әкелгені барлығымызға белгілі. Оған білім стандарты, инновациялық технологиядан ізден, әлемдік білім кеңістігіне ену жұмыстары, сонымен қатар, әрине, оқулықты жатқызуға болады.

Әр оқытушының негізгі мақсаты – студенттің ойлау қабілетін дамыту үшін өздігінен жұмыс істеуге баулу, өз ойын тұжырымдауға дағдыландыру, белсенділігін арттыру барысында проблема-

лық сұрақтарды пайдалану, проблемалық ситуациялар туғызу, жан-жақты дамуына әсер ету.

Білім берудің қазіргі кездегі міндеті – білім алып, білім мен дағды машыққа қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес әлеуметтік және кәсіби біліктілікті ақпаратты өзі іздеп тауып, талдау және ұғымды пайдалану, тез өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады деп атап көрсетіледі [3].

Қазір педагогилкалық қоғамдастықтың алдында білім берудің жаңа моделін құрудың, сынақтан өткізу мең енгізудің ауқымды міндеттері тұр.

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқынды білім беру жүйесінің алдында мүлдем жаңа міндеттер қойылып отыр.Адамзат баласы ғаламдану кезеңінде көптеген өзгерістерге ұшырауда. Дамыған өндірістік қоғам ақпаратты технологиялар заманына ұласу нәтижесінде қоғамдағы жеке тұлғаның дамуын заман өзі қалауда.

Осыған байланысты жаңа ғасырдың жас буыны қандай адамдардан құраулы қажет, олардың білім деңгейі қалай болуы керек, олардың білім деңгейі қалай болу қажет, қандай мектепте оқу тиімді деген сауал әркімді де мазалауға тиіс.

Ұлтыз мектептің болмайтындығы, өз ұлтының салт-санасына, мәдениетін үйренбей, ұлт жанды ұрпақ тәрбиелей алмайтындығымыз баршаға аян.

Бұған дейінгі дәстүрлі беру оқушыларға тек пәндік білім, білік дағдылардың белгілі жиынтығын меңгертуде ғана бағытталып, оларды жеке басының дамуына, тұлға ретінде қалыптасуына жеке көңіл бөлінбейді.

Білім берудің жаңа жүйесінде әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда, жаңаша көзқараста педадгогика теориясы мен оқу тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты білім берудің мазмұнының жаңарып жеке тұлғаның дамуына ықпал жасауда.

Интерактивті оқыту жүйесі (жоғары белсенділікті дамыту) сабақта барлық білім алушының белсенді қатысуымен ұйымдастырылатын оқу үрдісі. Кәсіби қазақ тілін оқытуда интерактик оқыту технологиясын қолдану арқылы өмірде болып жататын түрлі жағдаяттарды дидактикалық талаптар тұрғысынан екшеп алған соң, тілдік жағдаят жаттығуларына айналдыра білу керек.

Интерактивті әдіснаманың оқушының оқу процесіндегі тәжірибе негізінде оқытылатын пәнге білімі, дағдысы, қатынасы қалыптасқаннан соң, өзара қатысу арқылы жүзеге асырылуын білдіреді.

Оқытушының рөлі хабарлама берушіден сырқы және ішкі қатысушылардың арасындағы өзара іс-әрекетіне негізделген оқытудың жетекші процесіне ауысып отырады.

Интеративті әдістің негізгі принциптердің бірі – білім алушының өмірлік тәжірибесіне сүйене оқыту, бұл әдіс өзара әрекеттің, міндеттері мен типтерінің кең ауқымын қамтиды.

Оқыту процесінде білім алушылардың өзара әрекеті төмендегіше өтеді. Олар:

· оқытушымен егер оқытушы тек өзінің басшылығына негізделген қатынас түрін өзгерте білсе;

· шақырылған адамдармен немесе группаның белгілі ұйымдарға, адамдарға барып кездесуі мүмкін;

· басқа білім алушылармен жұптасып жұмыс істегінде;

· аз топпен (3-5 білім алушымен);

· білім алушылардың үлкен тобымен рөлді ойындар, пікірталастар т,б.;

· білім алушылардыңүлкен тобымен және қауыммен зерттеу жүргізетін топ;

· техниканың кейбір түрлерін қолдану, мысалы компьютермен.

Оқудың сапасы немесе білім алушылардың өзара әрекеті топтың көлеміне қарай анықталмайды. Сондықтан да әдістің негізгі ерекшелігі білім алушылардың өзара әрекетінде. Бұл – әсіресе, түрлі көзқарастар мен түрліше шешімдерді қарастыратын азаматтық білім берудің маңызы зор әдіснама. [4].

Қолданылатын интерактивті әдістер:

1. көкейкесті – мазмұнды әдіс презентация

2. дисскуссия кейс-стади

3. топта жұмыс істеу мимен ойлау әдісі викториналар сыни ойлау әдісі кіші – зерттеулер іскер ойындар ролдік ойындар

4. Insert әдісі (студенттер 10 минутта ассоциативті эссе жазады).

5. анкета алу әдісі

Оқытудың интерактивті әдістері – студенттерге белсенді білім беруде жиі қолданыла са, сабақтың сапасын көтерумен қатар студенттердің білімге деген құштарлықтарында арттыра түсері сөзсіз.

Интерактивті әдістерді қолданудың басты себептері мыналар:

– жоғарыда айтқанымыздай, білім алушылар ақпараттар мен дағдыларды игереді;

– білім алушылар өздерінің білетінің білетіндермен бөліскенде, ақпаратты беруші де, алушы да білім алады;

– білім алушы идеясының логикалық дұрыстығы бірден анықталады;

– өзара әрекет арқылы білім алушылар қазіргі кездегі жақсы азамат игеруі тиіс демократиялық қатысу практикасына ие болады;

– топтастарының көзқарастары мен өзіндік пікірлерінің бірдей болуының мүмкін еместегіне білім алушылардың көздері жетеді;

– оқытудың бұл түрі білім алушыларды қызықтырады.

Группада оқытушының статусы жоғары, өйткені ол білім беруші. Ал интеративті сабақта статус биіктігі оның оқыту процесін басқару қабілетімен анықталады. Оқытудың бұл әдіснамасы білім алушылардың өзара әрекеті барысында өтіп жатады. Топтағы билік өзгерісінің нәтижесі оқытушының жетістігі үшін маңызды. Оған қол жеткізудің ең жеңіл жолы – оқытушының аз сөйлеуі. Басқаша айтқанда, өзіңіз түсіндіре бергеннен гөрі, білім алушының идеясын пікірін тыңдауға көбірек көңіл бөліңіз. Бұл білім алушылардың бір ғана жауаппен шектелуге болмайтынын, түрлі шешімдер бола беретінін түсінуіне көмектеседі. Оқытушы ретінде кейде білім алушыға жаңа мағлұмат береміз.

Оқу үрдісінің біртұтас логикалық бөлігінің үзіндісі сабақ десек, онда аталған пәннен өтетін сабақтарда білім алушылардың пәнге, ғылымға, техникаға қызығуын ояту, белгілі өлшеу құралдары, әдістері және техникалық құбылыстарының ерекшеліктерін қызметінің мән мағынасына түсіндіре білу және меңгерту білім алушылардың үлкен шеберлікті талап етеді. Себебі, оқу мен оқыту жүйесінде оқытушының білім алушыға жеткізатін ақпараттары бірнеше пәндер арасындағы байланысты қамтиды. Оқыту жүйесінде ақпараттар өзара әсерлесіп, өзіндік алмасу мен толықтыру жүріп жатады.

Ақпараттар ағымының таралу сипатына қарай сабақ оқыту режимдеріне бөлініп, оқыту технологиясының қажетті түрін қабылдау қажет.

Сабақты немесе интерактивті осы пәнге байланысты қолдану білім алушылардың шағармашылық және интелектуалдық белсенділігін дамыту факторының бірі болып табылады.

Оқу үрдісіне қатысушылардың арасындағы ойды ортаға салып, пікір таластыру, ақпараттар алмасу қатынастары жүйесіне әңгімелеу, дебат, ой жекпе – жегі, «ми шабуылы» түрлерін жатқызуға болады. Сондықтан оқытушы мен білім алушылардың бірлескен әрекетінде оқып үйренудің тиімді жолдарын анықтау, білім алушылар үшін маңызды жағдайларды шеберлікпен ұйымдастыру, білім алушының өз әрекетіне баға беру, қисынды ойлауын, іскерлігін қалыптастырады.

Пәннің ілгеріде оқытылатын техникалық өзге арнаулы пәндермен байланысын көрсете білу арқалы оқытушы білім алушының белсенділігі мен танымдық іс-әрекеті шеңберінің кеңейюіне ықпал жасап, шығармашылық қабілетінің дамуына әсер етеді. Топпен не жұппен жұмыс істеу кезінде білім алушылар арасында өз пікірін дәлелдеп қорғау немесе қателігін көрсете білу мен мойындауға, пікірлесе отырып ұжымдық шешім қабылдауға үйренеді. Осының нәтижесінде білім алушы өз білімін бағалау және бақылау дағдысын меңгереді.

Сабақты ұйымдастырудың топтық үлестірме қолдану арқылы іс-әрекетті талқылау, қарама-қарсы қайшылықты мәліметтер беру арқылы пікір таласын тудыру білім алушылардың пәнге деген ықыласын, ынтасын арттырады. Ең бір «жалқау» деген білім алушының өзі де тұжырымдарын ортаға ұсынып, «жаңалық» ашу деңгейінде игеруін көрсетеді. Сондықтан білім алушыларға дифференциалды түрде ұсынылған тапсырмалар да осы бағытта топпен жұмыс істеуге мүмкіндік беріп, әр оқушы өз ойын еркін айтып, өзге білім алушының тиянақты ойымен, пікірімен таныса алады,

нақтылы ой қорытындылар жасалады.

Сабаққа қатысушылардың екі жағы да: оқытушы мен білім алушы әрқайсысы өз тұрғысынан оқытудың ұтымды жағын анықтап, сабақтың тиімділігін арттыруға жағдай жасайды, өз іс-әрекетін саралай отырып сын көзбен қарайтын әрі өзін-өзі дамытуға ұмтылатын тұлға болып қалыптасады [5].

Бүгінгі уақыт талабына сай елеміздің дамыған елдерінің қатарына қосылу үшін сапалы білімді, саналы азамат қалыптастыруда оқытудың жаңа технологияларын тиімді пайдалану әрбір оқытушының міндеті.

Әдебиеттер

1. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 25 маусымдағы №832 Қаулысы).

2. Тапаева А.П. Оқушыларға сапалы білім берудегі озық инновациялық технологиялардың тиімділігі // Молодой ученый. – 2014. – №20. – Б. 43-48.

3. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік // Қазақстан мектебі. – 2006. – №4. – Б. 2.

4. Сенаторова Т.П. Мультимедиа. Возможности использование в учебном процессе // Информационно-методический материал. – Казань: 2001. – Б. 4.

5. Досова Ж. Жаңа технологияны оқытуда қолдану // Педагогикалық кеңес. – 2009. – №4. – Б. 16-25.

Резюме

В статье автор останавливается на эффективности интерактивного метода обучения в преподавании профессионального казахского языка в русской аудитории. Говорит о том, что система интерактивного обучения является учебным процессом, организуемым на уроке с активным участием всех обучающихся. В этой связи обращает внимание на инновационные, методические и содержательные возможности современного образования.

Summary

In the article the author dwelt on the effectiveness of interactive teaching method in teaching professional Kazakh language in the Russian audience. The fact that the system of interactive learning is an educational process organized at the lesson with the active participation of all students. In this regard, draws attention to innovative, methodical and meaningful opportunities of modern education.

УДК:37.022:371/373.24

Э.А. Урунбасарова, *д.п.н., профессор*
КазУЭФМТ

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПОЛИЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрены концептуальные подходы и принципы развития коммуникативной компетентности у студентов. Среди подходов, получивших статус общенаучных концепций особый интерес представляют такие, как: личностный, куль-турологический, полисубъектный. Ведущими принципами, на которые опирается процесс развития коммуникативной компетентности у студентов, явились следующие: демократизации, гуманизации, творческого саморазвития. Описаны основы процесса развития коммуникативной компетентности; показана сложная взаимосвязь компонентов; разработаны критерии и показатели для определения уровня развития мотивационного, когнитивного, деятельностно-практического и энергетического компонентов.

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность, развитие, студент, изучение языков.*

Сокращения: *РКК – развитие коммуникативной компетентности, КК – коммуникативная компетентность, Я – язык.*

В настоящее время в Казахстане идет становление новой системы образования, ориентированной на вхождение в мировое образовательное пространство. Этот процесс сопровождается существенными изменениями в педагогической теории и практике учебно-воспитательного процесса. Происходит смена образовательной парадигмы, появляются новые подходы к подготовке специалистов. Среди них значимое место занимает компетентностный подход.

Компетентностный подход – это метод моделирования результатов обучения и их представления как норм качества высшего образования.

Компетенция – интегративная целостность знаний, умений и навыков, обеспечивающих профессиональную деятельность, способность человека на практике реализовывать свою компетентность.

Компетентность специалиста с высшим образованием – это проявленные им на практике стремление и способность (готовность) реализовать свой потенциал (знания, умения, опыт, личностные качества и др.) для успешной творческой (продуктивной) деятельности в профессиональной и социальной сфере, осознавая социальную значимость и личную ответственность за результаты этой деятельности, необходимость ее постоянного совершенствования

Одной из ключевых компетентностей является коммуникативная компетентность, которая обеспечивает успешную социализацию, адаптацию и самореализацию в современных условиях жизни. Коммуникативная компетентность означает готовность ставить и достигать цели устной и письменной коммуникации: получать необходимую информацию, представлять и цивилизованно отстаивать свою точку зрения в диалоге и в публичном выступлении на основе признания разнообразия позиций и уважительного отношения к ценностям (религиозным, этническим, профессиональным, личностным и т.п.) других людей [1].

Таким образом, развитие коммуникативной компетентности личности является актуальной проблемой, решение которой имеет важное значение,в том числе и для студентов, при изучении языков.

Цель процесса РКК – развитие высокого уровня коммуникативной компетентности у студентов.

Задачи процесса РКК у студентов: развитие интереса к практическому применению Я; развитие уровня знаний Я в коммуникативном, социокультурном, когнитивном аспектах; развитие уровня коммуникативных умений и навыков практического применения Я в будущей социальной деятельности; развитие личностных качеств.

Рассмотрение коммуникативной компетентности и особенностей ее развития в образовательном процессе как самостоятельного феномена и научной проблемы наиболее перспективно, на наш взгляд, с точки зрения различных концептуальных подходов. Среди подходов, получивших статус общенаучных концепций особый интерес представляют такие, как личностный, культурологический, полисубъектный.

Личностный подход выступает как базовая ценностная ориентация педагога, определяющая его ведущую ориентацию на развитие личности обучаемого, а не на преподавание, а также стратегию его взаимодействия с личностью и коллективом в образовательном процессе на основе субъект-субъектных отношений.

Культурологический подход рассматривает коммуникативную компетентность как уровень развития личности, обладающей культурой общения. Известно, что человек может стать личностью только посредством своего обращения к культуре, в стремлении внести свой вклад в ее развитие.

В культурно-исторической концепции Л.С. Выготского показано, что высшие психические функции обязаны своему происхождению и развитию культуре [2], а личность как феномен может быть адекватно изучена только в культурных измерениях ее отношений с социумом.

Таким образом, в рамках рассматриваемого подхода коммуникативная компетентность предстает как культурно-этическое образование, отражающее полноценное бытие человека в пространстве социума и культуры.

На наш взгляд, наиболее эвристичное, адекватное понимание сущности и механизма коммуникативной компетентности личности открывается в рамках полисубъектного или субъект-субъектного подхода. Он полагает, что обучение и педагогическое общение реализуется по схеме, где педагог, человек, вызывающий подлинный интерес к предмету общения, к себе как к партнеру,

информативная для обучающихся содержательная личность, интересный собеседник; и обучающийся, общение с которым рассматривается педагогом, как сотрудничество в решении учебных задач.

Ведущими принципами, на которые опирается процесс развития коммуникативной компетентности у студентов, явились следующие: демократизации, гуманизации, творческого саморазвития. Все эти принципы во взаимосвязи способствуют развитию коммуникативной компетентности у обучающихся и личности в целом.

Принцип демократизации означает предоставление участникам педагогического процесса определенных свобод для саморазвития, саморегуляции и самоопределения, самообучения и самовоспитания.

Гуманизация образования рассматривается как важнейший социально-педагогический принцип, отражающий современные общественные тенденции построения функционирования системы образования. Гуманизация – ключевой элемент нового педагогического мышления, утверждающего полисубъектную сущность образовательного процесса. Основным смыслом образования становится развитие личности, а это означает изменение задач, стоящих перед педагогом. Если раньше он должен был передавать учащимся знания, то гуманизация выдвигает иную задачу – способствовать всеми возможными способами развитию обучающегося. Гуманизация требует изменения отношений в системе «преподаватель-студент» – установление связи сотрудничества.

Принцип творческого саморазвития ориентирован на развитие у студентов способности самостоятельно находить решение не встречавшихся раньше задач, самостоятельное «открытие» новых способов действий. Основной задачей учебного процесса становится формирование креативности.

Содержание процесса развития коммуникативной компетентности у студентов характеризуется компонентами, уровнями, критериями и показателями развития коммуникативной компетентности.

В основу содержания процесса развития коммуникативной компетентности у студентов в образовательном процессе вуза положена, на наш взгляд, взаимосвязь мотивационного, когнитивного, деятельностно-практического и энергетического компонентов.

Мотивационный компонент представлен совокупностью мотивов к учебно-познавательной деятельности, которые побуждают студентов стать лучше. Основой мотивационного компонента является мотив – побуждение к активности в определенном направлении.Направленность личности мы относим к мотивационному компоненту. Характеризуется доминирующими потребностями, интересами, склонностями, убеждениями, мировоззрением.

Познание (когнитивность) – общий термин, характеризующий приобретение знаний посредством каких-либо умственных процессов, например, концептуализации, перцепции, суждения или воображения. Когнитивный компонент характеризуется предметными знаниями, непосредственно связанными с социальной деятельностью будущих специалистов и общим кругозором. Кругозор – «объем познаний человека, круг его интересов и представлений о жизни, диапазон ее восприятия, широта видения мира и глубина его понимания.

Основой деятельно-практического компонента являются умения, навыки, опыт. Умения – овладение способами (приемами, действиями) применения усвоенных знаний на практике.

Основой энергетического (личностного) компонента являются качества личности. Мы включаем в энергетический компонент адекватную самооценку, умения самообразования и саморазвития, способности к самоорганизации, эмпатические способности, креативные способности, коммуникативные способности, организаторские способности.

У всех компонентов сложная взаимосвязь. Без мотивационного компонента не образуется когнитивный компонент, так как студенты не будут видеть смысла в учении, и не будут приобретать знания. Без когнитивного не образуется деятельно-практический компонент, поскольку знания не перейдут в умения, навыки и опыт. Без энергетического компонента, представленного качествами личности, не будет осуществлен на должном уровне деятельно-практический компонент, поскольку будущий специалист должен быть состоявшимся, как личность.

Мы включили в компоненты процесса РКК основные, но не исчерпывающие составляющие, которые, на наш взгляд, будут в большей мере способствовать РКК.

Нами разработаны критерии и показатели для определения уровня развития данных компонентов у студентов.

Мотивационный компонент процесса развития КК представлен критериями проявления мотивов к учебно-воспитательному росту как свойств личности и следующими показателями: владение мотивациями к учебно-познавательной деятельности; желание и интерес к познанию; направленность учебно-познавательной деятельности студента.

Когнитивный компонент представлен критериями системности, целостности, прочности, глубины и полноты усвоения знаний и следующими показателями: знание основной лексики; владение грамматическими знаниями; общий кругозор студентов; любознательность.

Деятельно-практический компонент представлен критериями степени развития умений, навыков, опыта в учебно-познавательной деятельности и следующими показателями: владение учебно-познавательными умениями, навыками, опытом; оперирование предметными знаниями; обобщение личного опыта; владение ключевыми компетенциями.

Энергетический (личностный) компонент в нашей модели развития коммуникативной компетентности представлен критериями степени развития личностных качеств. Показателями энергетического компонента выступают: адекватная самооценка; сформированность эмпатических способностей; владение умениями самообразования и саморазвития; способности к самоорганизации; креативные способности; рефлексивные способности.

На основе разработанных критериев и показателей нами выделены уровни развития КК у студентов: первый уровень – неосознанная компетентность; второй – репродуктивная компетентность; третий – продуктивная компетентность; четвертый – творческая компетентность.

Каждый из выделенных уровней характеризуется критериями.

Критерием первого уровня, на наш взгляд, является несамостоятельная деятельность студента, построенная на подсказках преподавателя, когда педагог ведет в учебной деятельности и требует исключительно правильных ответов от студента, не признавая его права на ошибку и диалог.

Критерием второго, репродуктивного, уровня является наличие лингвистических знаний у студента при недостаточном умении их применять, репродуктивная деятельность выполняется по памяти или по заданному алгоритму.

Критерием третьего, продуктивного, уровня выступает достаточное владение студентами лингвистическими умениями: методами анализа, синтеза, сравнения, обобщения; при этом синтез лингвистических знаний и умений используется как инструмент познания. Для студентов этого уровня характерна уже самостоятельная продуктивная деятельность, выполняемая по самостоятельно созданному алгоритму или принятому типовому алгоритму.

Критерием четвертого, творческого, уровня является самореализация компетентной личности, способной к самостоятельной творческой учебной деятельности на базе обретенных знаний, умений, ценностей и смыслов. Студент ставит и решает задачи, требующие обобщения данных и творческого мышления, стремится к пониманию другого с целью поиска новой истины, вступает в «партнерство», транслируя социальную ответственность – высший уровень социализации.

Технологический компонент модели представлен инновационными технологиями личностно-ориентированного, проблемного, активного, игрового обучения для развития коммуникативной компетентности у студентов.

В этой связи обратимся к технологии личностно-ориентированного обучения.

В психолого-педагогической литературе проблема личностного развития освещается многими учеными и представлена в теории личностно-ориентированного (И.С. Якиманская[3]) или личностно-деятельностного (И.А. Зимняя[4]) обучения. В центре такого обучения (на всех уровнях образования) находится сам обучающийся, его мотивы, цели, психологический склад: он выступает не объектом воздействий, а субъектом познавательной деятельности. Студенты вовлекаются преподавателем в различные виды деятельности с учетом их способностей и потребностей. Образуется как бы соавторство в поиске истины, что способствует развитию коммуникативной компетентности у студента и его творческой индивидуальности. Весь учебный процесс преломляется через призму личности обучающегося. Учет индивидуально-психологических особенностей осуществляется

через содержание и форму самих учебных занятий. Личностно-деятельностное обучение означает переориентацию учебного процесса на постановку и решение самими студентами конкретных задач.

Что же касается технологии проблемного обучения, то проблемное обучение – это «тип развивающего обучения, в котором сочетается систематическая поисковая деятельность обучаемых с усвоением ими готовых выводов науки, а система методов обучения построена с учетом принципов целеполагания и проблемности»[5]. Для этого вида обучения характерно то, что знания и способы деятельности не даются в готовом виде, а являются в большей степени предметом поиска самими студентами. Преподаватель раскрывает возможные общие направления такого поиска, отмечает ложные пути, а обучающиеся пытаются сами решить проблему с помощью эвристических подсказок преподавателя. Процесс проблемного обучения уподобляется научному поиску. Создание преподавателем проблемных ситуаций, основанных на содержании материала учебных дисциплин, создает большие возможности для развития коммуникативной компетентности у студентов.

Преимущества в этой связи технологии проблемного обучения: доказательно, что способствует осознанности знаний, превращению их в убеждения; учит мыслить научно, диалектически, раскрывает этапы научного поиска, развивает мыслительные способности; эмоционально, в силу чего повышается познавательный интерес, пробуждаются творческие силы.

Касательно технологии активного обучения, то практика использования МАО, а также теоретическое осмысление этой проблемы нашли отражение в работах П.И. Пидкасистого [6], А.А. Балаева[7], А.А. Вербицкого[8] и др.

Надо отметить, что к настоящему моменту накопился огромный опыт в области активизации учебного процесса путем внедрения методов активного обучения (МАО). К ним относятся деловые игры, анализ конкретных ситуаций, игровое проектирование, проблемные и другие виды нетрадиционных лекций, дискуссий и т.п.

Опыт активного обучения во всех звеньях системы профессионального образования показывает, что с помощью его форм, методов и средств можно достаточно эффективно решать целый ряд задач, трудно достижимых в традиционном обучении:формировать познавательные и профессиональные мотивы и интересы; давать целостное представление о профессии; развивать системное мышление будущего специалиста; учить коллективной мыслительной и практической работе, формировать социальные умения и навыки взаимодействия и общения; овладевать методами моделирования, в том числе математического, инженерного и социального.

На наш взгляд, технология активного обучения является основополагающей и в развитии коммуникативной компетентности у студентов.

Относительно технологии игрового обучения следует отметить, что в теорию и практику игрового обучения внесли свой значительный вклад многие выдающиеся педагоги. В этой связи следует назвать А.В. Брушлинского [9], В.Т. Кудрявцева[10] и др.

Игра в широком смысле представляет собой одну из всеобщих форм практики, познания и общения людей. В ней приобретается опыт, вырабатываются навыки общения, развивается эмоциональная сфера, проявляются индивидуальные качества и способности личности. В настоящее время в педагогической литературе широко исследуются возможности игровых форм обучения, их эффективность, достоинства и недостатки. Игровая форма обучения заключается в организации и проведении учебных игр. Это активная самостоятельная деятельность, направленная на усвоение конкретных знаний, умений и навыков и их применение в процессе достижения целей игры.

Принципы игрового обучения: активность; динамичность; занимательность; коллективность; имитационное моделирование явлений окружающей или воображаемой действительности; исполнение ролей, основанное на игровом моделировании человеческой деятельности; обратная связь; проблемность; результативность, которая позволяет представить учебную игру как продуктивную деятельность.

На наш взгляд, игровая форма обучения – наиболее удачное и перспективное педагогическое нововведение последних лет. В процессе учебной игры развивается целеустремленность, активность, динамичность и продуктивность мышления, прочность и оперативность памяти, стремление к совершенству и вера в свои силы. С дидактической точки зрения игровое обучение перспективно

тем, что не противостоит традиционному типу обучения, не противоречит современным педагогическим теориям и может стать одной из форм интегрированного обучения.

Игровая технология обучения может найти, на наш взгляд, наибольшее применение в целях развития комммуникативной компетентности у студентов на занятиях английского, русского и казахского языков.

Таким образом, инновационные технологии обучения мы рассматриваем как процесс управления учебно-познавательной деятельностью обучающихся, в основе которого лежит межсубъектное диалоговое взаимодействие, приводящее к качественным изменениям субъектов образовательного процесса, к развитию их коммуникативной компетентности.

Результативный компонент РКК представляет развитие высокого уровня коммуникативной компетентности у студентов, критерием которого, как было сказано выше, является творческая компетентность.

Литература

1. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Эйдос : Интернет-журнал / Центр дистанционного образования. – 2006. – 5 мая. – Режим

2. Выготский Л.С. Общая психология. – М., Просвещение, 1988. – 87 с.

3. Якиманская И.С. «Технология личностно-ориентированного обучения». – М., 2000 – 176 с.

4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 480 с.

5. Вербицкий А.А. Деловая игра как метод активного обучения // «Современная высшая школа» №3. 1982.

6. Пидкасистый П.И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов. Образование XXI века. Педагогическое общество России, 2005.

7. Балаев А.А. Активные методы обучения. – М., 1986.

8. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М.: «Высшая школа», 1991.

9. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. М., 1983.

10. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение. М., 1991.

Түйін

Бұл мақалада көптілді білім беру жүйесіндегі студенттердің коммуникативтік қабілеттерін дамыту процесін қарастырады. Атап айтқанда, студенттердің коммуникативті қабілетін дамыту процесі мақсатты, мазмұнды, технологиялық және тиімді компоненттерді қамтитынын атап өтеді. Сонымен қатар бұл компоненттердің психологиялық және педагогикалық мазмұны ашып көрсетіледі.

Summary

The article substantiates the process of developing communicative competence among students in the multilingual education system. In this regard, it is noted that this process includes targeted, substantive, technological and effective components. The psychological and pedagogical components are revealed.

УДК 723.24:371.7/377

А.А. Утегенова, *к.ф.н., ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Статья посвящена раскрытию условий реализации индивидуальных траекторий обучения в вузе. В этой связи автор говорит о необходимости организации внедрения индивидуальной образовательной программы на двух уровнях. Раскрывает сущность и содержание этих уровней.

Рассматривает инновационные, методические и содержательные возможности современного образования.

Ключевые слова: *инновационный подход, индивидуальная траектория обучения, уровни внедрения, активное обучение, технологии открытого образования.*

Реализация личностно-ориентированной технологии обучения является одной из основных задач современного образования. И так как личностно-ориентированные технологии ставят в центр своего понимания личность обучающегося, то одним из основных вопросов является организация обучения по личной образовательной программе. Такая программа создает комфортность обучения, поддерживает интерес к учебе и обеспечивает непрерывный рост каждого человека. Способом реализации индивидуализации обучения является индивидуальная образовательная программа. Работы по ее внедрению можно организовать на двух уровнях:

Построение индивидуальных образовательных программ студента за счет возможностей учебного плана и самостоятельного обучения. Такая программа может быть создана особенно при заочной или дистанционных формах обучения для отдельного студента. При очной форме обучения она ориентирована на целую группу обучающихся, так как при большом количестве студентов будет много совпадающих вариантов выбора. Будем рассматривать получившуюся образовательную программу как рамочную конструкцию, внутри которой можно выстроить второй уровень индивидуализации.

Второй уровень индивидуализации связан с применением активных методов обучения. Активные методы обучения – это методы, которые побуждают обучающихся к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом.

Активное обучение предполагает использование такой системы методов, которая направлена не на изложение преподавателем готовых знаний и их запоминание студентами, а на самостоятельное овладение обучающимися знаниями и умениями в процессе активной мыслительной и практической деятельности. Многие авторы выделяют следующие признаки активных методов обучения:

– принудительная активация мышления, когда обучаемый вынужден быть активным независимо от его желания;

– достаточно длительное время вовлечения обучаемых в учебных процесс, так как их активность не должна быть кратковременной и эпизодической, а в значительной степени устойчивой и длительной;

– самостоятельная творческая выработка решений обучаемых и повышенная степень мотивации.

Они основываются на создании условий для реализации возможностей каждого студента, для его творческой работы, для усиленной мотивации к обучению. Активные методы обучения исходят из того, что научить всему, что понадобится человеку в дальнейшей жизни, невозможно. Поэтому нужно учить находить пути к новому знанию, поддерживать свой творческий потенциал, нести отвеоственность за те знания, которые ты получаешь. В реализации данного научного подхода большую пользу могут оказать технологии открытого образования.

На занятиях открытых образовательных технологий на первый план выходит самостоятельная деятельность студентов, которые в ходе дискуссий, с учетом собственного опыта, принимают решения. Наиболее сильной стороной такого обучения является «присвоение знаний». То есть знания, которые есть у обучающегося, не являются пересказом учебника или повторением за преподавателем, – они являются его собственными, он их пережил, обдумал и только после этого принял. Технологии открытого образования являются рамочными технологиями. Они построены по принципу конструктора, который состоит из множества инструментов и приемов. В технологиях показаны способы их соединения и создания целого занятия со студентами в данной технологии. Однако можно использовать толко отдельные приемы и инструменты.

При построении индивидуальной образовательной траектории важно определить начальный уровень знаний, на который будет опираться траектория. В дальнейшем все обучение ведется методом сравнения своего уровня с получаемыми знаниями. Каждый опирается на свой собственный

уровень и фактически при изучении любой темы у каждого студента ведется работа с учетом своей начальной точки. Вот этот начальный уровень либо выявляется, либо создается искусственным путем. Для выявления начального уровня знаний можно использовать прием маркировочной таблицы. Во время занятий каждый обучающийся получает напечатанный текст, преподаватель просит прочитать текст, расставив на полях следующие маркировочные значки:

«V» – это я знаю;

«+» – новое, что я узнал;

«-» – знание, противоречащее моему;

«?» – возник вопрос.

После того, как каждый студент сделал такую разметку, он заполняет в тетради таблицу, которая состоит из четырех столбцов, соотчетствующих четырем маркировочным значкам. Полученная таблица представляет собой начальный уровень знания, с которого обучающийся начинает изучение данного вопроса. Первоначально прирост знаний идет в процессе организованного обсуждения таблиц: в парах, затем в группах. В процессе этого обсуждения некоторые студенты получают новое знание, выявляются неясные места и формулируются вопросы. В какой-то момент к обсуждению подключается преподаватель и может «дообъяснить» необходимый материал.

Другой прием основывается на том, что в начале занятия нужно некоторые события и идеи по заданной теме и предположить, встретятся ли они при чтении текста или нет, а затем после прочтения текста проверить правильность своих предположений (перпутанные логические цепи). Можно записать в таблицу все, что известно по теме будущего чтения. После обсуждения выявляются спорные вопросы («Знаю – Хочу знать – Узнал»). Такая предварительная работа делает процесс чтения более целенапрвленным и удовлетворяет появившиеся познавательные потребности студента.

Построенные таким образом индивидуальные траектории обучения должны привести за определенное время к нужному уровню знаний. Поэтому процесс построения таких программ нужно осуществлять очень четко, учитывая обратную связь и фиксируя промежуточные результаты.

Таким образом, важным условием успеха является создание определенной среды обучения, построенной на новых инновационных, методических и содержательных возможностях современного образования. А положительные результаты достигаются только при комплексном подходе к организации учебного процесса.

Литература

1. Русских Г.А. Технология уровневой дифференциации в практике работы учителя: Методические рекомендации. – Киров, 2001.

2. Селевко Г.К. Современные общеобразовательные технологии: Учебное пособие М.: Народное образование, 1998.

Түйін

Мақалада автор жоғары білім беру орындарында жеке білім алу жолдарын жүзеге асырудың шарттарына тоқталады. Оқу ортасын құру қажеттілігі туралы айтылады. Осыған байланысты қазіргі білімнің инновациялық, әдістемелік және мазмұнды мүмкіндіктеріне назар аударады.

Summary

In the article, the author dwells on the conditions for the implementation of individual learning paths at university. It is considered the need to create a specific learning environment. In this regard, it draws attention to the innovative, methodological and substantive capabilities of modern education.

ӘОЖ 371.388.6:378.12

К.К. Байгабулова, *э.ғ.к., профессор*
Г.А. Достиярова, *магистрант*
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

САБАҚТЫ ЗЕРТТЕУ ЖОБАСЫ – МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ БІЛІКТІЛІГІН ДАМЫТУДЫҢ ҚҰРАЛЫ

Мақалада XXI ғасырдың 4К моделін мектепте оқыту (креативтілік, коммуникация, сыни ойлау, командалық жұмыс жасау) дағдыларын дамытуға негізделген Сабақты зерттеу (Lesson Study) жобасының тиімділігін, қолайлы жақтарын жеке зерттеулер нәтижелері негізінде қарастырылды. Қазақстанда жаңартылған білім мазмұны аясында енгізілген бұл жоба мұғалімдер үшін тәжірибе алаңы болса, оқушыларға мектепте алған білімі мен дағдыларын өмірде еркін пайдалануға шығыктыратын мықты құрал ретінде берері мол екені айқын. Жаңа жобадағы басты артықшылық – оқушы мен оқытушы арасындағы қарым-қатынасының ашықтығының сондай-ақ, өзін-өзі ұйымдастыру мүмкіндігінің жоғары деңгейінде болуы құрайды. Мұғалімдердің Сабақты зерттеу үрдісінің нәтижелері оқушылардың оқу мен оқыту әдісінің маңыздылығын анықтап және оның тиімділігін арттыру осы тақырыпты зерттеудің негізгі мақсаты болып отыр.

Кілт сөздер: *білім, мұғалім тәжірибесі, сабақты жоспарлау, Lesson Study, біліктілік, сабақты талдау.*

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты халыққа жолдауында: «Біздің стратегиялық мақсатымыз – 2050 жылға қарай әлемдегі озық дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Оның басты міндеті – Қазақстанның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық өсімнің жаңа моделін құру» [1] - деп атап айтты. Олай болса дамыған 30 елдің қатарына жеткізетін бірден бір жол – білім.

Бүгінде ғылым мен техника күн санап дамып келеді. Сәйкесінше педагогика ғылымының теориясы мен оқыту үрдісі, моделі де түбегейлі өзгермек. Қазіргі талаптар білім беру үдерісін ұйымдастырып қана қоймай, оқушылардың партадан алған білімін өмір кеңістігіндегі түрлі жағдайдарға бейімдеп пайдалана ала білуіне міндеттейді. Бұл міндетті сәтті орындау шартының бірі – педагогтың интерактивті әдіс-тәсілдерді қолдануы.

Осы ретте, Қазақстан жаңартылған оқу мазмұны аясында, мұғалімдердің жұмыстарына жеткілікті уақыт бөліп қажетінше жұмыс жасауына жағдай жасап отыр. Атап айтқанда, оқушының білімі мен дағдыларын дамытуды ғана емес, жалпы алғанда оның оқуын барынша даралап, баланың бойында метасананы қалыптастыруға бағытталған Сабақты зерттеу жобасы жүзеге асырып келеді. Сабақты зерттеу – сабақты бақылау. Сабақты бақылау дегеніміз – зерттеу не тексеру әдісі.

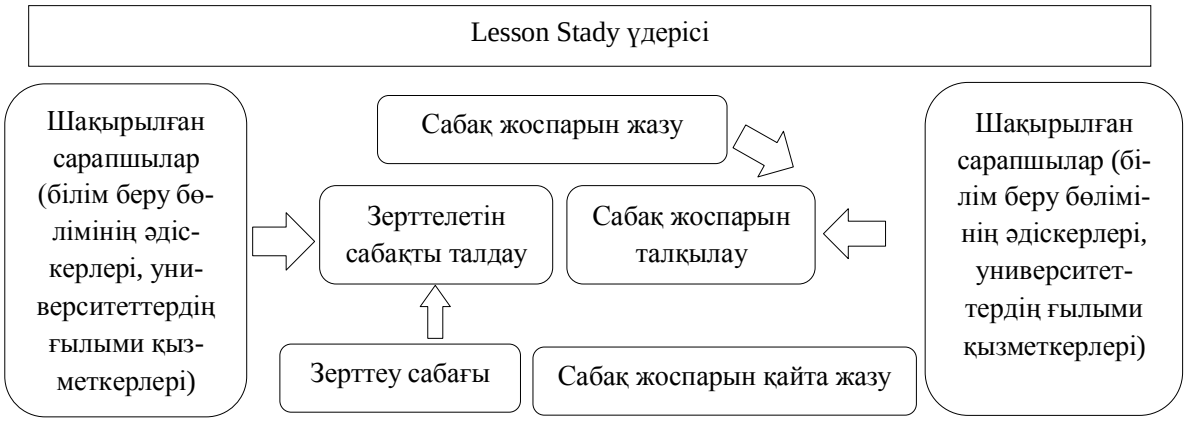

Сабақты зерттеу (Lesson Stady) тәжірибені жақсарту мен жетілдіру мақсатында 1870 жылдары Жапонияда пайда болған. Біздің елде Сабақты зерттеу педагогикалық тәсілі 2012 жылдан бастап «Педагогтардың біліктілігін арттыру» курстарында оқытылып, жалпы орта білім беру саласында жүзеге асырылып жатыр. Сабақ өткізуде әріптестермен рефлексивті өзара әрекеттесу арқылы мұғалімнің тәжірибесін жақсартуға мүмкіндік туғызу – бұл тәсілдің негізгі талабы болып есептеледі [2].

Сабақты зерттеудің Қазақстандық моделіне (диагр. 1) сәйкес ең алдымен педагог проблеманы айқындайды. Мысалы, оқушы мәтінді көшіріп жаза алмауы немесе күрделі сұрақты құрастыра алмауы мүмкін. Бұл ретте мұғалім оқыту мақсатына байланысты сабақтың аспектілерін зерттей келе сабаққа жоспар жасауы тиіс. Жоспарлау барысында қиындықтар туындаған жағдайда, әріп-тестерімен бірлесіп жоспар құрады. Кейін оқушылар үшін сол жоспардың қаншалықты тиімділігін, қан-дай нәтижеге қол жеткізгендігіне көз жеткізе отырып әрі қарай бақылайды. Яғни, мұғалімдер өз тәжірибелеріндегі проблемаларды анықтап, бір-бірімен бірлесе отырып жұмыс істеп, соның қорытындысы бойынша өздерінің кәсіби біліктіліктерін, кәсіби білімдерін жетілдіруге қол жеткізеді [3].

1-сурет. **Сабақты зерттеудің Қазақстандық моделі**

Статьяның зерттеу объектісі ретінде Нұр-Сұлтан қаласындағы №59 мектеп-лицейі алынды. Ол бойынша SWOT-талдау кешенді зерттеу жұмысы жасалды. SWOT-талдау аясында білім мониторингісі мен оқушылардың сабаққа қызығушылығы, мұғалімнің кәсібилігі бойынша SWOT-талдау, пән мұғалімдерінің кәсібиграммасы жасалды. Қорытындысы шығарылып, ұсыныстар жасалды. Оның ішінде: мұғалімдердің кәсіби даярлығын жақсарту, жүйелі түрде олардың біліктілігін көтеріп отыру, оқушылардың білімін бағалау жүйесін көтеру, мектептің материалдық-техникалық және оқу-әдістемелік базасын жаңарту, оқуды қазіргі техникалық құралдар, көрнекі құралдар және жабдықтарымен қамтамасыз ету қажеттігі анықталып жұмыс жасалды.

Lesson Study тәсілімен жұмыс жасау барысында кестедегі (кесте 1) [4] қадамдар басшылыққа алынып, қатысатын мұғалімдерді анықтап 4 топқа (№1 топта физика пәні мұғалімдері; №2 топта 8 «ж» сыныбына сабақ беретін физика, химия, орыс тілі, математика пәні мұғалімдері топтастырылса, №3 топқа 7 «в» сыныбына сабақ беретін математика, биология, физика, қазақ тілі пәні мұғалімдері, №4 топқа «9» сыныбына сабақ беретін тарих, математика, жаратылыстану, орыс тілі пәндерінің мұғалімдері) топтастырылды.

Кесте 1.

№	Атауы	Ұсыныстар
1 қадам	Топтың құрылуы: - Біз қанша уақыт кездесуіміз қажет? - Кездесулерімізде қалай жазба жүргізуіміз қажет? - Біз нені басшылыққа алуымыз керек? Сабаққа қатысушылардың келісімі қажет пе?	Төмендегі жағдайларды ескеру: - Топ 3-6 мұғалімнен тұруы; - Топ мүшелері кездеспестен бұрын, сабақты зерттеу нұсқауын оның әр мүшесі қарап шығуы; - Бірінші жиналыста кім жазба жүргізетінін анықтап, тағы басқа да рольдерді үлестірілуі; - Сабақ басталмас бұрын 2ден 6 кездесуге дейін болуы; - Қатысушылардан алған мәліметтерді қолдану үшін рұқсат сұрау керек.
2 қадам	Оқытудың мақсатын құру: - Оқыту мақсаты мен оқу мақсаты бірдей ме? - Мақсат қоя білу нәтижеге қалай әсер етеді? - Мақсат тек академиялық білімге ғана жұмылдырылады ма?	Өзіңізге басты сұрақтарды қойыңыз: - Сабақ қандай тақырыпқа негізделуі қажет? Неге сол тақырыпты таңдадыңыз? - Сабақта қандай даму мақсаттары алға қойылған? - Қандай нақты оқыту мақсатын жоспарлайсыз?
3 қадам	Сабақты жоспарлау: - Зерттеу сабағында оқыту әдісі мен стратегияны жазып қоюы керек пе? - Қандай стратегиялар оқушылардың ой өрісін нақты көрсете алады? - Болып кеткен сабақты қолдануға болады ма? - Сабақтың жоспары қаншалықты толық болуы керек?	- Өзіңізге басты сұрақтарды қойыңыз: - Сабақта қандай стратегиялар мен оқу материялдары қолданылады? Нәтижесі қандай болады? - Оқушының жұмысын, оның ойын қалай анықтай аламыз? - Стратегиялар қандай жолдармен оқушыларға оқудың мақсатына жетуге көмектеседі?
4 қадам	Зерттеу жоспары: - Қандай қосымша дәлелдемелерді жинауға болады? - Сырттан бақылаушыларды шақыру керек пе, олай болса олар не істеуі керек? - Оқушылардың үлгерімін бағалау үшін тесттер беру керек пе?	Өзіңізге басты сұрақтарды қойыңыз: - Оқушыларды бақылаудағы басты жоспар қандай? - Бақылаудың қандай стратегияларын қолданасыз? - Қандай ой-өрістегі, қандай тәртіптегі оқушыға көңіл бөлесіз? - Бақылау барысында неге көңіл бөлесіз? - Әр оқушы қалай үйреніп жптқанын бақылау.
5 қадам	Оқыту және бақылау: - Мұғалімнің «терісі қалай болуы керек», бұны қалай істеуге болады? - Бақылаушылардың қатысуы оқушылардың үлгеріміне теріс әсер бермеуі керек; - Команда мүшелері бірге сабақ жүргізе алады ма? - Мұғалім оқыту барысында сабаққа өзгерту енгізе алады ма?	Өзіңізге басты сұрақтарды қойыңыз: - Өзіңіз хабардар болған формаға қол қойғаныңызға көз жеткізіңіз; - Сабақтың көшірмесін, оқу материалдарын және бақылаушыларға арналған нұсқауды әкеліп, таратып беріңіз. Сабақты талқылау қалай өтеді? Талқылаудың мақсаты: - Әр мұғалімнің көрегенділігінің артуы; - Барлық қатысушылардың сабаққа байланымты терең кері байланысы.
6 қадам	Талдау және қайта қарастыру: - Берілгенді ұйымдастырудың немесе түсіндіріп беруді қолайлы санайсыз ба? - Оқушылардың үлгерімі туралы біз не білуіміз қажет? - Сабақты бір рет жоспарлап, бақылау жеткілікті ме?	Өзіңізге басты сұрақтарды қойыңыз: - Берілген тапсырмада қандай негізгі заңдылықтар бар? - Берілген тапсырма оқушының ойы, атап айтқанда олардың қателесуі, қиыншылықтары, түсініктері таңқаларлық ойлары туралы не айтасыз? - Оқудың мақсатына оқушылар неліктен қол жеткізе алды/алмады?

Содан кейін Зерттеу сабағы үшін жасалған сабақ жоспарын мұғалімдер әрбір сабақты өткізер алдында талқылап отырды. Мысалы, мұғалімдер талдау барысында: «Менің балаларды оқыту үшін осы білгенім жеткілікті» деген ойдың дұрыс еместігін, шектеулі ауқымда ғана сабақ беріп жүргенін түсінді немесе «Маған сыныптағы тұтас картинаны, яғни ауқымды оқытуды көре біліуім керек екен» деп, мұғалімдер өз қателіктерін өздері байқау деңгейіне жеткізе білді. Сонымен қатар, Сабақты зерттеу барысында қалыптасқан деректерді жинау, талдау, қайта қарау дағдылары мен әріптестер арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастар мектептегі оқу ортасын жақсартуға оң ықпалын тигізді [3]. Мұғалімдердің жұмысы осылайша мынадай айналым аумағында жүзеге асты:

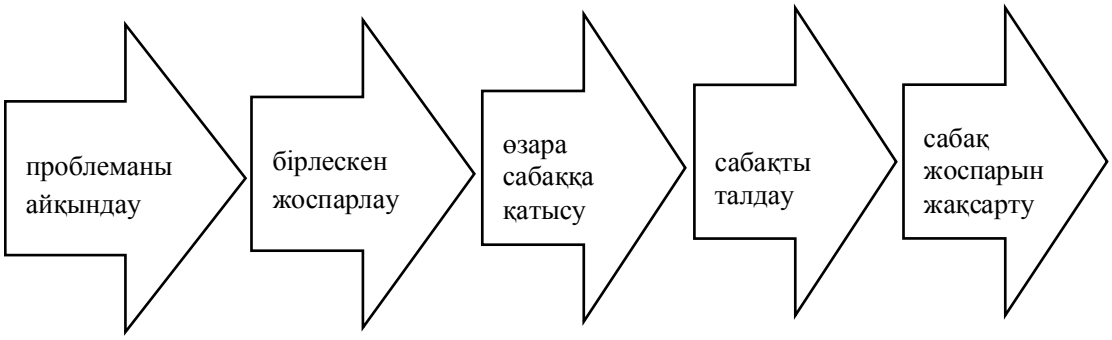

Сабақты зерттеу топтарында теориялық ұғымдармен танысып, күнделікті тәжірибеде туындаған проблемаларды дер кезінде анықтап, шешу барысында ұстаздардың кәсіби біліктіліктері де дами түсті. Сонымен қатар, «Оқушы үнін» ескеру арқылы да мұғалімдер сабақтың қалай өтуі керектігі, қандай сабақтың тиімді болатындығы, нені және қалай оқыту керектігі туралы өз сабақтарына оқушы көзімен қарап, өз сабағының жоспарын сараптау мүмкіндігіне ие болды. Бұл сабақтың берілу сапасына жағымды ықпал етіп отырғандығын айқындады.

Lesson Study-де білім беру мақсаттарын жүзеге асыру жолында ынтымақтаса жұмыс істеу процесін ұйымдастыру мүмкіндігін, сондай-ақ сабақты бақылау үстінде алған мәліметтердің тиімдірек екенін «Оқушылардың тақырып жайлы түсінігі сабақ барысында қалай өзгереді?», «Оқушылардың оқу процесіндегі қажетті қасиеттері (жақсы ұйымдасу, жауапкершілік, басқа адамдардың идеяларын тыңдау және жауап беруі) қалай өзгерді?» деген сұрақтарға жауап бере отырып байқатты.

Сабақты зерттеу тәсілін қолданудың мақсаты тек сабақ жоспарларын жетілдірумен шектелмейді екен. Мұны мұғалімдердің жалпы әлеуетін арттыруға, сыныпта, сыныптан тыс оқыту мен оқуды дамытуға қажет білімді, дағдылар мен ынтаны қалыптастыруға бағытталғандығын мектептегі тәжірибе барысы аңғартты.

Сабақты зерттеу топтарының жұмыс нәтижелері портфолио, фото-бейне материалдар түрінде жинақталып, мұғалімдерге таныстырылды. Портфолиода төмендегі дәлелдемелер болды: әр сабақтың алғашқы және өзгертілген, жақсартылған, жетілдірілген сабақ жоспарлары, (бұл оларды салыстыруға мүмкіндік береді), бақылау, сұхбат парақтары, оқушылардың сабақтағы жұмыс үлгілері, фото суреттер, бейнежазбалар, сабақты талқылау хаттамалары, теориялық материалдар мен ресурстар, кері байланыстар, қатысушылардың жазбаша пікірлері салынды.

Қорыта келгенде, табысты өткізілген зерттеу сабақтарында мұғалімдердің сабақ тиімділігін арттыруға және оны жетілдіруге ынта жігерінің оянғандығы байқалды. Себебі сабақты зерттеу кезінде мұғалімдер:

– оқушыларды оқыту мен дамытудың ұзақ мерзімді мақсаттарын тұжырымдады;

– осы мақсаттарды іс жүзіне асыру үшін сыныптарда зерттеу мен бақылауға негізделген сабақтар өткізіп, сабақтарды жоспарлады;

– Оқушылардың оқу деңгейлерін, олардың мінез-құлқы мен инклюзивтілігін мұқият бақылады;

– Өткізілген сабақтар бойынша бірге рефлексия жасауға қол жеткізді.

Осылайша мектепте жүргізілген тәжірибе Lesson Study тиімді жоба болып табылатындығын тағы да дәлелдей түсті.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты халыққа жолдауы / http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan 25.08.2019.

2. Чичибу Т. Сабақты зерттеу бойынша мұғалімдерге арналған нұсқаулық: ағылш./Т. Чичибу (Жапония), Л. Ду Тоит (Оңтүстік Африка), А.Тулепбаева (Қазақстан Республикасы). – «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана: 2013. – 70 б.

3. Баигаринова Ж.К. Сабақты зерттеу (Lesson study): А-дан Я-ға дейін: әдістемелік ұсынымдар. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2016. – 40 б.

4. Бекбатырова С. Педагогтардың өзіндік білімін жетілдіруде Case-Study және Lesson Study әдістерін қолдану // Білім.kz Республикалық педагогикалық журнал – 2016. №5(57) 27,28 б.

Резюме

В статье рассматривается эффективность и лучшие стороны проекта Исследования урока (Lesson Study), основанного на развитию навыков XXI века модели 4К (креативность, коммуникация, критическое мышление, командная работа), на основе собственного опыта. Понятно, что этот проект, который был внедрен в Казахстане в рамках обновленного содержания образования, является отличной площадкой для обмена опытом учителей, также мощный инструмент для учеников в использоваие свои знания и навыков в жизни. Основным преимуществом нового проекта является прозрачность взаимоотношений учащихся и преподавателей, а также высокий уровень самоорганизации. Результатом Исследования урока (Lesson Study) педагогов определяет важности учение учеников и методики преподавания и обучения, также повышение ее эффективности.

Summary

The article discusses the effectiveness and the best aspects of the Lesson Study project, based on the development of 21st century skills of the 4K model (creativity, communication, critical thinking, teamwork), based on our own experience. It is clear that this project, which was introduced in Kazakhstan as part of the updated content of education, is an excellent platform for the exchange of teachers' experience, and also a powerful tool for students to use their knowledge and skills in life. The main advantage of the new project is the transparency of the relationship between students and teachers, as well as a high level of self-organization. The result of the Lesson Study of teachers determines the importance of student learning and teaching and learning methods, as well as increasing its effectiveness.

ӘОЖ: 811.161.1:82-4

Е.А. Юнисов, *аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ЭССЕ ЖАЗУДЫҢ ТИІМДІ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Бұл мақалада эссе жазуға дайындық кезінде жүргізілетін әдіс-тәсідері мен жазба жұмыс барысында қандай сұрақтарға мән берілу керектігі қарастыралды. Қазіргі таңда ағылшын пәнінен емтихан тапсыру барысында жоғары бағаға лайықты эссе жазу үшін керекті амалдар мен ақыл кеңестер айтылады.

Кілт сөздер: *эссе, кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды, тізім жасау, карта сызу, еркін жазу, грамматика, сөйлем байланыстырушы сөздер.*

Қазіргі таңда ағылшын тілінен емтихан тапсыру үшін эссе жазу керек екенін барлығы біледі, сондықтан ағылшын тілінде эссе жазудың жақсы және тиімді жақтарын айта кетуді жөн санадым.

Ағылшын тіліндегі эссе дегеніміз не? Бұл белгілі бір тақырып бойынша қысқаша әңгіме,

яғни сіз берілген тақырыпқа бойынша өз білгеніңізді жазасыз немесе берілген тақырып бойынша ой қозғап, өз көзқарасыңызды білдіресіз.

Ағылшын тіліндегі эсседе неше сөз болуы керек? Әр емтихан кезінде жазбаша жұмыстың негізгі мөлшері белгіленеді. Әдетте, тапсырма емтиханға байланысты көлемі 180-ден 320 сөзге дейін эссе жазуды қамтиды. Егер сіз ағылшын тілінде тест тапсырғыңыз келсе, алдын-ала жазбаша жұмыстың қажетті көлемін анықтап, тиісті көлемдік мәтін жазуға дағдылануыңыз керек.

Эссе негізінен келесі бөлімдерден тұрады: *Атауы* – әңгіме атауын көрсететін эссе тақырыбы. *Кіріспе (Introduction)* – эссе тақырыбын қамтитын 2-4 қысқа сөйлемдер. *Негізгі бөлім (Main idea: First main idea, second main idea, third main idea)* – шығарманың мәнін сипаттайтын 2-3 параграфтар. Оларда сіз тақырыпты толық және сауатты ашып, дәлелдер келтіріп, дәлелдеуіңіз керек. *Қорытынды (Conclusion)* – жазылғанды қорытындылай отырып, 2-4 сөйлем. Бұл бөлімде сіз эссе тақырыбы бойынша жалпы қорытынды жасайсыз[1].

Ағылшын тіліндегі эссе түрлері тақырыпқа байланысты тапсырмада көрсетіледі:

1. Артықшылықтары мен кемшіліктері (Advantages and disadvantages)
2. Ой-пікір (Opinions and arguments)
3. Мәселені шешу (problems and solutions)

Эссе жазу дайындығында Pre-Writing әдісімен алдымен машықтанғаныңыз жөн. Pre-Writing негізгі жазу жұмысын көрсетпегенімен өзіңіздің сөздік қорыңызды байытуға, ойыңызды жүйелі жинақтауға көмектеседі. Бұл тәсіл бұрын эссе жазбаған студенттер үшін өте пайдалы. Pre-Writing яғни эссе жазуға дейінгі дайындық төмендегі тәсілдерден тұрады:

1. *Making a list* – бұл дегеніміз берілген тақырып бойынша сөздік тізімін жасау. Тақырып таңдайсыз да сол бағыт бойынша бар білген немесе қажет болатын сөздердің тізімін құрайсыз. Мысалы сізге «Education» тақырыбына жазу керек болса, сол білімге қатысты сөздерді жинақтайсыз[2].

Requirements	Psychology	Extensions
Analysis	Languages	Primary school
Criteria	Library	Secondary school
Dissertation	Tutors	
Evaluation	Practical work	
Module	Tuition	
Paper	Deadlines	
Programme	Seminars	

1. *Mapping.* Карта сызу немесе жоспар құрау. Ойыңызға келген идеяларды, сол идеялардан туатын ойларды суретін сызыңыз[1].

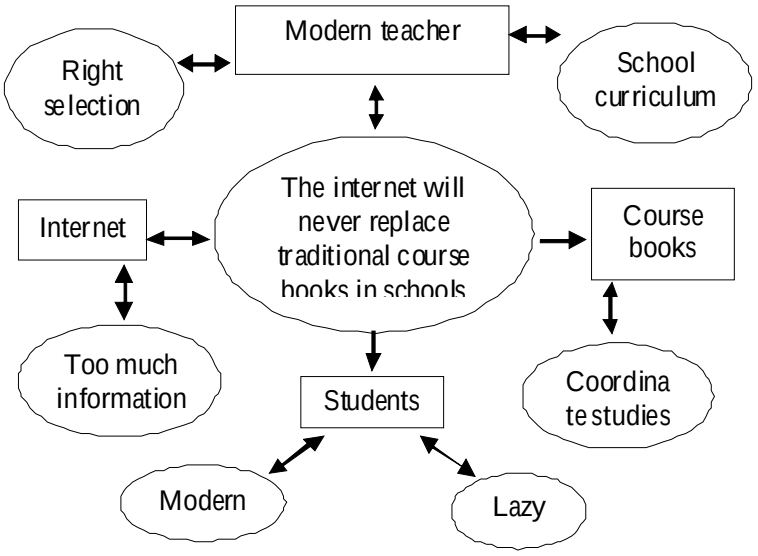

1. *Freewriting.* Бұл дегеніміз еркін жазу. Жазған сөздермен сөйлемдеріңден сөйлем құрайсыз. Ешқандай грамматикалық, фонетикалық немесе лексикалық талаптарды сақтамайсыз. Сонымен қатар кіріспе, негізгі ой, қорытындылау да маңызды емес. Бұл жерде маңызды нарсе айтатын ойыңызды айқындау[1].

It is true that the~~an~~ internet can be invaluable for adults ~~that~~who are able to discriminate between sources and sift information to marshal their facts. However, ~~but~~this is a mature skill and we should not assume that school age pupils are~~is~~ ready.

Ағылшын тілінде эссе жазардың алдында оны жазудың кейбір ережелерімен танысыңыз. Бұл қарапайым нұсқаулар сізге жұмысты сәтті аяқтауға көмектеседі[3],[4].

1. Эссе құрылымын сақтаңыз, тапсырманы алғаннан кейін эссе түрін және оны жазудың жоспарын анықтаңыз. Осыдан кейін негізгі бөлімдерін ойланыңыз: тақырып, кіріспе, негізгі бөліктің бірнеше абзацтары, қорытынды. Эссенің осы қатаң құрылымын сақтамасаңыз жұмысыңыз бағаланбайды[3], [4].

2. Жеке парақ қолданыңыз. Ағылшын тілінде эссе жазуға аз уақыт болғандықтан, уақытты ұтымды пайдалану керек. Қосымша параққа ойыңызға келген ойлардың картасын (Mappping) сызып қояңыз. Бұл сізге тақырыпты жазу кезінде маңызды ойларды ұмытпауға мүмкіндік береді[1].

3. Кез-келген тақырыпқа дайын болыңыз. Ағылшын тіліндегі эссе сіздің тілді білу деңгейіңізді ғана емес, сонымен бірге ой-өрісіңізді де көрсетеді. Сондықтан емтиханға дайындық кезінде әртүрлі тақырыптағы мәтіндерді оқып шығыңыз. Бұл сіздің біліміңізді кеңейтіп қана қоймай, жазба жұмысында пайдалануға болатын жаңа сөздерді, фразалар мен идиомаларды есте сақтауға көмектеседі.

4. Тексеруге уақыт қалдырыңыз. Емтихан аяқталғаннан кейін эссені тексеруге кемінде 5 минут уақыт кететін уақытты белгілеңіз. Әдетте, дәл түзетулер үшін балл төмендетілмейді, сондықтан бұл табылған қателерді түзету арқылы өз жұмысыңызды нақты лауғамүмкіндіңіз болады.

5. Сәйкес стильді анықтаңыз. Жаргон сөздермен қысқартылған сөздерді пайдаланбаңыз[3], [4].

6. Қысқаша болыңыз. Ағылшын тіліндегі эссе – бұл қысқа жазбаша жұмыс. Кейбір студенттер көбірек жазсам бағасы да жақсы болады деп ойлайды да өте көп ақпарат жазады. Өкінішке орай, мұндай жұмыс ұпайыңызды төмендетеді, өйткені сіз қажетті мөлшерде болған жоқсыз яғни берілген ережені сақтаған жоқсыз.

7. Өз жазбаңыздың себебін көрсетіңіз. Әрбір жазылған ой негізсіз болмауы керек сондықтан дәлелдермен, мысалдармен, статистика жағына сүйене отырып, өз ойыңызға дәлелдеме жазыңыз.

8. Сөйлемдібайланыстыратынсөздерді (Transitions: first, second, third, next, then, finally, the last step, before, while etc) қолданыңыз. Эссе үшін байланыстырушы сөздер - сіздің ойларыңыздың логикалық тізбегін қалыптастыратын маңызды буындық сөздер. Олар сөйлемдерді біріктіруге немесе қарама-қарсылықты көрсетуге, іс-қимылдардың реттілігін көрсетуге көмектеседі.

9. Әртүрлі лексика мен грамматиканықолданыңыз. Сөздерді қайталамауға тырысыңыз, синонимдер мен күрделі грамматикалық құрылымдарды қолданыңыз – емтихан қабылдаушыға өзіңіздің ағылшынша жақсы сөйлейтіндігіңізді көрсетіңіз. Өз ойларыңызды білдіру үшін күрделі дизайн мен әр түрлі шақтарды пайдаланыңыз. Present Perfect, Present Perfect Continuous, Conditionals қолданыңыз.

10. Өз ойларыңызды дұрыс жеткізіңіз. Эссе – белгілі бір тақырыптағы ойларыңыздың жазбаша көрінісі. Бұл жерде қарапайым дылық туралы ұмытпау керек. Мүмкіндігінше саясатқа, дінге және басқада күрделі мәселерлерге жоламаңыз. Егер тапсырма ауыр тақырыпты қарастыруды қамтып жатса, өз көзқарасыңызды сабырлы және сыпайы түрде айтыңыз. Эмоцияға берілмеңіз.

Қорытындылай келе, эссе жазу дағдысына үйрену үшін емтихан алдында міндетті түрде дайындалыңыз. Дайындық жұмыстар міндетті турде жазба жұымысында жоғары бағаға ие болуыңызға көмегін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Dorothy E Zemach and Lisa A Rumisek: Academic writing from paragraph to essay.
2. Barry Cusack and Sam McCarter: Speaking skills

3. Simone Braveman: Target band
4. Simone Braveman: Ace the IELTS

Резюме

Написание эссе на английском языке – стандартное задание на экзамене. Именно за эту работу начисляют наибольшее количество баллов, т.к. задание само по себе не из простых. Даже на родном языке не каждый сумеет грамотно и последовательно изложить свои мысли на определенную тему. Что уж говорить, если вам предстоит это сделать на английском языке. Эта статья расскажет о том, как написать эссе по английскому, какие бывают типы сочинений на английском языке, как написать вступление к эссе и какие слова-связки использовать в тексте.

Summary

Writing an essay in English is standard method at the exam. The most points are awarded to this kind of work, because the task itself is not easy. Even in their own language, not everyone is able to correctly and consistently express their thoughts on a particular topic. What we can do if we have to do it in English.How to write an essay in English, what types of essays are in English, how to write an introduction to an essay, and what kind of linking words and transitions to use in the text is considered in this given article.

ӘЛЕУМЕТТІК САЛАНЫ ЖӘНЕ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕР

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ И ТУРИЗМА

INNOVATIVE APPROACHES IN THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE AND TOURISM

УДК 364.02

С.Б. Сарбасова, *к.п.н., доцент*
КазУЭФМТ

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ – ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

В статье рассмотрены актуальные проблемы социальной работы в общественном здравоохранении РК: состояние социальной помощи, подготовка специалистов социальной сферы, а также основополагающие вопросы взаимодействия в подготовке будущих специалистов медико-социальной сферы.

Ключевые слова: *саморазвитие, сотрудничество, партнерство, формирование, социальная работа (далее СР).*

Социальная работа в последнее время приобретает особую значимость в связи с происходящими в обществе социально-экономическими переменами. Подготовка высококвалифицированных кадров в области социальной работы является важнейшей проблемой современности.

«Здоровье – это состояние полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов… это необходимость интегрального видения человека [1]». Возникает необходимость создания новых механизмов, форм и методов медико-социальной помощи всем категориям населения. В соответствии с Законом «О специальных социальных услугах» от 28.12.2008 г в систему здравоохранения были введены штатные единицы социальных работников, психологов с 2011 года. Теория и практика организации медико-социальной помощи населению диктует необходимость социального партнерства, межведомственного взаимодействия и межсекторального подхода в деятельности мультидисциплинарной команды учреждений и организаций социальной сферы: в системе социальной защиты, в системе здравоохранения, в системе образования МОН РК и МВД РК.

Цель исследования: внедрить формы межведомственного взаимодействия науки, высшей школы и производства с перспективой более качественной подготовки конкурентоспособного специалиста социальной сферы.

Материалы и методы: обзор нормативно-правовой базы социального партнерства, анализ теоретической и практической подготовки обучающихся в системе высшей школы, анализ форм и методов межведомственного сотрудничества.

Результаты: социальная работа – это обширный комплекс различных мероприятий, направленных на достижение следующих основных целей:

– Гарантировать населению установленный минимум финансового и социального благополучия на протяжении всех фаз жизненного цикла и в различных ситуациях риска (заболевание, распад семьи и т.д.)

– Развивать способность самих людей к самообеспечению

– Сформировать в будущих специалистах профессиональные навыки организации деятельности междисциплинарной команды.

Уникальность профессионала в сфере социальной работы состоит в том, что он выступает посредником между государством и его гражданами, оказавшимися в трудной жизненной ситуации[2]. Специалист социальной сферы как посредник должен уметь: координировать социальные связи и отношения, управлять своим собственным поведением и эмоциями в межличностном взаимодействии с нуждающимися гражданами.

Образ профессионального социального работника: доброжелательность и открытость; уважение к клиенту; спокойный и рассудительный ум; терпимость и самообладание; конфиденциальность и тактичность; понимание и искренняя помощь; позитивное мышление и вдохновляющее состояние; позиция стороннего наблюдателя3].

Конечная цель деятельности социального работника: грамотное и точное применение социальных знаний, навыков и технологий в нужный момент; сознание и уверенность в правильности выбранного плана действий по отношению к клиенту и ситуации; развитие уверенности, появление силы духа и новых ценностей у клиента; осуществление внутренней трансформации в мышлении и поведении клиента; самопреобразование, развитие, профессиональный и личностный рост социального работника на основе знаний и опыта. [И.В. Пантюк «Методы и технологии социальной работы»]

В 2017 году в РК принята «Концепция дальнейшей модернизации системы социального обслуживания», одним из основных направлений которой является вопрос кадрового обеспечения преобразования системы социального обслуживания. Этот документ был принят на Первом Республиканском Форуме работников социальной сферы 22 сентября 2017 года. В РК в системе социального обслуживания задействованы 28412 штатных единиц, из них- 11400 непосредственно оказывают специальные социальные услуги.

На этом этапе внедрения Концепции работают:

– над пересмотром образовательных стандартов, ориентированных на подготовку СР по определению индивидуальных потребностей граждан и СР по непосредственному оказанию ССУ;

– СР каждые три года обязаны проходить переподготовку или повышение квалификации на краткосрочных курсах;

– Для СР, занятых в системе социальной защиты в настоящее время организованы курсы повышения квалификации и независимая оценка знаний для предоставления сертификатов.

Для выпускников 23 ВУЗов и 18 колледжей, осуществляющих подготовку будущих специалистов социальной сферы Республики Казахстан на современном этапе, вводится внедрение независимой системы оценки квалификации выпускников организации образования.

В связи с этим считаем необходимым перечислить партнеров, где проходят практическую подготовку обучающиеся:

В организациях и учреждениях социальной защиты:	
ЦСО (стационарные и полустационарные)	163
ЦСО по оказанию социальной помощи на дому	508
Центры адаптации для лиц без определенного места жительства	19
Кризисные центры для лиц, оказавшихся в трудной жизненной ситуации	19
Неправительственных организаций в социальной сфере	106
Поликлиники и больницы	в каждом населенном пункте

При разработке Концепции учеными и практиками был рассмотрен ГОСТ стандарт, который должен определить следующие вопросыподготовки квалифицированных кадров:

– Требования к учебно-методическому обеспечению подготовки социальных работников: должны проходить экспертную оценку и получать грифы соответствующих РУМО Казахстана и МОН РК;

– Требования к ВУЗам по организации практических занятий в социальных службах разного профиля, работе со случаями, к выполнению курсовых и дипломных работ, прохождению производственной практики;

– Базовую специализацию будущих СР необходимо начинать на 3 курсе бакалавриата с целью привития практических навыков оказания поддержки разным категориям клиентов. Причем 50% учебных занятий необходимо осуществлять в социальных службах разного профиля, с которыми ВУЗы заключают Договора о создании клинических баз для проведения практических занятий, а также в данном документе должен быть пункт о создании подразделений выпускающих кафедр;

– Необходимо привлечение опытных специалистов базовых социальных служб к процессу обучения и привития практического навыка работы с клиентами в качестве преподавателей, наставников и руководителей производственной практики;

Также были предложены следующие виды специализации будущих социальных работников:

– «Социальная работа в учреждениях здравоохранения»,

– «Социальная работа в учебных заведениях»,

– «Социальная работа в службе занятости»,

– «Социальная работа в службе миграции»,

– «Социальная работа в пенитенциарных учреждениях»,

– «Социальная работа на производстве»,

– «Социальная работа с военнослужащими».

Практическая подготовка СР для учреждений общественного здравоохранения и социально-ориентированных медицинских работников – это этап обучения, неотъемлемая часть в формировании мультидисциплинарной команды специалистов и развитие компетентности у них и углубление профессиональных знаний, умений и навыков /ЗУН/.

Немаловажным в этом плане является также: формирование морально-нравственных и этических норм, критического взгляда в овладении новых превентивных технологий в работе с населением, привитие навыков самим клиентам/пациентам солидарно-ответственного и самосохранительного поведения и образа жизни[4].

Студенты, работая непосредственно на базе практики, усваивают современные технологии работы. Так, внедряемый в учреждениях общественного здравоохранения кейс-менеджмент в работе социально-уязвимыми детьми, семьями в освоении данного метода - способствуют составлению и осуществлению планов индивидуальной СР.

Цель данного подхода/кейс-менеджмента/: создание условий, способствующих более эффективной помощи семьям в воспитании детей и предотвращении риска социального сиротства.

Алгоритм работы СР отражает основные принципы оказания адресной специальной социальной помощи и основан на методологии СР.

Партнеры, вовлеченные, например, на уровне ПМСП /первичной медико-санитарной помощи/ на местном уровне:

– Органы и учреждения социальной защиты;

– Органы и учреждения образования;

– Органы и учреждения внутренних дел;

– Департаменты по защите прав ребенка;

– Акиматы;

– НПО.

Обучающиеся по ОП /образовательной программе/ «Социальная работа» в практических занятиях изучаемых профилирующим и спецдисциплин, в период всех видов практики узнают на практике Алгоритм ведения случая.

Алгоритм – процесс содействия лицу /ребенку или семье/ посредством прямого участия или направления в другие организации для оказания услуг и набор мероприятий, которые проводит СР для того, чтобы адресовать индивидуальные потребности получателя услуг.

Ведение случая – это 9 шагов:

1. Посещение семьи, выявление рисков социального неблагополучия – первичная оценка;
2. Назначение ответственного кейс-менеджера за ведение Семьи;
3. Посещение семьи и вторичная оценка;
4. Составление плана, проекта работы с семьей;
5. Согласование и утверждение плана работы с семьей;
6. Ведение случая и связь с др.секторами, партнерами и НПО по оказанию комплексных услуг;
7. Пересмотр плана работы ведения семьи;
8. Мониторинг и оценка случая;
9. Закрытие случая и мониторинг.

В заключение статьи считаем необходимым обратить внимание на то, что в последнее время новое звучание приобрели такие понятия как «медико-социальная работа» и «медико-социальная помощь». Эти понятия являются элементами СР.

Особенность этой работы – формирование на стыке двух самостоятельных отраслей: здравоохранения и социальной защиты населения. Отечественный и зарубежный опыт организации первичной медико-санитарной помощи свидетельствует о том, что оптимальное взаимодействие вырабатывается после длительной совместной работы, при интеграции совместных усилий для формирования Профессионала нового типа.

Таким образом, кратко изложенные теоретические положения и данные мини исследования по рассматриваемой теме позволяют сделать следующие выводы:

– Обзор теоретических источников показал актуальность проблем высшей школы в плане усиления влияния общения преподавателей, работодателей и студентов на саморазвитие личности будущего специалиста. Необходим поиск и выявление «внутренних ресурсов» по обеспечению саморазвития, самосовершенствования профессионально-личностных качеств будущего конкурентоспособного специалиста.

– Субъект-субъектное общение участников учебно-воспитательного процесса оказывает стимулирующее влияние на саморазвитие личности выпускника ВУЗа, которое состоит из следующих компонентов: целеполагание; потребностно-мотивационная сфера развития личности; планирование совместных действий; формы, методы способы организации общения; рефлексивно-оценочные и коррекционные действия.

Сотрудничество, социальное партнерство как особая социальная категория по своим функциональным и социально-психологическим возможностям готово к осуществлению роли субъекта профессиональной деятельности, а равноправная позиция преподавателя, работодателя и студента при этом и отношение к будущему специалисту как социально зрелой личности актуализируют и стимулируют саморазвитие будущего специалиста[5].

Проведенное исследование не исчерпывает всего многообразия освещаемой проблемы. В дальнейшем целесообразно изучить вопросы формирования креативно-творческой деятельности в соответствии с запросами социума и экономических перемен.

Литература

1. Материалы международной научно-практической конференции «Социальная работа и психология в здравоохранении: развитие инновации и перспективы», Караганда 2019, НАО «Медицинский университет Караганды». – С.5-38.

2. Сарбасова С.Б. Профессиональная практика в системе подготовки специалистов социальной работы в ВУЗе: учебн. пособие, Астана: ИПЦ КазУЭФМТ. – 2016. – С.87-101.

3. Сарбасова С.Б. Интеграция образования, науки и экономики как факторы подготовки конкурентоспособного специалиста. – Аналит.обзор: Астана: ЦНТИ. – 2005. – С.6,20,46.

4. Мусабаев Ю.К. Формирование профессионального уровня социального работника: учебн.пособие, Семей, 2012. – С.33,67.

5. Мусабаев Ю.К. Роль социального работника в организации социально-медицинских мероприятий. – Астана, 2012. – С.4,10,15.

Түйін

Мақалада әлеуметтік серіктестіктің жоғары мектептің қазіргі түлегін оқыту сапасына әсері көрсетілген.

Summary

The article shows the impact of social partnership on the quality of training of a modern graduate of a higher school.

УДК 327:342.56:55.24

В.Ю. Славецкий, *доктор PhD, ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИЙ РЕГИОН В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ГЕОПОЛИТИКИ

Сегодня с большим трудом можно назвать хотя бы одно крупное геополитическое событие не оказавшее своего влияние на нашу страну. Мы приходим к пониманию того, что существующая система международных отношений, не отвечает требованиям современного мирового развития. Современному сообществу с его темпами развития требуется система с максимально урегулированными правилами поведения всех без исключения участников. Не смотря на понимание необходимости изменения существующего положения дел у ее участников нет хотя бы приблизительного согласованного видения будущей системы.

Ключевые слова: *«Центрально-азиатский регион», «геополитика», «террористическое государство», «геоэкономика», «гегемон».*

Процессы глобализации усилившиеся во второй половине XX века и набравшие необычайную скорость в XXI веке во многом изменили систему обеспечения функционирования государства. Сегодня с большим трудом можно назвать хотя бы одно крупное геополитическое или геоэкономическое событие произошедшее в любой точке мира и не оказавшее своего влияние на нашу страну.

Центральная Азия уникальный, историко-географический регион. В силу своего географического положения и транзитного потенциала ЦАР всегда выполнял роль своеобразного связующего моста межу Европой и Азией. Это предопределяло собой, на протяжении всей истории сильную вовлеченность и зависимость от геополитической ситуации в мире. Современные тенденции развития геополитики и геоэкономики в определенной степени повлияли на выстроившуюся систему взаимоотношений внутри региона и региона с окружающим миром. Вызванные изменения не прошли своего пика и странам региона так или иначе придется корректировать свои внешнеполитические векторы с учетом этого сложного комплекса проблем.

Республика Казахстан во главе с Первым Президентом Н.А. Назарбаевым одна из первых в регионе стала задумываться и корректировать свои внутриполитические, экономические и внешнеполитические приоритеты на перспективу вXXI веке. Те значительные и закономерные изменения в системе приоритетных задач по развитию страны нашли свое отражение в новой стратегической программе «Казахстан-2050»[1].

На основе простого анализа можно с уверенностью сказать, что на сегодняшний день серьезное геополитическое воздействие на современном этапе на регион оказывают два основных фактора. Во-первых, значительно усложнившаяся ситуация на Ближнем Востоке. Во-вторых, резко

обострившееся геополитическое и геоэкономическое противостояние Вашингтона с Москвой и Пекином.

Ближневосточное направление стало создавать определенные осложнения начиная с начала XXI века. С момента введения войск международной коалиции в Афганистан и началом боевых действий против движения Талибан[2]. Дальнейшие действия западных стран в регионе привели к катастрофическим последствиям. Применяя как открытое вооруженное вторжение, так и бархатные революции западная коалиция дестабилизировала регион. На сегодняшний день частично или полностью не функционируют государственные институты на территории таких государств как Ирак и Ливия. В значительной степени изменилась ситуация в Сирии, и государственные структуры восстановили свой контроль над основной частью территории[3].

Как закономерный результат, на их неконтролируемой территории возникло террористическое государство ИГИЛ[4]. Помимо большого количества негативных факторов политического и военно-политического характера, в данном процессе сформировалось еще важное экономическое воздействие негативного характера.

Начатые модернизационные процессы в республике только набирают свою силу и на современном этапе основную массу экспортного потенциала Республики Казахстан составляет экспорт минеральных ресурсов. В числе которых важную часть составляют поставки энергоносителей на мировой рынок. Потеря государственного контроля над нефтедобывающими районами Ирака, Ливии, Сирии, привела к началу неконтролируемой добычи и контрофактному сбыту нефти и другого добываемого материала на черном рынке в промышленных масштабах[5].

Черный экспорт осуществлялся через территории соседних государств, где наибольший поток незаконно добываемой нефти например в Сирии, проходил через Турцию[6]. Появление такого большого количества нефтиресурсов на теневом рынке по демпинговым ценам, в конечном итоге негативно повлияло на весь мировой рынок энергоносителей. Произошло как сокращение стоимости так и объемов добываемой нефти и ее стоимости по спотовым продажам. Помимо этого, необратимо произошло сокращение котировок акций нефтедобывающих и экспортирующих компаний.

Для нашей страны все эти события привели к определенному сокращению экспортновалютных поступлений и определенному замедлению экономического роста в республике. Не самое благоприятное воздействие данных событий были осложнены набравшим небывалую остроту геополитическим противостоянием США и России. Особый накал противоречий проявился в 2014 году в связи с событиями в одной из постсоветских республик Украине[7].

События в Крыму, ожесточенное гражданское противостояние на Востоке постсоветской республики стали всего лишь открытой фазой противоречий двух стран. Об открытом вооруженном противостоянии между двумя конфликтующими лагерями не может быть и речи. США и Россия ядерные сверхдержавы обладающие достаточным ядерным потенциалом если не для полного уничтожения своего противника, то для нанесения ему невосполнимого урона. Западные страны ввели жесткие экономические секторальные санкции[8]. В ответ Российская Федерация ответила запретом на импорт большого количества продукции западных стран, что болезненно ударило по многим отраслям экономики Западной Европы. Осуществленные политические шаги не самым положительным образом сказались на экономиках тем или иным образом вовлеченных государств.

В современной геоэкономической структуре Казахстан входит в единственно функционирующий экономический союз, образуя с Россией и другими странами участницами, единое экономическое пространство[9]. Исходя из экономических потенциалов стран участниц Евразийского экономического союза, объективно Российская Федерация является локомотивом данного объединения. Жесткое экономическое давление со стороны западных стран на российскую экономику по цепной реакции замедлило экономический рост и других стран-участниц.

Третьим, также немаловажным фактором, оказывающим свое влияние на страны центрально азиатского региона является начатое президентом США Дональдом Трампом экономическое противостояние с Китайской Народной Республикой[10]. Экономическое противостояние очень быстро переросло в открытую экономическую войну. Подоплека предпринятых Руководством США шагов заключается в первую очередь в огромном отрицательном внешнеторговом сальдо, а

во-вторых, Китай на сегодняшний день единственное государство сопоставимое по экономическому потенциалу с США и способное участвовать с ним в геоэкономической конкуренции.

Стремясь исправить ситуацию в свою пользу, правительство США начало проводить ни чем, не прикрытую политику откровенного протекционизма, полностью нарушая принципы свободной торговли и ВТО[11]. Для этой цели были введены дополнительные таможенные сборы и акцизы, направленные на снижение покупательной привлекательности китайских товаров на американском рынке. Ситуация в данном направлении усложняется тем обстоятельством, что в начавшееся противостояние американцы привлекли уже часть своих европейских союзников.

Для центральноазиатских государств и Казахстана в том числе, такая экономическая война может негативно сказаться на транзитном потенциале. С учетом того, что последние годы наша республика усиленно развивала свои транспортные и логистические возможности, с привлечением большого объема иностранных инвестиций. Данные тенденции несомненно оказывают негативное влияние на темпы нашего экономического роста. Снижение объемов торговли между европейскими странами и Китаем, а по цепной реакции и с другими странами Юго-Восточной Азии, несомненно уменьшит товаропотоки и как следствие валютные поступления.

Данные отрицательные факторы геополитического и геоэкономического воздействия несомненно необходимо нивелировать. Современное казахстанское ученое и экспертное сообщество неоднократно обращало свое внимание на проблемную внешнюю конъектуру современного экономического развития республики. Ранее выстроенная система деверсификации экономики, осуществление ее полномасштабной модернизации находятся еще на начальном этапе своей реализации, и оказать хоть какое-нибудь влияние на ситуации не может.

Начавшаяся полемика и консультативные диалоги представителей исполнительных властей, с ученым и экспертным сообществом, о действиях республики в сложившейся ситуации необходимо констатировать, что ожидаемых результатов не дали. Общепринятые предложения о дальнейшей диверсификации и модернизации экономики носят общепринятый характер. Условно все предлагаемые предложения можно разделить на две обозримые группы.

Предложения первой группы сводятся к усилению диверсификации экономических связей Казахстана по всему миру. С их точки зрения диверсифицированные экономические связи позволят нивелировать потери перенаправляя товары и ресурсы в зависимости от геополитической или геоэкономической ситуации. Подвергая данную точку зрения простому анализу, сразу можно сказать, что все их умозаключения сводятся к неограниченному расширению экономических связей республики с другими странами. Все это хорошо, но в жесткой конкурентной среде выходить на новые рынки надо с интересными или уникальными, а зачастую и демпинговыми предложениями, что не всегда может себе позволить наша страна.

Вторая группа со своим уклоном на ускоренную модернизацию тоже имеет свои слабые места. Так например, успешное внутреннее развитие еще не гарантирует полноценного нивелирования негативного воздействия внешних отрицательных факторов, особенно в современных законах экономического развития. Сложность поиска путей на наш взгляд заключается, прежде всего в сложившейся политической и экономической системы в мире. О ее значительных проблемных моментах и неурегулированности рассказано не мало. Сложность сложившейся ситуации заключается в том, что согласно законам функционирования системы, она в ходе своего функционирования самостоятельно производит трансформационные действия. Если изначально механизм действовал не точно, то со временем его неустойчивая работа будет все сильнее и сильнее сказываться негативно на всей системе.

На наш взгляд, многие предложенные учеными и экспертами пути и механизмы выхода из сложившейся ситуации и нивелирования ее негативных последствий требуют своей скорейшей реализации в жизни. В то же время это лишь одна из плоскостей сложившейся весьма неоднозначно сложной ситуации. Другая часть проблемы требующая своего анализа и решения находится в плоскости функционирования системы международных отношений. Именно в данном компоненте начинают формироваться предпосылки и условия современных кризисных явлений. Суть и смысл любой системы именно в том и заключаются, что в самой системе происходит зарождение и

развитие любого процесса. Остановить и исправить этот процесс можно только либо кардинальным сломом всей системы либо через механизмы и инструментарий ее функционирования.

На сегодняшний день, сложность ситуации обусловлена следующими вытекающими друг из руга факторами. Конец XX века принес с собой разрушение биполярной системы, сформированной после Второй Мировой войны. Конец холодной войны, распад СССР стали знаковыми событиями той поры, и на риски которые с собой принес распад биполярной системы мало кто тогда обратил внимание[12]. Монополярная система сложилась сама собой. Ее принципы функционирования, внедрение ни кто из участников не обсуждал и не регламентировал. Этому уникальному явлению в истории международных отношений ученые и исследователи еще дадут свою оценку.

Новая система, как это не парадоксально вобрала в себя, как большое количество проблемных моментов предыдущей биполярной системы, так и все неоднозначные моменты монополярной системы. Фактически мировое сообщество функционирует сегодня в условиях несбалансированной, трудно прогнозируемой системы со всеми вытекающими из этого последствиями. Уже в логике своей работы современная система мироустройства ориентирована на интересы лишь одного участника – гегемона, и соответственно крайне неустойчива.

Анализ задач гегемона по сохранению своего лидерства, которыми он будет несомненно руководствоваться, даст более точное представление о самой системе и ее принципах. Базовой задачей гегемона является сохранение своего лидерства. Для достижения этого он будет осуществлять ряд шагов. Во-первых, формировать вокруг себя пояс из верных союзников и сателлитов. Для возможности говорить от лица мирового сообщества или его большей части. Во-вторых, пресекать любые попытки оспорить его лидирующие положение. В-третьих, постоянно дестабилизировать политическую и экономическую ситуацию в мире.

Согласно теории хаоса, разработанной Эдвардом Лоренцем любое движение наделено определенной степенью хаотичности. Поэтому мир изначально пребывает в сфере постоянного хаотичного движения. С точки зрения Лоренца существует два типа хаотичной нестабильности: самоорганизующаяся (неуправляемая) и искусственная (управляемая). Управляемая хаотичность или нестабильность со второй половины XX века превратилась в один из самых эффективных инструментов по воздействию на своих оппонентов. Для этого достаточно вспомнить уход Шарля де Голля, целую череду событий в соседней Киргизии, Украину и Венесуэлу.

Контролируемая дестабилизация позволяет гегемону реализовывать сразу несколько факторов способствующих сохранению его доминирования. Во-первых, реализуется старейший принцип политического господства: «разделяй и властвуй». Нестабильная ситуация не позволяет конкурентам договориться о совместных действиях. При такой обстановке все участники действия думают и заботятся только о своих интересах и не настроены идти на взаимные уступки.

Во-вторых, сложная ситуация, контролируемая из вне особенно возле границ оппонента или в жизненно важном для него регионе, отвлекает значительные ресурсы и силы от развития и решения задач по конкуренции с гегемоном. В-третьих, обладая более сильным экономическим потенциалом и внутриполитической стабильностью, а также привлекая ресурсы союзников и сателлитов гегемон в управляемом им же хаосе получит большую выгоду и дивиденды. Это и будет обеспечивать его дальнейшее пребывание на политическом и экономическом олимпе.

Таким образом мы приходим к пониманию того, что существующая на сегодняшний день система международных отношений в ученом и экспертном сообществе обозначаемая, как монополярная система, не отвечает требованиям и условиям современного мирового развития. В мировом политическом и экспертном сообществе уже давно сформировалось понимание необходимости усовершенствования существующей системы международных отношений.

Предыдущие мировые системы также небыли лишены своих недостатков. За это они заслужены подвергались критики со стороны исследователей, но они выполняли свою главную функцию давая мировому сообществу в определенной степени предсказуемую систему поведения на арене других участников сообщества. Современному сообществу с его ускоренными темпами развития требуется система международных отношений с максимально урегулированными и сбалансированными правилами поведения всех без исключения участников.

Проблематичность ситуации заключается в том, что не смотря на понимание необходимости изменения существующего положения дел у ее участников нет хотя бы приблизительного согласованного видения будущей системы. Большое количество участников подразумевает под собой большое количество интересов, согласование которых весьма сложная задача.

В такой сложной ситуации у Центральноазиатских республик в том числе и у Казахстана есть выбор между двумя тактиками поведения. Первый взять за основу свой малый политический вес и дистанцироваться от этих процессов. Второй заключается в активной деятельности на мировой арене. Н.А. Назарбаев в одном из своих Посланий народу Казахстана отметил любые глобальные изменения это также и новое окно возможностей[13].

Учитывая политический вес нашей республики на мировой арене необходимо максимально эффективно использовать геополитическое положение нашей страны. Географически Казахстан лежит между Россией и Китаем и сегодня это основные геополитические и геоэкономические игроки в современном политическом пространстве. Основные политические и экономические интересы страны в центральноазиатском регионе Казахстан сможет урегулировать самостоятельно. В то же время, продвижение своих интересов в других регионах нашей республике необходимо идти в союзе с другими государствами.

На наш взгляд в одном из само быстро развивающихся Юго-Восточном регионе принципиально важно скоординировать свои действия с Китаем и Южной Кореей, в Европе с Германией и Францией. Так или иначе в каждом регионе, где находятся политические и экономические интересы нашей республики есть свои лидеры договоренность с которыми на взаимовыгодной основе можно продвигать свои интересы.

На современном этапе в соответствии с общемировыми тенденциями во внешнеполитической деятельности государства, руководству нашей страны необходимо поднять на новый уровень продвижение национальных интересов на мировой арене. Это обусловлено не только стремлением к нивелированию негативных тенденций в современной геополитике и геоэкономике на развитие страны, но и формированием прочной базы договоренностей в свете постепенного формирования новой системы международных отношений.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 17 января 2014 г. «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_ president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-17-yanvarya-2014-g

2. Наталья Бурлинова.Война в Афганистане (2001 – 2011 гг.): обзор и перспективы.http://www.perspektivy.info/book/vojna_v_afganistane_2001__2011_gg__obzor_i_perspektivy_2011-07-01.htm

3. Лаумулин М.Т. Геополитические, военно-страгические и международные параметры сирийского конфликта. https://isca.kz/ru/analytics-ru/3448

4. Побежден ли ИГИЛ? Дипломатия Франции. Министерство Европы и иностранных дел.https://www.diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etranger/bezopasnost-razoruzhenie-i-neraspostranenie/terrorisme-l-action-internationale-de-la-france/daech-est-il-vaincu/

5. ИГ идет за ливийской нефтью. https://www.gazeta.ru /business/2015/12/14/7966985.shtml

6. Госдеп США признал участие Турции в контрабанде нефти ИГ. https://wfin.kz/novosti/world/item/7220-gosdep-ssha-priznal-uchastie-turtsii-v-kontrabande-nefti-ig.html

7. Чернявский С. И. Россия-Украина: ретроспектива постсоветских отношений. https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-ukraina-retrospektiva-postsovetskih-otnosheniy

8. Настоящее время. Все санкции США и ЕС в отношении России с 2014 г. https://www.currenttime.tv/a/russia-american-european-sanctions/29449693.html

9. Информационный портал Евразийского экономического союза. https://portal.eaeunion.org/ru-ru/public/main.aspx

10.Дональд Трамп и Китай повысили ставки в экономической войне. Чемэтогрозит? https://www.bbc.com/russian/features-49257341

11. World Trade Organization (WTO). https://www.wto.org/

12. Малахова Т.С. Причины и последствия распада биполярной системы: геоэкономический аспект.

https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-posledstviya-raspada-bipolyarnoy-sistemy-geoekonomicheskiy-aspekt
13. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 6 марта 2009 г. «Через кризис к обновлению и развитию». http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-6-marta-2009-goda_1342421128

Түйін

Қазіргі таңда елімізге әсер етпеген ең болмаса бір ірі геосаяси оқиғаны атау әбден қиын екен. Біз қолданыстағы халықаралық қатынастар жүйесі заманауи әлемдік даму талаптарына сәйкес келмейді деп ұғынамыз. Дамуы жоғары қарқынды заманауи қоғамына барынша реттелген бірін қалдырмай қатысушылар мінез-құлық ережелері бар жүйесі қажет. Ағымдағы жағдайды өзгертудің қажеттілігін түсінікті болуына қарамастан, болашақ жүйенің қатысушыларында оның ең болмаса болжалды келісілген ұғынуы жоқ.

Summary

Nowadays it would be difficult to name even one large geo-political event that has not affected our country. We are coming to a realization that existing system of international relations does not meet the needs of modern global development. The modern society, given its rapid development rates, needs a system that properly regulates the rules of the game for all participants, with no exceptions. Although the stakeholders understand the need to change the status quo, no one has an aligned vision for a future system.

ӘОЖ 364.04

А.А. Аманжолова, *п.ғ.к., доцент*
ҚазЭҚХСУ

ӘЛЕУМЕТТІК БАСҚАРУ: ИННОВАЦИЯЛЫҚ БАҒЫТТАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ҚАЗІРГІ РОЛІ МЕН МӘНІ

Берілген мақалада Қазіргі таңда басқарудың осы заманғы (заманауи) теориясын жетілдіру қажеттігі терең сезіледі. Ол үшін ең кем дегенде біріншіден, ғылыми білімнің дербес саласы ретінде ғылым пәні туралы біршама нақты түсініктің болуы, ал, экономикаға, саясаттануға, психологияға және және басқа да бір ғылымға араласпаған болуы тиіс, екіншіден әлеуметтік басқарудың жеткілікті әмбебап анықтамасын шығару керек. Әлеуметтік басқару ғылым ретінде басқарудың экономикалық, құқықтық, саяси және басқа жақтарын арнайы зерттемейді. Әлеуметтік басқарудың зерттеу пәні – осы ғылымдардың теориясы мен методологиясының өзара әрекеті, бұл әрекет олардың өзара қарым-қатынасы және өзара әсерлері барысындағы барлық қоғамдық көріністердің жүйелі байланысына негізделген.

Әлеуметтік басқарудың жалпы теориясында түрлі әлеуметтік жүйелердің өзара әрекетінің негізгі түсініктері, заңдары, қағидалары мен әдістері олардың толықтығының сақталуы, сол тарихи даму кезеңіндегі қоғамға тән мақсат көздеушілікке, жиынтық интеллектінің құндылықтық-нормативтік түсінігіне негізделген жаңа әлеуметтік құрылымдар зерттеледі.

Кілт сөздер: *менеджмент тұрғысынан басқару, жетекшілік, әкімшіліктендіру, жобалау, әлеуметтік ұйымдасулар инновациялары, заңдылықтар.*

Басқару феномені сонау антикалық кезеңнен белгілі, және қоғам мен оның даму заңдылықтарын зерттейтін көптеген қоғамдық ғылымдармен (философия, құқықтану, әлеуметтану, саясаттану және басқалар) зерттелген. Нарықтық қатынастар жағдайындағы басқару туралы ғылымның бөлімі ретінде менеджмент біршама кейін пайда болды (XX ғ. басында) және үлкен шамада экономикалық ғылым контексінде дамыды. Сондықтан, әлеуметтік басқару туралы жеткілікті толық түсінік алу үшін әлеуметтік басқарудың барлық мазмұнын өзіне қамти алмайтын *менеджмент* түсінігімен шектелмеу керек [1].

Қазіргі кезде «Әлеуметтік басқару дегеніміз не?» деген сұраққа бірмәнді жауап алу оңай емес. Барлығы зерттеушінің позициясы мен ғылыми қызығушылығына байланысты. Кейбір авторлар оны заң ғылымымен байланыстырады, кейбірі – экономикалық, немесе әлеуметтік-психологиялық, үшіншілері – әлеуметтанумен байланыстырады.

1. Менеджмент тұрғысынан, басқару – бұл жобалау және әлеуметтік ұйымдасулар инновациялары, ұйымдардың мақсатқа жету әрекеттеріндегі адамдар мотивациясы. Менеджмент теориясында басқару, көп мөлшерде оның практикасында туындайтын нақты ситуация тұрғысынан зерттеледі, яғни ол басқару өнері ретінде қарастырылады.

2. Экономика ғылымы басқаруды біршама аз өндірістік кедергілердегі экономикалық нәтижеге жету тәсілі ретінде талдауға бейім.

3. Құқықтану басқаруды заңдар көмегімен мемлекеттік-құқықтық жүзеге асыру ретінде түсіндіреді.

4. Саясаттану басқаруды қоғамға саяси әдістермен мемлекет тарапынан әсер ету ретінде түсінеді.

Басқаруға түрлі қатынасты білдіретін көптеген позициялар мен басқа да келістер бар. Көбінесе, *басқару* сөзінің орнына мынадай түсініктер қолданылады: жүзеге асыру, жетекшілік, әкімшіліктендіру, менеджмент, ұйымдастыру. Басқарушылық ресурс қоғамның барлық ресурстарының интеграторы болып табылатынын түсінетін уақыт келгендей. Яғни, көбінде қоғамның дамуын айқындайтын, ең алдымен интеллектуалдық-ақпараттық, әлеуметтік ресурстарының интеграторы болмақ. Ол дербес ғылыми білім шебіндегі ішкі заңдар мен қағидалар негізінде өз құралдарына, «қоғам ресурстарына» билік құрады. Тарихи тәжрибе дәлелдегендей әлемге кешегі емес, заманауи басқару парадигмасы қажет. Ол барлық ғылымдар (экономикалық, әлеуметтанушылық, саяси, психологиялық және басқа) жетістігіне *интегралды сапада - әлеуметтік басқарудың заманауи теориясы мен әдістемесіне негізделеді*.

Әлеуметтік жүйенің толыққандылығын, оның тұрақты дамуға жетуін қолдау – ғылыми білімнің - әлеуметтік басқарудың ерекше түрінің басты функциясы. Ол, біріншіден, қоршаған әлемді толық қабылдаудың қажеттілігінің өсуі, екіншіден, қоғамдық өмірдің барлық саласына (экономикалық, әлеуметтік, саяси, рухани), олардың интегралды сапасына жүйелі әсер етудің қажеттілігі.

Зерттеулер көрсеткендей, қазіргі таңда әлеуметтік-экономикалық, мәдени-саяси, руханитұрмыстық сияқты интегралды зоналар пайда болды. Сондықтан, басқару ғылымы жеке бір салаға әсер етумен ғана шектеле алмайды, ол осы салалардың өзара әсерінің жалпы заңдары мен принциптерін ғана зерттеп қоймай, қоғамның мақсаттарына жетуіне бүтін интегралды әсер етуін - өз мүшелерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын арттырады.

Басқарудың түрлі функциялары жүзеге асатын әлеуметтік басқару жүйесіне мыналар кіреді: а) басқару органдарында біріккен түрлі нышандар; б) басқарудың әдістерінің жиынтығын, соның ішінде есептеуіш және ұйымдастырушылық техникалық құралдары жиынтығын қолданады; в) ақпараттардың алуан түрлерін біріктіреді (экономикалық, әлеуметтк, саяси, ұйымдастырушылық және басқалар). Олар ішкі және сыртқы ортаның өзгерістерін ескере отырып, басқарудың субъектісі мен объектісі арасында сенімді байланыс орнатуға мүмкіндік береді[7].

Басқарушылық ойдың тарихы

Басқару өнері мен ғылымы қашан, қалай пайда болғанын бүгінгі таңда ешкім айтып бере алмас. Басқару әр түрлі формада адамдар топ болып жұмыс істеген жерлерде жүзеге асты, және тәртіп бойынша адамзат қоғамының үш саласында жүзеге асты:

Әлеуметтік – топтарда, әлеуметтік қоғамдастықтарды тәртіпті орнату мен қолдау қажеттілігі.

Экономикалық – ресурстарды өндіру мен бөлу қажеттілігі.

Қорғаныстық – жаулар мен жабайы аңдардан қорғану қажеттілігі.

Тіпті, өте көне заманғы қоғамның өзінде топтар әрекетін үйлестіруші, бағыттаушы тұлғалар қажет болған (азық-түлік жинау, тұрғын-үй салу және басқалар). Мысалы, египеттік пирамидалар сол заман басқару өнерінің ескерткіші. Мұндай сирек ғимараттардың құрылысы жоспарлаудың дәлдігін, өте көп адамдар жұмысының ұйымдастырылуынан, олардың іс-әрекетіне бақылау жасаудан тұрған.Басқарудың теориясы мен практикасының дамуын жан-жақты қарастырсақ, бірнеше тарихи кезеңдерді ерекшелеуге болады:

Біршама ұзақ болған басқарудың дамуы оның бірінші кезеңі еді – б. э. д. 9-7 мыңжылдықтан, шамамен XYIII-ғасырға дейін. Білімнің дербес саласы ретінде ерекшеленер алдында адамдар мыңжылдықтар бойы басқару тәжрибесін жинады.

Басқарушылық іс-әрекеттерді жүйелеуге деген талпыныс XIX ғасырдың алғашқы жартысында Англияда болды. Басқарушылық бойынша алғашқы жеке-дара үлгідегі оқулық – ағылшын профессоры, математик, инженер, кәсіпкер Чарльз Беббидждің «Машиналар мен өндіріс экономикасы» (1832 жыл) кітабы.

Әлеуметтік басқару ғылымының негізін қалаушы ретінде американдық инженер және зерттеуші Фредерек Тейлор (1856-1915 жж) танылған. Ол өндірісті ғылым тұрғысынан басқаруға болады деген пікір айтты. Кезінде жаңалық болған бұл құбылысты ол кейін өзінің еңбектерінде ғылыми жағынан жан-жақты зерттеді:

· жұмысқа анализ жасау қабілеттілігі оның орындалуының салдарларын анықтау;
· жұмыстың сол түрін орындаушы жұмыскерлерді (жұмысшылар) іріктеу;
· жұмысшыларды оқыту және жаттықтыру;
· басшылық пен жұмысшылар серіктестігі.

Жүйенің маңызды сипаты – белгілі құралдар мен оның практикалық жүзеге асуы немесе «жүйе техникасы». Ол Ф.Тейлордың жетілдіруі бойынша өзіне мыналарды қамтиды:

1. Жұмыс уақытын айқындау және нақты есеп және осыған байланысты еңбекті үнемдеу мәселесін шешу.

2. Функционалдық мастерлерді іріктеу – жұмысты жобалауда, қозғалысқа үнемдеу мен жалақы саласында, құрал-жабдықтарды жөндеуде, жоспарлау-реттеу жұмыстарына, қақтығыстар мен тәртіпті сақтауда.

3. Еңбек құралдарын, жұмыс операциялары мен қозғалыстарын стандарттау.

4. Реттеуші, орналастырушы бюро құру – жұмыстың түрлерін анықтау және оларды орындаушыларды таратып, орналастыру.

5. Инструкциялық карталар жүргізу.

6. Дифференциалды еңбекақы (прогрессивті).

7. Өндіріс шығындарын калькуляциялау.

«Ұйымдастырушылық мектептің» тағы бір өкілі Г.Форд (1863-1947), өз кезеңінде «автомобиль королі» атанған Г. Фордтың автомобиль өндірісінде конвейерді дүниеге әкелуін мамандар «цехтағы революция» жасады деп есептеді.

Г. Фордтың басты идеялары «Менің өмірім, менің еңбегім» (1922 ж), «Бүгін, ертең» (1926 ж), «Алға қозғалыс» (1930 ж), «Мен білетін Эдисон» (1930 ж) еңбектерінде мазмұндалды.

КСРО-дағы индустриализация кезеңінде кейбір жұмысшылар, инженерлер және жетекшілер Г.Фордтың зауыттарында техниканы, еңбекті ұйымдастыруды және өндірісті басқаруды меңгере отырып, тәжрибе жинақтаған [3].

Г.Форд жүйесінің негізгі принциптері:

· стандартты өнімді конвейер негізінде ірі көлемде өндіру;
· өндіріс процесінің үздіксіздігі және жылжымалылығы;
· максималды жұмыс қарқыны;
· ағымдық өндіріс негізіндегі жаңа технология;
· нақтылы өнімнің стандарты және сапасы ретінде;
· технико-технологиялық жүйенің анықтаушы ролі;
· жүйенің экономикалық тиімділігі;
· адамға, оның әлсіздігіне тәуелді болмау.

Ұйымдастырушылық менеджмент ғылымы мен практикасына маңызды үлес қосқан Г.Эмерсон (1853-1931) өзінің атақты «Өндірушіліктің он екі қағидасы» (1911ж) еңбегінде ол алғаш рет өндірістік еңбектің қағидаларының мағынасы мен күшін түсіндірді.

Сонымен қатар, «ұйымдастырушылық мектептің» классигі болып Анри Файоль (1841-1925) саналады. Ол 1860-1918 жылдар аралығында «Комамболь» ірі тау-кен компаниясында жұмыс атқарған. 1988-жылы ол банкроттық жағдайда тұрған компанияны жетекшілікке алады, және

кейін ол компанияны Франциядағы ең гүлденген компанияға айналдырады.

Жетекші ретіндегі өзінің бай практикалық тәжрибесін жалпылай отырып, ол бірінші болып «әкімшілік теориясын» дүниеге әкелді. Бұл теорияны «Жалпы және өндірісті басқару» (1916ж) кітабында мазмұндады. А.Файоль кәсіпорында алты топ операциялар орындалады деп есептеді:

1. Техникалық – өндіріс, өңдеу және іске қосу.
2. Коммерциялық – сатып алу, сату, айырбас.
3. Қаржылық – қаржыны тарту, және оны игеру.
4. Сақтандыру – адамдар мен мүмкіндікті сақтандыру және қорғау.
5. Есептік – бухгалтерия, калькуляция, есеп және статистика.
6. Әкімшілік – алдын-ала көру, ұйымдастырушылық, орналастырушылық, координациялау және бақылау.

Ол алғаш рет жоғарыда аталған операцияларды орындау үшін кәсіпорын персоналдары игеруге тиіс бағдарларды (қасиет) анықтады:

1. физикалық қасиеттер: денсаулық, күш-қуат;
2. ақыл-ой қасиеттері: түсінушілік, жеңіл қабылдау, жан-жақты талқылай білу, ақыл-ойдың бейімділігі және күш;
3. өнегелік қасиеттер: энергия, тұрақтылық, жауапкершілікті сезіну, инициатива, міндетті сезіну, толыққандылық сезімі;
4. жалпы даму: атқарушы функция облысына жатпайтын түрлі түсініктер қоры;
5. арнайы білімдер: шартты түрде қандай да бір функцияға жататын тәжрибе: практикадан бастау алатын білім.

«Ұйымдастырушылық мектептен» кейін «адам қатынастары» теориясы дүниеге келді. Оның негізін қалаушы Элтон Мэйо (1880-1949) әлеуметтік басқару адам туралы интуитивтік ойларға емес, ғылыми психология жетістіктеріне негізделу керек деп санады [5].

Бұл мектеп «ұйымдағы адам», ондағы «адам факторының» ролі туралы идеяның дамуын бастады. Бұл мектеп өкілдері қазіргі кезде практикада кеңінен қолданылып жүрген басқару инструментарийлерін жетілдірді: адамзат қатынастары, жұмыс шарты, «басқарушы – бағынушы» қатынастары, жетекші стиль, еңбек мотивациясы, топтағы, коллективтегі психологиялық климат және оның жақсаруы.

«Адам мектебі» шеңберіндегі маңызды түйіндердің бірі – жетекші басқа да «адамдық пәнмен» қатар жүретін кәсіби дайындықты меңгеруі тиіс. Олар: басқару психологиясы, әлеуметтік психология, менеджмент социологиясы, іскерлік этикет және басқалар.

Келесі мектеп – *кибернетикалық* – ол шынымен де басқару практикасы мен ғылымының техникалық, технологиялық, биологиялық, экономикалық және әлеуметтік жүйелердегі дамуға революциялық түрде әсер етті. Бұл мектептің негізін қалаушы американдық профессор Н.Винер (1894-1964).

Қазіргі әлемнің көптеген елдері, Қазақстанға тән басқару мәселелерінде ағылшын экономисті Д. Кейнс ілімін еске алуға болады. Ол нарықтық қатынастарды мемлекеттік реттеу теориясының негізін қалаушы болып табылады. Кейнисиандық деген атқа ие болған оның теориясы және А.Смидттің нарықтың өзін-өзі реттеуге мүмкіндігі мен қабілетін теріс дейтін ойы негізінде нарықтық шаруашылықтың апатты салдарын жеңуде, кризистік жағдайлармен күресте, халықтың толық жұмыспен қамтылуын, қоғамдық жұмыстардың ұйымдастырылуын қуаттауда әкімшілік басқарушылық шараларын жетілдіру жатыр [4].

Әлеуметтік басқарудың басты қағидаларына мыналар жатады:

· шешім қабылдаудағы бірігіп бастау және оларды талқылаудағы әріптестік;
· әлеуметтік жүйенің толыққандылығын сақтаудағы басқарудың барлық әдістердің әсерінің бірлігі;
· салалық және жергілікті басқарудың үйлесімділігі;
· стратегиялық мақсаттарға жетудегі приоритеттілік;
· әлеуметтік басқарудың ғылымилығы;
· әлеуметтік басқарудың болжалдылығы;

· еңбек мотивациясы (қуаттау);

· әлеуметтік басқарудың нәтижелері үшін жауап беру;

· мамандарды таңдаудағы, даярлаудағы, орналастыру және қолданудағы рационалдылық;

· басқарудың үнемділігі және тиімділігі;

· жүйелілік (басқарудың объектісін немесе субъектісін түрлі звенолардан тұратын жүйе ретінде қарастыру);

· иерархиялылық (жүйелерді элементтерге бөлінуді талап ететін көпсатылы, көпдеңгейлі ретінде қарастыру; осылайша әрбір саты төмен тұрған сатыны басқарады және бірмезгілде жоғары тұрған деңгейдің объектісі б. т.);

· қажетті көптүрлілік (басқарушы жүйе басқарылушы жүйеге қарағанда көбірек күрделілік пен көптүрлілікке ие болуы керек);

· кері байланыстың міндеттілігі (басқарушы жүйенің басқарылатын жүйеге әсерінің нәтижелері туралы ақпаратты міндеттелгенді фактілі жағдаймен салыстыру жолымен алу);

· бірлік бастауы мен әріптестілік үйлесімі;

· әлеуметтік наразылықтарды болжау бойынша ситуациялық басқару;

· бағдарламалық-мақсатылықпен қамтамасыз ету;

· басқарудағы гуманизм және өнегелік;

· шешім қабылдаудағы дауыстылық.

Қазіргі таңда мамандарды даярлау мен қайта даярлау инновацияға мақсатталып отыр. Инновациялық стратегиялық ойлау «алаңы» құрылуда. Ол біртіндеп кеңеюде, оған интеграциялық кеңістіктің тартылуы жүруде. Оның стратегиялық және тактикалық жетістігі мен құлауы инерция мен басқарушылық мамансыздық әсерінде.

Басқару қағидаларының жүйесі әлеуметтік басқарудың дамуы процесінде өзгереді. Бірақ басқарудың негізгі қағидалары толығымен жоғалып кете алмайды, яғни әлеуметтік басқару жүйесіне жалпы шарттарды білдіреді. Бұл қағидаларды қолданудың формалары мен әдістері әлеуметтік дамудың түрлі кезеңдерінде әр түрлі болуы керек [6].

Әдебиеттер

1. Андреева Г.М: Социальная психология. СПб., 2012

2. Аверченко Л.К. Законы психологии в помощь менеджеру. Новосибирск, 2005

3. Аверченко Л.К. Психологические аспекты формирования имиджа. Реформируемая Россия: социальные аспекты. Новосибирск. 2000

4. Айзенберг М.Н. Менеджмент рекламы. М.,2009

5.Бердалиев К.Б., Өмірзаков С.П., Есенгазиев Б.К., Ерғалиев Қ.Р. Басқару негіздері.-Алматы, 2000

6. Бердалиева Н., Байболенова Л.А., Балошо Қ.Т. Ақпараттық менеджмент негіздері.- Алматы, 2015

Резюме

В данной статье рассматривается в настоящее время глубоко ощущается необходимость совершенствования современной теории управления. Для этого, как минимум, необходимо, во-первых, иметь достаточно четкое представление о предмете науки как самостоятельной области научного знания, а не вмешиваться в экономику, политику, психологию и другую науку, а во-вторых, вывести достаточно универсальное определение социального управления. Социальное управление как наука специально не изучает экономические, правовые, политические и другие стороны управления. Предмет исследования социального управления-это взаимодействие теории и методологии этих наук, основанное на системной связи всех общественных проявлений в процессе их и взаимодействия.

В общей теории социального управления изучаются основные понятия, законы, принципы и методы взаимодействия различных социальных систем, сохранение их полноты, новые социальные структуры, основанные на ценностно-нормативном понимании совокупного интеллекта, ориентированном на общечеловеческие цели в период исторического развития.

Summary

In this article, the need to improve the modern theory of management is now deeply felt. To do this, at a minimum, it is necessary, firstly, to have a sufficiently clear idea of the subject of science as an independent field

of scientific knowledge, and not to interfere in Economics, politics, psychology and other science, and secondly, to derive a sufficiently universal definition of social management. Social management as a science does not specifically study the economic, legal, political and other aspects of management. The subject of social management research is the interaction of the theory and methodology of these Sciences, based on the system connection of all social manifestations in the process of their interaction. In the General theory of social management the basic concepts, laws, principles and methods of interaction of various social systems, preservation of their completeness, new social structures based on the value-normative understanding of aggregate intelligence are studied,

УДК 37.031.2

Р.К. Садыкова, *PhD, ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОДЕЛИ ПРИ ПОДГОТОВКЕСПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

В статье рассматриваются вопросы эффективного использования компетентностных моделей при подготовке специалистов в сфере туризма. При подготовке специалистов для индустрии гостеприимства, где работа с клиентом является определяющим фактором, возникает необходимость создания компетентносной модели ориентированной на решение практических задач. Поэтому возникает необходимость учитывать специфику при формировании компетенций будущего специалиста индустрии гостеприимства.

Ключевые слова: *компетенция, сертификационные центры, отраслевые стандарты, ассоциация работодателей, тренд.*

При подготовке специалистов для индустрии гостеприимства, где работа с клиентами является определяющим фактором, возникает необходимость создания компетентностей модели ориентированной на решение практических задач. Поэтому возникает необходимость, учитывать специфику при формировании компетенций будущего специалиста индустрии гостеприимства.

Важным нововведением на казахстанском образовательном рынке является введение сертификации выпускников, то есть будущих специалистов. Раньше квалификация молодого специалиста - выпускника, подтверждалась комиссией по итоговой аттестации организаций образования. Сегодня в соответствии с Законом РК «Об образовании» процедура присвоения квалификации выпускникам отделена от учебного процесса и передана работодателям. С прошлого года в соответствии с поручением Главы государства начали работу по передаче данной функции ассоциациям работодателей. В настоящее время созданы три сертификационных центра – в туристической, горнодобывающей и нефтегазовой отрасли.

Новые подходы к сертификации выпускников требует практического обучения специалистов и эффективного использования компетентностей модели. Пока еще не отработан до конца законодательный механизм, за последние годы, совместно с Министерством труда и социальной защиты населения, с отраслевыми министерствами, в этом плане была проведена определенная работа. Утверждена Национальная рамка квалификации, а сейчас ведется работа по утверждению отраслевых рамок квалификации и по разработке профессиональных стандартов. Разработанные отраслевые стандарты, где активное участие принимают представители бизнеса других структур, станут основой для разработки образовательных стандартов.

На современном этапе при разработке рабочих учебных планов, силлабусов учитывается мнение работодателей и их оценка по вопросам формирования и освещения тем и использование практического материала.

При рейтинге вузов проводится анкетирование работодателей, учитывается их мнение, кроме их оценки есть еще другие показатели, такие как качественный состав студентов, результаты ВОУТа, качественный состав преподавателей, научно-исследовательская деятельность. Пока работодатели не являются определяющим источником информации для оценки рейтинга ВУЗа и специальности, но последние тренды отмечают, что значимость их мнения повышается, и впоследствии будет играть определяющую роль.

Ограниченность во времени со стороны работодателей на обучение молодых специалистов на месте работы приводят к тому, что повышаются требования к практическим навыкам студентов.

Одним из направлений решения проблемы по привитию практических навыков студентов является использование дуальной системы образования, ориентация на обучение на базе предприятия. При использовании дуальной системы не нужно моделировать рабочую ситуацию в стенах учебного заведения, студент практикуется на реальном предприятии.

Для оценки уровня подготовки студентов и определение их навыков были проведены исследования в форме опроса экспертов в городе Алматы. В результате проведенного опроса были выявлены основные требования, которые предъявляют работодатели выпускникам в индустрии гостеприимства.

В результате проведенного опроса был определен средний рейтинг каждого показателя, который представлен на рисунке 1.

Рис. 1. **Оценка показателей деятельности выпускников для индустрии гостеприимства города Астаны**

Как видно из представленной схемы, наименьшая оценка дана показателю - практические навыки выпускников (3,5 балла). Работодателями также было отмечено, что данный показатель является для них наиболее значимым, но при этом является слабым звеном у молодых специалистов. Кроме того не совсем удовлетворительную оценку дали работодатели по такому показателю, как исследовательские навыки и аналитические методики (5,5 балла) и ответственность и принятие решений (5 баллов).

Следует отметить, достаточно высокие показатели мобильности и адаптации у выпускников. Наиболее привлекательным работником для работодателя является молодой специалист, обладающий не только фундаментальными знаниями по специальности, но, в первую очередь, набором компетенций, необходимых для быстрой адаптации выпускника на рынке труда.

При этом можно выделить несколько проблем, связанных с приобретениями практических навыков молодыми специалистами:

• Упрощение со стороны практиков подходов к анализу и методикам. При проведении анализов, основной акцент делается на упрощение из-за нехватки времени, особенно на предприятиях малого и среднего бизнеса, где отсутствует аналитическое программное обеспечение.

• Априори организационных и юридических навыков над экономическими, финансовыми, маркетинговыми и т.д., слабая сторона подготовки студентов – это получение навыков грамотного оформления документов, умения организовывать процесса, знания какие документы нужны и последовательность их подготовки.

• Незнание тонкостей и особенностей разных сфер деятельности со стороны преподавателей.

Следует отметить, что во время прохождения практики и его работы на предприятии выявлены следующие тенденции:

• использование студентов как дешевую рабочую силу;

• «свежий взгляд» на старые проблемы, т.е. решение своих вопросов за счет идей студентов;

• освобождение от рутинной работы;

• решение вопросов компании, на которые нет времени у персонала;

• привлечение студентов к неквалифицированному труду.

Сама работа по выявлению общих и практических компетенций сместит деятельность вузов в сторону стратегии, направленной на развитие отечественного высшего образования тесно связанного с субъектами рынка.

В рамках данной стратегии определены следующие основные направления, обеспечивающие расширение практической составляющей при подготовке выпускников отечественных вузов:

– переоценка профессиональных компетенций специальностей с учетом разработанных профессиональных стандартов;

– мониторинг мнений работодателей с помощью маркетинговых исследований в форме опроса экспертов;

– увеличение в стандартах количество практиков и времени обучения на практике;

– расширение программ практики, учет мнений работодателей при разработке методических указаний по программе практики;

– дальнейшее внедрение дуальной системы образования в высшей школе.

С другой стороны компетенции должны подкрепляться личными качествами (например, работоспособность, прилежность, увлеченность, выносливость, преодоление трудностей, сдержанность, оптимизм, терпимость при разочарованиях и др.). Это лишний раз свидетельствует о системном характере формирования компетенций: есть значительный сегмент внесодержательных аспектов их формирования (образовательная среда вузов, организация образовательного процесса, образовательные технологии, включая самостоятельную работу студентов, проектное обучение и т.д.). Освоение компетенций происходит как при изучении отдельных учебных дисциплин, циклов, модулей, так и тех дидактических единиц, которые интегрируются в общепрофессиональные и специальные дисциплины. Подчеркивается обобщенный интегральный характер этого понятия по отношению к «знаниям», «умениям», «навыкам».

Поэтому при подготовке студентов необходимо подходить системно и при проведении практических занятий учитывать такие особенности, как развитие работоспособности, умение решать поставленные задачи в рамках отведенного времени.

При этом для повышения уровня практических навыков студентов целесообразно при разработке практических заданий, целесообразно оценивать какие и сколько компетенции задействованы при решении практических задач, какие и сколько компетенции задействованы при подготовке СРС, какие цели поставлены при реализации компетенций.

На основании проведенного анализа можно рекомендовать ряд мероприятий, направленных на расширение практической составляющей в учебном процессе:

• отслеживать при решении практических заданий: сколько компетенций задействовано и какие, и как реализуются поставленные цели по компетенциям;

• приобщать студентов к разработке проектов, которые выступят в качестве методических рекомендаций руководству компании;

• написание курсовых и дипломных работ осуществлять в рамках деятельности предприятия, используя проблемные вопросы компании и методологии.

В целом, остается открытым вопрос как определить будущие тренды в развитии практических навыков. Поэтому компетенции призваны сыграть роль своеобразных фокусов, обеспечивающих постановку целей, проектирование результатов и процессов и, следовательно, прозрачность соответствующих степеней (квалификаций).

Литература

1. Снегов С. В теории и на практике. Почему дипломы туристических вузов так мало «весят»? // Турбизнес. 2007. – №12. – С. 8-9.

2. Тазабеков К.А. Образовательная система Республики Казахстан. Вестник Caman №9 /2005 год.

3. Тазабеков К.А. Образовательная стратегия как органическая часть общего видения будущего развития страны. Алматы: университет «Туран». – 2006.

4. Туристский справочник-KZ 2007: Казахстан. Регионы. Страны мира. Нормативно-правовые акты. Информационно-справочные аппараты: информац.-рекламн. издание. – Алматы: Атамұра, 2007. – 656 с.

Түйін

Жұмыс беру үшін ең тартымды қызметкер – бұл мамандық бойынша іргелі білім ғана емес, сонымен қатар, ең алдымен, түлектің еңбек нарығына тез бейімделуі үшін қажетті құзыреттер жиынтығы бар жас маман.

Summary

The vost attractive employee for the employer is a young specialist who possesses not only fundamental knowledge in the thespeciality but first of all a set of compenxies necessary for the quick adaptation of the graduate in the labor market.

УДК 159.925.6

А.Я. Алиева, *PhD, ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК НАВЫК РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье проведен анализ проблемы изучения эмоционального интеллекта. На основе обзора источников по теме исследования сделан вывод о предпосылках появления термина «эмоциональный интеллект» и причинах его быстрого распространения. Перечислены способности, определяющие эмоциональный интеллект. В работе обосновывается необходимость данного навыкадля развития лидерских навыков. Автором описаны основные умения и навыки успешного развития эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: *навык, эмоциональный интеллект, развитие эмоционального интеллекта, умения.*

Эмоциональный интеллект (EI) – это способность людей распознавать свои собственные эмоции и эмоции других, различать чувства и соответствующим образом выражать их, использовать эмоциональную информацию для управления мышлением и поведением, а также для управления и корректировки эмоций для адаптации к окружающей среде или достижения своих целей.

Хотя этот термин впервые былопубликован в статье «Связь эмоционального значения» преподавателями факультета психологии Колумбийского университета Джоэлом Робертом Давицем и профессором психологии Майклом Белдоком в 1964 году, но приобрел популярность в 1995 году[1]. Чувства, как правило, связаны с EI, так как относятся к человеку, который связывает свой личный опыт с опытом других.

Исследования показали, что люди с высоким EI обладают более высоким психическим здоровьем, эффективностью работы и лидерскими навыками, хотя причинно-следственные связи не были продемонстрированы, и такие результаты, вероятно, будут объясняться общим интеллектом и определенными чертами личности. Например, Гоулман указал, что на EI приходилось 67% способностей, которые считались необходимыми для лидера. За последнее десятилетие EI и методы его развития стали более популярны среди людей, стремящихся стать более эффективными лидерами. Кроме того, стали актуальными исследования предоставляющие доказательства, чтобы помочь характеризовать нейронные механизмы эмоционального интеллекта.

Эмоциональный интеллект был определен Питером Салови и Джоном Майером как «способность контролировать свои эмоции и эмоции других людей, различать эмоции и соответствующим образом определять их, а также использовать эмоциональную информацию для управления мышлением и поведением». Позднее это определение было разбито и уточнено на четыре способности: восприятие, использование, понимание и управление эмоциями. Эти способности различны, но связаны между собой. Эмоциональный интеллект также отражает способность объединять интеллект, эмпатию и эмоции для улучшения мышления и понимания межличностной динамики [2]. Тем не менее, существуют разногласия в отношении определения EI, как в отношении терминологии, так и в отношении практических действий.

Эмоциональный интеллект начинается с умения распознавать эмоции (и их влияние) как в себе, так и в других. Предлагаем некоторые важные умения и навыки для развития эмоционального интеллекта:

1. Умение размышлять. Необходимо задавать вопросы: каковы мои эмоциональные силы? Каковы мои слабости? Как мое текущее настроение влияет на мои мысли и принятие решений? Что происходит под поверхностью, что влияет на то, что другие говорят или делают? Обдумывая подобные вопросы, можно получить ценную информацию, которая может быть использована в ваших интересах.

2. Умение делать паузу. Как и момент, чтобы остановиться и подумать, прежде чем говорить или действовать (легко в теории, сложно на практике). Это может помочь избавиться от смущающих моментов или от слишком быстрых действий. Другими словами, пауза помогает не принимать постоянное решение, основанное на временной эмоции.

3. Умение контролировать свои мысли. Если нет большого контроля над эмоциями, тогда можно контролировать свою реакцию на эти эмоции, сосредоточившись на своих мыслях. Стремясь контролировать свои мысли, нельзя становиться рабом своих эмоций.

4. Навык положительно воспринимать критику. Никто не пользуется отрицательными отзывами. Критика – это шанс учиться, даже если она не доставлена наилучшим образом. И даже когда это необоснованно, онадает представление о том, как думают другие. Когда получаете отрицательный отзыв, надо контролировать свои эмоции и спрашивать себя: как это может сделать меня лучше?

6. Умение быть естественным. Подлинность не означает, что нужно делиться всем о себе. Это значит сказать, что человек придерживается своих ценностей и принципов.

7. Умение демонстрировать сочувствие. Способность проявлять сочувствие, которое включает в себя понимание мыслей и чувств других, помогает общаться с другими. Вместо того, чтобы судить других, чтобы видеть картину их глазами. Сочувствие не обязательно означает согласие с точкой зрения другого человека. Скорее, речь идет о стремлении понять – что позволяет строить более глубокие, более взаимосвязанные отношения.

8. Умение хвалить. Похвала – это ресурс. Все люди жаждут признания и оценки. Когда хвалите других, укрепляется доверие. Все это начинается, когда сосредотачиваетесь на положительных сторонах личности. Затем поделившись конкретно тем, что цените, люди вдохновляются быть лучшей версией себя.

9. Давать полезную обратную связь. Отрицательная обратная связь способна обидеть чувства других. Осознавая это, необходимо воспринимать критику как конструктивную обратную связь, поэтому получатель видит ее полезной, а не вредной.

10. Умение извиняться. Требуется сила и мужество, чтобы сказать, что сожалеете. Но это демонстрирует смирение, качество, которое естественным образом привлечет других людей. Эмоциональный интеллект помогает понять, что извинение не всегда означает, что люди ошибаются. Это значит,что человек ценит ваши отношения больше, чем его ложное эго.

Когда эмоциональный интеллект отсутствует? Кода нервничаете из-за того, что кто-то подводит вас в самый ответственный момент? Или вы едете в общественном транспорте, а тут водитель кричит на вас, что надо выходить только с серединки, так как он не откроет переднюю дверь автобуса. Данные ситуации показывают отсутствие эмоционального интеллекта, когда непонимание проявленных эмоции человека приводит к конфликтам.

Как себя правильно вести в подобных ситуациях, как правильно реагировать? Вступить в конфликт, или промолчать? Конечно, нельзя превращаться в неодушевленную личность, у которой отсутствуют душа и чувства. Наоборот, эмоциональный интеллект дает возможность адекватно оценить ваши возможности и достоинства и не стать жертвой чьих-либо интересов.

Таким образом, чтобы выработать эмоциональный интеллект, важно уметь распознавать свои и чужие эмоции. Этот навык у кого-то имеется, но у большинства людей отсутствует в силу непризнания роли эмоции.

Как ведут себя люди с высоким эмоциональным интеллектом?

– они способны через мимику, голос определять эмоции;

– решают конфликты осознанно, без взаимного обвинения и невыгодного компромисса;

– женщины более довольны своей внешностью;

– люди имеют высокий уровень работоспособности.

Литература

1. Mayer JohnD (2008). «HumanAbilities: Emotional Intelligence».

2. Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта. – СПб.: БХВ-Петербург, 2012. – 288с.

Түйін

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде эмоционалды интеллект жеке тұлғаның маңызды дағдысына айналуда. Адам икемді болады, өз ойын еркін жеткізе алады. Басымдықтарды анықтай білу және қарым-қатынас жасаудың тиімді тәсілдерін бірі болып саналады.

Summury

At the present time of development of society, emotional intelligence is becoming an important skill of the individual. A person becomes flexible, free enough to express his own opinion. Able to determine priorities and choose the most effective ways to communicate.

ӘОЖ 338.48; 796.5

А.Е. Аяпбекова, *геогр.ғ.к., доцент*
«Тұран-Астана» университеті
К.К. Абеуова, *мектеп әкімшілігі*
№59 мектеп-лицейі, Нұр-Сұлтан қ.

САЯХАТТАНУЛЫҚ-ТАНЫМДЫҚ ТУРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ АТАУЛАР

Антропонимика - тіл тарихын, ұлт мәдениетін зерттеуде құнды да бағалы мұра. Тарихтың өткен кезеңдерін қазіргі заманғы шындықпен байланыстыра отырып, біз үйлесімді болашақ өмірге қадам жасаймыз. Ахмет ясауи еңбек жиынтығынан халқының рухани өмірі мен дүние-

танымен ұйымдастырылған туристік экскурсияда танысады. Ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, келешек өскелең жастарға терең білім мен тәрбие беру ісін дамыту және жетілдіру болып табылады.

Кілт сөздер: *тура, ЮНЕСКО, экскурсия, турист, тур, Ұлы дала, география, термин, археология, турөнім.*

Туризм қазіргі заманда қуатты ғаламдық индустриялардың бірі болып келеді. Оның ең бірінші мақсаты туристерді өзіміздің елімізбен таныстыру. Ал туристермен тікелей байланыс жүргізіп жатқан гид-аудармашы, экскурсоводттар. Олар саяхаттанулық-танымдық туризмнің сала бөлігіне күш салып, еліміздің айнасы болып тұрады. Бүгінгі таңда саяхаттанулық сала халықпен мәдениағартушылық жұмыстардың ажырамас бөлігі болып табылады [1]. Мәдени және интеллектуалды деңгейін арттыру құралы ретінде олар дүниетанымның қалыптасуына, адамның дүниетанымын кеңейтуге, оның ақыл-ой қабілеттерін жақсартуға ықпал етеді. Саяхаттанулық-танымдық туризм түрі бұрыннан бері тәуелсіз және сұранысқа ие болып келеді. Оның негізі – елдің немесе аймақтың тарихи және мәдени әлеуеті, оның ішіндегі барлық әлеуметтік ортаны, салт дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын, үй шаруашылық ерекшеліктерін атап көрсетеді. Экскурсияның сапары өзіне танымдық және рекреациялық мақсаттарды қамтуы мүмкін.

Саяхаттанулық-танымдық туризм бүгінгі таңда маңызды нысан болып табылады, өйткені бұл отандық және әлемдік экономиканың маңызды кешені болып келеді [1]. Қазақстан өзінің тарихи-мәдени мұра байлықтарымен туристер мен өлкетанушыларды тартып, Еуразияның қазынасы болып саналады. Сондықтан саяхаттанулық-танымдық туризм ел ішінде даму жолында. Соңғы 5 жыл ішінде туристердің және отандастарымыздың саяхаттанулық-танымдық туризмге қызығушылығы өсе бастады. Қазіргі таңда авторлық экскурсияларды, тақырыптық экскурсияларды ұйымдастырып дамыту және саяхаттанулық қызметтің жаңа нысандарын құру сияқты бағыттарда перспективалар дамуда.

Қазіргі кезде туризм саласы туристерді әртүрлігімен тартып отырады. Ең бірінші кез келген турист қандай бір саяхатты жасайтын кезде, барған елге оның тарихымен танысқысы келіп тұрады. Яғни айтып отырғанымыз, тарих саяхаттанулық-танымдық туризм түрімен бұрыннан бері тығыз байланысты болып келеді. Осыған орай тақырыптық экскурсиялар мен турларға назарымызды аударайық. Тақырыптық экскурсиялар нақты бір тақырыпқа сәйкес жүргізіледі. Олар тақырыпты терең және жан жақты ашып көрсетеді. Тақырыптық экскурсия, шолу (обзорлық) экскурсияға қарағанда туристерге тақырыппен және кез келген нысандармен (объектпен) жақынырақ танысуға мүмкіндік береді [1].

Әлемде көп елдерде тақырыптық экскурсиялар өткізіліп өзінің бір бөлек ерекше орнын алады. «Түркі-ислам өркениетін танытушы Қожа Ахмет Ясауи атындағы атаулар» саяхаттанулық-танымдық туризм бойынша, тақырыптық экскурсиялар мен турлар өткізуге болады[2].

Ұлы адамдардың өнегелі өмрі мен қызметі қашанда Отанының тіршілігімен тұтасып жатады. Заманалар көші озып, кейбір саяси жүйелер өзгереді, бірақ та ұлы адамдар мен елдің тұтастығы, бірлігі ажырамайды.

Даламызға мұсылмандықтың жарық сәулесін шашқан, дініне өте берік, ойшыл қайраткер ретінде халық жанында сақталған біздің Ахмет Ясауи XI ғ. екінші жартысында дүниеге келген. Ясауидің өмір сүрген уақыты, тарихи жағдайлар араб Халифаты үшін жақсы кез емес еді. XI ғасырдың аяғы мен XII ғасырдың басы Халифаттың күш-қуатының әлсіреп, Орта Азияда жеке хандықтар бой көтере бастаған болатын [3]. Ясауи еңбектерінің жазылуы Қарахан қағанатының күшеюімен тұспа-тұс келді. Оның туындылары ірі философиялық ойдарымен бүкіл адамзаттың дамуына қызмет етті. Өзінің атақты «Диуани Хикмет» даналық кітабымен адамдарды адалдыққа, әділдікке, төзімділік пен достыққа, адамгершілік қарым-қатынасқа шақырды.

Ахмет Ясауидың ой-түйіні бойынша сопылық ілім шындыққа тура бастар жол: этика сақтау, адамгершілікті жоғалтпау, адамзатты сүю, жетімді жылатпау, халыққа тек шын сөзді айту, сөз байлығы мен мазмұнын терең түсіну.

Шындықты танудың жолы: шариғат, ақиқат. Ахмет Ясауи – мұсылман әлемінде, әсіресе,

түркі тілдес халықтардың ішінде асқан ойшыл, адал уағызшы, қасиетті адам болып саналған. Өзінің маңына дарынды мүридтерді топтастырып, исламның нығаюы үшін жұмыс жүргізеді [3]. Ол туралы халықтың аузында «Меккеде, Мұхаммед пайғамбар, Түркістанда – Ахмет Иасауи».

Ахмет Ясауи еңбегінің танымдық қуаты мол, ұлағаты ұшан-теңіз. Рухани жаңғыруымыздың қайнар көзінен нәр алып, ұлттық түп-тамырымызды танып, тарихи жәдігерлікті терең ұғып, мәдениетіміз бен имангершілікті тұла бойымызға сіңіруге ықпал тудыратын тәлімі мен ғибраты зор. Белгілі ғалым Мекемтас Мырзахметов құрметті адамдарды мәңгілеу үшін қала көшелеріне, мектептерге, түрлі мекемелерге есімін берілуін ұсынды. Оған себеп Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 21 қаңтардағы №45 Қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік ономастикалық жұмыс тұжырымдамасы» бойынша белгілі тұлға өмірден өткен соң оның есімімен нысандарды атау енгізілген.Түркі халықтарының, соның ішінде қазақ халқының, байырғы мәдениетінің тарихында айрықша орыны бар ұлы ақын, пәлсапашы, ғұлама, әулие Қожа Ахмет Ясауидің есімімен Республикада:

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (ХҚТУ) [4];

Еліміздің нышанына айналған, ЮНЕСКО-ның Әлемдік мұрасы Қожа Ахмет Ясауи кесенесі;

орта білім беру ұйымдары (Қожа Ахмет Яссауи атындағы 123 мектеп-гимназия, Алматы қ.);

«Түркістан Ахмет Ясауи» кәсіби колледжі;

Қожа Ахмет Ясауи мешіті (Алматы облысы, Қарасай ауданы);

Ясауи атындағы көше (Алматы қ.); Ясауи көше (Нұр-Сұлтан қ.).

Көптеген халықтар өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтады [5]. Мысалы, өткен дәуірлердегі Тутанхамон, Конфуций, Ескендір Зұлқарнайын, Шекспир, Гете, Пушкин және Джордж Вашингтон сияқты дүние жүзіне белгілі тұлғалар бүгінде «өз мемлекеттерінің» баға жетпес символдық капиталы саналады әрі сол елдердің халықаралық аренада тиімді ілгерілеуіне септігін тигізіп отыр. ҚР Тұңғыш Президентіміз Н. Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында Әл-Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалардың:

«Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын;

әдебиеттегі, музыка мен театр саласындағы және бейнелеу өнеріндегі ұлы ойшылдар, ақындар және ел билеген тұлғалар бейнесінің маңызды галереясын жасау, қолға алу;

еліміздің тарихи кезеңдерін кеңінен қамти отырып, «Ұлы Дала тұлғалары» атты ғылыми-көпшілік сериялардыш ығарып, тарату жұмыстарын жүйелендіру және жандандыру керектігін негіздейді [5].

Бұл бағытта Қазақстандық ғалымдармен қатар шетелдік мамандар да тартылатын халықаралық көпбейінді ұжым құруға болады. Нәтижесінде, біздің қаһармандарымыздың өмірі мен қызметі жөнінде тек еліміздегілер ғана емес, сондай-ақ шет елдегілер де білетін болады.

Қазіргі уақытта көрікті ерекше жерлер туристік бизнесте жетекші орындардың бірі болып табылады. Қазақстанның туристік бизнесінің бүгінгі жағдайына туризм дамытудың жаңа бағыттарының біріне біз тарихи мәдени туристік кешендердің географиялық атауын ұсынамыз. Бүгінгі таңдағы туристердің кажеттілігін өтеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, қабылдайтын өңірдің мүдделерін ескере отырып, оның болашақтағы мүмкіндіктерін сақтауға бағытталған туризмнің жаңа бағыты.

Географиялық атаулардың шығу тегі, олардың мағынасы бакалавриат пен магистрантар түсіну үшін маңызды болып табылады. «География» және «Туризм» мамандықтары бойынша студенттер мен магистранттар танымал географиялық және туристік терминдер мен географиялық атаулардың мағынасын жақсы түсініп, үйлестіре алуы керек. Табиғи және мәдени-тарихи жағдайлар мен факторлар, сондай-ақ аумақтың топонимикалық белгілері арқылы туристік тартымдылықты қалыптастыру үшін қалыптасқан жердің бейнесі туралы түсінік беріледі. Географиялық атаулар бұрыннан қызықты, есте қаларлық және ең бастысы ғылыми негізделген туристік өнімдердің немесе туристік өнімдердің міндетті элементі ретінде танылған. Топонимикалық ақпараттың құндылығы мен тарихи маңызы география ғылымы мен туристік салада белсенді қолдануын негіздейміз.

Қазақстан Республикасы сирек кездесетін алуан түрлі туристік әлеуетке ие болуымен

ерекшеленеді. Олардың қатарына: «Қожа Ахмет Ясауи кесенесі» жатады. Елімізде қажылық туризмін ең алғаш ұйымдастырған Әмір Темір болды және оның атымен байланысты орында әр жылдары әр түрлі әлеуметтік туризм түрлері жүзеге асырылған. Мәселен 1399 жылы Қожа Ахмет Яссауи қабірінің үстіне салынған кесене ескерткіштердің негізі Әмір Темірдің бұйрығы бойынша орындалған.

Атаулар ғылымның география, тарих, тіл саласында болмасын, өзіндік орынға ие. Атауларды туризм саласының туристік өнім бағытында қалыптастыр үшін ұзақ жылғы тарихи-географиялық, археологиялық ғылыми зерттеулер, ізденістер нәтижесін пайдалану қажет. Экскурсиялық-танымдық туризм (cjnnoisseur tour) жетістікке жету үшін клиенттердің қажеттіліктеріне және заман талаптарын орындауға негізделген, турөнімді өндіру және ғылыми кәсіби тұрғыда ұйымдастырылуы керек [3]. Жер-су атауларының турөнім тұрғысынан топтастырудың алғашқы қадамы жасалынды. Топтастыру нәтижесінде аймақ топонимикасында жергілікті туристік нысандар ерекшеліктерінен хабар беретін атаулар тобы халықтың туристік білімі жинақталғандығы негізделеді.

Бүгінгі турист пен туристік топқа, саяхатшы мен саяхатшыларға жергілікті жердің атаулары құнды деректер болып табылады. Ясауи есімінің – құндылығы мол. Әсіресе жастар тәрбиесі мәселесі біздің өзектілігі жағынан ең алдыңғы мәселелердің қатарынан орын алады. Сондықтан туризмдегі тарихи-мәдени ресурстар тобы танымдық мақсатта еліміздің көне, жаңа тарихымен таныстыру, ұлттық патриотизмді дамыту, халықтың дамуын, өзіндік ерекшелігін көрсетуде тарихи мәдени мұра, ескерткіштер, нысандар ерекше орында.

«Түркі-ислам өркениетін танытушы Қожа Ахмет Ясауи атындағы атаулар» тақырыптағы саяхаттанулық тур бірнеше нысандардан тұрады.

Ұлы бабамыздың ұлы ісі мен қаһармандық өнегесі қай заманда болсын жас ұрпақ жанында мәңгілік қалатын дүние болуы тиіс деп санаймыз «Түркі-ислам өркениетін танытушы Қожа Ахмет Ясауи атындағы атаулар» атты саяхаттанулық-танымдық турды ұйымдастыруға болады. Осы тур маршруты А.Ясауидің белсенділігін, дербестілігін, жеке басының еркін және қайталанбас даралығын танытады. Ясауи жолының маңызын оның өсіріп, тәрбиелеген шәкірттері мен олардың қалдырған еңбектері, ұлттық философиямызға енгізген ойлау жүйесі мен моральдық-этикалық құндылықтар тәсілдерімен ұйымдастыра негізделеді.

Әсіресе өлкетанушы жастардың бойына, ойына, жанына ұлттық идеяны, адами қасиет құндылықтарды түркі дүниесінің ұлы перзенттерінің шығармаларымен дамыту [5].

«Түркі-ислам өркениетін танытушы Қожа Ахмет Ясауи атындағы атаулар» атты саяхаттанулық-танымдық ұйымдастырылған тур нәтежелері:

1. Егеменді Қазақстанның тарихи-мәдени тәжірибесінің беделі мен болашағын белсендіреді

2. Турларға қатысқан туристер, саяхатшылар және өлкетанушы студенттер мен оқушыларды қазақ халқының рухани өмірі мен дүниетанымындағы ұлттық құндылықтарға, ұлттық тәрбиеге бейімдейді.

3. Саяхаттанулық-танымдық тур жұмыстары жаңаша көзқараста, яғни ғылыми-техниканың дамыған мүмкіндіктер мен орындалады.

4. Атаулардың талдамасы бүгінгі жастар заманның, қоғамның алдыңғы легінде болуға, біздің Қазақстанның жарқын болашағы үшін өз қабілет-қарымын, білім-білігін, өнерін, жастық жігеріне шабытына қанат жалғап, шығармашылық тұрғыда өсіп-жетілуіне зор мүмкіндік береді.

5. Қазақ халқының болмысына, мәдениетіне және тарихына деген ізденстер, яғни тиянақтағанда «Қазақтанудың өрісі», қазақ халқы болмысының нақты, тұтас рухани жетілуіне ие болады.

6. Рухани жаңғыруымыздың қайнар көзінен нәр алып, ұлттық түп-тамырымызды біліп, тарихи жәдігерлікті терең ұғынып, мәдинетіміз бен имангершілікті тұлабойымызға сіңіруге ықпал тудыратын тәлімі мен ғибраты мол. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде Ясауи түркі халықтары үшін тарихтағы сіңірген еңбегімен, ұлағатты өмір жолы бүгінгі ұрпаққа ғылыми ізденспен жүйелікпен игерілуі керек. Ұлттық идея – ұлттық сипаттан, ұлттық рухтан, ұлттық жанашырлықтан туындайтыны белгілі. Сондықтан әрдайым түркі дүниесінің ұлы перзенттерінің ерлігіне тағызым етіп, келешек жастарымызды тәрбиелеуіміз – біздің баршамыздың басты борышымыз міндетіміз екенін ескергеніміз жөн. Саяхаттанулық-танымдық турды ұйымдастыру негізінде бабамыздың ұлы ісі

мен қаһармандық өнегесі қай заманда болсын жас ұрпақ жадында мәңгілік қалатын дүние болуы тиіс деп санаймыз.

Әдебиеттер

1. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. – 3-е изд., перераб. и дополн. – М.: Советский спорт, 2002. – 216 с.

2. А.Е.Аяпбекова Топонимы составляющие геосистемы: Учебное пособие. – Астана: «Туран-Астана», 2018. – 116 с.

3. Асқаров А. Ұлы Тұранның Ұлдары. Алматы. «Нұрлы Әлем», 1999 – 408 бет.

4. Назарбаев Н.А.«Ұлы даланың жеті қыры». 2018. URL: http://asa.zhambyl.gov.kz.

5. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. Ақпараттық-түсіндіру жұмысы бойынша әдістемелік құрал. – Астана, 2017. – 106 б.

Резюме

В статье рассматриваются развития и формирования антропонимов Ахмета Ясави и роли туристско-познавательный туров. Доказано что, Ясауи является великим духовным человеком исламской эпохи. Научные труды по сей день не теряют своего воспитательного значения для молодежи.

Summary

The article discusses the development and formation of the anthroponyms of Ahmet Yasawi and the role of tourism and educational tours. It is proved that, Yasaui is a great spiritual man of the Islamic era. Scientific works to this day do not lose their educational value for young people.

ӘОЖ 911.3-027.21 (574)

З.Т. Ауезова, *геогр.ғ.к., профессор*

А.А. Жунусова, *профил бойынша доктор, аға оқытушы*

«Тұран Астана» университеті

ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМЫТУДА МАМАНДАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазақстанның туризм саласы даму болашағы зор қызмет көрсету салаларының бірі болып табылады. Туризм саласын дамытуда елімізде кәсіби мамандардың жетіспеушілігі және соңғы уақытта туризм индустриясы – халықаралық сауда қызметінің жедел дамып келе жатқан түрі. Қазақстанның тұрақты дамуына мүмкіндік беретін туризм саласы валюта қорының молаюына, мемлекет бюджетінің толығуына, жұмыссыздықтың азаюына, жұмыс орындарының көбеюіне, халықтың кірісі мен өмір сүру жағдайының көтерілуіне мүмкіндік беретіндігі және туризм саласында инновациялық технологияны пайдаланудың тиімділігі айтылған.

Кілт сөздер: *туризм, туризм индустриясы, туристік әлеует, туристік орталық, инновация, халықаралық сауда*

Кез келген ғылымды қарастырған кезде ол нені оқытады, зерттеу объектілерін қандай әдістермен зерттеу керектігін, қандай тапсырмаларды шешеді деген сұрақтар туындайды. Мұның бәрі басты әдіснамалық мәселелер. Әр сала бойынша ғылым немен айналысатынын анықтау басқа ғылымдардан айырмашылық шекарасын көрсету болып табылады.

Тіршіліктегі ғылым әлемін өзінше бір көрініс ретінде қарастыруға болады, онда әрбір жеке аудан қандай да бір ғылымды көрсетеді. Олардың арасындағы шекаралары анықталған, кейде аудандары бірін-бірі алмастырып тұрады. Бірақ кейбір сфералары тек бір ғана ғылымға жатады.

Бір ғылымды екінші ғылымнан қандай айрмашылығы арқылы көрсетуге болады?

Бәрінен бұрын ғылым зерттеу объектілерімен айырмашылық жасайды. Ең алғаш Ф. Энгельс, содан кейін кеңес ғалымдары ғылым классификациясын материяның қозғалыс формасы арқылы зерттеп дамытқан. Бұл ғылымдар қарапайым бөлшектер, атомдар, молекулалар, тірі және өлі материялар.

Әртүрлі ғылымдар бір ғана нысанға талдау жасауы мүмкін, бірақ олардың әрбіреуінің өз көзқарастары бар. Нысанның күрделілігіне байланысты көптеген ғылымдар онда өз объектісін табады. Мысалы: тауды бір бүтін бірлік деп қарауға болады – рельеф формасы ретінде, құрайтын пластардың, жыныстардың, минералдардың бірлестігі ретінде қарастыруға болады. Осыдан барып ғылым пайда болады, олар бір-бірімен объектіні зерттеу әдістері мен тәсілдерінен ажыратылады. Бұл әдістің кейбіреулері әмбебап, олар түрлі ғылымдарда қолданылады, бірақ ғылым сондай-ақ жеке әдістерге де ие. Осыған байланысты әдіс өзіне тән бірінші болып объектінің құрылымын анықтайды.

Ғылымдар тек материяның қозғалыс формасына ғана емес, сонымен қатар басқа принциптерге негізделген классификацияға байланысты да бөлінуі мүмкін. Олардың біреуі географиялық ғылымдардың әдіснамасына байланысты. Егер жасушаны алып қарайтын болсақ, оның қай орманда өскені маңызды емес. Егер де кристаллдық құрылымына қызығушылық танытсақ, минералдың қандай ауданнан табылғаны маңызды емес. Ғалымдар материалдық объекті түрінің жалпы даму заңдылықтарын зерттейді.

Алайда, ғылым зерттеушіге табиғаттағы тірі объект комбинациялары, қозғалыс матриясының әртүрлі формаларын тасушы бірлестіктер, жүйеде құрылған, олар кеңістіктегі деңгейімен ажыратылады. Мұндай бірлестіктердің (жүйесінің) кейбіреуі табиғатта бірнеше рет қайталануы мүмкін. Бірақ олардың ішінде индивидтік құрылымдар да бар. Мұндай объектілерді зерттейтін ғылым идеографикалық деп аталады. Номотетикалық ғылымдар үшін заңдылықтардан ауытқу ешқандай роль атқармаса, идеографикалық ғылымдар үшін индивидуалдық объект берілген жүйеде қалай қозғалатынын дәл көрсету маңызды.

Қазақстанның кеңестік одақ тарағаннан кейінгі экономикалық құрылымы тұтастай өзгерді. Экономика құрылымындағы өзгерістер дүние жүзілік шаруашылықпен тікелей байланысты жағдайда жүріп отыр, сондықтан ұлтаралық корпорациялардың енуі Қазақстан экономикасының дамуына, келешегіне, шаруашылық салаларының мамандануына ықпалын тигізуде. Дүние жүзілік шаруашылық – халықаралық экономикалық қатынастардың объективті негізі және маңызды бөлігі. Халықаралық экономикалық қатынастар дүниежүзілік шаруашылық қалыптасқанға дейін де бар болған. Құрылу мен қалыптасу үстіндегі бүкіл дүниежүзілік шаруашылық өз құрамына экономикалық өсу деңгейлері бірдей емес өнеркәсібі дамыған, дамушы және экономикалық жүйесі өтпелі кезеңді басынан кешіріп отырған елдерді біріктіріп отыр. Қаншалықты қайшылықты және әр қилы болса да XX ғасырға қарағанда XXI ғасырдың табалдырығында дүниежүзілік шаруашылық мейлінше біртұтас, үйлестірілген, динамикалық қозғалыстағы шаруашылық болып көрінеді. Қазіргі дүниежүзілік шаруашылық рыноктың және халықаралық еңбек бөлінісінің принциптерінің бейнесіне ие болып отыр. Ал, экономика салаларының ішінде туризмнің қарқынды дамуына Қазақстанның бай тарихын, археологиялық ескерткіштерін, архитектура мен қала құрылысының тарихын, сондай-ақ халықтардың өзіндік мәдениетін, табиғи және мәдени ескерткіштерін жатқызады.

Соңғы уақытта туризм индустриясы – халықаралық сауда қызметінің жедел дамып келе жатқан түрі. Әсіресе, халықаралық туризмнің дамуы валюта қорының молаюына, мемлекет бюджетінің толығуына, жұмыссыздықтың азаюына, жұмыс орындарының көбеюіне, халықтың кірісі мен өмір сүру жағдайының көтерілуіне, яғни Қазақстанның тұрақты дамуына мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда туризм тек елдер арасындағы мәдени байланысты дамытуға ғана емес, өнеркәсібі дамыған, сондай-ақ дамушы елдердің маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуде елеулі рөл атқарады. Әлемдік туризмнің дамуын XXI ғасырдың стратегиялық және экономикалық жоспарының басым бағыты ретінде қарастырады. Қазіргі таңда Қазақстан туризмі – қоғамдық өмірдің күрделі, жан-жақты көрінісі, ол экономиканың пайдасы көп және серпінді салаларының бірі болуы мүмкін. Туризмнің әлеуметтік-экономикалық дамудың негізі бола отырып, шаруашы-

лықтың көлік пен байланыс, сауда, халық тұтынатын тауарлар, ауыл шаруашылығы, қызмет көрсету сферасы және құрылыс т.б. сияқты негізгі салаларына әсері өсіп келе жатыр. Соған қарамастан еліміздің туристік әлеуетінің негізгі бөлігі игеруді қажет етеді.

Соңғы уақытта әлемде туризм саласы айтарлықтай дамып, жаппай әлемдік кеңістік және әлеуметтік-экономикалық құбылыс жағдайына жетті. Оның қарқынды дамуына әрдайым дамып отыратын жер шарындағы елдер мен халықтар арасындағы саяси, экономикалық, ғылыми және мәдени байланыстар ықпал етеді. Туризмді «XX- ғасырдың феномені» деп атайды, бұл шынында да солай, себебі оның жаппай дамуы миллиондаған адамдарға өз Отаны мен басқа елдер тарихы туралы білімдерін кеңейтуге, оларды нақтылап, тұрақтандыруға, кейбір тарихи уақиғалар мен құбылыстардың барысы мен мағынасын жақсырақ түсінуге, елдердің көрнекі жерлерімен, басқа халықтардың дәстүрлері және тұрмысымен танысуға мүмкіндік берді [1,2].

Көптеген адамдар туризмді демалыспен, жаңа білімдер және алған әсерлерімен байланыстырады. Ол өзінің көрмеген жерлерін, халықтардың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін, басқа халықтардың асханасын, табиғи, тарихи және мәдени ескерткіштерді ашу және танып білуге деген ынтасымен қазіргі адамның өміріне терең енді.

Туризм – жай әуестік немесе сән емес, ол көпшілік адамдардың өмірлік сұранысы.

Туризмді жандандырып оның дамуына үлес қосатындар туристік саланың мамандары. Қазақстан экономикасын дүниежүзілік шаруашылыққа интеграциялау және оның қарым-қатынастар мен халықаралық еңбек бөлінісіне белсенді қатысу процестері енді ғана басталып келе жатыр. Дегенмен, мемлекетіміздің соңғы жылдарындағы ұтымды әрі өзара тиімді сыртқы экономикалық байланыстарды нығайтып, дамытуға ұмтылыстарын атау керек. Еліміздің дүниежүзілік интеграциялық процестерге қатысып, көп жақты ынтымақтастықты қалыптастыруға мүдделілігі орнығып келеді, осының негізінде елімізді дүние жүзілік көлемде танып білуде көптеген жетістіктер де баршылық.

Дүние жүзінде Қазақстан экспортының құрылымында шикізаттық бағыттың басым екендігі белгілі. Халықаралық интеграциялық процестерге еркін үйлесуді шешуге мынандай алғы шарттарды орындау көмектеседі:

– КСРО-ның ыдырауымен байланысты бұзылған экономикалық үйлестіру процестерін Тәуелсіз Мемлекеттер Достығы елдері шеңберінде мүмкіндігінше тезірек қайта жаңғырту;

– Өнеркәсібі дамыған және дамушы елдермен, әр түрлі экономикалық топтармен байланыс механизімін жетілдіре білу;

– Қолайлы инвестициялық ахуал жасап, экономикамызға ауадай қажет шетел инвестицияларын тарту және оларды жоғары тиімділікпен пайдалану.

– Экспорт пен импорттың арақатынасын жіті қадағалап, белсенді сыртқы экономикалық саясат жүргізу;

– Экономиканың ғылыми-техникалық прогресс жолымен дамуын ынталандыру.

Табиғат Қазақстанды минералды шикізат қорының негізгі қоймасына айналдырған және табиғи ресурстардың әлеуетімен де көзге түседі.

Бірақ Қазақстанның туризм саласы жеткіліксіздік дәрежеде, еліміз әсіресе ішкі туризм мамандарына, халықаралық туризм мамандарына, қонақ үй менеджменті, және туристік мекемелер менеджерлерінің мамандарына тапшы. Еліміздегі туристік мамандардың басым көпшілігі мамандандырылмаған. Жалпы туризм саласы бұл белсенді демалудың бір түрі және әлемдік экономиканың құлдырауы болмайтын сала. Туризм тек экономикалық ғана емес, бұл әлеуметтік мәдени маңызға ие. Туристердің келуінен шаруашылыққа түсетін пайданы адамдар өте ерте заманда байқады. Солай болса да, тек XIX жүзжылдықтан ғана бастап туризм көптеген аймақтың экономикасына елеулі әсерін тигізе бастады. Туристерге көрсетілетін қызметтен түсетін табыстың жоғарылығына байланысты, кейбір елдер мен аймақтарда XX ғасырдан бастап туристерге көрсетілетін қызмет саласын «туристік индустрия» деп атай бастады. Туристердің қажеттерін өтеу үшін туризм аудандарында бірқатар шаруашылық түрлерін игеруге тура келді.

200 жылдан бері орыс ғалымы М.В. Ломоносов ұсынған «экономикалық география» термині дәл осы уақытқа дейін қолданылып келеді, бірақ оның зерттеу пәні күрделі және дискуссиялық

мәселе болып отыр. Ең біріншіден география деген не? Білетініміздей бұл сөз – гректің «жерді сипаттау» сөзімен пара-пар. Кейбір авторлар бұл терминді «жер» деген сөзінен шыққан дейді, жер беті табиғатына немесе оның бөлігіне қатысты болғанда ғана географиялық зерттеу болды деп тұжырымдауда. Жер бетінің табиғатпен немесе онымен байланыстың болмауы – географияның да болмауы немесе туризмнің болмауы?

Сондықтан да дәстүр бойынша және қысқаша экономикалық география деп аталады. Оны әлеуметтік-экономикалық немесе жай ғана әлеуметтік (қоғамдық) деп атаған дұрыс болады. Қазіргі таңда елімізде білім саласының алдына қойған міндеттері баршамыздан білім беру ісіне ерекше назар аударуды талап етіп отыр. Біз бүгінде Қазақстанның жоғары оқу орындарындағы білім беру және тәрбие үдерісінің мазмұны мен бейнесіндегі елеулі өзгерістерге куә болып отырмыз.

Бүгінде қоғамды дамытудың жаңа тұжырымдамасына сай білім жүйесінде көптеген реформалар жүргізілуде. Жоғары оқу орындарында білім беру функцияларына ерекше назар аудару жөнінде кеңес берілді. Өйткені жоғары білім беру мекемелері алдында елінің қазіргі жағдайы мен болашағына жауапты, жаңа қоғам құруға талпынатын Қазақстан азаматтарын және ұлтжанды азаматтарды тәрбиелеу іспетті маңызды міндеттер тұр.

Ендеше еліміздегі білім беруді дамытудың қазіргі заманғы кезеңін – оқытудың дәстүрлі түрінен инновациялық әдістерге ауысқан кезең деп сипаттауға болады. Жаңашыл білім беру әдістері, басқару жүйесіндегі тәртіптерді меңгеру және қолдану, жаңа педагогикалық озық тәжірибелерді оқыту, тарату, және т.б. сол сияқты процестер білім жүйесін инновациялау қажеттілігіне алып келді. «Инновация» термині ағылшын тіліндегі «жаңашылдықты енгізу» деген мағынаны береді. Ал, инновациялық білім беру жүйесінің негізгі мақсаты да оқыту мен тәрбие беруде жаңа үрдістер мен әдістерді тәжірибеге енгізу болып табылады. Инновациялық білім беру жүйесі алдымен оқытушылар мен білім беру қызметкерлерінің компьютерлік сауаттылығы жағынан жоғары дәрежеде болуын қажет етеді.

Білім беру саласындағы инновацияны жасау, игеру және тарату – жаңа білім беру жүйесін қалыптастырады. Бұл икемді, ашық, жеке тұлғалық және адамның бүкіл өмір бойы үздіксіз білім алуының жаһандық жүйесі.

Қазақстан Республикасы үшін білім беру мен ғылымды дамыту, экономикалық жүйенің бәсекеге қабілеттілігін жоғарлатудың бірден бір жолы инновациялық білім беру болып есептеледі.

Білім беру жүйесіндегі инновацияларда ең бірінші маңызды рөль атқаратын – оқыту мен білім берудің жаңа әдістері мен тәсілдері;

– технологиялық инновациялар – жаңа білім беру технологиясы;

– ұйымдастырушылық инновациялар – жаңа ұйымдастырушылық құрылымдар және білім беру саласындағы жаңа формалар.

Жалпы инновациялық іс-әрекет – қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына оң өзгерістер әкелетін іс-әрекет. Әрбір оқытушы өзінің оқу-жұмысын дамыту үшін түрлі құралдар арқылы өзінің іс әрекетін саналы түрде өзгертіп отырады.

Сонымен қатар, инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Кейінгі кезеңде ғалымдар өз зерттеулерінде оқу-тәрбие ісіне жаңалықтарды енгізіп, тарату мәселесін қарастырады. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жанжақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Жалпы жаңа технологиялар мамандар мен студенттердің шығармашылық қабілеттерін арттыруға өз үлесін қосады. Ал, жаңа технологияны қолдану, оқып үйрену, меңгеру, өмірге ендіру, дамыту кезеңдері арқылы іске асады.

Ғылым мен техниканың дамуымен әлеуметтік өмір деңгейі де өзгеріп отырады. Осының бәрі табиғат байлығына адам миы мен күшінің жұмысынан туады. Әр адамның ойы мен білімі әр қоғамға қандай керек болса, табиғат пен оның байлығы да сондайлық керек. Мұның өзі дүние бір бірімен байланыста дамитынын ондағы адам мен қоғам аралық қатынасты да қадағалай білген жөн.

Сонымен қатар, халықаралық туристік байланыстарды нығайтуда әлемдік тәжірибеде қолданылып жүрген жаңа технологияларды енгізуді ескере отырып, саланың ақпараттық кеңістігін қалыптастырудың маңызы зор[1,3].

Іскерлік ойындарының дидактикалық, тәрбиелік және дамытушылық (әлеуметтендірушілік) маңызы да өте зор. Берілген материалдан маңыздысын, ең бастысын бөліп алады, басқа нәрселермен салыстырады, оны жүйелеп, қорытындылайды, нақтылайды, анықтайды және ұғымға түсінік береді, оны дәлелдейді немесе жоққа шығарады, модельдейді. Жалпы студенттердің ойлау қабілетін арттыру үшін қолайлы деп санайтын әдістерге: жарыс, сайыс, студенттің қиялын, бақылауын қолдану, танымдық ойын және шығармашылықпен орындауға арналған тапсырмаларды көбейту.

Жалпы оқытудың пәрменді әдіс тәсілдерін қолданудан сабақтың тиімділігі және сапасы арта түсетіні белгілі.

Қазіргі нарық жағдайында шетелде Қазақстан туралы сапасы жоғары полиграфиялық және аудиобейне жарнама материалдарын шығару және белсенді түрде тарату қажет. Қазақстанға туристерді тартуға өлкетану жариялымдары, жарнама-баспа қызметі өз ықпалын тигізеді. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалануға, оның ішінде Интернет жүйесінде Қазақстанның туристік фирмаларының WEB-сайттарын құруға айрықша мән берілуі қажет.

Бұдан басқа халықаралық байланыстарды нығайтуға туризм индустриясында жұмыс істейтін білікті мамандар да пәрменді көмек көрсете алады. Туризм саласына білім беру гранттарын көбейту жолымен туристік индустрия үшін кадрлық әлеуетті дамытуда мемлекет тарапынан қолдау қажет. Кадрларды даярлау жүйесін арнайы орта білім беруден бастау керек. Бұл үшін республиканың қалаларында қонақ үй-ресторан ісі және туризмге маманданған колледждерді ашу жөн. Сонымен қатар, туристік салаға арнап мамандарды дайындайтын жоғары оқу орындарында халықаралық тәжірибеге сәйкес білім беру сапасының сертификациясын енгізу қажет. Бұдан басқа туристік саланың кадрларына арнап, дүниежүзілік туристік ұйыммен, туристердің қазақстандық қауымдастығымен, Қазақстанның жоғары оқу орындарымен және халықаралық білім беру мекемелерімен бірлесіп, тұрақты жұмыс істейтін кәсіби даярлық курстарын құру да артық шара емес.

Туристерге қызмет көрсетудің сапасы, қазақстандық туристік өнімнің бәсекеге қабілеттілігін артуы және республикамызға шетелдік туристік ағындардың үлкеюі туристердің қауіпсіздігіне де байланысты. Қауіпсіздік туризмді дамытуға, ең алдымен келушілер ағынын көбейтуге немесе азайтуға әсер ететін маңызды фактор.

Туристің қауіпсіздігі мемлекет саясатына, туристік фирмалар қабылдайтын шараларға, сондай-ақ туристің жеке басының іс-әрекетіне де тікелей байланысты.

Жаңа технологияларды қолдану туризм объектілері, әуе билеттерін және қонақ үйлердегі орындарды броньдау, клиенттің қалауы бойынша туристік қызметтер пакетін қалыптастыруды қоса алғанда, Қазақстанның туристік әлеуеті жөнінде қажетті ақпаратты тұрақты негізді ұсынып тұруға мүмкіндік береді. Қазіргі күнгі технологиялардың мүмкіндігі әлемнің кез келген түкпіріндегі әлеуетті туристерді толық ақпаратпен қамтамасыз етуде ерекше және бағаланбас болып отыр.

Бүгінгі күні туристік орталықтарды ұйымдастыру жөнінде жинақталған әлемдік тәжірибе бар Германия, Оңтүстік Корея, Жапония және ТМД елдері ішінде Мәскеу (РФ). Бұндай орталықтар туризмді дамытудың әлеуетті мүмкіндіктерін және көрсеткіштерін жүйелеу жөніндегі интенсивті жұмыстар жүргізуге, туристік қызметтердің әлемдік нарығында ұлттық туристік өнімді тұтыну үшін сұранысты зерттеу мен ұсынысты қалыптастыруға, мемлекеттің халықаралық туристік беделін нығайту мақсатында ірі халықаралық іс-шаралар мен форумдарды өткізуге мүмкіндік береді.

Туристік саланы ақпараттық қамсыздандыру үшін келесі іс-шараларды жүзеге асыру қажет: интерактивті геоақпараттық жүйені енгізу үшін инновациялық және ақпараттық технологиялардың Республикалық туристік орталығын құру, ұқсас халықаралық жүйелермен бірігу мақсатында Қазақстан аумағында бірегей туристік-ақпараттық жүйе құру, ұлттық туристік өнімді халықаралық нарыққа жылжытуға септігін тигізетін тағы бір фактор – шет елдің турагенттерін еліміздің туристік мүмкіндіктерімен танысу, қарым-қатынас орнату үшін мемлекетімізге шақыру[2,3].

Болашақ мамандар студенттерді инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар студентті оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Студенттердің танымдық ой

белсенділігін қалыптастыруда іскерлік ойын сабақтарын өткізу студенттерді өз бетінше ізденуге, ойлау қабілетін арттыруға, тапқырлыққа баулиды. Студенттердің сабаққа деген ынтасы артып, олардың шығармашылық ой-өрістерін, түсінік-танымдарын еселеп арттыра түседі.

Сонымен қатар сабаққа дайындық барысында студенттер әр түрлі газет-журналдарды, көмекші құралдар мен анықтама кітаптарды пайдаланады, яғни бір сөзбен айтқанда оқушылардың өз бетінше шығармашылық ізденіспен жұмыс жасау қабілетін арттырады.

Ең бастысы туризм мамандығында оқитын студенттер арасында өткізілген рөльдік ойын және іскерлік ойын сабақтары студенттердің көңілін өз бетінше ізденушілікке аударып, қабілеттілігін көп арттырады.

Жаңа технология жүйесінде проблемалық, іскерлік ойын арқылы оқытудың маңызы зор екендігін анықтайды. Мұндай сабақтар студенттердің логикалық ойлау қабілетін де дамытады, пәнге деген қызығушылығын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді. Іскерлік ойын сабақтарын өткізу технологиясы 3 кезеңнен тұрады.

І кезең. Дайындық кезеңінде рөльдерді бөлу, топтарға бөлу, алдын ала таныстыру, қажетті материалдарды жинау,

ІІ кезең. Ойын кезеңінде хабарламаларды тыңдау, пікірталас жасау, қабылданатын шешімді талқылау және талқыланған шешімді қабылдау,

ІІІ кезең. Проблеманы шешудің тиімді жолдары іздестіру.

Іскерлік ойындарының дидактикалық, тәрбиелік және дамытушылық маңызы да өте зор. Берілген материалдан маңыздысын, ең бастысын бөліп алады, басқа нәрселермен салыстырады, оны жүйелеп қорытындылайды, нақтылайды, анықтайды және ұғымға түсінік береді, оны дәлелдейді немесе жоққа шығарады немесе үлгілейді. Жалпы студенттердің ойлау қабілетін арттыру үшін қолайлы деп санайтын әдістерге: жарыс, сайыс, студенттің қиялын, бақылауын қолдану, танымдық ойын және шығармашылықпен орындауға арналған тапсырмаларды көбейту. Жалпы оқытудың пәрменді әдіс тәсілдерін қолданудан сабақтың тиімділігі және сапасы арта түретіні белгілі және толыққанды мамандарды тәрбиелеп шығаруға себебі бар екендігі сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. А. «Қазақстан – 2030» Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім, 1997.

2. Вашенко В. Инновационность и инновационное образование //Alma mater. –2017.

3. Селевко Г.С. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. М., 2018.

Резюме

Туризм во всем мире считается одной из самых значительных отраслей экономики. Туризм – это сложный процесс, в основе которого лежат наука, культура и образование. С переходом к рыночным отношениям в Казахстане, стало ясно, что без высококвалифицированных, культурных, знающих свое дело кадров немыслимы глубокие качественные изменения в туристической отрасли.

Summary

Tourism around the world is considered one of the most significant sectors of the economy. Tourism is a complex process based on science, culture and education. With the transition to market relations in Kazakhstan, it became clear that without highly qualified, cultural, knowledgeable personnel deep qualitative changes in the tourism industry are unthinkable.

ӘОЖ 364.016

А.К. Уашева, *PhD доктор, аға оқытушы*
Б.Ф. Жаксыбаева, *магистрант*
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕТІМДІКТІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ ҰТЫМДЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Балалардың әл-ауқаты және олардың өмір сүру сапасы салауатты қоршаған ортаның, тиімді басқарудың және мемлекеттің тұрақты дамуының негізгі индикаторлары болып табылады. Бұл мақалада әлеуметтік жетімдікті әлеуметтік құбылыс ретінде талдау жүзеге асырылды. Сондай-ақ, әлеуметтік жетімдіктің алдын алуда қолданылатын әлемдік тәжирибе қарастырылған. Оның ішінде АҚШ тәжірибесі, Германия, Франция елдерінің тәжірибесіне талдау жасалды. Аталған елдердің тәжірибесін елімізде қолданудың тиімді тұстары анықталды.

Кілт сөздер: *жетімдік, әлеуметтік жетімдік, АҚШ тәжірибесі, Германия тәжірибесі.*

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы «Біздің басты мақсатымыз – әлеуметтік қауіпсіздік және азаматтарымыздың бақуаттығы. Бұл – қоғамдағы тұрақтылықтың ең жақсы кепілі. Біздің қоғамда уақыт сынына төтеп бере алатын жаңартылған және әлдеқайда тиімді әлеуметтік саясатқа деген сұраныс өсіп келеді»,-дей келе, «Бейбіт өмірдің өзінде бізде мыңдаған жетімдер бар - балалар үйлері толы. Бұл, өкінішке қарай, жалпыәлемдік үрдіс және жаһанданудың сынағы. Бірақ біз бұл үрдіспен күресуіміз керек. Мемлекетіміз бен қоғамымыз жетімдерді асырап алуды және отбасы типіндегі балалар үйлері салынуын көтермелеуі қажет. Ерлердің әйелдер мен балаларға мүлдем жауапсыз көзқарас танытқан оқиғаларының саны өсуде. Бұл біздің дәстүрімізге, мәдениетімізге тіптен жат. Балалар – қоғамымыздың ең әлсіз және қорғансыз бөлігі және олар құқықсыз болуға тиіс емес. Біздің топырағымызда туған кез келген сәби – қазақстандық. Және мемлекет оны қамқорлығына алуға тиіс. Елбасы ретінде мен әрбір сәбидің құқығы қорғалуын талап ететін боламын».

Жетімдік институты соғыстың, эпидемияның, аштықтың, ата-аналар өлімі, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени дағдарыстардың нәтижесінде қалыптасты. Аталған әлеуметтік институтқа әрбір мемлекет қандай да бір ықпал етіп, бұл құбылысты азайтуға тырысты.

Фостерлік отбасы деп «жергілікті билік органдарының қамқорлығына алынған балалар (туған аға-інілері мен апа-қарындастарын қоспағанда, үшеуден артық емес) орналастырылатын уақытша отбасын» түсінеді. Фостерлік отбасы баланы биологиялық ата-аналарға қайтару немесе оны асырап алуға беру мүмкіндігін жоққа шығармайды [1].

Мәселен, Ұлыбритания Балалар туралы Заңының 23 бабына сәйкес фостерлік ата-ана – 1) баланың биологиялық ата-анасы болып табылмайтын, бірақ ол үшін ата-аналық жауапкершілікте болатын адам; 2) жергілікті билік органдарының шешімімен оның отбасына орналастырылған баланы қамқорлыққа алатын және тәрбиелейтін адам, олар мен баланың туған ата-аналары арасында құқықтарды шектеу кезінде; 3) егер бала мемлекеттік қамқорлықта болса және осы мекемеге орналастырылса, стационарлық мекеменің өкілі. Осыған байланысты, фостерлік отбасын, кейбір ұлттық ерекшеліктерді (отбасындағы балалар санын, заң практикасы нормаларын, отбасының әлеуметтік мәртебесін) қоспағанда, біздің еліміздегі бала асырап алушы отбасының аналогы деп есептеуге болады.

Шетелдерде фостерлік отбасы институтының тамыры балаларға қатысты зорлық-зомбылықты болдырмау туралы идеяда өз бастауын алады. Осының нәтижесінде баланы отбасынан алып қойғандықтан, ата-анасын ата-ана құқықтарынан айыру туралы сотқа өтініш берген, ал балаларға жаңа тұрғылықты жері қамтамасыз еткен. Алайда бастапқыда ешкім баламен де, оның туған ата-анасымен де отбасындағы жағдайды қалыпқа келтіру бойынша жұмыс жүргізбеген.

АҚШ-та фостерлік отбасы жүйесінің қалыптасуының бірінші кезеңі әртүрлі қиындықтармен сипатталады, олардың арасында мыналарды атап өткен жөн:

1) уақытша болудың орнына ұзақ мерзімге асыраушы отбасыларға жетімдерді орналастыру;

2) асыраушы отбасылармен және балалармен жұмыс жасаудың жеке нысандары емес, топтық түрлердің басым болуы;

3) асыраушы тәрбиелеу бағдарламасымен аздаған кәмелетке толмағандарды қамту (әртүрлі штаттарда осындай жоспарлаудан тыс қалған балалардың үлесі 13-тен 77%-ға дейін);

4) асыраушы отбасыларда тұратын балаларын туған ата-анасының көруіне рұқсет бермеу;

5) ата-ана құқықтарынан айыру рәсімінің күрделенуі;

АҚШ-та 2011 жылы асырап алынған балалардың жалпы саны 9 мың адамды құрады, одан кейінгі екі жыл ішінде біртіндеп төмендеуді жалғастырды (2012 жылы – 8 668 адам, 2013 жылы 7 094 адам тиісінше) [US adoptions of foreign children plunge to 21-year low in part due to Russia ban. URL: http://www.theguardian.com/world/2014/mar/21/us-adoptions-foreign-children-russia.]. Асырап алынған балалардың жалпы саны 9 мың адамды құрады. Бұдан басқа, сарапшылар халықаралық бала асырап алу санының жалпы әлемдік практикада айтарлықтай төмендегенін атап өтеді: 2004 жылы 45 299 жетімнен 2011 жылы 23 626 дейін.

Асырап алуға жататын жеті жасқа дейінгі дені сау ақ нәсілді балалардың жетіспеушілігінен АҚШ-та халықаралық асырап алуға айтарлықтай сұраныс бар. 2013 жылы Америка азаматтары Қытайдан – 2 306, Эфиопиядан – 993, Украинадан – 438, Ресейден – 250 бала асырап алды. Басқа да донор елдердің қатарында Гаити – 388 адам, Конго – 313 адам, Уганда – 276 адам. АҚШ-тан басқа халықаралық асырап алу бойынша белсенді саясатты Франция (жыл сайын 3 777 бала асырап алу), Канада (2 222), Германия (1 567) жүргізеді. Норвегияда, Данияда, Голландияда, Израильде өз жетімдерінің толық болмауына байланысты бала асырап алудың үлкен үлесі басқа елдерге тиесілі [Healy, L.M. & Thomas, R.L. International Social Work: A retrospective in the 50th year. International Social Work. 2013. 50 (5). Pp. 581-596.].

Асырап алған отбасының уақытша сипатына қарамастан, кейбір жағдайларда бала онда тұрақты түрде қалуы мүмкін. Баланың АҚШ-та асырап алған отбасында болуының орташа ұзақтығы соңғы жылдары 1998 жылғы 20,5 айдан қазіргі уақытта 15,8 айға дейін төмендеді. Оңтүстік Австралияда жүргізілген зерттеулер нәтижелері асырап алған балалардың 20%-ы 35 асырап алған отбасында тұруда; 18%-ы 6-9 орынды, 24%-ы 10 және одан да көп отбасы биологиялық ата-аналардан алынғаннан кейін ауыстырғанын анықтады [Foster care adoption in the United States: A state by State Analysis of barriers & Promising Approaches. URL: www.nationaladoptionday.org.].

Орын алуы мүмкін себептер ретінде: баланы асырап алушы отбасынан алып қою салдарынан оның психикалық денсаулығына айқын зиян келтіру; ресми асырап алудың мүмкін еместігі; асырап алушы ата-аналардың баламен айырылғысы келмеуі; баланы күтіп-бағуға және оған медициналық қызмет көрсетуге төлемдерді қамтамасыз ету; материалдық қаражат алу қажеттігіне байланысты оны асырап алуға немесе ресми қамқоршылықты ресімдеуге мүмкіндігі жоқ кәмелетке толмаған туыстарын отбасына орналастыру болуы мүмкін. Сонымен қатар, 18 жасқа дейінгі жасөспірімдер үшін, өзінің де, қабылдау отбасында да тұруға ниет білдірмейтіндер үшін (Independent Living Program), ресімдеу тәртібі, мысалы, Солтүстік Каролина штатында көрсетілген штаттың жалпы ережесіне (General Statute 7A717, Article 56 «Emancipation», NC) 56 бабына сәйкес жүзеге асырылады. Өз бетінше тұратын жастар санының 2011 ж. 1 565-тен 2013 ж. 1 485-ке дейін азаю үрдісі байқалады [Foster care data book. Office of Business Intelligence Department of Human Services, October 2013. URL: http://www.oregon.gov/dhs/abuse/publications/children/2012-cw-data-book.pdf.].

АҚШ-та жетімдерді отбасылық орналастырудың жеті түрі бар:

1) туыстарының отбасына орналастыру;

2) баланың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төнген жағдайда оны асырап алушы отбасына шұғыл орналастыру;

3) кәсіби даярлықтан өткен және осы қызмет түрімен айналысуға лицензиясы бар кәсіптік асырап алушы отбасына жіберу;

4) денсаулығы проблемалары болған жағдайда отбасы үлгісіндегі шағын жинақты үйлерге/интернаттарға ауыстыру;

5) штат/округ заңнамасында көзделген тәулік бойы медициналық-психологиялық-педагогика-

лық қызмет көрсететін мамандандырылған интернаттық мекемелер;

6) балаларға көмек көрсететін, бірақ дәрі-дәрмекпен емдеуді көздемейтін мамандандырылған асыраушы отбасылар;

7) штаттан тыс асырап алушы отбасыға орналастыру.

Балаларды туыстардың отбасына отбасылық өмір сүрудің бір түрі ретінде орналастыру АҚШ-та жақында ғана тәжірибеге ене бастады және соңғы уақытта тиісті көрсеткіштер 18%-дан 31%-ге дейін өсті. 1996 жылдан бастап туыстар біздің зерттейтін категориядағы балаларға қамқорлық жасау кезінде бірінші кезекте құқық алды. 2013 жылғы статистика мәліметтері бойынша, 640 мың американдық бала туған-туысқандарының отбасында тұрады. Бұл сан әлеуметтік қызметтер мен сот тарапынан араласусыз туысқандарының отбасыларында тұратын балаларды есептемегенде, мемлекеттің қамқорлығындағы балаларды ғана қамтиды. Балаларды туыстарының отбасына орналастырудың барлық жағдайларының 77%-ға жуығы әлеуметтік қызметтер мен сот жүйесінің араласуынсыз ерікті негізде болады, нәтижесінде жеке қамқорлық (private kinship careэ) деп аталады [Бессчетнова О.В. Трансформация института сиротства в современном российском обществе. Дисс. на соис.ученой степени д.с.н., Белгород, 2017].

Егер баланы туыстарының отбасына орналастыру қамқоршылық және қорғаншылық органдарының немесе әлеуметтік қызметтердің қатысуын көздесе, ол қоғамдық қамқоршы (public kinship care) деп аталады. Соңғы түрі фостерлік отбасы болып табылады, оның мүшелері баламен туыстық қатынаста (kinship foster care) тұрады, ол кәмелетке толмаған баланың туыстарына сот шешімі бойынша жауапкершілікті беру нәтижесінде пайда болады. [Geen R. The evolution of kinship care policy and practice. The Future of Children. 2004. 14(1). Pp. 131-149].

Американдық мамандардың пікірінше, туысқандар тарапынан қамқорлықтың бірқатар артықшылықтары бар: туыстары тиісті қолдау деңгейін қамтамасыз ете алады, баланың ата-аналарымен және отбасының басқа да мүшелерімен жиі араласады. Бұдан басқа, кәмелетке толмағанның орнын ауыстыру оның әлеуметтік бейімделуі мен әлеуметтану процесіне зақым келмейді. Сонымен қатар, ғылыми зерттеулердің нәтижелері туыстарымен бірге тұратын балалар қарапайым кәсіби қабылдау бөлмелеріне орналасқандарға қарағанда, асырап алушы отбасында айтарлықтай ұзағырақ қалатынын көрсетеді. Бұдан басқа, олардың биологиялық ата-анасымен қосылу немесе асырап алу мүмкіндігі аз. Негізгі себептерге мыналар жатады: туыстарының қалжыңдауы/қарсылық білдіруі; балалардың отбасында ұзақ өмір сүру мерзімі; ата-анасының ата-аналық құқықтарынан айыру процедурасының созылуы немесе балаға туыстарына қамқорлық беру; отбасы балалары туысқандарының отбасында тұратын ата-аналарға қоғамның адал қарым-қатынасы. Бұдан басқа, биологиялық ата-аналардың өздерінің балаларымен жиі кездесіп, кез келген уақытта олармен қарым-қатынас жасауға және олардың ұлдары мен қыздары отбасыларынан тыс өмір сүргені үшін кінә сезімін сезінбеуіне байланысты отбасылық проблемаларды жою жөніндегі ұзақ мерзімді жоспарды аяқтауға уәждемесі айтарлықтай төмендейді.

Құрама Штаттарда бала асырап алуды ұйымдастыру процесіне енгізілген әртүрлі мамандарды: қорғаншы және қамқоршы округтік органдардың өкілдерін, судьяларды, асырап алушы ата-аналар мен асырап алушыларды, құқық қорғау ұйымдарының қызметкерлерін, мемлекеттік қызметшілер мен саяси қайраткерлерді біріктіретін SWAN (Statewide Adoption Network) асырап алу жөніндегі қызметтер мен ұйымдардың кең желісі құрылды және белсенді жұмыс істейді. Сонымен қатар, балаларды асырап алумен байланысты бірқатар қиындықтар бар. Сонымен, ата-ана құқығынан айыру рәсімі әлеуметтік қызметтер мен сот жүйесінің ұзақ жұмыс істеуін талап етеді және петицияны бірлесіп толтыруды, сот тыңдауларын өткізуді және түпкілікті шешім қабылдауды көздейді. Штаттардың көпшілігі (48) осы кезеңде туындайтын елеулі қиындықтарды атап өтеді, олардың арасында баланың тұрақты тұратын жері болмаған кезде ата-ана құқықтарынан айыру туралы сот шешімі қабылданбауы және олардың проблемаларын шешу үшін биологиялық ата-аналарға ұсынылатын қызметтердің жеткіліксіздігі неғұрлым маңызды болып табылады. Көптеген Штаттарда бала асырап алу жолындағы басқа да елеулі кедергі (43) барлық қажетті талаптарға жауап беретін бала асырап алушылардың, сондай-ақ іс жүргізуді, нормативтік-құқықтық базаны және бала асырап алу процесінің ерекшеліктерін білетін білікті персоналдың тапшылығы болып

табылады. Бұдан басқа, теріс Жақтардың арасында: істерді бір қызметкерге екінші қызметкерге беруді; мамандардың шамадан тыс жүктелуін; персоналды оқытудың тиімсіздігін; сот жүйесімен өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігін атап өткен жөн.; қажетті ақпараттың болмауына, судьялардың, адвокаттардың, әкімшілердің жетіспеушілігіне байланысты сот тыңдауының жиі ауысуы.

Германияда биологиялық ата-аналар некеде тұрмаса да, ата-ана құқығынан айырылса да, асырап алуға келісім беруі тиіс. Бала 14 жастан бастап бала асырап алушылардың отбасында өмір сүруге өз келісімін білдіре алады. Жаңа туған балалар үшін күту мерзімі (сегіз апта) қолданылады, оның ішінде анасы асырап алуға келісім бере алмайды, бірақ ол аяқталғаннан кейін биологиялық ата-аналар балаға қамқорлық жасау құқығынан айырылады. Өтінішті алғаннан кейін тиісті қызметтер отбасылық, тұрғын үй, Қаржы және басқа да жағдайларды тексеруді жүзеге асырады және өзінің қорытындысын шығарады. Оң баға жағдайында күту уақыты басталады, ол үш жылдан жеті жылға дейін созылуы мүмкін. Әлеуетті бала асырап алушыларға ықтимал кандидатуралар, оның шығу тегі мен аурулары туралы хабарлайды. Ерлі-зайыптылар оң шешім қабылдаған жағдайда оларға асырап алушы ата-анасының куәлігі беріледі. Содан кейін бір жыл ішінде бала асырап алған ата-аналар үйінде тұрады, оған қамқорлық жасау құқығы балалар немесе қорғаншылық Кеңесіне сақталады. Осы мерзім өткеннен кейін, бала асырап алу туралы оң шешім болған жағдайда, асырап алушы ата-аналар бала асырап алуды нотариалды куәландыруға және оны қорғаншылық Кеңесіне беруге тиіс. Осы сәттен бастап бала асырап алу заңды күшіне енеді, бала ата-анасына тиесілі және туған баланың құқығы бар. Алайда, кәмелетке толған бала асырап алушы ата-аналарынан өзінің шынайы шығу тегі туралы білуге құқылы.

Ұлыбританияда балаларды асырап алу туралы Заң (The Adoption of Children Act) алғаш рет 1926 жылы қабылданды, ол бірнеше рет қайта қаралды. Жетімдерді асырап алудың ең үлкен көрсеткіші 1968 жылы елде байқалды. (25 000 асырап алынған), жыл сайын төменжей отырып, 2012-2013 жж. 3 450 жетті. Бұл құбылыстың себептері жетім балаларға қоғамдағы қарым-қатынастың өзгеруінде, халықтың сауаттылығын арттыруда, контрацептивті құралдардың қол жетімділігінде, аборттарды заңдастыруда, толық емес отбасыларға әлеуметтік жәрдемақылар енгізуде жатыр, бұл елдегі жетімдер санының төмендеуіне алып келді. 2012 жылы Англияда өмірдің түрлі түрлеріндегі жетім балалардың жалпы саны 67 050 баланы құрады, оның ішінде: асыраушы отбасында болған – 50,260 (75 %); 2 680 (4) асырап алынды. %); 3 600 (5%) биологиялық ата – аналарға қайтарылды; 7 910 (12%) – интернаттық мекемелерге орналастырылды; қалғандары басқа да қамқорлық түрінде тұрды. Жетім балалардың басым үлесін 10-15 жастағы жасөспірімдер – 24 150 (36 %) және 16 жастан асқан жастар – 13 580 (20%) құрайды, ең аз санат – бір жасқа дейінгі балалар – 4 190 (6%)2.

Францияда қабылдаушы отбасы институты соңғы елу жылда елеулі өзгерістерге ұшырады. Оның негізі 1904 жылы Парижде «үлкен жұмыс» (The Oeuvre Grancher) жеке агенттігінің ұйымында жатыр. Қазіргі уақытта жетімдерге қамқорлық жергілікті билік органдарына және балаларды әлеуметтік қорғау жүйесіне жүктелген. Мұндай кәмелетке толмағандардың көпшілігі асырап алған отбасыларда. Асырап алушы балалардың істері ұзақ мерзімді қамқорлық ресімделген жағдайда да сотта жыл сайын қайта қаралуға жатады. Соңғы ширек ғасыр ішінде Францияда жетімдерді асырап алған отбасыларға және асырап алуға беру тәжірибесінде түбегейлі өзгерістер болды. Олардың ішіндегі ең маңыздысы зорлық-зомбылық себептерін, ата-анасының әлеуметтік тәжірибелерін және отбасы саясаты саласын көптеген эмпирикалық зерттеулерге байланысты қоғамның балалардың осы санатына деген қарым-қатынасы болып табылады. 1977 жылдан бастап қабылдаушы ата-аналарға алғаш рет еңбек ақысын төлей бастады және міндетті кәсіптік оқытуды енгізді. Сонымен қатар, 1980 жылы аз қамтылған отбасыларға жәрдемақы енгізу мемлекеттік интернат мекемелеріндегі балалар санын қысқартуға мүмкіндік берді. Балалары бар отбасыларға әлеуметтік қызмет көрсету спектрін ұлғайту, әртүрлі мамандық мамандарынан (психологтар, медиктер, әлеуметтік қызметкерлер, заңгерлер) тұратын мультидисциплинарлық командаларды құру, ведомствоаралық өзара іс-қимылды күшейту қорғаншылыққа алынған балалар санын ұлғайтуға (1987-1997 жж. 60%), мүгедек балаларды отбасына орналастыруға, интернат мекемелерінің санын қысқартуға мүмкіндік берді.

Ұлыбританиядан айырмашылығы, баланы қорғаудың Француз жүйесі «қауіп» тобының отбасыларына ерте араласуға және көмек көрсетуге баса назар аударады. 1984 жылы Францияда баланың қан отбасын сақтау және оның биологиялық ата-аналарына қайтару басымдылығы туралы Заң қабылданды. 1996 жылғы заңнамада аға-інілері мен апа-қарындастарын бірлесіп тәрбиелеуге баса назар аударылды. Содан бері бала асырап алудың негізгі екі нысаны бар: толық және қарапайым. Толық асырап алу биологиялық ата-аналарды олардың құқықтарынан айыруды және баланың қанды отбасымен толық ажырауын көздейді. 15 жасқа дейінгі балалар асырап алуға жатады. 13 жастан бастап баланың келісімі міндетті шарт болып табылады. Кемінде екі жыл некеде тұратын 25 және одан жоғары жастағы Отбасылық жұп бала асырап алушылар бола алады; тіркелмеген некеде тұратын жұптарда серіктестердің біреуі ғана бала асырап алушы бола алады. Кандидаттар міндетті медициналық-психологиялық-педагогикалық куәландырудан, сондай-ақ міндетті оқу курсынан (баланы отбасына орналастырғанға дейін 60 сағат және кейінгі үш жыл ішінде 240 сағат) өтеді. Қабылдау отбасыларын қабылдау, оқыту, әлеуметтік қолдау мемлекеттік және жеке қызметтердің міндеттеріне кіреді және олардың есебінен жүзеге асырылады. Бұдан басқа, асырап алушы ата-аналарға үміткерлер француз тілін меңгеруі, санитарлық-гигиеналық нормаларға сәйкес келетін тұрғын үйі болуы, балаларды тәрбиелеудің жақсы шеберлігі мен дағдыларын көрсетуі, барлық көзделген стандарттарға сәйкес келген жағдайда баланы отбасына ауыстыруы тиіс. Осы сәттен бастап бала асырап алушылардың бала асырап алу туралы шешімін растау үшін алты ай бар. Жай бала асырап алу жасы бойынша шектеулер белгілемейді, оны, әдетте, әрекетке қабілетсіз ата-аналардың балаларын орналастыру кезінде пайдаланады. Бала асырап алу ерікті (биологиялық ата-аналардың келісімі бойынша) және мәжбүрлеп (сот шешімі бойынша) болуы мүмкін. Баладан өз еркімен бас тартқан жағдайда ата-аналар екі ай ішінде өз өтінішін қайтарып ала алады. Егер ата-анасы бір жыл ішінде хабар-ошарсыз кетті деп танылса, осы мерзім өткеннен кейін балаға қорғаншылық мемлекетке ауысады және кәмелетке толмаған бала асырап алуға берілуі мүмкін. 2000 жылы Францияда бала асырап алынған балаларға олардың биологиялық ата-аналарының дербес деректеріне қол жеткізу ресми түрде ашылды, бұл 800 жағдайда туған отбасын біріктіруге алып келді.

Франциядағы асырап алушы ата-аналар: жалақы салығынан босатылады; егер бала отбасында демалыс уақытында қалса, 30 күндік демалысқа және қосымша жалақыға құқығы бар; еңбекке жарамсыздық парағын төлеу кепілдігі бар; зейнетақымен қамсыздандыруға қосымша төлемдер алады; жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алу құқығын сақтайды; қабылдау отбасы қызметін жүзеге асыруға лицензия тоқтатылған жағдайда, өз құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуге мүмкіндігі бар. Францияда асырап алған ата-аналардың міндеттеріне мыналар кіреді: асырап алған баланы оңалту бағдарламасын жасауға қатысу; айына кемінде бір рет әлеуметтік қызметкермен кездесу; баланың мінез-құлқының өзгеруін тіркей отырып, апта сайын күнделік жүргізу; агенттік (жұмыс беруші) өткізетін конференцияларға қатысу; балаларға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттер жасау жағдайлары туралы міндетті түрде хабарлау. Асыраушы отбасыларына қызмет көрсетуден басқа, қанқұйлы отбасымен үлкен жұмыс жүргізілуде. Асырап алушы отбасына орналастырылған кәмелетке толмаған баланың биологиялық ата-анасының: бала және оған көрсетілетін қызметтер туралы барлық қажетті ақпарат алуға құқығы бар; жеке оңалту бағдарламасымен танысу, оны әзірлеуге және түзетуге қатысу; өзінің ата-ана міндеттерін жүзеге асыру; өз баласына мектеп, дін, медициналық мекеме таңдау. Соңғы бірнеше жыл ішінде Францияда асырап алған отбасылардағы жетімдер саны өсуге бейім, ал интернаттық мекемелердегі балалар саны біртіндеп азайып келеді. Жетімдерді асырап алған отбасыларға орналастырудың негізгі себептері: баланың мұқтаждықтарын елемеу (30%); отбасылық зорлық-зомбылық (15-20%); ата-аналардың психикалық бұзылуы (40%); балалар-ата-ана қатынастарының мәселелері(50%); алкоголь/есірткі пайдалану (әрбір төртінші ана және әрбір үшінші әкесі).

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, соңғы екі жүз елу жылда жетімдерді орналастырудың әлемдік практикасы формалды емес, кездейсоқ, заңмен реттелмейтін бірлі-жарым жағдайлардан бастап-заңды түрде ресімделген әлеуметтік институт қалыптасқанға дейін айтарлықтай өзгерістерге ұшырады деген қорытынды бар. Осы уақыт ішінде балаларды отбасына беру процесін реттейтін біріздендірілген стандарттар әзірленіп, енгізілді; қазіргі уақытта мүмкіндіктері шектеулі

балаларды, ұлттық және нәсілдік азшылықтағы балаларды, АҚТҚ және ЖҚТБ бар балаларды қамтитын асырап алуға жататын кәмелетке толмағандардың санаттары кеңейді. Сонымен қатар, кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігі артты. Әр түрлі мемлекеттерде балаларды асырап алушы отбасыларына беру процесін реттейтін бірқатар заңнамалық актілер қабылданып, олардың құқықтары мен міндеттерінің тізбесі анықталды. Бірқатар елдерде жүзеге асырылатын рәсімдердің ашықтығына байланысты балаларды биологиялық және Асырап алушы ата-аналармен бірлесіп тәрбиелеу үшін мүмкіндіктер пайда болды. Шетелде жетімдікті деинституционализациялаудың басталған және дамып келе жатқан процесі процесінде балаларды әлеуметтік қорғаудың барлық жүйесі өзгертілді, балаларды өмірлік орналастырудың отбасылық нысандарына бағытталған оң қоғамдық пікір қалыптасты.

Әлбетте, жетімдерді орналастырудың барлық батыс нысандары елімізде қолданылмайтыны анық. Бірақ олардың кейбіреулерінің қарыз алуы мен бейімделуінің арқасында балалардың бір бөлігінде мемлекеттік интернаттық мекемеде емес, отбасында өсудің жаңа мүмкіндіктері пайда болады. Сонымен қатар, отандық әлеуметтік практикаға шетелдік тәжірибені зерделеу және ішінара енгізу барлық ресейлік балаларға отбасында тұру тәжірибесін алуға, қоғамға неғұрлым табысты бейімделуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Шипиленко Е. Правовое обеспечение фостерного воспитания детей в Великобритании. URL: www.promama.ru/articles.

2. Children Act 1989. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents. 2 Delfabbro, P., King D., & Barber, J. Children in foster care – Four to Five years on. Children Australia. 2010. 35 (1). Pp. 22-30.

3. Children in care. Australian Institute of Family Studies. URL: https://www3.aifs.gov.au/cfca/publications/childrencare.

4. Statistics: England. URL: http://www.baaf.org.uk/res/statengland#pc.\

5. Adoption Statistics. URL: http://www.statisticbrain.com/adoption-statistics. 6 U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau. URL: http://www.acf.hhs.gov/programs/cb; Report: Number of children in foster care rises slightly after years of decline. URL: http://www.csmonitor.com/TheCulture/Family/2014/0929/Report-Number-of-children-in-foster-care-rises-slightly-after-years-of-decline.

6. Энциклопедия социальной работы. В 3 т. Т. 1 : Пер. с англ. М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1993. С. 104.

7. Herman, E. Kinship by design. A history of adoption in the Modern United States. Chicago, London: The University of Chicago Press. 2008. 381p.

Резюме

В статье анализируется проблемы и причины возникновения социального сиротства в современном обществе. Рассматривается феномен социального сиротства, выделяются факторы его возникновения и пути решения проблемы социального сиротства. Опыт зарубежных стран отражает периоды актуализации анализируемого явления, динамику социальной помощи детям, оставшимся без попечения родителей. В современном мире, когда количество детей-сирот в нашей стране постоянно увеличивается, данная проблема обретает не только научную но и социальную ценность.

Summary

The article analyzes the problems and causes of social orphanhood in modern society. The phenomenon of social orphanhood is considered, the factors of its occurrence and ways to solve the problem are highlighted. The experience of foreing countries reflects periods of actualization of the analyzed phenomenon, the dinamics of social assistance to children left without parental care. In the modern world, when the number of orphans in our country is constantly increasing, this problem acquires not only scientific but also social value.

УДК 364.02

Ю.К. Мусабаев, *магистр, ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Актуальность статьи заключается в том, что социальная работа в системе здравоохранения направлена, в первую очередь, на профессиональную помощь человеку по усилению или восстановлению его возможностей социального функционирования, или созданию оптимальных для него социальных условий жизни и труда. В статье отражены данные по результатам работы Государственных программ «Здоровье народа» и «Саламатты Казахстан», а также дана информация о Государственной программе развития здравоохранения РК на 2016-2019 годы «Денсаулық», реализация которой будет способствовать устойчивости и динамичному развитию социально-ориентированной национальной системы здравоохранения с соблюдением принципов социальной справедливости и обеспечения качественной медицинской помощью в соответствии с ключевыми принципами политики Всемирной организации здравоохранения «Здоровье-2020».

Ключевые слова: *социальная работа, система здравоохранения, здоровье, социальная гигиена, социальная медицина, профилактическая медицина, медицинская социология, государственный подход к социальной работе.*

Социальная работа в системе здравоохранения – это профессиональная помощь индивидам, группам или общинам по усилению или восстановлению их возможностей социального функционирования, или созданию оптимальных для них социальных условий. Результаты социальной работы в системе здравоохранения напрямую зависят от общего состояния здоровья населения страны.

Состояние здоровья населения – это основной индикатор, по которому определяется уровень социального благополучия общества. По своей социальной значимости здоровье взрослых и детей в обществе, их надлежащая социальная защита, создание благоприятных условий жизнедеятельности являются ключевыми задачами национального развития в Казахстане и обязательным условием демократического прогресса общества. Вместе с тем здоровье человека – это одна из острых проблем современности, и в ряде случаев социальная работа может сыграть решающую роль в предупреждении заболеваний, обеспечения эффективности лечения и реабилитации больных, их социальной адаптации, возвращения к трудовой деятельности. Значимость социальной работы существенно возрастает применительно к таким уязвимым категориям населения, как дети, лица с ограниченными возможностями, хроническими заболеваниями, пожилые люди.

В своем Послании 2010 года Президент Республики Казахстан поставил конкретные задачи на ближайшее десятилетие. В их числе указал, что «здоровый образ жизни и принцип солидарной ответственности человека за свое здоровье – вот, что должно стать главным в государственной политике в сфере здравоохранения, и повседневной жизни населения» [1].

В целях обеспечения здоровья населения Казахстана, в стране постоянно работают Государственные Программы, направленные на решение задач по достижению данной цели. Указом Президента Республики Казахстан от 15 января 2016 года № 176 утверждена Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2016-2019 годы «Денсаулық». Реализация этой Программы будет способствовать устойчивости и динамичному развитию социально-ориентированной национальной системы здравоохранения с соблюдением принциповвсеобщего охвата населения, социальной справедливости, обеспечения качественной медицинской помощью и солидарной ответственности за здоровье в соответствии с ключевыми принципами политики Всемирной организации здравоохранения «Здоровье-2020» [4].

По оценке специалистов Республиканского центра развития здоровья, в ходе реализации государственной программы «Саламатты Казахстан» в 2011-2015 гг. система здравоохранения была значительно улучшена. С 2010 года продолжительность жизни казахстанцев выросла на 2 года и

составила чуть больше 70 лет. С 2010 года коэффициент рождаемости увеличился на 2,8% и составил 23,2 на 1 тысячу населения. Общая смертность снизилась на 14,4% до 7,65 на 1 тысячу населения. Показатель смертности от болезней системы кровообращения снизился более чем в 2 раза. Если в 2010 году от сердечнососудистых заболеваний погибло 65 900 человек, то в 2014 – 35000 человек. При этом наблюдается увеличение заболеваемости на 15,7%. Это связано с проведением массовых скринингов. Показатель смертности населения от рака снизился на 10,6%. При этом, онкологических заболеваний стало больше. На 55,4% возрос удельный вес злокачественных новообразований, диагностируемых на ранней стадии. На 20% снижена смертность от травм и отравлений (до 87,86 случая на 100 тысяч населения).

Показатель заболеваемости населения туберкулезом снизился на 43,7% и составил 73,4 случая на 100 тыс. населения в 2014 году. Показатель смертности от туберкулеза снизился на 65,9% и составил 4,7 случая на 100 тыс. населения. С 2010 по 2014 гг. почти на 50% снизился показатель материнской смертности и на 40% младенческой смертности.

В настоящее время в Казахстане отмечается стабильная эпидемиологическая ситуация по большинству инфекционных болезней. В 2012 году Всемирной организацией здравоохранения Казахстан признан страной, свободной от полиомиелита и малярии.

В республике осуществлен полный запрет рекламы табачных изделий и курения в общественных местах. Внедрены ограничения продажи алкоголя, запрет его рекламы и употребления. Проводится поэтапное повышение акцизов на алкогольную и табачную продукцию.

Для оказания бесплатной медицинской помощи в республике функционируют 872 стационара и 3009 поликлиник. В системе здравоохранения в настоящее время работает более 68 тысяч врачей и более 160 тысяч медицинских сестер. По данным Всемирной организации здравоохранения Казахстан занимает 10-е место в мире по обеспеченности врачами. Из них оказанием первичной медико-санитарной помощи занимается более 7800 врачей.

Ожидать резкого улучшения основных показателей здоровья населения за короткий промежуток времени крайне ошибочно и опасно, считают эксперты Республиканского центра развития здоровья. Быстрое улучшение показателей здоровья населения и развития системы здравоохранения может привести к искажению реальных результатов. Во избежание этого специалистами Республиканского центра развития здоровья и был разработан проект новой государственной программы развития здравоохранения РК «Денсаулык» до 2020 года [6].

Несомненно, что для достижения целей по динамичному развитию социально-ориентированной системы здравоохранения Республики Казахстан необходимо сделать акцент не только на медицинских мероприятиях, но и уделить внимание социальной работе с населением.

Социальная работа – это профессиональная деятельность по улучшению качества жизни людей и обеспечению здоровья населения. Социальная работа направлена на развитие личности, семьи, нации и мирового сообщества, для воплощения в жизнь принципов социальной справедливости. Социальная работа выступает как защитница потерпевших неудачи и лишения, подавленных, деморализованных, и разнообразна в своих формах и методах.

Для того чтобы решать основные задачи, социальный работник должен стать компетентным в социокультурных процессах и человекознании в самом широком смысле.

Социальная работа – профессия мультидисциплинарная. Это значит, что в целях оказания помощи клиенту социальный работник формирует сеть сотрудничества с другими специалистами – врачом, педагогом, психологом, работником полиции. С другой стороны, социальный работник сам является универсальным специалистом, владея основными знаниями и навыками из этих профессий.

Социальная работа в нашей стране закреплена нормативными правовыми актами Президента и Правительства Республики Казахстан. В статье 43 Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» говорится, что медико-социальная помощь, оказываемая профильными специалистами гражданам с социально значимыми заболеваниями, и порядок оказания медико-социальной помощи, предоставляемой гражданам, страдающим социально значимыми заболеваниями, устанавливается уполномоченным органом (Министерством, Агентством. Комитетом и т.п.) [2].

Согласно Постановлению Правительства Республики Казахстан от 5 декабря 2011 года № 1462 «Об утверждении Правил оказания медико-социальной помощи, предоставляемой гражданам, страдающим социально значимыми заболеваниями» утверждены Правила оказания медико-социальной помощи, предоставляемой гражданам, страдающим социально значимыми заболеваниями [3].

В системе социальной работы в настоящее время все большее значение приобретает социальная медицина, которая тесно связана с медицинским направлением социальной работы. Социальная медицина – наука о закономерностях развития здоровья общества и здравоохранения. Социальная медицина (общественная гигиена) находится на стыке различных наук – медицины, социологии, гигиены, естествознания и др. Социальная медицина (гигиена) изучает воздействие социальных условий на здоровье населения, а также влияние на здоровье людей социологических и экономических факторов.

Социальная медицина, в отличие от медицины как науки, изучает здоровье не отдельных людей, а здоровье определенных социальных групп населения, здоровье общества в целом в связи с условиями жизни. Социальная гигиена – это наука о здоровье общества, о социальных проблемах медицины. Основная задача социальной гигиены состоит в том, чтобы глубоко изучить влияние социальной среды на здоровье человека и разрабатывать эффективные меры по устранению вредных влияний среды.

До недавнего времени синонимом понятия «социальная медицина» являлось понятие «социальная гигиена». Существовало еще несколько названий: «социальная гигиена и организация здравоохранения», «медицинская социология», «профилактическая медицина», «общественное здравоохранение» и т. д.

Социальная медицина непосредственно связана с социальными процессами в обществе, медициной и здравоохранением; она занимает промежуточное положение между социологией и медициной. Поэтому социальная медицина изучает социальные проблемы в медицине и медицинские проблемы в других науках.

Главным направлением в социальной медицине является изучение социальных отношений в обществе, которые связаны с жизнедеятельностью человека, его образом жизни; социальных факторов, влияющих на здоровье. Это определяет разработку мер по охране здоровья населения и повышению уровня общественного здоровья.

Социальная медицина изучает проблемы здоровья населения, организацию, формы и методы медико-социальной помощи населению, социальную и экономическую роль здравоохранения в обществе, теорию и историю общественного здравоохранения, организационно управленческие основы и принципы экономики планирования и финансирования медико-социальной помощи населению.

Объектами медицинского направления социальной работы являются люди, социально дезадаптированные, как правило, страдающие каким-либо хроническим заболеванием, имеющие физические недостатки или социально-значимые болезни.

Клиентами специалиста по социальной работе чаще всего являются инвалиды и престарелые, которые кроме социальных услуг нуждаются и в медицинских, но эти услуги особые и отличаются от той помощи, которую оказывают медицинские работники практического здравоохранения. Как правило, именно клиентам специалистов по социальной работе необходима социально-медицинская помощь.

Изучая влияние социальных факторов и условий на здоровье населения и его отдельных групп, социальная медицина обосновывает рекомендации по устранению и предупреждению вредного влияния социальных условий и факторов на здоровье людей, т.е. на научных достижениях социальной медицины базируются социальные меры здравоохранения.

Методы, которые применяются в социальной медицине, очень разнообразны:

– социологический (основанный на анкетировании и интервьюировании пациентов);

– экспертный (для исследования качества и результативности медицинской помощи);

– метод математической статистики (в том числе и метод моделирования);

– метод организационного эксперимента (создание учреждений с новыми формами медицинской помощи на определенных территориях) и.т. д.

Актуальность государственного подхода к социальной работе в здравоохранении заключается в том, что состояние социальной среды обитания человека, экономическое благополучие общества определяют такие демографические показатели, как рождаемость, смертность, структура заболеваемости населения, инвалидизация и другое, являющиеся предметом специальных медико-социальных исследований, на основе которых разрабатываются различные комплексные государственные программы оздоровления общества. Решая сходные проблемы, направленные на улучшение благосостояния общества и конкретного индивидуума, здравоохранение и социальная работа, используют различные методологические подходы.

Здравоохранение преимущественно исследует анатомо-физиологическое состояние организма человека в целом и его отдельных систем, выявляя отклонения от физиологической нормы, диагностирует патологические изменения в организме, определяет причинно-следственные связи, лежащие в их основе, механизмы развития заболеваний. При этом используются различные методы для более полного восстановления организма, нормализации его физиологических процессов.

К задачам социальной работы относятся выявление ведущих социальных факторов, оказывающих наиболее существенное влияние на здоровье человека, его социальную адаптацию, и генеалогического дерева, возможно, влияющих на состояние здоровья детей. Весьма важно выявить наследственные заболевания или состояния (алкоголизм, наркомания, токсикомания и др.), которые могут оказать влияние на здоровье будущего поколения и прогрессирования у них осложнений.

Однако профилактическая деятельность, осуществляемая медицинским персоналом, зачастую недостаточно эффективна, поскольку не затрагивает целый комплекс социальных проблем или решает их частично. При этом недостаточно изучается воздействие отдельных социальных факторов и их сочетаний на здоровье человека, практически не изучается экономическое состояние общества и семьи.

Поэтому социальная работа в здравоохранении определяется как вид мультидисциплинарной профессиональной деятельности медицинского, психолого-педагогического и социально-правового характера, направленной на восстановление, сохранение и укрепление здоровья населения.

Ее главная цель – достижение максимально возможного уровня здоровья, функционирования и адаптации лиц с физической и психической патологией, а также социальным неблагополучием. Важным является то, что медико-социальная работа принципиально меняет комплекс мер помощи в сфере охраны здоровья, так как предполагает системные медико-социальные воздействия на более ранних стадиях заболевания и развития болезненных процессов».

В этой связи становится понятным, что комплексное изучение медицинских и социальных факторов, влияющих на здоровье человека, имеет существенное преимущество перед односторонним учетом только медицинских или социальных аспектов в проведении профилактической работы.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан 2010 года.

2. Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», утвержденный Президентом РК 18 сентября 2009 года № 193-IV ЗРК.

3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 5декабря 2011 года № 1462 «Об утверждении Правил оказания медико-социальной помощи, предоставляемой гражданам, страдающим социально значимыми заболеваниями».

4. Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016–2019 годы.

5. Морозова Т.А. Социальная работа в системе здравоохранения: учебн.-методич. пособие. – Алматы: «Қазақ университеті», 2015. – 124 с.

6. Республиканский центр развития здоровья // http://www.rcrz.kz

Түйін

Мақалада «Халық денсаулығы», «Саламатты Қазақстан» атты Мемлекеттік бағдарламаларының жұмыс нәтижелері бойынша деректер, әлеуметтік бағытталған денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесінің қызмет етуіне және қалыпта болуына ықпалдасатын және әлеуметтік әділеттілік принциптері мен «Денсаулық-2020» Жаһандық денсаулық сақтау ұйымының талаптарына және саясатына сай медициналық қызметтермен қамтамасыз ететін 2016-2020 жылдарға арналған «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасы бойынша ақпараттар келтірілген.

Summary

The article reflects the data on the results of the state program «Health of People» and «Salamatty Kazakhstan» and also gives the information on the State Health Development Program of the Republic of Kazakhstan for 2016 – 2019 years «Densaulyk», the implementation of which will contribute to the stability and dynamic development of socially – oriented the national health system in compliance with the principles of social justice and to provide quality health care in line with the key principles of the World Health organization's policy of «Health 2020». A special place is given to the methods used in social medicine, which show the diversity of specificity of social assistance to the population. Key words: social work, health care system, health, social hygiene, social medicine, preventive medicine, medical sociology, state approach to social work.

УДК338.48

Ж.А. Садыков, *магистр,ст. преподаватель*
М.А. Темирбулатова, *к.э.н., ст. преподаватель*
КазУЭФМТ

ОСОБЕННОСТИ АГРОТУРИЗМА И АГРОТУРИСТСКОГО ПРОСТРАНСТВА КАЗАХСТАНА

В статье рассматривается вопрос о формировании и изменчивости агротуристского пространства Казахстана. Экологический агротуризм выступает ключевым элементом устойчивого развития особо охраняемых природных территорий, позволяющим обеспечить не только организационную и финансовую основу сохранения естественных природных и традиционных культурных ландшафтов, составляющих его ресурсный потенциал, но и стимулирует повышение уровня социально-экономического развития местного хозяйства и населения за счет появления новых источников доходов от обслуживания туристов, расширения занятости, роста инвестиционной активности в регионе.

Ключевые слова: *агротуризм, экотуризм, особо охраняемые природные территории, агротуристское пространство, туристские ресурсы.*

Об изменчивости агротуристского пространства свидетельствуют ее физиографические и антропогенетические черты, к которым принадлежат:

- рельеф местности (равнинные, холмистые, горные);
- привлекательный ландшафт;
- флора и фауна;
- пространственная застройка и направление использования земель;
- величина хозяйств и специализация производства.

Физиография дает возможность классифицировать регион для проведения валоризации местности для развития агротуризма. Характеризуя агротуристические пространства необходимо дополнительно учитывать этнографические достоинства, пейзаж, чистоту воздуха, воды, отсутствие шумов. Учитывая направление использования земель, различают пять типов агротуристских

пространств: сельскохозяйственную, растениеводческую, садоводческую и плантационную, рыболовецкую, лесную.

Анализируя агротуристские пространства Казахстана, нами определено, что они преимущественно находятся в центре Евразийского материка, на почти равном расстоянии от Атлантического и Тихого океанов и значительном удалении от Индийского океана. Такое глубокое материковое расположение в значительной мере и определяют его природные условия. Более четверти территории Казахстана занимают степи, половину – пустыни и полупустыни, остальную четверть - горы, моря, озера и реки.

В нашей стране почти на 22 млн гектаров расположились леса и насаждения, имеются 11 тысяч рек и речушек, более 7 тысяч озер и водохранилищ; растительный фонд превышает 6 тысяч видов, разнообразен животный мир. Рельеф местности поднимается от обширных низменностей, расположенных ниже уровня океана, до высочайших горных хребтов, достигающих 5000 метров. Территория его с севера на юг делится на следующие природно-климатические зоны: лесостепь, степь, полупустыня, пустыня, затем предгорная и горная зона [1].

Пересекая территорию республики с севера на юг, наблюдаются не только в различные климатические зоны, но и разнообразные пространства, имеющие каждая свою флору и фауну (здесь можно встретить представительницу севера – русскую березу, растение пустыни – саксаул и дерево южных стран – грецкий орех).

Пустыни Казахстана - это край безводья. Климат здесь характеризуется чрезвычайно редкими дождями и высокой температурой воздуха летом, жестокими морозами зимой, частыми ветрами, вызывающими песчаные бури, крайне сухим воздухом, резкими колебаниями температуры летом даже в течение суток.

На юге и юго-востоке Казахстана пески подходят к горам Тянь-шаньской горной системы, растянувшейся на 2400 км, из которых значительная часть находится на нашей территории. Это – хребты Барлыкский, Джунгарский Ала-Тау, Заилийский Ала-Тау, Таласский Ала-Тау и Кетменский (самая высокая точка этих хребтов – пик Хан-Тенгри, достигающий 6992 м над уровнем моря). К востоку Казахстана примыкает южный Алтай. Вся горная система Казахстана богата минеральными источниками, многочисленные ледники гор дают начало большинству рек Казахстана.

Страна располагает обширными водоемами и множеством рек. На западе и юго-западе территории на протяжении 2340 км, почти от устья великой русской реки Волги до залива Кара-Богаз-Гол в Туркменистане, земли Казахстана омывает Каспийское море, являющееся самым большим озером на Земном шаре и названное морем за свою величину, в пределах Казахстана в Каспийское море впадают реки Урал с притоком Илек и Эмба.

В южных песках Центрального Казахстана находится еще одно огромное озеро земли – Балхаш, нынешняя поверхность которого равна 18,2 тыс. кв. км. Из других крупных озер Казахстана далее можно назвать озера Зайсан (на востоке), Алаколь (на юго-востоке), Тенгиз (в центре республики). Всего же в Казахстане насчитывается почти 7 тысяч природных озер, общая площадь водной поверхности которых превышает 45 тыс. кв. км. Суммарная площадь особо охраняемых природных территорий Казахстана составляет более 22114,5 тысяч га, т.е. 8,1% от всей территории республики (данные на 2007 год). Кроме особо охраняемых территорий имеется немало заслуживающих внимания экологических объектов, не охраняемых государством.

Правильно сформированное пространство должно быть определенным стимулом к посещению ее туристами, вот почему оно требует определенных вложений бюджетных средств. Озеро с загрязненной водой или неприятные запахи свиноферм заметно снизят качество агротуристского пространства.

Архитектура и массовое строительство могут оказывать как положительное, так и отрицательное воздействие на агротуристское пространство. Это особенно проявлялось в период массовой застройки сельских местностей в 70-80 годах прошлого столетия совершенно идентичными и ничем не отличающимися друг от друга домиками для сельчан, которые скорее испортили внешний вид поселений, чем придали хозяйствам красивый облик [2].

Экономический анализ деятельности хозяйств, расположенных на сельских территориях,

позволит определить, что выгоднее для населения – заниматься традиционным сельским хозяйством или развивать агротуризм. При этом необходимо помнить, что даже те хозяйства, которые развиваются за счет сельскохозяйственного производства, должны постоянно заботиться об охране окружающей среды.

Индустрия развлечений в туризме являются главным прибыльным потенциалом так называемых зеленых зон,к которым относятся исключительно охраняемые территории, которые ограждены от отрицательных последствий интенсификации сельского хозяйства и промышленности. Такие зоны так же играют охранную роль для флоры и фауны данных территорий.

Таким образом, определив агроэкотуристские пространства Казахстана, а также рассмотрев возможности применения зарубежного опыта в эффективном его использовании, можно констатировать, что страна располагает огромным потенциалом к его развитию в целом. Наряду с многими разновидностями агротуристской деятельности, которые теоретически могли быть успешно апробированы в реальных условиях Казахстана, необходимо уделить более тщательному рассмотрению вопрос формирования агротуристских пространств именно в целях развития экологического туризма.

Литература

1. Вилесов Е.Н. и др. Физическая география Казахстана, 2009.
2. Темирбулатова М.А. Теория и практика агротуризма: польский опыт. Познань, 2013.
3. Micbal Sznajder, Lucyna Przezborska. Agroturystyka//Polkie Wydawnictwo Ekonomiczne-2006.

Түйін

Ж.А. Садықов, М.А. Темірболатова «Қазақстанның агротуризм және агротуристік кеңістігінің ерекшеліктері» мақаласында Қазақстанның агротуристік кеңістігінің қалыптасуы мен өзгергіштігі туралы мәселе қарастырылады.

Summary

In the article Sadykova Zh.A., Temirbulatova M.A. «Features of agrotourism and agrotourist space of Kazakhstan» the question of formation and variability of agrotourist space of Kazakhstan is considered.

УДК 159.99

А.Б. Бухарова, *магистр, ст. преподаватель КазУЭФМТ*
Г. Абдуахитова, *гл. менеджер ДУП «КМГ Кашаган Б.В.»*

ПРОБЛЕМА ВОВЛЕЧЕННОСТИ: ВЛИЯНИЕ НА МОТИВАЦИЮ И ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

В статье рассмотрена проблема вовлеченности через призму влияния на мотивацию и эффективность профессиональной деятельности сотрудников организации. Проанализированы различные подходы к определению понятия «вовлеченность». Представлен обзор практических исследовании по проблеме.

Ключевые слова: *вовлеченность, мотивация, эффективность профессиональной деятельности, организация, приверженность успеху организации, приверженность своей работе.*

Один из главных факторов повышения эффективности организации – это повышение вовлеченности сотрудника в деятельность своей организации. Разработка эффективных методов вовлечения и мотивации сотрудников представляется особо актуальной в реалиях конкурентной борьбы современных компаний. Вовлеченность сотрудников – это важнейший фактор эффективности любой организации.

Еще Абрахам Маслоу в своей книге «Мотивация и личность» (1954 г.) сделал акцент на том, что каждый человек должен постоянно прилагать усилия, чтобы удовлетворить свои потребности, которые становятся вечными, ведь удовлетворенная потребность никогда не сможет мотивировать без достижения следующей. Вовлеченный сотрудник – это человек, который прошел через весь этот цикл, удовлетворил все свои потребности, начиная с физической до самореализации, и находит смысл жизни через работу, которую он делает [1]. В числе первых проблем, описываемых в литературе о вовлеченности сотрудников, является отсутствие универсального определения.

Консолидируя наработки в области исследований вовлеченности персонала, Девид Маклеод и Нита Кларк насчитали пятьдесят различных определений феномена вовлеченности. Они призывают проводить параллели с осторожностью, поскольку и определения вовлеченности, и методология различны [2].

В концепции организационно-гражданского поведения рассматриваются действия сотрудника, которые не являются частью его рабочей деятельности, но при этом способствуют более эффективному функционированию организации. Примерами может служить помощь другим членам рабочей команды добровольное выполнение дополнительных рабочих обязанностей, предотвращение ненужных конфликтов и конструктивные предложения о деятельности своей рабочей группы и организации в целом.

Робинсон с коллегами утверждают, что: «Вовлеченность содержит многие элементы, сближающие ее с такими понятиями как приверженность и ОГП, но отнюдь не идентично любому из них. Кроме того, ни приверженность, ни ОГП не отражают достаточно двух аспектов вовлеченности – ее двусторонний характер, и степень, в которой вовлеченные сотрудники должны обладать деловой осведомленностью» [3].

В настоящее время есть несколько подходов к описанию вовлеченности, применяемые в деятельности коммерческих организаций. Все эти подходы имеют свои особенности в объяснении того, как правильно понимать и оценивать вовлеченность и те факторы, которые на нее влияют.

В подходе Hewitt Associates рассматриваются три индикатора вовлеченности:

– «Говорит» – сотрудник позитивно отзывается об организации вобщении с коллегами, потенциальными сотрудниками и клиентами; «Остается» – сотрудник хочет остаться в организации на длительное время, быть частью организации;

– «Стремится» – сотрудник прикладывает дополнительные усилия, чтобы способствовать успеху деятельности организации.

По словам экспертов из Hewitt, эти индикаторы были определены при анализе всех массивов собранной ими информации, результатов опросов в предприятий по всему миру [4].

По мнению консультантов Towers Watson, вовлеченность сотрудников зависит от того, как они:

– Думают – рационально понимают стратегические цели организации и ценности, а так же то, как их работа согласуется с этими целями и ценностями;

– Чувствуют – сотрудники эмоционально привязаны к организации и тем, с кем они работают;

– Действуют – мотивированны и готовы инвестировать свои усилия, больше того, что от них ожидается.

Консультанты Towers Watson считают, что в современных условиях, сформировавшихся после кризиса и в условиях рецессии, руководители организаций должны уделять повышенное внимание вопросам, которые непосредственно влияют на текущие потребности и проблемы, с которыми сталкиваются сотрудники. То есть, для обеспечения вовлеченности сотрудников в ближайшие годы ключевыми задачами будут: улучшение благосостояния, создание продуктивной рабочей среды, переопределение желаемого поведения в рамках менеджмента [5].

Подход GallupInc. В ходе исследований были выделены четыре измерения вовлеченности сотрудников, которые выражаются в 12 вопросах наиболее коррелирующих с производительностью труда, лояльностью клиентов и ростом продаж.

– Основные потребности – два вопроса.

– Поддержка управления – четыре вопроса.

– Работа в команде – четыре вопроса.

– Рост – два вопроса.

Рейтинги из этих двенадцати вопросов затем объединяются в индекс, который может быть использован для разделения сотрудников на три категории:

1. Вовлеченные сотрудники, работающие со страстью. Они чувствуют сильную связь с организацией и упорно трудятся, чтобы обновлять и улучшать свое предприятий.

2. Не вовлеченные сотрудники делают работу, которую ожидают от них, но не прикладывают дополнительных усилий.

3. Активно отключенные сотрудники, не только сами несчастны, работая в организации,но распространяют свое недовольство среди других сотрудников.

База Gallup на сегодняшний день является одной из крупнейших в исследованиях вовлеченности: 5400 тысяч ответов сотрудников 504 организаций, 16 крупных отраслей промышленности и 137 странах. Но к ней есть и критические замечания.

Так, исследование правительственных организаций показало, что лишь пять из 12 вопросов работают на дифференциацию лучших рабочих групп. Остальные вопросы с производительностью не связаны [6].

В русском языке слово «вовлеченность», использующееся как аналог английского engagement, несет определенный оттенок. Синонимы вовлеченности – приверженность, сопричастность, заинтересованность, и антонимы – отстраненность, безразличие. Анализ этого понятия применительно к работе людей в коммерческих организациях позволяет выделить два важных аспекта вовлеченности:

– Приверженность своей работе. Человек увлечен своей работой и в самом процессе деятельности находит смысл, интерес и удовольствие. Эта характеристика наиболее близка к теоретическим механизмам «работа участия» (job involvement) и «поток» (flow).

– Приверженность успеху организации. Сопричастность, переживание личной заинтересованности и ответственности зауспех конкретного подразделения и организации в целом. В теоретическом плане эта составляющая может быть сопоставлена с понятием «организационная приверженность» (organisational commitment) (табл. 1).

Консультанты «ЭКОПСИ Консалтинг» ежегодно занимаются исследованиями вовлеченности в России. К 2013 году в этих исследованиях приняли участие более 160 тыс. сотрудников из 300 российских предприятий. Анализ собранных данных позволил выделить четыре ключевых фактора, в максимальной степени влияющих на общую вовлеченность сотрудников.

Таблица 1. **Матрица приверженности сотрудника организации**

Уровень приверженности	Низкая приверженность успеху организации	Высокая приверженностьуспеху организации
Высокая приверженность своей работе	Энтузиаст своего дела, которому все равно, где, в какой организации его делать	Энтузиаст своего дела, патриот своей организации
Низкая приверженность своей работе	Сотрудник, которому ни до чего нет дела	Патриот своей организации, которому неинтересна его текущая работа

Эти четыре фактора условно можно разделить на две группы:

1. Организация:

– Руководство, вызывающее доверие. Сотрудники воспринимают руководство организации как честное, справедливое по отношению к сотрудникам. Они понимают, что от них ожидается и признают, что руководители организации действительно соблюдают установленные ими же правила. Сотрудники верят, что руководители организации принимают компетентные решения, ведут организацию в правильном направлении.

– Поддержка инициатив. Сотрудники имеют возможность влиять на происходящее в организации. Их обратная связь и инициативы «слышатся», встречают понимание и поддержку в организации.

– Удовлетворенность: условиями работы, перспективами карьерного и профессионального развития, и другими важнейшими аспектами жизни в организации.

2. Сам сотрудник:

– Интеграция, как степень совпадения устремлений и ценностей конкретного человека с устремлениями, ценностями и культурой конкретной организации.

От организации напрямую зависит то, в какой мере руководство вызывает доверие, инициативы поддерживаются, и созданы удовлетворяющие сотрудников условия работы. Интеграция – более сложный вопрос. Ее можно добиться, постоянно подбирая людей, подходящих по своим ценностям и устремлениям корпоративной культуре организации. Необходимо подбирать тех, у кого «есть шанс вовлечься».

Слишком высокие результаты по факторам вовлеченности (стабильно выше 85% позитивных ответов в опросе) – невсегда повод для оптимизма. Сверхвысокие оценки зачастую имеют причиной «социальную желательность». Сотрудники могут ставить завышенные оценки под давлением, из страха, что их накажут или, подвести своего непосредственного руководителя (его накажут занизкие оценки в подразделении) [7].

Дополнительный ресурс скрытый в управлении вовлеченностью оценивают как очень значительный. Проведенное в 2008 году в США институтом Гэллапа исследование показало, что 54% сотрудников заинтересованы в выполняемой работе, 17% полностью отвлечены, не заняты, и только 29% американских сотрудников в полной мере отдаются своей работе.

Таким образом исследования в области вовлеченности проводятся с середины прошлого века. Многие исследователи и практики отмечают важность такого аспекта как вовлеченность сотрудника в мотивационной сфере. При этом в числе первых проблем, описываемых в литературе о вовлеченности сотрудников, является отсутствие универсального определения, так как существуют различные определения вовлеченности и связанных с ней понятий и дефиниций.

Касательно практического использования вовлеченности существует несколько подходов к описанию, используемые в деятельности коммерческих организаций. Организации с высокой степенью вовлеченностью имеют более высокие экономические результаты, выше уровень удовлетворенности клиентов, более позитивный психологический и организационный климат.

Литература

1. Maslow A. Motivation and Personality / New York, Harper and Row, 1954. 250 c, c. 43

2. MacLeod D., Clarke N. A report to Government. Engaging for Success: enhancing performance through employee engagement. 2006. http://dera.ioe.ac.uk/1810/1/file52215.pdf

3. Robinson D., Perryman S. and Hayday S. The Drivers of Employee Engagement. Brighton, Institute for Employment Studies. 2004.

4. Aon Hewitt Global Employee Engagement Database (2012): http://www.aon.com/attachments/human-capital-consulting/2012_TrendsInGlobalEngagement_Final_v11.pdf

5. Towers Watson. CIPD Employee Engagement Conference 2010.: http://www.cipd.co.uk

6. The Gallup Organization. The Gallup Organization: Engagement Predicts Earnings Per Share. Washington. 2006.: http://www.sheila-scott.co.uk/articles/Engaged-scott-final.pdf

7. Онучин А.Н., Луцкина В.В., Розин М.В. Управление вовлеченностью персонала, HRTimes, 2012, № 20, – С. 37-40.

Түйін

Мақалада ұйым қызметкерлерінің кәсіби қызметінің мотивациясы мен тиімділігіне әсер ету призмасы арқылы тартылу мәселесі қарастырылған. «Тартылу» ұғымын анықтаудың әртүрлі тәсілдері талданды. Сонымен қатар, мәселе бойынша практикалық зерттеулерге шолу жасалды.

Summary

The article considers the problem of involvement through the prism of influence on motivation and efficiency of professional activity of employees of the organization. Various approaches to the definition of «involvement» are analyzed. An overview of practical research on the problem is also presented.

УДК 159.99

З.Ж. Искакова, *магистр, ст. преподаватель*
М.Н. Жұманбай, *магистр, преподаватель*
КазУЭФМТ

АРТ-ТЕРАПИЯ КАК МЕХАНИЗМ СНИЖЕНИЯ АГРЕССИВНОСТИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье уделено внимание актуальной проблеме – детской агрессивности в младшем школьном возрасте. В данной работе приводятся аргументы в пользу коррекции агрессивного поведения младших школьников с помощью арт-терапии. Описываются этапы опытно-экспериментальной работы по приведенной теме.

Ключевые слова: *арт-терапия, агрессивности у детей.*

В повседневном общении с нашими детьми мы все чаще и чаще сталкиваемся с такими реакциями как агрессия. Агрессивность детей является актуальной в нынешних условиях нашей жизни, так как она носит в себе определенные психологические особенности, затрагивая не только окружающих ребенка людей – родителей, воспитателей, учителей, сверстников, она создает трудности и для самого ребенка, в его взаимоотношениях с окружающими. Агрессивность не является чем-то безразличным для самого ребенка, считается, что проявление ребенком агрессии является следствием наличия у него какого-то серьезного неблагополучия в ходе его развития. Мыслью о том, как отгородить себя и своих детей от данной проблемы задаются многие родители, и именно здесь возникает потребность в обращении за помощью к психологу. В своей работе психологи часто применяют элементы арт-терапии для коррекции эмоционально волевой сферы. Арт-терапия – один из самых мягких и в то же время глубоких методов в арсенале психологов и психотерапевтов. Арт-терапия предоставляет ребенку возможность проигрывать, переживать, осознавать конфликтную ситуацию, какую-либо проблему наиболее удобным для психики ребенка способом. Арт-терапевтические методики не вызывают сопротивления. Сам ребенок, как правило, даже не осознает то, что с ним происходит.

В науке высказывались разные точки зрения относительно причин возникновения агрессии, ее природы и факторов.

Самое раннее и, возможно, наиболее известное теоретическое положение, имеющее отношение к агрессии, – это то, согласно которому данное поведение по своей природе приемущественно инстинктивное: агрессия возникает потому, что человеческие существа генетически или конституционально «запрограмированы» на подобные действия.

Психоаналитический подход. В своих ранних работах З. Фрейд утверждал, что все человеческое поведение проистекает, прямо или косвенно, из Эроса «инстинкта жизни», чья энергия (известная как либидо) направлена на упрочнение, сохранение и упрочнение жизни. В этом общем контексте агрессия рассматривалась как реакция на блокирование или разрушение либидозных импульсов. Агрессия как таковая ни трактовалась как неотъемлимая, ни как постоянная и не избежная часть жизни.

Пережив опыт насилия первой мировой войны, З. Фрейд постепенно пришел к более

мрачному утверждению в отношении сущности и источника агрессии. Он предположил существование второго основного инстинкта – Танатоса – влечение к смерти, чья энергия направлена на разрушение и прекращение жизни. Он утверждал, что все человеческое поведение является результатом сложного взаимодействия этого инстинкта с эросом и что между ними существует постоянное взаимодействия этого инстинкта с эросом и что между ними существует постоянное напряжение. Таким образом, Танатос косвенно способствует тому, что агрессия выводится наружу и направляется на других [5].

Положение об инстинкте стремления к смерти является одним из наиболее спорных в теории психоонализа. Оно было фактически отвергнуто многими учениками Фрейда, разделявшими его взгляды по другим вопросам. Тем не менее утверждение о том, что агрессия берет начало из врожденных, инстинктивных сил, в целом находило поддержку даже у этих критиков.

Рассмотрим три взгляда с позиции эволюционного подхода на человеческое агрессивное поведение. Данные в поддержку этих теорий были получены прежде всего в результате наблюдений за поведением животных. Три подхода, о которых пойдет речь, сходятся в признании того, что предрасположенность человека к агрессии является следствием влияния естественного отбора.

Агрессивное побуждение: фрустрация и агрессия. Теории побуждения предполагают, что источником агрессии является, в первую очередь, вызываемый внешними причинами позыв, или побуждение, причинить вред другим. Наибольшим влиянием среди теорий этого направления пользуется теория фрустрации – агрессии, предложенная несколько десятилетий назад Доллардом и его коллегами. Согласно этой теории, у индивида, пережившего фрустрацию, возникает побуждение к агрессии. В некоторых случаях агрессивный позыв встречает какие-то внешние препятствия или подавляется страхом наказания. Однако, побуждение остается и может вести к агрессивным действиям, но при этом они будут нацелены не на истинного фрустратора, а на другие объекты, где агрессивные действия будут безнаказанны. Это общее положение о смещенной агрессии было расширено и пересмотренно Миллером, выдвинувшим систематизированную модель, обьясняющую появление этого феномена [8, 11].

Одной из примечательных идей фрустрационной теории агрессии является эффект катарсиса, заимствованный из психоанализа. Катарсис (очищенние эмоции) – это процесс освобождения или возбуждения накопившейся энергии, приводящии к снижению уровня напряжения. Суть этой идеи состоит в том что физическое или эмоциональное выражение враждебнвх тенденций приводит ко времнному, либо к длительному облегчению, в результате чего достигается психологическое равновесие и ослабление готовности к агрессии [3].

Экспериментальные данные не позволяют однозначно оценить эффективность катарсиса. Установлено, что в ряде случаев агрессивное проявление понижает дальнейшее агрессивное поведение, а в ряде случаев наоборот повышает [10].

В начале нашей работы над разработкой методики мы собирали диагностический материал, который позволил бы нам выявить уровень агрессивности детей. Для сбора и анализа фактического материала важно применять разные методики, комплексное исследование которых и обеспечивает надежность, достоверность получаемых данных. При выборе методик учитывалось особенность возраста, направленность методики на выявление нужной проблемы, доступность методики для изучаемого контингента детей, пригодность данной методики для групповых обследований и прочее. Я использовала как проективные методики: «Несуществующее животное», «Крокодил», «Кактус», так и тест «руки Вагнера».

Проективные методы исследования построены на теории психомоторной связи. Для регистрации состояния психики используется исследования моторики (в частности, моторики рисующей доминантной правой руки, зафиксированной в виде графического следа движения, рисунка). По И.М. Сеченову, всякое представление, возникающее в психике, любая тенденция, связанная с этим представлением, заканчивается движением (буквально: «Всякая мысль заканчивается движением»).

Если реальное движение по какой-то причине не осуществляется, то в соответствующих группах мышц суммируется определенное напряжение энергии, необходимой для осуществления ответного движения (на представление-мысль). Так, например, образы и мысли- представления,

вызывающие страх, стимулируют напряжение в группах ножной мускулатуры и в мышцах рук, что оказалось бы необходимым в случае ответа на страх бегством или защитой с помощью рук - ударить, заслонится.

Тенденция движения имеет направление в пространстве: удаление, приближение, наклон, выпрямление, наклон, подъем, падение. При Выполнении рисунка лист бумаги (либо полотно картины) представляет собой модель пространства и, кроме состояния мышц, фиксирует отношение к пространству, т.е. возникающую тенденцию.

Пространство в свою очередь, связано с эмоциональной окраской переживания и временным периодом: настоящим, прошлым и будущим. Связано оно также с действенностью или идеально-мыслительным планом работы психики. Пространство, расположенное сзади и слева от субъекта, связано с прошлым периодом и бездеятельностью (отсутствием активной связи между мыслью-представлением, планированием и его осуществлением). Правая сторона, пространство спереди и вверху связана с будущим периодом и действенностью. На листе (модели пространства) левая сторона и низ связаны с отрицательно окрашенными и депрессивными эмоциями, с неуверенностью и пассивностью. Правая сторона (соответствующей доминантной правой руке) – с положительно окрашенными эмоциями, энергией, активностью, конкретностью действия.

Помимо общих закономерностей психомоторной связи и отношения к пространству при толковании материала теста используются теоретические нормы оперирования с символами и символическими геометрическими элементами и фигурами.

Результаты и интерпретация экспериментального исследования.

Нами было проведено исследование в 4 «В» классе, средней школы № 35 на уровнь агрессии с применением проективной методики «несуществующее животное». Нами получены следующие результаты: до коррекции нарисованное животное угрожающе выглядело у 4 человек, после коррекции оно снизилось до 3 человек. До коррекции животное выглядело угрожающе у 3 человек, после коррекции снизилось до 1 человека. Нейтрально до коррекции выглядело у 12 человек, а после коррекции увеличилось до 15 человек. До коррекции самооценка была завышена у 7 человек, а после коррекции снизилось до 1 человека. Заниженная самооценка до коррекции была у 8 человек, а после коррекции снизилось до 2 человек. Соответственно до коррекции в норме, самооценка была у 4 человек, а после коррекции их количество увеличилось до 16 человек. Тревожность присутствовала у 15 человек, а после коррекции их число снизилось до 7 человек. Общее количество агрессивных элементов по классу было 23, а после проведения коррекции количество агрессивных элементов снизилось до 9.

Сравнение результатов до и после коррекции по методике «несуществующее животное» можно увидеть в гистограмме 1.

Гистограмма № 1

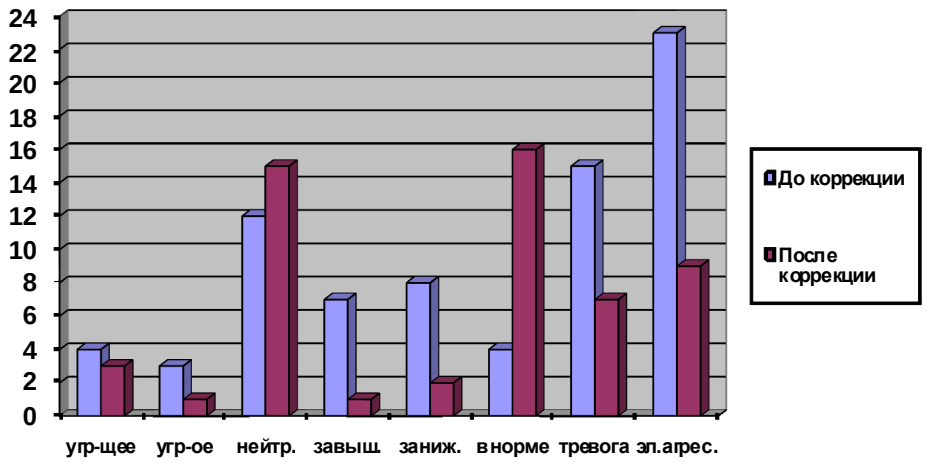

Второй проективной методикой для выявления агрессивного поведения была использована проективная методика «Крокодил».

Ее результаты таковы: до коррекции нарисованный крокодил угрожающе выглядел у 5 человек, после коррекции оно снизилось до 4 человек. До коррекции угрожаемо выглядело у 6 человек, после коррекции снизилось до 0. Нейтрально до коррекции выглядело у 8 человек, а после коррекции увеличилось до 15 человек. До коррекции завышенная самооценка не имелось не у одного человека, после коррекции завышенная самооценка так не наблюдалась. Заниженная самооценка до коррекции была у 9 человек, а после коррекции она снизилась до 3 человек. Соответственно до коррекции в норме, самооценка была у 10 человек, а после коррекции их количество увеличилось до 15человек. По присутствию в рисунке элементов вербальной агрессии до коррекции было у 14 человек, а после коррекции их количество снизилось до 8 человек. Тревожность до коррекции присутствовала у 12 человек, а после коррекции их число снизилось до 11 человек. Общее количество элементов агрессии до коррекции было 26, а после коррекции их число снизилось до 16 человек. По шкале злопамятство присутствовало у 5 человек, а после коррекции их число снизилось до 0.

Полученные результаты до и после коррекции по методике «крокодил» можно увидеть в приложении 2 и приложении 2(а).

Результаты сравнения показателей до и после коррекции можно увидеть в гистограмме 2.

Гистограмма № 2

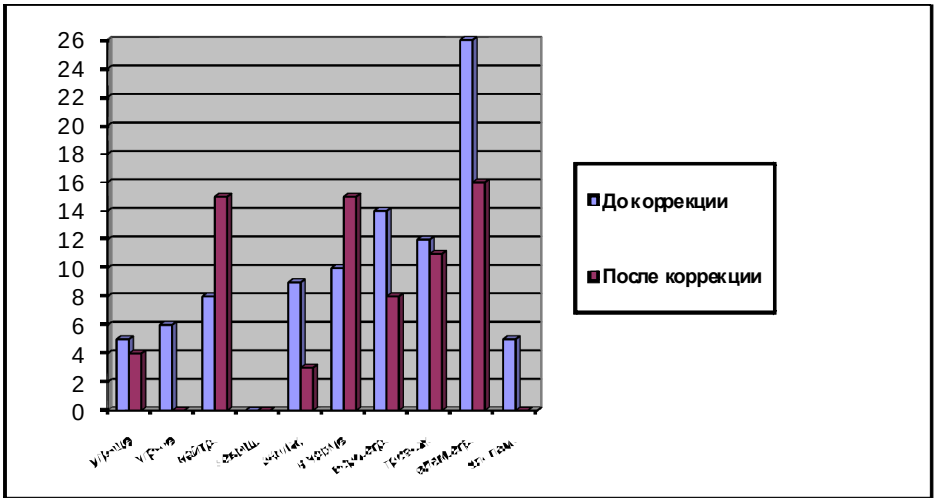

Третьей проективной методикой для выявления агрессивного поведения была использована проективная методика «Кактус». Ее результаты таковы: агрессия, направленная на окружение до коррекции присутствует у 5 человек, а после коррекции их число снизилось до 3 человек. Внутренняя агрессия до коррекции присутствовала у 14 человек, а после коррекции их число снизилось до 8 человек. Смешанный вид агрессии до коррекции присутствовал у 4 человек, а после коррекции их число снизилось до 0. Завышенная самооценка до коррекции присутствовала у 6 человек, а после коррекции их число уменьшилось до 0. Заниженная самооценка до коррекции была у 8 человек, а после коррекции их число уменьшилось до 6 человек. В норме самооценка до коррекции была у 5 человек, а после коррекции их количество увеличилось до 13 человек. Тревожность до коррекции была у 14 человек, а после коррекции их количество снизилось до 9 человек.

Полученные результаты до и после коррекции по методике «Кактус» можно увидеть в приложении 3 и приложении 3(а).

Результаты, полученные до и после коррекции по методике «Кактус» можно увидеть в гистограмме 3.

Гистограмма №3

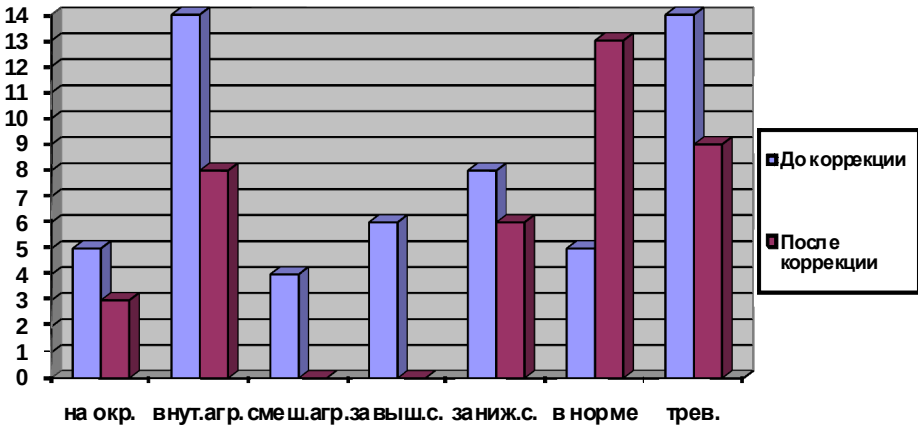

Нами было проведено исследование уровня агрессии с применением методики « Тест руки» Э.Вагнера. Нами получены следующие результаты: по категории «агрессивности» до коррекции показал 29 баллов, после коррекции 20 баллов. По категории «директивность» 32 балла самый высокий показатель, после коррекции 23 балла. По категориям «страх» и «напряжение» по 1 баллу до коррекции, и 0 баллов после коррекции. Эти результаты отражены в гистограмме 4. Незначительное снижение уровня агрессивности и тревожности детей, с которыми проводилась работа, они были менее агрессивны, более миролюбивы и доброжелательны по отношению друг к другу.

Гистограмма №4

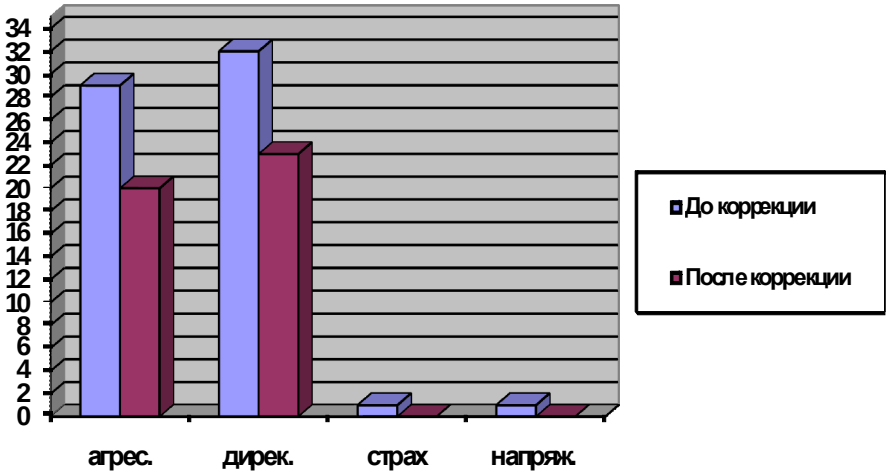

Заключение

Становление агрессивного поведения – сложный и многогранный процесс, в котором действует множество факторов. Агрессивное поведение определяется влияниями семьи, сверстниками, а также средств массовой информации. Дети учатся агрессивному поведению посредством прямых подкреплении также как, и путем наблюдения агрессивных действий. Что касается семьи, на становление агрессивного поведения влияют степень сплоченности семьи, близости между родителями и ребенком, характер взаимоотношений между братьями и сестрами, а также стиль семейного руководства. Дети, у которых в семье сильный разлад, чьи родители сильно отчуждены и холодны, сравнительно более склонны к агрессивному поведению.

Ребенок получает сведения об агрессии также из общения со сверстниками. Дети учатся вести себя агрессивно, наблюдая за поведением других детей. Однако те кто чрезвычайно агрессивен, скорее всего окажутся отверженными большинством в своей возрастной группе. С другой стороны, эти агрессивные дети, найдут друзей среди других агрессивных сверстников. Разумеется, это создает дополнительные проблемы, так как агрессивной компании происходит взаимное усилие агрессивности ее членов. Такая группировка начинает вести борьбу за место лидера в коллективе, появляются серьезные разногласия. Тем, кто не может с ними существовать, приходится покидать коллектив, ища пристанище в другом месте.

У детей один из главных путей научению агрессивному поведению – наблюдение за чужой агрессией. Дети которые встречаются с насилием у себя дома и которые сами становятся жертвами насилия, склонны к агрессивному поведению.

В литературе на тему стабильности агрессивных реакций во времени считается, что поведение в детстве позволяет довольно надежно предсказывать поведение в зрелые годы. Иными словами, человек в детстве оценивающийся сверстниками как агрессивный, будучи взрослым, скорее всего будет оцениваться также. Из такой устойчивости агрессивного поведения следует, что изучение ранних влияний на становление агрессивности являются важной областью исследований.

В своей работе я хотела обратить внимание именно на это. Чем раньше психолог или педагог сможет выявить агрессию у своего подопечного, тем меньше вероятность, что ребенок вырастит агрессором. А для этого необходима не только точная диагностика, но и тонкая, длительная и эффективная работа с агрессивным поведением ребенка и факторами, на него влияющими.

Литература

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М., 1995.
2. Бандура А. Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М., 1999.
3. Берон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб., 1997.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968.
5. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности. – М., 1975.
6. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. – М., 1988.
7. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. – М., 1988.
8. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб, 1997.
9. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми. – М., 1991.
10. Вопросы изучения и воспитания личности. – т. 1. – Л., 1926.

Түйін

Мақалада өзекті мәселе – кіші мектеп жасындағы балалардың агрессивтілігіне назар аударылған. Бұл жұмыста арт-терапия көмегімен бастауыш сынып оқушыларының агрессивті мінез-құлқын түзетудің пайдасына дәлелдер келтіріледі. Келтірілген тақырып бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс кезеңдері сипатталады.

Summary

The article pays attention to the actual problem-children's aggressiveness in primary school age. In this paper, the arguments in favor of correction of aggressive behavior of younger students with the help of art therapy are presented. The stages of experimental work on this topic are described.

ӘОЖ 371.39

А.А. Медетбекова, *магистр, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – КӘСІБИ МАМАН ДАЯРЛАУДЫҢ БАСТЫ САПАСЫ РЕТІНДЕ

Мақалада кәсіби даярлықта педагогқа қажетті кәсіби құзыреттіліктерді толыққанды меңгерген оқытушы, студентті оқытуда, білім алу нәтижесіндегі құзыреттіліктерді сапалы меңгеру қарастырылған.

Кілт сөздер: *кәсіби құзыреттілік, жете білушілік, кәсіптілік, біліктілік, кәсіби мүмкіндіктер.*

Елбасымыздың халыққа жолдауында берілген Қазақстанның әлемдегі ен дамыған 30 елдің қатарына кіру тұжырымдамасында алдағы жұмыстың ұзақмерзімді басымдықтары белгіленген. Осы жолдағы басым бағыттардың бірі сапалы бірегей білім беру жүйесі бар ұлттық білім берудің барлық буынының сапасын жақсартуда сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс, педпгогтан ақпаратты коммукативті құжіреттілігін арттыруын талап етеді, осы тұжырым бағдарламаны негізге ала отырып, кәсіптік білім берудің ұлттық жүйесін қалыптастыруда педагог құзыреттілігі, студенттен кәсіби құзыретті маман қалыптастыруды бәсекеге қабылетті, білімді,азаматтар тәрбиелеуді жүктейді. «Құзыреттілік» түсінігі білім беру саласында 1960-1970 жылдардағы шетел әдебиеттерінде, ал 1980 жылдардың соңында отандық әдебиеттерде кездесті. «Кәсіби құзыреттілік, жете білушілік» ұғымын енгізудің қажеттілігі оның мазмұнының кеңдігімен, интегративтік сипатымен, «кәсіптілік», «біліктілік», «кәсіби мүмкіндіктер» және т.б. түсініктерді біріктіреді. Д.И.Ушаковтың редакциясымен жарық көрген түсіндірме сөздіктің авторлары «құзыреттілік» және «құзырет» сөздерінің арасындағы айырмашылықтарды дәлелдеуге тырысқан. «Құзыреттілік» – хабардар болушылық, абыройлық; «құзырет» – жеке тұлғаның кәсіби қасиеті және қызметтік сипаттардың нақты жиынтығы. Кәсіби құзіреттілікті анықтау туралы мәселе педагог, философ, физиологтардың, т.б. арасында пікір қайшылықтары мен жаңа ойлар тудыруда. Тұлғаның кәсіби процесін көп жағдайда оның біліктілігімен, кәсіптік құзыреттілігімен байланыста қарастырады[1].

Орыс ғалымдары В.А. Адольф, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Э.Ф. Зеер, В.А. Сластенин, Т.Ф. Лошакова, т.б. педагогикалық зерттеулерінде педагог кадрлардың кәсіби құзыреттілігі туралы мәселеге көп қызығушылық пайда болғанын айтады. Д. Дьюи, У. Уоллер, М. Мид, К. Юнг, П. Сорокин, Ф. Знанецкий сынды философтар кәсіби құзыреттілікті адамның ортаға үйренуіне қажетті әрекеттер түрі ретінде қарастырады. Олар адамның мамандығы оның белгілі бір нәрсеге деген қызығушылығын тудыратынын, көзқарасын қалыптастыратынын, мақсатқа жетуге талпындыратынын, ортақ пікір алмасуға жетелейтінін айтады. Д.Л. Томпсон, Д. Пристли кәсіби құзыреттілікті жүйелі түрде алынған білім мен жоғары моралдық нормалар мен педагогтік кодексінің нәтижесі ретінде анықтайды. Социологтар (Г. Спенсер, Э. Дюркгейм, М. Вебер) кәсіби құзыреттілікті адамның кәсіби борышы, парызы түрінде айқындайды. Олар адамның әлеуметтік статусы білімі мен мамандығы және өмір сүру деңгейінің бірлігі арқасында қалыптасатынын дәйектейді.

И.Н. Шпильриен, С.Г. Геллерштейн, Е.А. Климов, т.б. психологтар құзыреттілікті дара қабілет деп есептейді[2].

Н.Ә. Назарбаев «Инновациялық білім арқылы экономикалық білімге» атты дәрісінде: «Қазақстанды әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына енудің негізгі міндеті жоғары мамандандырылған білікті де білімді азамат, ғылыми технологияны оңай меңгеріп, нарықтық экономикада өзін-өзі басқара алатын және алған білімін өмірде қолдана білетін болса, тек сол уақытта жүзеге асыру мүмкін» деген болатын. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту Тұжырымдамасында құзырлы орта білім берудің мақсаты ретінде «… терең білім мен кәсіби дағдылар негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан шешім қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру» деп көрсетілді. Білім беру, білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдістәсілдерімен әр түрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Қазіргі заман

мұғалімі тек өз пәнінің терең білгірі ғана емес, тарихи-танымдық, педагогикалық, саяси-экономикалық сауатты және ақпараттық – коммуникациялық технологияны жетік меңгеруі тиіс. Еліміздің мәртебемінің биік болуы әсіресе, жас ұрпақтың білімділігі мен белсенділігіне байланысты. Қазіргі заманғы білім беруге қойылатын басты талап сапалылық. Мұғалім заман талабына сай, білім беруде жаңалыққа жаны құмар, шығармашылықпен жұмыс істейтін оқытудың жаңа инновациялық әдістерін шебер меңгерген жан болғанда ғана білігі мен білімі жоғары жетекші тұлға саналады. Құзыреттілікті күнделікті өмірде кездесетін әр түрлі мәселелерді шешуге көмектесетін іскерлік қабілет деп таниды. Құзіреттілік бірінші орынға білімгердің ақпаратты сауаттылығын емес, оның мәселені дұрыс шеше білу қасиетін қояды. Егер болашақ педагогтың құзыреттілігінің қалыптасуын орта кәсіби білім беру жүйесінің аумағында қарастырсақ, онда білім, білік, дағды мүмкіншілігі, яғни, бір сөзбен педагогикалық қызметке маманның қаншалықты дайын екендігі туралы айтуға болады. Педагогтың құзіреттілігі туралы әр кезеңде әр түрлі авторлар еңбектерінде, ғылыми әдебиеттерде түрлі пікірлер кездеседі. Соларға сүйене отырып, мұның өзі адамдардың, оның ішінде педагогтардың белгілі бір міндетті атқаруда икемділік пен білікті меңгеру жолындағы психологиялық жағдай және білімділіктің, жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің деңгей, педагогикалық іс-әрекеттегі теориялық және практикалық дайындығы мен тәжірибесінің тоғысуы, сол сияқты педагогқа қажетті көптеген салалардың деп тұжырыдауға болады. Осыдан келіп, кәсіби құзіреттілік деп педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық-педагогикалық және теориялық білімінің, кәсіби біліктілігі мен дағдысының, тәжірибесінің бір арнада тоғысуы деуге болады. Болашақ маман өз ісінің шебері, жақсы мұғалім болу үшін мамандығына қажетті қабілеттерді және жалпы әлемдік мәдениетті, өз елінің мәдениетін, қарым-қатынас мәдениетін, тіл мәдениетін игеріп, интеграциялық үрдістерді меңгеріп, әлемдік білім кеңістігінің өресінен шыға алуға талпынуы керек.

Мұғалім қоғам талабына сай өзін-өзі үздіксіз тәрбиелеп отыратын, ортамен, адамдармен, балалармен, қарым-қатынасқа тез түсе алатын, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, тәжірибесі мол, т.б. қасиеттерді жинақтағанда ғана оның бойынан кәсіби құзыреттілігі анық байқалып тұрады[3].

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда педагогикалық практика үлкен рөл атқарады. Педагогикалық практиканы өту кезінде студенттің педагогикалық іскерлігі мен дағдылары жылдам қалыптасады. Оның шығармашылық және педагогикалық құбылыстарды зерттеуге деген қабілеті дамиды, педагогикалық шеберліктің негіздері қаланады.

Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жеке шығармашылық қабілетті дамытуды, педагогикалық инновацияларды дұрыс қабылдауы, күнделікті өзгеріп жататын педагогикалық ортаға тез бейімделуді қажет етеді.

Ғалымдар жоғары оқу орнын бітірушілердің құзыреттіліктерінің құрылысын жалпы кәсіби құзыреттілік, арнайы кәсіби құзыреттілік деп бөліп саралайды Жалпы кәсіби құзыреттілік студенттің жалпы кәсіптік білімі, дағдысы, қабілеті мен мамандығының дайындығы арқылы анықталады. Сонымен бірге құзыреттіліктің бұл түріне студенттің ғылыми-зерттеушілік, басқарушы-ұйымдастырушылық қабілеттері мен кәсіби және педагогикалық қызметі жатады. Арнайы кәсіби құзыреттілік бітірушінің белгілі бір мамандық бойынша кәсіби қызметті атқарудағы дайындығы мен оған ұмтылуы арқылы айқындалады. Олардың мазмұны мемлекеттік классификациялармен анықталады. Е.А. Климов мамандық бойынша байланысты былайша жіктейді: адам – адам; адам – белгілер жүйесі; адам – көркем бейне; адам – техника; адам – табиғат.Ал кәсіби құзыреттілікті коммуникативтік, ақпараттық, регулятивтік және интеллектуалды-педагогикалық құзыреттілік ретінде қарастырады. Педагогтың коммуникативтік құзыреттілігі – кәсіби интегративтік қасиет, оның негізгі бөліктеріне эмоционалдық тұрақтылық (икемділікпен байланысты); экстраверсия (тағайындалған деңгейі мен эффективті жетекшілікті көрсетеді); тікелей және қайтарымды байланысты ұштастыру мүмкіншілігі; тілдік білімі; тыңдай білу қабілеті; марапаттай білуі; сыпайылылық; жалпы қабілеті жатады.

Коммуникативтік құзыреттілік – біріншіден, жеке тұлғаның дамуы мен өзіндік дамуы процесіндегі мұғалімнің жеке тұлғалық қасиеті; екіншіден, ұстаздың педагогикалық қарым-қатынастық мақсаты, түйіні, құрылымы, құралы, ерекшелігі туралы хабардарлығының көрсеткіші; қажетті

технологиялық деңгейін меңгеруі; маманның жеке психологиялық сапасы; коммуникативтік іс-әрекетін әрдайым жетілдіріп тұруға тырысуы; негізгі құндылық ретінде жеке адамның тұлғасына бейімделе білу, «бағдар ету», сонымен қатар педагогикалық қарым-қатынас кезінде туындайтын міндеттерге шығармашылық, қапысыз шешім таба білу қабілеті.

Ақпараттық құзыреттілік өзі туралы оқушылар мен олардың ата-аналарының, басқа ұстаздардың жұмыс тәжірибесі жөнінде ақпаратты білу мөлшерін қамтиды.

Регулятивтік құзыреттілік оқытушының өз іс-әрекетін басқара білу мүмкіншілігін білдіреді. Оған мақсаттылық, жоспарлау, тұрақты белсенділік пен өзін көрсете білуі, рефлексия, іс-әрекетінің бағасы енеді. Іс-әрекеттің негізгі факторы – ізгілік, құндылық болып табылады.

Интеллектуалды-педагогикалық құзыреттілікті талдау, синтез, салыстыру, қорытындылау, нақтылау сияқты қарастыра білудің кешені, аналогия, қиял, ойлау қабілетінің икемділігі мен сындылығы ретіндегі зерденің қасиеті түрінде қарастыруға болады.

Болашақ маман дайындау мәселесі оның тұлғалық сапалары мен қасиеттерін қалыптастырудың мазызын көрсетеді. Тұлғалық-бағдарлық бағытта білім беру нәтижесі білім, біліктілік және дағды жүйесінде, шығармашылық іс-әрекет тәжірибесіне және эмоционалды көңіл-күйді көрсете білуге, ерікті қарым-қатынасқа педагогикалық бейімделген тұлғаны қалыптастыру ретінде түсіндіріледі. Сондықтан маманның кәсіби құзыреттілігінің арнайы, әлеуметтік және тұлғалық түрлеріне ерекше мән беріледі. Арнайы – өзінің мамандығына сәйкес білімі, біліктілігі, дағдысы, жаңа білім мен білікті өз бетімен меңгеру, өз еңбегінің нәтижесін бағалау, біліктілігінің болуы. Әлеуметтік – тіл туралы білімінің, коммуникативті мәдениетінің, басқамен ынтымақтастыққа қабілеттілігінің, өзінің іс-әрекетінің нәтижесіне, қоршаған ортаға дайындығының болуы. Тұлғалық – өзін-өзі тану бойынша біліктілік, дағдысын жетілдіруге кәсіби іс-әрекет тұлғаның дамуына дайындығының болуы. Бұл үшін, біріншіден, ақпараттық қоғамда кез келген маманның іс-әрекеті күшейтіледі, екіншіден, білім парадигмасының өзгеруі кәсіби білім, біліктілік пен дағдыға маманның дайындығын қалыптастырудың, ойлаудың әдіснамасын дамытудың қажеттілігін көрсетеді, үшіншіден, ізгілікті және әлемдік интегративті үрдістер тенденциясы алдымен көпмәдениетті тұлғаны қалыптастырудың қажеттілігін айқындайды. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуы мұғалімнің кәсіби деңгейімен байланысты екенін естен шығармау қажет[4].

Білім беру жүйесіндегі өзгерістер мен жаңарулар мұғалімнен кәсіби біліктілігін үнемі көтеруді қажетсінеді. Қазіргі білім беру жүйесі өткен тарихымызды сақтайтын, қоғам мен мемлекетті дамыту мен жаңартуға өзіндік үлес қосатын, өзін-өзі үнемі дамытып, жетілдіріп отыратын маман талап етіп отырғандықтан, осы маманды дайындайтын мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мен дамытуға ерекше мән беріледі. Сондықтан да кәсіби біліктілігі, шығармашылық ойлауы жоғары, т.б. мұғалімге деген сұраныс көп. Осымен байланысты мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін дамыту үшін төмендегідей жұмыстарды жолға қойған дұрыс болар еді:

Зерттеушілік жұмысты жандандыру;

Педагогикалық инновацияларды меңгеру;

Мұғалімге әр түрлі формада педагогикалық көмек көрсету;

Педагогикалық жарыстарды жүйелі ұйымдастыру;

Педагогикалық іс-тәжірибелермен алмасу, т.б.

Бұл жұмыстардың барлығы да мұғалімнің өзінің жеке басының қызығушылығы болғанда ғана жүзеге асатынын ұмытпаған жөн. Өзінің кәсіби деңгейін көтеріп отыру – мұғалімнің қоғам және оқушы алдындағы басты міндеті[5].

Қорыта айтқанда, кәсіби даярлықта әрбір кәсіптік оқу пәнінің білім мазмұны мен әдістемелік жүйесі негізінде жеке тұлғаға қойылатын кәсіби деңгейім, нәтижеге бағытталған сауаттылық шешімін табу керек. Өйткені кәсіби даярлықта педагогке қажетті кәсіби құзыреттіліктерді толыққанды меңгерген оқытушы, студентті оқытуда, білім алу нәтижесіндегі құзыреттіліктерді сапалы меңгерте алатыны сөзсіз. Сөз соңында ағартушы – ғалым А. Байтұрсыновтың: «Бала оқытуын жақсы білейін деген адам – әуелі балаларға үйрететін нәрселерін өзі жақсы білу керек» - деген сөздерімен түйіндегім келеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Алматы 2008 6-б.
2. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан халқына Жолдауы». Елбасының «Қазақстан жолы» – 2050. Астана 2014.
3. ҚР «Білім туралы» Заңы. Астана 2707 2007 № 319 –III.
4. Бұзаубақова Қ.Ж. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыру. Алматы. Жазушы. 2006, 258 б.
5. ҚР «Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы».

Резюме

В статье рассмотрены вопросы «компетентность специалиста», а также профессиональная подготовка выпускников вуза, которые состоят из научно-теоретической, общественно-политической, психолого-педагогической тесно взаимосвязанных между собой систем.

Summary

In this article the author considers problems on concepts «competence», «competence of the expert» and vocational training of teachers of initial classes which consist of the following system closely interconnected among themselves: scientifically-theoretical, socially-political and psychology-pedagogical.

УДК 338.48

Ж.А. Садыков, *магистр, ст. преподаватель*
А.М. Акижанова, *магистр, преподаватель*
КазУЭФМТ

ИННОВАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ГОСТИНИЧНЫЙ БИЗНЕС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются вопросы использования экологичных технологий и применения их в гостиничном бизнесе нашей страны. Зарубежный опыт применения альтернативных источников энергии возможно применить в РК, так как природно-географические условия способствуют развитию данной отрасли.

Ключевые слова: *инновационные аспекты, гостиничный бизнес.*

Для казахстанских гостиниц коммунальные платежи являются одной из основных затратных статей. На обеспечение здания электричеством, водой и теплом приходится не менее 30-40% всех эксплуатационных расходов. Причем эта доля неуклонно увеличивается, ведь тарифы на коммунальные услуги во всех регионах страны растут, по меньшей мере, на 10-20% ежегодно. Ситуация осложняется резким падением спроса в последние годы, из-за которого большинство отечественных отелей были вынуждены снижать цены на проживание, в зависимости от «звездности», на 10-30%.

Совместно эти факторы самым негативным образом сказываются на рентабельности гостиничного бизнеса и должны подталкивать владельцев отелей к активному поиску решений для экономии ресурсов. Попробуем разобраться, какие есть пути уменьшения энергоемкости объектов гостиничного бизнеса.

Давно работающие и только строящиеся гостиницы все шире используют всевозможные зеленые технологии. Одно из наиболее проработанных направлений - снижение расходов на электричество. Все больше отелей применяют сейчас электрические лампочки на светодиодах, которые хоть и стоят дороже, но потребляют в 3-4 раза меньше электроэнергии. Срок службы у светодиодных ламп тоже высок.

Остро стоит вопрос переработки и использования мусора и отходов. Все больше внедряется технология раздельного сбора мусора и продолжается поиск возможностей вторичного использования отходов. Некоторые отели смогли наладить отправку органических отходов на производство компоста.

Все большее внимание уделяется использованию экологичных строительных материалов при строительстве новых и ремонте старых отелей. В США есть организация United States Green Building Council (USGBC), которая сертифицирует «экологичность» отелей, присваивая им звездность. Кстати, наиболее распространенная оценка – бронза. Наибольшее внимание американскими экспертами уделяется именно токсичности строительных материалов, из которых состоит здание и формируется интерьер помещения.

Гостиничный бизнес вынужден становиться экологичнее как в стремлении снизить свои затраты, так и в стремлении привлечь больше гостей – ведь люди становятся все более внимательным к вопросам экологии [1].

Экологичный отель не роскошь, требующая дорогостоящих технологий. Инновационными могу быть методы использования уже существующей технической базы. Пример – Отель «Рахат Палас» в г.Алматы. Оптимизация работы систем вентиляции, кондиционирования, кухонного оборудования и оборудования прачечной позволили сократить потребление электроэнергии на 18% и тепловой энергии на 9% за первые 5 месяцев 2018 года, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. По просьбе отеля с этой целью была усовершенствована инженерная программа фирмы Johnson Controls. Система не полностью автоматизирована, график экономного использования энергии выстраивается вручную, исходя из внешних условий. И это совсем не требует дополнительного персонала, только знаний и опыта. Расход по тепловой энергии понизился до 9%.

Мероприятие по снижению расхода воды, прежде всего, переход с проточного охлаждения холодильных компрессоров на циркуляционное, позволило снизить ее потребление на 23% [2].

Логической вершиной оптимизации энергопотребления гостиницы считается применение энергосберегающего оборудования в совокупности с наличием контуров регулирования на всех уровнях распределения энергоресурсов и создание единой системы управления и мониторинга.

На Западе программно-аппаратные решения, называемые «smart house» или «умный дом», пользуются все возрастающей популярностью в гостиничном бизнесе. Так, для отелей, входящих в крупнейшие международные сети (Marriott, Sheraton, Hilton и т.п.), по сути, они стали корпоративным стандартом. Такие системы позволяют добиться 20% экономии энергоресурсов, а также существенно экономят время и трудозатраты обслуживающего персонала.

Один из немногих российских отелей, где реализован весь комплекс по энергосбережению, в том числе и система диспетчеризации Desigo Insight на базе оборудования SIEMENS, четырехзвездочный Отель «Angelo» в Екатеринбурге, построенный австрийской девелоперской компанией Warimpex. В каждой зоне комфорта смонтированы пульт для установки желаемой температуры и контроллер, интегрированный в общую систему диспетчеризации. Управление прибором отопления (радиатор с регулирующим клапаном и приводом) и прибором охлаждения (фанкойл) одним контроллером исключает возможное разногласие в их работе, что зачастую бывает при работе приборов «самих по себе» (один греет, другой тут же охлаждает) [3].

Устанавливая в отеле инновационные технологии, мы сберегаем время, деньги, энергию. Неудивительно, что путь к инновационным технологиям в отеле лежит через сбережение природной энергии.

Так, Innovation Hotel – инновационный эко-отель, принадлежащий IHG, включает в себя солнечные панели на крыше для нагрева воды, ветряные генераторы для выработки электроэнергии, оконные стекла из вторсырья, мебель полностью сделанную из переработанных материалов. Из бытовых отходов также будут вырабатывать тепло и энергию, система сбора дождевой воды будет снабжать водой туалеты, крыша с тонким слоем грунта и зелеными насаждениями помогает тепло- и звукоизоляции. На крыше – до четырех солнечных панелей для нагрева воды, чтобы снизить использование не возобновляемых источников энергии. Дождевая вода будет собираться в баки на крыше и под землей, а затем использоваться для смыва в туалетах, для полива растений,

а также в посудомоечных машинах и моющих пылесосах. Отработанное масло с кухни будет использоваться как биотопливо. Указатели из натурального базальта на входе и на газонах заменят пластиковые и металлические таблички. В отделке используются нетоксичные краски. Пищевые отходы перерабатываются в удобрения.

Проект, разработанный архитектурным бюро Майкла Розенталя, представляет собой полностью автономный экоотель, обеспечивающий себя электроэнергией за счет использования гигантских ветряных турбин, а также гидроэнергией – за счет резервуаров для сбора дождевой воды. Кроме того, внутри отеля расположатся сады и зеленые насаждения, которые будут участвовать в вентиляции здания и очистке воздуха [4].

Гостиницы могут обслуживаться автономными ветроэлектростанциями. Как же удается из ветра получать энергию и доставлять ее гостиницу? А принцип прост. Ветер крутит ветрогенератор, который, как правило, устанавливается на вышке, так удается улавливать больше ветра, и тот в свою очередь заряжает аккумулятор. В нужное время, когда понадобится электроэнергия от вертикальной ветроэлектростанции, энергия из аккумулятора, подается на инвертор, преобразователь постоянного тока в переменный, и оттуда уже к электроприборам.

Чтобы не испортить механизм ветроэлектростанции при штормовых порывах ветра, ветряные электрогенераторы просто автоматически блокируются. Ветряные электрогенераторы могут обеспечивать стабильную подачу энергию, начиная со скоростей в 3 м/с, а по Казахстану средняя скорость ветра превышает 4 м/с. К тому же не обязателен стабильный поток воздуха: за двенадцать часов хорошего ветра электрогенератор может зарядить аккумулятор энергией, которой потом хватит на несколько дней. Не надо так же думать и о том, в какую сторону направить энергоустановку, она сама будет искать ветер. Дело в том, что сегодняшние ветроэлектростанции обладают хвостом, который разворачивает его в нужном направлении, подставляя лопасти навстречу ветру. Так же есть специальные конструкции вертикальных электростанций, которые могут быть применены для дома. В этом случае ветряной электрогенератор представляет собой набор цилиндров, вертикально поставленных друг на друга, и этим цилиндрам совершенно неважно, с какого направления дует ветер, так как они могут крутиться во все стороны [5].

Одним из актуальных вопросов является энергоснабжение гостиниц в сельской местности. Значительная территория Казахстана и низкая плотность населения в сельской местности обуславливают наличие значительной протяженности сельских линий электропередач, составляющей около 360 тыс. км, и низкую плотность нагрузки. Содержание сельских электрических сетей большой протяженности, при низком уровне потребления, равно как и значительные потери (25-50%) в значительной степени повышают себестоимость электроэнергии у потребителей. По оценкам экспертов реальная стоимость транспорта электроэнергии для маломощных отдаленных потребителей может достигать до 5 центов/кВт.ч, что делает энергоснабжение таких потребителей экономически нерентабельным. Кроме того, в прошедшие годы часть сельских электросетей пришла в негодность и восстановление этих сетей экономически нерентабельно. По данным Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан 255 сельских населенных пунктов лишены электроснабжения. Все это тормозит развитие сельского и экологического туризма. В Европе решением таких проблем стало строительство автономных ветровых станций, в том числе при гостиницах, как в Норвегии.

Перспективы использования ветроэнергетики определяются наличием соответствующих ветроэнергетических ресурсов. Казахстан исключительно богат ветровыми ресурсами. Порядка 50% территории Казахстана имеет среднегодовую скорость ветра 4-5 м/с, а ряд районов имеет скорость ветра 6м/с и более, что предопределяет очень хорошие перспективы для использования ветроэнергетики. По оценкам экспертов, Казахстан, одна из стран мира, с наиболее подходящими условиями для развития ветроэнергетики. Ветреные места расположены в Прикаспийском регионе, в центре и на севере Казахстана, на юге и юго-востоке Казахстана. То есть фактически гостиницы на большей части территории республики могут быть оборудованы ветровыми электростанциями [6].

Подумаем об использовании солнечной энергии Солнца в Казахстане ощутимо меньше чем

ветра. По оценкам экспертам, ресурс солнечной энергии может быть оценен в районе 2,5 млрд. кВт/ч в год (почти на три порядка меньше ветрового потенциала). Тем не менее, и этот показатель весьма значителен. Продолжительность солнечного сияния в РК составляет 2200- 3000 часов в год, а энергия солнечного излучения 1300-1800 кВт/м2 в год. Годовая суммарная дневная радиация при различных условиях составляет 3,8-5,2 кВт•ч/м2. Это один из лучших мировых показателей. Следует также добавить, что республика обладает крупнейшими запасами кремниевого сырья (85 млн тонн), являющегося основой для преобразования солнечной энергии в электроэнергию. На примере Монголии, где уровень солнечной радиации сопоставим с казахстанским и где кемпинги оборудованы солнечными батареями, можно оснастить и наши гостиницы, и кемпинги [7].

Можно выделить несколько факторов, способствующих созданию предпосылок по внедрению экологичных инноваций в существующие гостиницы и по продвижению современных этноаулов на базе ветровой и солнечной энергии в Республике Казахстан. В частности, вот некоторые из них:

– быстрая окупаемость и малозатратность: самообеспечение электроэнергией, то есть не нужно проводить электросети, строительная технология Earthbags, стабильный спрос на данный экологичный вид услуг;

– благоприятные климатические ресурсы: соответствующий уровень солнечной радиации и скорости ветра, чтобы эффективно использовать солнечные батареи и ветровые станции;

– приоритет развития экологического и аграрного туризма: Южный, Восточный, Центральный и Северный Казахстан, что совпадает с районами благоприятными для установки солнечных и ветровых станций.

Структура и направленность мирового гостиничного рынка меняется. И меняется в сторону повышения экологичности. В данном вопросе Казахстан пока отстает от других развитых стран (США, Южная Корея) и развивающихся стран (Индия, Малайзия, ОАЭ). В наших силах поменять сложившийся статус кво и провести экологизацию гостиничной индустрии РК.

Литература

1. Немковский Б.Л. Инновации: от концепции к внедрению.М.,«Отель», 2018.
2. Жукова. Т.А. Инновации в гостиничном бизнесе. М., «Отель», 2014.
3. Дубинина Т.И. Яворская А.О. Зарубежный опыт малых гостиниц. Вып. №3 2014.
4. Электронный журнал энергосервисной компании «Экологические системы», апрель 2011, №4.
5. Дорошин Г.В. О перспективах развития ветроэнергетики в РК. Сб. междунар. конф. ЦАР, 2009.
6. Ветров В.Н. Перспективы использования ветроэнергетики в Казахстане, Алматы, 2017
7. Мини-гостиницы как способ развития услуг в сельской местности. Проблемы агрорынка, Алматы, РГП НИИЭАПК, 2006, №1.

Түйін

Мақалада экологиялық таза технологияларды қолдану және оларды еліміздің қонақ үй бизнесінде қолдану мәселелері қарастырылады.

Summary

In the article Sadykov Zh.A., Akizhanova A.M. «Innovative aspects of the introduction of alternative technologies in the hotel business of the Republic of Kazakhstan» discusses the use of environmentally friendly technologies and their application in the hotel industry of our country.

ӘОЖ 378
З.С. Темиралиева, *магистр, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада қазіргі таңдағы туризм саласы бойынша мамандардың қажеттілігі мен оның кемшіліктері айтылады. Елімізде мамандарды дайындау, оларды қайта даярлау үрдісі және шетелдік тәжірибелер бойынша мысалдар келтіріледі.

Кілт сөздер*: туризм, туристік индустрия, қонақ үй, отель, туристік орта, инфрақұрылым.*

Туризм саласы Қазақстан экономикасындағы қарқынды салалардың бірі, халықаралық сарапшылардың пікірінше қазіргі кезде туризм әлемдік экономикадағы қарқыны төмендемейтін саланы біріне жатады. Туризм көп елдерде жалпы ішкі өнімнің қалыптасуына, қосымша жұмыс орнын құруға және сыртқы сауда балансының белсенділігіне ықпал етеді. Соңғы жылдары туризм әлемдегі ең табысты бизнестің бірі.

Туризмнің маңызы жылдан-жылға өсуде, оның халықаралық байланыста және валюталық түсім көз ретінде маңызы артуда. Елдердің шикізат көзі азаяды, ал туристік индустрия қалпына келетін ресурстар болғандықтан сарқылмайтын ресурстар түріне жатады. Туризмнің басқа да салаларға тигізетін әсері мол, оның 32 салаға жанама ықпалы бар. Бұл дегеніміз – әлемдік өндірісте әр 9 адамның жұмыс орны деуге болады. Туризм индустриясының дамуы Қазақстанға жоғары кірістерді, валюта ағындарын беріп, экономиканы әр тараптандыруға, аймақтарды дамытуға мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен бірге жұмыспен қамту мәселесін шешуге ықпал етеді.

Әлемдік экономика мен халықаралық даму қарқыны тұрғысынан алып қарайтын болсақ, туризм саласы – ешқашан кенже қалмайтын, қарқыны бәсеңсімейтін, толағай табыстың көзіне айналған берекелі сала болып есептеледі. Әр жыл сайын мемлекет қазынасынан миллиондаған қаражатты туризм саласын көркейтіп, гүлдендіру мақсатына бөлгенімен, өңірлер ауыз толтырып айтарлық жетістікке қол жеткізе алмай жүргені рас. Әлемдік рейтингке көз салсақ Қазақстан туризмнің дамуы бойынша небәрі 81-ші орынды қанағат тұтады екен[1]. Қазіргі таңда бұл саланың мазаңызды мәселелерінің бірі- саланы сапалы мамандармен қамтамасыз ету алдыңғы орындардың еншісінде. Мамандарды даярлаудың, қайта даярлаудың және олардың біліктілігін арттырудың төмен деңгейі және туризмнің ғылыми базасының жоқтығы саланың ілгері дамуына септігін тигізуде.

Туризмді дамытуға кедергі жасайтын негізгі мәселелердің бірі қызмет көрсететін салада мамандандырылған туристік кадрлардың болмауы болып табылады. Бұл туризм индустриясы объектілерінде білікті мамандардың болмауымәселесі ғана емес, сонымен қатар туристік сала үшін кадрлар даярлау сапасына да қатысты.

«Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеудің негізі» атты Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «Туризмді дамыту үшін қажетті инфрақұрылым жүргізуді, соның ішінде жол салып, білікті мамандар дайындауды қамтамасыз ету қажет» деп атап көрсетілген. Осы бағытта қазіргі таңда мемлекет тарапынан қажетті іс-шаралар атқарылуы тиіс[2].

Туризм – жан-жақты әмбебап сала. Мамандар даярлайтын білім жүйесі жасақталғанмен, жеткілікті деңгейде жетілмеген. Ғылыми тұрғыда зерттеулер орталықтары өте аз, тіпті жоқ деуге де болады. Сондықтан маман даярлайтын оқу орындарының біліктілігін арттырғанымыз дұрыс.

Елімізде туризмді ғылыми тұрғыда реттеу мақсатында Еуразия университеті жанында Туризм зерттеу институты құрылған. Институттың басты мақсаты – елордалық жоғары оқу орындарында маман кадрлардың ғылыми негізінде жұмыстар жүргізу және олардың білімдерін жетілдіру мақсатында жұмыс атқару болып табылады. Сонымен бірге шетелден келетін қонақтарды елімізбен таныстыратын гидтерді оқыту, тәрбиелеу, туристік фирмаларға мамандар дайындау, құжаттар лицензиялауды және сертификаттауды жолға қою мәселелерімен айналысады. Бірақ бұл туризм үшін жеткіліксіз. Кейбір деректер көзіне сүйенсек мәселен, Қытай елінде туризм кәсібін оқытатын

және зерттейтін 1770-тен астам құрылым бар екен. Оның ішінде туризм институттары – 1150, 217 факультеті бар. Осы сандарға қарағанда туризм мамандығына деген қажеттілік арта түскен. Қытайдың көп оқу орындары туризм кәсібін дербес пән ретінде оқытып, зерттеу жұмыстарын да қолға алуда.

Оқу орындары өздері тұрған жердегі туризмнің дамуына тікелей қатысы барын білумен қатар, оны дамытып отырады. Ал пәндік сабақтарының негізі туризмді басқару, жобалау, қонақүйді басқару, ас-су мәдениеті, спорт және серуендеу, клубтарды басқару, жәрмеңке экономикасы, шет тілдері, дипломаттық байланыс, ауыл-қалаларды жобалау, базар басқару, информатика, тамақ өндірісі, адамдармен жұмыс жасау және басқару, көркемөнер саласы, киім-кешек жобалау сияқты 10-нан астам бағытты қамтиды[3].

Қазіргі уақытта, Қазақстандағы мемлекеттік, жеке және ресейлік филиалдарды қоса қанда, туризм менеджерлерін даярлайтын 51 жоғары оқу орны бар. Қазақстанда мұндай кадрлар даярлаудың негізі 1992 жылы қаланғандығына қарамастан, туристік саланы мамандармен қамтамасыз ету әлі күнге дейін қанағаттанғысыз жағдайда қалып отыр. Көптеген жоғары оқу орындарында бұның басты себебі Қазақстанда туристік әлеует туралы оқытушылар құрамының білім және туристік саладағы жұмыс тәжірибесі, деңгейінің жеткіліксіздігі болып отыр. Соның нәтижесінде, мамандарды даярлау отандық туристік-рекреациялық ресурстарды ұстау, туристерді қабылдау үшін оларды пайдалану технологияларымен ықтимал клиенттер арасында туристік қызмет көрсетулерді атаулы жарнамалаудың әдістемесі жеткілікті түрде ескерусіз жүргізілуде. Сондықтан, жоғары оқу орындары түлектерінің едәуір бөлігінің туроператорлық қызметті толық атқаруға шамасы жетпейді. Білім және оқу стандарттарын қоса алғанда, туризмге арналған кадрларды кәсіптік даярлау төмен деңгейден көтеріле алмауда. Оның себептері туристік саладағы мамандарды дайындауда жоғарғы орындардың кәсіби деңгейінің, біліктілігінің төмен болуы. Әдетте шет мемлекеттерде туризм саласының маманын дайындауда, кәсіби мамандардың тәжірибелік деңгейі және бірнеше шет тілін білуі ескеріледі. Тек теориялық негізге сүйеніп, маман дайындау жеткіліксіз және салада көп жағдайда дәріс беретін, туризмге қатысы жоқ көптеген жанама біліктілікті мамандардың көп болуы, туризмді тежеуге септігін тигізетін бірден-бір себептер. Мәселен, ірі қонақ үйлер көп жағдайда өз кәсіпорындарына тек шет тілін білетін түлектерді және осы салада тәжірибесі бар түлектерді қабылдайды. Өз мамандығымен және тіл білімімен тек санаулы ғана туризм түлектері жұмыс атқарады. Қалғаны басқа салаға немесе мамандығын қайта ауыстыруға уақытын жұмсайды. Сондықтан оқу орындарында туризм мамандарын дайындауда кемінде 2 немесе 3 шет тілін меңгерту,сонымен бірге өндірістік тәжірибені қатар алып жүру қажет. Әлемдік тәжірибелерге сүйенсек, мысалы Эссекс қаласындағы Халықаралық менеджмент институтында (Ұлыбритания) қонақ үй менеджментіне мамандандырылған, шет тілдері (ағылшын, неміс, испан) міндетті пәндер қатарына жатады.

Афинадағы Le Monde қонақ үй және туризм институтында (Грекия) «Қонақ үй менеджменті», «Туристік менеджмент», «Отельдердегі ойын-сауық» мамандықтары бойынша ағылшын тілін үйрену қажет. Түркиядағы Богазичи университетінде «туризм менеджменті» мамандандырылған, міндетті пәндер тізіміне шет тілдері енеді: ағылшын, неміс, француз және испан.

Жаңа Зеландиядағы Линкольн университеті Франция, Испания, Германия елдерімен халықаралық байланыстарға көп көңіл бөледі. Осыған байланысты, осы университеттің студенттеріне осы елдерде тәжірибеден (тағылымдамадан) өту мүмкіндігі бар, бұл үшін шет тілдерін білу қажет. Сондықтан магистрлік бағдарламада «Туристік менеджмент», «Туристік қызметтер» және «Туристік орта» мамандандыруы бойынша оқу курстарын оқу кезінде француз, испан және неміс тілдерін міндетті түрде оқу қажет [4].

Елімізде туризм мамандарын дайындауда дарынды жастарға шетелде білім алуға мүмкіндік беретін «Болашақ» Президенттік бағдарламасы үлкен маңызға ие. Жыл сайын халықаралық стандарттарға сәйкес келетін білім деңгейі бар 30 маманның келуі сала үшін жеткіліксіз. Мемлекет жыл сайын туризм бакалаврларын даярлауға мемлекеттік грант бөледі. Алайда бұл мамандарды олар оқыған салада жұмысқа қабылдауда қиындықтар туындауы мүмкін. Нәтижесінде, осы білікті мамандарға арналған жұмыстарды қарапайым адамдар алады [5].

Жаңа технологиялар, материалдар, жабдықтардың пайда болуы кәсіби білімнің ескіруіне ықпал етеді, үздіксіз білім беруді талап етеді. Адами капиталдың мөлшері неғұрлым үлкен болса және экономика мен қоғамдағы өзгерістер тезірек болса, оған көп қаражат салу қажет. Туристік индустрия нарықтағы ерекше өзгерістерге сезімтал.Қонақтарға көрсетілетін қызметтерге нарықтық сұраныстың өзгеруімен, оларды жаңарту және жаңашылдану, технологияны жетілдіру, қызметкерлердің ғылыми-техникалық жетістіктерін іске асыру кезінде жұмыс орындарының негізгі сипаттамалары да өзгереді, сондықтан үнемі (кемінде 3 жылда бір рет) қайта даярлау және қайта құру алдыңғы қатарлы технологиялармен, ұйымдастырушылық-басқару әдістерін пайдалануды қажет етеді. Шағын туристік компаниялардың өздері үшін тренингке қаражат салуы мүмкін деп болжау қиын. Бірақ ірі қонақүйлер, мейрамханалар кешендері, СПА-салондарында (соның ішінде шетелдік қатысуымен), сонымен бірге Қазақстандамықты туристік алаң ұйымдастыруға қызығушылық танытқан кез-келген кәсіпкер, кадрларды мақсатты даярлауға және қайта даярлауға қаржы бөле алады. Өкінішке орай, туристік мамандарды даярлау деңгейін арттыру, қажетті құрал-жабдықтарды, әдебиеттерді сатып алу және туризм дамыған елдерде кәсіби біліктіліктен өту үшін белгілі бір университеттердегі демеушілік нашар дамып келеді.

Аталған мәселелерді ортаға сала отырып, еліміздегі туризм саласын халықаралық деңгейге жеткізу үшін келесідей шараларды қарастыру қажет:

Мамандарды дайындауда теориялық оқыту мен қатар өндірістік тәжірибеге көп көңіл бөлу;

– Оқыту бағдарламасына кемінде 2 шет тілін енгізу;

– Оқытушы құрамның оқытушылардың сала барысындағы тәжірибелік өтілінің міндетті болуы;

– Туристік пәндерді, яғни лингвистикалық емес пәндерді оқытуда шет тілдерін қолдану, мұндай оқытуға қолайлы жағдай жасау;

– Өндірістік тәжірибені шет мемлекеттерінде өтуге мүмкіндік жасау және қолдау;

Қорыта айтқандатуризм саласында мамандар даярлау әлемнің дамыған елдерінде жаңа деңгейге көтерілуде.Кәсіби түрде машықтанған мамандар барлық жағдайда, кез-келген салада өз орынын таба біледі және сол саланың ілгері дамуына ықпалын тигізеді. Мақсатты түрде ең бастысы бекітілуі қажет – туризм индустриясындағы сапалы және тиімділікті қамтамасыз ету үшін туристік білімнің сапасы мен тиімділігі. Адам қызметінің барлық салаларындағы жаһандану үрдістері мен оның рөлі мен осы саладағы мамандарды даярлауға әсерін тигізе отырып, халықаралық туризм саласы деңгейін анықтайды. Мамандарды даярлау сапасы мамандардың тиімді кәсіби қызметке дайындығын анықтайтын қасиеттер мен сипаттамалардың жиынтығы болып табылады. Ғылыми-техникалық прогресс жағдайында тез бейімделу, кәсіби дағдылар мен қабілеттерге ие болу, алған білімдерін кәсіби деңгейде пайдалана білу, саладағы кадрлар мәселелерін шешуде маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Кіру тәртіб://http://wwwBaq.kz

2. Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2 қыркүйек, 2019 ж.

3. Адай Секенұлы. Айқын. Қоғамдық-саяси газеті. 20 тамыз 2015 ж., Астана қаласы.

4. Сакун Л.В. Теория и практика подготовки специалистов сферы туризма в развитых странах мира. Монография. – К.: МАУП, 2004. – 399 с.

5. Кіру тәртібі: //https://articlekz.com/

Резюме

В статье рассматриваются вопросы подготовки кадров в сфере туризма.

Summary

The article deals with training in tourism.

ӘОЖ1.17.177.

Л. Омарова, *филос.ғ.магистрі, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ЖАҺАНДАНУ ҮРДІСІНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСТАРЫ

«Жаһандану» – соңғы жылдары әлемнің заманауи даму құбылыстарының ішінде неғұрлым көп талқыланып жүргендерінің бірі. Терминнің өзі ғылыми айналымға 1990 жылдары еніп, қазіргі саяси әлемнің күрделілігі мен алуантүрлілігін сипаттау үшін кеңінен қолданылып келген «постмодернизм» ұғымын көп тұстарында шеттетті. 1980 жылдардың соңында «жаһандану» сөзі ғылыми лексикада әлі кездеспеген. Бүгінде жаһанданумен байланысты үрдістерді сипаттау үшін жиі басқа да ұғымдар қолданылады: постиндустриалды дәуір, ақпараттық революция ғасыры, техножаһандану және т.б. Олардың бәрі де жаһандануға байланысты маңызды өзгерістерді білдіреді.

Кілт сөздер: *жаһандану, философия, техника және технология, әмбебаптылық, ұлт менталитеті.*

Жаһандану біздің заманымызға дейін де және біздің заманымыздан кейін де болатын үрдіс. Жаһандану «әлем», «дүниежүзі», «жалпы» деген ұғымдарды береді. Бұл дегеніміз жалпы әлем назарында болу, заман ағымынан қалмау деген ұғым. «Заманың түлкі болса, тазы боп шал» - деген, қазақ мақалы, осы жаһандану заманына сай айтылғандай, соны еске түсіретіндей. Терминнің өзі ғылыми айналымға 1990 жылдары еніп, қазіргі саяси әлемнің күрделілігі мен алуантүрлілігін сипаттау үшін кеңінен қолданылып келген.

«Жаһандану» түсінігі XX ғ. аяғы мен XXI ғ. басындағы жер шары кеңістігінде өріс алған әлеуметтік өзгерістер мен шынайылықты мағыналандырудың өзегі болып табылады. 60-70-ші жылдары пайда болып, жаһандану идеясы 80-ші жылдары академиялық мойындауға ие болды. «Жаһандану» термині ғылыми айналымда бекітілген.

Жаһанданудың негізгі мағынасы «халықаралық бірігу» дегенді білдіреді. Ол үрдіс ретінде де сипатталады. Бұл үрдіс – экономикалық, технологиялық, мәдени-әлеуметтік және саяси күштердің қисындасуы. Жаһандану экономикалық, ақпараттық, саяси, экологиялық, мәдени және тағы басқа болуы мүмкін. Мәдени жаһандану дегеніміз мәдени байланыстардың дамуы; «жаһандық» сияқты мәдени кеңістікті біріктіретін, жаңа технологиялар мен әдістерді үйрене отырып, шет елдік өнімді қабылдап, идеясына ие болуға деген құштарлық және «әлемдік мәдениетке» қатысу сынды сананың жаңа категорияларының пайда болуы.

Мәдени жаһануға әлемнің әртүрлі елдерінің іскери және тұтынушылық мәдениетін жақындастыру мен халықаралық қарым-қатынасты өрістету тән. Бір жағынан бұл әлемдегі кейбір жеке ұлттық мәдениет түрлерін танымал етеді. Екінші жағынан әйгілі халықаралық мәдени құбылыстар ұлттықты ығыстырып немесе оларды ұлтаралыққа айналдыруы мүмкін. Көпшілік мұны ұлттық мәдени құндылықтарды жоғалту деп түсініп, ұлттық мәдениеттің жануы үшін күреседі. Қазіргі заманғы кинофильмдер экранға әлемнің көптеген елдерінде бір мезгілде шығады, кітаптар аударылып, әртүрлі елдер оқырмандары арасында бір уақытта танымалдыққа ие болады. Мәдени жаһануда ортақ Ғаламтордың таралуы үлкен роль атқарады. Сондай-ақ жыл санап халықаралық туризм кеңінен етек алуда.

Егерде мәдениетті, ең әуелі, адамдар символикалық қайта қарау тәжірибесі негізінде мағынасын құрастыратын өмірлік салт және тәртіп ретінде қарастыратын болсақ, онда мәдени жаһандану деп мағына құрастыру аясын өзгерту, бірегейлікті, нақты бір жерге тән болуды, жалпы түсініктерді, құндылық, ұмтылыстарды, мифтер мен сенім, қауіпті өзгертуді түсіну керек. Жаһандану үрдісінде мәдениеттің ролі мәдени-толықтырылған «жергілікті» әрекеттің потенциалды-жаһандық нәтижесімен шектеледі. Басқаша айтқанда сөз әлеуметтік белсенділіктің рефлексивтілігі жөнінде болып отыр: жергілікті дәстүр мен өмір салты қазіргі заманғы кезеңде жаһандық нәтижеге ие, сонымен қоса жаһандық үрдісте жергілікті интервенция жүзеге асады. Алайда жаһандану аясында идеяға

консюмеризм бақылауы жан-жақты екендігін ескеру де маңызды. Жаһандық капитализм өз билігіне бағындыруға, телевидение, жарнама, газет, кітап, фильм және т.б. жинақталған барлық идеялар мен материалды өнімді коммерциялау мен коммодификациялауға тырысады. Осыған сай, мәдени тәжірибені жалғастық үрдісі мен одан кейінгі институционализациялаудың басты фактор-катализаторы сауда экономикасы жағдайында пайда әкелетіннің барлығы коммерциализацияға тәуелді болатын коммерциялық потенциал болып табылады. Бүгінгі әлемде, сондай-ақ Казақстанда, жаһандық мәдениет тәжірибесіне сұраныс пен сән бар деп айтуға болады.

Жаһандану мәдениет аясында мағыналардың көптігі, бағалаулық талдаулардың жетіспеушілігі, барлық таныс заттарды жаңа терминмен жазу перекаталогизация, транскодированиясымен анықталатын «қалдық мәдениет» (Ж.Бодрийяр термині) – қазіргі мәдениет құбылысының кең спектрінің құрылуы негізінде жатқан үрдістердің интенсификациясына әкеледі. Алайда мәдени гомогендеу немесе әлемде мәдени әртүрліліктің азайуы жаһандану үрдісі нәтижесі бола алмаса да, жаһандану консюмеризм механизмінің көмегін айтпағанда, әртүрлі мәдениеттің униформдығының өсуіне әкелуге толық қабілетті. Мәдени жаһандану батыстық Реформация, Ағартушылық, Қайта Жаңғыру сынды құндылықтар негізінде туындай алады. Бұл құндылықтар әлемдегі бүгінгі дағдарыстық құбылыстарды туындатқан, немесе ол жаңа рухани революция жүзеге асырылатын жаңа құндылықтар жүйесіне әкелуі мүмкін, сол кезде ол жаңа құндылық жүйесінде жүзеге асырылады.

Бұндай алғышарттар міндетті түрде қалыптасады, және сөзге дәлел ретінде бүгінгі таңда кеңінен таралып отырған жаңа мәдениет тәжірибесінің көптүрлілігін айтуға болады. Олар қоғамдық санада белсенді рефлексияланады, оның ішінде мағыналық әлем мағынасын әлеуметтік-тарихи контекстте қарастыруды болжайтын, әлеуметтік мәдениет талдауы әдісі де бар.[1]

Бүгінде жаһанданумен байланысты үрдістерді сипаттау үшін жиі басқа да ұғымдар қолданылады: постиндустриалды дәуір, ақпараттық революция ғасыры, техножаһандану және т.б. Олардың бәрі де жаһануға байланысты маңызды өзгерістерді білдіреді. Заманның жаһануы, заманауи даму түсінігін қалыптастырады. Заманауи жаһандану дегеніміз, қазіргі қоғамдағы, ғасыр талабына айналған «ақпараттық қоғам», білім, ғылым, техника, экономика және т.б. болып табылады.

Жаһандану бүнінге дейінде болған ұғым, тек айырмашылығы, әр бағыттың өз саласында даму деңгейіндегі көрсеткіштерін ғана көрсетеді. Адаммен қатар қарыштап дамып, өсіп жетіліп келе жатқан техника мен ақпараттар әлемі ой-сананың жүйріктілігімен ақиқатталады. Осы ретте «Адаммен бетпе-бет келген бұл мәселенің маңыздылығы сонша» - деп жазды, К. Ясперс. Қазіргі уақытта техника біздің ахуалдылығымызды түсінудің басты мәселесіне айналды.

Техника мен технология бүгінгі қоғам жедел дамуының маңызды факторына айналды және техника фқпалын тигізбеген адам өмірінің бірде-бір саласы қалмады. Қазіргі коммуникация құралдары арқасында мемлекет еркі ең шалғай аудандарға дейін қамтыды. Техника әсерімен терең үдерістер орын алады, еңбек өнімділігі қарышты, қарқынмен өседі. Оның мазмұны өзгереді. Қоғамның әлеуметтік құрылымы өзгереді. Оның үстіне адам да өзгереді. Қазіргі техника тіпті адамның тылсымдық тұңғиығына да ықпалын тигізеді. Егер ертеректе адам табиғатта да, әлеуметтік салада да өмір сүрудің өзгерген жағдайларына бейімделуі үшін қажеттілікті дәрежеде уақыт тауып жатса, ал қазір табиғат пен қоғамдағы техника, технология ықпалымен өтетін өзгерістер жылдамдығы сонша, бүгін адам өмір сүрудің өзгерген жағдайларына бейімделіп те үлгере алмайды және қашан да таусылмайтын жаңа мәселелер толассыз туып жатады.[2]

«Жаһандану» сөзі жалпы әлемдік мағынасында ұғылмаған. Семантикалық тұрғыдан, ол «жерді қамтуды» немесе, дәлірек айтқанда, «жерді бағындыруды» білдіреді. Әрине, бұл үйлесімді тіркесім емес, бұл жаңа тіркестің авторы оған агрессивті реңк берген. Ал сөз қандай да басқа болмыстық ақиқаттан бөлек нәрсе болғандықтан, ол жалғандықты қабылдамай, қалай болғанда да, шындықты білдіреді. Сондықтан «Тіл адамға өз ойларын жасыру үшін беріледі» деген Талейран формуласы әділетсіз әрі лас болып табылады, ол өзінің пайда болуы кезінде-ақ беделден жұрдай болған, себебі автор өз анасынан басқаның бәрін сатып жіберген адам болады, оның анасын сатпағандығының себебі де оған сатып алушы табылмағандықтан болған.[3]

Бүгінгі Қазақстан ұлттық жандану кезеңін бастан кешіруде. Ұлттық-мәдени жандану үрдісі мәдени парадигманың ауысуын білдіреді. Бұрынғы концепцияларды қайта қарау, ұмытылған

немесе тиым салынған атаулардың қайта келуі – казіргі Қазақстанның мәдени өміріне тән ерекшеліктер. Тәуелсіздіктің онжылдығында жаңа қазақ тарихын жасаудың бастамасы қолға алынды. Алайда, «сөз еркіндігі» қазақ тарихшылары үшін ауыр сынақ болды. Алғаш рет, соңғы жүзжылдықта материалдық жағдайы мен ынтасы бар әрбір адамның жазуға да, баспаға шығаруға да мүмкіндігі болды. Бұл жағдайда, бізге көптеген әртүрлі деңгейдегі және әртүрлі сападағы тарихи шығармалар ағымы келіп түсуде. Бұл тарихиграфияның анализі мен сыны жеке мәселе. Бұл жерде айта кететін жайт, кәсіпқой және кәсіпқой емес жазушылардың қаламынан шыққан тарихи шығармалар бүкілхалықтың өзінің тарихына деген қызығушылығының дәлелі болып табылады. Бүгінгі күнде қазақ халқы өзінің бай, қанықты, қуаныш пен қайғыға толы тарихты аса қызығушылықпен оқуда. Ұлттық жандануын үрдісі мемлекет және халық үшін де бейнетті болып табылады. Бұл үрдіс өзінің ұлттық және тұрмыстық салт-дәстүрлерін мұқият зерттеуді талап етеді. Ескі салт-дәстүрлерді бүгінгі таң мен болашақтың талаптарына сай жандандыру қажет. Сол кезде ол «салмақ» емес, мемлекеттің ілгерілеуге деген қозғалтқышы болып табылады. Салт-дәстүрімізді жаңарту өткенімізді естен шығармауға, бүгінгімізді жақсартуға және болашаққа жоспар құруға мүмкіндік береді.

Қазіргі қазақ қоғамының бет бейнесі қандай деген мәселелер төңірегінде көптеген әңгімелер мен ой-пікір, мәселелр қозғалуда осы орайда, белгілі ғалым, философ М.Орынбековтың «қазақ қоғамы үшін философиялық емес қалыптағы даналық тән. Ол адам тіршілігін қалыптастыратын дүние танымдық әмбебаптылық дәрежесінде қолданылады» - деп жазды.бұл жердегі даналық өткенге көңіл бөледі, алысқа көз тастайды. Дана ойлар тозбайды, ескірмейді, ешқашан құнын жоймайды, халықымен мәңгі жасайды. Қазақ қоғамы болашаққа бағдар ұстағанда өзінінң кім екенін, яғни қазақи болмысын жоғалтпауы керек дегенге сайып келеді. Біз өз болмысымыз, өз құндылықтарымыз және философиялық дана ойларымызбен ерекшеміз.

Ұлттық ойлау ол біздің қанымыз бен қоса соғып тұрған жүрегіміз.ұлттық ойлауға тән қасиет оның үнемі даму, жаңғыру, өзгеру үстінде болатындығы. Ұлттық ойлау үнемі дамып отырмаса, онда қоғам өмірінде болып жатқан өзгерістер мен құбылыстарды бейнелеу мүмкін емес. Сондықтанда ұлттық ойлау негізі даму. Дамусыз ұлттық ойлау жоқ. Қазақ ұлты дамыған және дамушы елдердің озық мәдениеті мен жетістіктерін меңгере отырып, өзіндік санасы мен қоғамына, болашағына қажеттіліктерді ала білуі керек.Қандайда болмасын ұлттың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені бейнелеу тәсілі бар. Ол ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеттің, философияның негізін құрайды. Материалдық және рухани мәдениет дамыған сайын ұлттық ойлауда дами түседі ұлттық ойлауды дамытушы және оны ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші халық.[4]

Сондықтан жаһандану барысында қазақ халқы менталитетінің басты көріністер болып табылатын адамгершілік құндылықтар негізінде қазақ халықын топтастыра отырып, сыртқы мәдени, рухани ықпалдарға қарсы оның ішкі «ынтымақтықты» күшейту, бәсекелестік жағдайында өмір сүруге үйрету дамудың басты көзі болып табылады. Біреудің керексіз қалдығына таңырқамай өзіміздің нағыз рухани құндылықтарымызды танута білуіміз керек. Ұлт менталитетінің тұтастығы да, бүгінгі ұрпаққа үлгі болар ұстаным да осында болса керек. Қазақ елінің жаһануы қазақ менталитетін зерттеуден, танудан бастау алуы қажет.

Әдебиеттер

1. Рахматуллаев Н. Глобализация эгоизма и гнева: интеллектуальный взгляд . – №4. – С.15.
2. Ғабитов Т.Х. Философия // 2006. – С.277.
3. Рахматуллаев Н. Глобализация эгоизма и гнева: интеллектуальный взгляд. – 2003. – №4. – С.11-13.
4. Бурбаев Т. Ұлт менталитеті // 2001. – С.95-99.

Резюме

В данной статье описывается влияние глобализации на казахскую нацию и общество. Был затронут вопрос о сохранении национальной идентичности и менталитета в принятии западной цивилизации и культуры. Процесс принятия глобальной универсальности должен проходить без разрушения национальной духовности, которая должна передаваться из поколения в поколение.

Summary

This article describes the impact of globalization on the Kazakh nation and society. The question of preserving national identity and mentality in the adoption of Western civilization and culture was raised. The process of adopting global universality should take place without destroying national spirituality, which must be passed down from generation to generation.

ӘОЖ 502

М.Е. Байдалина, *магистр, аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ЖАҺАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Жаһандану – бір-бірімен тығыз экономикалық, ғылыми-техникалық, саяси, мәдени байланыстағы біртұтас адамзат қауымдастығының қалыптасуы. Жаһандану барлық салаларға әсер етіп, адам дамуын тездеттеді. Бірақ ол өте күрделі процесстердің бірі болып саналады. Әсіресе экономика дамыған сайын, табиғат рессурстарына көп жүктеме түседі. Қоршаған орта жағдайы төмендейді, сондықтан табиғатты тиімді пайдалану және қоршаған отраны қорғау мәселелрі маныздыорын алады.

Кілт сөздер: *жаһандану, экологиялық мәселелер, қоршаған орта, әлеуметтік жағдай.*

Жаһандану дегеніміз – бір-бірімен тығыз экономикалық, ғылыми-техникалық, саяси, мәдени байланыстағы біртұтас адамзат қауымдастығының қалыптасуы. Ол – біздің көз алдымызда өте тез қарқынмен жүріп жатқан үрдіс. Бүкіл ХХ ғасырдың өн бойында адамзат алуан түрлі жаһандық мәселелермен тұспа-тұс келіп отырды. Ол үшін дүниежүзілік екі соғысты, фашизм мен ұлтшылдықтың пайда болуын, ядролық қару мен Жер бетінде тіршілік атаулының құрып кету қаупін және т.б. еске алудың өзі жеткілікті болып табылады. Алайда, өкінішке орай, осы орын алған жағдайлардан сабақ алып, адамзатқа төнетін барлық қауіп-қатердің алдын алдық деп тұжырым жасай алмаймыз. Қазіргі таңда қуатты бес күш әлемдік қауымдастықты жаңа бір жағдайға алып бара жатыр. Алғашқысы – бір өрістіліктің (однополярность) белгіленуі, екіншісі – әлемдік экономиканың жаһануы, үшіншісі – ұлттар мен мемлекеттердің әлсіреуі, төртіншісі – өркениеттік сәйкестілікті іздестіру, бесіншісі – әлемдік қауымдастықтың басым бөлігі болып табылатын кедейлердің бас көтеруі. Яғни, біздер мұнда әлемнің бес басты түрткісі – күш-қуатттылық, байлық, хаос, ұқсастық пен әділеттілік туралы әңгіме қозғап отырмыз. Ресейдің танымал ғаламы А.Уткиннің пікірі бойынша, осы түрткілердің әсерінен «әлемдік тәртіп қайта түзеледі, жаңа геосаяси, экономикалық, өркениеттік әлем бейнесі қалыптасатын болады» [1].

Негізінде жаһандану дүниежүзілік тарихи үрдіс; үзіліссіз әлемде тауар, білім, мәдениетке деген көзқарас алмасуы адамдарды жақындата тұратын үрдіс. Жаһандану барлық салаларға әсер етіп, адам дамуын тездеттеді. Бірақ ол өте күрделі процесстердің бірі болып саналады. Әсіресе экономика дамыған сайын, табиғат ресурстарына көп жүктме түседі. Қоршаған орта жағдайы төмендейді. Бейбітшілік сақтау, қоршаған ортанын ластануы, халықтын тығыздығы, ұйымдасқан қылмыстылық, терроризм осының барлығы жаһандық мәселелер болып саналды.

Жаһандану үрдісі қоршаған ортамен бірге экологиялық саясатқа да зор әсер тигізеді. Экологиялық шығындар ескермеген жағдайда халықаралық сауда қоршаған ортанын жағдайын күрт төмендедте алады. Экологиялық шығындарды елемейтін елдер, экологиялық қауіпті қызметтерде салыстырмалы артықшылыққа ие болады, бұл көбінесе тиісті мамандандыруға және қоршаған ортаның елеулі тозуына әкеледі. Шетелдік капитал тарту үшін, экологиялық стандарттарды төмен-

детуі де мүмкін. Халықаралық сауда сонымен қатар экономиканың шикізат секторын ынталандыруы мүмкін, яғни сәйкесінше, экспортқа ресурстардың артық өндірілуіне соқтырады.

Жаһандану артықшылықтары мен кемшіліктеріне келетін болсақ, дамушы елдер үшін жаһандану үрдісі тудыратын мәселелер мен қауіп-қатерлер. Жаһандану үрдістері әртүрлі әлеуметтік және экономикалық даму деңгейдегі дамушы елдерге және халықтарға алуан түрлі әсер етеді. Дамушы елдерге жаһандану дамуға жаңа мүмкіндіктер жасайды. Сонымен қатар, осы елдер үшін аса үлкен қиындықтар да туғызады. Мысалы, дамыған елдермен салыстырғанда, дамушы елдердің артта қалу деңгейі күн санап арта түседі. Ғаламдық нарықтық экономикаға ену үшін дамушы елдерден өз әлеуметтік-экономикалық құрылымын түбегейлі өзгертіп, барынша күш-жігер салуын талап етеді. Халықаралық нарық толығымен көпұлтты компаниялардың және дамыған постиндустриалды елдердің «ойын ережелеріне» бағынады. Дамушы елдердің әлеуметтік-экономикалық дамуы, ғылым, техника және технологиялар деңгейі әзірге өте төмен, ал бұл өз кезегінде олардың дамыған елдермен қатар бір деңгейде әлемдік нарықта бәсекеге түсуге мүмкіндік бермейді.

Дамушы елдердің алдында әлемдік ғаламданушы экономикаға кірігу міндеті тұр. Ал, екінші жағынан олар дамыған елдерге тәуелді болудан қашады. Жаһандық мемлекеттік жүйе – қазіргі мемлекеттердің әлемдік жүйесі. Әлемдегі мемлекеттер соның принциптеріне негізделіп құрылған ұлттық мемлекет үлгі болып табылады. Бүгінгі таңда ұлт әлемнің қоғамдық ұйымдасуының негізгі бірлігі болып табылады, ал ұлттық мемлекет – оның саяси ұйымдасуының негізгі өлшемі. Бұл екі бірлікте – қоғамдық және саяси – бір-біріне сәйкес келеді, ал бұл олардың мәнін, маңыздылығын, шынайылығын және олардың бірінсіз – бірінің күні жоқ екендігін білдіреді. Бұл ереже ұлт пен ұлттық мемлекетке легитимділік көзі мәртебесін береді. Билікке қол жеткізу және оны ұстап тұру үшін саясаткерлер және оны қолдаушылар ұлт мүддесі үшін қызмет етуі керек. Ал мұндай қызмет тек бір ұлт қана өмір сүретін ұлттық мемлекет аясында ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Ұлтты және ұлттық мемлекетті қазіргі әлемді ұйымдастырудың қоғамдық-саяси үлгісі ретінде мойындау ұлтшылдыққа ерекше, алғашқы (әзірге, жалғыз) ғаламдық идеология мәртебесін әперді. Ұлтшылдық бүгінгі түріндегі мемлекеттік жүйенің легитимдендіру құралы және идеологиялық шеңбері қызметін атқарады. Өз кезегінде бұл жүйе өзінің әмбебаптығына орай ғаламдық сипат алуда. Ұлттық мемлекеттер жер шарын түгел жайлап, тек бір-бірін ғана халықаралық қатынастардың бірден-бір субъектісі ретінде мойындайды. Осылайша, өмірдің көптеген салаларына тән жаһандану үрдісі осы ғаламдық мемлекеттік жүйенің инфрақұрылымдық іргетасына негізделген.

Жаһандану келесі артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Оң жағы:

– жылдам технологиялық өсуі;

– өнімдерінің саны мен сапасын арттыру; жаңа жұмыс орны; Ақпаратқа еркін қолжеткізу жақсартуға және жақсартылған өмір сүру; әртүрлі мәдениеттер арасындағы өзара түсіністікті. Жаһандану оң мәні бағалау мүмкін емес: шексіз көбейтеміз мүмкіндіктер адамзат толығымен ескере үйлестіру үшін жағдай өз өмірінің барлық аспектілерін қабылдайды. Экономика, саясат, мәдениет және өмірдің басқа да салаларында Жаһандану адамзаттың әмбебап міндеттерді шешу үшін елеулі негіз төндіреді.

Жаһанданудың жағымсыз аспектілерді:

– көптеген елдердің экономикасының тұрақсыздығы;

– екі ел арасындағы әлеуметтік-экономикалық дамуына алшақтықты; қоғамның стратификациясы; ТҰК өсіп келе жатқан ықпалын; көші-қон өсті ауқымын; жаһандық проблемаларды асқынуы; сәйкестілік жоғалуын бұқаралық мәдениет енгізуді.

Жалпы, үкімет аралық құрылымдар жүйесі экономиканың жаһандану burnoprotekayuschey туындап қажеттіліктері артында пайда болды. Ол тиімді оның оң нәтижелерін пайдалану және оның теріс әлеуметтік және экономикалық салдары төтеп мүмкін емес болып табылады. Бірінші кезекте, демографиялық процестер мен қоршаған ортаны қорғау, экологиялық және техногендік апаттар және олардың зардаптарын алдын алу оңтайландыру бойынша әлемнің елдер мен аймақтар арасында өмір сүру алшақтық, азайту үшін, кедейшілік пен күресуге тиімді тетіктерін құру қажет.

Жаһандану артықшылықтары: жаңа жұмыс орындары мен Бангалор сияқты қалалардың дамуы.

Жаһандану кемшіліктері: шетелдік инвестицияларды тарту мақсатында арзан әрі әділетсіз еңбек шарттарының, яғни жұмыскерлері өте ауыр жағдайда жұмыс істейтін мекемелердің көбеюі.

Біздің ойымзша, жаһандану үрдісінің оң жетістіктерін негізінен экономика саласынан байқауға болады және ақпараталмасу мен қауіпсіздік жөніндегі ұжымдық шаралар қабылдау саласында да етістіктер баршылық. Конгрестегі жалпы халықтық талқылаудың мазмұны сол, жаһандіндері мен діни ағымдардың барлығының қызметі, қалай болғанда да жаһандану үдерісінің бір бөлшегі болып табылады.Сондықтан да олардың миссиясы – бейбітшілік жолында бірлесіп әрекетету және жаһандану дәуірінде адамдар үшін рухани құндылықтардың маңызын адамзаттың есіне салып отыру. Осы тұрғыдан алғанда, аталмыш миссияның күрделілігіне қарамастан, Қазақстан ол міндетті тамаша атқарып отыр деп санаймын.

Жаһандану адамзат қоғамына не берді дегенде, алдымен, ғылыми-техникалық, экономикалық жетістіктерді айтар едік. Әлемнің бір түкпірінде ашылған ғылыми жаңалық интернет арқылы сол сәтінде жер жүзіне тарап, жалпы адам баласының игілігіне айналуда. Жер бетінде жаһанданууға ұшырамаған ел кем де кем. Тілдік, ұлттық, мемлекеттік шекараларды білмейтін жаһандану бүкіл әлемді қоғамдық дамудың тайқазанында бұрқ-сарқ қайнап жатқан біртұтас дүниеге айналдыруда. Қазір әлемде жаһандану қамтымаған сала жоқ. Ішіп-жеген тамағымыздан бастап, киген киімімізге, мінген көлігімізге, өндіріс орындарының құрал-жабдықтарына, тұрғын, жатын, жұмыс жайларындағы жиһаздарға, техникаларға, рухани құндылықтарымызға, жалпы өмір сүру, еңбек ету салтымызға, рухани өмірімізге дейін қамтып, өзінің өміршеңдігін көрсетіп жатыр. Мұның барлығы да жер бетінде бір үйдің баласындай өмір сүріп жатқан халықтардың әрқайсысының жаңадан «Американы ашпай-ақ», бірінде барды басқаларының да пайдаланып, қоғамдық-экономикалық-мәдени жағынан дами, материалдық құндылықтарының жетіле түсуіне септігі тиері анық. Демек, жаһандандудан үрке бермей, ақылға салып, оның жақсы жақтарын орынды пайдалана білсек, ұлттық мүддемізге қызмет еткізе білсек, ұтатынымыз анық. Қазіргі заманда әлемдік ауқымда барынша қарқынмен жүріп жатқан мәдениеттер мен өркениеттер қақтығысынан үркіп, жаңа заманға бейімделмей, өткенді аңсап, өткенмен ғана өмір сүру, консерватизм ұлттық дамуды тежейді; тіпті, жолда қалдырады. Сондықтан да, жаһанданудың жақсы жақтарын ала білу ұлттық дамудың маңызды шарттарының бірі болып отыр. Бұл – жаһанданудың қоғамдық дамудың барысында туындаған қажеттілік, пайдалы жағы [2].

Қоршаған орта, түпкі ресурстар (энергия, су, азық-түлік), демография, көші-қон толқындары, есірткі тасымалы, халықаралық терроршылдық проблемалары жекелеген елдер күшімен шешілуі мүмкін емес. Ақпараттық төңкеріс бұл проблемалардың жаһандық өлшемге ие болуына ықпал етті. Зерттеушілер Жаһанданууды әр текті, бірақ әлемнің біртұтастыққа айналу логикасымен біріктірілетін өзгерістердің жиынтығы деп түсіндіреді. Жаһандық өзара тәуелділік және бүкіләлемдік даму үрдісі Жаһанданууға алып келмей қоймайды. Бұл үрдіс трансұлттық экономика мен жалпыадамдық құндылықтарды қорғауға негізделген халықар. ұйымдар жүйесі ықпалын күшейтеді. Жаһандану әлеуметтік феномен ретінде көп қырлы және көптеген құрамдас бөліктерді қамтиды» [3].

Жаһандану үрдісі барысында ең бастысы елдің экономикалық дамуымен қатар, әлеуметтік жағдайды көтеру сұрақтарымен қатар, экологияның, қоршаған ортанын мәселерін ескеру қажет. Экологиялық мәселелер, қоршаған ортанын қауіпсіздігі ең басты мәселелр болып табылады, өйткені олардын шешілуі адамзаттын өмір сүруіне ықпал етеді. Жаһандану және экология өзара бір біріне көптеген байланыстармен әсер етеді. Жаһандану, қоршаған ортаға бір мағыналы емес әсер тигізетін, күрделі көп жоспарлы үрдістердің бірі. Қоршаған ортаның ен басты мәселесі – дамып келе жатқан өндіріс пен тұтыну, табиғаттың бұрынғы қалпына келу мүмкіндіктерінен неғұрлым жоғары, және де жаһандану ол процесстерды арттырады. Сондықтан да ен бастысы, келешекте жаһандану үрдісі барысында қоршаған ортыны қорғау мәселелрін ескеру қажет.

Әдебиеттер

1. Казахстан и глобальные вызовы современности: Матер. научно-практич. конф. (Алматы, 19 мая 2010 г.) Отв. ред. Б.К. Султанов. – Алматы: КИСИ, 2010. – 120 с. (5).
2. Электронды ресурс:http://akikat.kazgazeta.kz/?p=6549
3. Электронды ресурс:http://startinfo.kz/buisness/qazir-tanda-qalamd-jastar/

Резюме

В данной статье рассматривается вопрос проблемы сохранения окружающей среды в условиях глобализации, развития социальной страны и экономики.

Summary

This article discusses the issue of environmental conservation in the context of globalization, the development of a social country and economy.

ӘОЖ 929.628
Н.С. Тілеуханов, *филос.ғ.к., доцент*
Ә.Т. Ерболатова, *магистрант*
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
Орал қ.

ҰЛТТЫҚ БАС КИІМ СӘУКЕЛЕНІҢ ЗАМАНАУИ ӨНЕРДЕГІ МӘНІ

Мақалада жаңғыру, жаңару заманында ұлттық бас киіміміз сәукеленің декоративті – қолданбалы өнерде, күнделікті – тұрмыстық қолданыста қазақ халқының мәдениеттік ерекшелігін сақталуын қадағалап, оның заманауи үлгілері мен даму жолдарын мәдениттанымдық сараптау болып табылады. Сәукеленің ұлттық мәдениетімізде алатын орнын зерттеудің қазіргі заманға сай жағдайының сипатын ескере отырып, және мәдениеттану аясында оның ықпалын арттыру.

Қазақ халқының ұлттық бас киімі сәукеленің элементтік құрылымын анықтау және осыған орай қазіргі жаңандану заманына сай нұсқалық құрылымын дайындау. Қазақ әйелі бас киімдерінің ішінде өзіндік орны бар сәукеленің сипатты кешендерін, мән-мағынасын, қадір-қасиетін айқындау. Сонымен қатар, сәукеленің көркем композициялық құрылымын, әрбір элементтеріне талдау жасау.

Кілт сөздер: *дизайн, мәдениет, ұлттық бас киім,құндылық, өнер.*

Қазақ халқының ұлттық бас киімдерінің тарихы «ұлы дала көшпенділері» тарихымен тығыз байланысты. Біздің қазіргі салт-дәстүріміз бен ұлттық киім кию мәдениетіміз, ғажайып өркениетіміз бен әдебиетіміз сол мыңдаған жылдардан бастау алады. Қазіргі ұлттық киімдердің шығу тарихын ежелгі Қазақстан жерін мекендеген сақ, ғұн,түркі тілдес тайпалардың мәдениетімен байластырамыз. Оған археологиялық қазбалар мен ғұламалардың жазып қалдырған жылнама – жазбалары себеп бола алады.

Әрбір халық мекен ету ортасына, геологиялық орналасуына байланысты әдебиеті мен мәдениеті, қолөнері арқылы ерекшеленеді. Орта Азия халықтарының этнографиялық бас киімдері бағалы аң терісінен, былғарыдан тігілген деседі. Қазақтың ұлттық бас киімдерінің тарихы сонау түбі бір түркі заманынан бастау алады. Оған б.з.д. 5 ғасырда өмір сүрген сақ – скиф тайпаларының бас киімдері дәлел бола алады. Осыған орай, аймақтық, рулық ерекшеліктері кездеседі. Зерттеуші археолог – антрополог С.И. Руденконың зерттеуіне сүйенсек, Қара теңіз жағалауын мекендеген сақтардың бас киімі туралы былай деп сипаттайды: «Аң терісінен немесе киізден жасалған құлақты толық жауып тұратын малақай мен төбесі конус тәрізді былғарыдан тігілген бас киім киген» [1, 60 б.]. Осы сәтте, қазақ халқының күні бүгінге дейін мәнін жоймаған қалыңдық бас киімі – сәукеле мен ерлер бас киімі тымақ ойға келеді. Яғни, қазіргі қазақ сәукелесінің тарихы сол кезеңнен бастау алады десек болады.

Сәукеле – биік төбелі, асыл тастармен безендірілген конус тәрізді үшкірленіп келетін бас киім. Ежелгі грек ойшылы, Геродоттың мәлімдеуі бойынша: «Сақтар – скиф тайпалары бастарына тік тұратын, төбесі шошақ тығыз киізден бөрік киген. Олар садақ, қысқа семсер және айбалтамен қаруланған. Тамаша ат қыш жауынгерлер болған» [1, 63 б.]. Аталған бас киімнің тарихы байырғы заманда өмір сүрген скиф немесе сақ кезеңінен бастау алады. Олай деуге тағы бір себеп, ғалымдар Қазақстан жерін мекендеген сақтардың қоныстанған жерлерін анықтап берген болатын. Сақ тайпалары мен тайпа одақтары негізгі 3 топқа бөлінеді. Олардың бір тобы Жетісуда, Тянь-Шань тауларында, Сырдария өзенінің орта ағысын мекендеген. Сақтардың бұл түрі «шошақ бөрікті» сақтар (тиграхауда) деп аталады. Олардың суреті Персеполдағы Ксеркс сарайының қабырғаларында кездеседі. Олардың бет – әлпеті монголоидтық нәсіл тектес. Осыған қарап ғалымдар Жетісу аймағы монголоидтық нәсіл тараған орталықтардың бірі деп топшылайды. Жетісу аймағы «шошақ бөрікті сақтардың» жиі қоныстанған орталығы болған. Жетісу жері ежелден қазақ халқының «қазақ» болып қалыптасқалы бері мекен ететін жері болып табылады. Яғни, күні бүгінге дейін келіп жеткен бас киім – сәукеленің тарихи кезеңі сол дәуірден басталады деуге болады.

«Біздің бабаларымыз сақтар ежелгі заманда өздерінің салт-дәстүрлерімен, жауынгерлік өнерінің дәрежесінің биіктігімен танымал болған. Төзімді сақтар бірнеше тәулік бойы аттың жалына бастарын салып ұйықтай алған. Сақтардың киіну мәдениеті жөнінде археологиялық қазбалар, ежелгі жылнамалар арқылы пайымдауымызға болады. Кеңес кезеңіндегі археологтардың қазба жұмыстарының нәтижесінде ашылған Пазырақ (Таулы Алтай), Шілекті (Шығыс Қазақстан), Бесшатыр (Қазақстанның оңтүстік шығысы) қорғандарынан табылған металдан, ағаштан, матадан жасалған көркемөнер туындылары ғылым саласын байытты» [2, 12 б.]. Осыған орай сақ, ғұн тайпаларының өзіндік жоғары мәдениетінің болғанын байқауға болады. Сонымен қатар, осы тұста басты назар аударатын жайт, бас киімнің соның ішінде, қалыңдық бас киімі аталып кеткен сәукеленің географиялық аймақтарға байланысты өзіндік ерекшеліктері кездеседі. Археологиялық қазбалардың нәтижесі мен мұражайларда күні бүгінге дейін сақтаулы тұрған сәукелелерге қарап, әр аймақтың өзіндік ерекшеліктері мен мәдениетін байқауға болады. Еліміздің батыс аймағынан табылған сәукелелер өзге облыстардан табылған бас киімдерге қарағанда өте ерекше болып келеді. Оған дәлел, күні кеше ғана Батыс Қазақстан облысы Теректі ауданы Долинный ауылы маңынан табылған қазба жұмыстары. Кейіннен ол «Тақсай кешені» деген атауға ие болған болатын. Аталған орын, БҚО-дан Қазақстанның киелі орындары қатарына енгізілген жеті нысанның бірі болып табылады.

2012 жылы Батыс Қазақстан облыстық тарих және археология орталығы қазба жұмыстарын жүргізу барысында бұл жерден бес бірдей қорған (оба) табылғаны туралы мәлімдеме жасаған болатын. Осы жұмысқа жетекшілік еткен аталмыш орталықтың ғылыми қызметкері Яна Лұқпанованың айтуынша, мұндағы ең басты жаңалық кейін «Алтын ханшайым» болып аталған, ежелгі сармат кезеңіне жататын ақсүйек бай әйелдің жерленген орнының анықталуы еді. Жасы 35-40-тардағы әйелдің қабірінен көптеген алтын бұйымдар табылып, оның жалпы салмағы 3 келіге жуықтады. Тіпті көйлегі мен жамылғысы да алтын жіппен тігілген деседі. «Алтын ханшайыммен» бірге екі күзетшінің жерленуі оның мәртебесі жоғары болғандығын көрсетеді. Алтын бұйымдармен бірге қола айна, тұмарлардың табылуы оның сарматтың абыз әйелі екендігін танытады. Тақсай қорған кешенінен табылған «Алтын ханшайымды» зерттеуге шетелдік мамандар да қатысып, қалпына келтіру ісімен қазақстандық ғалым-реставратор Қырым Алтынбек бастаған мамандар айналысты. Қазіргі таңда «Алтын ханшайым» Астана қаласындағы ҚР Ұлттық музейінде қорғауға алынған. Алтын ханшайымның бас киімі жоғары да келтірілген ежелгі сәукеленің формасына өте ұқсас. Олай дейтін себебіміз, тарих ғылымдарының докторы, профессор М.Н.Сыдыков пен Я.А. Лукпанованың бірлесе жазылған еңбегіндегі мәліметтер арқау бола алады. Аталған еңбекте, алтын ханшайымның бас киімінің элементтері туралы былай деп жазылады: «Екіге бүктеліп, екі жиһішке пластинамен жалғасқан конус түріндегі әйел адамның бас киімінің элементі. Төбесіндегі зооморфты бейнелі пластинаға дәнекерленіп жапсырылған. Заттың функциональдық бөлігі пластинаның ішкі бөлігінде орналасқан, оның шетіне бір-біріне қарама-қарсы тура жиһішке ілмектер дәнекерленіп жапсырылған. Ілмектер киізден немесе теріден жасалған бас киімді тігуге арналған болуы мүмкін. Пластинаның сыртқы шетіне жиһішке сым жапсырылған, ол шетінде

жиектеме құрайды»[3, 156 б.]. Тақсай ханшайымының бас киімін фотосуреттен аңғарып қарасақ, оның сәукелесінің төбесінде тау ешкісінің басы тәріздес бейнесіндегі элементті көруге болады. Бас киімде тау ешкісінің желке тұсынан мойнына дейін, тұмсығы шығыңқы бедерленіп жасалған. Сонымен қатар, сәукеленің төменгі жиектерінде «күнбасты» адам мен тау ешкілеріне ұқсас бірнеше элементтер бейнеленгенін байқауға болады.

Дәстүрлі қазақ қоғамында әйелдер бас киімді жас ерекшеліктері мен отбасылық жағдайына байланысты киген. Әйелдер бас киімдеріне қасаба, сәукеле, кимешек, орамал т.б. жатады. Жоғары да атап келтіргендей бас киімдердің ішінде сәукеленің шығу тарихы мен қолданылу аясы кең. Сәукеле – ұзатылған қыз киетін, аса бағалы, биік төбелі салтанатты бас киім. Сәукеле пошымы жағынан сақ заманындағы биік әрі сүйір төбелі салтанатты – ғұрыптық бас киімге ұқсайды. Сәукеле кереге, милық, төбе, тәж, құлақбау және артқыбау тәрізді бөліктерден тұрады. Аталған бөліктердің барлығы жеке-жеке дайындалып, кейіннен барлығы құралады. Сәукеленің керегесі аталмыш бас киімнің негізін құрайды. Оны жұқа басылған ақ киізден төменгі жағын қалыңдықтың басына мөлшерлеп алып, жоғарғы жағын бірте-бірте тарылта отырып тігеді. Сүйірленіп біткен төбесі ашық қалдырылады. Керегенің іші жұқа матамен астарланып, сырты ашық қызыл түсті шұғамен тысталады. Биіктігі 70 см-ге дейін жететін сәукеле керегесінің жиегін милық дейді. Сәукеленің милығын қымбат бағалы аң терісімен әдіптейді. Милықтың бөлігін төбесіне дейін шыр айналдыра оқа – зермен, алтын – күміс шытыра, асыл тас моншақтармен безендіреді. Кейде милықтың төмен жағыда жібек немесе күміс шашақтарымен әшекейленеді. Сәукеленің ашық қалдырылған төбелдірігін бекітетін бөлік жеке дайындалады. Оны керегені дайындайтын материалдардан төрт сайлы тақия тәріздендіріп тігеді. Түсі де кереге түсімен бірдей болады. Оның ортасына үкі қадап, жиегіне шашақ тағып, алтын – күміспен әшекейлеп сәукеленің төбесіне қондырғаннан кейін бұл бөлік бергек, тәж деп әр түрлі аталады. Бергекті дәулетті адамдар күмістен табақша тәріздендіріп жасатып, асыл тас, үкі немесе қырғауыл қауырсынымен әшекейлетеді. Сәукеле бергегіне бетті көлегейлейтін желек бекітеді. Сәукеленің құлақ тұсынан екі құлақбау, желе тұсынан артқыбау деп аталатын, зермен, тізілген моншақтарымен, күміс шытыралармен көркемделген, төмен салбырап тұратын бөліктер қондырылып, самай тұсынан бетмоншақ, жақмоншақ тәрізді әшекейлер тағылады. Сонымен бірге сәукелемен бірге киетін, зере деп аталатын бас киім бөлігі де дайындалады. Кейбір деректерге сүйенетін болсақ, сәукелені ертеде арнайы нығыз етіп басылған жұқа ақ киізден немесе арасына қыл, жүн салып сырған, сыртын барқыт, атлас, шұға, мәуліт сияқты асыл бұлдармен қаптап тастайды. Сәукеле шетін асыл аң терілерімен жұрындайды. Оған бұлғын, құндыз, кәмшат, ақ кіс терілерінің бірін салған. Сәукеленің төбесі үшкір болады. Оның маңдайынан жоғары қарай «Тоғыз түрлі» асыл дүниені қатар-қатар жоғары тағады. Оларға алтын, күміс, меруерт, маржан, гауһар сияқты асыл тастарды тағады. Тоғыз түрлі асыл дүниені көрген адамның көзі осы асыл тастарға алдымен түсіп, келінді көз-сұқтан сақтайды дейтін наным-сенім бар. Сәукеленің киер жері асыл жіптермен шашақталады. Сәукеленің төбесіне дейін бірнеше жерден шашақ тағылады. Сәукеленің екі шекелігінен кейін әшекейлермен толықтырылады. Оның артқы жағынан белге, мықынға дейін төмен түсірілген желкелігі болады. Төбесіне үкі тағылады. Сәукеленің төбесінен қалыңдықтың өкшесіне дейін түсетін ақ жібек жаулық жабады. Сәукелеге тағылған әрбір асыл тастар мен моншақтар үлкен мағынаны білдірген. Бұған Р.Шойбековтың бас киім әшекейлері туралы сәукелеге тағылатын әшекейлер атаулары дәлел бола алады:

«Сәукеленің сырғасы – салпыншағы мол, өзі ұзын да ауыр болғандықтан, тек салтанатты кездерде сәукелеге байлайтын асыл сырға.

Тана – дөңгелек пошымды асыл тасты күмістен немесе таза күмістің өзінен жасалған түйме тәрізді зат. Ол кейде танакөз депте аталады.

Төбелдірік – сәукеленің төбесіндегі тәж сияқты әшекей, бергек.

Шеттік – күмістен жасалған шытыра. Оны бас киімді, киімнің өңірін, аяқ киімді, ер тұрманды әшекейлеуге пайдаланады.

Шоң – бас киімге тағатын асыл тас, алтын әшекей.

Шортас – Бас киімге тағатын асыл тас.

Шырмауық – ілгекті оқа, металл ілгекті бас киім әшекейі.

Ыстақ – сәукеленің қозасы. (Қоза деп күміспен күптелген шар тәрізді металл әшекейді атайды)» [4, 19 б.].Ол өз жазбасында сәукеленің сырғасы, тана, төбелдірік, шеттік, шоң, шортас, шырмауық, ыстақ сияқты бірқатар сәукелеге тағылатын әшекейлерлерге мағлұмат берген.

Сәукеле кигізу қыздарды қуанышқа бөлеп, мерейлерін өсіреді. Ата-анасы мен ел-жұртының ақ батасына лайық тәрбиелі, мұратты ұрпақ болуға баулиды. Ел-жұрт, туыс-туғандарына деген перзенттік сүйіспеншіліктерін арттырып, әрқашан мейірімді, қайырымды, адал, арлы, үлгі-өнегелі азаматша болып жетілуге дағдыландырып, туған халқы мен салт-дәстүрін құрметтеуге баулиды. Сәукеленің бедеріне, айшықты ою-өрнектеріне қарап, оның қандай зергердің не болмаса ұзатылып бара жатқан қыздың қандай әулеттен шыққанын байқауға болады. Сән-салтанатымен ерекшеленетін көздің жауын алар сәукеледе небір асыл тастар мен гаухар жақұттар тағылып, зерлі оюлар мен кестеленетін болған. Сәукелеге тағылған әрбір тастың немесе зерленегн оюдың өзіндік орны мен қасиеті болған деседі. Жоғарыда келтірілген деректер соның дәлелі болмақ. Алайда, қазіргі жаһандану заманында қасиетті сәукелеміздің мәні азайып, қадір – қасиеті артта қалып бара жатыр. Олай дейтін себебіміз, қазіргі қолданылып жүрген сәукелеміздің формалары сақталмай, ою-өрнектері түсініксіз. Сонымен қатар, қолданылу аясы мүлде өзгерген. Деректерге сүйенсек, бұрынғы ерте заманда сәукелені бойжеткен өз үйінен ұзатылар сәтте бір-ақ рет немесе аса мерекелі жиындарда киген деседі. Ал, қазіргі таңда концерттік бағдарламаларда әншілердің, жиын-тойларда бишілердің бойынан көруге болады. Бұл әрине ұлттық құндылығымызды сақтауда жақсы шығар, алайда, осы орайда оның орнын сақтап жүрміз бе? - деген сұрақ туындайды. Осы орайда, басты назар аударатын жайт, сәукеленің формасының сақталмауы. Бұл дизайнерлердің ұлттық киімге деген көзқарастарының салғырттығы деп ойлаймын. Жаһандану заманы екен деп, өзге елдерге еліктеп, басқа үлгіде киіну – сән емес. Керісінше, ұлттық әдебиетіміз бен мәдениетімізді дамытып, ұлттық киімдерімзді орнымен кие білсек, ұлттық қазақи әндерді әрбір шаралар сайын дәріптесек, қазақ тілін дамытсақ, салт-дәстүрімізді сақтасақ сонда ғана мәнді де сәнді болар едік. Біз өзіміздің ұлттық нақыштағы дүниелерімізбен ерекшеленеміз. Сонда ғана әлем елдері бізді қайтпас қайсар қазақ халқы екенімізді біледі, таниды деп ойлаймын. Ұлттық мәдениетімізді дамытуда «Өткенді білмей, болашақты болжау қиын», сонау мыңдаған ғасырлар тарихы бар бас киімнің қазіргі таңдағы жай күйі, оның кез-келген ортада қарапайым қолданыста болуы мені қынжылтады. Әрине, жаңа заман талабына сай жаңаша стильде, жаңа үлгіде болу керек шығар, бірақ, оның түп негізі сақталып қалуы керек. Өйткені, бұл біздің тарихымыз. Біздің өткеніміз. Біздің, халқымыздың асыл мұрасы.

«Көріп алсаң көріктіні,

Таңдап алсаң тектіні,

Сонда көңілің толмайма?» - деп қазақтың ұлы ойшылы, ақын, философ Абай атамыз айтқандай, сәукелеге қарап, оны бағалап, осыған байланысты қалыңдықты шыққан тегіне қарап, тектілікке аса мән бергенін ұғынамыз. Кейбір адамдарға «сәукеле» жай ғана қарапайым сөз болып көрінетін шығар. Алайда, осы бір қасиетті ұғымда тарихы терең қазақ халқының түп тамыры жатыр. Сәукеленің қолданылу аясы мен оның формасын қайта қалыпқа келтірсек, ұлттық әдебиетіміз мен мәдениетімізді дамытуда орасан зор үлес қосқан болар едік.

Ендеше, сәукеле тек қазақ қызының ұлттық киімі ғана емес, қазақ қыздарының ар-намысы, абыройы, адалдықтың символы деп қарауымыз керек. Осы дәстүрді жаңғыртып, өмірге қайта оралтсақ жастар тәрбиесінде ұтарымыз көп болмақ деп ойлаймын.

Әдебиеттер

1. Өмірбекова М.Ш. «Қазақ ұлттық киімінің этномәдени лексикасы», Алматы.

2. Әлімбай Н. «Қазақтың дәстүрлі киім – кешегі» ғылыми каталог

3. Сдыков М.Н., Лукпанова Я.А. «Батыс Қазақстанның ежелгі көшпенділері» каталог – оқулық. Орал, 2013.

4. Парасат журналы. 2007, №3.

5. Мәдениет журналы 7-9 бет. № 5 (32) 2009.

6. Әбсаттар қажы «Әсем киім – әйел көркі». Алматы, 2011.

7. Крыкбаева С.М. «Сәндік - қолданбалы өнердегі қазақ әйел киімдерінің мәні». Автореф. Алматы, 2010.

8. Жиенбекова А.А. «Қазақ ұлттық киімі мәдени феномен ретінде». Автореферат. Алматы, 2007.
9. Хинаят Б., Сужикова А. «Қазақ халқының ұлттық киімдері». Алматы, «Алматыкітап», 2007.

Резюме

В статье рассматриваются особенности культуры казахского народа в декоративно-прикладном искусстве саукеле, повседневно-бытовом использовании в эпоху модернизации, обновления национального головного убора. Учитывая характер современного состояния изучения места саукеле в национальной культуре, целью явилось повысить его влияние на культурологию.

Определение элементной структуры саукеле национальных головных уборов казахского народа и в этой связи разработка вариативной структуры в соответствии с современными вызовами глобализации. Среди головных уборов казахских женщин – определить характерные комплексы саукеле, сущность, достоинство. Кроме того, анализ художественной композиционной структуры саукеле, каждого элемента.

Summary

The article deals with the features of the culture of the Kazakh people in the decorative and applied art of saukele, everyday use in the era of modernization, renewal of the national headdress. Taking into account the nature of the current state of studying the place of saukele in national culture, and to increase its influence on cultural studies.

Determination of the element structure of the saukele national headdresses of the Kazakh people and in this regard, the development of a variable structure in accordance with the modern challenges of globalization. Among the headdresses of the Kazakh wife – to determine the characteristic complexes of saukele, essence, dignity. In addition, the analysis of the artistic compositional structure of saukele, each element.

UDC7.011.3

Rana Amrahova, *Assoc.Prof.Dr., Near East University,*
«Yakin Mimarlik» №1, Faculty of Architecture,
Department of Interior Design, Nicosia, North Cyprus
Buket Asilsoy, *Assist.Prof.Dr., Near East University,*
«Yakin Mimarlik» №1, Faculty of Architecture,
Department of Interior Design, Nicosia, North Cyprus
Aysel Mirkasimova, *Assist.Prof.Dr., Near East University,*
«Yakin Mimarlik» №1, Faculty of Architecture,
Department of Interior Design, Nicosia, North Cyprus

EXPLORING PERCEPTION OF PUBLIC ART IN URBAN SPACES AMONG NORTH CYPRUS RESIDENTS

Urban open spaces are significant features of sustainability oriented urban environments. These spaces have potential to contributeboth infour pillars of sustainability, environmental, social, economic and cultural. Public art can increase the existence, impact and benefits of urban open spaces with the help of increasing quality of urban life and can enhance townscapes within disparate city scales. Public art can also be catalyst for urban communities. Urban open spaces have qualitative and quantitative insufficiencies in N. Cyprus. Additionally these spaces have several inadequacies regarding the existence of public art products such as sculptures, installations, monuments and wall paintings etc. Withinthis framework, a user survey was conducted among 90 participants in three cities of N. Cyprus (Nicosia, Famagusta and Kyrenia) in order to understand and evaluate the dynamics of their perception in relation to public art in urban communal spaces.The findings reveal that respondents are mostly dissatisfied regarding both the urban open and green spaces and public art in these spaces.

Keywords: *Perception, Public,Art, Urban, Space, Questionnaire, N. Cyprus.*

Enhancing urban environments with sustainability dimensions has become a key issue worldwide for the current agenda of urban development policies. Urban open and green spaces are the features benefiting both four pillars of sustainability, *environmental, social, economic and cultural*.Public art in urban spaces can increase the existence, impact and benefits of urban open spaces with the help of increasing quality of urban life and can enhance townscapes within disparate city scales. However existence of art in public spaces is another issue that may be overlooked.

In North Cyprus, not only the public art features but also urban open and green spaces have significant qualitative and quantitative deficiencies. Regardingthe public open spaces, it can be suggested that these spaces are not planned and well defined in order to create walkable, pedestrian friendly andliveable urban environments. Therefore as cities that are located in northern part of the Mediterranean island with a moderate population, Famagusta, Kyrenia and Nicosia have emerging urban development and planning challenges. Additionally regarding the public green spaces, it can be suggested that the cities in Northern Cyprus have scattered green spaces almost like green spots without achieving an integral green system welcoming urban ecology with fauna and flora.

Public art in public urban spaces is another challenging issue that needs further scientific focus both in general and within Northern Cyprus in particular. Hence urban open and green spaces have inadequacies regarding the existence of public art products such as sculptures, installations, monuments and wall paintings etc.

Within this framework, this study focuses on user perception in relation to public spaces and public art in urban open and green spaces. The paper first provides a review of the relevant literature. Secondly, the methodology including sample and measures are presented, and questionnaire results are displayed. Finally, the findings are interpreted and recommendations are made for further research.

Public spaces as urban open spaces (streets, squares etc.) and urban green spaces (neighbourhood parks, community parks etc.) are significant features of sustainable cities. They have a central role, both physically and functionally, in urban planning and development. Many urban theorists state their significant role as one of the principal components of a healthy urban setting (Paʏoaopullarə and Doratlə, 2004:225). In other words, the availability of attractive, accessible open spaces is an important feature of a liveable urban environment for the inhabitants of cities and urban areas (Salama et al., 2013:47).Thesespaces have valuable benefits in relation to both four pillars of sustainability.With regards to environmental sustainability, it can be suggested thatthey sustain urban ecological systems as they have a role to be the homes for plant and animal species. In relation to social sustainability, they can give the chance to individuals having disparate social profiles to come together and interact.There is evidence that green spaces have significant role in residents' feelings of attachment towards the community, and their connections with other inhabitants (Kim and Kaplan, 2004). Regarding the economic sustainability, they may support the value and increase identity characteristics of the urban environments for city branding purposes. Additionally they have the potential to assist the cultural evolution of the cities including the urban communities with the help of hosting cultural entities and activities.

However urbanopen and green spaces have qualitative and quantitative insufficiencies in N. Cyprus. Because they have been ignored within the urban planning and design process since 1980s. Consequently, buildings are designed with little concern for their relationship to each other or for the overall effect of the city. Spaces left between them have become undefined, undesirable, useless and unliveable. To change this, we must develop a sensitivity to public spaces; not only in central civic and business districts, but also, and most importantly, in urban and peri-urban quarters, where the spaces between are becoming more important as densities increase (Oktay, 2002:261).

Thereforeit can be argued that besides focusing on the quantities of the public spaces in the cities of Northern Cyprus, qualitative characteristics of them are further needed to be addressed within urban planning agenda. At this point it can be argued that public art is one of the tools that has a high potential to enhance qualitative dimension of the public spaces.

Figure 1. **A community park example in Nicosia** (B. Asilsoy)

Thereforeit can be argued that besides focusing on the quantities of the public spaces in the cities of Northern Cyprus, qualitative characteristics of them are further needed to be addressed within urban planning agenda. At this point it can be argued that public art is one of the tools that has a high potential to enhance qualitative dimension of the public spaces.

Public art can be defined as all type of art works displayed in streets, squares and other public spaces. It has potential to achieve several significant social, cultural and psychological benefits like public spaces and it can be suggested to be existing since ancient times.Statues, monumentsand other religious, socialor architectural sculpture were common as traditional public art features. For instance statues of the pharaohs of Ancient Egypt or Michelangelo's marble sculpture positioned in the Piazza dellaSignoria in Florence whichwas a symbol of Florentine Republic independence can be given as examples of public art features.

However today, the category of public art includes a huge range of works includingforms of visual culture, sound art, painting, ceramic, stained glass, performance art, installation, graffiti, street art and plastic art etc. For instance, the seven-meter long 'Ali and Nino' moving sculpture in Batumi, made by Georgian sculptor Tamara Kvesitadze, as one of memorable sights in Black Sea, is a nice sample of contemporary public art work.

Figure 2. **Statue of Love by Georgian sculptor Tamara Kvesitadze in Batumi as a public art feature**

Public art items do not have exact characteristics regarding the size, shape, material used etc. A public art feature will be determined and created according to the artist(s) perception, view and aim(s). However the output of the public art product is the same with any other art work. Eventually, it may be the reason to raise awareness, to ask new questions leading to new mind openings or to shake the individual's values etc. In other words public art can express community values, enhance our environment, transform a landscape, heighten our awareness, or question our assumptions. Placed in public sites, this art is there for everyone, a form of collective community expression. Public art is a reflection of how we see the world – the artist's response to our time and place combined with our own sense of who we are.(http://www.associationforpublicart.org/what-is-public-art).

Figure 3. **On the left: A graffiti as a public art feature in an urban space of Nicosia. On the right: A public art feature as an old ship located in an urban space of Kyrenia** (R. Amrahova)

One another main benefit of public art in cities is its contribution to the city's touristic purposes that may further be used for city branding. Therefore an increasing number of communities are finding ways to make available the social and aesthetic qualities that are desired by people.One way communities are attracting people to a particular settings is to include public art as a part of the landscape. Hence public art features can be the symbol of the setting where it is located and can contribute to the local economy as attracting both local and external tourists. In other words public art can give identity to a community and become a symbol of that place. Such that according to a 2014 study by Americans forthe Arts, tourists seeking cultural experiences typically spend more money that tourists who do not.

Additionally there are scientist suggesting that public art has positive effects on a community' sense of place. Publicart products can add value and meaning to the public space where located (Turpeinen, 2014:242). With the help of value-making, the users' sense of belonging can be supported. In other words, public art can serve to highlight collective values, beauty, history and the surrounding nature (Turpeinen, 2010:30).For instance in Mexico, Pachuca it was used as a very powerful tool to motivate residents of low-income neighbourhood to reduce crime and increase sense of belongingness. It was a great community project, developed by group of artists named Germen Crew. Project lasted 14 month, 209 houses was painted and turned the neighbourhood into Mexico's largest mural.

Furthermore, the relation between public art and public pedagogy is another significant topic of concern. Such that art and other cultural practices are considered to initiate learning processes which differ fundamentally from those generated in the context of formal schooling (Sandlin, O'Malley and Burdick, 2011).

The processes under scrutiny range from the creation of opportunities to enact the public quality of human togetherness (Biesta 2012a, 2012b) over the emotionally charged challenges posed by artists to securities and established convictions (Ellsworth, 2005) to the way art opens up new ways of seeing, feeling, experiencing, and describing the world (Rancie 're, 2010 cited in Schuermans, 2012:677).

Another purpose,which public art has been used for, is political propaganda.The most extreme example of public art being used for political aims is Socialist Realism during Soviet Russia period.Hence all these benefits mentioned above may be the reason that many researchers and policy makers etc. have a more deepened focus on socio-psychological and cultural dimensions of public art.

Methodology. The Study RegionCyprus is the third largest and third most populous island in the Mediterranean,after the Italian islands of Sicily and Sardinia. It is located south of Turkey, west of Syria and Lebanon, northwest of Israel, north of Egypt, and southeast of Greece. The island has two different republics due to the political conflicts between Turkish Cypriots and Greek Cypriots ongoing since 1960s. Thenorthern part of the island there has six main provinces, Nicosia, Famagusta, Kyrenia, Gьzelyurt, Эskele and Lefke respectively.

These provinces' de-facto population according to the 2011 Census is dislayed below. As Lefke has officially become the sixth province after the 2011 Census, it is not listed in Table 1.

Table 1. **De-facto population of N. Cyprus provinces according to the 2011 Census** (%)

	De-facto Population (%)
Nicosıa	85,579
Famagusta	64,269
Kyrenia	62,158
Güzelyurt	31,116
İskele	21,978

The Interview Schedule

A user survey was prepared for the research. The user survey was conducted among 90 participants. 30 participants from each of the three cities (Nicosia, Famagusta ad Kyrenia) of Northern Cyprus were chosen randomly in order to fill out the questionnaire. The user survey was carried out by the authors of the study individually as face to face interviews in April 2017 within three weeks.

Research Sampling

Gender:In the city of Nicosia, 46.7 percent of the respondents were female and 53.3 percent were male. In Famagusta, 60 percent of the respondents were female and 40 percent were male. In Kyrenia, 70 percent of the participants were female and the rest 30 percent were male.

Table 2. **Participants' gender profile** (%)

	Female (%)	Male (%)
Nicosia	46.7	53.3
Famagusta	60	40
Kyrenia	70	30

Ageof Participants:46.7 percent of the participants had an age of 16-25, 16.7 percent had an age of 26-40, 33.3 percent were between 41-55 and the rest 3.3 percent of the respondents were between 56-65 in Nicosia. In Famagusta, 23.33 percent of the respondents were between 16-25 years old, 30 percent were between 26-40 years old, 36.67 percent were between 41-55 and the rest 10 percent had an age between 56-65 years old. In Kyrenia, 40 percent of the participants were between 16-25 years old, 36.67 percent were between 26-40 years old, 13.33 percent of the respondents had an age of 41-55 and the rest 10 percent were between 56-65 years old.

Table 3. **Participants' age profile** (%)

	16-25 (%)	26-40 (%)	41-55 (%)	56-65 (%)
Nicosia	46.7	16.7	33.3	3.3
Famagusta	23.33	30	36.67	10
Kyrenia	40	36.67	13.33	10

Nationality of Participants: In Nicosia, 40 percent of the participants were born in N. Cyprus, 46.7 percent of them were born in Turkey and the rest 13.3 percent were born in other countries. 80 percent of the participants in Famagusta were born in N. Cyprus, 10 percent were born in Turkey and the other 10 percent were born in other countries. In Kyrenia, 50 percent of the respondents were born in N. Cyprus, 36.67 percent were born in Turkey and the rest 13.33 percent of them were born in other countries.

Table 4. **Participants' nationality profile** (%)

	Northern Cyprus (%)	Turkey (%)	Other (%)
Nicosia	40	46.7	13.3
Famagusta	80	10	10
Kyrenia	50	36.67	13.33

Education of Participants:In Nicosia, 3.3 percent of the respondents did not have any education degree. 3.4 percent had a secondary education degree, 40 percent had a high school degree, 30 percent had an under graduate degree and 23.3 percent had a graduate degree or more. In Famagusta, 3.33 percent had a primary degree, 13.33 had a secondary school degree, 36.67 had a high school degree, 33.34 had an under graduate degree and 13.33 had a graduate degree or more. In Kyrenia, 10 percent had a secondary school degree, 26.67 had a high school degree, 60 percent had an under graduate degree and 3.33 percent had a graduate degree or more.

Table 5. **Participants' education profile** (%)

	none (%)	prımary school (%)	secondary school (%)	hıgh school (%)	under graduate (%)	graduate and+ (%)
Nicosia	3.3	-	3.4	40	30	23.3
Famagusta	-	3.33	13.33	36.67	33.34	13.33
Kyrenia	-	-	10	26.67	60	3.33

Occupation of Participants:In Nicosia, 43.3 percent of the respondents were students, 6.7 percent were officers, 10 percent of them were workers, another 10 percent were employers, 16.7 percent were employees and 13.3 percent were academicians. In Famagusta, participants' 13.34 percent were students, 33.33 percent were officers, 3.33 percent were workers, 6.67 percent were employees, 10 percent were academicians, 20 percent were tradesmen and 13.33 percent were retired.

Table 6. **Participants' occupation profile** (%)

	student	offıcer	worker	employer	employee	acad-emıcıan	tradesman	retıred
Nicosia	43.3	6.7	10	10	16.7	13.3	-	-
Famagusta	13.34	33.33	3.33	-	6.67	10	20	13.33
Kyrenia	13.33	3.34	10	3.33	46.67	6.67	3.33	13.33

Measures and Analysis

Perception and user satisfaction of the respondents in relation to public spaces and public art in the

urban spaces were measured in the first sectionof the questionnaire with the help of four Likert scale type items and two in-depth items. In the second section of the questionnaire, participants' socio-demographic data was collected via five items.

Results. Respondents' suggestions to the items seeking to find the perception and the level of user satisfaction of public spaces and public art in public spaces are evaluated within the study. The results are displayed below.

When we evaluated the results of the participants' responses about the item '*I believe that public spaces such as urban parks and urban open spaces are quantitatively and qualitatively sufficient in my city*', it can be argued that in total their disagreement were more than agreement to this item. 36.67 percent strongly disagreed, 32.22 percent disagreed, 12.22percent were unsure and merely 18.89 percent agreed or strongly agreed.

Table 7. **Participants' suggestion to the item 'I believe that public spaces such as urban parks and urban open spaces are quantitatively and qualitatively sufficient in my city'** (%)

	strongly disagree (%)	disagree (%)	unsure (%)	agree (%)	strongly agree (%)
Nicosia	36.67	33.3	13.33	6.67	10
Famagusta	26.66	36.67	16.67	6.67	13.33
Kyrenia	46.67	26.66	6.67	16.67	3.33
Total	36.67	32.22	12.22	10	8.89

When we evaluated the results of the participants' responses about the second item of the questionnaire *'There are attractive, effective public art features in my city'*, it can be argued that disagreement were more than agreement to this item in total either. 41.11 percent argued 'strongly disagree', 27.78 percent argued 'disagree', 13.33 percent argued 'unsure', 10 percent argued 'agree' and 7.78 percent argued strongly 'agree'.

Table 8. **Participants' suggestion to the item 'There are attractive, effective public art features in my city'**(%)

	strongly disagree (%)	disagree (%)	unsure (%)	agree (%)	strongly agree (%)
Nicosia	33.34	23.33	23.33	10	10
Famagusta	46.67	30	3.33	10	10
Kyrenia	43.34	30	13.33	10	3.33
Total	41.11	27.78	13.33	10	7.78

When we evaluated the results of the participants' responses about the third item of the questionnaire'*public art features in public spaces increase the attractiveness of such urban spaces'*, in total merely 6.66 percent strongly disagreed or disagreed.3.33 percent were unsure, 32.22percent agreed and 57.79 percent strongly agreed with regards to the item.

Table 9. **Participants' suggestion to the item 'Public art features in public spaces increase the attractiveness of such urban spaces'** (%)

	strongly disagree (%)	disagree (%)	unsure (%)	agree (%)	strongly agree (%)
Nicosia	3.33	-	3.33	26.67	66.67
Famagusta	3.33	10	3.33	36.67	46.67
Kyrenia	3.34	-	3.33	33.33	60
Total	3.33	3.33	3.33	32.22	57.79

When we evaluated the results of the participants' responses about the fourth item of the questionnaire*'I wish that public art features would be increased in the public spaces of my city'*, there were not any respondents suggesting strongly disagree. Merely 1.11 percent argued 'disagree', 7.78 percent of the participants were unsure. 25.56 percent argued agreed and 65.55 percent strongly agreed with the item.

Table 10. **Participants' suggestion to the item ''I wish that public art features would be increased in the public spaces of my city'** (%)

	strongly disagree (%)	disagree (%)	unsure (%)	agree (%)	strongly agree (%)
Nicosia	-	-	3.33	20	76.67
Famagusta	-	3.33	16.67	33.33	46.67
Kyrenia	-	-	3.34	23.33	73.33
Total	-	1.11	7.78	25.56	65.55

Conclusion and Discussion. Public spaces have valuable benefits that should not be ignored and underestimated. Theyhave a high potential to improve the environment and public health, encourage cultural diversity, attract tourism, enhance local economies etc. In other words it can be suggested that they have a key role for creating sustainable, liveable urban environments (Butterworth, 2000; Cho et al., 2015:147; Madanipour, 2006).

Additionally public art have the capacity to achieve significant contributions in urban environments (Hall and Robertson, 2001:5; Hegeman, 2016).They can create community attachment, support place making attempts and enhance aesthetic qualities etc. In other words, in many cities that are attractive for touristic purposes or in the cities that are at the top of the list regarding the quality of life measures, it is not difficult to experience public art facilities in their public spaces. Thereforeit can be suggested that a public art feature has the opportunity to increase the attractiveness and qualitative value of both the urban spaces and the city itself, where it is located.

In Northern Cyprus, there are challenges regarding the issues of public spaces in urban environments. Public art is also a topic that needs a wider concern and focus. On that ground, a user survey was prepared in order tounderstand and evaluate the dynamics of their perception in relation to public art in urban communal spaces.

The findings reveal that most of the respondents (68.89 %) did not believe thatpublic spaces such as urban parks and urban open spaces are quantitatively and qualitatively sufficient in the city where they live. Additionally a significant portion of the respondents (68.89 %) did not suggest that there are attractive, effective public art features in their city. Furthermore, most of the respondents (91,11 %) suggested that they wish public art features to be increased in the public spaces of their city.

Within this framework, as concluding remarks it can be argued that public spaces and public art in these spaces should not be ignoredin the current and possible urban planning and design agenda of cities in Northern Cyprus.Oppositely public spaces and the integrity of these spaces within the urban environments need to be emphasized. Hence creating liveable, sustainable environments with green, pedestrian friendly urban environments will support us to combat both the possible threats of global warming, climate change and social, cultural degradation of urban communities.

References

1. Biesta, G. (2012a).Becoming public: public pedagogy, citizenship and the public sphere, Social & Cultural Geography, 13, pp. 683–697.

2. Biesta, G. (2012b).Philosophy of education for the public good: five challenges and an agenda, Educational Philosophy and Theory, 44, pp. 581–593.

3. Butterworth, I. (2000). The relationship between the built environment and wellbeing: A literature review, The Victorian Health Promotion, Melbourne.

4. Cho I.S., Trivic Z., & Nasution I. (2015). Towards an integrated urban space framework for emerging urban conditions in a high-density context, Journal of Urban Design, 20, 2, pp. 147-168.

5. Ellsworth E. (2005).Places of Learning: Media, Architecture, Pedagogy. New York: Routledge.

6. Hall T.& Robertson I. (2001). Public art and urban regeneration: Advocacy, claims and critical debates, Landscape Research, 26, 1, pp. 5-26.

7. Hegeman K. (2016). Conversations in clay: Engaging community through a socially engaged public art project, The Journal of Art for Life, 8, 2.

8. http://www.association for public art.org/what-is-public-art, accessed on June 2017.

9. https://www.pinterest.com/pin/446137906807813203, accessed on May 2017.

10. http://www.nrpa.org, accessed on July 2017.

11. Kim J.& Kaplan, R. (2004). Physical and psychological factors in sense of community:New Urbanist Kentlands and Nearby Orchard Village, Environmental Behaviour, 36, pp. 313-340.

12. Madanipour A. (2006). Roles and challenges of urban design, Journal of Urban Design, 11, 2, pp. 173-193

13. Oktay D. (2002).The quest for urban identity in the changing context of the city Northern Cyprus, Cities, 19, 4, pp. 261–271.

14. Paşaoğulları N., &Doratlı . 2004. Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta, Cities, 21, 3, pp. 225–232.

15. Rancie‘re, J. (2010) Dissensus. On Politics and Aesthetics. London: Continuum.

Salama A. M., Khalfani F., & Al-Maimani A.(2013). Experiential assessment of urban open spaces in Doha, Open House International, 38, 4, pp. 47-57.

16. Sandlin J.A., O’Malley M.P. & Burdick, J. (2011). Mapping the complexity of public pedagogy scholarship 1894 – 2010, Review of Educational Research 81, pp. 338–375.

17. Schuermans N., Loopmans M. P. J. & Vandenabeele J.(2012). Public space, public art and public pedagogy, Social & Cultural Geography, 13, 7.

18. Turpeinen O. (2010).Art in Public Spaces (catalogue), Helsinki: Nord Print (ed.).

19. Turpeinen O.(2014). Creating a new city centre with craft-based public art, Craft Research, 5, 2.

Түйін

Солтүстік Кипрде қалалық ортадағы қоғамдық орындардың проблемаларына байланысты проблемалар бар. Солтүстік Кипрдің үш қаласында 90 қатысушының арасында қалалық коммуналдық кеңістіктегі қоғамдық өнерге қатысты олардың қабылдау динамикасын түсіну және бағалау үшін сауалнама жүргізілді. Нәтижелер көрсеткендей, респонденттер көбінесе бұл ашық жерлерде де, ашық жерлерде де, жасыл алаңдарда да, қоғамдық өнерде де қанағаттанбайды.

Резюме

На Северном Кипре существуют проблемы связанные с проблемами общественных мест в городской среде. В трех городах Северного Кипра был проведен опрос среди 90 участников для понимания и оценки динамики их восприятия по отношению к публичному искусству в городских коммунальных пространствах. Результаты показали, что респонденты в основном недовольны как городскими открытыми и зелеными зонами, так и публичным искусством в этих пространствах.

ӘОЖ7.7.03

М. Құрал, *Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі*
Нұр-Сұлтан қ.

И.ИСАБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «АЛТЫБАҚАН» КАРТИНАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ШЕШІМІ

Терең мағынаға толы «алтыбақан» сөзі қазақтың ежелден бері келе жатқан дәстүрі іспетті. Сондай-ақ графика ең бірінші пайда болған бағыттардың бірі болса алтыбақан қазақ халқының ежелден келген мұрасы. Кешегі күннің қызығын еске салған бұл картинаның ең басты

идеясы қазақ халқының мәдениетінің жоғары екендігін көрсетуге бағытталған. Нақтылай кететін болсақ, өрлеу жөнінде тарқатып айтуды жөн көреміз.

Кілт сөздер: *картина, тұрмыс, алтыбақан, ұлттық ойын, шығармашылық.*

Ә. Қастеев атындағы МӨМ-ның ғылыми қызметкері Г.Жұбаниязованың зерттеуі бойынша «Суретшінің қағаз бетіне түсірген ауыз әдебиетті сезіне оқығаны бір бөлек, сол ауыз әдебиеттің бір формасын ақ қара түсті сызықтармен жан бітіре бейнелеген сезімі бір басқа. Жан-жақты шеберлігін танытқан график-суретші Исатай Исабаев өз нақышымен мәнерлеуде қандай да тақырып немесе жанр болмасын өзіндік ерекше тұлғасына сай мінезін байқатады» дейді. Расымен де, жан-жүрегімен халқының өнерін дәріптеуде еңбек еткен автордың шығармашылығындағы әрбір туынды жүректен-жүрекке жетерлік. Суретшінің шығармашылығына тірек еткен тақырыптары халық ауыз әдебиеті секілді ұлттық өнердегі құндылықтардың ең негізгілері. Осы ойдың төңірегінде өнертанушы Әди Бәтизаның «Исабаевтың түрлі тарихи кезеңдерден мағлұмат беретін шоқтығы биік,терең ойлы шығармалары жас ұрпақты отансүйгіштікке тәрбиелеп,адамгершілікке, эстетикалық талғамның көркеюіне өзіндік үлесін тигізері хақ. Сондықтан суретші-графикті жеке дара тұлға ретінде қарап, оның шығармаларын әлі де тереңірек зерттеу уақыт еншісіндегі іс деп түсінеміз»[1]-деген пікірінің де орынды екендігін айта кеткен жөн.

Ал, суретші Жеңіс Кәкенұлы болса өзінің әріптесі жөнінде «60-жылдардың сурет өнері мамандарына ұлттық мәдени мұра темірқазық, алтын діңгек рөлін атқарады дейді. Осы орайда бәз бір мықтылар жайлы айту керек болса ойыма оралатыны сесті, ай маңдай жоталы азамат И.Исабаев есіме түседі» деп ой толғайды[2]. Иә, қайсыбір туындысын алып қарасақта рухани байлығымызды суреттеген Исатай Нұрышұлы Қазақстан графика өнерінің сұлтаны. Бейнелеу өнерінде қалдырған әрбір туындыларында қазақилыққөріністен хабардар етуге талпынған суреткер.

Автордың туындылары топтамаларға бөлініп қарастырылған. Олар: Абайдың табиғат лирикасынан алынған «Көктем, жаз, күз, қыс» сынды тақырыптар, «Қазақ әндері», «Айтыс», сонымен қатар эпостық, лироэпостық жанрлардағы кескіндері, ең негізгісі «Қазақ халқының тұрмысы» атты топтамасы[3].

Қазақ халқының тұрмысы басқа халықтарға қарағанда, өте күрделі әрі ерекше. Оның дәстүрі, салты, мәдениеті де жоғары дамыған. Мысалы, «дәстүр» мәдени мұраның ұзақ уақыт бойына атадан балаға қалатын құндылығы. Құндылықтарымыздың ең негізгілеріне – рухани болмысымызды көрсететін, ұлттық ойындарымызды еске түсіре аламыз. Бұл бізді Исатай Исабаевтың жоғарыда атап өткен «Қазақ халқының тұрмысы» топтамасындағы «Алтыбақан» картинасының мазмұнына тоқталуға мүмкіндік береді. Алтыбақан күн мен түн теңелгенде қазақ жастарының ай астында өтетін кездесу уақыты. Құрылымы өзгеше, қарапайым әткеншек. Екі жерден үш бақанды үшбұрышты пирамиданың пішінін беріп, бір-біріне біріктіріп, байлап орналастырылады. Және сол екі пирамиданың басын бір сырықпен қосады. Осы сырыққа екі немесе үш арқан байланып, оған адамның тұруына немесе отыруына ыңғайлы тақтай орнатылады. Тақтайдың екі жағынан екі адам орын алып, жерде тұрған үшінші адамның көмегімен тебеді[4]. Әрі қарай ол әдемі әзіл, қызықты әңгімеге ұласады. Сол көріністен шынайы мәлімет қалдырған суретші И.Исабаевтың алтыбақан картинасы айналасындағы тұрмыстық жағдайлармен нықтап қаныққан халық өмірінің айқын көрінісін көз алдыңа әкеледі.

Суретшінің «Алтыбақан» туындысы графиканың офорт түрінде, тұрмыстық жанрда бейнеленген. Бұл жанрдағы картиналардың портрет, пейзаж сынды жанрлардан ерекшелігі реализм кеңінен қолданылады. Дегенмен, И.Исабаевтың тұрмыстық жанр суреттелген картиналарында реализммен қатар романтизм де көрініс тапқан. Картинадағы алтыбақанның төменнен жоғары қарай жүргізілген диагонал әсерінен құрылыстары нақты көрсетілмеген. Суретші алдыңғы планда жас жігіт пен бойжеткенді бейнелей отырып, негізгі акцентті алтыбақан үстіндегі жастарға қойған. Бойжеткен мен бозбаланың көрінісі алдыңғы планда тұрғанына қарамастан композициялық мазмұнға сәйкес қосалқы рольге ғана ие екендігін аңғарамыз. Себебі суретші, қыз бен жігіттің сезімінен гөрі халық мұрасынан сыр шертетін алтыбақан ойынын дәріптеуге ұмтылғанын байқаймыз. Бұл ойды тудыратын күш суртешінің қарама-қайшы түстер үйлесімін келтіріп, қаумалай жиналған

жұрт назарын алтыбақанға беттеуінде. Көп фигуралы композицияда тынымсыз қозғалысты көріп, ондағы дауыстарды естімегенімізбен де автордың суреткерлік қолтаңбасын айқындайтын сызықтар, иірімінің үйлесімі әлдеқандай дыбыс беріп тұрғандай. Сонымен қатар суретшінің шығармашылық идеясы алтыбақан кезінде одан да басқа ойындардың ойналатындығын жеткізуді көздейді. Тарқатып айтар болсақ, бозбаланың қолындағы үкілі домбырасы. Қазақ халқының әрбір азаматы мен азаматшасы ешуақытта домбыраны тектен-тек ұстап жүрмеген. Әу демейтін қазақ жоқ дегендей-ақ расымен де ұлтымыздың өнерсіз туған ұлы болмаған. Олар өздерінің үкілі домбыраларын қолдарына алып, халықтың көңіл күйін көтеріп жүрсе, екінші жағынан қасиетті аспабымен, ауыл-ауыл болып, айтысып ел намысын қорғаған. Өнерлі ұрпақтың жазған туындысындағы бұл көріністер жәй ғана эткеншек тебуді бейнелеп қана қоймай, айтыс өнерінен де үзінді келтіре білген. Кеш қызығын келтіру үшін қаумалай жиналған жұрттың өзін алтыбақан үстіндегі жастарды қолпаштауға келгендей етіп суреттейді. Әңгімеге ұласқан көңілді кештің картинасының артқы планын биіктіктің символы таулар толықтырады. Суретші туындысындағы тау мен алтыбақан үстіндегі бойжеткен бейнелері өзара байланыса орналасқан. Алтыбақан үстіндегі биікке ұмтылған кездегі қыздың иегінің көтеріңкі етіп суреттелуі, картина фонындағы тау бейнесіне паралель көрініс беріп тұр.

Алтыбақанды болып жатқан кештің ішінде емес, сырттан отырып тамашалайтын болсақ дәл осы автор бейнелеген бейнені, яғни жиналған жұрттан көрінбей тұрған эткеншек пен оның қозғалысын ғана байқай аласың. Киіз үй маңында құрылған ойын алаңына жиналған жастардың жүзіндегі қуаныштары мен бір-біріне деген ыстық ықыластары шығармаға қосымша рең сыйлап тұрғанын байқауға болады. Автор бұл белгілерді өзіндік қолтаңбасын дәлелдеуде ұлттық болмыстың ең негізгі нышандарын бейнелеген. Әрбір образдан қазақилықты көруге болады. Кейіпкерлерінің үстіне киген киімдерін үкілі бөріктері мен тақиялары, қосетек көйлегі, ұзын шапаны барлығы да өз ретімен орналастырып, асқан шеберлікпен бейнелей білген. Шығарманың негізгі уақытын наурыз мейрамы қарсаңындағы кешкі уақыт деп нақты айта аламыз. Себебі, алтыбақан көбінде төл мерекеміздің аясында құрылатынды. Суретші туындысы ақ және қара түстермен ғана шектелген. Қарапайым паралель түскен штрихтар арқылы жазылса да түрлі-түсті бояуды қажет етпейтіндей. И.Исабаев өзінің шығармашылық идеясын картинаның тақырыбымен-ақ айқындаған. Терең мағынаға толы «алтыбақан» сөзі қазақтың ежелден бері келе жатқан дәстүрі іспетті. Алтыбақанның тұрмысымыздағы той-жиынның ажырамас бөлігі секілді, И.Исабаевтың да бұл туындысы шығармашылық қорындағы өзіндік ойып алар орны бар озық еңбегінің көрінісі дей аламыз. Сондай-ақ графика ең бірінші пайда болған бағыттардың бірі болса алтыбақан қазақ халқының ежелден келген мұрасы. Кешегі күннің қызығын еске салған бұл картинаның ең басты идеясы қазақ халқының мәдениетінің жоғары екендігін көрсетуге бағытталған.Нақтылай кететін болсақ, өрлеу жөнінде тарқатып айтуды жөн көреміз. Бұл картинада төменнен жоғары қарай жүргізілген белсенді диагонал арқылы анықталып тұр. Суретші туындының композициялық шешіммен-ақ қазақ халқының дәстүрлі кешіндегі қарапайым ұлттық ойынның қысқаша ғана мазмұнын, ұлттық мәдениетіміздің биік екендігінің көрсете білген.

Әдебиеттер

1. Тарих тереңіне бойлаған / Әди Бәтиза // қазақ әдебиеті газеті/02.12.2016.
2. Исатай Исабаев//archive.today// http//www.kakenuly.kz/2012/12
3. Исатай Нұрышұлы Исабаевтың жеке каталогы, 2007.
4. Алтыбақан //https://kk.wikipedia.org/wiki/

Резюме

Слово «алтыбакан», наполненное глубоким смыслом, представляет собой древнюю традицию казахского народа. Кроме того, графика является одним из самых первых в мире направлений, где алтыбакан – древнее наследие казахского народа. Главная идея этой картины, увековечившая вчерашний день, была направлена на то, чтобы показать высокий уровень культуры казахского народа. Вчастности, рассказать о его подъеме.

Summary

The word «altybakan», filled with deep meaning, is an ancient tradition of the Kazakh people. In addition, graphics is one of the first destinations in the world where altybakan is the ancient heritage of the Kazakh people. The main idea of this picture, perpetuating yesterday, was aimed at showing the high level of culture of the Kazakh people. Inparticular, totellabouthisrise.

УДК 711

И.У. Утегенов, *к.т.н., доц. кафедры Дизайн ЗКГУ им. М.Утемисова, г.Уральск*

Б.М. Моменов, *к.п.н., доц. кафедры Дизайн АГУ им. Жубанова, г.Актюбинск*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ

Статья посвящена исследованию проблем организации городской среды.Было рассмотрены тенденции совершенствования качеств градострательной отрасли, на основе которой позволит формировать комфортную, безопасную, привлекательную и здоровую городскую среду при снижении временных и материальных затрат как для современного, так и для будущих поколений жителей, и будет способствовать устойчивому развитию общества и городов.

Ключевые слова: *архитектура, проектирование, показатели, ландшафтно-рекреационная среда, жилая среда, микрорайон, городская среда, зонирование, функциональность, урбанизация.*

В современном мире вопросы развития городов приобретает все большую актуальность. В большинстве стран мира существует устойчивая тенденция к повышению роли городов в жизни общества, которая является естественным следствием и стимулом экономического развития общества. Анализ истории развития цивилизации показывает, что основные достижения тесно связаны с ростом и развитием городов, которая охватывает прежде всего изменения в размещении производственных сил, и прежде всего в расселении населения, его демографической и социальной структуре. Еще в 1830 г. в городах проживало лишь около 3% населения мира, в то время как сегодня уже около 70% населения проживают в городах. По степени роста городов и ее плотности, можно выделить Великобританию (около 90%), Швеция, ФРГ (более 80%), в Северной Америке – США и Канаде (около 80%). В России это доля равна 70% и т.д. Максимальная плотность населения отличается в городе Барселона – 70 тыс. человек на 1 кв.м., но абсолютная плотность в Гонконге – 1,5 млн человек на 1 кв.м. Общая площадь городских территорий Земли составляла в 1980 г. 4,69 млн. кв. км., а в 2070 г. прогнозируется 19 млн кв. км., т.е. 12,8% общей и более 20 % жизнепригодной территории суши (Раймерс Н.Ф., 1990).

В настоящее время города перерастают в городскую агломерацию – пространство и функционально единую группировку поселений городского типа, составляющую общую социально-экономическую и экологическую систему. Агломерация подразделяется на конурбации и мегаполисы. Конурбация – это группа близко расположенных и экономически связанных городов. Мегаполисы – разрастание городских агломераций в гиперурбанизированные районы. Численность населения в мегаполисе значительно превышает 1 млн.человек.Например, в Казахстане три мегаполиса: Алмата, Шымкент и Астана. Характер агломераций в Казахстане заметно ниже по сравнению с государствами развивающихся стран: Бэнос – Айерса, Сан – Паула, Рио – Жанейро, Мехико, Каракаса, Боготы, Сантьяго в Латинской Америке, Калькутты, Бомбея, Сингапура, Гонконга, Джакарты, Стамбула в Азии, Каира, Касабланки в Африке.

Развитие городов создает сложнейший узел противоречий, совокупность которых как раз и

служит веским аргументом для рассмотрения ее под углом зрения глобалистики. Можно выделить экономические, экологические, социальные, и территориальные ее аспекты. Каждый состав имеет свою специфику противоречий зависящий от уровня развития конкретного города, но в общие аспекты имеют одинаковую тенденцию. В процессе роста городов важно понимать какую роль она играет в масштабе государства, ее положительную роль в росте экономики. Подсчитано, что в среднем на каждые 5% увеличения численности городских жителей страны приходится связанный с этим рост экономической активности на душу населения на 10%. По данным общественного доклада « Новая экономика климата», уже сейчас ВВП Токио больше, чем ВВП Испании. Согласно данным ООН к 2030 году на долю 600 городов будет приходиться 60% роста мирового ВВП. В этой плане, для Казахстана представляется важным вопрос развития городов и раскрытия их возможностей. Доля городского населения в Казахстане составляет более 57,6% увеличилась на 4,4% по сравнению с 2009 годом. В целом, Казахстан имеет слабую динамику роста городского населения, в 2014 году в мировом рейтинге стран она занимает 140 место среди 228 стран. Особый интерес представляет города с миллионным населением: Алматы 1829 тыс. человек, Астана 1100 тыс. и Шымкент 1005 тыс. они обладают большим потенциалом развития. Примером может служить город Астана, за 24 года своего развития она стала центром притяжения людей, развития бизнеса, инноваций и технологий. Для поддержания сбалансированного развития страны, необходимо определить оптимальный уровень развития городов. Согласно Стратегии « Казахстан -2050», доля городского населения должна вырасти до 70%. Кроме того, одной из семи важнейших системных реформ Стратегического плана развития РК до 2025 года значится реформа «сильные регионы и урбанизация». Уровень развития города и городской среды отражает уровень страны в целом и является важным фактором для дальнейшего социально-экономического развития.

Экономические проблемы заключалась в том, что если раньше концентрация промышленности давала дополнительный эффект в силу широких возможностей комбинирования о кооперирования, использования сверхконцентрации, то позже на передний план выступили негативные моменты: транспортные загрузки, трудности водоснабжения, проблема экологии.

Экологические проблемы: масштабность города – это состав и численность городского населения; природные условий территории – особенности климата, роза ветров, водные ресурсы, рельеф местности, лесные массы внутри и по периферии города; загрязнение окружающей среды.

Социальные проблемы она многоплановая. Он проявляется в резких различиях качества жизни, в социальных контрастах внутри крупных городов.

Территориальные противоречия – это расширения городской территории за счет сельскохозяйственных зон.

Учитывая эти аспекты, можно проанализировать динамику формирования, городской структуры на современном этапе.

Архитектура – одна из ключевых отраслей в формировании городской среды и городского пространства – зафиксировано в итоговом документе XX11 Генеральной ассамблей Международного Союза архитекторов (Берлин, июль 2002 год).

Формирование городской среды и городского пространства – сложная задача народно-хозяйственная деятельность государства, где тесно переплетаются между собой производственные, социальные и культурной сфере человеческой деятельности. Именно в этой сфере человеческой деятельности возникают противоречия между производственными силами и производственными отношениями, современным техническим процессом и технологиями, ростом численности населения и объектом социального обеспечения, природными и людскими ресурсами и т.д.

В процессе эволюции можно наблюдать динамику изменения в структуре строительства начиная см примитивных стоянок человека до современных комфортабельных зданий и сооружений. Формировались определенные направления поселений, сел и городов, в основу которых были заложены определенные функций, первоначально как укрытия от природных ненастий, а затем как укрепления от врагов. Как правило – эти города возникали на местах пересечения торговых путей, в местах оседланного проживания людей, население занимались обработкой сельскохозяйственной продукций и производственной деятельностью, маленькие поселения перерастали

в большие города. Наиболее благоприятными для развития города считались места вдоль русла рек, реки служили транспортным путем сообщения, но и источником водоснабжения. История наглядно показывает, как остро откликается архитектурное строительство города на социально-экономические развитие государства можно проследить развитие человеческой цивилизаций. Время диктует потребности в том или ином типе градостроительной отрасли, а также конкретные особенности внутри каждого типа, характерные именно для данного исторического периода и данной экономической формаций. Для настоящего момента определяющим моментом является смывание границей между отдельными типами, проявляется полу функциональность, универсальность, взаимопроникновение и переплетение факторов формирующих тип. А.Л.Гельфонд в своей работе подчеркивает значимость социально-экономических факторов на роль градостроительства ,,…экономика в архитектуре и градостроительства может противоречить интересам городского развития [1,с.11]. По своей сути градостроительство проектирование – это общественная акция, выражение общественного согласия или солидарности, по мнению многих теоретиков по архитектурному строительству. Организация градостроительных комплексов, многофункциональных ансамблей и зданий все больше заменяется вставкой индивидуальных объектов. Подобный подход приводит к созданию большого количества доминанта, чем может принять сложившийся город, к созданию большого количества доминанта, диктуемый главным инвестором и управления градостроительными банками. Данное высказывание взяты из трудов ведущих авторов Хасиева С.А., Иконникова А.В., Весина А.А., по архитектурному проектированию [2,3,4]. По их мнению, другой стороной этой же проблемы выступает разделение функций, проявляющихся в градостроительстве. Они выступает двояко: как разделение экономических функций труда, проникающий во все сферы жизнедеятельности человека и сферой производства. В результате в градостроительной отрасли проявляется две тенденций:

– кооперация и специализация функций диктует потребность в многоэтажном комплексе, расположенном в городском общественном центре;

– рассредоточение функций, диктует потребность в малоэтажных общественных зданий в удалений от центра города.

Теория функционального зонирования ведет, однако, к идеологий свободно строящихся зданий, окруженный обширной территорией, которая приводит к большим потерям полезных площадей. Наглядным примером могут служить автостоянки при супермаркетах, которые пустуют в ночное время, а также территория делового квартала, такую картину можно наблюдать во всех крупных городах. Так например, территория торгового центра Хан-Шатыр и павильон ЭКСПО-2017 в городе Астана.

Подобно единому многофункциональному объекту с различными функциональными блоками – это некая подвижная структура, легко приспосабливаемая для разнообразных условий, диктуемой временем. Коммутативность такой структуры по отношению к городу в целом и в будущем будет осуществляться именно на основе ее универсальности. Наиболее актуальная функция в данное время ведет к нежелательному перекосу системы обслуживания города.

Известный закон соответствия формы и функций, провозглашенный скульптором Х.Грину, определяет красоту как обещание функций, а действие как ее осуществление. Под «красотой» понимается не только сохранение объектов культурного наследия, но и постоянно обновляющейся сферу, диктуемой исторической релью жизни. Весь спектр общественной функций; культурная, учебная, зрелищная, экономическая, информационная, бытовая, транспортная и т.д. отражает процесс повседневной человеческой жизнедеятельности. Именно такое взаимодействие и обеспечивает жизнеспособность города: само ценность наследия с одной стороны, и функциональное насыщение с другой. Экономический кризис конца двадцатого столетия отразилось на развитие промышленной отрасли и в нашей области, были закрыты многие заводы и фабрики: швейная фабрика им. К.Цеткин, механический завод имени К.Э.Ворошилова, Уральский мясо-консервный комбинат, Уральская меховая фабрика, завод Омега здания и сооружения были перепрофилированы. Эти объекты в результате потеряли первоначальную функциональную предназначение. Необходимо отметить, что не всегда прочитывается потребность в той или иной общественной

функций. Тем не менее она должна присутствовать в общей структуре, чтобы не нарушать ее целостности и полностью насыщения. Наглядным примером может служить эскизный проект Астаны, разработанный Кисе Курокавой выполненный 2001 году. Мастер выдвинул новую философию градостроительства, которую он назвал «симбиотической архитектурой». Его проект застройки Астаны отличался тем, что он рассматривал городскую структуру, как живой организм в гармонией с природной системой. Однако, несмотря на всю креативность и новаторство, зодчий не учел стремительный рост города Астаны. Новый план развития Астаны, был утвержден 2007 году, по данному строится современная Астана. Город развивается как административный, деловой, культурный, спортивный, научный, научно-инновационный центр. В городе гармонично сосуществуют природа и здания, новое и старое, традиции и новаторство. Главным штрихом архитектурного решения – это административный центр, расположенный на левобережье и широко раскинувшийся между проспектом Сыганак и Сарайшык. Архитекторы предлагающие точечный принцип размещения объектов без учета функций, конструкций и формы соседних зданий, без пропорционирования этих составляющих в балансе городской застройки, ведет к нарушению исторической целостности города.

Нарушение функциональных предназначении ведет к тяжелым последствиям.

Литература

1. Гельфонд А.Л. Архитектура общественных здании: – Н Новгород: Изд-во ННГАСУ, 2003. – 201 с.
2. Хасиева А.С. Архитектура городской среды. – М.: Стройиздат, – 2001, – 200 с.
3. Иконников А.В. Строительное проектирование. – М.: Стройиздат, – 1987, – 352 с.
4. Весин А.А. Проектирование социальных объектов – М.: Стройиздат, – 1988, – 231 с.
5. www.http://helpiks.org/8-41413.html
6. http://alyos.ru/enciklopediya/arhitektura_gorodskoj_sredi/gorodskaya_ sreda__ sistema_ vzaimosvyazannih_otkritih_prostranstv.html

Түйін

Мақалада автор қалалық орта мен қала кеңістігін қалыптастыру мәселелері мен міндеттері, қала құрылымының қалыптасуына әсер ететін факторлар туралы баяндайды. Ол аумақты функционалды аудандастыру түсінігін ашады. Қаладағы қызмет көрсету жүйесінің қазіргі кездегі ең маңызды функциялары.

Summary

In the article, the author reflects the problems and tasks of the formation of the urban environment and urban space, factors affecting the formation of city structures. It reveals the concept of functional zoning of a territory. And also the most relevant functions of the city service system today.

УДК 371.672.1

У.К. Джанахметов, *к.т.н., доцент*
КазАУ им. С.Сейфуллина
А.К. Кудабаева, *к.т.н.*
Таразский ГУ им. М.Х. Дулати

ХУДОЖЕСТВЕННО-КОМПОЗИЦИОННОЕ РЕШЕНИЕ ДЕКОРАТИВНОГО ПАННО В ТЕХНИКЕ «ИЗОНИТЬ»

В статье приведены результаты художественно-композиционного решения декоративного панно в технике «изонить» в стиле «бохо», выполненного с применением методов комбинаторики и стилизации.Уникальный ниточный дизайн панно с растительными мотивами делает компо-

зицию лаконичной и гармоничной, что является эффективным художественным методом оформления современного интерьера жилых помещений.

***Ключевые слова**: интерьер, декоративное панно, техника «изонить»*

Как известно, развитие социально-культурного уровня человечества влечет и развитие художественного направления в сфере искусства и дизайна.Дизайн является важным инструментом в организации предметно-пространственной среды помещения, выполняющий функции эстетического характера и позитивно влияющего на эмоционально-комфортное состояние человека. Ценность интерьера заключается в его уникальности и индивидуальности, которая может быть достигнута за счет предметов ручной работы, обогащающие его и формирующие оригинальность в стиле.

К таким уникальным элементам относятся декоративные панно, выполненные в различных техниках и стилевых направлениях. Они способныдополнить внутреннее пространство и акцентировать необходимый формат восприятия при оформлении интерьера.

Первые декоративные полотна появились в средние века, отличием которых являлось то, что они изготовлялись на различной основе, это могли быть лоскуты, бумажная или деревянная поверхность, а также разные ткани. При этом, использование приема комбинирования материалов делали полотна удивительной красоты.

Декоративные панно классифицируют по видам: тканевые – различного вида и техники картины, гобелены и аппликации; каменные – работа выполняется на натуральном камне (граните, мраморе, базальте в мозаичной технике); деревянные – резные панно из разных пород дерева (дуб, береза, бук, сосна с инкрустацией из полудрагоценных камней); керамические – картины из плиток в технике мозаики; скульптурные – объемные панно, изготовленные из гипса, штукатурки и металла; графические – выполняют с использованием современных видов печати [1].

Панно могут быть подобраны для интерьера любого помещения в зависимости от их размеров. Так, панно являясь живописным произведением декоративного характера, предназначено для декорирования открытых участков стен (настенное панно). Декоративное панно может применяться как отдельный предмет интерьера или заполнять большую часть помещения.

Современный дизайн диктует выполнение панно вручную из подручных материалов, что вносит в интерьер особенный декоративный эффект. Основой может послужить сюжетная композиция, соответствующая вкусовым предпочтениям и интересам человека.Удачно подобранная техника и цветовая гамма достаточно позитивно может влиять на психологическое состояние человека. Так, в представленной работе предлагается декоративное панно, выполненное в технике «изонить» в стиле «бохо».

Изонить (ниточный дизайн) – техника, предусматривающая получение изображения на твердой основе за счет применения различных ниток. Основой может служить деревянная доска, картон или другое твердое основание. Нитяная графика может называться изографикой или вышивкой по картону. Нити могут использоваться мулине, швейные, шерстяные и шелковые. Эта техника зародилась в Англии в XVII веке. Техника изонити представляет собой необыкновенный способ переплетения ниток, то есть на забитые дощечки гвоздями натягивали нити в определенной последовательности. Результатом таких манипуляций являлись ажурные изделия, применяющиеся для украшения жилых помещений[2].

Изонить является оригинальной техникой, а полученное изделие уникальным явлением в художественном искусстве. Причиной растущего интереса к данному виду творчества объясняется интересным видом декоративного панно, минимальными затратами на инструменты и материалы и несложным технологическим процессом. Преимуществом изонити является многообразие разнотипных оригинальных узоров. Так, на рисунке 1 показан творческий процесс изготовления декоративного панно в технике изонити.

Рис.1. **Процесс изготовления панно в технике «изонить»**

Предлагаемое художественно-композиционное решение декоративного панно с растительным мотивом, выполнено с применением методов комбинаторики и стилизации. Панно состоит из трех деревянных дощечек соединенных по углам диагональной прямой. Конструкция панно разработана в соответствии с диагональным расположением шахматных клеток. На каждой деревянной основе выполнены стилизованные кактусы разных сортов в горшочках в технике «изонить». Рамка панно выполнена путем соединения деревянных палочек, которые переплетены грубым шпагатом для придания изделию единого стиля.

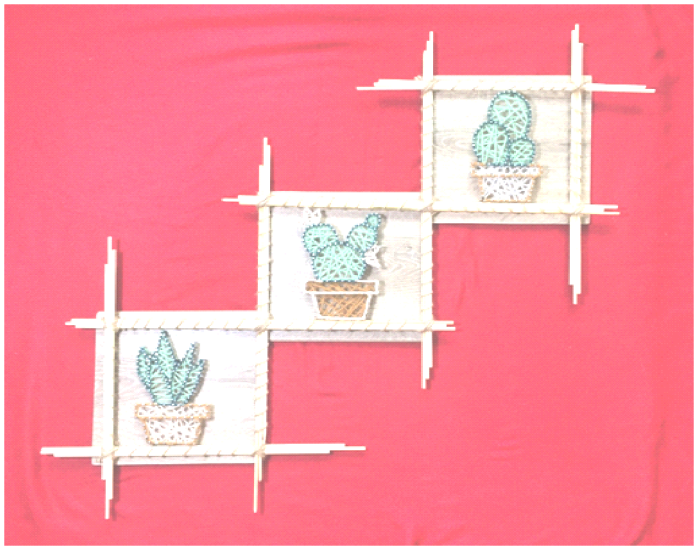

Рис. 2. **Декоративное панно «Кактусы»**

Таким образом, предложенное панно «Кактусы» в технике «изонить» в стиле «бохо» можно применить как стильный элемент декора. Уникальный ниточный дизайн стилизованных растений делает композицию лаконичной и гармоничной, что является эффективным художественным методом оформления современного интерьера жилых помещений.

Литература

1. Донован Х. «Декоративное панно». Арт-родник, 2008. – 128 с.
2. Писларь Н. Н. «Изонить: маленькие шедевры. Школа-ПрессЮ, 2008. – 56 с.

Түйін

Декоративтік панельдің көмегімен интерьердің стилі мен даралығына тап өтуге болады. Олар әр түрлі техникалық әдістер мен стильдік бағыттарда жасалады. «Изонить» техникасындағы панноның ұсынылған көркемдік-композициялық шешімі – тұрғын үй-жайлардың ішкі кеңістігін сипаттайтын ерекше декоры болып табылады.

Summary

The style and individuality of the interior can be accentuated with the help of a decorative panel. They are made in various techniques and styles. The proposed artistic and compositional solution of panels in the technique of «isonit» is a unique decor of the interior space of residential premises.

ӘОЖ74.01/.09

А.Т. Муканова, *магистр, аға оқытушы*
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау МУ
Г.А. Имангалиева, *аға оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

БОЛАШАҚ ДИЗАЙН: АҚЫЛДЫ МАТЕРИАЛДАР МЕН ҒИМАРАТТАР

Ғылыми мақаланың өзектілігі – Дизайнның футурологиялық аспектісіне, дизайн теориясы мен практикасына, сондай-ақ оның Қазақстан мен әлемдегі даму перспективаларына арналған.

***Кілт сөздер**: дизайн,инновация, сәулет, технология, модель, дизайнер.*

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауының «Шикізатқа байланған менталитеттен бас тартып, экономиканы әртараптандыру бөлімінде, «Білім экономикасы», еңбек өнімділігін арттыру, инновацияны дамыту, жасанды интеллекті жаһандық дамудың негізгі факторларына айналды делінген [1]. Бұл дегеніміз, жаһандану заманында дизайнер не істей білуі тиіс деген сұрақтуындайды, ол: жаңа технологияларға талдау жасап, жаһандық жобаларды басқару және әлеуметтік-экономикалық талдау жүргізе білуінде.Дизайнердің құзыреттілігі визуалды бейнені жасаумен шектелмейді – сервис-дизайн бағыты дамиды, онда дизайн-ойлау тұтынушылардың проблемасын шешу үшін қолданылады: машиналарды жалға беруден бастап, қарт адамдарғатамақ жеткізу және әкелердің балаларына қамқорлық жасауына қолдау көрсетуге дейн қарасытылуы мүмін.

Болашақта дизайнер жаңа технологияларды түсінуге, жаһандық жобаларды басқаруы және әлеуметтік-экономикалық талдау жүргізуі тиіс- бұл мамандық қолданбалы мамандықтан әмбебап мамандыққа айналады.

Дизайн жасыл, ақылды материалдардың орнына, өзін-өзі өндіретін ғимараттар және болашақ дизайнда ең қызықты трендтер жинайтын болады.Егер бұрын дизайн нысандар мен технологияларға бағытталса, енді адамға, оған мұқтаж қызметтерге және жалпы қоршаған ортаға көңіл бөлінеді, - дейді Дэвид Келли. Өнімді әзірлей отырып, дизайнер тұтынушының жеке басы туралы немесе оның типтік мінез-құлқы туралы көбірек ойлауды басқа алады. Мысал ретінде Rem Koolhaas салған Prada интернет-дүкенін немесе London Science Museum-дағы қондырғыны келтіруге болады. Технологияларды дамыту нәтижесінде болашақта дизайнерлер жұмыс істейтін жаңа,

неғұрлым ақылды материалдар пайда болады: тоқылған светодиоды бар, орнатылған датчиктері бар, есептеуіш қабілеттері мен сенсорлары бар. Әдеттегі материалдармен жұмыс істеу технологиясының өздері өзгереді: бүгінде негізінен прототиптерді басып шығаратын 3D-принтер адам ағзасына дейін кез келген нәрсені жасайтын болады. Табиғи және жасанды орта, өндіріс және жаңғырту арасындағы шекаралар жойылатын болады – машиналар мен ғимараттар сырттан бағдарламаланған бірліктерден күрделі ұйымдастырылған формаларды қалыптастыра отырып, өздерін өздері құратын болады. Дизайнерлердің назарын бұрын жұмыс істемеген нысандар талап ететін болады. Сонымен қатар, қазіргі кезде дизайн саласы протездерді жасауды да қамтиды – бұл адамның адам болып қалуына мүмкіндік береді. Мысалы, спортшы Эми Муллиндер үшін протездерді дизайнер Александр Маккуин және суретші Мэттью Барни ойлап тапқан.TED конференциясында сөйлеген сөзінде Эми барлық 12 жұп аяқтарын көрсетті.

Жасыл дизайн біртіндеп сәнден шығып жатыр – оның орнына көк дизайн келеді: қоршаған орта үшін қауіпсіз болып қана қоймай, сонымен бірге оған айтарлықтай пайда әкелетін, мысалы су мен ауаның сапасын жақсартатын нысандар жасалынатын болады.

Көк дизайнды Гюнтер Паули ойлап тапты. Оның ойынша, көк дизайн-жаңа ұрпақтың жасыл дизайны. Мұнда тұтыну ақылға қонымды емес, сонымен қатар теріс мәндерге өте жақсы келеді [2].

Apple компаниясының бұрынғы вице-президенті, Солтүстік-Батыс университетінің профессоры Дональд Норманды пайдаланушыға бағытталған дизайн теориясын жасаушы деп атайды. Ол өзінің кітабында «аффорданс», яғни «сәйкестік» ұғымын белсенді түрде алға тартады, бұл осы нысанмен немесе ортаның фрагментімен өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін нысаның немесе ортаның қасиеттерін білдіреді. Бұл тұжырымдаманы мүмкіндік ретінде аударуға болады: сыртқы түрімен, заттар бізге не істеу керектігін айтады және олар бізге олардың мағынасы мен оларды пайдалану мүмкіндіктерін жүктейді[3]. Аффорданстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз ету кофе шыныаяғы, тостерлер немесе интернет-сайттар болсын, күнделікті заттардың дизайнында өте маңызды, бірақ болашақ заттардың дизайны үшін одан да маңызды. Әңгіме автоматты, өзінөзі басқаратын, «ақылды» құрылғылар туралы айтқанда, бізге олармен қалай қарым-қатынас жасау керектігін және олардың әлеммен қалай өзара әрекеттесетінін түсінуге мүмкіндік беретін ақылға қонымды құралдар қажет дегенді ұғындырады.

«Ақылды құрылыс материалдары» дегеніміз – ауадан түрлі ластаушы заттарды сіңіретін немесе ғимараттардың техникалық жай-күйі туралы ақпарат бере алатын материалдар. Қазіргі уақытта әлемде оларды сынақтан өткізу жүріп жатыр, ал кейбір фирмалар қазірдің өзінде оларды өндіру мен шығаруды бастады (ақылды сылақ, цемент, бояу, кірпіш). Ақылды материалдар ауа экологиясының төңкерісімен ғана емес, сонымен бірге қала түтінінің проблемасын шешуге де мүмкіндік береді. Қоршаған ортаны тазартатын құрылыс материалдарымен қатар, ғимараттар туралы ақпарат беруге қабілетті материалдар дамытылуда (сызаттар, деформациялар, температура, діріл, қозғалыстар, сонымен қатар тұтану орындарын көрсете алады). Осылайша, Sumitomo компаниясы кибербетонды әзірлеуге кірісті, ол өзі туралы ақпаратты сақтай алады: қайда, қашан және қалай дайындалған, беріктік, сапа туралы деректер береді. Ньюкаслдағы Британдық университеттің зерттеушілері қорғасын бөлшектерінің арқасында деформациялар, қысулар, жарықтар туралы сигналдарды олар пайда болғанға дейін бере алатын ақылды бояуды ойлап тапты. Сонымен қатар, электр сигналының күші жарықтардың мөлшеріне пропорционалды. Қазіргі кезеңде осы бояуды өндіру технологиясы аяқталуда. Зиянды шығарындылардың санын азайтатын жаңа технологияларды әзірлеуді жобаға елеулі қаражат салған Еуроодақ қолдап отыр (шамамен 2.5 млрд.).

Ғимараттардың техникалық жай-күйіне жауап беретін ақылды құрылыс материалдары әлі де сатылымда жоқ, бірақ қазіргі заманғы құрылыс қарқыны кезінде міндетті түрде талап етілетін және адамдардың өз өмірінің қауіпсіздігі үшін алаңдаушылығының өсуіне байланысты болады. Бұл фантастика емес – бұл шындық. Ақылды материалдар жақын арада біздің өмірімізге енеді. Олар біздің әлемді өзгертіп, оны оңай, қауіпсіз және ыңғайлы етеді. Өзі және өз ортасы туралы ақпаратты жинаумен қатар, осы ақпаратқа сәйкес икемделуі мүмкін заттарды жасай отырып, ақылды материалдар әуе және автомобиль өнеркәсібі үшін де, құрылыс үшін де әрбір сала үшін жаңа стандартқа айналады. Біздің киімдеріміз де олардан жасалуы мүмкін!

Бүгінгі күні дизайнердің: «Мен мұны осылай жасау керек деп санаймын», - деп айту жеткіліксіз. Әрине, кейбір жерлерде дизайнердің дұрыс шешім қабылдауға деген интуитивті сезімі болуы маңызды. Бірақ егер сіз техникалық салада жұмыс жасасаңыз, онда бұл түйсік сіздің ойыңыздың 20%-ынан аспауы керек. Қалған 80-і толығымен мәліметтерге негізделуі керек.

Дизайнерлердің бұл жаңа типі жобалау жұмысында мәліметтерді қалай түсінуге және қолдануға болатындығын білуі керек. Себебі сандар өтірік айтпайды. Біз деректермен дауласа алмаймыз. Дизайн-пайдаланушылар мен дизайнердің арасындағы қарым-қатынас. Оларда, кезкелген қарым-қатынастағы сияқты, ол мүмкіндігінше басқа тараптың хабардар болуы маңызды болып табылады. Сондықтан пайдаланушылардың мінез-құлқын бақылаңыз, статистиканы жинаңыз және алынған ақпаратты зерттеңіз. Әрдайым трендтерден озып отырыңыз. Тіпті – әрқашан бәрін басып озыңыз. Дизайнерлер болашақты жасайды. Бұл үлкен жауапкершілік. Сіз 2020 жылға арналған трендтердің тізімін оқымауыңыз керек, сіз оларды құрастыруыңыз керексіз. Қазіргі уақытта біз көптеген мәліметтерге қол жеткізе аламыз. Оларды талдауға үйреніп және болашақта не тенденцияға ие болатындығын анықтай білуіміз керек.

Дизайнер мамандығы соңғы жылдары айтарлықтай өзгерді. Сонымен қатар, мүмкіндіктер көбейді. Бүгінгі таңда Дизайнер маңызды орынға ие, өйткені дизайнның және проблемаларды шешуге берілген тәсілдің көмегімен біз пайдаланушылық тәжірибеге және оны түбегейлі жақсартуға ықпал ете аламыз. Біз өз кәсібіміздің аясын бұрын-соңды болмағандай кеңейте аламыз.

Әлем әрдайым алға жылжып келеді. Демек, дизайнның іргелі заңдары онымен бірге өзгеруі мүмкіндегенді білдіреді. Жаңа нәрсені байқай отырып, біз кәсіби маман ретінде өзін іске асыру үшін жаңа мүмкіндіктерді және жұмыс міндеттері үшін үздік шешімдерді таба аламыз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауы, 2019 жыл, 02 қыркүйек.

2. Гюнтера Паули «Синяя Экономика: 10 лет, 100 инноваций, 100 миллионов рабочих мест». Risk Reduction Foundation 2012.

3. Дональд Норман. Дизайн вещей будущего. – М.:StrelkaPress/ 2013.

Резюме

Статья рассматривает футурологический аспект дизайна, теорию и практику дизайна, а также перспективы его развития в Казахстане и мире.

Summary

Futurological aspect of design, theory and practice of design, as well as prospects for its development in Kazakhstan and the world.

УДК 7.012

С.К. Мухамедиева, *ст. преподаватель, магистр искусств*
Э.Т. Дауменова, *магистр искусств*
КазУЭФМТ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОГО ГРАФИЧЕСКОГО ДИЗАЙНА

Исследование посвящено проблемам профессиональной подготовки графических дизайнеров, а именно, роли развития образного начала в проектировании, содержанию и принципам обучения профессии. Проанализирована роль креативности в профессиональной деятельности дизайнера, особенности создания художественных образов и стиля, дизайн-формы, роли аналогов в этом процессе.

***Ключевые слова**: образ, художественно-образное мышление, выразительность, композиция, творческая деятельность, эстетический вкус.*

Специфика художественной формы в дизайне уже давно привлекает внимание теоретиков-искусствоведов и самих дизайнеров, пытающихся сопоставить дизайн с другими видами художественного творчества, что позволяют выявить некоторые особенности художественно-проектного образа в дизайне. Теория художественного образа, как основная категория познания и оценки действительности с точки зрения законов красоты, была широко исследована в трудах выдающихся искусствоведов, философов и других ученных ближнего и дальнего зарубежья. Образ в философии – результат и идеальная форма отражения предметов и явлений материального мира в сознании человека. Образ на чувственной ступени познания – ощущение, восприятие, представление; на уровне мышления – понятие, суждение, умозаключение. Художественный образ – это такой сплав эмоционального и рационального в познании и отражении объективной реальности, который призван воздействовать и на чувства, и на умы людей. Если проанализировать это определение, то можно увидеть, что художественный образ характеризуется несколькими важными чертами или свойствами. Ими являются:

1) наличие индивидуального, характерного;

2) наличие общего, типического;

3) наличие эстетического отношения художника (писателя) к отображаемому;

4) наличие вымысла (работа творческого воображения) и художественного понимания, включающего в себя как наглядно-образное, так и абстрактно-теоретическое мышление, т.е. работу разума (рациональное в художественном образе).

Очевидно, к этим важнейшим, основным чертам художественного образа следует добавить еще такие, обязательно присущие каждому настоящему художественному образу черты, как новизна, объективность и субъективность.

Образ тесно связан с художественной формой, с принципом ее формообразования, с типом взаимосвязи между элементами, ее составляющими, т.е. с композицией. Композиция придает всегда новый смысл уже осмысленным элементам. Композиция из элементов, осмысленных художественно, выражает ассоциативное, метафорическое, смысловое содержание, несет в себе яркий образ, организовывает эстетичную форму дизайн-объекта.

Художественный образ удваивает реальность, дизайн – продолжает и создает предметную действительность. Образ в искусстве воспринимается главным образом высшими чувствами, в дизайне

– телесно-чувственно, главным критерием художественного является эмоциональность, проек-тного

– соотносимость с культурой потребления.

• художественный образ глубоко укоренен в культуре, поэтому его формирование и восприятие возможны лишь внутри определенной эстетической системы;

• художественный образ рождается в акте коммуникации на пересечении воплощенного художником замысла и восприятия этого замысла зрителем (читателем, слушателем), оценка образа зависит от подготовки и ориентации воспринимающего сознания;

• художественный образ целостен, он одномоментно воспроизводится в воспринимающем сознании;

• художественный образ всегда эмоционально окрашен.

Очевидно, что образ в дизайне не полностью идентичен образу в искусстве, хотя родовые свойства художественного образа сохраняются и здесь. Но если достоинства художественного образа поверяются лишь талантом и убежденностью его автора и относительно независимы от признания его широкой аудиторией, то проектный – просто обязан соотноситься с культурой потребления и не реализуется вне ее пространства. Различие между художественным и проектным образом в том, что потребитель воплощенного проектного образа входит с ним в практическое взаимодействие, он им попросту пользуется (а не только воплотившей его вещью) в своей

обыденной жизни. Однако то, что проектный образ более приземлен, что он «обслуживает» реальность повседневного существования, не так уж значительно меняет его суть. И повседневная жизнь нисколько не менее нуждается в гармонии, красоте и порядке, в реализации своих ценностей в предметной форме. Но мерило качества проектного образа – иной природы, нежели художественного, и это существенно, прежде всего, для его оценки. Мерило его – потребитель и готовность его пользоваться воплотившей этот образ вещью или системой вещей. Основные характеристики проектного образа, сохраняющего также и «родовые свойства» художественного:

• идеальность (способность к существованию в идее);

• целостность;

• осмысленность.

На основании этого сложились и два аспекта методики так называемого «образного подхода» в дизайн-проектировании:

• художественное моделирование – воспроизведение идеальной жизни вещи в художественном воображении;

• композиционное формообразование – построение вещи как композиционной формы, обладающей внутренней завершенностью, гармоничностью, соразмерностью, целостностью.

В проектировании создается художественный образ (связанный с определенным настроением, переживанием, конкретным предметом или явлением). Он создается на основе уже виденного, определенных аналогов, этнических объектов, произведений искусства, которые, конечно же, не заимствуются в чистом виде. Они перерабатываются в сознании дизайнера и не всегда угадываются в окончательном варианте решения. Такая потеря узнаваемости не снижает роли аналога в творческом процессе, кроме того, он незримо присутствует при восприятии образа, оказывая влияние на подсознание зрителя. Дизайнер, создавая великое множество образных решений, приглашает потребителя к сотворчеству.

Выполняя поиск художественного образа творческого источника, исследуется его особенности и характер, что позволяет достичь глубокого изучения и в дальнейшем, результативно воплотить свои мысли в формообразовании арт-объекта. Таким образом, работа с творческими источниками является опорой для возникновения идей. А также позволяет разносторонне проанализировать вариации единой идеи.

Обучение на отделении направлено:

– на развитие объемно-пространственного мышления;

– на формирование художественного вкуса;

– овладение основами проектного мышления;

– освоение алгоритма рождения и создания оригинальных идей;

– овладение навыками различных техник исполнений эскизов: отмывка, графика, цветная графика, макетирование;

– развитие конструкторско-технологических основ создания предметов;

– снов функционального процесса в различных помещениях.

Дизайнер должен учитывать ряд важных факторов:

1) насколько образы, сотворенные в процессе проектирования, «читаемы», т.е. понятны заказчику, легки для восприятия;

2) насколько они психологически комфортны, т.е. способны вызывать положительные эмоции, ощущение безопасности;

3) как они влияют на формирование вкусовых предпочтений заказчика, воспитывают его художественно-эстетический вкус - способность к адекватному восприятию и оценке формальных, художественно-эстетических качеств изделия.

Таким образом, форма в дизайне возникает как образ на основе ассоциаций - произвольных или случайных. Создание образа в дизайне требует определенного уровня сформированности образного мышления, на которое можно влиять, используя следующие методы и приемы:

1. Просмотр аналогов (современных и исторических), показ способов их интерпретации в конкретных проектах.

2. Использование разнообразных художественных материалов и техник, их нетрадиционные сочетания, несвойственные им приемы работы.

3. Интерпретация художественных произведений, фотографий в качестве основы для упражнений с цветом, формой, фактурой. Изменение или переработка исходных данных.

4. Критический анализ профессиональных работ, студенческих упражнений, оценка формы, цвета, техники и т.д.

Итак, дизайн начинается с создания новой функциональной модели на основе уже имеющихся образов и аналогов, прообразы которых уже использовались в обществе. Создавая новый образ, дизайнер выступает не только как художник, но и как инженер-конструктор, проектируя вещь, придавая ей большую рациональность, эмоциональность и эстетические качества.

Литература

1. Ленсу Я.Ю. О природе художественного образа в произведениях дизайна/ Труды МИУ. – 2009. – №1.

2. Моисеев В.С. Креативное мышление в дизайне / В.С. Моисеев. – Минск, 2009.

3. Гаральский А. Теория творчества / А. Гаральский. – СПб., 2004.

4. Заева-Бурдонская Е.А. Курасов С.В. Формообразование в дизайне среды. Метод стилизации. (Пропедевтический курс): учебное пособие. М.: МГХПУ имени С.Г. Строганова, 2008. – 236 с.

Түйін

Мақалада дизайнда көркем бейнені, жобалық ой-қабілетін қалыптастыру әдістер мен тәсілдер қарастырылады. Дизайн өнімнің бейненің концептуалды идеяны, көркем және конструктивті шешімдерді жобалау және іске асыру жолдары қарастырылады.

Summary

The article discusses the formation of an artistic image by developing project thinking, methods and techniques of creating an image in design.Ways of designing and implementing a conceptual idea, artistic and constructive solution to the image of a design product.

ӘОЖ: 378:687.01

Ж.С. Рыскелдин, *магистр, аға оқытушы*
А.Н. Алиева, *магистр, оқытушы*
ҚазЭҚХСУ

ДИЗАЙН МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ҚАҒИДАЛАРЫ

Бұл мақалада біздің өркениетіміздегі өмір сүру салтының үздіксіз өзгеруіне, қоршаған орта мен өмір сүрудің барлық салаларындағы прогреске бағытталған жобалық мәдениет кезеңі ретінде заманауй бағдарламаның пайда болуын көздеу тұрғысында сөз қозғалады. Бүгінгі күні білім өмір салты, ал өмір – үздіксіз білім беру шарты болып табылады десек, осы орайда, жалпы білім беретін мектептің жаңа сапалы жағдайға көшу проблемасы ерекше өзектілікке ие болып, жобалық мәдениеттің негізі ретінде көрінетінін тілге тиек етеді.Қазіргі таңдағы жаңа технологиялары мен өнер білімі қарыштап дамыған елдермен үзеңгілес болу үшін жердің табиғи байлығы емес оның бәсекелік қабілетімен ғана қол жеткізуге болатынын дәлелдеуге тырысады.

Кілт сөздер: *бәсекеге қаблеттілік, үздіксіз білім беру, дизайн-мектеп, дизайнер-педагог, кәсіптік педагогика, мәдениет, технология, бағдарлама.*

Еліміздің егемендік алған жылдан бастап барлық салада, өнер мен білімде көш ілгері жылжығанын білеміз. «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымыз үшін, яғни барша қазақстандықтар үшін XXI ғасырдың талаптарына сай дамыту бағдарламасы екеніне дау жоқ. Бүгінгі күні білім өмір салты, ал өмір – үздіксіз білім беру шарты болып табылады. Осыған орайда, жалпы білім беретін мектептің жаңа сапалы жағдайға көшу проблемасы ерекше өзектілікке ие болып, жобалық мәдениеттің негізі ретінде көрінеді.

Қазіргі таңда жаңа технологиялары мен өнер білімі қарыштап дамыған елдермен үзеңгілес болу үшін жердің табиғи байлығы емес оның бәсекелік қабілетімен ғана қол жеткізуге болады. Осы орайда елбасы Н. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» ұлттық бағдарламасында – жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алатынын бағдарламаның бірінші бағытында ашып көрсетті. [5]

Ендеше бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін біз халқымыздың білім мен өнерге деген қабілетін арттыру шарт.

Біздің өркениетіміздегі өмір сүру салтының үздіксіз өзгеруіне, қоршаған орта мен өмір сүрудің барлық салаларындағы прогреске бағытталған жобалық мәдениет кезеңі ретінде заманауй бағдарламаның пайда болуын көздейміз.

Дизайн-мектептің бай шетелдік тәжірибесі жинақталған, мысалы Ұлыбритания, Жапония, Германия, Италия мектептері бола алады, онда дизайнды жалпы мәдени салаларға енгізу қажеттілігін мамандар ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік институттар да мойындаған. Зерттеу нәтижесінде жасалған принципті қорытындылар, маңызды жоба желісінің арқасында рухани-материалдық қызметтің барлық салаларында формалар түзудің ядросын құрайтын дизайн болып табылады. Нәтижесінде пәнаралық синтезді жүзеге асыруға және жаратылыстану-ғылыми, гуманитарлық, көркем және қолөнер пәндері арасындағы алшақтықты жоюға мүмкіндік беретін жобалық мәдениетті енгізуге негізделген жалпы білім беретін мектепті қайта құру жолдары анықталды.

Біздің елімізде дизайн-білім беру жүйесін құру тәжірибесі 1970 жылдан бері басталғанымен, бір де бір жоғары оқу орны дизайн саласында оқытушыларды дайындаған жоқ. Өйткені, білім беру тәжірибесі мен қоса оқу әдістемелік құралдары, оқулықтардың мазмұндық құрылымы болған жоқ. Тек 1998 жылы алғаш рет дизайн колледждері, кейіннен мемлекеттік университеттерде және мемлекеттік кәсіптік-педагогикалық университеттерде бірлескен қызметі туралы келісім-шарт аясында дизайнер біліктілігі бар мамандарды шығару жүзеге асырылда бастады. [2]

Қазір дизайн мамандығын елімізде көптеген ЖОО дайындайды. ЖОО дизайн мамандығын бітіруші түлектер 70-80 пайызға жұмысқа орналасу мүмкіндігіне ие болып отыр. Бұл деген осы мамандыққа елімізде сұраныстың жоғары екенін көрсетеді. Соған байланысты осы тақырып төңірегінде біраз анықтамалар мен тұжырымдама жасау керек сияқты.

Еліміздің халықаралық аренада өнер және шығармашылық қабілеттілікке сай болуы үшін өнерге баулу бағдарламасын мектеп қабырғасынан бастау керек. Бірақ осы мамандық шеңберінде дизайнер-педагог қызметі бастауыш кәсіптік білім беру жүйесіне, оқу-курстық желіге, сондай-ақ халықты жұмыспен қамту қызметінің жұмысшылары мен мамандарын даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру орталықтарына бағытталған бағдарлама жасау қажеттілігі туындайды. Мемлекеттік кәсіптік-педагогикалық университетінің бірлескен қызметі туралы келісім-шарт аясында дизайнер-педагог біліктілігі бар мамандарды даярлауды жүзеге асыру қажет. Бұл ретте «бейнелеу өнері мұғалімі» негізгі біліктілігімен қатар маман қосымша - дизайнер-қызмет саласы дизайн-білім беру саласындағы педагогикалық қызметі ғана емес, сонымен қатар білім беру құрылымы мен мазмұнын, жалпы білім беретін мектепті оқыту технологияларын құру, практикалық дизайн-мектеп ортасын ұйымдастыруға бағытталған қызмет - экстерьер, ландшафт интерьері, визуалды коммуникация құралдарыбойынша білім беретін педагогтар қажет.

Мектепке дейінгі білім беру мекемелерін, жалпы білім беретін мектепті, әртүрлі деңгейдегі кәсіби білім беру мекемелерін және дайындық бағыттарын қамтитын дизайн-білім беру жүйесін құру мүмкіндігін туғызу керек. Ал бұл өз кезегінде мектеп - жоба мәдениетінің тұжырымдамасы шеңберінде жаңа сапалы жағдайдағы мектебін құруға мүмкіндік береді. Біздің ойымызша,

мектепті сапалы қайта құрудың мәні мен міндеті дәл осы. Білім беру кеңістігі қызметтің түрлі салаларын қамтитын еркін шығармашылық коммуникация кеңістігіне айналады, ал әлемнің адамның шығармашылық қайта құрылуы процесіндегі коммуникация қызметтің бағыттылығына қарамастан жобалық сипатқа ие болады.

Қосымша біліктілік алған кәсіби педагог, дизайн ерекшелігін ескере отырып, білім алушыларды оқытуды және тәрбиелеуді қоғамның және ондағы әрбір адамның тіршілік ортасын, адамға, оның қажеттіліктеріне бағытталған жаңа эстетикалық формаларға негізделген пәндік әлемді құруға бағытталған қызмет ретінде жүзеге асыруы тиіс. Сонымен қатар, ол пәнаралық коммуникация принциптері бойынша білім беру және оқу бағдарламаларын қалыптастыруы тиіс. [1] Бұл өз кезегінде, бейнелік - жобалау, жүйелі ойлауды тәрбиелеу мен дамытуға ықпал ете отырып, мектепте мәдени шығармашылық ортаны құруға байланысты зерттеу жұмыстарын жүргізеді.Кәсіби білім беру бағдарламаларын меңгеру қағидаларында жеке тұлғаның жалпы мәдениетін қалыптастыруға ықпал етіп, заманауи ақпараттық және білім беру технологиялары негізінде оқытудың әртүрлі тәсілдерін, әдістері мен құралдарын пайдалану, мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сәйкес білім алушылардың дайындық деңгейін қамтамасыз етеді. Мектептің білім беру кеңістігін құру және формальды шығармашылықтың бірегей ортасын құру мақсатында материалдық базаны дамыту және жобалау бойынша біраз істер тындыру қажет. [4]

Дизайнер-педагогтың құзыреттілігінде – жобалау-бейнелік ойлау стилін қалыптастыруға бағытталған оқыту және тәрбиелеу үдерістерін жүйелі ұйымдастыру принциптері; дизайнның пайда болуы мен қалыптасуының теориялық концепциялары; жобалау, жобалаудың принциптері мен әдістері; «дизайн-жобалау негіздері» пәндер блогының құрылымы мен мазмұны; дизайн-қызмет технологиясы; компьютерлік аспаптық құралдар, ақпаратты компьютерлік өңдеу әдістері, компьютерлік графика әдістері болуы керек. [3]

Дизайн мамандығын сапалы меңгеру үшін мектеп қабырғасынан арнайы дизайн мамандығына дайындалған түлектерді таңдау арқылы қабылданғанда ғана қолжетімді болатынын ескеру қажет. Біріншіден, дизайн – шығармашылық қызмет болғандықтан білім алушылардың да шығармашылық қаблеті жоғары болуы шарт, екіншіден, оқу орындарында қаблеттілікке сай заманауй техникалық базасы болуы қажет, үшіншіден, білім беретін педагогтардың құзыреттілігі жоғары болғанда ғана біз жоғары сапалы нәтижелерге қол жеткізе аламыз.

Дизайн мамандығының қалптасу қағидалары мынаны көрсетеді. Негізіндежобалау мәдениеті жобалау қызметімен байланысты, оның мақсаты-қоршаған ортаны жасанды ортаны құру және ұйымдастыру. Біз күнделікті өмірде үнемі жобалық міндеттерді шешумен айналысып жүретініміз рас. Міне, сондықтан жобалауды тек кәсіби қызмет қана емес, сонымен қатар жалпы білім берудің өзекті құндылығы мен мәндік сипаттамасы ретінде қабылдаймыз, осы салада дизайн жобаны ойлаудың ерекше түрі мен ерекше мәдениеті ретінде түсіну маңызды. Мұндай жағдайда дизайн біздің алдымызға мамандық емес, пән ретінде, оқу іс-әрекеті мен ортаны ұйымдастыру қағидасы ретінде қабылдау қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер

1. Понятийный аппарат педагогики и образования: сб. науч. тр. / отв. ред. Е.В. Ткаченко. Екатеринбург, 1995. 224 с. 9. Пузанов В.И.

2. Дизайнерская модель культуры / В.И. Пузанов // Техническая эстетика. М., 1989. № 11. С. 16-19. 10. Сидоренко В.Ф.

3. Дизайн как общеобразовательная дисциплина (по следам поисковой программы Королевского колледжа искусств) / В. Ф. Сидоренко // Библиотека дизайнера ВЫИИТЭ: Дизайн в общеобразов. шк. М., 1994. С. 9-14.

4. Ткаченко Е. В. Дизайн-образование. Теория, практика, траектории развития / Е. В. Ткаченко, С. М. Кожуховская. Екатеринбург: Аквапресс, 2004. 280 с.

5. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы.

Резюме

Для того, чтобы наша страна соответствовала творческим и творческим способностям на международной арене, необходимо начинать программу обучения искусству со школьной скамьи. Но в рамках данной специальности возникает необходимость разработки программ, направленных на систему начального профессионального образования, Учебно-курсовую линию, а также на центры подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников и специалистов службы занятости населения. В рамках Договора о совместной деятельности государственного профессионально-педагогического университета необходимо осуществлять подготовку специалистов с квалификацией дизайнера-педагога.

Summary

In order for our country to meet the creative and creative abilities in the international arena, it is necessary to start the art training program from the school bench. But within the framework of this specialty, there is a need to develop programs aimed at the system of primary vocational education, Training and course line, as well as training centers, retraining and advanced training of employees and specialists of the employment service. Within the framework Of the agreement on joint activities of the state professional pedagogical University, it is necessary to train specialists with the qualification of a designer-teacher.

ӘОЖ73.04

А.К. Смагулова, *мәдениет қайраткері, доцент*
ҚазЭҚХСУ

ҚАЗАҚСТАН МОНУМЕНТАЛДЫ МҮСІН ӨНЕРІНДЕГІ ӘЙЕЛ БЕЙНЕСІНІҢ СИМВОЛИКАЛЫҚ МӘНІ

Қазақстан монументалды мүсін өнеріндегі әйел бейнесінің символикалық мәні – Ана образы. Ана келешектің кепілі, ұрпақ жалғасы.

Мүсінші болсын басқа болсын қасіретті бейнелеуде әйел образы соның ішінде ана образын көптеп таңдап алады. Қандай оқиға болмасын, қандай тақырып болмасын оны өнерге айналдыра отырып, халық жадында мәңгі қалдыруды мақсат ететін мұндай әрекеттер қашанда біздің мәдениетіміз бен өнерімізді қанатттандырып отыратынын ұмытпағанымыз абзал. Сонымен қатар, ескерткіштердің көптеп орнатылуы эстетикалық көзқарасты тәрбиелеп қана қоймай, қазақ мүсін өнерін жетістіктерге жетелей бермек. Сондықтан мемориал ұрпақтарымыз бейбіт өмірімізді құрметтеп, қан құйылы қасреттің зардабының қандай болатынын естен шығармау үшін ұлағатты ескерткіштер болуы шарт.

Кілт сөздер: *монумент, Ұлы Отан соғысы, мүсін, мемориал, ескерткіш.*

2001 жылы 7 мамырда Нұр-сұлтан қаласының Тәуелсіздік және Қ.Мұңайтпасов даңғылдарының қиылысында «Отан Ана» монументі тұрғызылды. Мемориалдың өзегі – биіктігі 37,5 метр, салмағы 63 тонналық алып монумент – ана бейнесін сомдау арқылы тарқатылған. Ақ кимешекті әйел-ана алтындатылған зерлі кесесіне ақ құйып оны, ұлттық дәстүрге толы көңілімен, келе жатқандарға қос қолдап ұсынуда. Сондай-ақ соғысқа аттанған жарын, алысқа кеткен ұл-қыздарын алаңдай күтіп тұрған ананың бейнесінен бүкіл қазақ әйеліне тән ұлттық болмыс-бітім аңғарылады. Қола бағанның ұшар басында 121 алтын масақтан тұратын нысан – көпұлтты қазақстандықтардың тереңнен тамырланған бірлігі мен берік достығының нышаны. Масақтардың іргесі қазақ жерінде әр ұлттың рухани және мәдени мұрасын бейнелейтін ою-өрнектермен безендендірілген. Бұл сонымен бірге жаңа өскін-өмір, бейбітшілік, молшылық пен тұрақтылық белгісі. Үш бөлікті тұтқырдың тағы бір ерекше көңіл аударатын тұсы - жер шарының бейнеленуі: онда сонау ескі дәуірден бастау алған Жібек жолымен сапар шеккен керуендер түркі халықтарының ертедегі кіндік шаһары –

Түркістан мен рухани орталық болған Қожа Ахмет Яссауи кесенесіне соғып, одан ары талай тарихи кезеңдерді артқа тастап, жаңа Елордамыз Нұрсұлтан қаласына ат басын тірегені мүсіндік тәсілмен тайға таңба басқандай айшықталған. Қырық метрдей қола бағанның екі жақ қапталының бірінде – ата-бабаларымыздан қалған кең байтақ мекенімізді әртүрлі басқыншылардан қорғаған хас батырлар, екінші жағында – Ұлы Отан соғысы жылдары ерлік көрсеткен қазақстандық әскерилер бейнеленген. Бұл – қаһарлы соғыс жылдары майданда елінің бостандығы үшін мерт болған жауынгерлер мен арамызда өнеге көрсетіп жүрген соғыс ардагерлеріне дегенерекше құрмет ескерткіші. «Отан қорғаушылар» мемориалы тәуелсіздігіміздің 10 жылдығы аясында Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 56 жылдығына және ҚР ҚК іргетасы қалануының 10 жылдығы мерекесі қарсаңына орай ашылды. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев Отан қорғаушылар күні – 2001 жылы 7-9 мамыр Ұлы Жеңіс күніне арналған салтанатты шеру мерекесіне қатысып, сөйлеген сөзінде ел тарихына шолу жасай келіп, халқымыздың бастан өткерген жылдары қашан да ерлікке толы болғанына тоқталды. Аталған мерекенің барлық қазақстандықтар үшін киелі екеніне ерекше мән берді. Бұдан соң «Отан қорғаушылар» мемориалы жайында: Бұл – жауды тізе бүктірген Жеңіс мерекесі болуымен бірге жалпыхалықтық еске алу күні, аға ұрпақтың өшпес ерлігіне бас иію күні. Сондықтан бұл мемориал ұрпақтарымыз бейбіт өмірімізді құрметтеп, қан құйылы соғыстың зардабының қандай болатынын естен шығармау үшін ұлағатты ескерткіш болуы керек. Біз ата- бабаларымыз бен әкелерімізді мақтан тұтамыз. Біз өз иықтарымен бар ауыртпалықты арқалаған айрықша аналарымызды мақтан етеміз. Оларсыз жеңіс те болмас еді. Мынау монументтің айрықша көрініп тұрған бөлігі де сол – әйел-ана бейнесі. Мына ашылып отырған ескерткіш Ұлы Отан соғысындағы ерлікті ғана бейнелемейді, қазақ халқының батырлығын, ержүректігін де сипаттайды. Бұл есімі мәлім және есімі беймәлім жандардың аруағын тербетіп, топырағын торқалайтын перзенттік махаббатымыздың көрінісі, соның куәсі. Отын өшірмеген ержүрек аталарымыз бен шаңырағымызды шайқалтпаған мейірбан аналарымыздың қадірі мен қасиетіне қойылған киелі белгі! - деді. Үш бөліктен тұратын кешеннің қандай ой-мақсатты білдіретіндігі түсіндірілген шығармашылық топ М.Т. Әлиақпаров, мүсінші Ю. Баймұқашев пен архитектор, сәулетші, суретшілер Б.Тайталиев, Т. Баймырза, Е. Шахиев, Е. Ержанов, А. Бексұлтанов, Н. Конапольев, А. Курицындер мемориалдың сәулеттік-көркемдік композициясын ойдағыдай іске асырды. Еліміздің түкпір-түкпірінде ана бейнесінің символикалық мәні әр тұрғыдан қарастырылған. Тәуелсіздік, жеңіс жылдарына арналған монументтерден қандайда бір салтанат белгісін сезінсек, орын алған түрлі зұлматты кезеңдердің көрінісін көз алдыңа елестететін туындылар да жоқ емес. Мәселен, Нұр-Сұлтан қаласындағы ашаршылық құрбандарына арналған В.Б. Пирожковтың «Қасірет керегесі» атты ескерткіші. Валерий Пирожков ҚР суретшілер одағының мүшесі. Нұр-Сұлтан қаласының тұрғыны. Мүсінші, қолөнерші. Оның «қасірет керегесі» туындысы 2012 жылы тұрғызылған. Бұл жерде ешқандай өлім жітім көрсетілмегенімен де, ата-әженің, әкенің, ананың, баланың ортақ қайғылары үшін көкке қарап қолын жайып, Алладан тілеуден басқа шаралары қалмаған адамзаттың тірлігі сомдалған.Сондай-ақ, оның шығармашылық идеясы аралас материалды пайдалану арқылы бүгінгі мен ертеңгі күннің байланысын, яғни бала бейнесін болашақ ретінде жарқыратып бейнелеуі арқылы ұштастырылған. Ашаршылық зұлматына тән арық, ұзарған дене бітім, артық ешбір элементсіз, қу сүйектенген көріністі дәл осы жұмыстан көре аламыз.

В. Пирожковтың қолтаңбалық ерекшелігі немесе елеуге тұрарлық тұсы деп оның әйгілі Альберто Джакометтидің шеберлігіне тән белгілерді ұтымды ұстана білетіндігін айта кеткен жөн. Оның мүсіндемелерінде Альбертонікіндей бейне сыртын бұжырлы етіп бедерлеуді жиі кездестіруге болады.

Тек бұл ғана емес, 2017 жылдың 31 мамыр күні Алматы қаласы, Наурызбай және Қарасай батыр көшелері қиылысында 1931-1933 жж ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіш ашылған болатын. Монументтің нақты орналасқан жері «Қарағайлы» саябағы. 3 метр биіктікті құрайтын қола мен граниттен сомдалған мүсіннің авторлары – Қанат Бегулиев, Айдос Бүркітбаев және Дулат Үсенбаев. Монумент цилиндр тәрізді сәнді тұғырға орнатылған. Үстінде баласын бауырына басып, құшақтап тұрған ана бейнесі сомдалған. Ашаршылық зұлматын цилиндрдің ішіне сыйғызып, әрі оны салтанатты етіп бейнелеу, сол кезеңнің қасіретін жасырып, қысып тастағандай

көрінеді. Дегенмен, сол бір қайғылы күндерден дерек беретін жазбаларды оқығаннан кейін, босқынның күйін кешкен халқымыздың оған дейінгі уақыттағы жағдайының әлде қайда қуатты болғандығын біле аламыз. 6,2 млн халқы бар республикамызда аштықтан кейін 4,1 млн ғана халық қалған болатын. Азық-түлігінің барлығын қара жерден алып, мал шарушылығымен ғана отырған жұрттың, тәтті өмірін көре алмағандай, күштеп ұжымдастырудан кейінгі халық хәлінің көрінісі де дәл осы әдемі жарқырап тұрған тұғырдан, оның үстіндегі аш-жалаңаш қалған бейшара бейнеге ауысқандай.

Мүсінші ашаршылық уақытын баласын бауырына қысып, құшақтап тұрған ана мен бүлдіршіннің бейнелері арқылы жеткізген. Ананың отырған отырысының өзі жардан аяғы тайғақтап құлап кетуге шақ қалса да өмір үшін жанталасқан адамның әрекетін елестетеді. Автордың оқиға желісін барынша қайғылы етіп жеткізуге тырысқандығын ана мен баланың бейнесінен көре аламыз. Қабырғасы қиындықсыз санауға келіп тұрған, рентген парақшасынан қарап отырғандай баланың дене бітімінің сомдалуынан, оның не өлі не тірі адам екендігін ажыратудың өзі қиынға соқтырады. Бұл расында сол бір сәттердегі көрініс, немесе зарлы ана қолындағы баласының мәйіті болуы да мүмкін. Мүсіндік композициядағы ананың бейнесін автор барынша шебер жеткізе білген. Ана келешектің кепілі. Ол бұл туындыдағы үміттің көрінісі. Қаншалық қасіретті бастан кешіп тұрғанымен, бауыр еті баласы үшін арпалысын жанарын төмен салып отырса да жаулығының қисаймауынан көре аламыз. Сонымен қатар, зұлматты күндердің бірінде арнайы тапсырмамен Сарысу ауданында болып қайтқан О. Жандосовтың «Ауылдарды аралаған кезімде мен ондаған күндер бойы жерленбеген мәйіттерді кездестірдім. Әйелдер жоқшылық пен аштыққа төзімділеу. Еркектердің бірден ұнжырғасы түсіп кетеді. Күйзелгендер қолына не түссе де түк қалдырмай жеп қояды... Елсіз жапаннан екі жасөспірімді көрдім, олар қайдағы бір ескі жұрттың атылған иттерінің терісін алу үшін қалған өлекселеріне бара жатыр екен...» деген сөзі де мысал бола алады. Азып-тозып, қауқары қалмаса да, ашыққан баласын кеудесіне қысқан күйдегі төмен қарап отырған ананың бейнесі төңкерілген ошақпен жарық қазанға жетелейді.

Монументтің негізгі идеясын ашуда акцент ана мен балаға қойылып тұрғанмен де, қосалқы бейнелер ауыз толтырып айтарлықтай роль атқарып тұр. Әлгінде атап кеткен қасиетті қара қазан. Ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіш танымы болғандықтан төңкерілген қазанды бір қарағаннан ішер асының болмағандығын көрсетіп тұр деген ой қалыптасуы мүмкін. Бірақ, біздің ата-бабаларымыз ұрпағына үнемі қазанды төңкеріп қоюға болмайтындығын ескертіп отырады. Оның себебі неде екендігін зерттей келе сонау сақ-ғұн тайпалары кезеңінен-ақ қара қазанды кие тұтқандығын, оған бірлік пен ынтымақтастықтың нышаны деп қарағандықтарына көз жеткізілген. Сонымен қатар, қазан жөніндегі хадистердің де жоқ еместігін, оны су толтыратын ыдыс ретінде ойлап табылғандығын білдік. Егер кімде-кім су құятын ыдыс жасап, адамдар одан су ішіп, шөлін басса оған Алла Тағала о дүниеде хауыз дайындайды делінген. Сонда ашаршылықпен күрес уақытында автор сол сәтте адамдар ішер судың өзіне әзер қол жеткізіп отырғандығын айтқысы келген де болуы мүмкін. Алайда, төңкерілген қазанның мағынасы мүлдем бөлек. Халқымыз қазанды қаралы күндерде ғана төңкеретін болған. Сондай-ақ, төңкерілген қазан көбінде бейіт басына, қаза болған адамның артында мирасқоры, ұрпағы қалмағандығынан хабар беретін белгі ретінде қойылып отырған. Міне, зарлы ана құшағында бейнеленген баланың төңкерілген қазан көрінісімен байланыстыра отырып өлі дене екендігін айтқысы келгендігі айқындала түсті деуге болар. Ескерткіш тұғырына жазылған елбасының «Тұтас ұлтты жойып жібере жаздаған ашаршылық ешқашан ұмытылмақ емес» деген жазбасы да «жойылу, ұрпақсыз қалу» сөзінің астарына үңілтеді. Иә, ашаршылық ұмытылмайды, ал егер сол кезде біз жойылып кеткен болсақ, сол сәтте-ақ ұмыт болар ма едік кім білсін... Қыршынынан қиылған баланың өмірден ешбір жақсылық көрмей жатып өлім құшуы жалғыз бір ғана отбасында болған жоқ. Дәл осы жағдай әрбір жанұяда орын алғандығын, қазақ даласына жайлаған ашаршылықтан қашып құтылған адам болмағандығын тұғырдағы топырақтың жайсыз күйінен де аңғаруға болады. Расында бұл тақырыпты ашу үшін ана мен бала бейнесінің таңдалуы ең бір ұтқыр шешім бола алмаса да, өз кезегінде айтар ойын жасырып қалды дей аламаймыз. Себебі ана қасіреті – ел қасіреті деген сөз бар. Сол бір қиын уақыттағы қасіретті күндерді, өлім мен өмір арасындағы қазақ халқының басынан кешкен тағдырының шынайы

көрінісін ана бейнесі ғана нақты айқындап бере алатындай.

Мүсінші болсын басқа болсын қасіретті бейнелеуде әйел образы соның ішінде ана образын көптеп таңдап алады. Мәселен ашаршылық құрбандарына арналып салынған Павлодар қаласындағы мүсінде де ана мен бала образы сомдалған. Алайда, бұл жердегі кейіпкерлер бірдей болғанымен сюжет бір-біріне кереғар сипат алған. Бірінде ананың, бірінде баланың өлімі. Осы тұста айта кетуге тұрарлық тағы бір нәрсе, Отандық мүсіншілердің аталған екі туындысының біріне (Павлодар қаласындағы ескерткіш) әйгілі Микеланджело Буонарроттидің «Пьетасын» елестететін туынды ретінде қарай аламыз. Композициялық әлде идеялық тұрғысынан деп нақты айтпасақта, расындаұқсастықтарын аңғаруға болады. Сонымен қатар, Нұрсұлтан қаласында орналасқан «Қасірет керегесі» монументіндегі адамдардың сомдалуынан Швециялық мүсінші Альберто Джакомоттидің қолтаңбалық ерекшелігіне тән бедерленуді көруге мүмкіндіктер бар. Мұндай ұқсастықтардың пайда болуын Қазақстан мүсін өнеріндегі жетістік деп тануға болады. Себебі мүсін өнері бір ғана қатып қалған нәрсені емес, жан жақтылықты кеңінен қажет ететін өнердің түрі.

Осы тақырып аясында айта кетуге тұрарлық тағы да бір тас мүсін Қарағанды қаласында бой көтерген болатын. Бұл жолы ашаршылық құрбандарына арналмаған, десе де баласынан айырылған ананың қасіреті, тек аналарының ғана емес бұл да бүкіл елдің қайғысы болған еді. Бұл қайтыс болған шахтерлерге орнатылған ескерткіш. Ескерткіштің негізін жарылыстан қақ жарылған терриkон құрайды. Барельефтің бірінде бетін көмір басып қалған шахтер бейненленген. Қызыл стелла – от, қуат, сонымен қатар үрей белгісі. Композицияның ішкі жағында ақ мәрмәр текше – қайтыс болғандардың ақ жаны дегенді білдіреді. Ал бергі жағында тізесіне баласын құшақтап, қайғырған ана бейненленген. Баланың басында шахтерлік каска. Ананың бір бөлігі ғана қоладан жасалған, жарты бөлігі қайтыс болған туысымен бірге кетті дегенге саяды. Қандай оқиға болмасын, қандай тақырып болмасын оны өнерге айналдыра отырып, халық жадында мәңгі қалдыруды мақсат ететін мұндай әрекеттер қашанда біздің мәдениетіміз бен өнерімізді қанатттандырып отыратынын ұмытпағанымыз абзал. Сонымен қатар, ескерткіштердің көптеп орнатылуы эстетикалық көзқарасты тәрбиелеп қана қоймай, қазақ мүсін өнерін жетістіктерге жетелей бермек.

Әдебиеттер

1. Сокольникова Н.М., Сокольников Е.В. «Бейнелеу өнерінің тарихы» электронды нұсқа/kitap.kz

2. Қайранов Е. Қазақстан монументалды мүсін өнерінің XIX-XX ғасырлардағы дамуы / Ақиқат журналы – 28.11.2011.

3. Қазақстанның бейнелеу өнері. Мүсін: Каталог / құраст. ҚР Мемлекеттік Ә.Қастеев атындағы өнер мұражайы. Алматы, 2010. – 205 б.

4. Вул Н.М. Монументальное искусство Казахстан: Альбом – Алма-Ата: Өнер 1989. – с.152.

5. Қазақ өнері. Мүсін. Монументалды сәндік өнер: Альбом. 5Т Алматы: Елнұр, 2013. – 176 б.

6. Камилла Ли. Қазақстанның бейнелеу өнері XX ғасыр. Алматы: Атамұра, 2001. – 38 б.

7. «Тәуелсіздік таңы» монументі қазақ халқының тәуелсіздік символы. Bnews.kz 18.12.2015 ж.

Резюме

Символическим значением образа женщины в казахстанской монументальной скульптуре является образ Матери. Мать – это будущее будущего, продолжение поколений.

Будь то скульптор или другая трагедия, образ женщины может быть выбран различными способами. Что бы это ни было, независимо от того, какая это тема, важно помнить, что такие действия, которые всегда остаются в памяти людей, всегда вдохновляют нашу культуру и искусство. Кроме того, установка памятника будет не только воспитывать эстетические взгляды, но и будет продвигать казахское скульптурное искусство. Поэтому наши мемориальные поколения должны уважать мирный образ жизни, и нам нужно иметь памятные памятники, чтобы помнить о последствиях кровожадной катастрофы.

Summary

The symbolic meaning of the image of a woman in Kazakhstan monumental sculpture is the image of the Mother. Mother is the future of the future, the continuation of generations.

Whether it is a sculptor or another tragedy, the image of a woman can be chosen in various ways. Whatever it is, no matter what the topic is, it is important to remember that actions that always remain in people's memory

always inspire our culture and art. In addition, the installation of the monument will not only foster aesthetic views, but will also promote Kazakh sculptural art. Therefore, our memorial generations must respect a peaceful lifestyle, and we need to have memorials in order to remember the consequences of a bloodthirsty disaster.

ӘОЖ 159.937

М.Е. Татиева
Шәкәрім атындағы МУ
Семей қ.

ТҮСТІ ҚАБЫЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ЗЕРТТЕГЕН ЗЕРТТЕУШІЛЕР

Мақалада адам баласыны түсті көруі мен қабылдауын және оның адам психикасына әсері жайлы көптеген ғалымдардың зерттеулері мен тәжірибелері қарастырылған. Зерттеушілердің осы төңірікте жасаған тәжірибелері мен тұжырымдамалары, олардың жазған еңбектерінен үзінділер келтіре отырылып қысқаша мағлұмат берілген. Жалпы адам баласы түстерді қалай қабылдайды, оны қабылдаудағы адамның психологиялық және физиологиялық ерекшеліктері жайында жазылған. Түсті қабылдаудығы көздің құрылысындағы таяқшалар мен құтышалардың ерекшеліктері мен айырмашылықтарын қарастырылған.

Кілт сөздер: *түс, психология, физиология, қабылдау, жарық, қараңғы, түстану, табиғат, ауа, күн, түстік спектр, сезім.*

Түс ол – логика, психология, философия, адамзаттың өмір сүруінің эстетикасы, кезкелген кез-келген құбылыстың сыртқы қасиеті. Осылайша түс – өмірде адам санасының барлық көрініс-терді қабылдауы. Түсті ғылыми тұрғыдан қарастырсақ оптқалық диапазондағы электромагнитті толқындар түрткі болған субъекттің сапасы. Оны қабылдау әр адамның физиологиялық және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Басқаша айтқанда бір түсті әр адам өзіндік қабылдау ерекшеліктеріне қарай өзгеше көруі мүмкін. Сонымен қатар біздің түсті қабылдауымыз жарықтың түсуіне байланысты ашықтық пен түрлі-түстіліктің және түсті сперктрдің құрамындағы ерекше-ліктерге байланысты. Егер біз раушан гүліне қарасақ оның тек әдемілігін ғана айта аламыз. Бірақ оның нақыт қандай түс екендігін түсіндіріп бере алмаймыз. Себебі сол сәттегі адамның психологиялық жағдайына және физиологиялық қабылдауының әр түрлі болғандығына байланысты.

Адам баласының түсті көруі мен қабылдауын және оның адам психикасына әсері жайлы көптеген ғалымдар зерттеулер жүргізген. Атап айтсақ Леонардо да Винчидің, М. В. Ломоносовтың, И. Ньютонның, В. Гетенің, Г. Гельмгольцтың зерттеулерінен көруімізге болады. Қазіргі заманғы зерттеушілерді В. Кандинскиді, К. Малевичті, Б. М. Теплованы, М. Люшерді және т.б. зерттеуші ғалымдарды айтуымызға болады. Көріп тұрғанымыздай түс және түстану жайында физиологтар, психологтар, суретшілер, дәрігерлер, дизайнерлер зерттеулер жүргізген.

Тарихи деректерде ең алғаш түстің табиғаты жайында теориялық сұрақтың жауабын іздеген б.э.д V ғасырда өмір сүрген Ежелгі Грек философы Эмпедокл делінген [1,22б.].

Сол дәуірде өмір сүрген суретшілердің еңбектерінен Эмпедокл түстің негізгі төрт түрін: ақ, қара, қызыл және сары түстер деп санаған. Ол осы түстерді табиғаттың негізгі төрт элементі: отпен, ауамен, сумен және жермен байланыстырған.

Оның ойынша «Белгілі бір қатынаста оларды бір-бірімен байланыстыра отырып суретшілер әр түрлі заттарды бейлелейді. Дәл солай табиғатта да төрт элементтің байланысынан әр түрлі шексіз заттар жасалынады» деген. Адамзат баласының көруін дәлерк айтсақ түстерді көруін былай деп түсіндіреді: «От внешних предметов, видимых глазом, происходит истечение частиц, идущих

на глаза. Встреча этих двух истечений, причем подобное сочетается с подобным, порождает зрительное ощущение и цвета истечение. Истекают разного размера частицы, и соответственно их величине есть разные поры в глазу, через которые они проходят» [1,23б.].

Эмпедоклдың теориясын әрі қарай Демокрит пен Платонның еңбектерінен жалғасын тапты. Атомист Демокрит (шамамен б.ж.с.д 470 ж.) өзінің атомдар жайлы жалпы концепциясына сүйене отырып былай деген «Шындығында табиғатта ешқандай түс жоқ. Айналадағы заттар тек атомдардың қосылысына, сызбаларына және бұрылуына байтанысты қандай да бір түске ие болады» [2, 282б]. Сол заманда өмір сүрген суретшілердің картиналарынан қара, ақ, қызыл және сары түстердің қатынасын көруімізге болады.

Демокриттің түс жайындағы теориясы шындыққа жанаспағандығына қарамастан осы саладағы ең алғашқы ғылыми теория болып саналады. Десе де Платон мен Аристотель өздерінің теорияларында Демокриттің зерттеулеріне сүйенді. Платонның жазбаларында көзден «таза от» шашып затқа қарай бағытталады делінген.

Ұлы ғұлама Платонның шәкірті Аристотель (б.э.д. 384–322 жж.) өзінің «Жан туралы», «Сезім туралы» және «Метереологика» атты кітаптарында көру және түс туралы бұрынғылардың теорияларын сынға алды. Оның пікірінше ауа кеңістігінің жарықтануының арқасында түстерді көре аламыз. Жарық пен қараңғының немесе ақ пен қараның бірігуінен басқа түстерді көре аламыз.

Аристотель жарықтың үш деңгейінің нәтижесінде негізгі үш түс: Қызыл, жасыл және күлгін түстер пайда болады. Осы түстер кемпірқосақтың негізгі түстері деп санаған [3, 67б].

Италияндық ұлы суретші әрі ғалым Леонардо да Винчи өзінің әйгілі «Кескіндеме туралы жазбасында» түс туралы қызықты байқаулары мен ойларымен бөліседі. Ол адамның сезім мүшелерінің ішінде көзді ерекше бағалаған.

Оны мына жазбаларынан байқауымызға болады. «Глаз есть окно человеческого тела, через которое он глядит на свой путь и наслаждается красотою мира. Благодаря ему Душа радуется в своей человеческой темнице, без него эта человеческая темница – пытка» [4, 28б].

Ағылшын физигі, математигі, астраномы және философ Исаак Ньютон «Оптика» еңбегінде «Түстер күннің жарығынан пайда болады» деген.

Ол өзінің тәжірибесін үш қырлы призманың көмегімен жасады. Бөлменің ішіне кішкене ғана тесіктен кірген күн жарығы бөлменің ортасында орналасқан бүйірінде ойығы бар призмаға түсіп, әрі қарай бірнеше түске бөлініп зкран бетіне жеті түстік спектр болып түсті.

Осы спетрдағы түстерді линза арқылы жинақтаған кезде ақ түс пайда болған. Демек Ньютон өз тәжірибесінде барлық түстер ақ түстен пайда болып, және барлық түстердің бірдей қатынаста бірігуінен қайтадан ақ түс шығатындығын дәлелдеген. Оны төмендегі жазбаларынан байқауымыға болады: «Наиболее удивительная и чудесная смесь цветов – белый цвет. Не существует такого сорта лучей, который в отдельности мог бы вызвать белый цвет: он всегда сложен, и для получения его требуются все вышеупомянутые цвета в правильных пропорциях. Часто я с удивлением наблюдал, как все призматические цвета, сходясь и смешиваясь так же, как и свет, который падает на призму, снова давали совершенно чистый и белый свет, который заметно отличался от прямого солнечного света только в том случае, когда примененные стекла не были вполне чистыми» [1, 94б]. Кемпірқосақтың жеті түсін музыкадағы жеті нотамен байланыстырған. Ньютон орнатқан түстер теориясы XIX ғасырға дейін өзекті болды

Иоганн Гете (1749–1832) түстерге деген қызығушылығы кескіндеме өнеріне деген құмарлығынан пайда болды.

Түс жайында сұрақтардың жауаптарын көптеген ғалымдардың зерттеулерінен іздеді. Олардың ешбірінен толық жауап таба алмаған Гете, ньютондық тәжірибені қайталап көреді: «Я ожидал увидеть, помня ньютонову теорию, что вся белая стена окрашена по различным ступеням, и свет, возвращающийся от нее в глаз, расщеплен на столько же видов окрашенного света. Каково же было мое удивление, когда рассматриваемая сквозь призму белая стена оставалась, как и прежде, белой, и лишь там, где она граничила с чем-либо темным, показывался более или менее определенный цвет»[5, 10б]. Ол осылайша Ньютондық тәжірибені жоққа шығарды. Оның пікірінше әлемдік субстанция екі аспекттен тұрады: материалды және рухани, ал адам «дене» және «жаннан»

құралады делінген. Өзінің «К учению о цвете» (1810) кітабында: «Свет и Дух, первый царящий в физическом, второй в нравственном, являются высочайшими мыслимыми неделимыми энергиями» [1, 87б]. Өзінің философиялық пікіріне сүйене отырып, ол көздің табиғатын терең зерттеуді ұйғарды. Көру мүшесін «sonnenhaft» (жарық, сәулелі, жарқын) деп атады. Көздің күнге тән қасиеті бар деп есептеді. Философиялық тұрғыдан Әлем мен Адамды байланыстыратын сезімді бір құбылыс бар делінген.

Табиғи сынаушының пікірінше түстер – жарық пен қараңғылықтың ортасындағы көлеңке деп санаған. [6, 283б]. Гете түстердің физиологиялық қасиеттерімен қос түстердің адамға психоэмоционалды әсерін де зерттеу қызықтырды. Гетенің тәжірибесінде диаметралды қарама қарсы орналасқан түстер көру санасында бірін-бірі өзара қоздырады. Мысалы: сары түс күлгін түсті, тоқсары түс ақшыл көк түсті, қызыл түс жасыл түсті (1-сурет). Ол түстерді зертеуін 1790 жылдан 1810 жыл аралығында 20 жылдай зерттеді.

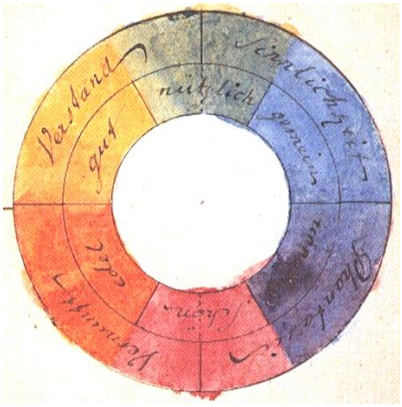

1-сурет. **Гетенің түстік шеңбері**

Гетеның түс туралы зерттеулерінің жалғасын швецарлық психиатр және педагог Карл Юнг (1875-1961) еңбектерінен тапты.

«Жарық пен түстер теориясы» (1802) мақаласында жарықтың толқынды теориясы жайында жазған. Ол ең алғаш көздің құрылысында торлы қабықшада орналасқан түстерге жауап беретін сезімтан талшықтар бар екендігін дәлелдеді. Осы талшықтарға сәйкес негізгі түстер: қызыл, сары және көк түс деп қарастырған. Юнг зерттеулері Г.Л. Гельмголцтың «Руководство по физиологической оптике» еңбегінде жалғасын тапты. Сондықтан үшкомпонентті түсті сезу теориясы – Юнг-Гельмголц теориясы деп аталады. Бұл теория тек үш түске байланысты талшықтардың қызметін анықтағанымен түстік қарама-қарсылық, түстік жады, түс бейнесінің жүйелігі деген ұғымдарды түсіндіре алмады.

Түсті адам қалай қабылдауы жайында сөз қозғамас бұрын ең алдымен көздің құрылысына тоқталайық. 2-суретте адам көзінің оптикалық жүйесінің негізгі элементтері көрсетілген.

Көз алмасы алдыңғы және артқы артқы камераға бөлінеді. Маңыздысы алдыңғы камера-қасаң қабық пен шатыраш қабық арасында орналасқан және сұйыққа толы. Оның шет жағында көздің дренажды аймаға орналасқан. Және ол арқылы сұйық көзден венозды жүйеге ағады. Шатыран қабақтың артында көз бұршағы орналасады. Көз бұршағының екі жағы шығыңқы мөлдір линза, тығыз. Шыны тәрізді дене көз алмасының көп бөлігін алады. Көлемі 4мл, консистенциясы – қоймалжың, 96% судан тұрады, регенерацияға қабылеті жоқ. Шыны тәрізді дененің қызметі оптикалық тор қабатты бекітуші. Тор қабаттың шеткі бөлігі жарықты қабылдап, нерв импульсына айналдырады да, өткізу жолдары миға жеткізеді, ми қыртысында нерв импульстері бейнеге айналады. И.М. Сеченов пен И.П. Павлов зерттеулеріне жүнгенсек: Көру қабылеті дегеніміз сыртқы ортаны сезім ағзаларын анық және айқын қабылдау, ал сапасы мен заттың қасиеттері сезім ағзаларына байланысты анатомия.

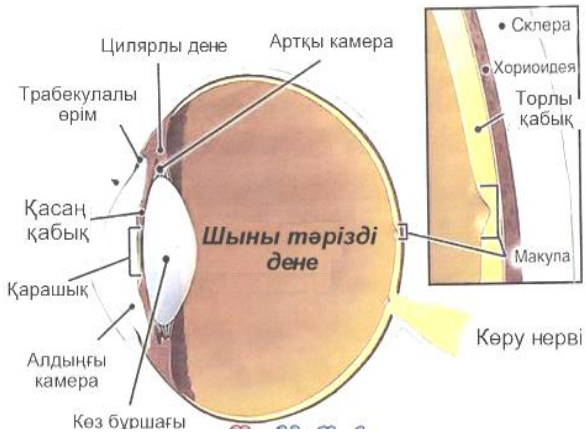

2-сурет. **Көздің құрылысы**

Көздің көру қызметі – диаспранаттың рецептор, ол бізге қоршаған орта туралы толық мәлімет береді. Көру қызметінің негізі жарықсезгіш тор қабықпен қабылдауда екі бөлімді ажыратады. – орталық бөлімі сары дақ онда құтышалар бар, ал шеткі бөлімінде таяқшалар бар. Таяқшалар мен құтышалар өткізу жолдары мен көру орталықтары екеу және аппараттары: күндізгі және түнгі. Олардың анатомиялық және функционалдық байланыс бар. Көру анализаторлары көру қызметінің бесеуін іске асырады:

Көздің көру қызметі – диаспранаттың рецептор, ол бізге қоршаған орта туралы толық мәлімет береді. Көру қызметінің негізі жарықсезгіш тор қабықпен қабылдауда екі бөлімді ажыратады. – орталық бөлімі сары дақ онда құтышалар бар, ал шеткі бөлімінде таяқшалар бар. Таяқшалар мен құтышалар өткізу жолдары мен көру орталықтары екеу және аппараттары: күндізгі және түнгі. Олардың анатомиялық және функционалдық байланыс бар. Көру анализаторлары көру қызметінің бесеуін іске асырады:

– жарықты сезіну;
– шеткі түнгі көру;
– орталық немесе күндізгі көру;
– бинокулырлы көру.

Түсті сезу – түстерді ажырату қабылеті. Табиғатта үш түсті сезу компоненті бар. Олар түрлі ұзындықтағы толқындармен қоздырылады. Ұзын толқындарда қызыл түс, орташа толқындарда жасыл түс, ал қысқа толқындарда көк түсті көреміз. 3-суретте толқын ұзындықтары көрсетілген.

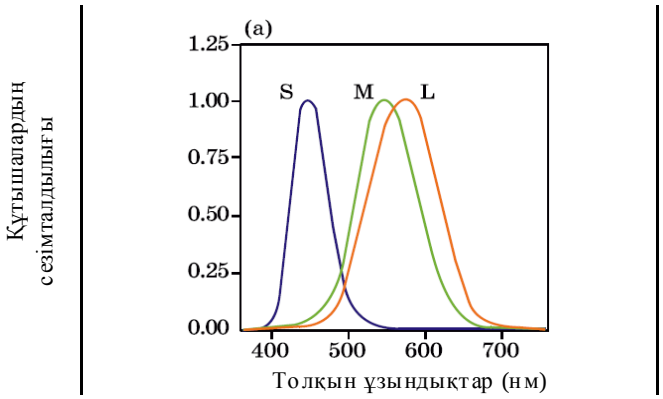

3-сурет. **Толқын ұзындықтары**

Осы ұш құтышаны ағылшын L- (Long-wavelenght), M- (Middle- wavelength), S (Short-wavelenght) әріптерімен белгілеген. Аттарына сәйкесінше L – ұзын толқынды, M – орта толқынды, S – қысқа толқынды. Барлық үш құтыша бір келкі қоздырылса анда ақ түсті сеземіз, ал үшеуі де бәсің қоздырылса қара түсті сеземіз. Түсті көруді құтышалар қамтамассыз етеді. Көру жүйесінде түстердің ажырату үшін 7 миллион құтышалар орналасқан.

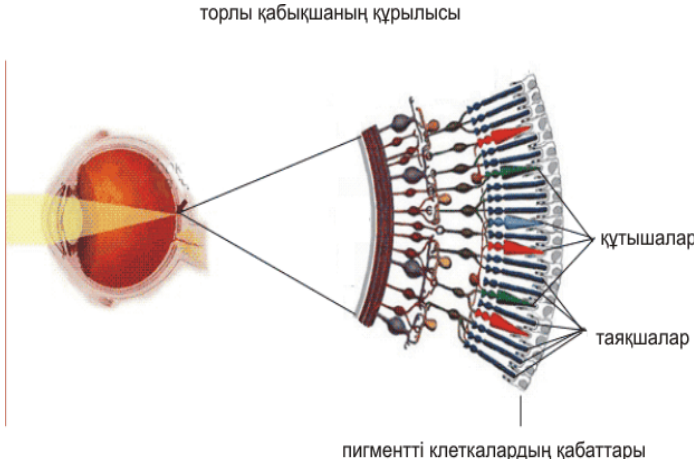

4-сурет. **Көз құрылысында құтышалар мен таяқшалардың орналасуы**

Түсті көруді құтышалар қамтамассыз етеді. Әрбір құтыша ми қыртысында жеке-жеке қызмет атқарады. Түсті көруді Рабкиннің полихрамматикалық кестесімен анықталады. Егер адамның түсті қабылдауы бұзылмаса онда ол – *трихромат*. Егер бір түсті толық қабылдамайтын адамдарды – *дихромат* дейміз. Түрлі потологиялық жағдайларда түсті көру бұзылады. Қызыл түсті толық қабылдамаса – *протонопия*, жасыл түсті толық қабылдамасы – *дейтеранопия*, көк түсті толық қабылдамаса – *тританопия* дейді. Егер адам екі түсті ғана қабылдаса – дихромазия, бір түсті ғана қабылдаса – монохрамазия дейді. Түстерді көрудің бұзылуын нақтылы анықтау үшін аномалоскопия тәсілі қолданылады. Ол арнай аппаратта анықталады [7].

Егер түстік спектрды қызылдан күлгін түске дейін қойсақ онда бір түстің екінші түске өту спектрын көре аламыз. Әр түстің толқындарының ұзындықтары әр түрлі болады. Ақшы көк түстің толқындар тізбегі көк түс пен жасыл түстер толқындар тізбегінің арасында болғандықтан белгілі бір қатынаста көк түсті және жасыл түстік құтышалардың қызметінің белсенділігін арттырады. Осы құтышалар арқылы миға ақпарат барады. Ал таза ақ түсті көру үшін біздің бүкіл құтышаларымыз бір уақытта жұмыс істейді. Сол себептен ақ түс бұл түстік спектрдағы барлық түстер жиынтығы дейді. Кей ғылыми ақпараттарда құтышаларды RGB (қызыл, жасыл, көк) деп белгілейді. Құтышалардың үш типі түстерді көруде тікелей қызмет жасайды, ал таяқшалардың бірақ типі болғандықтан түстерді көру қабылетіне ие емес. Құтышалардың тағы бір ерекеше қасиеті түрлы қабықшада орналасуы. L және M-құтышаларға қарағанда сирек орналасқан, ортасында мүлдем жоқ. L-құтышалары M-құтышаларына қарағанда екі есе көп орналасқан. L:M:S құтышаларының сандық ара қатынасы 12:6:1 тең.

Сонымен біздің торлы қабықшамызда үш түрлі құтышалар бар екендігіне көзіміз жетті. Алайда, біз қалған түстер жайында қайдан ақпарат аламыз. Біз жоғарыда айтып кеткеніміздей үш түрлі құтышар қызыл, жасыл, көк, түстерді көрген кезде белсенділігін арттырады деп. Егерде біз қызыл түстен көк түс аралығындағы түстерді қойсақ онда біз осы аралықтағы түстер спектрін көре аламыз. Олардің әр біреуінде электромагниттік толқындар сәйкес келеді.

Ақшыл көк түсті жасыл түс пен көк түстің арасында орналасқан. Сондықтан ақшыл көк түсті көрген кезде біздің жасыл және көк құтышаларымыз белгілі бір қатынасты толқындар арқылы біздің миымызға ақпарат береді. Сонымен біз көк түспен жасыл түстің аралығындағы

түстерді осылайша көре аламыз. Біз сары түсті көрген кезде біздің қызыл құтышаларымыз бен жасыл құтышаларымыз 5-сурет. Таза ақ түсті біздің барлық құтышаларымыз жұмыс істегенде көреміз.

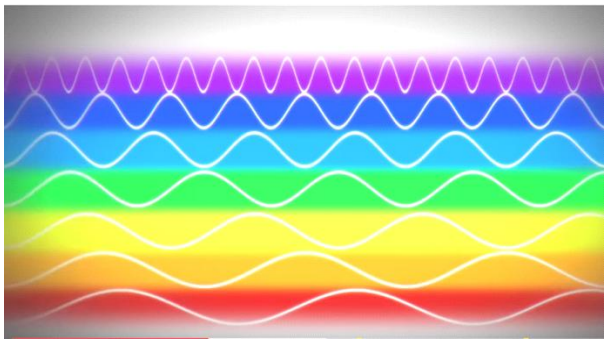

5-сурет. **Қызыл түстен көк түске дейінгі түстік спектрдің белгілі бір қатынастағы электромагниттік толқындар**

Адамзат баласының түстерді қабылдауы жайында әлі де көптеген ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізіп келеді. Табиғат пен қоғамдағы заттар алуан түрлі түстерге толы. Бізді қоршаған ортаданың материалдық заттың сипатын анықтауда ең маңыздысы оның түсі болып табылады. Түсті қабылдауда адамның сол сәттегі психологиялық жағдайы, физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Адам өмірінде түстердің маңыздылығы жоғары және көпқырлы. Біздің көретін заттарымыздың барлығы оның түсімен, формасымен ерекшеленеді.Көп жағдайда біз түсті көруімізді қалыпты жағдай деп түсінгенімбен ол өте күрделі процесс.

Әдебиеттер

1. Измайлов Ч. А., Соколов Е. Н., Черноризов А. Ж. Психофизиология цветового зрения. – М., 1989.
2. Люшер М. Сигналы личности, ролевые игры и их мотивы. – Воронеж, 1993.
3. Печкова Т. Л. Проблема цвета в дизайне. – М., 1997.
4. Гете как естествоиспытатель. – Л., 1970.
5. Месяц СВ. Иоганн Вольфганг Гёте и его учение о цвете (часть первая) / СВ. Месяц. – М.: Кругъ, 2012.
6. Гете И.В. Избранные сочинения по естествознанию. – М.; Л., 1957.
7. http://zozhnik.ru/test-na-daltonizm-po-polikhromatiches/

Резюме

В статье рассмотрены исследования ученых о цветовом видении и восприятии и влиянии на психику человека. В данной работе приведены выписки из новейших научных и философских концепции. В целом, как человек воспринимает цвета, описывается психологические и физиологические особенности человека. Также предусматриваются особенности и различия при восприятие цвета в конструкции глаза.

Summary

In this article, many people are examined, as the people look at and see the color, and their virtue on the psychiatrist. The researchers have a keen review of their own ideas and outcomes, as well as the outcome of their work. How do people think of colors, psychological and physiological flaws? Uniquely conspicuous and distinguished by the colorful beams and stalbrats in the glaze.

РЕЗОЛЮЦИЯ

Международной научно-практической конференции
«Казахстанская модель развития: пути выхода на новый качественный уровень»
(Нур-Султан, 29 ноября 2019 г.)

Для участия в работе конференции было заявлено 185 докладов, фактически выступили с докладами 125 человек.

Представленные доклады по своей тематике отражали широкий спектр актуальных проблем, связанных с использованием возможностей социально-экономического развития Республики Казахстан с позиции поиска инновационных путей выхода экономики, образования и социально-политической сферы на новые качественные уровни, соответствующие передовым научным достижениям. Представленные доклады и проекты содержали ряд актуальных и востребованных рекомендаций, направленных на развитие экономики Казахстана и его регионов, были затронуты проблемы пространственно-территориального развития страны, конкурентные преимущества современных технологических преобразований, финансового и инвестиционного рынка, международный опыт региональной политики, мотивирование персонала, основные направления инновационной стратегии Казахстана, развитие аграрного потенциала регионов и другие.

В ходе обсуждения докладов отмечен ряд рекомендаций, имеющих научно-теретическую и практическую значимость по конкретным направлениям, отраслям и сферам.

В частности, на основе анализа состояния и развития наиболее важных отраслей обрабатывающий промышленности и транспортно-логистической системы, человеческого капитала, ГЧП в социальной сфере, этапов внешней миграции республики, глобальной конкурентоспособности предприятий в современных условиях, инновационного потенциала в РК, государственного регулирования энергосбережения и других сфер экономики сформулированы тенденции в экономическом развитии Казахстана и показана необходимость их дальнейшего совершенствования в условиях глобализации экономики. **В частности предложено:**

1. Повысить инновационную активность предприятий.
2. Разработать новые стимулирующие механизмы в сфере ГЧП.
3. Улучшить осведомленность предприятий о доступности государственных мер поддержки предприятий в обрабатывающей промышленности.
4. Осуществить неотлагательные меры во внешних миграционных процессах;
5. Сформировать новую социальную модель, с учетом особенностей экономической, социальной, демографической неоднородности, а также новые подходы стимулирования и повышения развития человеческого капитала.
6. Совершенствовать научные подходы разработки региональных стратегий с учетом сложившейся в стране экономической ситуации, законодательства, а также краткосрочных, среднесрочных и долгосрочных стратегий.

В качестве новой цели территориального развития обосновано создание условий для повышения благосостояния населения, что предполагает:

– поддержку городов-центров и крупных агломераций, распространяющих инновации на периферию, требует изучения международного опыта по совершенствованию территориальной концентрации экономики в регионах, обладающих конкурентными преимуществами с целью постоянного обмена опытом и обобщения передовых практик;

– формирование рациональной системы расселения за счет укрепления транспортной связанности внутри и между регионами, между «точками роста» с учетом демографического прогноза и миграционных процессов;

– разработку механизма оптимизации административно-территориального устройства областей за счет укрупнения или переподчинения сельских населенных пунктов с учетом удаленности от административных центров, транспортных связанности и экономического потенциала;

– сохранение и развитие «зеленой инфраструктуры»;

– укрепление институтов местного самоуправления как на низовом уровне (выборность сельских Акимов, создание их бюджетов), так и на областном.

В результате обсуждения ряда актуальных вопросов финансово-кредитной системы РК поставлены и обозначены следующие проблемы и пути их решения:

1. Необходимость четкого определения приоритетов и выделения отраслей, которые станут основополагающими в ходе цифровой трансформации. Использование положительного мирового опыта цифровизации всех сфер экономики, включая банковский и страховой сектор.

2. Дальнейшее развитие цифровизации банковских и других финансовых услуг с ориентированием их на обеспечение доступности и удовлетворение потребностей населения, что, в свою очередь, необходимо для повышения конкурентоспособности финансовых и кредитных учреждений.

3. Минимизация излишних бюрократических и административных барьеров, перестройка законодательства под новые модели взаимодействия, стимулирование компаний и населения к переходу в цифровую плоскость, а также устранение цифрового неравенства в регионах.

4. Повышение ликвидности внутреннего фондового рынка за счет увеличения количества эмитентов, инвесторов, а также финансовых инструментов на организованном фондовом рынке. В части обеспечения защиты прав и интересов инвесторов на рынке ценных бумаг, включая противодействие недобросовестному поведению на рынке ценных бумаг, необходимо:

– принятие комплекса мер, направленных на обеспечение инвесторам полного и постоянного доступа к информации об остатках и движении принадлежащих им финансовых инструментов и денег, находящихся на лицевых счетах, открытых и брокерских организациях;

– установление запрета на предоставление казахстанским инвесторам услуг нерегулируемых субъектов для допуска на рынок FOREX для всех субъектов, не обладающих лицензией на брокерскую деятельность, а также усиление мониторинга и надзора за выполнением данных требований;

– создание института инвестиционного банкинга.

5. Улучшение организации страхования, обеспечение проникновения страховых услуг в регионы Казахстана; увеличение уровня капитализации страховых компаний;

Касательно методологии системы учета, в частности перехода от исполнения контрольной функции к информационному содержанию финансовой и управленческой подсистем даны рекомендации по:

– определению грамотного подхода к организации бухгалтерского учета, его компонентов для адекватного отражения инвестированного и накопленного капитала в финансовой отчетности;

– совершенствованию основных направлений актуализации бухгалтерского учета под влиянием технологических возможностей цифровизации и трансформации информационного контента в условиях экономики знаний;

– содействованию в формировании инновационного кластера посредством интеграционного взаимодействия вузов с производственными предприятиями при поддержке государственных и местных исполнительных структур;

– интеграции Модуля «Виртуальный склад» в 1С:Бухгалтерия как одного из инструментов трансформации бухгалтерского и налогового учета в цифровой экономике.

В целях борьбы с инфляцией методами инфляционного таргетирования и с позиции развития научно-технологического потенциала, рекомендовано развивать качественную теорию монетаризма, которая позволяет управлять развитием человеческого капитала. Рекомендовано использование системы показателей развития научно-технологического потенциала стран мира, обеспечивающего устойчивость экономического роста.

Рекомендации по развитию маркетинга, направленные на повышение эффективности привлечения новых клиентов для компаний, производящих товары и услуги, включают следующие мероприятия: активно использовать в маркетинге социальные сети, CPM-системы, различные сервисы, например для страховых компаний предложен сервис Коллтрекинг.

Для решения комплекса проблем в сфере социальной защиты разработать систему обосно-

ванных социальных стандартов, обеспечивающих достойный уровень жизни населения Казахстана; реализацию мер по сокращению бедности; создание действенных стимулов для развития предпринимательства; закрепление на законодательном уровне недопущения сокращения работодателями рабочих мест; содействие обеспечению занятости молодежи, развитие региональных центров занятости; пересмотр методики расчета социальных пособий, минимальной потребительской корзины в целях создания действенных государственных гарантий поддержки социально уязвимых слоев населения.

В правовом поле качественные преобразования, касающиеся внесения изменений в законодательство, предполагают конкретизацию сроков наказания, привлечение к ответственности должностных лиц за некачественное ведение уголовных дел, а также совершенствование таможенной деятельности с применением опыта России.

Предлагаемые меры по повышению роли дизайна в жизни общества имеют такие ориентиры:

1. улучшение качества дизайнерского образования;

2. совместная научная и творческая деятельность;

3. развитие дизайна, ориентированного на пользователя, бизнес-дизайна и дизайн-программирования.

Для дальнейшего развития казахстанской модели развития неоценимым вкладом является развитие всех уровней образования и особенно вузовской и послевузовской подготовки, что также оценено участниками конференции как один из основных путей выхода на новый качественный уровень, что выражается в подготовке специалистов с ориентированием на полиязычие, цифровизацию социально-экономических процессов, а также разностороннюю специализацию, отраженную в новых образовательных программах.

Мазмұны / Содержание

Секция № 1. **Аумақтық дамудың жаңа парадигмалары**
Новые парадигмы регионального развития
New paradigms of regional development

Каменова М.Ж. Модернизация экономики как фактор экономического роста 3
Лесбаева Г.Т. Инновационные стратегии и современные технологии hr-менеджмента 9
Бурлаков Л.Н., Нургалиева Ж.Е. Новые тренды региональной политики в Республике Казахстан 14
Мамбетова С.Ш., Ескерова З.А., Ахметова А.С. Басқару саласындағы HR-стратегияның тиімділігі 19
Сатканова Р.Г., Мухамбетова Л.К. Развитие аграрного потенциала регионов Казахстана 24
Адиева А.А., Байбашева Г.К. Основные направления повышения инвестиционной привлекательности Казахстана 28
Оразбаева К.Н. Атырау облысының аймақтық дамуы және ұлттық экономикалық жүйеде ұстанымдануы 32
Нургалиева Ж.Е., Саткалиева Т.С. Зарубежный опыт мотивации профессиональной деятельности государственных служащих 37
Досмагамбетова Г.И. Процессы централизации и децентрализации в системе государственного управления Республики Казахстан: признаки и особенности 42
Жамкеева М.К., Шамуратова Н.Б., Нуркенова М.Ж. Анализ подходов к разработке государственных программ 48
Беспаев М.Е., Жолдоякова Г.Е. Мотивирование персонала в современной практике управления организацией 51
Шамуратова Н.Б., Нуркенова М.Ж. Персоналды басқарудың теориялық негіздері 54
Есенгельдинов Б.С., Болысов Т.К. Социально-экономические аспекты использования возобновляемых источников энергии в сельском хозяйстве 57
Есенгельдинов Б.С., Курбанов Ф. Особенности государственного регулирования энергосбережения в современных условиях 60

Секция № 2. **Қазіргі кездегі маркетинг пен құқықтың жаңа мүмкіндіктері мен мәселелері**
Новые возможности и задачи маркетинга и права в современных условиях
New opportunities and challenges of marketing and law in modern conditions

Дарибаева А.К. Новые инструменты маркетинга для продвижения услуг страхования 65
Жусупов А.Д. Правовой статус личности в современном Казахстане 69
Булеулиев Б.Т., Абдикаликов К.Б. Развитие института следственного судьи и реалии современного судопроизводства в Республике Казахстан 72
Камытов К. Электронное правительство как новое состояние исполнительных органов государственной власти в условиях информационного общества 75
Сулейман Ш. Общие вопросы характеристики юридической ответственности за нарушение информационно-правовых норм 80
Досмырза Д., Капышева С.Қ. Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетін декедендік пәндерді оқытудың ерекшеліктері 88
Казиканов Т.Т. Уголовная ответственность за финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму 92
Кемелбеков С.Т. Адамды клондау қылмыс құрамының қылмыстық-құқықтық сипаттамасы 97
Жамкеева М.К., Берназарова Р.Д. Сыртқы экономикалық қызмет бойынша кедендік төлемдердің көрсеткіштерін талдау 103
Саулебек Н.А. Қазақстан Республикасындағы экономикалық мүдделерді құқықтық қорғауда мемлекеттік кіріс органдарының мәртебесі 108
Тұрсымбаева М.Ж. Таргетинг және ретаргетинг маркетинг құралдары ретінде 114
Нуртаева Ж.Ш. Применение инструментов маркетинга на рынке сельскохозяйственной продукции 118

Мәней Х. Заңсыз сыйақымен байланысты қылмыстар оларды өзге ұқсас қылмыстардан ажырату мәселелері 120
Шаймерденова А.К. Маркетинговая концепция в процессе стратегического управления предприятиями 125

Секция № 3. **Көптілді білім беру жүйесіндегі құзыреттілік тәсілі**
Компетентностый подход в системе полиязычного образования
Competence approach in the system of multilingual education

Кайра Л.Ж. Implementation of information and communication technologies in the modern university environment 129
Борисова О.В. Translation of economic texts: project method of education in the process of training specialists 131
Әділханова А.І. Ағылшын тілі сабақтарында сөйлесім әрекетін қалыптастыру аспектілері 134
Сарбасова С.Б. Формирование коммуникативной компетенции на занятиях курса «профессиональный русский язык» 137
Сарсенбаева А. Шәкәрім шығармаларындағы ғылым тақырыбы 140
Сейфоллина Г.Б. Қ.О.Бітібаеваның технологиясын қазақ әдебиеті сабақтарында тиімді пайдалану 143
Нурпеисова М.Б., Тургинбаева А.Н. Проектно-ориентированный метод управления: некоторые особенности и проблемы адаптации в вузе 145
Баймагамбетова Г.М. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі жылқы түстерінің аталу ерекшеліктері.. 150
Баймбетова Ж.У. Үш тілді меңгеру – полимәдениетті тұлға қалыптастыру кепілі 153
Beisenova A.Zh. Commucative methods of teaching english: basic principles, textbooks, results 155
Мусагожина А.К. Communicative competence as one of the main goals of teaching english 158
Мусаканова Г. Особенности языковой личности казахстанского политика (на примере послания Президента) 161
Өтеғұлов О. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі қонақ үй терминдерінің жасалу ерекшеліктері 165
Рахимбекова С.А. Использование инновационных технологий в преподавании казахского языка ..168
Сағатова Ш.Б. Кәсіби тілді үйренудегі коммуникативтік бағыт 173
Сейсекенова А.Б. Ілияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасы аудармасындағы реалия сөздердің берілу жолдары 175
Сейсекенова Л.Б. Шәкәрім Құдайбердіұлы поэзиясы арқылы оқушыларға экологиялық тәрбие беру және ағарту мәселелері 179
Шапиева Г.Е. Integration of migrants: opportunities and ways 182
Тлеугазина Ш.С. Concept and types of migration 184
ТажиеваА.А. Анализ внедрения полиязычного образования на основе государственных образовательных учреждений 187
Тлегенова К.А. Орыс аудиториясында кәсіби қазақ тілін оқытуда интерактивті оқыту әдісінің тиімділігі 191
Урунбасарова Э.А. Коммуникативная компетентность как основа развития полиязыковой личности 196
Утегенова А.А. Инновационный подход к индивидуализации обучения в вузе 201
Байгабулова К.К., Достиярова Г.А. Сабақты зерттеу жобасы – мұғалімдердің кәсіби біліктілігін дамытудың құралы 204
Юнисов Е.А. Ағылшын тілінде эссе жазудың тиімді ережелері 208

Секция № 4. **Әлеуметтік саланы және туризмді дамытудағы инновациялық тәсілдер**
Инновационные подходы в развитии социальной сферы и туризма
Innovative approaches in the development of the social sphere and tourism

Сарбасова С.Б. Формирование готовности к профессиональной деятельности – одно из направлений социального партнерства 212
Славецкий В.Ю. Центрально-азиатский регион в условиях современной геополитики 216

Аманжолова А.А. Әлеуметтік басқару: инновациялық бағыттағы әлеуметтік жұмыстың қазіргі ролі мен мәні 221
Садыкова Р.К. Эффективное использование компетентностей модели при подготовке специалистов в сфере туризма 226
Алиева А.Я. Эмоциональный интеллект как навык развития личности 229
Аяпбекова А.Е., Абеуова К.К. Саяхаттанулық-танымдық турды ұйымдастыруда Ахмет ясауи атындағы атаулар 231
Ауезова З.Т., Жунусова А.А. Туризм саласын дамытуда мамандарды тәрбиелеудегі инновациялық технологияны пайдаланудың тиімділігі 235
Уашева А.К., Жаксыбаева Б.Ф. Әлеуметтік жетімдіктің алдын алудың ұтымды технологиялары: әлемдік тәжірибе 241
Мусабаев Ю.К. Социальная работа в системе здравоохранения РеспубликиКазахстан 247
Садыков Ж.А., Темирбулатова М.А. Особенности агротуризма и агротуристского пространства Казахстана 251
Бухарова А.Б. Проблема вовлеченности: влияние на мотивацию и профессиональную эффективность 253
Искакова З.Ж., Жұманбай М.Н. Арт-терапия как механизм снижения агрессивности у детей младшего школьного возраста 257
Медетбекова А.А. Құзыреттілік – кәсіби маман даярлаудың басты сапасы ретінде 263
Садыков Ж.А., Акижанова А.М. Инновационные аспекты внедрения альтернативных технологий в гостиничный бизнес Республики Казахстан 266
Темиралиева З.С. Туризм саласындағы мамандарды дайындау мәселелері 268
Омарова Л. Жаһандану үрдісінің философиялық астары 273
Байдалина М.Е. Жаһандану жағдайындағы қоршаған ортаны қорғаудың әлеуметтік-экологиялық және экономикалық мәселелер 276

Секция № 5. **Дизайн: қазіргі мен болашақ жағдайы**
Дизайн: настоящее и будущее
Design: present and future

Тілеуханов Н.С., Ерболатова Ә.Т. Ұлттық бас киім сәукеленің заманауи өнердегі мәні 280
Rana Amrahova, Buket Asilsoy, A. Mirkasimova. Exploring perception of public art in urban spaces among north cyprus residents 284
Құрал М. И.Исабаев шығармашылығындағы «алтыбақан» картинасының көркемдік шешімі 292
Утегенов И.У., Моменов Б.М. Основные принципы формирования городской среды 295
Джанахметов У.К., Кудабаева А.К. Художественно-композиционное решение декоративного панно в технике «Изонить» 298
Муканова А.Т., Имангалиева Г.А. Болашақ дизайн: ақылды материалдар мен ғимараттар 301
Мухамедиева С.К. Художественный образ как проблема современного графического дизайна 303
Рыскелдин Ж.С., Алиева А.Н. Дизайн мамандығының қалыптасу қағидалары 306
Смагулова А.К. Қазақстан монументалды мүсін өнеріндегі әйел бейнесінің символикалық мәні 309
Татиева М.Е. Түсті қабылдау және оны зерттеген зерттеушілер 313

РЕЗОЛЮЦИЯ Международной научно-практической конференции **«Казахстанская модель развития: пути выхода на новый качественный уровень»** (29 ноября 2019 года) 319

«Қазақстандық даму үлгісі: жаңа сапалы деңгейіне шығу жолдары»

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары

2019 жылғы 29 қараша

Материалы Международной научно-практической конференции

«Казахстанская модель развития: пути выхода на новый качественный уровень»

29 ноября 2019 года

«‘Kazakhstan’s model of development: ways to reach a new qualitative level»

Materials of the International Scientific-Practical Conference

November 29, 2019

II том

Беттеуші **А.Н. Ахмедова**

Басуға 26.02.20 қол қойылды. Пішімі 70х100 1/10. Көлемі 33 б.т. Таралымы 20 дана. Тапсырыс 661.
Подписано в печать 26.02.20. Формат 70х100 1/10. Объем 33 уч.-изд.л. Тираж 20 экз. Заказ 661.

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001